

حکومت عثمانیہ
تاریخ
۱۳۰۰

توزیع قوت
تاریخ
۱۳۰۰

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

مغزین العربیہ
تاریخ
۱۳۰۰

TÜRK BASIN TARİHİ

I. CİLT

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**TÜRK BASIN TARİHİ
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
19-21 EKİM 2016 / ELAZIĞ**

*INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON TURKISH
PRESS HISTORY
19-21 OCTOBER 2016 / ELAZIĞ*

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Uzman Merve UĞUR

ANKARA - 2018

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu (2016:Elazığ)

Türk basın tarihi uluslararası sempozyumu: bildiriler; Elazığ, 19-21 Ekim 2016=International symposium on Turkish press history: proceedings; Elazığ, 19-21 October 2016/yay.haz.: Merve Uğur. _Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

3c.:res.:fotog.:tbl.; 24 cm.__(Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3459-7 (Tk.)

978-975-16-3460-3 (1.c.)

978-975-16-3461-0 (2.c.)

978-975-16-3462-7 (3.c.)

1.BASIN _TÜRKİYE _TARİHİ _20.YÜZYIL _KONGRELER,VB.

I.Uğur, Merve, yay.haz. II.E.a.: International symposium on Turkish press history... III.Seri

079.561

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-3459-7 (Tk.)

978-975-16-3460-3 (1.c.)

978-975-16-3461-0 (2.c.)

978-975-16-3462-7 (3.c.)

İLESAM : 18.06.Y.0150-552

HAZIRLIK : Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

0312 398 05 30 – 0532 673 95 18

İÇİNDEKİLER

I. CİLT

SEMPOZYUM KURULLARI _____ XIII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN _____ XVII

Basın İlan Kurumu Genel Müdür Yardımcısı

Mustafa CANBEY _____ XXIII

Fırat Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Kutbeddin DEMİRDAĞ _____ XXIX

Elazığ Belediye Başkanı

Mücahit YANILMAZ _____ XXXI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Derya ÖRS _____ XXXIII

Elazığ Valisi

Murat ZORLUOĞLU _____ XXXVII

AÇILIŞ PANELİ
YAKIN TARİHİMİZDE DARBELER VE BASIN
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN _____	3
Medya Derneği Başkanı-Takvim Gazetesi Yazarı Ekrem KIZILTAŞ _____	7
Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı-Yeni Şafak Gazetesi Yazarı Prof. Dr. Ergün YILDIRIM _____	25

BİLDİRİLER

BASININ ETKİSİ

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ Din ve Siyaset Konusunda Basının Topluma Etkisi _____	35
Oktm. Feryat BULUT Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi _____	67
Uzman Nurullah KIRKPINAR Anayasa Referandum Süreçlerinde Kamuoyunu Yönlendirme Aracı Olarak Basın: “1961 Anayasası Örneği” _____	87
Zeki ERASLAN Tarihçi ve Basın _____	129

OSMANLI DÖNEMİ BASIN

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK / Prof. Dr. Enver ÇAKAR Osmanlı Basın Tarihinde Önemli Bir Merkez Olarak Beyrut ve Beyrut Vilayet Gazetesi _____	149
---	-----

Doç. Dr. Ünal TAŞKIN

Vilayet ve Maarif Salnamelerine Göre Balkan Vilayetlerindeki Matbaa ve Gazeteler _____ 187

Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE

Orta Doğu'da Osmanlı Vilayet Gazetelerine Bir Örnek: Zevrâ Gazetesi (1869) _____ 231

Uzman Kemal ÖZDEN

Am Bosphorus-Deutsche Soldatenzeitung Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Yayınlanan Alman Askerî Gazetesi _____ 271

Prof. Dr. Mehmet CANATAR

Mehmed Fahreddin'in Sebilürreşâd Mecmuası'nda Yer Alan "Matbûâtımız" Başlıklı Yazısı ve Dönemin Osmanlı Basımına Bir Eleştirisi _____ 303

Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL

Üsküp Türk 'Hak' Gazetesi – Cemiyet Örgütü'nün Resmî Aracı _____ 321

Oktm. Önder SAATÇİ

Irak Türklerinin Varlık Mücadelesinde Bir İrfan Ocağı: Kardeşlik Dergisi _____ 345

Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Sebilürreşad Mecmuası'nın Çanakkale Savaşları Münasebetiyle İzlediği Yayın Politikası: Tefsir Yazıları _____ 379

Yrd. Doç. Dr. Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ

Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basımında Misyonerlik Algısı _____ 413

Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY

Ebuzziya Tevfik ve Sirac Gazetesi _____ 479

Doç. Dr. Fatih ARSLAN

Tüketimin Kışkırtıcı Dili / Osmanlı-Tanzimat Basımında Reklam-Roman
İzdüşümleri _____ 503

Arş. Gör. Dr. Fehim KURULOĞLU

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaş Esirlerinin Yayın Faaliyetlerine Bir
Örnek: Türk Varlığı (1919-1920) _____ 533

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN

Eski Harfli Jandarma Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme _____ 559

Yrd. Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ

Türk Basın Tarihinde Üsera Gazeteciliği: Vâveylâ Gazetesi / Mecmuası
Örneği İle Devrine Genel Bir Bakış (1915-1918) _____ 575

Yrd. Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK

Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihâd-ı İslâm Teması _____ 601

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi ve Yenileşme Hareketlerindeki Rolü _____ 623

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ

1920 İstanbul Matbûât Cemiyeti Kongresi'nin Türk Basımının
Gelişimindeki Rolü _____ 637

Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL

Osmanlı Basın Tarihinde “Haber Aşırmaya” Dair Örnekler ve
Tartışmalar _____ 663

Uzman Susin GÖREN KEKEÇ / Doç. Dr. Raci TAŞCIOĞLU

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basımında Kadın:
Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme _____ 689

Yrd. Doç. Dr. Halil ÖZŞAVLI

Osmanlı Ermeni Basını Tanzimat'tan Ermeni Milleti Nizamnamesi'ne
Kadar (1839-1860) _____ 725

II. CİLT

Yrd. Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU

Osmanlı Basınında Bir Mizah Gazetesi: Gayda _____ 761

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

Tanin Gazetesi ve Balkan Savaşları Öncesine Dair Bazı Tespitler ____ 787

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKSALII. Abdülhamid Döneminde Gazetecilik Mesleğine Dair
Muhtelif Görüşler _____ 815**Arş. Gör. Erol KARCI**

Tanin Gazetesinde Şikâyetlerimiz Köşesi (1908-1909) _____ 851

Arş. Gör. Koray ÜSTÜN

İkdam Gazetesinde II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hayatına Bakış ____ 887

Yrd. Doç. Dr. Nergiz AYDOĞDU

Türk Basın Tarihinde İlk Resimli Dergi: Mirat _____ 913

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞOsmanlı Devleti Döneminde Çocuk Gazeteleri Üzerine
Bir Değerlendirme _____ 945**Arş. Gör. Güllü YILDIZ**

Osmanlı Matbuatının Farklı Bir Yüzü: Muhammed Tâhir Tebrizî ____ 959

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ

Bir Seyyar Muhabirin Rumeli'deki İzlenimleri _____ 977

MİLLİ MÜCADELE BASINI

Prof. Dr. Bahir SELÇUKMillî Mücadele'nin Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin Edebî
Yönü Üzerine _____ 1021

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Aleyhindeki Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik) ___ 1063

Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınına Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları _____ 1095

Doç. Dr. Şaban ORTAK

Milli Mücadele Dönemi'nde Farklı Bir Gazete: Wilson Gazetesi _____ 1115

CUMHURİYET DÖNEMİ BASIN**Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ**

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sıradışı Bir Gazete: Halk Gazetesi ___ 1167

Yrd. Doç. Dr. Doğan DUMAN / Yük. Lis. Öğr. Selin ÖZKUZGUN

1935 Genel Seçimlerinde Türk Basınında Siyasal Bir Objeye Olarak Kadın _____ 1199

Doç. Dr. Fahri YETİM

Öncü Gazetesi ve 27 Mayıs _____ 1225

Dr. Turgay Bülent GÖKTÜRK

Kıbrıs Türk ve Rum Basınında 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Kıbrıs ___ 1249

Arş. Gör. Fatih ÖZEN

Tek Parti Dönemi Basınına Karikatür Üzerinden Bakış: Dokuz Eylül Gazetesi Örneği _____ 1285

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR/ Yrd. Doç. Dr. Turgay MURAT

1950 Genel Seçimlerinin Türk Basınındaki Yansımaları _____ 1305

Arş. Gör. Elif AŞCI

Darbe Sonrası Karikatürlerde Menderes ve Demokrat Parti İmajı ___ 1335

Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖZTÜRK

Faruk Nafiz Çamlıbel'in Matbuat Hayatını İktidar ve Basın İlişkisi
Üzerinden Okumak _____ 1363

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Türk Basın Tarihinde Tekzip Hakkı ve Gelişimi _____ 1411

Yrd. Doç. Dr. Fuat UÇAR

Milliyetçi Cephe Hükümetleri Döneminde Basının Siyasal Kutuplaşmaya
Olan Etkisi _____ 1449

Arş. Gör. Dr. Emre AYKOÇ

1950-1960 Döneminde Milliyet Gazetesince Düzenlenen
Kampanyalar _____ 1483

Öğr. Gör. Süheyla GÖKTÜRK

1955 Londra Konferansı ve 6-7 Eylül Olaylarının Kıbrıs Türk ve Rum
Basınındaki Yansımaları _____ 1525

III. CİLT**Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI**

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Yerel Basınındaki Yansımaları _____ 1565

Yrd. Doç. Dr. Fatma NİSAN

Büyük Doğu Dergisi'nin 1943-1951 Yılları Arasındaki Kapaklarının
Göstergebilimsel ve Söylemsel Çözümlemesi _____ 1599

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

Muhit Dergisi'nin Türk Basınındaki Yeri _____ 1641

Prof. Dr. Nesrin KARACA

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Mizah Dergileri Karikatürlerinde
Yenileşme-Batılılaşma Göstergesi Olarak
'Kadın'a Dair İçerik ve Söylem _____ 1661

Oktm. Özlem YILDIRIM

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Basınında Mihver Taraftarlığı ve
Hükümetin Bakışı _____ 1705

Dr. Hasan SAYILAN

Türkiye'den Avrupa'ya İlk İşçi Göçünün Türk Basınındaki Yansımaları
(1961-1974) _____ 1755

YEREL BASIN**Dr. Erol EVCİN**

Birinci Dünya Savaşı'nda Bolu Gazetesi _____ 1809

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES / Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK

Satvet-i Milliye Gazetesi _____ 1869

Oktm. Aysel FEDAİ

Cumhuriyet Dönemi Mardin Basınından Bir Örnek:
Ulus Sesi Gazetesi _____ 1897

Dr. Mehmet Serkan ŞAHİN

Atatürk Dönemi Malatya Basını (1923-1938) _____ 1923

Nezir KIZILKAYA

27 Mayıs 1960 Darbe Sürecinde Malatya Yerel Basını _____ 1943

Yrd. Doç. Dr. Taner NAMLI

Geleneksel Edebiyatın Uç Beyliği: Edebiyat Dergiciliği İçinde Bizim
Küllüye _____ 1979

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ

Cumhuriyet Döneminde Ödemiş'te Basın Yayın Yaşamı _____ 1999

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk GÜLER

Elazığ Basın Tarihinde Unutulan Bir Ses: Sadâ Mecmuası _____ 2023

Yrd. Doç. Dr. Adem DOĞAN / Gazeteci Furkan DİLAVER
Askerî Darbelerin Yerel Basında Sunumu: Turan Gazetesi ve Günışığı
Gazetesi Örneği _____ 2037

Yrd. Doç. Dr. Yavuz HAYKIR
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vilâyet Basınına Bir Örnek:
Ma'mûratü'l-azîz Vilayet Gazetesi (1883-1934) _____ 2075

ULUSAL-ULUSLARARASI BASIN

Arşiv Görevlisi Murat ESEDOV
Türkiye ve Gürcistan Basınında
Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi _____ 2127

Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ
1918-1920 Yıllarında Azerbaycan Basını _____ 2155

Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU
Türkiye ve Avusturya Medyasının Karşılaştırmalı Bir Analizi _____ 2171

Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE
XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Muharrirlerinin Azerbaycan Basınına
Gelişmesindeki Rolü _____ 2187

EKLER _____ 2229

FOTOĞRAFLAR _____ 2233

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Elazığ Valiliği

T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi

Elazığ Belediyesi

Fırat Üniversitesi Rektörlüğü

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN

Nihat BÜYÜKBAŞ

Prof.Dr. Mehmet CANATAR

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

Prof.Dr.Aydın ÇELİK

Prof.Dr. Mustafa TURAN

Prof.Dr. Ömer Osman UMAR

Özcan YALÇIN

Mehmet KARAASLAN

Doç.Dr Ayşe Fulya ŞEN

Ali CANPOLAT

Bedrettin KELEŞTİMUR

BİLİM KURULU

Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN

Prof.Dr.Yagub MAHMUDOV

Nihat BÜYÜKBAŞ

Prof.Dr.Erdal AÇIKSES

Prof.Dr.Ercan ALKAYA

Prof.Dr.Caner ARABACI

Prof.Dr.Yüksel ARSLANTAŞ

Prof.Dr.M.Beşir AŞAN

Prof.Dr.Ömer AYTAÇ

Prof.Dr.Halil BAL

Prof.Dr.Mustafa Sıtkı BİLGİN

Prof.Dr.Ahmet BURAN

Prof.Dr.Mehmet CANATAR

Prof.Dr.İsmail COŞKUN

Prof.Dr.Enver ÇAKAR

Prof.Dr.Hamza ÇAKIR

Prof.Dr.Aydın ÇELİK

Prof.Dr.Kemal ÇELİK

Prof.Dr.Cemalettin ÇOPUROĞLU

Prof.Dr.Rahmi DOĞANAY

Prof.Dr.Hacı Murad DONOGO

Prof.Dr.Çağrı ERHAN

Prof.Dr.Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof.Dr.Nurettin GÜZ

Prof.Dr.Abdullah İLGAZİ

Prof.Dr.Fusun KARA

Prof.Dr.Orhan KILIÇ

Prof.Dr.Selami KILIÇ

Prof.Dr.Zahir KIZMAZ

Prof.Dr.Elisabed MACHITIDZE

Prof.Dr.Belkis ULUSOY NALCIOĞLU

Prof.Dr.Tarık ÖZCAN

Prof.Dr.Neşe ÖZDEN

Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK

Prof.Dr.Bahir SELÇUK

Prof.Dr.Adnan SOFUOĞLU

Prof.Dr.Esma ŞİMŞEK

Prof.Dr.Necati Fahri TAŞ

Prof.Dr. Mehmet TEMEL

Prof.Dr. Hatice TÖREN

Prof.Dr.Stefano TRINCHESE

Prof.Dr.Mustafa TURAN

Prof.Dr.Ömer TURAN

Prof.Dr.Ömer Osman UMAR

Prof.Dr.Ahat ÜSTÜNER

Prof.Dr.Mustafa YAĞBASAN

Prof.Dr.Selma YEL

Prof.Dr.Erkan YÜKSEL

Prof.Dr.Ali YILDIRIM

Prof.Dr.Ergün YILDIRIM

Prof.Dr.İbrahim YILMAZÇELİK

Prof.Dr.Mustafa YILMAZ

Doç.Dr. Bünyamin AYHAN

Doç.Dr.Liliana Elena BOŞCAN ALTIN

Doç.Dr. Noyabır KENCEGARAEV

Doç.Dr. İrade MEMMEDOVA

Doç.Dr.Kürşat ÖNCÜL

Doç.Dr.Seydulla SADIKOV

Doç.Dr. Ayşe Fulya ŞEN

Doç. Dr.Nural İMİK TANYILDIZI

Doç.Dr.Uğur ÜNAL

Yrd.Doç.Dr. Neriman

HACISALİHOĞLU

Yrd.Doç.Dr. Yakup ÖMEROĞLU

Dr.S.Hilmi BENGİ

Dr.Arpad HORNJAK

Öğr.Gör.Akif AŞIRLI

Prof.Dr.Hamit PEHLİVANLI

**AÇILIŞ
KONUŞMALARI**

Mehmet Ali BEYHAN*

Sayın Valim, Sayın Yüksek Kurum Başkanım, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, saygıdeğer meslektaşlarım, değerli basın mensupları, muhterem hanımefendiler, beyefendiler, sevgili öğrenciler. **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumuna** hoş geldiniz. Sizleri saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

Türk Basın Tarihi, Avrupa Basın Tarihi ile mukayese edildiğinde çok uzun bir zaman dilimini ihata etmez; Takvîm-i Vekâyi'nin neşir tarihini esas alırsak, 185 yıl gibi iki asra yakın bir zamanı kapsar. 1 Kasım 1831 tarihinde ilk sayısı çıkan Takvîm-i Vekâyi, devlet eliyle çıkarılmış olsa da içerik ve icra ettiği fonksiyon itibarıyla resmî gazetenin ötesinde bir düzene sahiptir. Zira gazete, resmî ve gayr-ı resmî olmak üzere iki bölümden meydana gelmekteydi. Resmî bölümde, Sultan II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ilgası sonrasında devlet teşkilatında gerçekleştirdiği islahatlara ve toplum hayatında yapılan yeniliklere yer veriliyordu. Amaç, elbette Osmanlı Devleti'nin bu yeni döneminde yapılanları Avrupa'ya duyurmak ve iç kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmek, bilgilendirmektir.

İslahatların yanında devletin diğer faaliyetleri, umûr-ı hâriciye, umûr-ı dâhiliye ve mevâdd-ı askeriye başlıkları altında veriliyor; milletler arası münasebetler; her türlü atama ve görevlendirmeler, terfiler, aziller gibi devletin işlerini ilgilendiren konular ve askerî hususlar gazetenin resmî bölümünde yayımlanıyordu. Gayr-ı resmî bölümde memleket dâhilinde ve haricinde meydana gelen olaylar, piyasa hareketleri, doğal afetler, ilmî ve kültürel gelişmeler gibi kamunun öğrenme ihtiyacına, bilgilendirilmesine yönelik haberler neşrediliyordu.

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Gazetenin haber kaynakları ülke sathında görev yapan memurlardı. Bunların derlediği bilgiler ve belgeler Takvîm-i Vekâyi'de haber olarak değerlendiriliyordu. Türkçe nüshanın neşrinden dört gün sonra 5 Kasım 1831'de gazetenin, devrin diplomasi dili olan Fransızca nüshası "Le Moniteur Ottoman" ismiyle; 1832'den itibaren de, Memâlik-i Mahrûse'de (Osmanlı Devleti'nde/Ülkesi'nde) konuşulan diğer diller; başta Arapça olmak üzere, Rumca, Ermenice ve Farsça nüshaları da yayımlanacaktır.

91 yıllık yayın hayatında Takvîm-i Vekâyi' iki defa neşriyatını tatil edecektir. İlk tatili 16 Mart 1878 tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı mağlubiyeti günlerinde olacaktır. Ruslar İstanbul kapılarına dayanmış; devlet katında ve halkta, Rusların İstanbul'u işgal edebileceği korkusu hâkim olmuştur. Yeşilköy Antlaşması henüz imzalanmış, yenilgiyle sonuçlanan savaşın ağır şartlarının etkisi altında devletin bir çıkış yolu aradığı bir dönemde Takvîm-i Vekâyi' yayını tatil etmiştir. Bu tatil, 26 Mart 1891 tarihine kadar devam edecektir. 26 Mart 1891-16 Mayıs 1892 tarihleri arasında bir yıllık yayın sürecinden sonra gazetenin faaliyeti ikinci defa durdurulacaktır. II. Meşrutiyet'in ilanından iki ay sonra, 28 Eylül 1908'de neşredilmeye başlayan Takvîm-i Vekâyi', 4 Kasım 1922 tarihine, yani saltanatın ilgasından üç gün sonrasına kadar yayın hayatını sürdürecektir.*

Bu, ulusal anlamda basınımızın kısa bir başlangıç tarihçesidir. Memâlik-i Mahrûse'nin vilâyetlerinde yerel gazetelere daha erken tarihlerde, XIX. yüzyılın başlarından itibaren rastlıyoruz. Bunlardan ilki Bağdat Valisi Davut Paşa'nın öncülüğünde Kasım 1816'da Türkçe-Arapça yayımlanan "Curnalü-l Irak" adlı gazetedir, bir vilâyet gazetesidir. İkincisi Kahire'de, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 2 Aralık 1828 tarihinde yine Türkçe-Arapça neşrettiği "Vekâyi'-î Mısırye"dir. Alexandre Blacque'nin XVIII. yüzyıl sonlarında İzmir'de,

* bk. Nesimi Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", **DİA**, C 39, s. 490-492.

daha çok burada yaşayan kendi vatandaşları için Fransızca “Spectateur Oriental” ve “Courrier de Smyrne” isimleriyle neşrettiği gazeteleri de anmak gerekir.

Şahsî teşebbüsün öncülüğünde ülkemizde gazeteler XIX. yüzyılın ikinci yarısında okuyucularıyla buluşacaktır. Âgâh Efendi tarafından çıkarılan “Tercümân-ı Ahvâl” gazetesinin ilk sayısı 22 Ekim 1860 tarihinde neşredilmiştir. Bu gazeteyi takiben Şinasi tarafından 1861 yılında “Tasvîr-i Efkar” neşir hayatına başlamış ve zaman içinde günlük gazetelerin sayısı gittikçe artmaya devam etmiştir.

Günlük gazetelerin, muayyen zaman aralıklarıyla çıkan mecmuaların/dergilerin milletlerin hayatındaki önemi büyüktür. Gazete ve dergiler halkı bilgilendirir, haberdar eder. Bu bakımdan basın, bir açık üniversitedir, sürekli eğitim sağlar, toplumu ihya eder. Basının toplumları ihya edici, ideal rolü budur. Bu rol çerçevesinde basın, tarihe tanıklık eder; gazeteciler tarihe not düşer. Bu yönüyle gazeteler tarihin en önemli kaynakları arasındadır. Bir zamanlar vak’anüvisler bu görevi yapıyor, olayları kayıt altına alarak tarihe not düşüyorlardı.

Gazetelerin toplum hayatına girişiyle vak’anüvislik kurum olarak varlığını Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar sürdürse de ehemmiyetini yitirecektir. Çünkü gazeteler; vekâyinâmelerin yaptığı işi daha geniş kitlelere, daha zengin bir içerikle, daha hızlı ve daha pratik bir şekilde ulaştırma özelliğine sahiptir. Ayrıca vekâyinâmelerin etki alanı ve gücü sınırlı idi. Çünkü yazma metinlerdi ve bu metinler ancak muayyen bir kesim tarafından görülebiliyordu.

Halkı bilgilendirici olması, tarihe tanıklık etmesi itibariyle gazete ve gazetecilerin sorumluluğu büyüktür. Zira üstlendikleri görev; hâli, istikbâle, gelecek kuşaklara aktarma görevidir. Ancak basın tarihinin pratiğinde “basının bu ideal rolü” zamanla erozyona uğrayacak; erozyonla birlikte gazetenin, gazetecinin başka bir veçhesi ortaya

çıkacaktır. Bu veçhe, basının ideal rolünün; yani toplumu ihya ve ıslah edici rolü yanında basının ifsat edici veçhesidir. Evet, basın böyle bir yönü de vardır:

1-Zaman içinde elde ettiği güçle basın; geleneklerle, toplumun değer yargılarıyla ve inanç esasları ile çatışır/çatışabilir. Bu çatışmada galip taraf basındır. Tahrip eder, toplumu sürükler, ahlâkî kuralların sınırlarını zorlar ve çoğu zaman bu sınırları aşar. Bunun içindir ki, şahsî teşebbüsün öncülüğünde gazetelerin neşir hayatına başlamasından üç yıl sonra devlet bir sansür kurulu oluşturmuştur. Zira 1860 yılı sonlarında toplum hayatına giren ilk günlük gazetenin neşirini müteakiben gazetelerin sayısında artış olmuş ve ülkenin her tarafında bir okuyucu kitlesi meydana gelmiştir.

2- Basın, algı oluşturma gücüne ve yeteneğine sahiptir; hele görsel medya, akan zaman içinde elde ettiği etki ile “akı kara; karayı ak” gösterebilir. Algı, her ne kadar zamanımızın bir kavramı gibi gözükse de aslında bu kavram, öteden beri insanlık tarihi kadar eskidir; çünkü algı, propagandanın özüdür. Günlük hayatta kanıksanan basının bu etkisi tarihte, bilhassa yakın tarihimizde de görülür:

Yeniçeri Ocağı lağvedildikten elli yıl sonra, yerine kurulan Asâkir-i Mansûre'nin gerçekleştirdiği ilk askeri darbe Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesidir. Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da saltanattan uzaklaştırılmış, 4 Haziran'da da bilekleri kesilmek suretiyle katledilmiştir. 1881 yılında darbecileri yargılayan mahkeme, Abdülaziz'in katledildiğini tescil etmiş, konu toplumun gündeminden çıkmıştır. Ancak 29 yıl sonra, yani II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle olay, basın tarafından tekrar intihar olarak gündeme getirilmiş; intihar konusu sürekli işlenmiş ve geniş kesimlerin hafızasına kazınmıştır. Bu algı, günümüzde pek bir anlam ifade etmese de tartışma konusu yapılmış; tarih ders kitaplarında bile yer almıştır.

Çarpıcı bir örnek olması hasebiyle 31 Mart olayının sunuş biçimi de böyle olmuştur. 31 Mart'ın hedefi Sultan II. Abdülhamid'dir. Sul-

tan saltanattan uzaklaştırılacak; İttihat ve Terakki'ye iktidar yolu açılacaktır. Oluşturulan algı şudur: 31 Mart, II. Abdülhamid'in İttihatçılara, meşrutiyet rejimine; anayasaya ve dolayısıyla parlamentoya karşı, irticaî unsurları kullanarak “tezgâhladığı” bir harekettir. Basın, 31 Mart'ın bir “irticaî kalkışma olduğunu” ve Abdülhamid tarafından sahnelendiğini işlemiştir. Oysa “irtica kavramı”, 1909'a kadar lügatlerde yer almadığı gibi, toplum hayatında da bir karşılığı bulunmayan uydurulmuş bir kavramdır.

Muallim Nâci'nin, 1909'dan sonra yayımladığı Lügat-ı Nâci'de, irticâ kavramına yapılan tanım; “Devr-i Hamîdî” özlemi ile eş değer tutulmuş, bu devir hakkında konuşanlar, yazanlar mürteci olarak yaftalanmıştır. İrtica kavramı, son on beş yıl öncesine kadar basın tarafından, zamana ve zemine göre farklı anlamlar yüklenmek suretiyle siyasî bir baskı aracı olarak kullanılmıştır.

Bundan yirmi yıl öncesine kadar, okumuş-yazmış kesim tarafından dillendirilen II. Abdülhamid imajı, basının eseridir. Yakın tarihimizde çarpıcı örneklerden biri de 1960 Askerî Darbesi sonrasında Yassıda yargılamalarıdır. Yargılananlar hakkında gerçeklere aykırı iddiaların toplumda yer edinmesinde basın başı çekmiştir.

Basının bu özellikleri elbette tarihimiz için ehemmiyet arz ediyor. Atatürk Araştırma Merkezi olarak, Elazığ Valiliği, Elazığ Belediyesi ve Fırat Üniversitesiyle ortaklaşa Türk basın tarihi üzerine bir sempozyum düzenlemeye karar verdik. Sempozyuma büyük ölçüde bir rağbet oldu. Dünyanın muhtelif ülkelerinden ve Türkiye'den sempozyuma katılım için 255 bildiri başvurusu oldu. Bildiriler titizlikle incelendi, bir hakem sürecinden geçirildi. Her bir tebliğ iki hakemin kontrolünden geçtikten sonra programda yer almaya hak kazandı. 255 bildiri metni arasında; 73'ü kabul gördü ve 69 bildiri sunulmuş oldu.

İki gün boyunca, bu 69 bildiri sahibi bilim insanının, araştırmacının, emek mahsulü çalışmalarını dinlemiş ve dolayısıyla da olup bitenleri, gazetecilerin, gazetelerin ilginç hikâyelerini de kayıt altına

almış olacağız. Sempozyumun açılışından sonra bir panelimiz olacaktır. Üç değerli gazetecimizi davet etmiştik, ancak gazetecilerden biri mazeret beyan ederek davete icabet edemedi.

Paneli iki değerli basın mensubu ile icra edeceğiz. Takvim Gazetesi Yazarı Sayın Ekrem KIZILTAŞ ve Yeni Şafak Gazetesi yazarlarından Prof. Dr. Ergün YILDIRIM panelde konuşmacı olarak yer alacaklardır. Aynı zamanda KIZILTAŞ, Medya Derneği Başkanıdır ve Profesör YILDIRIM da Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı görevini sürdürmektedir.

Bu iki değerli gazetecimiz, basın ve darbeleri konuşacaklardır. Sadece 15 Temmuz darbe girişimi değil; Osmanlı tarihinde, Osmanlı yakın tarihinde ve Cumhuriyet döneminde meydana gelen darbeler, siyasete karşı suikast girişimleri karşısında basının tutumu; basın-siyaset ilişkisi ve basın mensuplarının takındıkları tavırlar panelin başlıca konuları olacaktır.

Bu vesileyle hepinizi tekrar sevgi ve saygı ile selamlıyorum. Sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum ve ümit ediyorum ki Türk Basın Tarihi Sempozyumu, tarihimize ve kültürümüze önemli bir katkı sunmuş olacaktır.

Mustafa CANBEY*

Sayın protokol, sivil toplum kuruluşlarının değerli mümessilleri, saygıdeğer hocalarım, meslektaşlarım, kıymetli öğrenciler, çok değerli hazırun, Elazığ Valiliği, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Elazığ Belediyesi ve Fırat Üniversitesi'nin katkılarıyla düzenlenen Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu'nda konuşma fırsatı verdiğiniz için öncelikle teşekkür ediyorum.

Basın İlan Kurumu ve şahsım adına sizleri saygı ile selamlıyorum. Gakkoşlar diyarında düzenlenen bu sempozyumun refah şehri Elazığ'a, ülkemize ve de medyamıza hayırlar getirmesini diliyorum. Tabi Elazığ ülkemizin genelinde olduğu gibi son 10-15 yılda büyük gelişmeler gösterdi. Büyük yatırımlara ve projelere ev sahipliği yaptı. Bugün de o tarih günlerinden birini yaşıyoruz. Elazığ'ın adını İstanbul'dan da eskisine nazaran sıkça duyar olduk. Bunda Valiliğimizin ve yerel yönetimlerimizin yanı sıra 40 yılını deviren Fırat Üniversitemizin de katkıları olduğunu düşünüyorum. İlkbahar döneminde konferans için geldiğim üniversitenin o günden bugüne geliştiğine de şahit oluyoruz. İletişim Fakültesi'ni ise burada ayrı bir yere koymak gerekiyor. O dönemde geldiğimizde Elazığ'da büyük bir coşku vardı, önemli bir program icra etmiştik, yine İletişim Fakültesi'nin desteğiyle bugün önemli bir programı icra ediyoruz. Basın İlan Kurumu olarak geçtiğimiz yıl iletişim fakültesi öğrencilerini staj programı çerçevesinde kurumumuzda ağırladık. Bu iş birliğini farklı alanlarda sürdürme imkanımız olursa bundan sonra da memnuniyet duyacağımızı peşinen ifade etmek istiyorum. Açıkçası alanın yetkin isimlerinin karşısında öyle uzun uzadıya konuşup hem sizleri sıkmak

* Basın İlan Kurumu Genel Müdür Yardımcısı, İSTANBUL.

istemiyorum hem de bu değerli konuşmacıları sabırsızlıkla beklediğinizi görüyorum. Lakin birkaç hususa vurgu yapmadan da huzurunuzdan ayrılmak istemiyorum. Hepinizin malumu ülkemiz 15 Temmuz darbe girişimini yaşadı. Bu dönemde bu devirde darbe mi olur diyorduk? Ne yazık ki darbe girişimi oldu. Türk Silahlı Kuvvetlerinin içine sızmış hainler az kalsın ülkeyi kaosa sürükleyecekti. 241 insanımızı hunharca şehit ettiler, 2000'den fazla insanımız yaralandı, uzuvlarını kaybedenler oldu. Ben bir kez daha aziz şehitlerimize Allah'tan rahmet, ailelerine ve milletimize baş sağlığı diliyorum. Gazilerimize geçmiş olsun dileklerimi iletiyorum. İşte o gecenin iki kahramanı vardı. Birincisi Türk milleti ve onun bütünleşmiş kahraman güvenlik güçlerimiz, ikincisi ise 15 Temmuz akşamından bu yana çok daha fazla gurur duyduğum Türk medyası. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bu yana hiçbir darbe girişiminde ister askerî müdahale olsun, ister post modern darbe olsun, medya 15 Temmuz'da takındığı tavrı takınmadı, o dik duruşu gösteremedi. Bu nedenle ben tüm Türk medyasına, meslektaşlarıma, Kurumum adına sizlerin huzurunda bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. İnanıyorum ki tarih kitapları bu dönemi yazarken medyamıza, gazetecilerimize çok daha farklı, çok daha müstesna bir yer ayıracaktır.

Değerli katılımcılar, iletişim denilince hemen hemen tüm konuşmalar iletişimin insanlık tarihiyle insanın var oluşuyla başladığına işaret eder. Elbette insanlık tarihi geliştikçe iletişim metotları, yöntemleri, araçları da değişmiş ve gelişmiştir. İnsanoğlunu iletişim konusunda arayışlara ve icatlara sevk eden ise bilgiye duyduğu ihtiyaçtır. Onun içindir ki hâlâ dünyanın en değerli şeyi bilgidir, diğer adıyla haberdur. Öyle ki matbaanın icadıyla başlattığımız gazete tarihini aslında Roma dönemine M.Ö. 50'li yıllara kadar götürmek mümkündür. Keza Çin'de de saray genelgelerinin yer aldığı gazeteleri biliyoruz. XV. yüzyıla kadar elle çoğaltılan gazetelerin bu dönemde matbaanın icadıyla birlikte yeni bir aşamaya geçtiklerini biliyoruz. Avrupa'da dergi tarzı ürünler hızla yayılmaya başlıyor. Bu dönemde çıkan gazete nüshalarından tahmin edildiği üzere daha çok

savaş haberleri var. Bizim dönemimize yani Osmanlı dönemine geldiğimizde matbaa geç geldi, erken geldi tartışmalarına girip, gündemi değiştirmeden o bölümü geçmek istiyorum. İlk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi II. Mahmut'un isteğiyle 1831'de yayınlanmaya başlıyor. Bakıyorsunuz, II. Mahmut'un gazete çıkarmaktaki murâdı yaptıklarını ve yapacaklarını halka duyurabilmek ve anlatabilmek. Yani bir anlamda bugünkü Resmî Gazete. Sanayi Devrimi, gelişmiş baskı makineleri, gelişen teknolojiler vs. şu ana kadar anlattıklarımın ortak paydasında bilgi yani haber, haber verme ve haberdar olma var.

Kıymetli Hazırın;

Türk basın tarihinde bugünkü adıyla ilanları ise Takvim-i Vekayi'den 9 yıl sonra çıkmaya başlayan Ceride-i Havadis gazetesinde rastlıyoruz. Aynı zamanda ilk özel sermaye gazetesi olan Ceride-i Havadis gazetesinin "ilanat" başlığını taşıyan sütunlarında hayatını kaybedenlerin bilgilerinin yayınlandığını görüyoruz. Daha sonra büyük ilgi çeken bu sütunlarda satılık gayrimenkul, yeni çıkan kitap, araba ve çok affedersiniz hayvan satış duyuruları yer alıyor. Gazetenin yani basının gücünü gören Osmanlı hanedanı duyurularını bilinen anlamıyla resmî ilanlarına mevkutelerin tamamında yayınlamak amacıyla düzenlemeye gidiyor. 1861-64 tarihli Matbuat Nizamnamesiyle resmî ilanların ücretsiz yayınlanması zorunlu kınıyor. Bu uygulama 1909'da çıkan Matbuat Kanunu'na kadar devam ediyor. Resmî ilanları gazetelere dağıtılması işini ise 1862 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü yani bugünkü adıyla Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü üstleniyor. İşte o tarihten 1960 yılına kadar geçen dönemde birçok kuruma ve yapıya resmî ilanları dağıtım işi verilse de bir türlü adil bir dağıtım maalesef gerçekleştirilememiş. Hükümetler ile gazeteler sık sık resmî ilan dağıtımları ve yayınları konusunda karşı karşıya gelmişler. Basın özgürlüğü tartışmalarının da sıkça yaşandığı o dönem yani 1961 yılında Basın İlan Kurumu'nun kurulmasıyla birlikte geride kalıyor.

Sayın protokol,

Değerli katılımcılar,

Resmî ilan ve reklamların dağıtımında adaletsiz davranıldığı gerekçesiyle hükümetler ile gazeteleri karşı karşıya getiren uygulamaya son vermek amacıyla kurulan Basın İlan Kurumu 55 yıldır fikir ve içerik farkı gözetmeksizin yürüttüğü aracılık hizmetlerini başarıyla sürdürmektedir. Basın İlan Kurumu bugün 1200'e yakın gazeteye doğrudan şubeleri veya bayilikler aracılığıyla ilan dağıtımını gerçekleştirmekte ve onları bir anlamda desteklemektedir. Resmî ilan ve reklamların yayınlanmasıyla basına sağlanan özellikle yerel gazeteler için hayati öneme sahip kamu desteği 2002 yılında 53.5 milyon TL iken 2005-2015 yılında bu rakam 400 milyon TL'yi bulmuştur. Kurumumuz yayınları içeriklerine müdahale etmese de basın esasları kapsamında şikâyete bağlı veya re'sen harekete geçerek bir anlamda yazılı basında etik yayıncılığın sürdürülmesinin de teminatı olmaktadır.

Kıymetli Hazırın;

Konuşmamın son bölümünü sizleri ve basınımızın kıymetli temsilcilerini bulmuşken 5 Eylül tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan yeni yönetmeliğimize ayırmak istiyorum. Günümüzün koşullarına uygun bir yönetmelik hazırlanması için yaklaşık bir yıldır kurum olarak yoğun bir çalışma gerçekleştirdik. Önümüzdeki dönemde internet medyasına da resmî ilan verilmesinin önünün açılacağına öngörerek gerekli birtakım çalışmaları da yaptık. Elbette bu çalışmalar sürerken 15 Temmuz hadisesiyle karşılaşınca yeni yönetmeliğimizde bölücü ve yıkıcı yayınlara ilişkin bir önlem alınması ihtiyacı da doğdu. Bu düzenlemeye yönelik yazılı basının bir bölümünde art niyetli diyebileceğim bazı eleştiriler geldi. Buradan açıkça ifade etmek istiyorum, Basın İlan Kurumu kuruluş kanununda yer aldığı üzere merkez medyasından her iki ucuna kadar basının tüm kesimine eşit mesafededir. Öyle olmasa varlığının zaten bir anlamı kalmaz. Bundan böyle hangi terör örgütü olursa olsun ister PKK, ister DAESH,

ister FETÖ bunlarla irtibatı tespit edilen neşir organlarımızın bazıları birtakım müeyyidelerle karşı karşıya kalacaktır. Tabii kurum olarak sadece kendimiz yapmış değiliz. Bugün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinde buna atıf var. Yine Amerika Yüksek Mahkemesinin aldığı kararlar var. Biz basın özgürlüğünü önemsiyoruz; ama basının otokontrol mekanizmasını yürütmesini daha fazla önemsiyoruz. Eğer basın kendi özgürlüğüne sahip çıkar, kendi otokontrolünü sağlayabilirse ülkemiz önümüzdeki dönemde basın özgürlüğü anlamında daha da gelişmiş olacaktır. Ben, sözlerime son verirken bir kez daha buraya davet edilmekten ve sizlere hitap etmekten dolayı duyduğum memnuniyeti ifade ediyor, hepinizi saygı ve sevgilerimle selamlıyorum.

Kutbeddin DEMİRDAĞ*

Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, çok değerli misafirler, çok değerli akademisyen arkadaşlarım, sevgili öğrenciler, basınımızın güzide temsilcileri;

Fırat Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu'na hoş geldiniz. Sizleri üniversitemizde ağırlamaktan büyük mutluluk ve onur duyduğumu ifade etmek isterim. Basına ister dördüncü güç, ister bunun dışında çok çeşitli tanımlamalar getirelim. Şüphe yok ki günümüzde demokratik yaşamın temel unsurlarından biridir basın. Basın, ifade ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü açısından da modern toplumların vazgeçilmez aracıdır. Basın dördüncü güç olmanın yanı sıra bu gücün ağır sorumluluğunu da taşımaktadır. Basın, özgürlüğünün getirdiği hak ve sorumlulukların bilincinde olmalıdır. Basın, mesleğiyle ilgili etik kuralların da bilincinde olması gerekir. Haber sunarken tarafsız olup, kişisel hak ve özgürlükleri ihlâl etmemelidir. Toplumun değer yargılarını göz önünde bulundurarak devletin ve milletin birlik ve beraberliğini tesis edecek yönde yayınlar yapmak da basının en önemli sorumlulukları arasındadır. Geçmişin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hafızasının arşivlerde kalıcı hale getirilmesi açısından da son derece önemli olan basının, toplumları yönlendiren ve geliştiren bir rehber olma özelliği de vardır. Türk basını bu özelliğinin en güzel ve olumlu örneğini 15 Temmuz darbe girişiminde göstermiş ve gerçekten yüz akıyla bu görevini ifa etmiştir. Ondandır ki 15 Temmuz hain darbe girişimindeki tutumlarından dolayı Türk basınına şükranlarımızı sunuyoruz. Bundandır ki Türk Basın Tarihi Uluslara-

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi Rektörü, ELAZIĞ

rası Sempozyumu'nu fevkalade önemsiyoruz. Basının bütün bu yönleri göz önünde bulundurulduğunda basınla ilgili bilimsel yaklaşımların konuşup tartışılmasının ve basınla ilgili bilimsel etkinliklerin düzenlenmesinin üniversitelerin temel görevlerinden biri olduğu kanaatindeyim. Öte yandan basının dünü bugünü ile Türk siyasî, sosyal, kültürel hayatının rolünün incelenip tartışılacağı bu sempozyumda sunulacak bildirilerin basın tarihiyle ilgili akademik bilgi ve birikimine de çok değerli katkılar sunacağına inanıyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle sözlerimi tamamlarken öncelikle yurt dışından ve ülkemizin çeşitli üniversitelerinden şehrimize gelen çok değerli katılımcılara sempozyuma yapacakları katkılardan dolayı üniversitem adına teşekkür ederim. Bu bilimsel etkinliğin düzenlenmesinde esas katkıları olan ve daha önce de şehrimizde ve üniversitemizde farklı etkinliklere katkı sunan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına, Elazığ Valiliğimize, Belediye Başkanlığımıza üniversitem adına şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen tüm akademik ve idarî personele de teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Sempozyumun başarılı ve verimli geçmesi dileğiyle hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Mücahit YANILMAZ*

Sayın Valim, yurt içinden yurt dışından buraya teşrif etmiş olan çok değerli misafirler, hanımefendiler, beyefendiler ve geleceğimizin teminatı sevgili gençler, hepimizi muhabbetle selamlıyorum, hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Elazığ'ımızda, bu güzel şehirde, Elaziz'de böyle bir programın düzenlenmesine vesile olan herkese çok teşekkür ediyorum. Bu şehir, kadim bir şehir. Bu şehir, 1085 yılından itibaren bugüne kadar İslam medeniyetinin hâkim olduğu ve bu yolda kardeşliğin, hoşgörünün, barışın teminatı olan bir şehir. Bu şehir, Şeyh'ul Muharrir, Ahmet Kabaklı'nın şehri. Bu şehir, İmam Efendi'nin, Beyzade Hazretlerinin, Fikret Memişoğlu'nun şehri. Bu şehir, kültürüyle sanatıyla edebiyatıyla yazarıyla şairiyle Türkiye'deki kültür ve sanat hayatına örnek birçok yazarın-çizerin olduğu bir şehir. Dolayısıyla Elazığ gibi kültür ve sanatın merkezi olan bir şehirde basın tarihini tartışmak, basın tarihini konuşmak tam da yerinde olan bir sempozyum ve yine Elazığ'ımız 1967 yılından itibaren benim de mezun olmaktan gurur duyduğum köklü bir üniversiteye sahip olan bir şehir. Elazığ, 1930'lu yıllardan itibaren yerel medyası olan nadir şehirlerden biridir. Dolayısıyla bir kültür şehri. 30 Mart 2014 tarihinden bugüne kadar Elazığ Belediyesi olarak bu şehrin kültür ve sanat yapısına uygun, medeniyetine uygun tam 321 etkinlik düzenledik, sadece kültür ve sanat alanında. Bu demektir ki hemen hemen her hafta Elazığ Belediyesi olarak bir sempozyuma, bir kongreye, bir konferansa, bir panele ev sahipliği yaptık. Ülkemizin önde gelen kültür ve sanat erbabını Elazığ'ımızda ağırladık ve onlarla birlikte olduk. Dolayısıyla Elazığ sadece kendi bünyesinde değil, ulusal ve uluslararası alanda birçok sempozyuma, birçok panele, birçok kongreye ev sahipliği

* Elazığ Belediye Başkanı

yaptı. Elazığ'a da bu yakışır. Elazığ'ın geleceğine de bu yakışır. Ben inanıyorum ki basın elbette olmazsa olmazımız. Nasıl insan ve insanı yaşatmak olmazsa olmazımız ise basın da, basını yaşatmak da olmazsa olmazımızdır. Ancak ister yerel basın ister ulusal basın nerede duracağını da çok iyi bilmelidir. Basın özgürdür; ancak basın iftira atamaz, hakaret edemez, ülkesinin ve milletinin karşısında hainlerle birlikte olamaz ve olmamalıdır. Çok değerli hocam, tarih boyunca basının durduğu yeri -bazen yanlış durduğu yeri de- izâh etti, anlattı. Ben inanıyorum ki 15 Temmuz askerî darbe girişimine karşı basın öyle bir duruş ortaya koydu ki geçmişteki bütün hatalarını temizleyip, bir kenara attı. Bu açıdan bu duruşu ortaya koyan bütün basınıımızı, basın mensuplarımızı ben huzurlarınızda tebrik ediyorum. Elbette bundan sonra da hem yazar olarak hem şairler olarak hem muhabir olarak yapılan haberlerle, çizilen karikatürlerle ve yazılan makalelerle ülkemizin birliğinden, beraberliğinden, milletimizin birliğinden bayrağımızın, vatanımızın, devletimizin yanında yer alıp, dünyaya güçlü bir ülkeyle bütünleşmiş güçlü bir basını ortaya koymanın gayreti ve inancı içinde olmalıyız. Bu açıdan Elazığ Belediye Başkanı olarak bu şehirde düzenlenen her sempozyum, her panel, her uluslararası etkinliğin bu şehrin kültürüne, bu şehrin sanatına bir katkısının olduğuna inanıyorum. Sadece Elazığ'ımızla kalmayarak, aynı zamanda ulusal ve uluslararası alanda yapılması gerekenleri ortaya koymuş olmanın da Elazığ penceresinden çok önemi bir etkinlik olduğuna inanıyorum. Ben, bu sempozyumun bütün oturumlarının çok faydalı olacağına inanıyorum ve özellikle öğrencilerimiz hem iletişim fakültesi hem iletişim lisesi öğrencilerimizin de geleceğe bakış açılarının değişmesine ve yerine oturmasına vesile olacağına inanıyorum. Emegi geçen herkese çok teşekkür ediyorum. Teşriflerinizden dolayı Elazığ Belediye Başkanı olarak tekrar teşekkür ediyorum. Hepinizi muhabbetle selamlıyorum. Tekrar hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Sağ olun.

Derya ÖRS*

Sayın Valim, çok kıymetli protokol, değerli bilim insanları, sevgili öğrenciler ve basın mensupları;

Öncelikle her gelişimimizde daha da geliştiğini, güzelleştiğini, ilerlediğini, büyüdüğünü gördüğümüz güzel şehrimiz Elazığ'da bulunmaktan büyük mutluluk duyduğumu ifade etmek isterim. Benim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı olarak göreve geldiğim günden bu yana en önemli amaçlarımızdan birisi, yaptığımız faaliyetlerin büyük kısmını, Ankara ve İstanbul dışındaki üniversitelerimize taşımak ve onlarla iş birliği yapmaya bilhassa özen göstermek olmuştur. Bu bakımdan, sözlerimin başında, bu programın tertip edilmesinde emeği geçen Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı şahsında Başkanlık personeline, yine Elazığ Belediye Başkanlığına, bizi güler yüzle karşılayan ve programımıza iştirak etmek nezaketinde bulunan Sayın Valimize ve kıymetli bilim insanı Fırat Üniversitesi Rektörümüze bir kez daha huzurlarınızda teşekkür etmek isterim.

Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu toplantısı iki gün boyunca sizlere 185 yıllık basın tarihimizin macerasından kesitler sunacak. Bu toplantıların aslî amacı, bu büyük deniz içerisinde bir damlayı sizlere göstermek, bu konuda yapılacak olan sonraki araştırmalara öncelik etmek ve bu hususta çalışan bilim insanlarını bir araya getirmek suretiyle onların kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmasını sağlamaktır. Benden önceki kıymetli konuşmacılar konunun çeşitli yönlerini, büyük bir sarahatle, vuzuh ile açıkladılar. Türk basın tarihinden ve onun öneminden bahsettiler.

* Prof. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Benim bunlara ilave olarak söylemek istediğim iki husus var. Bunlardan birisi Türk basın tarihinin sadece Anadolu ile sınırlı olmadığı, bu 185 yıl zarfında başta Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Azerbaycan coğrafyası, bugün ne yazık ki dünyanın sorunlarla boğuştuğu Irak, Suriye, Hicaz Yarımadası toprakları olmak üzere Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunan Memalik-i Mahrusa'ya bağlı Osmanlı ülkelerinin tamamının bizim Türk basın tarihimizin birer parçası olduğudur. Hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Balkanlarda, orada bulunan Türk azınlıkları basın yayın faaliyetlerini bugüne dek devam ettirmişlerdir. Onların çıkarttıkları gazeteler, dergiler ve yerel medyalar da bizim Türk basın tarihimiz içerisinde yer almakta olup bunlara mutlaka bu gözle bakılmalıdır. İkinci bir husus, basının oynayabileceği olumlu ve olumsuz rolden hem ATAM Başkanımız hem Belediye Başkanımız bahsettiler. Ben burada gerçekten kalem sahiplerinin vicdanlı, izanlı, faziletli insanlar olması gerektiğini bir kez daha vurgulamak isterim. Hucurat Suresi'nin 6. ayetinde “Ey iman edenler, bir fâsik size bir haber getirirse onun aslını araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de pişman olursunuz” buyrulur. Bu ayeti şiar edinmeyen herhangi bir haberin, herhangi bir sözün, herhangi bir tavrın dünyevî bir değeri olsa da uhrevî bir değeri ve karşılığı yoktur. Bu bakımdan kalemleriyle topluma yön vermek durumunda olan, sözleriyle insanları yönlendiren kişilerin yani basın mensuplarının, gazetecilerin, televizyonların, medyaçıların bu vicdana, izana ve irfana sahip olmaları, sadece ülkemizin değil, dünyanın ve insanlığın geleceği açısından da son derece önemlidir. Topluları kötüye yönlendiren, onları kapitalizmin ve emperyalizmin amaçları uğrunda basitçe harcayan yaklaşımları benimseyen birtakım medyaları hiç kuşkusuz tasvip etmiyoruz. Elbette basının özgür olması, haber özgürlüğünün bulunması önemlidir. Ne var ki demin çizdiğim çerçeve içerisinde, bu kişiler, eğer ellerini vicdanlarına koyduklarında yazdıkları veya söyledikleri sözlerin hakikatine inanmıyorlarsa büyük vebal altındadırlar. Sayın Belediye Başkanımızın da ifade ettikleri gibi, gerçekten de 15 Temmuz alçak ve

hain darbe girişiminin akabinde Türk medyası tarihinde görülmemiş bir bütünlük ve beraberlik içerisinde ilk defa ortak bir tavır sergiledi. Bu hakikaten şayan-ı takdir bir husustur. İstendiğinde böyle bir durumun olabildiğini görmek millet olarak bizi memnun etmiştir. Bu vesileyle ülkemizi kederlere boğan olaylar sırasında kaybettiğimiz 241 şehidimizi buradan rahmetle yâd ediyorum, gazilerimize ve yaralılarımıza acil şifalar diliyorum. Yine son dönemde kıymetli şehrimiz Elazığ'da yaşanan Emniyet Müdürlüğü saldırısında vefat eden polislerimize, güvenlik güçlerimize Allah'tan rahmet, yakınlarına baş sağlığı diliyorum.

Değerli öğrenciler, sevgili katılımcılar, saygıdeğer protokol, iki gün sürecek olan Türk Basın Tarihi toplantımızın Elazığ şehrinde yapılması münasebetiyle duyduğum memnuniyeti, burada her zaman olduğu gibi değerli mülkî ve idarî amirlerimizden görmüş olduğumuz nezaketi ve alakayı bir kez daha takdirle, şükranla yâd ederek sözlerime son veriyor, toplantımızın başarılı geçmesini, faydalı olmasını, bundan sonra basın tarihiyle ilgili yapılacak çalışmalara öncülük etmesini diliyorum, hepimizi saygı ve sevgi ile selamlıyorum. Teşekkür ederim.

Murat ZORLUOĞLU*

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumumuzun çok değerli Başkanı, ilimiz kurum ve kuruluşlarının kıymetli yöneticileri, ilimizden ülkemizin değişik üniversitelerinden ve yurt dışından programımıza teşrif eden saygıdeğer akademisyenler, bu yıl 41. kuruluş yılını kutlayacağımız ve her geçen yıl kendini geliştiren, en kıymetli başarılı üniversiteler sıralamasında ilk sıralara kadar yükselen Fırat Üniversitemizin kıymetli öğrencileri, değerli basın mensubu, basın çalışanı arkadaşlarım; Türk basın tarihinin birçok farklı boyutuyla ele alınacağı bu uluslararası sempozyumun Elazığ'ımızda düzenleniyor olmasından duyduğum memnuniyeti ifade ederek hepinize hoş geldiniz diyor, sizleri saygı ile selamlıyorum.

İlimizde yerel basının güçlü ve köklü bir geçmişi vardır. 1860'lı yıllarda vilayet matbaasının kurulmasıyla başlayan ilk basın hareketi, 1883 yılında yine aynı matbaada Mamurat'ül Aziz gazetesinin yayınlanmasıyla ivme kazanmış ve günümüze kadar da sürekli gelişerek gelmiştir. Bugün dört adet günlük gazetesi, iki adet haftalık gazetesi, üç adet aylık gazetesiyle, dört yerel televizyonuyla, on yerel radyosuyla ve internet haberciliğiyle Elazığ, basın alanında da bölge illerine öncülük eden liderlik eden bir konumdadır.

Değerli Konuklar, Kıymetli Hazırın;

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Valiliğimiz, Belediyemiz ve Üniversitemizin ortak ürünü olan ve bu yönüyle de ayrıca kıymetli olan bu sempozyumda bir taraftan, benden önceki değerli hatipler yaklaşık 200 yıl dediler, basınımızın, Türk basınının 200 yıllık tarihî gelişimi ayrıntılı bir şekilde tartışılacak, konuşulacak, diğer taraftan da basının toplum üzerindeki siyasî, ekonomik ve kültürel

* Elazığ Valisi (16 Şubat 2015- 13 Haziran 2017)

etkilerini burada tartışma, konuşma imkânı bulacağız. Türk basın tarihi öyküsü bir anlamda Türk demokrasi tarihinin de öyküsüdür. Gerçekten de basın, ülkemizin demokratik gelişimine paralel bir gelişim göstermiş ve toplumsal ve siyasî hayatımızın en önemli aktörlerinden birisi durumuna gelmiştir.

Geçmişte basınımızın bir bölümünün zaman zaman seçilmiş meclis ve hükümetleri vesayet altında tutmak isteyen güç odakları lehine tavır gösterdiği örnekleri mevcuttur. Bunları hepimiz biliyoruz. Benden önceki kıymetli konuşmacılar da kısmen bazı örneklerle bunları ortaya koydular. Ancak Türk basınının 15 Temmuz darbe girişimi sırasında ve sonrasında gösterdiği darbe karşıtı reaksiyon her bakımdan takdire şayan bir davranış olmuştur. Fethullahçı Terör Örgütü tarafından gerçekleştirilen ve seçilmiş hükümeti çalışamaz hâle getirmenin yanında, ülkemizi iç savaşa ve nihayet işgale kadar götürmeyi hedefleyen bu menfur saldırının boşa çıkarılmasında, akamete uğratılmasında basınımızın doğru duruşunun çok büyük bir payı vardır. Basının, tercihini milletten yana, millî iradeden yana ve özgürlüklerden yana kullanması ülkemizde demokrasinin gelişimine her zaman katkı yapmıştır ve bundan sonra da katkı yapmaya devam edecektir.

Çok Değerli Katılımcılar, Kıymetli Konuklarımız,

Ben bu sempozyumun ülkemiz için, ülkemiz basını için hayırlı neticeler vereceğine yürekten inanıyorum. Sempozyumun ilimizde gerçekleşmesine vesile olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanımıza, bu Başkanlığın bünyesindeki Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığımıza, onun değerli Başkanına, yine değerli hemşerimiz Başkan Yardımcısı Nihat BÜYÜKBAŞ'a huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum. Yine bu sempozyumu organize eden, organizasyon komitesine, Rektörümüz Kutbeddin DEMİRDAĞ Hocamız şahsında Fırat Üniversitemize, değerli Belediye Başkanımıza ve emeği geçen herkese tekrar teşekkür ediyorum, başarı dilekleriyle sizleri tekraren saygıyla selamlıyorum.

AÇILIŞ PANELİ

**YAKIN TARİHİMİZDE DARBELER VE
BASIN**

Mehmet Ali BEYHAN*

Efendim, değerli konuklar, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler. Sempozyumun konusu “Türk Basın Tarihi”. Konu basın olunca, elbette tarihimizde gerçekleşen darbeleri veya teşebbüs halinde kalan girişimleri konuşmak gerekir. Zira basının, basın dünyasının toplumsal hareketlerle, darbelerle doğrudan ilgisi vardır. Toplumunu bilgilendirir; olayları kamuya duyurur. Bu, basının görevi gereğidir; bu yönüyle ilgilidir. Diğer bir ilgi noktası geçmişte basının darbelerin odağında yer almış olması, olayları manipüle etmesi, algı oluşturmaları ile alakalıdır. Bunlar yaşanmıştır ve kayıtlara geçmiştir.

Yakın geçmişte ülkemiz acı günler yaşadı. Türkiye Cumhuriyeti’ne, liderine, kurumlarına yönelik bir darbeyi/15 Temmuz suikast girişimini bu ülke gördü. Ancak diğer darbelerden, siyasî iktidarlara yönelik teşebbüslerden, basının duruşu ve tutumu itibarıyla, 15 Temmuz menfur saldırısı epey farklı oldu. Burada elbette halkın ülkesine, ülkesini yöneten iktidarına sahip çıkışını zikretmek gerekir. Halkın kararlı tutumu, direnişi, basının dik duruşu ve meşru iktidarın etrafında kenetlenmesi suikastçıları bertaraf etmiştir. Bu itibarla, başta 15 Temmuz darbe teşebbüsü ile ülkemizi bölmek, dağıtmak, yabancı işgallere açmak niyetinde olan bu ifsat edici hareketin yanında, basının yakın tarihimizde yer alan diğer darbeler karşısındaki tutumunu, Türk Basın Tarihi Sempozyumu açılış panelinde ele alacağız.

Evet, basın; 15 Temmuz’da dik bir duruş, onurlu bir duruş sergilemiştir. Sadece Cumhuriyet devrinde değil, yakın dönem Osmanlı tarihinde de darbeler olmuştur; kan dökülmüştür, acılar yaşanmış-

* Prof. Dr. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

tır. Cumhuriyet'in 37. yılında, meşru iktidara karşı yapılan 1960 darbesinden günümüze kadar siyasete, milletin iradesine karşı pek çok girişimler olmuştur. Halkın oylarıyla iktidara gelen başbakan ve bakanları idam edilmiştir. İktidarlar el değiştirmiştir. Bütün bu olup bitenlerde basının oynadığı rol, 15 Temmuz'daki rolünden farklıdır. Bu artık açıkça bilinmektedir.

Her darbe ve darbe girişimi ülkeyi geriye götürmüştür. Osmanlı tarihinde saltanata/hükümdarlara yönelik pek çok darbe vardır. Bu darbeler incelendiğinde, tahttan indirilen, katledilen hükümdarlar, öldürülen devlet adamları ötesinde bir gerçek göze çarpar: Bu gerçek, ülkenin menfaatine/kalkınmasına, güç kazanmasına, milletin refahına yönelik programların, planların uygulanacağı dönemlere rastladığı gerçeğidir. Darbeler sadece Cumhuriyet devrine has değildir. Osmanlı tarihi 16. yüzyılın başlarından itibaren gözden geçirildiğinde, 14 hükümdarın tahttan indirildiği, dördünün katledildiği görülür.

Tamamı darbe olan bu hareketlerin öncesine bakıldığında görülen şudur: İktidardaki hükümdar, devlet başkanı ya da hükümet başkanı, bağımsız hükümet etmeye kalkıştığında, ülkeyi ayakları üzerinde duracak seviyeye getirme gayreti içine girdiğinde bu tür menfur hadiselerle milletimiz, ülkemiz, devletimiz, karşı karşıya kalmıştır. Yakın tarihimizde; Nizâm-ı Cedîd devrinin padişahı III. Selim, bir darbeyle 1807'de tahttan indirilmiş ve bir yıl sonra katledilmiştir. 1861'de tahta çıkan Sultan Abdülaziz, halkın umut beslediği bir hükümdardır. Bu umudu boşa çıkarmamıştır; eğitim alanında, ülkenin imarında, ulaşım ve iletişimde büyük hamlelere imza atmış, kara ordusunu zamanın en iyi teçhizatıyla donatmış, Osmanlı donanmasını, sayılı bir deniz gücü seviyesine çıkarmıştır.

Sultan II. Abdülhamid de öyledir. Osmanlı Devleti'ne "hasta adam" gözüyle bakan emperyal devletlere; devletin hasta adam olmadığını göstermiş, Sultan Abdülaziz devrinde başlatılan projeleri devam ettirmiş, izlediği dış siyasetle Osmanlı Devleti'ni 20. yüzyıla

taşımıştır. 31 Mart, Abdülhamid yönetimine karşı bir harekettir ve amaç, bu yönetimi sonlandırmaktır. Menderes dönemi de bir askerî müdahaleyle sona erdirilmiştir. On yıllık iktidarı ülkenin hızla kalkınmasını sağlayan bir dönemdir. Ve her askerî darbe ne yazık ki ülkeyi onlarca yıl geriye götürmüştür.

15 Temmuz, bu diğer darbelere nazaran biraz daha farklıdır. Bu doğrudan doğruya milli iradenin dışında ülkeye, ülkenin bağımsızlığına karşı girişilen bir harekettir. Olayların tazeliği içinde dahi bu girişimin amacı, toplumun kahır ekseriyeti tarafından idrak edilmiştir. Sadece 15 Temmuz menfur ve hain girişimi dışında da elbette iki değerli basın mensubumuz, basının etkilerinden, sergiledikleri tutumlarından bahsedeceklerdir. Aslında değerli dört basın mensubumuzla bu paneli planlamıştık: Panelde, medyadaki yazılarıyla ya da ekranlardaki duruşlarıyla, analizleriyle ülkenin problemlerini, sorunlarını tahlil eden arkadaşlar olsun istedik. Fadime ÖZKAN Hanımefendi mazeret belirterek gelemedi. Ahmet KEKEÇ'i Ekrem KIZILTAŞ vasıtasıyla davet ettik. Hafta arası müsait olmadığını beyan etmiş, dolayısıyla katılma imkânı bulamamıştır.

Şimdi sağ tarafımda Ekrem KIZILTAŞ, her biriniz tanıyorsunuzdur, yazılarıyla, açık oturumlarda paylaştığı fikirleriyle bilinen bir gazetecimiz. Aynı zamanda Medya Derneği Yönetim Kurulu Başkanı. Diğer yanımda, hem bir Elazığlı akademisyen, sosyoloji profesörü kendisi, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı ve aynı zamanda da günlük yazılar yazan, bir köşe yazarı. Bu arkadaşlara sözü vereceğim. Konu “Yakın Tarihimizde Darbeler ve Basın”. Darbeler karşısında basın nasıl bir tutum sergiledi, nasıl bir tavır gösterdi, gazetecilerin duruşu nasıl oldu? Yakınçağ tarihimizdeki bütün bu darbelere, en azından basının tanıklık ettiği zaman dilimlerinde bunlara belki dokunacaklardır. Münhasıran 15 Temmuz suikastı ile ilgili de basının tavrı üzerinde konuşacaklardır. Sözü sağ tarafımda duran ve mesleğe, öğrencilik yıllarından beri Millî Türk Talebe Birliği Milli Gençlik Dergisinin yazı işleri müdürü olarak başlayan Ekrem KIZILTAŞ'a bırakıyorum. Buyurun Sayın KIZILTAŞ.

Ekrem KIZILTAŞ*

Teşekkür ediyorum. Evet, başta sayın valimiz, sayın belediye başkanımız olmak üzere hazirunu hürmetle muhabbetle selamlıyorum. Elazığ'da Fırat Üniversitesi'nde sizlerle beraber olmak ki umuyorum tabi ki şu anda bu salonda bizi izleyenlerin en azından büyük bir bölümü iletişim fakültesi talebeleri olsun. Çünkü gerek bu panelde yapılacak konuşmalar özellikle de tabi iki gün sürecek olan sempozyumun ben programa baktım, oldukça dolu bir program. Tabi bazen iki, bazen üç, bazen dört salonda yapılacak olması dolayısıyla aynı anda hepsini izleyemeyeceğiz; ama büyük ihtimalle yakın zamanda herhalde bir kitabı, bildiriler kitapçığı, kitabı yayımlanacaktır. Tahmin ediyorum, özellikle iletişim fakültesi talebeleri için çok güzel bir imkân olur. Yakın tarih ve darbeler, darbeler ve yakın tarih ve tabi ki medya, basın. Aslında sempozyum programı için, açılış programı için baştan beri yapılan konuşmalarda aslında 15 Temmuz'dan beri yapılan bütün konuşmalarda 15 Temmuz gecesi darbe girişimi sırasında Türk medyasının iyi bir imtihan verdiği ve tarihte belki benzeri görülmeyecek bir biçimde o gece bütün yayın organlarının darbeye karşı tavır aldığı yönünde bir algı var. Bir algı var, diyorum. Aslında belki işin gerçeği üç aşağı beş yukarı tümüyle böyle gibi; ama o geceyle alakalı bilinmesi gereken bir başka şey olduğunu düşünüyorum. Biliyorsunuz Türkçede sıkça anlatılan bir hikâye vardır. Bir deniz kenarında birisi denize düşmüştür, herkes kim kurtaracak diye bakarken biraz sonra birisi o denize düşen kişiye doğru yüzer, onu kıyıya kadar getirir, herkes kendisini alkışlarken o sinirli bir şekilde etrafa bakmaktadır ve en sonunda bağırır, "Kim itti beni aşağı?" diye. 15 Temmuz gecesi daha önceki darbe girişimlerine benzemeyen bir

* Medya Derneği Başkanı- Takvim Gazetesi Yazarı

olayla karşılaştık, spontan, ani, beklenmedik ve normal şartlar altında mesela bir darbe girişimiyle alakalı o tür beklentileri olan insanların hayalleri, beklentileri ya da ümitleri hariç hiçbir şekilde ne ekonomik, ne sosyal ne de başka açılardan daha önceki darbe girişimlerine benzer bir vasat yoktu. Dolayısıyla 15 Temmuz gecesi ne ile karşılaşıldığını anlamak bile zannediyorum saatler sürdü. İlk görüntü neydi, Boğaz Köprüsü'ne askerlerin gelmesi. İlk algı biliyorsunuz, bir terör girişimi, bir terör saldırı var herhalde tedbir alınıyor şeklinde oldu. Peşinden havalimanı. Bu arada Ankara Genelkurmay çevresinde meydana gelen gelişmeler ve ilk bir iki saat genellikle bir saldırı girişimi, DAES'in ya da PKK'nın bir saldırı girişimi var. Büyük ihtimalle buna karşı tedbir alınıyor şeklinde bir değerlendirme vardı ve bu arada zaten o karambol sırasında herkes ne olduğunu anlamaya çalışırken önce Sayın Başbakanımız Binali YILDIRIM Bey işte kalkışma girişimi olduğuna dair bir açıklaması giderek gece saat 23:30 civarında TRT'den silah zoruyla okutulan bir korsan bildiri vardı. Ne oldu o zaman anlaşıldı ve aslında daha önceki darbelere ve darbe girişimlerine benzemeyen tarafları dolayısıyla medyanın hemen tamamı belki hazırlık aşamasında bulunsalardı fikir aşamasında bulunsalardı, bir şekilde katkı falan sunabilmiş olsalardı taraftar olabilecek olsalar bile o gece herkes ansızın yakalandığı için normal fitri refleks gereği darbeye karşı çıkıldı. Bunu bütün bu söylenenlerin ardından muhaliflik olsun diye söylemiyorum; ama 15 Temmuz'un hemen arkasından başlayan yayın çizgilerine baktığımda birtakım insanların birtakım yayın organlarının o gece böyle bir şeye yakalanmış olmaktan pek de memnun olmadıklarını en azından hissedebildiğim için bunları söylemek ihtiyacı hissediyorum. Tabi bugün ve yarın burada basın tarihi, bizim basın tarihimizle alakalı çok güzel bildiriler sunulacak. Bunlar takip edilecek. Bizim şu anda yapmaya çalıştığımız, belki buna hazırlık mesafesinde bir kısa giriş gibi bir şey. Dolayısıyla yakın tarih ve darbeler dediğimizde işte bunu Osmanlı'nın son dönemlerinden tabi ki medyaya ya da matbuata kavuştuğumuz tabi

ki 1830'lardan başlatıp, özellikle 1870'ler, 1908-1909 bunlar üzerinde teknik açıklamaları yapılabilir.

Darbeler, yakın tarih darbeler ve basın dediğimiz zaman basının refleksif olarak darbelere nasıl baktığı, nasıl yaklaştığı konusunda öncelikle basının yapısıyla alakalı zannediyorum içerden bazı tüyolar vermekte fayda var. Gazetecilik ansiklopedilerde veya ders kitaplarında yazdığı şekliyle mesela Elazığ'da ya da Türkiye'de olup biten şeylerden birtakım yayın organlarının o ilde ya da o ülkede yaşayan insanlara olup biten şeylerden objektif bir şekilde haberdar etmesidir. Kaba tarif bu. Bu tarifi istediğiniz kadar genişletebilirsiniz. Buradan hareketle mesela işte Basın İlan Kurumu Genel Müdür Müavanimiz burada, devletin bir Basın İlan Kurumu var ve ülke çapında gazetelerde yayınlanması gereken ilanları dağıtan ki 400 milyon liralık bir bütçeden bahsetti ki ciddi bir bütçe. Mesela bir Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü var, bununla alakalı basına alakalı birçok kuruluşlar ve şu anda eskisi kadar olmasa da basın yayın organları ve gazeteciler normalde bir kamu hizmeti yaptıkları düşünülerek ya da hadi tam tabiriyle yarı kamusal bir hizmet gördükleri düşünülerek mesela geçmiş dönemde halen otobüslere falan ücretsiz binebilirler, geçmiş dönemde uçak fiyatları yarı yarıya olurdu, telefon alabilmenin bir servet değerinde olduğu 80 öncesi yıllarda işte basın kartınız varsa hemen telefonunuz bağlanırdı. Yani özel birtakım muamelelerle karşılaşırdınız. Çünkü kamusal ya da yarı kamusal bir hizmet yaptığınız düşünülürdü. Tabi gazetecilik mesleğinin, haberciliğin temel espirilerinden birisini zannediyorum hepiniz duyduğunuzdur. Yani bir köpek bir adamı ısırırsa haber değildir, rutin bir olaydır çünkü. Ama bir adam bir köpeği ısırırsa haberdir şeklinde bir yaklaşım vardır. Nedir o? Sıra dışı, olağan dışı, insanların duyduğunda şaşıracakları, ilgi gösterecekleri şeyler haberdir genellikle bu bir. Bir başka şey de genel ortak medyanın, gazetelerin, radyoların, televizyonların, internet sitelerinin günümüzde artık haber yayınlama konusunda olumsuz olaylara öncelik tanınmalarıdır. Normal

olayların, sıradan olayların, olumlu olayların çok fazla dikkat çekmediği düşünülerek zannediyorum olumsuz olayların hatta çoğu zaman belki duyulması yani şüyu' bulması vukuundan bile beter olayların gazetelerde ve televizyonlarda ön plana çıktığını görürüz. Manşetlerde çok olmasa bile üçüncü sayfa haberler dediğimiz haberler özellikle televizyonların ilk bir iki haberin hemen ardından verdikleri birtakım haberler, zannediyorum hepimizin evde çocuğumuzla seyrederken hemen hepimizin canını sıkan haberlerdir; ama medyanın genel olarak olumsuzluğa yönelik bir tavrı vardır. Medyanın yine içerden bir bilgi olarak vermekte fayda var, genel olarak yazan çizen insanların, genel olarak haber veren insanların dolayısıyla toplumu birtakım şeylerden haberdar eden ve toplumu aslında aydınlattıklarını düşünen insanların bir de bir ego meselesi vardır ve çoğunlukla bunlar eğer egolarını terbiye etmemişlerse bütün bir toplumu yönlendirmek, toplumun kendi istedikleri gibi davranmasına çalışmak gibi garip bir başka tarafları da vardır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde geçmişe doğru baktığımızda mesela en yakın darbe girişimi olarak söyleyebileceğimiz 15 Temmuz'u bir tırnak içine alıp bir kenara koyarak daha önceki darbe girişimlerine baktığımızda işte hatırlayabildiğimiz diyelim ki 12 Eylül, hemen öncesinde 12 Mart olayı, onun öncesinde 27 Mayıs. Bütün bunlara baktığınız zaman medyanın bu tür darbe girişimleri karşısındaki tavrının şöyle olduğunu tespit edebiliyoruz. Mesela 27 Mayıs darbe girişimi karşısında medyanın tavrı, aslında 27 Mayıs gerçekleşikten, gerçekleşmeden önceki tavrı ve gerçekleşikten sonraki tavrı şeklinde belki iki ayrı kategoride incelenmeli. Aynı şeyi 12 Eylül için de 12 Mart için de yapabiliriz. Çünkü Türkiye'de biraz önce Mehmet Ali Bey Takvîm-i Vekayi ve hemen ardından aslında özel bir girişim olduğunu söylediği Ceride-i Havadis'ten bahsetti. Biraz daldan dala atlayarak söylüyorum; ama vakit az ve anlatılacak şey çok olunca böyle oluyor. Osmanlıda Takvîm-i Vekayi Resmî Gazetenin babası ya da dedesi olarak bileceğimiz o gazetenin öncesinde de aslında Rumların, Ermenilerin, Ya-

hudilerin Osmanlı'da Rum Milleti, Yahudi Milleti ya da Ermeni Milletinin 1490 sonrası matbaanın bulunuşundan hemen sonra 1500 tarihinden itibaren matbaa olarak adlandırabileceğimiz makineleri getirdikleri kendi içlerinde kitaplar ve dergiler bastıkları birtakım gazeteler çıkardıkları bilinir; ama resmî açıdan baktığımızda işte 1831 Takvîm-i Vekayi ilktir ve 1840 Ceride-i Havadis de ilk özel gazete olarak bilinir. Buradaki problem belki Ceride-i Havadis'i nasıl çıktığı ile alakalı şey anlatılırsa o gün ve bugün rahat anlaşılabilir bir şeydir. Ceride-i Havadis'i İngiliz Elçiliğinde görevli William Churchill isminde bir zat çıkarır. William Churchill'in bu gazeteyi çıkarma izni alma hikâyesi ilginçtir. Çoğunluk kaynakları Wiliam Churchill'in işte Osmanlı vükela heyetiyle katıldığı bir av partisi sırasında dönemin Dâhiliye Nazırı Akif Paşa tarafından kazaen vurulduğu, belki kaza olmayabilir; ama vurulmuş yani, bu iş dolayısıyla özür dilemesi gereken Osmanlı Hükümetinin, idaresinin özür talepleri üzerine William Churchill'e bir gazete çıkarma izni verilir; ama Wiliam Churchill'in başka bir talebi daha vardır, Osmanlı'nın mevcut şartlarında ben bir gazete çıkararak bu gazeteyi satarak, bunu ayakta tutma şansına sahip olmayacağım için gazete çıkarırken aynı zamanda bana maddi bir destek de olmalısınız. Yani gazetenin her sayısı için belli miktarda bana para da vermelisiniz, der ve İrade-i Seniyye yani Wiliam Churchill nam keferenin işte gazete çıkarmasına yönelik İrade-i Seniyyeden kendisine her ay bilmem kaç kisse işte para da verilmesi irade buyrulur ve Türk basın tarihinin ilk özel gazetesi aslında devletten sübvansede edilerek çıkar. İşin garibi sübvansede edilerek hayatını sürdüren Ceride-i Havadis, biraz önce diğer arkadaşlar da anlattılar, reklam alıp, önce cenaze reklamları daha sonra değişik reklamlar almaya falan başlar, ama tabii ki o keseler hiçbir zaman ihmal edilmez. Bunun ardından Osmanlı mülkünde çıkan gazetelere baktığımızda Tercüman-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr, bir süreç içerisinde çıkan hemen bütün gazetelerin arka planında önemli bazı ayrıntılar vardır. Bazılarını istisna tutsak bile o dönemde Osmanlı'da çıkan, Osmanlı'da

yayımlanan gazetelerin hemen tamamı o günün sistemine ve o günün düzenine muhalif gazetelerdir ve genellikle bu gazetelerin maddî finansmanını ekalliyete mensup insanlar, özellikle tüccarlar karşılamaktadır ve dahası arka planı iyice araştırıldığında ekalliyete mensup tüccarların da arka planda belki işte Viyana üzerinden, Roma üzerinden, belki Berlin üzerinden, Londra üzerinden, Paris üzerinden başka birtakım mihraklarla bağlantılı oldukları da bilinmektedir. Bunun çeşitli sebeplerle Osmanlı mülkünde yayınına müsaade edilmeyen ya da yayını durdurulmaya çalışılan gazetelerin sahip ve yazarlarının artık sıkıntıya düştüklerinde Viyana'ya, Roma'ya, Paris'e ya da Londra'ya gitmeleri ve gazetelerin yayını orada sürdürmeleri; ama o gazeteleri yine rahatlıkla Osmanlı'ya göndermeleri de işin başka bir tarafıdır. Bunun da arka tarafındaki hikâye gazete dediğimizde 2016 senesinde Türkiye'deki gazeteler yerine 1870-1880-1890'ı düşünmemiz ve dolayısıyla gazete dediğimiz şeylerin aslında belki hepi topu 3-5 bin tirajı olduğunu hayal etmemiz gerekiyor ki ne dediğimiz anlaşılsın. O dönemde bugünkü gibi bir dağıtım ağı olmadığı için o dönemin gazeteleri posta idaresi üzerinden dağıtılırdı ve tabii ki o dönemde posta idaresi de Duyun-ı Umumiye dolayısıyla Fransızların kontrolünde olduğundan Fransızlar da Osmanlı sisteminin belki bir an önce çökmesi ya da kendi arzu ettikleri şekle dönüşmesi gerektiğini düşündüklerinden bu gazetelerin dağıtımını Osmanlı Devleti istemiyor olsa da teşvik eder ve üzerine düşenleri yapardı.

Medya başlangıcından beri Takvîm-i Vekayi Resmî Gazete olduğu için bir kenara koyuyoruz, ta başlangıcından beri aslında Osmanlı sistemini bir şekilde birilerinin arzu ettiği noktaya taşıma görevi görmüş ve zannediyorum bu süreç içerisinde yazan çizen orada fikir adamı olarak bulunan ki hepsini bugün işte Şinasi, Namık Kemal, Ağâh Efendi, Ali Suavi gibi birçoğunun ismini hemen hepimiz biliriz, tarihte okumuşuzdur. Onların çoğunun aslında iyi niyetli insanlar olduklarını, ama süreç içerisinde bazı yanlışlara bulaştıklarını

falan da bilebiliriz. Mesela son zamanlarda ortaya çıktığı haliyle bakıtığımızda Sultan II. Abdülhamit Han dönemi, 33 yıl süren bu dönemde, Sultan Abdülhamit Han'a muhalif olan, aşırı derecede hatta zaman zaman düşman olan birilerinin bile fikren belki Sultan Abdülhamit Han'la uyuştuklarını; ama o dönemde ona karşı olduklarını da biliriz. Bunun arka planında yine matbuat meselesi var. O dönemde, o dönemdeki basının tavrı ve basın yayın organlarına sahip olan ve onları yönlendiren insanların bu işe bakışları vardır. Osmanlı döneminde Ceride-i Havadis özelinde olduğu gibi devletten sübvansede edilerek çıkan yayınlanan ya da diğer bazı örneklerde olduğu gibi daha çok ekalliyete mensup bazı tüccarlar tarafından ya da mesela Prens Sabahattin gibi aslında hanedana mensup; ama gelecek hakkında değişik düşünceleri olan zengin, varlıklı ve bir yandan da bilgi sahibi birtakım insanların yönlendirilmelerinin basın hayatı üzerinde çok ciddi etkileri olduğunu ve dolayısıyla mesela 31 Mart olayı gibi olaylarda basının ağırlıklı olarak bu olaydan yana tavır aldığını ki 31 Mart olayının hâlâ ne olduğu çok net olarak açık değildir; ama belli ki Sultan Abdülhamit Han'ı baştan gönderebilmek için kurulmuş bir kumpastır. Bunun arkasından biliyorsunuz Sultan Abdülhamit Han baştan gitmiş ve 33 yıl olabildiği kadar imparatorluğu bir arada tutan bu kişi gittikten kısa bir süre sonra da çeşitli gelişmeler ve bu arada I. Dünya Savaşı'na girmemizin ardından da Osmanlı çözülmüştür. Burada belki bugün yarın sempozyumda konuşulacak konular arasında en azından doğrudan olmasa bile Osmanlı'nın çözülüşünde medyanın rolü konusunda da herhalde iletişim talebeleri bazı ipuçları bulabileceklerdir.

Cumhuriyet dönemi basın mevzu başka bir şey ki burada ağırlıklı olarak o dönemin genel ve yerel basınıyla alakalı bildirimler olduğunu gördüm. Bu da herhalde takip edilmesi güzel şeylerden olacaktır. Burada da dikkat çeken başka bir şey olduğunu bazı anekdotlarla fazla sıkmamak için, söz hakkımı da aşmış olmamak için müsaadenizle biraz üzücü, biraz kırıcı, biraz can sıkıcı bazı anekdotlarla anla-

tacağım. Biraz önce demiştim ya gazetecilik haberin genellikle olumsuz taraflarına bakmaktır diye ben de mevzuyu biraz olumsuz taraflarından görmeye çalışacağım. Örnekler vererek dedim, mesela bir örnek vereyim size, biliyorsunuz İstanbul'da şu an üç tane boğaz köprüsü var, Marmaray'ı ve Avrasya'yı saymıyorum, üç tane boğaz köprüsü var. Kimilerine göre bunlar gerdanlıktır; ama 1960'lı yıllardan itibaren ilk boğaz köprüsünün yapılma niyetine Türkiye'de karşı çıkan birçok insan olmuştur. Bunu içinde siyasi partiler vardır, akademisyenler vardır; ama nihayet 1969'da kesinleşip, 70'te temeli atıldıktan sonra 73'te açılana kadar o dönemin çok satan gazetelerinden birisi ısrarlı bir şekilde Boğaziçi Köprüsü'ne hep karşı çıkmıştır ve diğer karşı çıkanların haberleri de daha çok o gazetede yayınlanmıştır. O gazete Milliyet gazetesidir. O dönemde Karacanların elindedir, yani henüz Abdi İPEKÇİ öldürülmemiştir, 79'da olduğu gibi ardından da Aydın DOĞAN'a satılmamıştır. 70'te bu gazetenin Boğaz Köprüsü'ne bu kadar can siperane karşı çıkışının arka planında işte mesela Zap suyuna köprü yapmak varken kardeşim boğazda köprü'nün ne işi var? Şimdi bir tane yaparsanız, yarın ikincisini, sonra üçüncüsünü yapmanız gerekir gibi aslında neden karşı çıktıkları pek belli olmayan insanların karşı çıkışları var; ama Milliyet gazetesinin niye karşı çıktığı sonradan anlaşılır. Basit bir izahı vardır bunun. Gazetenin sahibinin hanım arkadaşının Boğaz Köprüsü'nün Ortaköy'de ayaklarının olacağı yerde yalısı vardır. Dolayısıyla Boğaz Köprüsü'nün ayağı oraya yapılacağı için o yalı kamulaştırılmak durumundadır ve o hanım da bunu hiç istememektedir, eh dolayısıyla erkek arkadaşından rica ettiği için de Milliyet gazetesi ki yani Türkiye'nin o dönemde en önemli gazetesidir, aylarca Boğaz Köprüsü'nün yapılmasına karşı çıkmıştır; ama hiçbir zaman Ortaköy'deki ayaklardan birinin işte üzerine geleceği sebebiyle kamulaştırılan o yalıdan da hiç bahsedilmemiştir. Dolayısıyla Türkiye'de gazetelerin, Türkiye'de yayın organlarının bir konuya odaklandıklarında, bir konuyla alakalı haber yaptıklarında aslında arka planda niçin bunu yaptıklarına dair fazla bir şey bulma şansımız olmayabilir.

Arka planı öğrenmek de bazen bu olayda olduğu gibi yıllar sürebilir. Dolayısıyla gazeteler aslında en başta söylediğim gibi bu ülkede olup biten her şeyden bizleri haberdar etmek, bizleri bilgi sahibi yapmak ve ne gibi yorumlar yapabileceğimiz konusunda da imza atılan yazılarla makalelerle, yorumlarla, işte bize bu hizmeti vermek yerine genellikle yorum gibi haberler yaparak, yönlendiren haberler yaparak ve çoğu zaman da haber gibi işte yorumlar vererek bir anlamda yapmaları gereken vazifenin biraz dışına taşmış durumdadırlar. Bunun arka planındaki şey ise yine kestirmeden gelerek söyleyeyim, Basın İlan Kurumu Genel Müdürü Muavini de burada, Türkiye'deki gazetelerin genellikle Ceride-i Havadis'ten beri rantable olmamalarıyla alakalı bir şey bu. Ne demek istiyorum? Genellikle istisnalar hariç, Türkiye'deki gazetelerin hemen tamamı gelirlerinden çok fazla gider kalemine sahiptirler. Dolayısıyla gazeteler çoğunlukla zarar ederler. Bizler de dışardan bakan insanlar olarak deriz ki vay be gazeteye bak, işte 30 sayfa-40 sayfa, Elazığ'da herhalde o kadar sayfa yoktur; ama İstanbul, Ankara, İzmir'de biliyorsunuz gazeteler en az 40 sayfadır, hafta sonları ekleriyle 700 gram olur. Sadece kağıt fiyatı olarak bakarsanız en az bir buçuk, iki lira, iki buçuk lira edecek gazeteleri bir liraya ya da 75 kuruşa alırız. Hâlbuki işi bilen birisi bu gazetenin kağıdı en azından 150 kuruş ediyor, adam gazeteyi bir liraya satıyor, bunun zaten dağıtımına gitmesinin 70 kuruş olduğunu düşünürsek bunun kârı neresinde diye düşünürüz ve deriz ki reklam alıyorlar bunlar, reklamlardan da acayip para kazanıyorlar deriz. Fakat burada da mesele tam da öyle değil. Türkiye çapında 2015 rakamlarıyla yıllık reklam bütçesi, reklam derken gazeteler, radyolar, televizyonlar, outdoor dediğimiz o billboardlar şunlar bunlar her şey dâhil olmak üzere yaklaşık 6-7 milyar lira civarında bir reklam bütçesi var. Bu reklam bütçesini bu gazetelerin, televizyonların, internet sitelerinin ve radyolarının hepsine adaletli bir şekilde paylaştığımızda onların zararını giderebilecek durumda değildirler. Peki, nasıl oluyor da hayatiyetlerini sürdürüyorlar dersiniz, geçmişten en azından

kimseyi yaralamayacağı için geçmişten en azından örnek vermeyi uygun görüyorum, Günaydın gazetesini yaşı bana yakın olanlar hatırlarlar, belki yakın olmayanlar da hatırlarlar. Günaydın gazetesi 60'ların sonunda Türkiye'de ilk defa özel olarak getirilen ofset tekniğiyle basılan gazeteydi, çok renkli pırıl pırıl bir gazeteydi; ama her gazete gibi, aynı şeyle mal olurdu, gelir-gider dengesi bozuktu; ama Libya lideri Muammer Kaddafi nedense Günaydın gazetesine destek olması gerektiğini düşünüyor ve mesela bu tahmini bir şey, aylık 200 bin, 300 bin dolar civarında ona harçlık gönderiyor. Bunun karşılığında Günaydın gazetesi de haftada bir, 15 günde bir Kaddafi'nin ne mükemmel bir lider olduğunu, Libya'ya ne güzel hizmetler yaptığını falan yansıtan manşetler atıyor ya da haberler yayınlıyor. Kaddafi de büyük ihtimalle onu Libya'da işte Türkçe gazetenin örneğini alıp, yanına Arapçasını da verip, halkına dağıtıyor. Siz değerimi yeteri kadar bilmiyorsunuz, bakın Türkiye'de bir gazete bile beni ne kadar net övüyor diyordu herhalde. Yani bir al gülüm ver gülüm hesabı vardı. Dolayısıyla o gazetenin bütçe problemi böylelikle hallediliyordu. Bir başka gazete, şu anda o da hayatta değil, Tercüman gazetesi de 1979'a kadar ki 55'te yayınlanmaya başlamış hatırladığım kadarıyla, 1979'a kadar Türkiye'nin en güçlü gazetelerinden biriydi ve en güzel kalem savaşlarının olduğu gazetelerden biriydi, Allah rahmet eylesin Ahmet KABAKLI Şeyhül Muharririn diye zikredildi biraz önce, onun da yazdığı bir gazeteydi; ama o gazetenin ayakta durma hikâyesinin arka planı biraz İran Şahı Rıza PEHLEVİ'yle alakalıydı. Aynı şekilde o gazetede Şah Rıza PEHLEVİ konusunda birtakım haberler yapıyor. Bu arada da Şah Rıza PEHLEVİ de o gazeteyi görmek durumunda kalıyordu. Bununla bu iki örnekten mesela şuraya doğru gidebiliriz, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hangi tarafa yakın olacağı Allah korusun bir sıkıntı olursa, kimin yanında savaşa gireceği önemli bir konuydu. O dönemde mesela bugün sol diye bildiğimiz bir gazete aşırı derecede sağ tandansla yayın yapıyordu. Cumhuriyet gazetesi özellikle Almanya ve İtalya yanında tavır alıyordu, bir de Yeni İstanbul gazetesi

vardı aynı dönemlerde. Tabii ki buna katkıda bulunmak gerektiği için hangisinin hangisine gönderdiği konusunda kafam karışık; ama Hitler 1936 ya da 37'de Berlin'den trene bindirdiği bir rotatifi kendi uğurlamasıyla Cumhuriyet gazetesine; Mussolini de yine Roma'dan trenle Yeni İstanbul gazetesine rotatif baskı makinesi gönderiyor. Niçin? Bu gazeteler bizim lehimize bir şeyler yapsın. Belki Türkiye'deki kamuoyunu bizim arzu ettiğimiz yöne çevirirler ve hükümet de belki bizden yana olur hesabıyla ya da başka şeylerle. Tabi başka şeyler de var. Mesela yine belki talebelerin değil; ama en azından hocaların hatırlayacağı bir örnek, 1991 senesi biliyorsunuz Irak birden bire Kuveyt eskiden benimdir deyip işgal etmişti. Hatta birçok insan dönemin Irak Büyükelçisi bir hanımefendinin Saddam'a küçücük bir yer, bir sürü de petrol var. Hem sizin petrollerinizi de engelliyor, gidin alın, ne var ki dediği rivayet edilir. Hint Okyanusu'ndan devriye için bölgeye gelen Amerikan Donanması'nın nedense o günlerde oralardan gittiği uzun hikâyledir. Saddam Kuveyt'i işgal eder; ama hemen ardından Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletleri harekete geçirir, bir koalisyon kurar ve hatırladığım kadarıyla milyonlarca ton bomba atılır, Kuveyt'e ve Irak'a. Kuveyt'i niçin bombaladıklarını ben hâlen anlayamamışımdır. Çünkü Birleşmiş Milletler karar alıp, saldırılacağı anlaşılınca Irak zaten Kuveyt'ten çekilmiştir; ama başlamışken Kuveyt'i de yıkmakta fayda var diye düşündüklerinden oradaki mamur beldeleri bir güzel yıkılmışlardır sonra yapabilmek için. Tabi bunun ardından Türkiye'nin konuya bakışıyla alakalı ilginç bir tavır gelişmiştir. Türkiye'deki gazeteler Amerika'nın bu hareketine önce kızmışlar, aleyhte yayın yapmışlar; ama birkaç gün sonra tedavi gördükleri için Amerika Birleşik Devletleri'nin doğru yaptığını, Saddam'ın çok kötü bir adam olduğunu, zaten Kuveyt'ten sonra Suud'a, ardından da Türkiye'ye saldırabileceğini dilendirmeye başlamışlardır. Sonra garip şeyler devam etti. 91'de Körfez harekâtı, kara harekâtı olmadan bitti. Amerika Birleşik Devletleri Saddam'ı devirmekten vazgeçti; ama 96-97'ye kadar canı istedikçe

Irak'ı bombalamayı sürdürdü. Bu arada Türk medyası da bu bombalamalar sırasında ilk anda aleyhte yayın yaptı, iki gün sonra tekrar lehte yayın yapmaya devam etti. Ben de gülümseyerek izledim. Çünkü 91'de Türkiye'deki gazetelerin önce karşı çıkıp, sonra Amerikan politikalarının yanında yer almasının arka planında Amerika Birleşik Devletlerinin ülkesindeki bankalarda bulunan Kuveyt paralarından bir bölümünü Türkiye'ye getirip gazetelere ve gazetecilere dağıtmasının etkili olduğunu biliyordum. Çünkü Londra'da yayınlanan bir Kuveyt gazetesi Amerika'ya teşekkür ediyor, kendilerini kurtarma sürecinde Türkiye'yi de bu konuda ikna etmek için kendi paralarıyla da olsa Türkiye'de kişi başına 80 bin dolar ile 220 bin dolar arasında paralar dağıtılarak gazetelerin kendi yanlarında yer almalarını sağladığını yazıyordu. Bunlardan bazıları ilerleyen zamanlarda bu paraları aldıklarını kabul etmiştir. Sonraki dönemde o spontan saldırılarla ilgili de aleyhte yayınlar başlayınca ben derdim evet, bunlar şimdi mama bekliyorlar. İki gün sonra yayın düzelirdi, demek ki istedikleri, bekledikleri, geldi, şimdi hizaya girdiler diye bakıyordum. Bir başka örnek vermek istiyorum müsaadenizle, inşallah mak-sadı anlatmaya kâfi geliyordur diye düşünüyorum.

1996'da Türkiye Cumhuriyeti Devleti Gümrük Birliği'ne girdi, Avrupa Birliğiyle. Gümrük Birliği'ne girmemizin lehimize mi aleyhimize mi olduğu konusunda bendeniz mütereddidim. Ekonomist değilim; ama o dönemde yaşadığım bir olay çok şaşırtıcıydı. Millî gazetenin başındayım o dönem. Doğan Grubu gazeteleri Gümrük Birliği'ne girmemize şiddetle karşı çıkıyordu. Allah Allah diyorum, yahu bütün diğer gazeteler buna taraftar, Doğan Grubu da normalde Avrupa yanlısı bir gruptur. Dolayısıyla bunlar Gümrük Birliği konusunda hakikaten milletten yana birtakım tedirginlikleri oldukları için mi karşı çıkıyorlar, başka bir şey mi var? Bu merakımı bir türlü tatmin edemiyorum. Derken 95'in belli bir zamanında bütün o grubun gazete ve televizyonları bir gecede rehabilite oldular ve ertesi günden itibaren Gümrük Birliği ne güzel bir şeydir, ne diye girmiyoruz, hemen girmeliyiz, keşke biraz daha öne çekilse demeye başladılar.

Niye böyle oldu diye araştırdım. Efendim, normal şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1996'da Gümrük Birliği'ne girdiği andan itibaren biliyorsunuz Almanya'nın, Avrupa'nın insanımızı heyecanlandıran konularından birisi arabalardır, ikinci el arabalar. Bizde mesela tamamen farz-ı muhal 2014 model bir Mercedes'e, 100 bin lira vermeniz gerekirken Avrupa'dan onu 5 bin Euro'ya, 7 bin Euro'ya, 8 bin Euro'ya alabilirsiniz. Yani Türkiye'deki fiyatıyla kıyas kabul etmez bir değersizlik vardır orada. 96'da aslında Gümrük Birliği'ne girince bu arabalar Türkiye'ye de rahat satılacaktır. Bilen bilir. Mesela Balkanlara giderseniz Arnavutluk'ta, Kosova'da, Bosna'da o arabalar neredeyse sebil, aynı şekilde Gürcistan'da, Ermenistan'da falan da var ki bizim üzerimizden geçerler. Neden? Gümrük uygulanmadığı için bedava geliyor adamlar alıyorlar; ama Türkiye'de hâlâ pahalı. 96'da Doğan Grubu meğer Tofaş sebebiyle ikinci el otomobillerin Türkiye'ye girmesini kendilerine ciddi sekte vuracağını düşündükleri için karşı çıkıyorlardı. Nihayet bir istisna meydana getirip, Gümrük Birliği Antlaşması'na on yıl süreli ikinci el otomobillerin Türkiye'ye girişine sınırlama getirme kaydını koydukları için Gümrük Birliği'ne alkış tutmaya başlamışlardır.

Gazeteler normal şartlar altında kamu görevi ya da yarı kamu görevi gördükleri için bir konunun bugün itibariyle 79 milyonluk Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının lehine ise ona alkış tutmaları, 79 milyonun aleyhine ise onu eleştirmeleri gereken tarzda yayın yapmadıkları için anlatmaya çalıştığım örneklerde kendilerine bu imkânı sağlayanın istediği şekilde yayın yapmaktadırlar ya da ayakta durmalarını bir holdinge, bir gruba, bir sanayi grubuna borçlu iseler de bu sefer o grubun menfaatinin sözcülüğünü yapmaktadırlar. Gümrük Birliği'ne giriş, Türkiye Cumhuriyeti'nin lehineyse alkış tutmalıyız; ama değilse de eleştirmeliyiz ve bu konuyu da dile getirmeliyiz; ama bizim grubumuzun, holdingimizin faaliyet sahasına dokunuyor diye karşı çıkıp, bu sahada sağlanan ve istisna dolayısıyla

alkış tutmaya başlamışsak burada bir sakatlık var demektir. Ve Türkiye’de maalesef medyanın bugün itibariyle bile malûl bulunduğu en ciddi problemlerden birisi budur. Dolayısıyla darbeler ve basın dediğimizde basının darbelere bakışının temelindeki şey hep şu olmuştur. Mesela 1960, 27 Mayıs darbesine baktığımızda aslında basının şu an bakıp tahmin edebileceğimiz gibi bir tavrı olmadığını görürüz, sebebi şu: 27 Mayıs o dönemlerle ilgili tek girişim değildi. Niçin? 1950 ile 1960 arası belki 27 Mayıs’ı yapanların yaptığı gibi nerdeyse onlarca girişim vardı. Bunlardan 27 Mayıs başarıya ulaştığı için biz onu biliyoruz. Hâlbuki bunun öncesinde Demokrat Parti hükümetini devirebilmek için askerlerin arasında belki de hücrenel yapılanma gibi çok ciddi gruplar vardı. Belki bu sempozyumdaki bazı konuları da bulacaksınız ya da internete girip araştırırsanız o dönemin gazetelelerini, o dönemi değerlendiren şeyleri görebilirsiniz, 1950 ile 60 arasında belki onlarca darbe girişimi niyeti vardı; ama bunların çoğu dağıldı, haber alındı, işte mahkemeler falan vardı 57-58 Samet KUŞÇUOĞLU olayı gibi; ama 1960, 15 Temmuzla benzer bir tarafı olup, emir komuta silsilesi içerisinde değil içerden daha düşük subay, rütbeli subaylarla yürütüldü. Sebebi ne? Çünkü Demokrat Parti Hükümeti Genelkurmay Başkanı ve sıralı komuta kademesiyle iyi geçiniyordu. Çünkü 1950 Mayısında Demokrat Parti iktidara gelir gelmez, Haziran 1950’de komuta kademesinin hemen tamamını değiştirmiştir, Genelkurmay Başkanı başta olmak üzere. Neden? 1940’lardan 1950’ye kadar, 1946’da yapılan o hani açık oy gizli tasnif seçim dolayısıyla ordu içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti yönetiminin yaptığı yanlışlar dolayısıyla birtakım insanlar Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı darbe yapma niyetine kapılmışlardı. Bunu gelip MENDERES’le, BAYAR’la konuştukları, onların buna müsaade etmedikleri ya da sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla aslında biz ne diyoruz, 15 Temmuz öncesinde işte 27 Nisan e-muhtırası belki işte bu BALYOZ, ERGENEKON girişimleri, 28 Şubat, 12 Eylül, 12 Mart, 27 Mayıs, bunları sayıyoruz; ama arada mesela 1960’tan sonra

zannediyorum iki üç ayrı darbe girişimi oldu, Talat AYDEMİR. Bunları pek saymıyoruz. Bir de niyetlenildiği halde bir şekilde üstü kapatılan ve bilmediğimiz diğer girişimlerden de pek haberimiz yok: Medyanın gerçekleştirenlerle ya da en azından girişim bazında kalanlarla ilişkisi de gazete sahiplerinin ya da o gazetenin önemli isimlerinin bu darbe niyetine kapılan insanlarla bağlantılı olup olmadıklarıyla alakalıdır. Mesela 12 Eylül, yavaş yavaş ülkeyi darbeye doğru götürmek üzere kotarılan bir süreçti. Evren'in sözlerini herhalde hatırlayan vardır: “Darbeyi aslında daha önce yapacaktık; ama şartlar olgunlaşsın diye bekledik.” demişti. Şartlar olgunlaşsın diye bekledik ne demekti, daha fazla insan ölsün, daha fazla anarşi olayı olsun. Aynı dönemlerde Milliyet gazetesinde bir CIA ajanının şöyle bir makalesi yayınlanmıştı: “Bir ülkeyi etki altına almak için, bir ülkede istediğimizi yaptırmak açısından, o ülkeyi etki altına almak için eğer anarşi gerekiyorsa ve anarşi o ülkede yeteri seviyede yoksa biz onu çeşitli vesilelerle istediğimiz, arzu ettiğimiz seviyeye çıkarırız” demişti, o CIA ajanı. EVREN de işte daha önce yapacaktık; ama şartlar tam olgunlaşmamıştı, şartların olgunlaşmasını beklemiştik demişti ve 12 Eylül yapıldı. 12 Eylül yapılmadan önce 12 Eylül'e giden yolun taşlarını döşeyen yayın organları vardı; ama 12 Eylül olmasın diye uğraşanlar da vardı. Burada belki mesela tuhaf bir şema, Abdi İPEKÇİ'yi 12 Eylül olmasın diye uğraşanların arasında sayabiliriz. Dolayısıyla 1979 Şubat ayında Mehmet Ali AĞACA tarafından katledilmesinin arka planında belki 12 Eylül'e giden yolları döşeyen insanların katkıları bulunduğunu da varsayabiliriz. Dahasını da söyleyebiliriz, Milliyet gazetesini satın almak isteyenler vardı; ama Abdi İPEKÇİ satılmasına müsaade etmiyordu. Çünkü Abdi İPEKÇİ gazetenin temel direği idi. Ne oldu? Abdi İPEKÇİ öldürüldü, gazete satıldı. Hürriyet'in de benzer bir hikâyesi vardır. 93'tü yanlış hatırlamıyorsam Çetin EMEÇ, gazetenin genel yayın müdürüydü, temel direklerindendi. Gazetenin satılması konusuna karşı çıkıyordu. Bu arada 1987'deki rahmetli ÖZAL'a suikast olayı, sonrasında o berbat

bir sür manşetten yayınlanan mektup dolayısıyla Erol SİMAVİ Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmış, o gazeteyi buradan Çetin EMEÇ yürütüyordu, sattırmıyordu, ama derken Çetin EMEÇ birden bire vurulmuştu, koruması ve şoförüyle birlikte, hemen ardından da Hürriyet gazetesi satıldı. Arka plan biraz karmaşık.

Türkiye'deki gazeteler halen rantable değillerdir, istisnalar hariç, isim vermek istemiyorum bu konuda, rantable değillerdir, çoğu zarar ederler. Bu zarar iki şekilde, başarılı iki şekilde karşılır. Bazıları gazete çıkarmayı ve halka doğruları aktarmayı bir görev olarak bilir ve gazetelerini kendi yaptıkları işlerden sübvans ederler. Bir şirket vardır, bu şirket işler yapmaktadır. Gazetenin aylık 20, 30, 40, 50 bin ya da yıllık 1 milyon liralık zararını sübvans ederek en azından millet menfaatine bir iş yaptığını inanmakta ve bunu sürdürmektedir. Birçok gazetenin yapısı böyledir. Bazı gazeteler ise bazı televizyonlar ise aslında Türkiye'de bir misyon ifa ettiklerini düşünmektedirler. Bu misyonun tırnak içinde bu milleti yönlendirmek olduğunu söylemek zorundayım. Dolayısıyla dışardan gelen sermayeyle ayakta durmakta büyük zararlara katlanarak bizi bazı konularda değişik şekillerde algılara kaptırabilmek için yayın yapmaktadırlar. Bazı gazetelerde sahipleri holding sahibidir, o holding sahibinin yaptığı işlere medyayı güç olarak kullanarak destek üzere, iş yapmak üzere konumlanmışlardır. Bunun en azından 8-10 sene öncesine kadar işe yaradığını söyleyebiliriz. Çok basit bir örnek vereyim size, gazete ve televizyon sahibi adam, bunun yanında başka işleri de var, petrol şirketi de var. Petrol nasıl alınır bilmem biliyor musunuz? 100 bin tonluk gemi olur mu bilmiyorum; ama 100 bin ton mazot gemiyle gelir, serbest piyasadan onu alır kişi. Biliyorsunuz bizim 4 lira 80 kuruş ya da 4 lira 75 kuruş verip arabamıza koyduğumuz benzinin aslında maliyeti 150 kuruştur, bunun kalanı vergidir, devlet de bunu vergi olarak alır. Yine herhalde 4 lira olan mazotun da 125 kuruş falandır normal fiyatı, bunun kalanı devlet tarafından alınan vergidir. Petrol şirketleri ne yaparlar, yurt dışından 10 bin ton daha makul bir miktar, 10 bin ton petrol ithal ederler. Bunu tabi

petrolün bir bölümünü yani bir tüpe koyarak, TSE'ye standartlara uygun mu değil mi bakmaya, bu arada onlar petrolü boşaltmaya başlarlar. TSE derse ki bunun kükürdü biraz fazla, dolayısıyla bizim standartlarımıza uygun değil dediği zaman petrolü getiren kişi, 10 bin tonluk geminin 7 bin tonunu boşaltmıştır aslında, şimdi tankeri getir ona koy, uzun iş, ne yapar, denizden 7 bin ton su çeker, petrol yukarda olacağından alttaki su belli olmayacağından adam 10 bin ton petrolü iade etmiş olur ve 7 bin ton petrolü 1 liraya veya 150 kuruşa aldığı petrolü bize 5 liraya satar. Aradaki 3.5 lirayı devlete vergi vermek yerine kasasına atar. Dolayısıyla gazetesini, televizyonunu ayakta tutabilir. Bu arada hasbelkader bu durumun farkında varıp, kendisine müdahale etmeye çalışan birisi ortaya çıkarsa ki bazen olur böyle şeyler, o kişinin cemaziyülevvelini araştırır, paçasında çamur var mı, şöyle yapmış mı, böyle yapmış mı, şuradan gelmiş mi, oradan geçmiş mi diye paçasında çamuru yakalar sonra gider der ki bak bunu açıklarsam makamından olursun. Dolayısıyla benimle alakalı o işlemleri yapmayiver der. Geçmişte bu işler böyle yürüyordu. Dolayısıyla anlı şanlı işler bu şekilde yürüyor.

Sultan Abdülhamit Han 1909'da tahttan indirildiğinde İttihatçılardan bir grup hünkârın Yıldız'daki köşküne saldırırlar. Şurası burası derken pek öyle matah bir şey bulamazlar. Derken bir odaya girerler, bir kasa vardır. Kazma kürek yardımıyla kasayı kırarlar içinde altın ya da para bulmak için heveslendikleri kasada çok miktarda makbuz bulurlar. Dönemin Avrupa'sının önde gelen gazetelerinin, sahiplerinin, yayın yönetmenlerinin ve önemli yazarlarının imzaladığı makbuzlardır bunlar. Sultan, Osmanlı lehine yayın yapmaları için o dönem gazetelerinin yazarlarını, sahiplerini maaşa bağlamıştır. KADDAFİ'nin ve Rıza PEHLEVİ'nin yaptığıının değişik bir versiyonu bu. Şu an itibariyle söylenebilecek olan şu: Biraz öncesinde mesela Körfez politikası sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan insanları, tabi ki aynı zamanda hükümeti de kanalize etmek için Kuveyt paralarının dağıtıldığı gazetelerden bahsetmiştim: Bunlara çok fazla içiniz yanmasın diye başka noktalar açmak istemiyorum, ama şunu

söyleyebilirim: Ceride-i Havadis'ten başlayarak günümüze kadar gazeteler sübvansede edilme ihtiyacı duymuşlardır. Basın İlan Kurumunun sağladığı sübvansede yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla o devasa yapıların ayakta durabilmesi için de güya gazeteci olup boğazda yalı sahibi olanların, yine güya gazeteci olup hakikaten büyük servetlere sahip olan insanların çarklarının dönebilmesi için bazen büyük paralar gerekmektedir ve bunun için de gerek birtakım ülkeler, gerek birtakım istihbarat örgütleri, gerekse birtakım mihraklar ülkemiz üzerinde ciddi oyunlar oynamaktadırlar. Bunların tertiplelediği darbelerin hemen tamamında bu yayın organlarının ciddi desteği olduğunu görürüz öncesinde ve sonrasında ve bundan sonra da aslında birilerinin yapmak isteyeceği melanetlerde birçok gazetenin ve gazetecinin çeşitli mülahazalarla buna destek verdiklerine şahit olabiliriz, vereceklerinden de şüpheniz olmasın. Çünkü küreselleşmenin getirdiği bir şey, dünya küçücük bir köy, kocaman bir köy haline gelmiş ve dolayısıyla adam Türkiye'yi gözden çıkarabilirim düşüncesinde, param varsa gider her yerde yaşarım düşüncesinde ki ben buna katılmıyorum. Çünkü insan alıştığı yerden başka bir yere gittiğinde sudan çıkmış balığa döner. Evet, aslında ne kadar konuştum ve derdimi ne kadar anlattım bilmiyorum. Darbelerle çok da alakalı değildi; ama medyanın arka planı hakkında en azından bir şeyler verebildiğimi düşünüyorum. Yine dinleyenlerin umarım çoğunluğu iletişim fakülteli talebelardı. Kazın ayağının öyle olmadığını anlayıp, daha iyi hazırlanmaları, birçok şeyi daha iyi öğrenmeleri gerektiğini de böylelikle anlamış olurlar. Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum, umarım sıkılmamışımdır.

Ergün YILDIRIM*

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, değerli Başkanlarım, çok kıymetli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler... Sizleri sevgiyle ve saygıyla selamlıyorum. Bu salonda ikinci kez konuşuyorum. Üç yıl bu üniversitede okudum. Dolayısıyla yeniden bu salonda konuştuğum için kendimi mutlu hissediyorum. Burada ilk konuşma yaptığım zaman, yine Türkiye çok önemli adımlar atıyordu, büyük reformlar yapıyordu ve o reformların heyecanıyla burada konuşuyorduk. Bugün de yine bir yönüyle bu reformların bir parçası olan konuları konuşacağız. Çünkü bunları belirleyen en önemli iradelerin başında darbeler geliyor ve bu darbelerle eşgüdümlü olarak hareket eden basının yeri üzerinde konuşmaya ve düşünmeye çalışıyoruz. Dolayısıyla beraber konuşmak ve düşünmek çok ayrıcalıklı bir şey. Bu ayrıcalık içinde yer aldığım için kendimi bahtiyar hissediyorum.

Darbeler derken son yüzyılda meydana gelen büyük siyasî müdahaleleri kastediyoruz. Osmanlı döneminde ayaklanmalar var, isyanlar var, padişah değiştirenler var, ocak kaldırmalar var, ama o çok daha farklı bir şey. Şöyle ki bunlar bütün klasik tarihimizde siyasal iktidar veya padişahlık veya hükümdarlık veya saray herhangi büyük bir krizle karşılaştığında, büyük zafiyetlerle yüz yüze geldiğinde, çözümsüz kaldığında padişahı değiştirmenin tek yolu olan isyan olarak gerçekleşiyorlar. Başka bir yolu da yok; ama modern dönemde biz siyasal iktidarları değiştirme imkânlarına sahibiz. Beğenmediğimiz, çözümsüz bir role büründüğü zaman toplum meselelerinin, devlet sorunlarını çözemediği zaman biz o iktidarı değiştirme imkânına sahibiz. Bunun için ne yapıyoruz? Muhalefet ediyoruz, eleştiriyoruz, seçimlere giriyoruz ve böylece bu sorunları çözecek

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı, Yeni Şafak Gazetesi Yazarı

yeni kadroları, yeni hükümetleri, yeni insanları lider yapıyoruz, iktidara taşıyoruz. Türkiye demokrasisi Meşrutiyetle Kanun-i Esasi'ye geçtiği dönemlerde büyük bir dönüşüm yaşıyor. İlk defa Anayasal düzen 1876'da I. Meşrutiyetle başlıyor. Kanun-i Esas var. İkincisi Meclis-i Mebusan açılıyor. Meşrutiyet var, istişare var. Vekiller seçiliyor ve sadrazamlar ona göre göreve getiriliyor, bakanlar ona göre atanıyor. Dolayısıyla toplum artık yönetime katılmaya başlıyor. Hâkimiyet-i Milliye prensibi Meşrutiyetle birlikte uygulanmaya başlıyor. O zaman yani millet beğenmediği nazırları, beğenmediği bir hükümeti değiştirebilecek imkânlarla sahip olmaya başlıyor; ama buna rağmen yine de bazı kadrolar, bazı güçler bu hükümetleri, bu devletin yapısını beğenmiyorsa ona el koymaya yöneliyor. İşte darbe dediğimiz şey veya son yüzyılda ortaya çıkan siyasal olgu tam da budur. Yani devlete ve hükümete el koyarak toplumu ve milleti milli iradeyi yok sayarak hareket etmektir. İlk defa Kuleli orijini olarak başladı. Abdülaziz'in hal'i budur. Kuleli'de başlaması sembolik bir şey. O nedenle 15 Temmuz gecesinde FETÖ'cü terör örgütü, darbe girişiminde bulunmaya kalkıştığında yine Kuleli'deki öğrencileri harekete geçirdi. O nedenle yeni dönemde, Türkiye büyük askerî reformlara yöneldiği bu zaman diliminde Kuleli'yi kaldırdı. Bu darbe işletme geleneği haline dönüşen yapıyı kaldırdı ve Türkiye yeni ordu yapısıyla, milli iradeyle beraber olan demokrasiyle barışık olan bir ordu yapılanmasına doğru gidiyor. Çok isabetli bir tutum bu. Hükümetin attığı bu adımlar gerçekten Türkiye'nin yüzyıldır boğuştuğu bir sorunla başa çıkma girişimidir. Elazığlı olan ve orduyla ilgili önemli bir kitap yazan Mehmet Ali Birand yazdığı kitapta diyor ki Kuleliye giden her genç Türkiye'nin kurtarıcısı olmak istiyor. Türk ordusunun görevi Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır, sınırlarının güvenliğini sağlamak, gerekirse sınır ötesi operasyonlarda bulunmaktır. Bu ülkeyi yönetme gibi bir görevi yoktur. O nedenle bu yapılan reformları çok değerli ve çok önemli buluyorum. Şimdi darbe, Hareket Ordusuyla ikinci olarak başlıyor. Abdülhamit, II. Meşrutiyeti kabul ediyor. 1908 yılında II. Meşrutiyet gerçekleşiyor ve Meşrutiyet ilanı yapıldığı

halde Abdülhamit talepleri kabul ettiği halde yine de bu darbeci ruhu içinde taşıyan İttihatçı kadrolar ve o İttihatçıların içindeki bir kısım kadrolar Hareket Ordusunu Selanik'ten getirip İstanbul'da saraya yani hükümete el koyuyorlar ve dolayısıyla değişik bir darbeyi gerçekleştiriyorlar. Diğer bir darbe teşebbüsü Birinci Meclisin tasfiyesidir. Bunu açık konuşmak gerekiyor. Birinci Meclis çok mübarek bir meclistir. Çünkü bütün bu coğrafya işgalle karşı karşıya kaldığı dönemde bu millet yönetmiş olan bir iradenin merkezidir. Ondan dolayı da bu meclis, bu milletin mili iradesini temsil eden ortak bir yer olması hasebiyle en değerli, en kutsal bir mekânımızdır. Sembolik bir anlamı vardır ve yine bundan dolayı da 15 Temmuz yapan teröristler, askeri üniformayı giymiş olan teröristler ve ordumuzu kullanmaya çalışanlar burayı bombaladılar. Yani mili iradeyi kökten yok etmekle bizi yüz yüze bıraktılar. Birinci Meclisin tasfiyesi budur. Nitekim Birinci Meclisten sonraki dönemde basın mensupları topluca sürgüne gönderiliyor ve Elazığ'a gönderiliyorlar. Yüksek lisans çalışmam Ahmet Emin Yalman üzerineydi. Ahmet Emin Yalman uzun süre yaşamış bir şahsiyet. 70'lerin başlarında ölüyor. Uzun bir sürede bu şahsiyeti izlediğinizde Türkiye'nin basın tarihini de okuma imkânına sahip oluyorsunuz ve basının susturulması durumu var. Basın bir yandan dışarıdan güdümlü bir konuma sahip. Üç açıdan ele almamız gerekiyor. Bir, dışarıdan güdümlü. Doğru; ama basın aynı zamanda Takvîm-i Vekayi olarak çıktığı zaman bir ferman olarak çıkmıştır. Devlet zaten zor dönemlerden geçiyor, toprakları parçalanıyor, iç isyanlar var. Anlaşılır bir şeydir kısmen. Millî Mücadele'den sonra kısmen anlaşılabilir; ama bir muhalefet de var ve basının üçüncü ayağı olarak Abdülhamit'in kurduğu Mülkiyeden, Tıbbiyeden ve Harbiye'den yetişen, özellikle mülkiyeden yetişen yeni matbuat kuşağı var. Gazetede yazan, dergi çıkaran, kitap basan yeni bir aydınlar sınıfı yükseliyor. Meşrutiyeti savunuyor, Kanun-i Esasi'yi savunuyor, anayasal düzeni savunuyor, Hâkimiyet-i Milliye diyor. Dolayısıyla toplumu temsil etmeye yönelen yeni bir kuşak yetişiyor.

Basının yeni bir sosyolojisi ortaya çıkıyor. Sadece dışarıdan ve merkezle, devlet merkeziyle yorumlamak yeterli değil. Aynı zamanda gelişen yeni bir aydın kuşağıyla toplum içindeki muhalefet, toplum içindeki taleplerin dillendirilmesi var. Elbette ki bu muhalefeti ve talepleri dillendirirken aydınlar kendilerine bir iktidar alanı da üretiyorlar; ama bu iktidar alanının meşruiyet kazanması toplumun da taleplerini ifade etmekle yakından ilişkili.

Demokrasilerde basın bir toplumun birliğini, bütünlüğünü, devletin birliğini desteklemek ne kadar önemliyse bir toplumun taleplerini, farkı çizgilerini, farklı siyasi yaklaşımlarını ortaya koymak, muhalefeti temsil etmek de o kadar önemlidir. Ama iktidarlar genellikle bundan pek hoşnut kalmamışlardır ve en fazla hoşnut kalmayanlar da darbeciler olmuştur. Darbe 1960 yılında çok bariz bir biçimde bugün daha son olarak karşılaştığımız darbeyi andıran biçimiyle basını en fazla susturan irade olarak karşımıza çıkıyor. Bununla ilgili yazılan çok fazla kitap var. Gazeteciler brifinglere çağrılıyor, gazetecilere sansürler uygulanıyor. Bunu biz 1997’de, 28 Şubat darbesinde gördük. Türkiye 10 tane darbe, iki tane de gerçekleşmeyen toplam 12 darbe yaşamıştır. Hepsisi basını yönetmek istemiştir. Çünkü basın toplumun nabzını tutan bir olgudur. Uluslararası güçlerin bile ilişkisi var, doğru; ama aynı zamanda toplumun da nabzını tutan bir boyuta sahip. Ondan dolayı toplumu istediği biçimde, istediği propagandayla şekillendirmek isteyenler basını tek yerde tutmak istemişlerdir. Tek tip bir basın istemişlerdir. Turgut ÖZAL’ın Türkiye’de farklı televizyonlar açtırması, Türkiye’de yükselen yeni sermaye gruplarına ve muhafazakârlara, yeni basın alanlarının kapısını açması Türkiye’de basının, medyanın çoğullaşması demek, farklı seslerin kendisini göstermesi demek, Anadolu’nun çevresinde yetişen insanların, kuşakların basında yeni aktörler olarak kendisini ifade etmesi demektir. Sadece kendilerini değil, geldikleri sınıfları, geldikleri kesimlerin değerlerini, inançlarını, sorunlarını temsil etmeleridir. Nitekim Kanal 6 ilk defa, devletin kanalından sonra açıldı, sakallı birisi çıktı, spiker olarak haberleri verdi, daha önceki devlet

televizyonlarında asık suratlı adamlar vardı, bıyıksız sakalsız tanımla başörtülü çıkması mümkün değildi, bırakın orada dizilerde başörtülü olsun, ancak kapıdaki kapıcı olur veya evin hizmetçisi olur, çok steril bir toplum inşa çabasıyla imgelenen semboller üreten bir basın ve medyayla yaşadık biz. Darbeler her on yılda bir toplumun bu kurguyu bozmaya yönelen taleplerine engel olmak ve yeniden toplumu dizayn etmek için ortaya çıkan siyasî fenomenlerdir. Bakın darbe, darbeler, bu toplumu darbelemiştir. Darbeler, bu milleti darbelemiştir, bu milletin bin yıldan beri sürüp gelen bir akışı vardır, bir nehirdir, tarihi akar, kültürü akar, inancı akar, dili akar, masalı akar; ama redd-i miraslarda, ama belli cuntaların batıcı politikalarıyla, ırkçı politikalarıyla bu milleti darbeleyerek istedikleri biçimde yukarıdan aşağıya doğru dizayn etmeye çalışmışlardır. Toplum darbelenildiğinde, susturulduğunda kekelenir, kekeme bir toplum haline geliriz, tutulan bir toplum haline geliriz. Güneş tutulduğu zaman karanlıkta kalıyoruz. Harput'ta bir ara en büyük güneş tutulması olmuştu, buraya izlemeye gelmişti gazeteciler, yaşadık onu. O, günlerce sürseydi nasıl bir halet-i ruhiye içinde olurduk? Darbeler günlerce sürüyor, aylarca sürüyor. Ürettikleri politikalar yıllarca sürüyor. 12 Eylül darbesinin ürettiği anayasal ruh hâlâ devam ediyor ve biz onu değiştirmek için hâlâ uğraşıyoruz. Allah'a şükür ki bugünlerde önemli bir irade ortaya çıkmış, bu milleti düşünerek yeni bir Anayasa yapma konusunda tavır ortaya koyuyor. Dolayısıyla darbeler deyip geçmemek gerekir. Bizim bununla ciddi anlamda yüzleşmemiz gerekiyor. Bizi felç eden bir şeydir. Özgür toplumlar, katılımcı toplumlar, düşünen toplumlar ilerleyen toplumdur. Bu toplum asırlarca dünyaya yön verdiyse içinde büyük bilim adamları yetiştirerek, büyük askerler yetiştirerek, büyük mühendisler yetiştirerek, büyük âlimler yetiştirerek bunu gerçekleştirdi. Dünyaya adalet götürerek bunu gerçekleştirdi, hukuk getirerek bunu gerçekleştirdi. Bunlar hiçbir zaman bir darbenin gölgesinde, bir darbe rejiminde olmaz. Toplum uyanmaya başlıyor, kendine geliyor, ayağa kalkacak, konuşuyor, re-

formlar yapıyor, kendi ortaya koyuyor, zenginleşmeye başlıyor, tekrar yeni bir darbe geliyor. 97'de andıçlar düzenlendi, hiçbir alakası olmayan gazeteci ve basın mensupları PKK'yla, terör örgütüyle ilintili gösterildi, bu bir yüz karasıdır. 97, 28 Şubat'ında muhafazakâr basın, ki önemli bir toplumsal kesimi temsil ediyor, buna müdahale ediyor. Patronlar tutuklandı, işkenceler gördü. Benim yazdığım Yeni Şafak gazetesinin patronları tutuklandı, işkence gördüler ve Yeni Şafak gazetesi basıldı. Türkiye'de darbeler ve biz bunları yaşadık. Darbeler, gazeteciler, basın sadece darbelere karşı muhalefet eden, eleştiren bir tutumda bulunmuyor. Ekrem Kızıtaş'ın söylediği gibi çok ciddi anlamda bir işbirlikçilik var. En büyük işbirlikçiliği 15 Temmuz darbe girişimi. FETÖ yapısı büyük bir medya ağına sahip oluyor. Düşününün bir, devlet ve onun etrafındaki medya vardır. İki, yeni yükselen kapitalizm ve liberalizmle beraber sermaye medyası ortaya çıktı. Üç, cemaat dediğimiz, sonra cemaat değil de bir örgüt olduğunu anladığımız, gördüğümüz bir yapının medyası vardı. Onlarca medyası var. Bütün topluma, kasabalara, köylere kadar sızan bir medya. Düşününün ve bunlarla toplumun önde gelen insanları yanında tutarak meşruiyet edindiler ve herkesin damarına girmeye çalıştılar. Beyin yıkama seansları düzenlendi bunların arasında ve darbeye hazırladılar. Darbe propagandası yaptılar. Meşru hükümeti kötüleyerek, liderini diktatör göstererek, uluslararası arenada Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ve Cumhurbaşkanı'nı IŞİD'ci terörist göstererek Türkiye'de yapılacak darbeye bir alt yapı hazırladılar. Maaşlesef birçok önde gelen gazeteciye kullandılar bunun için ve dolayısıyla medya, basın burada topluma darbeyi normal gösteren propagandalar yaptılar. Diğer bir terörist grup bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta olmak üzere aynı benzer medya ağlarını kullanarak büyük propagandalar yaptı. Medya o kadar önemli ki o kadar değerli bir şey ki bir doktorun elindeki bıçak olunca can kurtarıyor, katilin elinde olunca insan öldürüyor. Bizi özgürleştirebilir, katılımımızı sağlayabilir, zaafılarımızı bize gösterebilir, iktidarın kendisini düzeltmesini sağlayabilir vesaire ya da tam tersine aşırı propagandalarla

terörizmi normalleştirebilir, darbeyi normalleştirebilir, toplumu felçli hâle getirebilir. Bu nedenle bizim aslında burada iki gün boyunca basın konuşmamız çok önemli. Türk basın tarihini konuşurken aslında Türk toplumunu, Türk milletini konuşacağız, kendimizi konuşacağız, siyasetimizi konuşacağız, varlığımızı konuşacağız. O nedenle bu toplantının düzenlenmesinde katkısı geçen bütün kuruluşlara, üniversitemize teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Hepinizi sevgi ve saygı ile selamlıyorum.

BİLDİRİLER

BASININ ETKİSİ

DİN VE SİYASET KONUSUNDA BASININ TOPLUMA ETKİSİ

Ejder OKUMUŞ*

ÖZET

Basının toplum üzerindeki etkileri, çeşitli açılardan ele alınabilir. Bu, konuya nasıl, nereden ve hangi kıstaslarla yaklaşıldığına göre değişir. Basının türü, yayınlandığı zaman ve mekân, ideolojik ve siyasal konumu vs. de basının toplum, toplumun da basın üzerindeki etkilerini ele almada önemli hususlardır. Demek ki yazılı, görsel ve işitsel iletişim aracı olarak basının, insanların düşüncesi, ahlâkı, dinî inanç, tutum ve davranışları, hukukî, siyasî, ekonomik vs. anlayışları üzerindeki etkileri, toplumların inanç, zihniyet ve kültürlerini değiştirme gücü veya rolü, çok yönlü bakılması gereken bir konudur. Bu yönüyle basın, 20. yüzyılın bilimsel çalışma konularından biridir. Mesela basında varlık bulan şiddet ve çatışmanın toplum üzerindeki etkisi, çeşitli araştırmaların konusu olabilmektedir. Yine siyasetçilerin medya üzerinden yürüttükleri kampanyaların seçmenlerin oy verme tutum ve yönelimlerini nasıl ve ne düzeyde etkileyeceği, bu bağlamda ele alınan önemli konular arasındadır. Ayrıca basının bazı haber, yazı, fotoğraf, reklam, film ve programlarla toplumun ahlâkî, dinî ve kültürel değerlerinin yozlaşmasındaki rolü, tüketimciliği arttırmadaki etkisi gibi konular, mütemadiyen tartışılmakta, gündeme getirilmektedir. Son tahlilde genel anlamda basının dini, dinin de basını ne ölçüde etkilediği ve yine basının siyaseti, siyasetin de basını hangi düzey ve içeriklerde etkilediği basının toplum üzerindeki etkileri kapsamında dikkat çekici konulardandır. Bu araştırmanın amacı, öncelikle basının din ve siyaset bağlamında toplum üzerindeki etkilerinin boyutlarını anlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Basın, iletişim, toplum, din, siyaset, darbe, Ak Parti.

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ESKİŞEHİR,
ejder.okumus@gmail.com

THE INFLUENCE OF PRESS ON SOCIETY IN RELIGION AND POLITICS

ABSTRACT

The impact of press on society can be addressed from various angles. This depends on that how, where, and by what criteria the subject is approached. The type of press and/or media, time and place of its publication, its ideological and political position, etc. are also important issues to understand the impact of press on society and the impact of society on press. So, the influence of the press, which is written, visual and audio communication, on people's thinking, morals, religious beliefs, attitudes and behaviors, legal, political, economic, etc ideas, the power or role of press in changing the faith, mentality and culture of society is an issue that should be viewed very versatile. From this aspect, press is one of the scientific study issues of the 20th and 21th centuries. For example, the effect of the presence of violence and conflict in media on society may be the subject of various studies. Yet that how and at what level the campaigns which politicians conduct through press or media affect the attitudes and orientations of the electorate to vote is among the key topics discussed in this context. In addition, the issues such as the role of press in the degeneration of society's moral, religious and cultural values via its news, writing, photography, advertising, films and programs, and its part in increasing consumerism are continually being discussed and raised. In the final analysis, that on what extent press effects religion and also religion effects press, and in what level and contents press effects politics and also politics effects press is among remarkable matters. The aim of this study is to understand the first the dimensions of the impact of press on society in the context of religion and politics.

Key Words: Press, society, religion, politics, coup, the AK Party.

Giriş

Bu çalışmada, iletişim aracı olarak basın din ve siyaset konusunda topluma etkisi, Türkiye örneğinden hareketle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Araştırma; basın, din, siyaset ve toplum gibi dört önemli anahtar kavrama dayanmaktadır. Din ve siyaset, toplumun en hayatî, en önemli, en varoluşsal iki boyutunu ifade ederken, basın çok değişik türleri, araçları, yöntemleri ve unsurlarıyla toplumla etkileşim hâlinde olan çok büyük bir gücü simgelemektedir. O halde araştırmanın konusu, oldukça önemlidir.

Elbette basının toplum üzerindeki etkileri, çeşitli açılardan ele alınabilir, tartışılabilir ve ortaya konulabilir. Nitekim Gündem Belirleme, Kullanımlar ve Doyumlar, Suskunluk Sarmalı, Ekme gibi çeşitli teoriler, basının toplumu nasıl etkilediğine dair farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu konuya nasıl bakılacağı, nereden ve hangi kıstaslarla yaklaşıldığına göre değişir. Basının türü, yayınlandığı zaman ve mekân, ideolojik ve siyasal konumu vs. de basının topluma etkilerini, hatta toplumun da basın üzerindeki etkilerini ele almada gözeteilmesi gereken hususlardır.

Basın-toplum etkileşiminde toplumun kültürü ve inancının rol oynadığı gözlemlenebildiği gibi siyasetin güçlü veya zayıf oluşu da etken olabilir. Demek ki yazılı, görsel ve işitsel iletişim araçları olarak basının, insanların düşüncesi, ahlâkı, dinî inanç, tutum ve davranışları, hukukî, siyasî, ekonomik vs. anlayışları üzerindeki etkileri, toplumların inanç, zihniyet ve kültürlerini değiştirme gücü veya rolü, çok yönlü bakılması gereken bir konudur. Bu yönüyle basın, 20. yüzyılın bilimsel çalışma konularından biridir. Mesela basında varlık bulan şiddet ve çatışmanın, şiddet, çatışma, savaş içerikli yazı, haber, program ve filmlerin çocuklarda ve yetişkinlerde şiddete eğilime yol açıp açmayacağı, yol açarsa bunun düzeyinin ne olduğu basın veya medyaya dair çeşitli araştırma ve tartışmaların konusu olabilmektedir. Yine örneğin siyasetçilerin medya veya basın üzerinden yürüttükleri kampanyaların seçmenlerin oy verme tutum ve yönelimlerini

nasıl ve ne düzeyde etkileyeceği bu bağlamda ele alınan önemli konular arasındadır. Ayrıca basının bazı haber, yazı, fotoğraf, reklam, film ve programlarla toplumun ahlâkî, dinî ve kültürel değerlerinin yozlaşmasındaki rolü, tüketimciliği arttırmadaki etkisi gibi konular mütemediyen incelenmekte, tartışılmakta, gündeme getirilmektedir. Ayrıca genel anlamda basının dini, dinin de basını ne ölçüde etkilediği ve yine basının siyaseti, siyasetin de basını hangi düzey ve içeriklerde etkilediği basının toplum üzerindeki etkileri kapsamında dikkat çekici konulardandır.

Basının toplum üzerindeki etkilerinin din ve siyaset özelinde tartışıldığı bu araştırmanın amacı, öncelikle basının din ve siyaset bağlamında toplum üzerindeki etkilerinin boyutlarını anlamaktır. Konu, anlamacı-açıklamacı perspektifle, siyasal ve toplumsal bağlamda çeşitli dönemeç noktaları, örneğin tek parti dönemleri, çok parti dönemleri, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, 28 Şubat Post Modern darbesi, Ak Parti iktidarları/hükümetleri dönemi vs. esas alınmak suretiyle ele alınmaktadır.

Basının Meşrûlaştırma Gücü

Basın, toplum üzerinde etkili olmada çok önemli bir boyut ve özelliği devreye sokar, o da meşrûlaştırmadır. Meşrûlaştırma¹ basının en önemli ve en etkili özellik ve işlevlerinden biridir. Basın, topluma etki etmek istediği konularda önce çeşitli bilgi, malzeme, araç, aktör, yöntem ve yaklaşımlarla meşrûlaştırma yoluna gider. Meşrûlaştırmalarla, toplumda etkili olmak istediği birey, grup, parti, dernek, vakıf veya kitleleri ikna eder, onların yaptığı haber ve verdiği bilgileri kabul etmesini sağlar. İnsanlar, kimi zaman bazı konularda medya organlarını, örneğin bir gazeteyi, özellikle de etkili ve büyük bir gazeteyi veya televizyonu kaynak gösterir, onlardan meşruiyet elde ederler.

¹ bk. Ejder Okumuş, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**, Ark Yay., İstanbul, 2005; Ejder Okumuş, **Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet**, Pınar Yay., İstanbul, 2003.

Basının Manipülatif Gücü

Basın, toplumu etkilemek istediği hususlarda, toplumun manipüle edecek bütün unsur ve yöntemleri kullanır. Toplumu ikna etmek, inandırmak, istediği tarafa yöneltmek için elindeki bilgiyi ve haber malzemesini amacına uygun bir şekilde kullanma, yorumlama ve ona göre topluma sunma yoluna gider.

Bir Toplum Mühendisliği Aracı Olarak Basın

Basın ve medya, bir toplum mühendisliği aracı olarak toplumu birçok konuda etkilemeyi, yönlendirmeyi hedefleyebilmektedir. Bu mühendisliği, basın, hedeflediği yönlendirme temelinde yerine göre din, yerine göre siyaset, yerine göre başka bir şey üzerinden yapar. Basının toplumların tarihinde ve şimdisinde din mühendisliği, siyaset mühendisliği, kültür mühendisliği vd. yaptığı ve bu alanlarda istediği fikri, bakış açısını, malumatı, inancı, dini topluma empoze etmeye, dayatmaya, kabul ettirmeye çalıştığı örnekleri çoktur.

Basının Topluma Etkisi

Basın, toplumu dil, din, hukuk, aile, kültür, siyaset, ahlâk, ekonomi vd. alanlarda etkiler, kimi zaman yönlendirir, kimi zaman eğitir. Basın kendini, tarihsel olarak küresel ölçekte ve ulusal ölçekte zamana ve mekâna göre değişen niteliklerde toplumda, toplumun üzerinde, yanında veya kenarında görüp konumlandırmış, fakat her halükarda istediği zaman toplum ve toplumun kültürü üzerinde çok etkili olabileceğini düşünmüştür.² Bunu haklı çıkaran örnekler bağlamında tarihsel olarak konuya yaklaşırsa görülebilir ki, kuşkusuz basın, Tanzimat öncesi ve sonrası dilin değişim kaynaklarından bir diğeri ve belki de en önemlilerinden biridir. II. Mahmud döneminde

² bk. Talip Küçükcan, **Toplumun Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması**, SETA Yay., Ankara, 2011; Şahin Doğan, "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 5, S 4, 2016, ss. 1001.

basılmaya başlanan ilk resmî devlet gazetesinin Osmanlı toplumundaki etkileri bilinmektedir. II. Mahmud ve Tanzimat dönemleri gazeteciliği, Türkçe'nin sadeleşmesi, pek çok Batılı kavramın, özellikle siyasal, teknolojik ve kültürel sözcük ve kavramların Türkçe'ye geçmesi hususunda etkisini göstermiştir.³

Belirtilmelidir ki basın toplum üzerinde özellikle devlet eliyle veya belli tekellerin elinde olduğu zamanlarda çok güçlü etkilere sahip iken tekel olmadığında nispeten daha az güçlü etkilere veya sınırlı etkilere sahip olmaktadır.

Basının bir de toplumu çeşitli işlevler açısından da etkiler ve toplum da zaten basının bu yönü üzerinden bu işlevlerden yararlanır. Bu çerçevede eğlendirme, bilgilendirme, kültürleme, sosyalleştirme, kamuoyu yaratma vs. sayılabilir.

Türkiye'de basın veya medyanın toplum üzerindeki etkilerinin boyutlarını anlamak bakımından medyanın aile üzerindeki etkilerine de bakmakta fayda vardır. Bir araştırmada başta televizyon (diziler, evlendirme programları, yarışmalar ve kadın programları) olmak üzere medya ve basının, örneklem grubunun bakışıyla aileyi çeşitli açılardan etkilediği, mesela boşanma oranlarının artmasında aile üzerinde çok etkili olduğu ortaya konulmaktadır.⁴

12-13 Ekim 2016 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırmacının 63 öğrenciyle yaptığı mülakatta şu sorular sorulmuştur:

³ Ejder Okumuş, "Tanzimat'ın Dili", **KhUKA Kamu Hukuku Arşivi**, Yıl: 5, 2002/1; Koloğlu, Orhan. "İlk Gazetelerimiz Aracılığıyla (1828-1867) Dilimize Giren Batı Kavram ve Sözcükleri", **XI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 5-9 Eylül 1990, C IV, TTKY., ss. 1945-1964.

⁴ Talip Küçükcan, **Toplumun Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması**, SETA Yay., Ankara, 2011; Şahin Doğan, "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 5, S 4, 2016, ss. 1001-1002.

1. Size göre basın-yayın organlarının yaptığı yayınların topluma etki düzeyi nedir?

2. Siz de basın-yayın organlarının yayınlarından etkilenir misiniz?

Öğrenciler, ilk iki soruya cevaben basının bugünkü çeşitliliğine rağmen toplumu çeşitli şekillerde etkilediğini, aynı zamanda kendilerinin de basından farklı konularda etkilendiklerini, bazen de yönlendirildiklerini söylemişlerdir.

Yukarıdaki sorular 17.10.2016 tarihinde farklı sosyal statü ve kategorilerdeki bazı kişilere e-posta ile yöneltildiğinde, konuyla ilgili kayda değer cevaplar alınmıştır. Bu şekilde sorulara muhatap olanlar ve verdikleri cevaplar şöyledir:

Kadın cinsiyet kategorisinde bir öğretmenin cevabı şöyledir:

1- Basın yayın organları toplumla etkileşim haline geçilebilecek en kısa yollardan bir tanesi kanaatimce. Zira günümüz toplumları okumaktan araştırmaktan ziyade özellikle görsel olan basın yayın organlarından bilgi almayı tercih edecek tembelliğe sahip. Bu sebeple son derece etkili olduğuna inanıyorum.

2- Basın yayın organlarının yayınlarından muhakkak ki etkileniyoruz; çünkü bakış açısı ve fikir elde etme konularında kendimize yakın gördüğümüz yayınları takip etmek kaçınılmazken, zaman zaman eleştirsek yahut farklı düşünsek bile etkilenmek kuvvetle muhtemeldir.

Yine kadın cinsiyet kategorisinde bir doktora öğrencisi, sorulara verdiği cevapta şöyle demiştir:

1-Tarihsel olarak yayın olgusunun başlangıcından, yazının bulunması daha sonra matbaanın keşfinin ortaya çıkardığı toplumsal gelişme ve değişimlerden günümüz teknolojisinin uzay iletişiminin etkilediği, küresel yayın ağına sahip basın yayın organlarına kadar tüm yayın ağlarının, toplum üzerindeki etkisi oldukça güçlü gibi görünüyor. Matbaanın hem toplumsal kültürü hem de belirli meslek gruplarını etkileyip dönüştürmesiyle, zamanla yazın alanına görüntü imajının eklenmesiyle toplumsal düzeyde yazılanların ve görünenlerin etkisi, -iştirilen yazısız

kaynakların etkisinden daha kalıcı hatta daha saygın, doğru ve meşru görülmekte- çok daha güçlü olmaktadır. Basılan ve yayılan her bilgi toplumun bilgiye sahip olabilirliliğini kolaylaştırarak böylece belirli kesimlerin elinde tekelleşen bilginin yayımının çoğalması insanları yeni arayışlara ve bilginin peşinden koşmaya itmiştir. Basılan yayılan bilginin kitapların çoğalması toplumların tarih sürecini kalıcılaştırarak dönüşümü hızlandırmıştır. Günümüzde de ışık hızını göreceli yavaş bırakacak şekilde hızlanan iletişim ağını kullanan basın yayın organları, kelebek etkisi deyimini doğrular şekilde dünyanın herhangi bir noktasından yüz seksen derece karşısında bulunan noktadaki bir toplumu karşılıklı olarak etkileme gücüne sahipmiş görünüyor. Bize gerekli veya gereksiz, ilgili veya ilgisiz gelse de sınırlı sonsuzluktaki genel bir enformasyon ağına ister istemez tüm insanlar bağlılarmış gibi görünüyor, tabi bu ağı farklı olmayan basın yayın organlarının ulaşamadığı insanlar hariç.

2.Günümüz de basın yayın organlarının yaydığı her bir bilgi haber, kültür, reklam, magazin, film, vb. her ne olursa her ne vasıtayla olursa görüş alanımızdan kaçması mümkün olamıyor. En çok hangi araç kullanılıyorsa etkisi o yönde oluyor. Televizyonla ilgim fazla olmasa da, internet bağlantısıyla amacım o bilgiye ulaşmak olmasa da zorunlu olarak karşılaşılabiliyorum. Hiç izlemek istemediğim bir reklam, merak etmediğim bir bilgi ilgilendiğim bilgiler arasında belki de hiç istemeden zihnime yerleşmiş oluyor. Yani kısacası zorunlu ve dayatmacı bir şekilde istenmeyen bilgi karmaşası etkileyebiliyor. Gördüklerimiz ve duyduklarımızın zihnimizde iz bırakması nedeniyle kimi zaman direkt kimi zaman da dolaylı olarak, hele bilgim olmadığı bir konuda zorunlu olarak basın ve yayın organlarının yayınlarından etkilenebiliyorum.

Cinsiyet itibariyle erkek kategorisinde bulunan bir şair, yazar ve yayıncının cevabı şu olmuştur:

1-Basın yayın organlarının hedeflediği bir kitle var. Bu yayın organlarının üst yöneticilerinin toplumu nasıl yönlendireceklerine dair plan ve proje üreterek bir baskı grubu oluşturmak ya da okuyucuyu/dinleyiciyi/izleyiciyi belli bir yöne meylettirme gayreti içindeler. Günümüz insanının dünyasını şekillendirmek için olmadık hokkabazlıklar yaparak

toplumu yönlendirirler. Bunun yanı sıra iyiye/güzele/aydınlanma ve aydınlatmaya yönelik yayın organlarını da "kirleniriz" endişesi ile kendi çevrelerinden uzak tutarlar. İnsan yayın organları ile arasındaki mesafeyi iyi ayarlamazsa bu yayın organlarının kölesi olur ve onların enjekte ettiği fikir ve görüşleri kendi görüşüymüş gibi başkalarıyla paylaşır. Durum böyle olunca da fikir gelişmez, herkes birbirinin ağzı ile oturur kalır.

2-Zaman zaman bu yayın organlarından etkilendiğim oldu ama her yazılamı/söyleneni kendi düşünce süzgecimden geçirerek kendi düşüncelerime referans olan görüş ve düşünceleri kabul ettim diğerlerini kabul etmedim.

Erkek kategorisindeki bir doktora öğrencisi araştırma görevlisinin cevabı şu olmuştur:

1-Medya üzerine çalışan sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğuna göre demokrasiyle yönetilen ülkelerde yasama ve yürütmeye gözcülük yapacak ve devlete hükmeden seçilmişlerin icraatlarını takip edecek mecra olarak görülen basın ve yayın faaliyetlerinin önemi tartışılmaz boyuttadır. Dolayısıyla demokratik toplumlarda medyaya biçilen rol üçüncü göz olmaktadır. Basın ve yayın faaliyetlerinin toplamı sayılan medyanın dünya siyaset tarihi olarak geçmişine baktığımızda kendisine biçilen rolü yerine getirme noktasında pek de başarılı sayılmadığı görülmektedir. Söz konusu başarısızlığın temel nedenlerinin başında basın ve yayın faaliyetlerinin kuruluş ve idaresinin maddî anlamda büyük bir sermaye gerektirdiği gerçeğidir. Bu durum modern dönemde devletlerin tekelinde gelişen bir medyayı var etmiştir. Dolayısıyla hükümetler kendi aleyhlerinde olabilecek haber ve bilgiyi hükmettikleri toplumdan saklama veya mahrum etme olgusuna neden olmuştur. Post Modern dönemde ise serbest piyasa ve liberal ekonominin hüküm sürmesi ile birlikte küresel sermayelerin güdümüne geçen medya unsurları da hükümete ve icraatlarına yönelik bir baskı aygıtına dönüşmüştür. Bu bakımdan tarihsel gerçekler ve veriler ışığında denilebilir ki kitleler basın ve yayın faaliyetlerinden etkilenmişlerdir ve etkilenmeye devam edeceklerdir. Kapalı veya açık kent veya kır toplumu fark etmeksizin basın ve yayın faaliyetlerinden etkilenmemek

*mümkün olmamakla birlikte bu etkinin süresi çapı ve büyüklüğü görece-
lidir. Medyanın, algı yönetimi ve mühendisliğini işin içine kattığı
oranda toplumlara yön verme noktasında etkisi daha da artmaktadır.
Refah düzeyi gelişmiş toplumlarda medyanın takibi ve halkın bu unsura
yön vermesi de mümkün olabilmektedir. Ekonomik düzeyi zayıf toplum-
larda ise piyasada tutunma zorluğu ve çalışma olanaklarının kısıtlılığı
gibi faktörlerden dolayı emek-ücret arası dengesizliğin oluştuğu gözlem-
lenebilmektedir. Böylesi bir durumda halkın medyayı takipte etkin olması
ve bu unsura yön vermesi çok mümkün olamamakla birlikte etkileme ok-
ları halka dönüktür.*

*2- Basın yayın organlarından hiç etkilenmemek mümkün değildir.
Haber ve bilgi paylaşımının platformu niteliği ve dozajına bağlı olarak
etkileme gücü istisnasız herkesi kuşatmaktadır. Fakat etki tek yönlü de-
ğildir. Daha açık ifade ile medyanın etki gücü olduğu kadar bu etkiye
açık olma bağlamında fertlerin durumu bazı değişkenlere bağlı olarak
farklılık gösterecektir.*

Kadın kategorisinde bir yüksek lisans öğrencisi (1) soruları şöyle cevaplamıştır:

*1- Etki düzeyinin bana göre iki ana unsuru var: Birincisi, basın-
yayın organlarının süreklilik, arada boşluk bırakmadan yayın yapma-
ları, ikincisi de insanın bu yoldan kendisine ulaşan bilgileri nasıl algı-
ladığıdır (yalnızca tüketiyor mu, yoksa bilgiyi işletiyor, yani tefekkür ede-
biliyor mu). Genel anlamda tüketme odaklı bir yaşam tarzının daha yay-
gın olduğu varsayılabilirse, basın-yayın organları üzerinden yapılan ya-
yınların da yalnızca tüketim mantığıyla algılandığını söylemek mümkün
olabilir. Bu da etki düzeyinin de yüksek olduğunu gösterir.*

*2- Basın-yayın organlarının yayınlarını seçerek ve sadece haftanın
iki gününde 10'ar dakika ayıracak şekilde takip ettiğim için fazla bir
etkisinin olduğunu söyleyemem.*

Erkek kategorisinde bir yayıncının cevabı şöyledir:

1-Görsel medya, basılı medyaya (kitap, dergi, gazete vs.) oranla daha etkilidir. Kendim takip etmesem de günümüzde sanal medyanın daha da etkili olduğunu düşünüyorum.

2-Yayıncı olarak daha ziyade etkilemeye çalışırım. 15 Temmuz gibi olağanüstü durumlar hariç kolay kolay etkilenmem. En güvendiğim kanallar ve gazeteler dahi olsa sorgulamadan, üzerinde düşünmeden inanmam.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi yardımcı doçent (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Oldukça etkili, sosyal, gündelik ve kültürel hayattaki sohbet hatta birçok faaliyeti onlar belirliyor.

2- Evet, ancak birçoğuna olumsuz içerikler olarak bakarak.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi Prof. Dr. (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Kitle iletişim araçlarının yaptığı yayınlar bireylerin sosyalleşmesinde aile ve okuldan sonra üçüncü sırada yer almakta ve çok etkileyici olmaktadır.

2-Ben de etkilenirim.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi Doç. Dr. (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Basın yayın organları ve yayınlarının toplum üzerindeki etkisi elbette yüksektir.

2-Herkes gibi ben de etkilenirim. Ama bu yayınları dimağ süzgecinden mutlaka geçiririm. İslam dini ile bağdaşır pek çok tavırlarını gördüğüm bir bâğinin kendisini halife ya da peygamber gözüyle gördüğünü konuşmalarından ya da yönettiği medya araçlarının yayınlarından anlayabilirim.

Görüşülen erkek kategorisindeki öğretim üyelerinden biri (Prof. Dr.) (2) sorulara şöyle cevap vermektedir:

1- Basın-yayın organlarının topluma etki düzeyini belirlemek oldukça güçtür. Bazı faktörlerin bu etki düzeyini artırdığı veya azalttığı söylenebilir. Örneğin sosyal iletişim ağı zayıf olan insanlar, eğitim düzeyi düşük olan insanlar, güçlü olan insanlara oranla daha fazla etki altında olduğu söylenebilir. Ancak basın-yayın organlarının yönlendirmesine açık olan insanlar, bu yönlendirmelerin zamanla olumsuz sonuçlarını deneyimlese, kendilerini bu etkiye bilinçli bir biçimde kapatabilir. Yayının içeriğinin bilgilendirici, eğitici veya eğlendirici olması da etkilenme düzeyini değiştirecektir.

2-Basın-yayın organları modern toplumların önemli bilgi kaynaklarından olduğu için, bu etkiye açık olmayan insan çok azdır. Bunlar da gazete, radyo, televizyon ve İnternet ilişkilerini kesmiş ya da bu iletişim imkânlarına sahip olmayan insanlardır. Bir şeyden etkilenmemiz bazen doğrudan bazen de dolaylı biçimde olabilir. Bazen bir haber okuruz, dinleriz veya izleriz ve bunun ardından bazı davranışlarımızı değiştirmemiz gerektiğini düşünürüz. Bazen de bir film veya dizi kahramana sempati duyarak farkında olmadan konuşma veya giyim tarzımızı o kahramana benzetebiliriz.

Kadın kategorisinde bir Yrd. Doç. Dr. (1) şöyle demektedir:

1-Televizyon izleme zamanı uzun olan ve haber kaynakları tv ile sınırlı veya benzer kaynaklardan beslenen kesim üzerinde basın-yayın organlarının fikir oluşturma gücü yüksek denebilir.
2- Haber aldığım kaynakları çeşitlendirdiğim ve medyanın manüple edici dilinin farkında olduğum için pek etkilenmiyorum.

Cinsiyet itibariyle erkek kategorisinde bir siyasetçi, belediye başkanı sorulara şöyle cevap vermektedir:

1-Etki düzeyinin oranı konusunda net bir sayı vermem mümkün değil ancak etkilediği kanaatindeyim. Gazetelerde manşetten verilen bir

haberin kamuoyu oluşturmada etkisiz olduğu düşünülemez. Özellikle hitap ettiği kitlenin nabzına göre atılmış bir manşet o kitlenin manşetin konusuyla ilgili kanaatini pekiştirmek ve hatta o kitleyi harekete geçirmek için etkili olacağını düşünüyorum. Basının etkisini azaltan en önemli konu yapılan haberlerin yanlış olması ihtimalidir. Bu da insanların basında çıkan haberlere biraz daha ihtiyatlı yaklaşmalarına sebep olmaktadır.

2-Ben de elbette yukarıda söylediğim yanlış haber olması ihtimalini saklı tutmak kaydıyla etkilenirim. Haberi gördükten ya da okuduktan sonra altyapısını düşünür. Eldeki verilerle ve bilinenlerle karşılaştırır. Olasılıkları gözden geçirir ve ona göre etkilenir ya da etkilenmem.

Toplumun Basına Etkisi

Basının toplum ile ilişkileri tek yönlü olarak basının toplumu etkilemesi biçiminde olmaz. Toplumsal gerçeklikte ilişkiler karşılıklıdır. Toplum da basını etkiler. Sonuçta basın, tarihsel ve sosyolojik olarak toplumsaldır ve mesajını iletebilmek ve alıcısı olan toplumu etkileyebilmek için topluma dayanmak, toplumun varlığını, inancını, siyasal anlayışı ve duruşunu, dinini, ekonomisini, hukukunu, ailesinin vs. dikkate almak zorundadır. Bu bile başlı başına toplumun basın üzerinde etkili olmasını zorunlu kılar. Kaldı ki, toplum, çeşitli aktörleri, olayları, atraksiyonları, hamleleri, inancı, kültürü ile basını belli konularda belli noktalarda durmaya iter. Basın bu noktalarda durmadığı, duyarlılık göstermediği, özenli davranmadığı zaman toplum çeşitli biçim ve içeriklerde tepkiler gösterir. Bu da basını zor durumda bırakır, geri adım attırır.

Toplum basını pasif konumda izlemez, basından istediği seçmeleri yaparak okur, dinler, izler ve dolayısıyla bir anlamda basını yönlendirir, etkiler. Basın toplumun bu yöndeki tutumunu dikkate almak zorunda kalır.

Yukarıda belirtilen tarihte söz konusu öğrencilerle yapılan görüşmelerde öğrencilerden bir kısmı, basının toplumu etkilemesi ve

yönlendirmesinin yanı sıra toplumun da basını etkilediğini söylemişlerdir.

Toplumsal Değişim ve Basın

Basın toplumsal değişimin önemli etkenlerinden biridir. Toplumsal değişim de basını ciddi anlamda etkiler. Nitekim Osmanlı Devleti'nin modernleşme zamanlarına tekabül eden II. Mahmud ve sonrasında meydana gelen değişimlerle birlikte Osmanlı'da gazete çıkmaya başlaması ve modernleşme ve batılılaşmanın seyrine göre basının kendini değişim yönünde değiştirmesi bu noktada zikre değerlidir. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren tek parti dönemi ve çok partili dönemlere göre de basın ve medya, bakış açısıyla, dili ve üslubuyla, darbelerle yaklaşımlarıyla, ekonomiye dair görüşleriyle vs. değişimden etkilendiğini gösteren işaretler vermektedir. Aynı şekilde basın da değişimde etkili olabilmektedir; nitekim siyasi paradigmanın ayakta kalmasında, darbelerin gerçekleşmesinde, darbelerin engellenmesinde, ekonomik değişimlerde, siyasal dönüşümlerde, din anlayışlarında vs. Türkiye örneğinde önemli etkilerde bulunmuştur.

Siyasette Basının Belirleyici Rolü

Basının en etkili olduğu alanlardan biri hiç şüphesiz siyasettir. Basın bizzat siyaseti dizayn etmek anlamına gelecek şekilde etkili olduğu gibi belli durumlarda, belli zamanlarda kısmî veya sınırlı etkilene denilebilecek düzeyde nispeten küçük çaplı etkilere sahip olabilmektedir.⁵

Basının siyasette toplum üzerindeki etkileri, siyaseti, devleti, bir siyasal hareketi veya partiyi destekleme yönünde olabileceği gibi, muhalefetle olumsuzlama yönünde ve dolayısıyla zayıflatma doğrultusunda da olabilmektedir. Tabii ki basının siyaset konusunda toplumun bütün birey veya gruplarını, bütün toplum katmanlarını aynı

⁵ bk. Philip Schlesinger, **Medya, Devlet ve Ulus**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994, ss. 48-49 vd.

ölçüde etkilediğini söylemek mümkün değildir. Ancak güçlü veya az güçlü etkileri olur.

Basın, siyaset alanında etkileri örneğin vatandaşları aktifleme, güdüleme, güçlendirme, zayıflatma, değiştirme gibi boyutlarda etkiler.

Siyaset alanında basının toplumu etkilemesi, bizzat basının harekete geçmesi ile olabileceği gibi, siyasetin basını harekete geçirmesiyle de olabilir.

Araştırmacı, yukarıda görüştüğünü belirttiği öğrencilere “Siyaset konusunda basının halka etkisi hakkında gözlemlerinizi nelerdir?” diye sorduğunda öğrenciler, cevap olarak şunları söylemişlerdir:

Basın, gazeteler, televizyonlar siyaset konusunda halkı çok etkilemektedir.

Cinsiyet itibarıyla erkek kategorisindeki şair, yazar ve yayıncı, e-posta ile kendisine yukarıdaki soru sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

Din ve siyaset konusunda basının etkili olmadığı bir zaman dilimi görmedim. Basın ve yayın organları vatandaşın kafasına bir şey yüklemek isterse –hatta reklamlarda bir markanın öne çıkmasını- iğne deliği kadar küçük bir düşünce boşluğunda insanın hafızasına girer. Hangi saatte hangi dizi gider, gün içinde kadınların vakitlerini öldürecek hangi programlar varsa onları yerleştirir. Özellikle görsel yayın organları her izleyiciyi bir müşteri gibi kabul eder. Ha bire müşterilerini çoğaltarak onlardan elde ettiği reyting sayesinde reklam pastasından daha çok pay almak için uğraşır. Siyasetçilerin ekran karşısında konuşmalarına zaman zaman hayran kalırsınız ama toplum içine çıktıklarında etraflarında korumalar/burnundan kıl aldurmamalar insana gına getirtir. Toplum olarak seçtiğimiz vekillerin kulu kölesi oluruz.

Erkek kategorisindeki yayıncının cevabı:

Din ve siyaset günümüzde basın-yayın organlarının en çok kullandıkları iki reyting malzemesi. Siyasî etkisinin eskiye nazaran daha da

azaldığını düşünüyorum. Çünkü alternatif haber alma organları oldukça çoğaldı. Eskiden iktidar sahipleri istedikleri algıyı oluşturabiliyorlardı.

Toplum genelde istikrarı ve rahatını öncelediği için menfaatlerini koruyan, kendilerini en az sıkıntıya sokan siyasi kişi ve partileri benimsemektedir.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi Prof. Dr. (2) şöyle cevap vermektedir:

Gazete, radyo ve televizyon gibi basın-yayın organları ekonomik maliyeti yüksek iletişim faaliyetleridir. Buna rağmen çoğu yayın kuruluşunun abonelik ve reklam gelirleriyle faaliyetlerini yürütmelerinin mümkün olmadığı bilinmektedir. İşin bu boyutunu düşündüğümüzde kâr ilkesiyle hareket etmeyen yayın kuruluşlarının öncelikli amaçlarının insanların politik, dinsel veya ahlâki değerlerini etkilemek olduğu görülür. Basın-yayın araçlarının ve kanallarının fazlasıyla çeşitlendiği günümüzde insanların bir insanın belli bir gazeteyi okumayı, belli bir televizyon kanalını izlemeyi veya belli bir radyo kanalını dinlemeyi tercih etmesi statü, kültür ve estetik beğeniyle ilişkili olduğu kadar birey ile-yayın organı arasındaki dinsel veya siyasal örtüşmeden kaynaklanmaktadır. Burada karşılıklı bir ilişki bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Basın-yayın organı halkı etkileyebildiği gibi, özellikle reyting kaygısı taşıyan yayın kuruluşları da okuyucu, izleyici veya dinleyicinin eğilimlerinden etkilenmektedir.

Siyasette basının etkilerinin boyutları, kimi zaman şiddeti de içeren uzanımları içinde barındırır. Örneğin 7 Ocak 2015 saldırısıyla sonuçlanan Charlie Hebdo gazetesinin İslam ve Hz. Muhammed (s) ile ilgili yayımları, bu noktada zikredilebilir.

Siyasette basının belirleyici rolü noktasında Türkiye’de özellikle darbe süreçlerinde birçok örnek mevcuttur. 27 Mayıs 1960 darbe sürecinde yaptıkları yayınlarla darbeyi halk katında meşrûlaştırma çabası içine giren Cumhuriyet ve Milliyet gibi basın-yayın organları ve

devlet televizyonu (TRT) örnek olarak getirilebilir. Darbe yapıldıktan sonra da aynı basın-yayın organlarına ek olarak Vatan, Akşam, Ulus, Dünya gibi gazetelerde ve bazı dergilerde darbe yanlısı yazılar bolca yer almıştır.⁶ Benzer bir örnek, 12 Eylül 1980 askerî darbesi öncesi ve sonrasında darbe yanlısı yayın yapan gazeteler ve devlet televizyonudur. 28 Şubat 1997 Post Modern darbesi karşısında da darbeyi destekleyen basın-yayın organları da zikre değerlidir. Belirtmek gerekir ki bu örneklerde darbeleri destekleyen ve meşrûlaştırma çabası içinde olan basın organlarının tersine darbe karşıtı yayın yapan bazı gazete, dergi ve televizyonlar da vardır. Darbe karşıtı medya ise kendi etki alanındaki hedef kitlelerini etkilemede kısmî başarılar elde etmişlerdir. Tabii ki bazı basın organları da darbe karşıtı olsalar da çeşitli korkulardan dolayı darbeye karşı olduklarını belirten yayınlar yapmamış veya darbeyi destekliyor görünmüşlerdir.

Siyasette basının etkili rolünü 15 Temmuz 2016 kanlı Paralel darbe girişiminde de gözlemlemek mümkündür. Türkiye’de medya ve basın organlarının büyük çoğunluğu, örneğin, TRT kanalları, ATV, NTV, CNN, Kanal 7, Ülke TV, TVNET, Anadolu Ajansı, Show TV, Star TV, Akit TV, 360 TV, TGRT, 24 TV, Star gazetesi, Sabah gazetesi, Yeni Şafak gazetesi, Yeni Akit gazetesi, Milliyet, Hürriyet, Türkiye, vd.; darbe karşısında konum alarak halkı darbeye karşı harekete geçmede desteklemişlerdir. Siyasal aktörler de basının bu desteğiyle darbeye karşı mücadele etmişlerdir.

Dinde Basının Rolü

Görüşülen öğrencilere “Din konusunda basının halka etkisi hakkında gözlemleriniz nelerdir?” sorusu yöneltildiğinde, öğrencilerden biri, din hakkında kendilerinin de özellikle bazı konularda ve bazı hocalar hakkında basın organları tarafından yönlendirildiklerini ifade etmiştir. Öğrencilerden sekizi “Basının din konusunda halkı çok etkilediğini çevreden gözlemlemekteyiz.” derken, diğerleri de bu

⁶ bk. Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, ss. 229-333

görüşe katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bir öğrenci ayrıca şunu söylemiştir:

“Bazı televizyonlarda dinî argümanlarla, özellikle hadis diyerek naklettikleri rivayetlerle çeşitli ürünleri, örneğin çörek otunu, balı vs. pazarlayan programlar yapılmaktadır, hatta okunmuş kefen satılmaktadır.”

Bir öğrenci, basın-yayın organlarından doğru programlar da yapıldığını, halkı din konusunda bilgilendiren yazılar, programlar, hatta filmler yayınlandığını ifade etmiştir.

Yukarıda görüşüldüğü belirtilen cinsiyeti kadın olan öğretmen, din konusunda basının halka etkisi hakkındaki soruya şöyle cevap vermiştir:

Hemen her konuda halkı etkisi altına alabileceğine inandığım basının din ve siyaset konusunda da aynı etkiyi gösterdiğini, hatta din mevzu bahis olunca bu etkinin arttığını düşünüyorum. Özellikle Türkiye’de din hassas bir nokta iken insanları galeyana getiren birçok yayın ve haber, etki noktasında kendisini gözler önüne sermektedir. Yakın zamandan misal verecek olursak 15 Temmuz olaylarında halkı bu denli canı malı pahasına sokaklara çıkaran güçlerden bir tanesi muhakkak ki dini inanç temellidir. Siyasi bir mesele gibi görünen bu son zaman talihsiz olayları din üzerinden insanları bu ağır ithamların altına sokmuş olan yapılanmaya karşı yine dini hassasiyeti sebebiyle karşılıklarına korkusuzca çıkmalarını sağlayan bir yapı mevcut: Yaşanan olaylarda basının etkisi son derece ehemmiyetlidir.

Cinsiyet itibarıyla erkek kategorisindeki şair, yazar ve yayıncı, aynı soruya şöyle cevap vermiştir:

Dinî konularda ise toplumda saygın kişilerin yerine kendi saygınlıklarını arttıracak ilim adamları ve hocaların ekranlara tapulandığını görürüz. Maalesef bazı din bilginlerinin/âlimlerinin bilgilerini dolar karşılığında paylaştıklarını duyar müşahede ederiz.

Erkek kategorisindeki yayıncının cevabı:

Dini konularda maalesef çoğunluğu düşünmeyen bir toplum olduğumuz için kolay yoldan cennet pazarlayan din istismarcısı cahil bazı şarlatanlar özellikle görsel medya kanalıyla etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra düşündürten, sorgulayan programlar ve ilahiyatçılar da son zamanlarda gündem oluşturmaya başlamışlardır. Fakat bunlara karşı büyük çoğunluk tekfir mekanizmasını işletmekte ve karalamaktadır. Yine de aklını kullanan az sayıdaki insana etki sağlamaktalar, bu bile çok önemlidir.

Yukarıda cevabı getirilen siyasetçi ve belediye başkanı şöyle demektedir:

1-Aslında bu etkilenme meselesini konulara göre ayırt etmek bana çok doğru gelmiyor, ancak bilindiği zannedilen, ama çok az bilinen konu din olduğu ve çok da kolay istismar edilebildiği için en çok etkili olduğu konu belki de din olabilir. Dini ve inananları karalamak için yapılmış olan Fadime Şahin haberlerini hatırlatmak isterim.

2-Din siyaset ilişkileri konusunda basından etkilendiğimi pek düşünmüyorum.

Yazılı, görsel ve işitsel medya ve basın din konusunda toplum üzerinde etkili olduğu bilinen bir siyasal, ekonomik, kültürel, dinsel gerçekliktir.⁷ Gerek gazetelerde, gerek radyolarda, gerek televizyonlarda ve gerekse internette (özellikle sosyal medyada) din içerikli yazı, resim, haber, analiz, değerlendirme, film ve programlar, farklı eğitimlere mensup toplum aktörlerinin çeşitli düzeylerde etkilemektedirler. Özellikle halkı yapılacak bazı siyasal uygulamaları kabule hazırlamak, yapılacakları dinsel açıdan meşrûlaştırmak istenildiğinde basının nelere kâdir olduğunu 27 Mayıs 1960 (darbe), 12 Mart 1971 (muhtıra), 12 Eylül 1980 (darbe), 28 Şubat 1997 (Post Modern darbe), 27 Nisan 2007 (e-muhtıra) askerî müdahalelerinde görmek mümkündür.

⁷ bk. İbrahim Yenen, **Medya ve Din**, Yayınevi Yay., Ankara, 2012.

Hemen hemen her dinî cemaatin, grubun, hareketin, partinin, oluşumun basın organı veya organlarının, radyolarının, gazetelerinin, televizyonlarının, internet sitelerinin olduğu günümüzde basının gerek doğrudan doğruya dinî aktör veya oluşumların elinde ve rehberliğinde, gerekse herhangi bir dinî görünümü, amacı, kimliği olmayan dışarıdan bazı aktör, grup veya güçlerin elinde din hakkında toplum üzerinde oldukça etkili olduğuna dair örnekler çoktur.

Basın, meşrûlaştırıcı ve manipüle edici özellikleriyle din mühendisi kimliğiyle din konusunda toplumda istediği algıyı oluşturmak için istediği dinî haber türlerini ve bilgi tiplerini piyasaya sürebilir. Örneğin şiddet içerikli yayınları ve haberleri öne çıkararak dinin şiddetle birlikte algılanmasında ve söz gelimi İslamafobinin oluşması veya derinleşmesinde etkili olabilir.

Din - Siyaset İlişkileri Bağlamında Basının Rolü

Görüşülen öğrenciler, kendilerine “Din-siyaset ilişkileri konusunda basının sizi etkilediği durumlar oldu mu?” sorusu sorulduğunda, ikisi şöyle demiştir:

Basının bizim üzerimizde etkisini din-siyaset ilişkileri noktasında hissediyoruz. Örneğin bugün hükümete yakın duran bazı gazete ve televizyonlar, bizim mevcut hükümetin icraatlarına olumlu yaklaşmamızda rol oynuyorlar.

2016 yılının Ekim ayında araştırmacının Eskişehir’de bir hastane müdürü ile telefonla yaptığı görüşmede müdür, din-siyaset ilişkilerinde basının rolü ve etkisi konusunda sorulan sorulara verdiği cevapta, 28 Şubat’ı yaşadığını ve gözlemlediğini basın veya medyanın kendisi de dahil toplumun büyük çoğunluğunu yönlendirdiğini, özellikle Fadime Şahin ve Ali Kalkancı olayıyla irtica konulu haber ve programların halkı hükümete karşı olumsuz bir pozisyon almaya ittiğini ve halk katında darbeyi meşrûlaştırıcı bir işlev gördüğünü belirtmiştir.

Yukarıda e-posta ile sorular yöneltildiği belirtilen kişilere şu iki soru da yöneltilmiştir:

1. Din ve siyaset konusunda basının halka etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Bildiğiniz örneklerle yazabilir misiniz?

2. Din-siyaset ilişkileri konusunda basının sizi etkilediği durumlar oldu mu?

Bu şekilde sorulara muhatap olanlar ve verdikleri cevaplar şöyledir:

Kadın cinsiyet kategorisindeki doktora öğrencisinin cevabı şöyledir:

1-Siyasette dinin etkisi oldukça kuvvetli olmasıyla birlikte, basının bu gücü daha da arttırdığı tüm dünyadaki siyasal etkinliklere bakıldığında anlaşılabilir. Meşruiyetini din ve gelenekten alan her hareketin halk üzerindeki etkisini, eskiden gazetelerin başlıkları, şimdi günlük haberler ve anlık propagandaların coşkusuyla artırarak süreklilik kazandırdığı, boşluk bırakmadan halkın zihin yapısını sürekli meşgul ederek etkilediği görülebilir. Eski bir örnek olarak Birinci Dünya Savaşı'nda basın-yayın aracılığıyla kitlelere ulaştırılan propaganda faaliyetleri verilebilir. İktidarların gücünü artırarak çıkarları doğrultusunda kitleleri kontrol etme ve yönlendirme amacıyla basını propaganda aracı olarak kullanan İngiltere ve Amerika hükümetleri, halk için "bilgi" üretmiş kendi kamuoyunu savaşa ikna etmiş hem de Osmanlı karşıtı siyaset için 'Hristiyan dindarları katleden Müslüman-Türk imajını sağlamlaştırma'ya çalışmışlardır.

Bu siyasi ve dini yönlendirmelere günümüzde batılı yayın organlarının orta doğuya ve İslam ülkelerine yaklaşımları ve olumsuz algı çabalarının devamı niteliğinde yayımlarla toplumlarını etkilemeye çalışmaları, devasa film endüstrisinin etkileriyle din ve siyaseti içeren filmlerle geniş kalabalıkları etkilemeleri, basın yoluyla belirli imajları benimsetme çabalarının başarısı basın yayının gücünü daha da artırdığını göster-

mektedir. Kendi halkına yabancıya karşı nefret ve korku aşılama çabaları, medyanın bir bölümünü kendi iktidarlarının sürekliliği için kullanmaları yaygındır. Diğer bir örnek olarak; hedefleri dünyayı yönetmek olan Evanjelist hareketinin Amerika eski Devlet Başkanı George W. Bush iktidarının hazırlayıcısı olduğu ve bunu desteklemek için kendilerine ait televizyon, radyo, internet, gazete, vb yayınlarla başarılarını sağladıkları verilebilir. Tüm dünyada iletişim araçlarının yaygın ve hızlı hale gelmesiyle bazı dini mezhep veya grupların farklı amaçlarla siyaseti desteklemesi o gruplara ait basın yayın organlarının desteğiyle etkisini artırmaktadır.

2- İnsanların hayatların herhangi bir döneminde gelişimsel dönemlerle ve içinde bulunulan gelenek ve kültürün ve çevresel dini bakış açısının yerleşmesiyle belirli dini düşünceye ve bunun devamında siyasi yansımalarına eğilimli olmak ve yayın organlarının bu etkileşime katkıda bulunması oldukça doğal görünüyor. Günümüzde de Amerika'daki seçim yarışından, dünyadaki diğer siyasî gelişmelere kadar her konuda yayınların hepsinin doğruluğu bir yana etkilenmemek oldukça zor ancak karşıma çıkan haber nitelikli yayınları, zihinsel çıkarımlar ve kişisel eğilimlerin ve dini hayat görüşüm ekseninde anlamlandırmaya algılamaya ve mantıklı olanı kabul etmeye çalışıyorum.

Cinsiyet itibariyle erkek kategorisindeki şair, yazar ve yayıncı şöyle cevap vermiştir:

Aklımı kullanmaya başladığım günden beri görsel ve yazılı basının yönlendirmelerine devamlı mesafeli durdum. Neyi ne zaman, nerede, ne şekilde, niçin, kime göre söylediklerini/yazdıklarını analiz etmeden verilmek istenen fikir ve düşüncelerden uzak kalmaya çalıştım. Ama şu da bir gerçek ki siz ne kadar doğruyu doğru yerde söyleseniz doğru fikirleriniz iş işten geçtikten sonra anlaşılıyor. Aslında din ve siyaset biraz da insanın gözüne ve cebine göre şekillenir.

Erkek kategorisindeki doktora öğrencisi araştırma görevlisinin cevabı şöyledir:

1-Medya unsurunun güçlü etki alanına sahip olmasının arka planında toplumsal yapıların işlevine bağlı olarak oluşan nüfuz alanı gösterilebilir. Toplumsal yapıların üstünde bağlayıcı olan yapıların en önemlilerinden biri din diğeri de siyasettir. Bu bakımdan medya din ve siyasetin iç içe geçtiği dönemlerde etkisinin de toplumlar nezdinde arttığını düşünmekteyim. Örneğin 28 Şubat döneminde Ali Kalkancı-Fadime Şahin meselesinin tüm Türkiye genelinde yaygın bir kanı oluşturacak şekilde bir etkiyi oluşturduğu vakidir. Yine 90'lı yıllarda Hizbullah gibi birtakım kendilerini din orjininde gören örgütlerin faaliyetlerinin ülkedeki halklar nezdinde dine karşı oluşturduğu güven sarsıntısını örnek göstermek mümkündür aynı zamanda bu süreç birbirine çok benzer bir şekilde yıllar sonra DAES üzerinden bir daha tekrarlanmıştır.

2-Din ve siyaset olaylarında toplumun ne denli etkiye açık olduğunu gözlemlediği bir olay olmuştur. 6-7 Ekim 2014'te Güneydoğu'nun bazı illerinde basın yayın organlarının yaygın bir şekilde yanlışlığı ilk bakışta sezilemeyen tek yönlü ve içerik açısından homojen bir takım haberlerin bir toplumu nasıl bir infiale sürüklediğini gözlemlemiştim. Kendimin de bazı zamanlarda etki altında kaldığım olmuştur. Fakat bu durumun paradoksal bir tarafı da vardır. Medyanın etki kastyyla yaydığı haberlerin Etkisi altında olan etkilendiğinin farkında olmamakla birlikte, farkına vardığında da bu etki gücünü yitirmektedir.

Kadın kategorisindeki yüksek lisans öğrencisi (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Dini genel manada bir yaşam felsefesi ve tarzı olarak algılasak, siyaseti de bu yaşam felsefesinin toplumsal boyuttaki uygulama metodu olarak görürsek şayet, halka doğrudan etki ettiğini düşünüyorum. İnsan duyuları üzerinden sürekli olarak neyi algılasa ona göre yaşamaya, yaşam tarzını şekillendirmeye başladığını eğer varsayabilirsek, yayınların da bu tür bir etkiyi meydana getirecek bir araç olduğunu da düşünmek mümkündür. Bariz olarak örneğin İslam dini hakkında basın-yayın organlarının yayınları üzerinden sunulan bilgiler toplumsal alanda yabancılar düşmanlık, fobi olarak yansımakta, toplumsal huzursuzluğa, korkuya, sürekli tehdit olmaması durumunda dahi yanında bulunan ve

belki de yıllarca tanıdığı komşusundan dahi çekinmeye, uzak durmaya hatta düşmanlık beslemeye yönlendirmektedir.

2-Hayır.

Erkek kategorisindeki yayıncı ikinci soruya cevaben şöyle demiştir:

Etkilerim ama kolay kolay etkilenmem.

Erkek kategorisindeki öğretim üyesi yardımcı doçent (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Medya, belirli sermaye gruplarının güç aracı olduğu için, medya Türkiye'deki dini düşünce ve siyaset ilişkisini de belirleyen bir güç aygıtına dönüşüyor. Din ve siyaset ilişkisinin en önemli konuşulacak mevzu son yıllarda FETÖ gerçeği, bu da oldukça yazılıp çizilen bir durum, bunun dışında siyaset meşruluğunu da büyük oranda dinden yani diyanetten alıyor, din özgürlüğünün yayılmasında son 15 yıldır medyanın da önemli bir payı var.

2-Çoğu kere oluyor, örneğin siyasî partilerin dine yönelik son 15 yıldır değişen ve olumlu retoriğinde medyanın da önemli bir payı var, medya dine hakaret eden politikacıyı bir anda deşifre ediyor ve o politikacı yaptığı şeyi savunmak zorunda bırakılıyor.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi Prof. Dr. (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Din ve siyaset konusunda basının halka etkisi büyüktür. mesela gazete radyo ve televizyonlardaki dini programlar çok rayting almakta ve çok izlenmekte ve birçok kişi dini bilgisini oralardan edinmekte takviye etmekte veya tashih etmektedir.

2-Evet oldu.

Erkek kategorisindeki öğretim üyesi Doç. Dr. (1) şöyle cevap vermiştir:

1-Terör örgütünü yöneten dindar kisveli şahısların siyaset yapma riskini üstlenmeden, dini mesajlar vererek siyasette, bürokraside, ekonomide ve medyada egemen olarak siyasetin iliklerine kadar nüfuz ettiğini gördüm/gördük. Hâlâ görmeyenler var mı? Merak ediyorum.

2-Basın beni din ve siyaset konusunda etkiledi diyemem. Siyaseti dinin emrine koşabilme çabalarını tolere edebilirim. Ancak, dinin siyasete alet edilmesini kabullenemem.

Erkek kategorisinde bir öğretim üyesi Prof. Dr. (2) din-siyaset ilişkileri noktasında kendisinin etkilenip etkilenmediği sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Bu soruya cevabım herhalde olumlu, ancak bir örnek vermekte zorlanıyorum. Bu benim iyi bir kitap okuyucusu olmamdan kaynaklanmaktadır. Kitap okuyucuları gazete, radyo, televizyon, internet gibi basın-yayın organlarından sanırım daha az etkilenmekte ve bu etki bilişsel olmaktan ziyade duygusal bir etki olmaktadır.

Kadın kategorisinde bir Yrd. Doç. Dr. (1) şöyle demektedir:

1-Din-siyaset ilişkisinde basın-yayın organları halk üzerinde hep etkili oldu, böyle bir gayeyi bilinçli olarak güttü. Basın bu konuda genellikle iktidar ve güç kimdeyse onun din ve dindarlara yaklaşımı paralelinde tavırlar aldı ve bu yönde manipülatif bir dil, söylem ve görseller kullandı. 28 Şubat dönemindeki dindar karşıtı haber ve söylemlere karşı bugün dindar kesimin daha güçlü olması ana akım medyayı da bu yönde daha ılımlı ve normalleşmiş bir dil kullanmaya itmiş görünüyor.

2-Hayır

Basın, toplum üzerinde tek tek din ve siyaset konularında etkili olabildiği gibi, din-siyaset etkileşimi bağlamında da etkili olabilmektedir.⁸ Nitekim din-siyaset ilişkileri bağlamında basının etkili olmasına 28 Şubat 1997 Post Modern askerî müdahaleyi meşrûlaştırma

⁸ bk. İbrahim Yenen, **Medya ve Din**, Yayınevi Yay., Ankara, 2012.

göreviyle toplumu din konusunda ve dolayısıyla Başbakanlığını Necmettin Erbakan'ın yaptığı Refahiyol Hükümetini olumsuzlama konusunda toplumda Refah Partisi ve mensuplarının siyasetle ilişkisine dair olumsuz algılar oluşturmak suretiyle yönlendirmesini örnek olarak vermek mümkündür. Bu bağlamda Milliyet, Hürriyet, Radikal, Posta, Star, Kanal D gibi Doğan medyası, Zaman ve Samanyolu TV gibi Paralel medya organları, Cumhuriyet gibi gazeteler ve Show gibi televizyonlar ve de çeşitli radyolar, hep bir ağızdan din ve din-siyaset ilişkileri noktasında halkta çok olumsuz algılar oluşturacak dil, üslup, retorik ve yöntemlerle haberler, analizler ve bilgiler ortaya koymaları zikredilebilir.

Basının din-siyaset ilişkileri noktasında üstlendiği rol, yerine göre siyaseti dizayn etme, yerine göre bazı güçleri siyasete karşı harekete geçirme, yerine göre halkı ikna etme ve yönlendirme yönünde olabilmektedir. Başörtüsü özgürlüğüyle ilgili TBMM'de yapılan Anayasa değişikliği nedeniyle bu değişikliğin ertesi günü (10 Şubat 2008) Hürriyet "411 El Kaosa Kalktı" manşetiyle çıkmıştı. Bu manşete gelen eleştiriler karşısında ise Ertuğrul Özkök, manşeti savunmaya devam etmişti.⁹

Basın ve İstismar

Basın veya medya denildiğinde ilk akla gelen veya başta incelenmesi gereken hususlardan biri, istismardır. Basın, kendi manipülasyonu için ticarî (reklam, satış vs.), dinî, siyasî, kültürel vd. boyutlarda toplumu, toplumun bazı kesimlerini istismara maruz bırakabilmektedir.

Basının belki de en çok istismar ettiği alanlar, ekonomi, siyaset ve din olarak tespit edilebilir. Burada din konusu ele alınmak istenirse, denilebilir ki basın ve medya, görüşülen kişilerin cevaplar arasında da yer yer geçtiği üzere, basın özellikle de bazı zaman ve

⁹ Ertuğrul Özkök, "411 el neye kalkmış", **Hürriyet**, 26 Şubat 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/411-el-neye-kalkmis-8321167>, 17.10.2016.

mekânlarda din konusunu kendi amaçları doğrultusunda işlevselleştirebilmekte, hatta istismar edebilmektedir.

Paralel Dinsel Örgütlü Yapı Örneğinde Basının Etki Boyutu

15 Temmuz 2016 gecesiyle Türkiye'nin sarsıcı bir şekilde karşılaştığı ve liderliğin çağrısıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ezan ve salâ yönteminin takviyesiyle Türk halkının topyekûn karşısında durduğu Paralel darbe ve iç savaş girişimi, basın ve medya boyutuyla incelendiğinde, hem bu yapının geçmişten bugüne gelmesinde, hem de bizzat bu darbe noktasında basının din-siyaset bağlamında önemli ve ilginç roller üstlendiği söylenebilir. Hem belli bir süredir darbeyi meşrûlaştıracak alt yapıyı oluşturma çabası içinde bulunan başta Paralel medya organları olmak üzere bir grup basının yaklaşımını, hem de bu darbeye karşı çıkan, darbeyi püskürtmeye çalışan, darbeye karşı direnen halkın yanında saf tutan basın grubunun yaklaşımını söz konusu kanlı darbe girişimi örneğinde bilhassa incelemek faydalı olacaktır.

Basındaki Çeşitliliğin Basının Etkisini Azaltması

Basındaki çeşitlilik, basının toplum üzerindeki etkisini tek biçimli olmaktan ve tekelleşmekten çıkarmıştır. Farklı ellerde bulunan ve çok farklı ailevî, siyasal, dinsel, ekonomik, kültürel, yerel, ulusal uluslararası vs. düzlemlerde yayın yapan basın organlarının varlığı, basının topluma bir bütün olarak etki etmesini engellemektedir. Halkın basında çok farklı ve alternatif haber alma ve bilgilenme kaynaklarının olması, basının topluma etkilerinin ister istemez zayıflatmaktadır.

Basının Dili ve Üslubu

Dil ve üslup, medya ve basın için oldukça önemli boyutlardır. Basının dili ve üslubu vardır. Basının toplum üzerindeki etkilerini anlamamanın en önemli yollarından biri dil ve üslubuna bakmaktır. Aslında bu bütün toplumsal olgu ve gerçekliklerde böyledir. Dil, bir toplumsal gerçeklik olarak bireyi, grubu, toplumu, toplumsal olayı,

toplumsal kurumu, siyaseti, devleti, hükümeti, siyasal partiyi, siyasî, sosyal, hukukî, kültürel, psikolojik vb. değişimleri anlamının en güzel, en kestirme yollarında biridir.¹⁰ Siyasî toplumsallaşmada, kurulu bir düzenin sürdürülmesinde, yeni kurulan bir siyasî-sosyal düzenin meşrûlaştırılmasında, toplumun biçimlenmesinde, sosyal grup ve kurumların, siyasî kurum ve kuruluşların kimlik kazanmalarında, kendilerini ifade etmelerinde, basın ve medyanın varlık bulmasında, kendini toplumda sahnelemesinde dil çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal aktörlerin ortaklaşa paylaştığı bir sistem ve dolayısıyla sosyalleşmiş bir yapı olarak dil, toplumla birlikte ortaya çıktığı gibi, toplum da dille birlikte ortaya çıkar. Dil ve toplumdan her biri diğerini içerir. Kısaca kültürün çok önemli aktarım unsuru olan dil olgusu, insanı, toplumu, dini, siyaseti, basını anlamak için çok önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Basın veya medyanın, tarihsel olarak ve günümüzde kendine özgü bir dilinin olduğunu ve her bir basın organının kendi dili, üslubu ve retorikleriyle toplumun karşısına çıktığını söylemek mümkündür. Basın, toplumu veya toplumun bazı kesimlerini etkilemeyi hedeflediğinde, konuya ve etkilemenin boyutuna uygun bir dil, üslup ve söylem üretir, onunla haber, yorum, analiz yapar, bilgilendirmede bulunur. Kimi zaman ajitasyon yapar, kimi zaman ciddi bir konuyu

¹⁰ bk. Ferdinand de Saussure, **Genel Dil Bilim Dersleri**, çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 5-6, 12, 24-25; Fatma Erkman, **Göstergebilime Giriş**, Alan Yay., İstanbul, 1987, s. 15-19, 28-29 vd.; H. G. Gadamer, "İnsan ve Dil", **Yolcular**, Sonbahar 1998, s. 29-36; Muhammed Abid Câbirî, **Arap Aklının Oluşumu**, çev. İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul, 1997, s. 105-108; Cevdet Paşa, **Ma'ruzat**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 238

¹¹ bk. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge", **Sociology of Religion**, Ed. Roland Robertson, Penguin Books, England, 1971; Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, İFAV Yay., İstanbul, 1995; Türker Alkan, **Siyasal Toplumsallaşma**, KBY., Ankara, 1979, s. 145-151; Emile Benveniste, **Genel Dilbilim Sorunları**, çev. Erdim Öztokat, YKY., İstanbul, 1995, s. 99, 164; Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay., İstanbul, 1997, s. 184.

magazinleştirir. Bazen büyük gürültü koparır, güçlü vurgulamalar yapar, bazen de önemsizleştirmeler yapar.

Sonuç

1. Basın meşrûlaştırma gücü ve işleviyle başta manipülasyon olmak üzere toplumu çok ciddi olarak ve farklı düzeylerde etkisi altına alır.

2. Basın, kimi zamanlarda onu elinde tutan siyasal, ekonomik, ailesel, dinsel, eğitimsel vs. aktör veya gücün yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde amacına hizmet edecek şekilde bir toplum mühendisliği aracı olarak ortaya çıkar. Toplum mühendisi olarak basın, toplumu istediği şekilde tutmak, yönlendirmek, istediği kalıba sokmak arzusundadır. Bunun için çok çeşitli oyunlar devreye sokar.

3. Toplumda basın karşısında tamamen edilgen bir konumda olmayıp basını çeşitli şekil ve düzlemlerde, farklı miktar ve düzeylerde etkiler.

4. Basın din ve siyaset konusunda tek tek etkili olabildiği gibi din-siyaset ilişkileri konusunda da etkili olur. Bunun örneklerini dünyada ve Türkiye’de bolca bulmak mümkündür.

5. Basın, din konusunda toplumda gerçeklikler, kurgular, tasarımlar, imgeler, semboller, hurafeler, iftiralar, yalanlar, dedikodular, hayalet gerçeklikler vs. üzerinden etkili olur. Bunu yaparken, bireyleri, grupları, farklı statü ve rol insanlarını, algıları, programları, söylemleri devreye sokar.

6. Basın siyaseti etkileme noktasında çeşitli stratejiler izler. Hükümetlerin kurulmasında, güçlenmesinde, düşürülmesinde, seçimlerin kazanılmasında vs. destekleme, yıpratma, muhalefet etme yönünde haberler, analizler, programlar yapar.

7. Basında çeşitlilik/farklılık/farklı basın organları olduğunda, toplumu güçlü etkileme, istediği gibi yönlendirme, manipüle etme

durumu, yerini Türkiye'nin yakın tarihinde görüldüğü gibi etkilemede çeşitliliğe, farklılığa ve azalmaya bırakır. Fakat sayısal okluk olmakla birlikte zihniyet planında ve çıkarlar noktasında bir ortaklık/tekellik varsa, yine Türkiye'nin yakın tarihinde, mesela 28 Şubat postmodern darbe sürecinde görüldüğü gibi basının toplumu etkilemesi güçlü olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, Türker, **Siyasal Toplumsallaşma**, KBY., Ankara, 1979.
- Benveniste, Emile, **Genel Dilbilim Sorunları**, çev. Erdim Öztokat, YKY., İstanbul, 1995.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas, “Sociology of Religion and Sociology of Knowledge”, **Sociology of Religion**, Ed. Roland Robertson, Penguin Books, England 1971.
- Berger, P. L., Berger, B. ve Kellner, H, **Modernleşme ve Bilinç**, çev. C. Cerit, Pınar Yay., İstanbul, 1985.
- Câbirî, Muhammed Abid, **Arap Aklının Oluşumu**, çev. İbrahim Akbaba, İz Yay., İstanbul, 1997.
- Cevdet Paşa, **Ma’ruzat**, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.
- Cevdet Paşa, **Târîh-i Cevdet**, C 1-12, 2.bs., Matbaa-i Osmâniyye, Dersaâdet, 1309.
- Cevdet Paşa, **Tezâkir**, haz. Cavid Baysun, 1-4 (1-40), 2. bs., TTKY., Ankara, 1986.
- Cevdet Paşa, **Tezâkir**, haz. Cavid Baysun, c.4, 3.bs., TTKY., Ankara 1991.
- Doğan, Şahin, “Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleme Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 5, S 4, 2016, s. 991-1011.
- Erkman, Fatma **Göstergebilime Giriş**, Alan Yay., İstanbul, 1987.
- Gadamer, H. G., “İnsan ve Dil”, **Yolcular**, Sonbahar 1998, s. 29-36.
- Kabacalı, Alpay **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

- Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **TCTA.**, C 1, İletişim Yay., İstanbul ty., s. 68-93.
- Koloğlu, Orhan, “Türkçe-Dışı Basın”, **TCTA.**, c. 1, İletişim Yay., İstanbul ty., ss. 94-98.
- Koloğlu, Orhan. “İlk Gazetelerimiz Aracılığıyla (1828-1867) Dilimize Giren Batı Kavram ve Sözcükleri”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 5-9 Eylül 1990, c. IV, TTKY., ss. 1945-1964.
- Küçükcan, Talip, **Toplumun Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması**, SETA Yay., Ankara, 2011
- McQuail, Denis, **Mass Communion Theory**, Sage Publication, London 2010.
- Okumuş, Ejder, “Tanzimat’ın Dili”, **KhukA Kamu Hukuku Arşivi**, Yıl: 5, 2002/1, s. 43-53.
- Okumuş, Ejder, **Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet**, Pınar Yay., İstanbul, 2003.
- Okumuş, Ejder, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**, Ark Yay., İstanbul, 2005.
- Özkök, Ertuğrul, “411 el neye kalkmış”, **Hürriyet**, 26 Şubat 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/411-el-neye-kalkmis-8321167>, 17.10.2016.
- Saussure, Ferdinand de, **Genel Dil Bilim Dersleri**, çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.
- Schlesinger, Philip, **Medya, Devlet ve Ulus**, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1994.
- Uçar, Şahin, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay., İstanbul, 1997.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, İFAV Yay., İstanbul, 1995.
- Yenen, İbrahim, **Medya ve Din**, Yayınevi Yay., Ankara, 2012.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE SİYASET ÜZERİNDE BASININ ETKİSİ

Feryat BULUT*

ÖZET

Dünyanın değişen yapısının en çarpıcı belirtisi geçmişinde saklıdır. Ülkelerin geçmişi ile bugünü arasındaki farklılıklar şaşırtıcıdır. Yaşadığımız çağa geçişin öyküsüne, geçmişin derinliklerini araştırarak ulaşmak mümkündür. Geçmişte yapılan savaşlar, gerçekleştirilen kanlı devrimler ve siyasî darbeler, çağdaş dünyanın oluşumunu sağlayan en büyük etkenlerdir. Bu oluşumda toplumlara yön veren ve siyasî ideolojilerin şekillenmesini sağlayan, ülkelerin birbirleriyle etkileşim içerisinde olmasıdır. Aynı olaylara farklı perspektiflerden bakarak, toplumsal tabaka içerisinde gelenekçi kanat ile çağdaşlaşma yanlılarının kim olduğunu ve bunların ne yapmak istediklerini dünya tarihine taşıyan, ülkelerin ulusal basını olmuştur. Basının günlük hayatta yer alması, toplumsal anlamda bir yenilik olduğu gibi çağdaş dünyanın oluşması anlamında bir devrim niteliğindedir. Yaşadığımız çağı önceki yıllarla kıyasladığımız zaman çağın en önemli özelliği, toplumsal hayat içerisinde yaşanan değişikliklerde, siyaset ve basın ilişkisinin önceki yıllardan daha fazla olmasıdır. Toplumların yaşamış olduğu değişimler, insanların siyasî düşüncelerindeki değişikliklerle birlikte, basın hayatında sıkça işlenmektedir. Toplumsal bir olayda ya da siyasî çalkantıların yoğun olduğu zamanlarda kamuoyu oluşturma ve toplumu yönlendirme işlevini en iyi yapan basın olmuştur. Basın, toplumsal patlamaları dünyaya duyurduğu gibi toplumsal patlamaların daha hızlı olmasını sağlayabilen gizli bir güç gibi görünmektedir. Bu yönüyle basın, toplumsal alanda ve siyasette iş bir-

* Oktm., Ardahan Üniversitesi, ARDAHAN, feryatbulut@ardahan.edu.tr

liği/çatışma olgularıyla karmaşık bir etkileşim ierisindeedir. Bu etkileşim basın tarafından toplumsal değişimdeki mantığı ve yontemi bir yandan araştırırken bir yandan donemin siyasi gúcunden bağımsız olduğunu vurgular. Ancak yansızlığın olanaksız olduğu, basının toplumsal olaylara ve siyasi kararlara vermiş olduğu tepkilerle ağımızda ortaya ıkan gúclicu bir savdır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Toplum, Siyaset, Basın.

THE IMPACT OF MEDIA ON NATIONAL CHANGE AND POLITICS

ABSTRACT

The most striking symptom of the world's changing structure is hidden in its past. The differences of the countries between their past and today are surprising. It's possible that we can reach to the transitional stage from the age we live in by searching the depths of the past. Wars, bloody revolutions which happened in the past and political strikes are the biggest factors which provide the evolution of the modern world. In this development, being interactive with each other of the countries directs the communities and provide shaping their political ideology. Countries' national media carried to the world's history who are the traditional parts and who are the modernization partial and what they want to do by looking the same evidences from different perspectives. Media's taking part in daily life has the characteristics of revolution both innovation of social domain and also development of modern world. When we compare our age we live in and past years we see the most important characteristics is that with the changes happened social life, politics and media are more interactive with each other than other years. Changes of the societies are often mentioned by media like the changes of the people's political ideas. During social events or political turmoil, media has the best function of molding public opinion and directing society. Media, not only announces social boom to the world but also it seems as if it is a secret power that can provide development of social boom faster. From this aspect it is in a complicated interaction with cooperation and conflict fact in social sphere and politics. On the one hand this interaction researches method and logic of the changes happened by the media in society and on the other hand it emphasizes that media is independent of politic power of current period. However, the fact that being impartial is impossible, is a powerful thesis emergent with the reactions of media to the social events and political decisions.

Key Words: Change, Society, Politics, Press

İçinde yaşadığımız dünyanın farklı toplumlardan oluşması, bazen belli bir kavramın ve onu ifade eden deyimden çok değişik anlamlarda kullanılması ve algılanması sonucunu da doğurabilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında toplum, insanlardan, insanlar arasındaki iletişim/etkileşim ve insanların oluşturdukları sistem içinde bulunan kurumlardan meydana gelmektedir. İnsanlar bu ilişkilerden dolayı gelişir ve değişir. Değişimi sağlayan ve sürekli kılan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylar, geçmişten bugüne aktarılarak, toplumların sosyal ve kültürel yönden incelenmesini sağlamaktadır. Tarihî olaylar, geçmişten bugüne toplumların ve ülkelerin göstermiş olduğu her bir mücadelenin yansımasıdır¹. Toplumsal olaylar toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal koşullarıyla ilişkili olarak ve onlarla bir nedensellik bağı içerisinde ortaya çıkar. Dünya tarihinde, bazen olaylar kısa sürede olup bitmesine karşın, kendisinden sonraki zamanları; toplumsal siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan etkileyen olaylar, devrim niteliği taşıyan değişimler kapsamında değerlendirilir. Bunların bazıları, üretim ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmasa da, siyasal yönelimleri, ideolojileri, kültürel yaşamı değiştirir, yeni açılımlara zemin hazırlar. İdeolojilerin temelini oluşturan ve siyasal sorunların çıkışına ilişkin yeni çözümler üreten siyasal hareketlilik, içerisinde geliştiği toplumsal yapının ekonomik, politik ve kültürel özelliklerini de gözler önüne sermektedir. Toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkan olaylarda o günün sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal koşulları içerisinde bu koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkar². Bu olayları topluma anlatan ve anlatırken aktif bir rol oynayan da “basın” olmuştur.

¹ Feryat Bulut, **68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük**, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s.41.

² İsmet Kayalı, **Toplumsal Uyanışın Sessiz Tanığı Basın**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s.49-53.

Demokrasilerin tarihinde siyasal, sosyal, ekonomik ve toplumsal açıdan basın önemli bir yere sahiptir. Binlerce yıldan bu yana insanlar içinde yaşadıkları gruplar ve toplumlar üzerinde gözlem yaparak yönetim biçimleri belirlemişlerdir. Dünya genelinde yönetim biçimlerine bakıldığında yasama, yürütme ve yargı dışında 4. güç olarak karşımıza basın çıkmaktadır³. Basın ve siyaset demokratik toplumlarda birbirlerine karşı sorumlulukları olan ve bu sorumluluk neticesinde karşılıklı etkileşim içerisinde olan kurumlardır. Toplumsal hayatın işleyişini düzenleyen ve düzenin kontrolünü sağlayan yönetim kadrosunun yaptıklarıyla ilgili haberleri, düşünceleri ve itirazları vatandaş, basın sayesinde öğrenmektedir. Basın, demokratik toplumlarda eğitime, bilgilendirme, siyasî mekanizmayı denetleme ve bu doğrultuda kamuoyu oluşturma gibi önemli bir görevi üstlenerek bu yönde ilerleme sağlamıştır. Haberleşme çağında bilgiye duyulan ihtiyaç, temel işlevi haber verme olan basına olan yönelimi giderek arttırmıştır. Toplumların içerisinde yaşadığı dünyaya ve olaylara ilişkin merak güdüsü, basına duyulan gereksinimi daha da arttırmıştır.

Tarihin derinliklerine indikçe geçmişte yaşanan olayların boyutu ve bu olaylar sonrası değişimin nasıl yaşandığını görmek oldukça şaşırtıcıdır. Her olay kendinden sonraki olayın sebebinin oluşturduğu gibi kitlesel hareketliliğin de temelini oluşturmuştur. Olayların kronolojik sıralaması ve meydana geliş şekli farklılık gösterse de etkilediği insan kitlesi oldukça fazla olmuştur. Bir toplumda meydana gelen olay, başka bir toplum tarafından hayretle karşılanmış olsa da, olayın doğurduğu sonuçlardan kaçış mümkün olmamıştır. Kitleleri bir yerden başka bir yere sürükleyen Kavimler Göçü, modern dünyanın oluşmasında ve beraberinde kanlı bir savaşın meydana çıkmasında büyük bir rol oynayan Fransız İhtilali, yeni devletlerin kurulmasını sağladığı gibi devletlerin yıkılmasına yol açan Sanayi Devrimi, o tarihe kadar bir savaşta en çok kaybın yaşandığı I. Dünya Savaşı,

³ Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.19-21.

görülen en son savaş II. Dünya Savaşı toplumsal etkileşimin yaşandığı en büyük olaylar olmuştur. Yaşanan bu olaylar toplumlar arasında siyasal, ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. Olayların ortaya çıkışı ve kitleleri ardından sürükleyişi bazen hızlı, bazen yavaş olmuştur. Doğurduğu sonuçlar bakımından, toplumsal hareketliliği beraberinde getirmiştir. Bu olayların ortak yönü, sonuçları bakımından toplumsal dinamikler ortaya çıkardıkları gibi toplumların hızlı bir değişim göstermelerini sağlamıştır. Geçmişten bugüne yaşanan bu olaylar, tarih kitaplarında yer alarak ileriki kuşaklara aktarılmıştır. Olayların büyüklüğü ve geniş coğrafyalara yayılmış olmaları, etkileşimin hızlı olmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu gelişim, uzun vadede iletilen bilgiler dışında, kısa süre içerisinde insanlara bilgi vermek ve olaylardan haberdâr etmek için basın yoluyla sağlanmıştır. Basın, toplumsal olayların öğrenilmesinde ve toplumun meydana getirdiği devletin denetlenmesini daha kolay hale getirmiştir. İnsanların sormak isteyip de sormadıkları basın aracılığıyla sağlanmıştır.

Avrupa’da ortaya çıkan ve sonrasında bütün dünyayı etkisi altına alan “Rönesans” ve “Reform” hareketleri, birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Edebiyatta, sanatta ve mimaride yaşanan yenilikler, hızla düşünce hayatına yansımıştır. Özgür bir düşünce ortamının ve soran/sorgulayan bir toplumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Demokrasi kavramıyla birlikte Avrupa’da özgürlükçü anlayış ve fikir hareketleri, başlangıçta kanlı olsa bile sonrasında gücünü giderek arttırmıştır⁴. Avrupa’da ortaya çıkan özgürlükçü ortam, matbaanın katkılarıyla geniş kitlelere ulaşma imkânına kavuşmuştur. İlk önce edebî eserlerle işlenen konular düşünce hayatında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bunun ardından kitle iletişim araçlarında yaşanan ilerlemeler toplumsal etkileşimin/değişimin geniş topluluklara ulaşmasını hızlandırmıştır. Bu değişimi kalıcı bir şekilde aktaran basın olmuştur. Basın tarafından sıkça işlenen konular içerisinde, toplumsal

⁴ Andrew Heywood, (Ed. Buğra Kalkan), **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s.45-51.

olaylar ve bu olayların ortaya çıkış şekli en çok işlenen konular olmuştur. Özellikle toplumu etkileme gücünün fazla olması, basına olan ilgiyi giderek arttırdığı gibi, siyasî erk tarafından da daha çok dikkate alınmıştır.

Ülkeler arasında yaşanan etkileşim giderek artarken, bu etkileşim kıtalar arası bir ivme kazanarak artık evrensel bir boyut kazanmıştır. Matbaanın icadıyla birlikte Osmanlı Devleti de bu etkileşimden uzak kalmamıştır. Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik fikri ve daha çok özgürlük daha çok demokrasi anlayışı, toplum içerisinde etkisini göstermiştir. Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi olan Takvim-i Vakayi yayımlanmadan önce⁵ İstanbul'da Fransızlar tarafından ilk gazete örnekleri çıkarılmıştır. Siyasî olayların yaşanmasını sağlayan Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı toplumsal hareketliliğe yol açtığı gibi bu konuların basında yer almış olması da siyasî kararlar üzerinde oldukça etkili olmuştur. Tanzimat Dönemi, Osmanlı siyasetinin hareketli olduğu bir dönem olması dışında basın hayatının da giderek hareketlendiği bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte zamanla artan gazete ve dergilerle birlikte Osmanlı Devleti içerisinde gündelik hayatta artık basın giderek etkisini göstermekteydi.

Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren basın hayatı özellikle siyaset ve ekonomi haberleri yapmaktaydı. Kurtuluş Savaşı yıllarında büyük bir görev üstlenerek halkı bilinçlendiren ve olaylardan haberdâr eden basın, genç cumhuriyetle birlikte çok partili hayata geçiş, beraberinde demokrasinin daha iyi anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlamıştır. Özellikle Milli Mücadele yıllarında, yokluk ve imkânsızlıklarla mücadele verilirken, basın kanalıyla ülkede yapılan işgalin haksızlığı hem uluslararası hemde ulusal çapta anlatılmaktaydı. Basının birleştirici ve eğitici yönüyle, toplumsal bir beraberlik ortaya çıkmış, ülke içerisinde atılan siyasî

⁵ Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın**, İstanbul, 2000, s.48-49.

adımlarda daha dikkatli davranılmıştır. Basının, toplum ve yönetim üzerinde göstermiş olduğu bu güç, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte toplum tarafından daha fazla saygınlık kazanmasını sağlamıştır. Sonraki süreçte, modern ulus- devlet olma yolunda yapılan devrimlerin halka anlatılması ve hızla yayılması için basın daha çok kullanılmıştır. Gazete manşetlerinde ve haberlerin içeriklerinde devrimlerin ne amaçla yapıldığı anlatılmaktaydı. Ulus devlet oluşturma ve modernleşme sürecinde basın etkin bir şekilde kullanılmıştır⁶. Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşme, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma, devrimleri ve yenilikleri halka benimsetme politikalarının yürütülmesinde basın aktif rol oynamıştır⁷. Okuryazar oranının artmasıyla birlikte artık genç cumhuriyetin toplumsal hayatında basın ayrı bir öneme sahipti. İlerleyen süreçte toplumsal değişim ve gelişimin önünü açan en büyük güç "basın" olacaktı.

Demokratik toplumlarda basın bir güç olarak kabul edilmekte ve insanlara sadece haber ulaştırmanın dışında insanları etkileyen, kitle iletişim aracı olarak tanımlanmaktadır. Modern dünyanın öncesinde bile bireylerin ve toplumun değer yargılarını şekillendiren ve toplumsal ilişkiye yön veren en önemli araç basındı. Toplum içerisinde yaşayan bireylerin, birbirleriyle olan ilişkileri, toplumun var olan yapısını değiştirmektedir. Değişimi kaçınılmaz kılan ve bunu sürekli hale getiren basın, evrensel olayların duyurulmasında ve nasıl tepkiler doğurduğunu aktarmada büyük bir önem kazanmıştır. Dünyada yaşanan siyasî olaylar, savaşlar, toplumsal hareketlilikler artık kısa sürede bütün dünyaya duyurulmakta ve bunun sonucunda yaşananlar toplumsal bir boyut kazanmaktaydı.

⁶ M. Sadullah Çebi, "Türkiye'de Siyasal Sistem ve Medya İlişkilerinin Tarihi Boyutu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, Ocak-Şubat, 1998, s.34.

⁷ Zülfi Kar Damlaşınar, **Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine: Türkiye'deki İletişim Sisteminin Medya Siyaset İlişkilerine Yansımaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.80.

1930'lu yılların ortalarında başlayan siyasî gruplaşmalar ve beraberinde yaşanan II. Dünya Savaşı, basın gücünün ortaya çıkmasında en büyük zaman aralığı olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesi, basın özgürlüğünü olumsuz etkilemiştir⁸. Bakanlar Kurulu, gerekli gördüğü anda dilediği gazeteyi süresiz kapatma hakkına sahipti. Basına uygulanan yaptırımlar basının gelişmesi ve ilerlemesi yönünde gecikmelere sebep olmuştur. Bir yandan dünyada olup bitenleri merak eden bir toplum, diğer yanda yaşanan olayların ülke ekonomisine az zarar verebilmesi yönünde karar almak için mücadele eden iktidar, diğer yanda yaşananların doğruluğunu ve yanlışlığını anlatmaya çalışan basın, ülke içerisinde uygulanan sıkıyönetim toplumsal bir bunalmaya yol açmıştır. Bozulan ekonomi ve ekonominin iyileştirilmesi için yenilikler yapılması gerektiği konusunda sürekli haber yapan basın, sıkıyönetimle birlikte özgürlükçü bir haber anlayışından uzak bir çizgide kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı felaketten sonra dünya dengeleri tamamen değişmeye başlamış, Türkiye de payına düşen değişikliğe yönelmişti. Savaşın son bulmasıyla birlikte basın, eski gücüne yeniden kavuşmuş olsa bile demokrasi yönünden tavizler verilmişti. Siyasî gücü elinde bulunduran yönetim kademesi, basın üzerinde kurmuş olduğu gücü iyi değerlendirmiş ve basın özgürlüğünü kısıtlayacak kararlar almıştı.

Demokratik rejimlerde siyasî partilerin, ülkelerin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmalarındaki rolleri oldukça önemlidir. II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler neticesinde ülkede seçim yapılmış ve 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Çok partili sisteme geçildiğinde oy kaygısıyla verilen tavizler, yeni kurulan dünya düzenine uyumlu bir iktidarın işbaşına gelmesiyle; kontrolsüz, kırıncı, toplumsal yapıyı olduğu kadar iktidar sahiplerini de rahatsız edici olaylara yol açmıştı. Çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti'nin iktidarı ele alması, Türk siyasal yaşamında önemli

⁸ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s.96.

değişmelere ve kırılmalara yol açmıştır. Türk basınında harf devrimi sonrası yaşanan en büyük gelişme çok partili hayata geçişle Demokrat Parti'nin iktidara gelişi olmuştur. 1950 yılıyla birlikte ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda yaşanan gelişmeler basında da yansımaları bulmuştur. Çok partili hayata geçişin ilk yıllarında yaşanan demokratik sancılar, basın hayatında da kendisini göstermiştir. Basın hayatında yapılan düzenlemeler ilerleyen süreçte sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. 1955'li yıllarda yapılan düzenlemelerle muhalif basının susturulmaya çalışılması⁹ 1960 yılına kadar sürecektir basın iktidar çatışmasını da tetiklemiş durumdaydı. İktidarın kendisine muhalefet yapan bir basın olmasından duymuş olduğu rahatsızlık, yapılan düzenlemelerle giderilmişti. Muhalefet yapan bir basın vardı ancak eskisi kadar güçlü bir sorgulamaya sahip değildi. Basının güç kaybetmiş olması, iktidar kanadında olumlu karşılandığı gibi yapılanların rahatça sorgulanamadığı bir ortamın oluşmasını da sağlamıştı.

1954 sonrasında ülkenin genel durumuna bakıldığında bir duraklamanın başladığı görülmekteydi. Çünkü siyasi ve sosyal alanda vaat edilen demokratikleşme ve özgürlükçü siyaset tam sağlanamamıştı. Ekonomideki gelişmeler oldukça ileri düzeyde olduğu için Demokrat Parti'nin ilk yıllar demokrasi adına yaptığı uygulamalar ve yenilikler tam fark edilememekteydi. Ancak 1954 yılından sonra ekonomide meydana gelen duraklama sonrasında, iktidarın uyguladığı siyasi politikadaki açıkların ve yanlışların da belirgin bir şekilde fark edilmesine neden oldu. Basının iktidarı eleştiren yazıları kamuoyunu iktidar aleyhine döndürdüğünden, Demokrat Parti, basın konusunda sert tedbirler alma gereği duyuyordu. Basına getirilen her türlü kısıtlama aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme sürecine de indirilen ağır bir darbeydi. İktidar ve basın arasında süren çekişme toplumsal hayatta da eleştirilere yol açmaktaydı.

⁹ Damlapınar, a.g.e., s.79.

1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar geçen sürede, Türkiye'de siyasal düşünce hareketlerinin kutuplaştığı ve radikalleştiği bir dönem olarak görülmektedir. Askerî dönemin yaşandığı 61'li yıllarda, basın kuruluşları ve bu kuruluşların yapmış olduğu haberlerin içeriği konusunda baskılar yapılmıştır. 1960 darbesiyle birlikte ülkenin en demokratik anayasası yapıldığı gibi bu Anayasa ile basına geniş haklar tanınmıştır¹⁰. 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik ortamda daha önce hiç görülmedik biçimde insanlar kendilerini ifade edebilmekteydi. Aydınlar fikirlerini korkusuzca dile getirmeye başladılar. Anayasanın sağladığı özgürlük ortamında Türkiye'de ilk defa düşünce toplulukları oluşmuştur. Fikir, sanat, siyaset ve edebiyat gibi konularda dergiler hızla çoğalmaya başlamıştır. Basın hayatında özgür haber anlayışı ve topluma karşı sorumluluk bilinci artarak devam etmiştir.

Basın, bulmuş olduğu özgürlükçü ortamda siyasî mekanizmayı daha rahat eleştirebilmekte ve hesap sorabilmekteydi. Toplumun bütün kemsinde farklı düşüncelerin basın yoluyla öğrenilmesi değişimin giderek hızlanmasına ve 61 Anayasası'nın yarattığı burjuva düzen sınırlarındaki "özgürlük" ortamı, bu döneme kadar sınırları ılımlı muhalefet ekseninin dışına çıkmamış olan basında da bir sıçramaya yol açmıştı. Özgürlükçü ortamın rahatlığıyla basın Türkiye'nin nasıl kalkınacağını ve gelişeceğini tartışarak çözüm aramaktaydı. Çözüm arayışlarında basın kapitalizm, sosyal demokrasi ve sosyalizm tartışmalarını rahatlıkla yapmakta ve köşe yazılarında okuyucuların görüşlerini paylaşmaktaydı¹¹. Türkiye için artık bu süreç yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

60'lı yılların başlangıcıyla birlikte giderek artan daha çok özgürlükçü anlayış ve "savaşa hayır" söylemleri, 68'li yıllarda tüm dünyaya

¹⁰ L. Doğan Tılıç, **Utaniyorum Ama Gazeteciyim**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998, s.80.

¹¹ Tevfik Uzunçayırılı, **Siyaset ve Basın Çatışmasında Kavram Karmaşası**, Yol Yayınları, Ankara, 1987, s.96.

yayılmıştı. Bu etkileşimden Türkiye’de nasibini aldığı gibi başka toplumları etkilemişti. Genç kuşağın talepleri ve bu taleplere verilen tepkiler bütün dünya tarafından merakla takip edilmekteydi. Basında sıkça yer alan haberler toplumsal bir merak uyandırmakta ve özellikle genç kuşaklar tarafından takip edilmekteydi. Yaşanan olayların topluma aktarılışı ve toplum tarafından verilen tepkiler gündelik hayatın bir parçası olmuştu. Yaşanan siyasi gelişmeler beraberrinde ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlar doğurmaktaydı. Basının olaylara bakışı ve olayları anlatma şekli toplumsal bir değişimi beraberinde getirmekteydi. Giderek artan gençlik olayları ve siyasi gruplaşmalar Türkiye’nin büyüyen bir sorunu haline gelmekteydi. Siyasi konuların sıkça işlendiği basın, toplumsal hareketliliğe yön verdiği gibi siyasi istikrarı da etkilemekteydi. Toplumun gruplaşması ve bu gruplaşmanın devlet mekanizmalarında kendini hissettiriyor olması ileriki yıllarda basının siyasi mekanizma üzerinde ne kadar etkili olacağına açık göstergesiydi.

1968’li yıllarda Avrupa’da yaşanan gençlik olaylarının basında sıkça yer alması Türkiye’deki gençliğinde dikkatini çekmekteydi. Özellikle demokrasi yönünde artan talepler hükümetin aldığı kararları etkilemekte ve giderek büyüyen bir toplumsal sorun haline gelmekteydi. Yaşanan olaylar uluslararası bir boyut kazanmış olsa da sonuçları bakımından farklılıklar göstermekteydi. Basında yer alan haberler ve basının olayları aktarma konusunda göstermiş olduğu kararlılık siyaset üzerinde giderek artan bir güç haline gelmekteydi¹². Artan olaylar giderek farklı bir boyut kazanmış ve neticede siyasal gruplaşmalar ortaya çıkmıştı. Bir tarafta “sağcı” diğer tarafta “solcu” diye nitelendirilen iki grubun oluşmasını hızlandırmıştı. Başlangıçta aynı istek ve taleplerle yola çıkan gençlik basının yönlendirmesi ve yapmış olduğu taraf neticesinde önlenemez siyasî bir güç haline gelmişti. Basında yer alan haberlerde bile gruplaşmalar kendini belli et-

¹² Okay Özgedik, **Demokrasi ve Özgürlük İçin Ulusal Basın Ne Yaptı?**, Çıra Yayınları, İstanbul, 1985, s.69.

mekteydi. Bir tarafta olayların haklılığını dile getiren basın diğer tarafta olayların haksızlığını vurgulayan basın vardı. Farklı görüş ve düşüncelerin dile getirilmesini ve bunun hızlı bir şekilde topluma ulaşmasını sağlayan basın, artık önlenemez bir güce kavuşmuştu. Alınacak olan siyasî kararlar üzerinde etkili olmakta, toplumun kararlara tepki göstermesi ya da benimsemesi yönünde haberler yapılmaktaydı. Dönemin siyasî şartları basında yer alan haberler neticesinde değişebilmekte ya da değişikliğe uğrayabilmekteydi. Yaşanan bu olaylar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanda değişikliklerin yaşanmasını sağlamış geleceğe uzanan yolda tarihe damga vuran toplumsal dalgalanmayı basın aracılığıyla gözler önüne sermiştir.

Yaşanan olaylar sonrası 1970’li yıllara gelindiğinde ülke içerisinde siyasî istikrarsızlık ve toplumsal ayrışma kendini daha da belli etmekteydi. 1970’li yıllarda ülke içerisinde yaşanan sorunların giderek artması ve siyasî partiler arasında yaşanan gerginliğin doruğa ulaşması tam bir siyasî çıkmazı göstermekteydi. Basında yer alan haberler hükümet kanadında işlerin yolunda gitmediğini göstermekte ve topluma bu şekilde yön vermekteydi. Tarih, 12 Martı gösterdiğinde, ülkede darbe gerçekleştiği yine basın aracılığıyla duyurulmakta ve bu olayın sonuçları günlerce işlenmekteydi. Yaşanan siyasî çekişmeler ve toplumsal gerilim 12 Eylül 1980 yılında ordunun yönetime el koymasına yol açtığı gibi 12 Eylül döneminde basın, askerî yönetimin güdümünden uzak duramamıştır.

Türkiye’nin demokrasi tarihi ile basın tarihi benzer özellikler taşımaktadır¹³. Demokraside yaşanan gelişmeler olumlu yönde ise basında da özgürlükçü bir ortam oluşmakta, demokraside yaşanan sancılar basında sansürlerin ya da kısıtlamaların yaşandığı bir süreci getirmekteydi. Siyasî süreçle birlikte basında da değişim sürekli bir

¹³ Emre Kongar, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.240.

yapıya kavuşurken, Türkiye’de basın hayatı zamanla çok yönlülük göstermiş ve sonrasında toplumsal hayatın bir parçası olmuştur.

Basın, dünyada olup biten olayları aktarmakla kalmamış, dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel olayları da günlük olarak haber sayfalarında işlemiştir. Türkiye’de hızla ilerleyen Avrupa modası ve sanatsal faaliyetlerde toplumun merak ettiği konular arasına girmiştir. Modayı yakından takip eden bir kuşak ve 60’lı yıllarla birlikte ağırlık kazanan film sektörü, basının haftalık aktardığı haberler arasındaydı. Moda ve sanat alanında yapılan haberler toplumsal değişmeye hız katarken bu değişim kültürel yönden büyük belirginlik göstermekteydi. Toplumun sosyokültürel yapısında görülen değişim gündelik hayatta birçok yeniliği beraberinde getirdiği gibi özgürlükçü anlayış ve düşüncelerin ifade edilme şeklide değişmekteydi. Sanat alanında yaşanan ilerleme, basının haberleriyle birlikte toplumsal değişimin ne boyutta ve ne kadar hızlı değiştiğinin adeta ispatı niteliğindedir.

Basın, toplumsal yaşamda büyük değişiklikler yaşanmasını sağlarken diğer taraftan da zaman zaman iktidarla ters düşmekteydi. İktidarla yaşanan sorunlar sonrasında, basının gücünü kırmak ya da biraz olsun hafifletmek adına zamanla iktidar kanadından çeşitli kararlar alınmaktaydı. Bazen basına uygulanan sansür basın yasağı olarak nitelendirilse de bu tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaşanmaktaydı. Basının gücünü kırabilmek adına basın ahlâkı ya da basın özgürlüğü adı altında kanunlar çıkarılmış olsa da basının gücü çok partili hayata geçişle birlikte önlenemez bir yükselişe geçmişti. Bu yükseliş toplumsal kültürü oluşturan temel taşlardan birisi haline gelmiştir¹⁴. Kültürel haberler yaratmak, kültürel değeri olan haber ve değerleri geçmişten bugüne, bugünden yarına aktarmak ve yaygınlaştırmak basının en önemli işlevi olmuştur. Toplumun kültürel

¹⁴ Sıdıka Gizir, “Üniversite ve İletişim, Bir Durum Çalışması”, **Eğitim Yönetimi Dergisi**, Ankara, S 30, 2002, s, 18-21.

değerleri sayfaları süsleyen resimler ve manşetlerle topluma duyurulmakta ve ilerleyen süreçte değişimin nasıl olduğu resmedilmekteydi. Basın, kültürel devamlılığı sağlarken toplumsal bağı da ortaya çıkararak¹⁵ değişimin yaşandığı süreçte her zaman başrol oynamıştır. Bu değişime yön verirken satır aralarında siyasî kararları etkileyecek haberlere yer verildiği gibi neler yapılması gerektiği konusunda bilgiler de verilmekteydi. Köşe yazılarında çıkan haberlerle bir yandan toplum yönlendirilirken bir yandan siyasî kanat üzerinde baskı kurulabilmekteydi. Kimi zaman yapılan haberlerle toplumsal tartışmaların önü açılmakta ve toplumun olaylara bakış açısının ne olduğu aktarılmaktaydı¹⁶. Yapılan tartışmalar günlerce hatta haftalarca köşe yazılarında işlenmekteydi. Basın, “halkın sesi”, “halkın gücü” diye tanımlanarak ülke içerisinde siyaset üzerinde baskısını giderek arttırmaktaydı. Bu güç, bazen toplumsal anlamda çok sesliliği ortaya çıkarmasıyla demokrasiye olumlu bir katkı sağlamıştır.

Tüm siyasal hareketler ve düşünceler, büyük ölçüde, içinde doğdukları ve geliştikleri toplumsal koşulların ürünü olma özelliğini taşımaktadırlar. Muhafazakâr, devrimci ya da reformist bütün siyasal yaklaşımlar, ortaya çıktıkları toplumun yapısal özelliklerinin, sorunlarının ve bu sorunların çözümüne yönelen arayışların farklı bakış açılarının birer yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda toplumsal eşitsizliklerin doğurduğu sosyal tabakalaşma olgusu ve bu olgunun sonucu olarak ortaya çıkan sosyal sınıflar, bu çıkarları ya da toplumsal sorunlar karşısındaki genel tavırları; o toplumun siyaset yaşamındaki aktörlerin tutumlarını, politika tercihlerini, eylem olanaklarını belirleyen en önemli etkenler olarak öne çıkmaktadır¹⁷. 21. yüzyılın temel sorunları arasında artan terör eylemleri, ülkeler arası

¹⁵ Erol Eren, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s.243.

¹⁶ Sami Sezgin, **Toplumsal Gücün Dili Basın**, As Yayınları, İstanbul, 1972, s.64.

¹⁷ Ufuk Serden, **Sol ve Marksist Düşünce**, Gün Matbaacılık, İstanbul, 1972, s.23-24.

anlaşmazlık ve sonrasında küresel sermaye piyasalarını etkileyen ekonomik krizler gelmektedir.

Ülkelerin yaşamış olduğu siyasî çıkmazlar, başka bir ülkeyi etkileyebildiği gibi kendi içerisinde de çıkmaza düşmektedir. Sermaye piyasalarının kâr amaçlı istekleri ve buna bağlı olarak iktidarların almış olduğu siyasî kararlar toplumsal tepkiler doğurabilmektedir. Toplum tarafından tepki ile karşılanan kararlar, toplumsal değişmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak bu değişim iyi yönde olabileceği gibi olumsuz şekilde de sonuçlanabilmektedir. Ülkemizin bulunduğu konum itibariyle, Orta Doğu'da olması ve özel konumu dolayısıyla sınır komşularının gelişmekte olan 3. dünya ülkeleri olması da, siyasî olayların bitmek bilmediği bir coğrafya haline gelmesine yol açmaktadır. Orta Doğu çıkmazında yaşanan sorunların ve bu sorunlara yönelik olarak batılı devletlerin yaklaşımları, toplumun sürekli merak ettiği konuların başında gelmiştir. Bu merak insanlar için sürekli bir haber arayışı içerisine girilmesine yol açtığı gibi haber içeriklerinin merkezini bu coğrafya oluşturmaktadır. Basın, yaşanan olayları sığağı sığağına aktarabilmek adına toplumsal talepleri dikkate almaktadır. Yaşanan olayların tarihsel çizgisi ve sonuçları geniş bir biçimde topluma anlatılmaktadır. Toplum tarafından, bu coğrafyada yaşananlar çoğu zaman protesto edildiği gibi iktidarın bu yönde siyasî kararlar alması için de talepler artmaktadır¹⁸. Basın, toplum tarafından dile getirilenleri açık bir şekilde işlemekte ve siyasî karar mekanizmasında etkili olmaktadır.

Siyasî sorunların hiç bitmediği Orta Doğu coğrafyasında, toplumsal değişim de kaçınılmazdır. Yaşanan savaşlar, terör eylemleri, devrimler toplumsal hareketliliğe sebep olmaktadır. Yakın zamanda yaşanan "Arap Baharı" ve bunun sonucunda iktidarın almış olduğu kararlar basında sıkça işlenen konular arasında olmuştur. Alınan ka-

¹⁸ Volkan Kayıklı, **Basında Ortadoğu, Biz ve Yükselen Çıgıllıklar**, Direk Yayınları, Ankara, 1980, s.101-103.

rarlar çoğu zaman eleştirildiği gibi kararların isabetli olduğu yönünde de fikirler ileri sürülmüştür. Basının siyasî mekanizma üzerinde göstermiş olduğu etki, dış politikada alınması gereken kararlara bazen yön vererek kendisini hissettirmektedir. Bugün halen Orta Doğu çıkmazında meydana gelen toplumsal hareketlilik, ülkemizi ekonomik ve siyasî yönden etkilediği gibi kültürel anlamda da toplumsal bir değişime yol açmaktadır. Yaşanan hareketlilik ulusal basına yansıdığı ölçüde, siyasî kanadın konuya daha duyarlı olmasını sağlamakta ve çözüm için arayış yolları denenmektedir.

Yaşanan son olaylarda da basının gücünü ve siyasî kararlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu bir kez daha gördük. 15 Temmuz 2016 günü yaşanan “Darbe Kalkışması” bunun en büyük ispatı olmuştur. Meydana gelen olayların ne olduğu ve olayların nasıl başlayıp nasıl sonlandığı basın kanalıyla takip edilmiştir. Özellikle basın organları, siyasî erkânın darbe girişimi karşısında ne yapılması gerektiğini, topluma çok açık ve net bir şekilde aktardığı için bugün demokrasi kendini koruyarak güçlü bir şekilde kendini göstermektedir. Zaman zaman karşılıklı çatışmaların yaşandığı basın – siyaset ikilisi arasında yeri geldiğinde dayanışma ve ortak hareket, toplumun yararını gözettiği için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Toplum tarafından verilen tepki ve basın aracılığıyla olayların nasıl geliştiğinin aktarılması bugün ülkemizde, toplumsal değişimin ne kadar fazla olduğunun bir göstergesidir. Eskiden darbelerde halk özgürlükten kısıtlanırken şimdi özgürlükleri için mücadele etmekte. Toplumun gerek siyasal gerek kültürel yönden değişiminin basın yoluyla resmedileceği en güzel kare bu olsa gerek.

Türkiye’de 1960’lı yıllarda basın kavramının ifade ettiği anlam ile 2016 yılında Türk toplumu için ifade ettiği anlam nasıl ki değişiklik gösteriyorsa, günümüzde de iletişim araçları yeni teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte hem nicelik hem nitelik olarak değişiklik gös-

termektedir. Basın, televizyon, radyo, sinema, telefon, mektup yanında internet de kullanılmaktadır¹⁹. İnternetin yaygınlaşmasıyla basın hayatında da büyük değişiklikler yaşanmıştır. Gazete sayfalarıyla ya da dergilerle alışkın olduğumuz basın, artık iletişimin yeniliklerinden yararlanmakta ve gücüne daha fazla güç katmaktadır. İnsanlar ulaşmak istediği habere çok kısa bir süre içerisinde ulaştığı gibi geçmişe yönelik olarak arama yapabilmektedir. Yapılan haberlere ulaşmanın kolaylığı ve haberlerin kaybolmayacak bir sistemle saklanıyor olması, basının bundan sonraki süreçte gücünü kaybetmeyecek bir konumda olduğunu göstermektedir. Toplumsal değişimin ne kadar hızlı olduğunu ve bu değişim yaşanırken yönetim mekanizması üzerinde oluşturulan gücün basın olduğu, artık modern çağın reddemeyeceği bir gerçek.

Çağımızda iletişim araçlarının modern bir yapıda olmasından dolayı, basın da artık modern bir yapıya kavuştuğu için sokaklarda elinde gazete ile yazıyor yazıyor diye koşan kişilerin olmayışı, basına olan ilgiyi ve saygıyı azaltmamıştır. Basın toplumsal değişime hız kattığı gibi siyasî mekanizma üzerinde gücünü arttırarak bu gücü korumaktadır. Zaman içerisinde toplumsal yapıların oluşmasında etkili olduğu gibi, siyasî düzen içerisinde güç elde ettiği için dengelerin oluşmasında da basın aktif rol oynamıştır.

¹⁹ Özkan Tikveş, “İletişim ve Son Anayasa Değişikliği”, **M. Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, S 1, 2001, s.17.

KAYNAKÇA

- BULUT Feryat, **68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük**, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009.
- ÇEBİ M. Sadullah, “Türkiye’de Siyasal Sistem ve Medya İlişkilerinin Tarihi Boyutu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ankara, 1998.
- DAMLAPINAR Zülfikar, **Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine: Türkiye’deki İletişim sisteminin Medya Siyaset İlişkilerine Yansımaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- EREN Erol, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- GİZİR Sıdıka, “Üniversite ve İletişim, Bir Durum Çalışması”, **Eğitim Yönetimi Dergisi**, Ankara, 2002.
- HEYWOOD Andrew, **Siyaset**, Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- KABACALI Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın ve Yayın**, İstanbul, 2000.
- KAYALI İsmet, **Toplumsal Uyanışın Sessiz Tanığı Basın**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- KAYIKLI Volkan, **Basında Orta Doğu, Biz ve Yükselen Çılgınlıklar**, Direk Yayınları, Ankara, 1980.
- KOLOĞLU Orhan, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- KONGAR Emre, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZGEDİK Okay, **Demokrasi ve Özgürlük İçin Ulusal Basın Ne Yaptı?**, Çıra Yayınları, İstanbul, 1985.
- SERDEN Ufuk, **Sol ve Marksist Düşünce**, Gün Matbaacılık, İstanbul, 1972.

SEZGİN Sami, **Toplumsal Gücün Dili Basın**, As Yayınları, İstanbul, 1972.

TILIÇ L. Doğan, **Utanyorum Ama Gazeteciyim**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998.

TİKVEŞ Özkan, “İletişim ve Son Anayasa Değişikliği”, **M. Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 2001.

TOPUZ Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

UZUNÇAYIRLI Tefik, **Siyaset ve Basın Çatışmasında Kavram Karmaşası**, Yol Yayınları, Ankara, 1987.

ANAYASA REFERANDUM SÜREÇLERİNDE KAMUOYUNU YÖNLENDİRME ARACI OLARAK BASIN: “1961 ANAYASASI ÖRNEĞİ”

Nurullah KIRKPINAR*

ÖZET

27 Mayıs 1960’da askerın yönetime el koymasıyla Demokrat Parti (DP) iktidarı sonlanmıştır. DP Hükümeti’nin devrilmesinden sonra belli bir dönem Milli Birlik Komitesi idaresinde yönetilen ülke yavaş yavaş asker etkinliğinin azaldığı bir sürece girmiştir. 27 Mayıs sonrasında yeni düzenin kurulması yolunda atılan önemli adımlardan birisi Kurucu Meclis’in oluşturulması ve 1961 Anayasası’nın yapılmasıdır. Kurucu Meclis’in oluşturulmasıyla birlikte yeni anayasa ve seçim yasasının en kısa zamanda tamamlanması ve en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarın yeni seçilecek TBMM’ye devredilmesi öngörüldü. 6 Ocak 1961’den itibaren Kurucu Meclis yeni bir anayasa hazırlık sürecine girdi. Bu aşamada bir yandan eski Cumhurbaşkanı ve Başbakanın aralarında bulunduğu DP’lilerin tutuklanıp, yargılanmalarına devam edilirken; 1961 yılı ile birlikte siyasî partilerin faaliyetlerine izin verildi. Kurucu Meclis, 27 Mayıs’ın yıl dönümünde anayasa hazırlıklarını tamamladı ve millettten onay almak üzere referandum süreci başladı. Siyasî partiler, “*Anayasanın Halkoyuna Sunulması*” sürecinde yoğun bir kampanya yürüttüler. Siyasîlerin yanında bu sürecin aktif aktörleri arasında dönemin basın-yayın organları da yer alıyordu. Basın, siyasî ve toplumsal gelişme süreçlerine etki yapan önemli bir kurumdur. Bu yüzden, 1961 Anayasası’nın halkoyuna sunulması, tanıtılması ve uygulama sürecindeki rolü açısından basın büyük önem arz etmekteydi.

* Uzman, Dokuz Eylül Üniversitesi, İZMİR, kirkpinar25@gmail.com

Bu çalışma, 27 Mayıs sonrasında kurulan yeni düzen içerisinde dönemin kilometre taşlarını oluşturan 1961 Anayasası'nın referandum sürecinde, basın-yayın organlarının rolünü ortaya koymak için yapılmıştır. Çalışmada, dönemin süreli yayınları (gazete, dergi, broşür, radyo vb.) incelenerek, basın tarafından referandumun sürecinin kamuoyu önünde nasıl yürütüldüğü, ne tür propaganda faaliyetlerine ağırlık verildiği; eski iktidara oy veren kesimleri ikna etme yolunda nasıl bir yöntemle başvurulduğuna yönelik sorulara cevap aranacak ve elde ettiğimiz çıkarımlara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, 1961 Anayasası, Referandum, Kamuoyu, Basın.

CONSTITUTIONAL REFERENDUM PROCESS AS A TOOL FOR REFERRAL OPINION OF THE PRESS: “THE 1961 CONSTITUTION SAMPLE”

ABSTRACT

27th May 1960 when military laid hand on rejimen Democratic Party (DP) power ended. After DP had turned over at the definite stage the country was ruled less domination of military by national United community. after 27th May ,made constital law of 1961 and made up constitutional assembly were very important steps to establish order. As provided that new constitutional law and election law were completed in the shortest time and as provided that they gave their their delegacy until 29th October 1961 together with made up constitutional assembly since 6 january 1961 constitutional assembly had started to the process of made up new constitutional law. While people DP among prime minister and president arrested and started to try a case. It was allowed to political activities by 1961. constitutional assembly completed constitutional prepatation at the anniversary on 27th May and started referendum process to approve by nation. Politicial parties enforced intensive campaign during referendum process. There were Politicians besides press activator of that process. Press is very important establishmentwhich effects on political and social development processes press had very important role during prepatation of constitutional law of 1961, introdution, application processes.

That study has showed the role of pres in the milestones of process of constitutional law of 1961. In that study stage of that times' newspaper,magazines and broshurs were looked over. How press enforced the process of referendum, what kind of activities did, how they persuade old elector. Which procedures did in that process. In that study try to find the answers of those questions.

Key Words: 27th May, Constitutional Law of 1961, Referendum, Public Opinion, Press.

1- 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi, Yeni Anayasa Çalışmaları ve Sonrasında Anayasa Referandum Süreci

1.a. 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi

Demokrat Parti (DP) iktidarının, son yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekili çoğunluğunu bir baskı aracı olarak kullanması, karşıt düşüncelere göstermiş olduğu tahammülsüzlük ve bunun sonucu olarak gelişen muhalefetteki özgürlüklerin kısıtlanarak önlenmek istenmesi karşısında duyulan tepki ve huzursuzlukların artması üzerine 27 Mayıs 1960'da ordu bir müdahale gerçekleştirerek ülkenin yönetimine el koydu.¹ 27 Mayıs'ta gerçekleşen Askerî müdahale sonrasında başta Cumhuriyet, Ulus, Tercüman ve Hürriyet gazeteleri olmak üzere çeşitli basın kuruluşları haberleri sürmanşet yaparak, "*Kahraman Türk Ordusu idareyi ele aldı*", "*Büyük Türk Ordusuna ithaf desteğimiz*", "*Türk Ordusu vazife başında*", "*İkinci Cumhuriyet Kuruluyor*", haberleriyle 27 Mayıs'ı kucaklıyorlardı.² Müdahalenin ertesi günü İstanbul ve Ankara başta olmak üzere ülkede sıkıyönetim ilanları duyuruldu.³

27 Mayıs günü bütün idareyi eline alan ordu, bütün vatandaşların aynı milletin evlatları olduğunu hatırlatarak, kin gütmekten bir-birlerine hürmet ve anlayışla muamele etmelerinin lüzumlu olduğunu, en kısa sürede partiler üstü tarafsız bir idarenin hâkimiyeti altında hür ve dürüst bir seçim yoluna gidileceğini bildiriyordu.⁴ Askerî müdahaleden bir gün sonra düzenlediği bir basın toplantısında Cemal Gürsel, idareye el koymanın amacını, "*Türkiye'de demokrasinin tekrar ortaya çıkarılması*" olarak gördüğünü ifade ediyordu. Cemal

¹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, 1. Baskı, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 154.

² **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1960., **Ulus**, 27 Mayıs 1960., **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960., **Tercüman**, 27 Mayıs 1960.

³ **BCA**, Dosya: 2/2, Fon Kodu: 30.18. 01, Yer No: 154. 91. 9. Tarih: 28.04.1960).

⁴ **Vatan**, 27 Mayıs 1960.

Gürsel'e göre; yeni seçim kanununun hazırlanmasından sonra yönetim, halkın serbest seçimine bırakılacaktı.⁵

Cemal Gürsel'in de ifade ettiği gibi askerî müdahale sonrasında ilk önce yeni düzenin kurulması yolunda adımlar atılması gerekmektedir. Bu amaçla da ilk olarak kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK), 1960 öncesindeki DP'nin yapmış olduğu davranışlarla hem askerî müdahalenin meşruluğunu hazırladı, hem de DP'lilerin yargılamalarına bir meşruluk kazandırdı. Bir yandan siyasî partiler kapatılırken, diğer taraftan da DP'lilerin yargılamaları gerçekleşmekteydi.⁶ Bununla birlikte askerî müdahale sonrasında çok partili siyasal yaşamın diğer iki aktörü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin kapatılmaması, askerî müdahalenin amacının DP'yi iktidardan uzaklaştırmak olduğunu açıkça gösteriyordu. Askerî müdahalenin hemen ardından başta bakan ve milletvekili olan Demokrat Partililer, sonra Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve o sırada bir ziyaret için Eskişehir'de bulunan Başbakan Adnan Menderes de Kütahya'da olmak üzere birçok DP'li tutuklandı. Tutuklanmaların ardından kısa bir süre sonra yaklaşık 500 kadar DP'li Yassıada'ya nakledildi. DP, önce siyasî faaliyetten men edildi. Ardından da 29 Eylül 1960'ta Ankara 4. Asliye Mahkemesi kararıyla kapatıldı.⁷

27 Mayıs ile birlikte on yıllık sivil DP iktidarı tarihe intikal etmiş ve memlekette askerlerin yönetimde olduğu bir dönem başlamıştır. Yönetimin askerler tarafından devralınmasından sonra süratle yeni

⁵ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 216.

⁶ **Milli Birlik Komitesi Yassıada Broşürü**, Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1960, s.19.

⁷ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çeltüt matbaası, İstanbul, 1966, ss.162-167; Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına-General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret Ltd. şti. yay., İstanbul, 1968, ss. 96-110., **Yeni Asır**, 30 Eylül 1960., **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960.

idarenin kurulmasına geçilmiştir. 27 Mayıs'tan itibaren yeni dönemin oluşmasında dönemin kilometre taşlarını, yeni Anayasa yapımı için bir bilim heyetinin seferber edilmesi, yeni bir hükümetin kurulması ve geçici bir anayasa hazırlanması oluşturmuştur. Geçici anayasa göre; Meclisin bütün yetkileri Milli Birlik Komitesi'ne ait olup, “Devletin Şekli Cumhuriyettir” ve “yeni anayasa, en kısa zamanda yapılacak demokratik seçimlerle milli birlik komitesi hukukî kıymetini kaybedeceği” ısrarla belirtiliyordu.⁸

Cemal Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısını yapan MBK, ilk olarak yeni hükümeti belirledi. Cemal Gürsel hariç 37 üyeden meydana gelen heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı kanunla birlikte resmen ilan edildi. Ardından da şu kararları aldı:⁹

- 1) Maddî durumu normale çevirmek için kararlar alınması,
- 2) Parti ayrımı gözetmeksizin herkese adaletle davranılması,
- 3) Bütün parti faaliyetlerini yasaklayarak, çekişme ve tartışmalardan kaçınılması,
- 4) Hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması,
- 5) Mali ve ekonomik durumun düzeltilmesi için kararlar alınması,
- 6) DP hükümeti tarafından yabancı devletler hakkında alınmış olan bütün kararların yürürlükte tutulması,
- 7) Dış siyasette, barışın temel ilke olarak kabul edilmesi.

MBK tarafından oluşturulan yeni hükümet bu kararları aldıktan sonra bir “Geçici Anayasa” hazırladı. Geçici Anayasa'ya göre, 27 Mayıs'ın amacı; yeni bir anayasa ve seçim kanununu en kısa zamanda

⁸ BCA, 030.01.00. 00.1.10.1.7, 12,6.1960.

⁹ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1960.

yaparak genel seçimlere gitmek ve böylece kurulacak TBMM’ye iktidarı devretmekti.¹⁰ Yine bu geçici anayasaya göre, önceki rejim, anayasayı ihlâl ederek, kişi hak ve özgürlüklerini sınırlamış, muhalefetin işlerliğini imkânsız hale getirmiş ve tek parti diktatörlüğü kurmuştu.¹¹ MBK, Hükümeti’nin üzerinde durduğu diğer önemli bir mesele de basın kanununun değiştirilmesiydi. 27 Mayıs’ta iş başına geldiklerinde basın kuruluşlarından büyük destek görmüşlerdi. DP döneminde yok edilen basın özgürlüğünü geri kazandırmak ve basın hükümlerini engelleyen yasakların ortadan kaldırılması için büyük bir kampanya başlattılar. Bu amaçla da ilk olarak “*Neşir yoluyla ya da Radyo ile işlenecek cürümler hakkındaki 6334 ve 6732 sayılı kanunları*” ele alarak 12 Ekim 1960’da 94 sayılı kanunla bu yasakları iptal etti. Böylece basın, üzerindeki baskıdan kurtulmuş oluyordu.¹²

1.b. 1961 Anayasası’nın Hazırlanışı ve Kurucu Meclis’in Teşekkülü

27 Mayıs günü, “... *Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla bir diktatör olmak hevesinde değilim. Bütün emelim, bu memlekete süratle dürüst bir demokratik nizam kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmektir...*”¹³ açıklaması yapıldı. Bu açıklamada verilen mesaj, yeni bir anayasanın yapılması zarureti ortaya koyuyordu. 27 Mayıs sonrasında MBK’nın 13 numaralı bildirisini ile bir yandan Sıddık Sami Onar’ın başkanlığında bir komisyonun anayasa hazırlayacağı açıklanırken, diğer taraftan da anayasa hazırlıklarına başlanmış

¹⁰ Madde1: “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” Kanun No: 1 Kabul Tarihi: 12.6.1960, **Resmî Gazete**, 16.8.1960(10579)

¹¹ 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” Kanun No: 1 Kabul Tarihi: 12.6.1960, **Resmî Gazete**, 16.8.1960(10579)

¹² Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 206.

¹³ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

ve yeni anayasanın ilanına kadar tüm siyasî faaliyetlerin de yasaklanacağı bildirilmiştir¹⁴.

Yeni bir anayasaya ihtiyaç, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi öncesinde siyasal ve sosyal yaşamda karşılaşılan sorunlar nedeniyle kesin olarak ortaya çıkmıştı. Yeni bir anayasa; “*millî temsil müessesini ıslah etmek, siyasî iktidarın seçimlerden gelecek siyasî müesseseler ve organlar yoluyla icrasını sağlamak, siyasî iktidarı hem modern devletin gerekleri, hem de iktisadî ve sosyal kalkınmayı tahakkuk ettirmek zorunda bulunan bir toplum isteklerine göre faal, dinamik ve müessir bir kuruluş olarak sağlamak; siyasî iktidarın icrasını hukuk devletinin gereklerine uygun siyasî ve hukukî bir kontrol altında bulundurmak, halk oyunun siyasî iktidar üzerindeki kontrolünü gerçekleştirmek*” bir zorunluluk olarak kendisini gösteriyordu.¹⁵

1961 Anayasası, 27 Mayıs Askerî Müdahalesini gerçekleştiren ve bu harekete doğrudan doğruya destek olan güçler tarafından hazırlanmıştı. Bunlar ordunun subayları, aydınlar ve CHP'nin küçük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden radikal kanatlardı.¹⁶ Zaten 1961 Anayasası, 1950-1960 döneminde iktidar olan DP iktidarına, onun benimsediği devlet ve demokrasi anlayışına bir tepki olarak şekillenmişti. Anayasa yapıcılarının temel amacı, DP türü bir siyasal partinin yeniden iktidar olmasını önlemek, bu önlenemese bile böyle bir iktidarın meclis üstünlüğüne dayanarak mutlak bir güç kullanmasını engellemektir. Anayasanın bu tepkiselliği onu baştan aşağı millî iradeye güvensizliğin izleriyle dolu bir belge haline getirmekteydi.¹⁷

MBK idaresinde yönetilen ülke bu dönemden sonra yavaş yavaş asker etkinliğinin azaldığı bir sürece girmiştir. Bu çerçevede atılan

¹⁴ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çök...**, ss. 215-216.

¹⁵ Temsilciler Meclisi, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)”, Karar No: 27, S 35, 9. 3. 1961, s.2.

¹⁶ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-3 (I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e)**, çev. Babür Kuzucu, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1659.

¹⁷ Zühtü Arslan, “Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Liberalizm)**, C 7, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Edit. Tanıl Bora-Murat Gültekinçil, İstanbul, 2005, s. 281-282.

önemli adımlardan birisi Kurucu Meclis'in (KM) oluşturulmasıdır. Askerî müdahale sonrasında kurulan bu meclis, Türk demokrasisi için bir nevi çift meclisli bir sistem deneyimi sayılmaktaydı. Nitekim bu karardan sonra 13 Aralık 1960'ta kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasası'nı değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclis'in tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yasaya göre; Kurucu Meclis, yeni anayasa ve seçim yasasını en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ile yürütme organını denetleme yetkisini bu yasadaki esaslara göre kullanacaktı.¹⁸ 18 Eylül 1960'ta gazetelerde Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel de, Kurucu Meclis ile ilgili açıklamalarda bulunuyordu. Cemal Gürsel'in açıklamasına göre bir Kurucu Meclis'in teşkili için 2 aydır çalışma yapılmaktaydı.¹⁹

Kurucu Meclis'in kurulması süreci, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel tarafından görevlendirilmesiyle başladı.²⁰ 27 Mayıs sonrasında anayasa yapımı için teşkil olunacak Kurucu Meclis'in teşekkül tarzı, görev ve sorumluluklarını belirleyen bir kanunu, oluşturacağı bir kurulla en az yirmi gün zarfında hazırlayacaktı. Turhan Feyzioğlu tarafından beş kişiden oluşturulan kurul, derhal çalışmalarına başladı.²¹ Komisyonunda; Prof. Dr. Süheyp Derbil, Prof. Dr.

¹⁸ 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek-Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun, **Resmî Gazete**, 16.12.1960, No:10682.

¹⁹ **Son Havadis**, 18 Eylül 1960.

²⁰ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1960.

²¹ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1960.

İrfan Arsel, Prof. Dr. Bahri Savcı ve Doç. Dr. Muammer Aksoy bulunmaktaydı.²² Kurucu Meclis bir nevi “*Danışma Meclisi*” görevi üstlenecekti.²³ Nitekim 13 Kasım 1960’ta 14’lerin tasfiyesinden²⁴ sonra, Devlet Başkanı Cemal Gürsel Kurucu Meclis’in en geç 15 Aralık 1960’ta teşekkül edeceğini açıkladı.²⁵

Kurucu Meclis’in teşekkülü için yürürlükte bulunan Anayasa’nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla da Geçici Anayasa’da Kurucu Meclis’in teşkiline engel olan madde “*Türk milleti adına hâkimiyet hakkını sadece MBK kullanır*” şeklindeydi. Ardından yasa yapılan değişiklikle yasama yetkisinin Kurucu Meclis ve MBK tarafından birlikte kullanılabilmesi ifade edildi.²⁶ Nitekim 21 Kasım 1960’ta 66 maddelik bir Kurucu Meclis tasarısı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki komisyon tarafından Başkan Cemal Gürsel’e verildi. Anayasanın gerekçesi hariç, 43 sahife tutan tasarının birinci maddesinde Kurucu Meclis’in; Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi’nden teşekkül edeceği belirtilmekteydi. Tasarıda ki 157 Sayılı Kanun, 7 bölümden ve 44 maddeden oluşuyordu. Tasarıda, siyasî partilerin temsilcileri için 1957 seçimlerindeki rey ve milletvekili sayısının nazar-ı dikkate alınacağına işaret ediliyordu. Bununla beraber Komisyon, siyasî parti temsilcilerinin sayısı hakkındaki kesin kararı ve hâl çaresi MBK’ya bırakılıyordu.²⁷

²² **Ulus**, 2 Kasım 1960.

²³ **Hürriyet**, 11 Kasım 1960.

²⁴ “Tasfiye edilen subaylar şu kişilerden oluşmaktaydı: Alparslan Türkeş (Yeni Delhi), Orhan Kabibay (Brüksel), Orhan Erkanlı (Meksika), Münir Köseoğlu (Stockholm), Mustafa Kaplan (Lizbon), Muzaffer Karan (Oslo), Şefik Soyuyüce (Kopenhag), Fazıl Akkoyunlu (Kabil), Rıfat Baykal (Tel-Aviv), Dündar Taşer (Rabat), Numan Esin (Madrid), İrfan Solmazer (Lahey), Muzaffer Özdağ (Tokyo), Ahmet Er (Libya), Orhan Erkanlı, **Anılar.. Sorunlar.. Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.158.

²⁵ **Son Havadis**, 16 Kasım 1960.

²⁶ **Son Havadis**, 17 Kasım 1960.

²⁷ **Son Havadis**, 22 Kasım 1960.

Kurucu Meclis'in 1 Ocak 1961 tarihinde Yeni Meclis binasında toplanacağı bildirilmekteydi. Bir MBK üyesi “*Türk Milletine Yılbaşı hediyesi olarak Kurucu Meclisi vereceğiz*” diyordu.²⁸ Kurucu Meclis tarafından hazırlanan tasarının ilk müzakeresi Temsilciler Meclisi'nde yapılacak toplantı da son şeklini alacak ve MBK'ya sunulacaktı. Tasarı MBK'nin onayı ile kanunlaşacaktı. Ancak MBK tasarımı kabul etmeyecek olursa tekrar Temsilciler Meclisi'nde müzakere edilecekti. Temsilciler Meclisi tasarımı üzerinde ısrar ederse MBK'nden 7 ve Temsilciler Meclisi'nden 7 üye birlikte toplanarak tasarımı beraber inceleyeceklerdi.²⁹ Bundan sonra hazırlanmış olan tasarımı MBK ve Temsilciler Meclisi'nden teşekkül edecek birleşik oturuma götürülecek, burada 100 üzerinden yapılacak oylamada kabul veya red olunacaktı.³⁰

Kurucu Meclis'in açılışına yakın günlerde MBK tarafından bir bildiri yayınlandı. Bildiride “*Kurucu Meclis'i muallal göstermek isteyenlere karşı*” ihtarda bulunuldu.³¹ Bu ihtarlardan kısa bir süre sonra Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplanmış ve hızlı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Meclis, 9 Ocak 1960'da Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir “*Anayasa Komisyonu*” seçmiştir. Komisyon; Fransız, İtalyan ve Federal Alman anayasalarından yararlanmıştır.³² Ayrıca İstanbul'da oluşturulan komisyonda ilk olarak Haziran 1960'da 31 soruluk bir anket hazırlanarak, anket sayıları 2000'i bulan kişi, kurum ve kuruluşu göndermiştir.³³ Ardından 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde İstanbul Komisyonu'nun hazırladığı 191 maddeden oluşan bu öntasarı, 18 Ekim 1960'da MBK Başkanlığı'na sunulmuştur.³⁴

²⁸ **Son Havadis**, 26 Kasım 1960.

²⁹ **Hürriyet**, 2 Aralık 1960.

³⁰ **Son Havadis**, 13 Aralık 1960.

³¹ **Demokrat İzmir**, 24 Aralık 1960.

³² İsmet Giritli, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1991, s.80.

³³ Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C I, İstanbul, 1966, s.172.

³⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 371.

Ardından MBK tarafından Ankara'ya çağrılarak görevlendirilmiş olan İstanbul Üniversitesi Rektörü ve Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Prof. Dr. Naci Şensoy, İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Prof. Dr. Ragıp Sarıca, İstanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Doç. Dr. İsmet Giritli'den oluşan yeni bir Anayasa ön projesi hazırlamak için komisyon oluşturuldu.³⁵

Bu geçici yasada Kurucu Meclis, *“Türk Milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 ihtilâliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli Birlik Komitesiyle, Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak millet in en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder.”*³⁶ biçiminde tanımlıyordu.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan bu komisyon, 28 Mayıs 1960 tarihinde bir rapor hazırladı. Bu raporda 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'nin gerekçeleri sıralandıktan sonra mevcut oluşan şartlar karşısında yapılması gereken tedbirler sıralanıyordu. Komisyon üyeleri yapılması gerekenleri iki başlık altında raporda belirtmişti. Bu önerilerden birincisinde kamu hizmetlerinde gerçekleştirilmesi istenen ve milletçe özlenen demokratik yapıya uygun şekilde yürütülecek insan hak ve özgürlüklerini koruyacak, kamu yararını gözetecek fiili ve geçici bir hükümet kurulması ve

³⁵ Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul, 1962, s. 65-66.

³⁶ Feridun, a.g.e., s.91.

yönetimin devam ettirilmesi gerektiği ifade ediliyordu.³⁷ Komisyonun raporu şöyleydi:³⁸

“Bugün içinde bulunduğumuz durumu adı ve siyasî bir hükümet darbesi saymak doğru değildir... Milli Birlik Komitesi hareketini, yani, Devlet müessesesi ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz...”

Bu rapor, DP iktidarının meşruiyetini kaybettiği bildirilerek, Askerî müdahalenin meşruiyetini belirliyordu. Milli Birlik Komitesi hareketinin, devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez bir hâle koyan bir yönetime karşı yapıldığını ifade ediyordu. Ayrıca, müdahaleyi bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi olarak sayıyor ve 27 Mayıs sabahı yapılan müdahaleyi de adı ve siyasî bir hükümet darbesi olarak görmüyordu.³⁹ Anayasa Komisyonunun diğer önerisi ise şöyleydi:⁴⁰

“Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez hale gelmiş Anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir Anayasa hazırlamak. Ayrıca milletin gerçek iradesinin izharına imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasî kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dâhilinde bir seçim kanunu meydana getirmek.”

³⁷ **BCA**, Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslara Ait Raporun Ana Hatları, 28 Mayıs 1960.

³⁸ Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 87-91.

³⁹ Tanilli, a.g.e., s. 91.

⁴⁰ Temsilciler Meclisi, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Komisyonu Raporu (5/7)”, Karar No: 27, S 35, 9 Mart 1961, s.1

27 Mayıs'tan sonra, Türkiye yoğun bir "*Anayasacılık Hareketinin*" içine girmiş ve bu amaçla ilk olarak, yeni bir anayasanın yapılması için faaliyete geçilmiştir. Yeni bir anayasanın hazırlanması için yapılacak çalışmalarda en önemli şey, anayasanın yapılmasının bir "*bilim işi*" sayılması, siyasal kuruluşların ve çevrelerin bunun dışında tutulmak istenmesidir. Bu tutum, "*Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir anayasa*" yapma kaygısının doğal bir sonucu sayılıyordu. Gerçeklere uygun bir anayasanın yapılması, her şeyden önce bu gerçeklerin objektif bir gözlemlenmesiyle saptanmasına bağlıydı. O nedenle bu objektif gözlemi en iyi yapabilecek olan "*tarafsız*" bilim çevreleriydi ve anayasa konusunda bu çevrelere güvenmek gerekiyordu.⁴¹ Yeni Anayasa döneminde "*Basın ve Kamuoyu*" anayasanın hazırlanması çalışmalarından, komisyon başkanı Sıddık Sami Onar'ın açıklamalarıyla haberdar ediliyordu.⁴²

Kurucu Meclis, 262 üyeden teşekkül edecekti. Bunların 70'ini siyasî partiler, 82'sini iller, kalanını da üniversiteler, çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturacaktı.⁴³ Kurucu Meclis'e gidecek temsilci sayıları şu şekildeydi: Devlet Başkanı 10, MBK 18, Bakanlar Kurulu üyeleri, il temsilcileri 75; siyasî partiler temsilcileri: CHP 49, CKMP 25; diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri: Baro temsilcileri 6, Basın temsilcileri 12, Eski Muharipler Birliği temsilcileri 2, Esnaf teşekkülleri temsilcileri 6, Gençlik temsilcisi 1, İşçi sendikaları temsilcileri 6, Odalar temsilcileri 10, Öğretmen teşekkülleri temsilcileri 6, Tarım teşekkülleri temsilcileri 6, Üniversite temsilcileri 12, Yargı organları temsilcileri 12 olmak üzere toplamda 256 kişidir.⁴⁴

⁴¹ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, ss. 63-64.

⁴² "11 Temmuz, 24 Ağustos, 28 Ağustos, 3 Eylül, 10 Eylül, 21 Eylül (1960) tarihli", Cumhuriyet Gazeteleri.

⁴³ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1960.

⁴⁴ "Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu", **Resmi Gazete**, 16 Aralık 1960, (No: 10682).

Temsilciler Meclisi’nde Cumhuriyet Halk Partisi’nden 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden 25 üye bulunacaktı. Diğer üyelerin de yukarıda belirtilen kuruluşların temsilcilerinden olması öngörülmüştü. İsmet İnönü, olayların dışında kalmayıp parti kontenjanından Kurucu Meclis’e katılmayı yararlı görüyordu. Bu amaçla da parti kontenjanından kendisi için tanınan 6 üyeliğe de Şefik İnan, Ziya Müezzinoğlu, Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve İhsan Kabadayı’yı seçmişti.⁴⁵ CKMP’de ise Kurucu Meclis’te görev alacak 20 kişilik Anayasa Komisyonu’nda, Sadık Aldoğan ile Nurettin Ardıçoğlu yer almıştır.⁴⁶ Ayrıca İzmir yerelinde 9. Dönem DP milletvekilliği ve 19. Hükümette Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunan Hüseyin Avni Başman, Milli Birlik Komitesi Temsilcisi, 9. ve 10. Dönem DP’den İzmir Milletvekilliği yapan Cihat Baban da CHP temsilcisi sıfatıyla Temsilciler Meclisi’nde yer almıştı.⁴⁷

Kurucu Meclis’in açılışına yakın günlerde yılbaşı dolayısıyla bir mesaj neşreden Cemal Gürsel; “1961 yılının, II. Cumhuriyetin kuruluş yılı olarak milletimize mutlu olmasını dilerim” diyerek Anayasa hazırlama çalışmalarına olan memnuniyeti dile getiriyordu.⁴⁸ 13 Aralık 1960 gün ve 157 sayılı kanunla kurulan Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961 tarihinde resmen açılarak göreve başladı.⁴⁹ Başkanlığa Kazım Orbay seçilirken, Başkan vekilliklerine de Lütfi Akatlı ve İbrahim Senil getirildi.⁵⁰ Akşam gazetesi Kurucu Meclis’in açılış gününü sürmanşet yaparak “II. Cumhuriyet’in Temeli Dün Atıldı” adlı başlıkla duyurdu.⁵¹

⁴⁵ **Milliyet**, 29 Aralık 1960., Şerafettin Turan, İsmet İnönü, Yasamı, Dönemi ve Kişiliği, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 378.

⁴⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C 2, S 35, ss. 86-87.

⁴⁷ Fevzi Çakmak, “27 Mayıs’tan 12 Eylül’e İzmir”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, C II, 1. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2013, s. 374.

⁴⁸ **Tercüman**, 1 Ocak 1961.

⁴⁹ **Tercüman**, 6 Ocak 1961.

⁵⁰ **Tercüman**, 10 Ocak 1961.

⁵¹ **Akşam**, 7 Ocak 1961.

Ardından da Anayasa tasarısına son şeklini verecek olan bir Anayasa Komisyonu belirlenmişti. Anayasa Komisyonu üyeliklerine; Ragıp Sarıca, Muammer Aksoy, Turan Güneş, Münci Kapanı, Tarık Zafer Tunaya, Bahri Savcı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Sadık Aldoğan, Enver Ziya Karal, Amil Artus, Doğan Avcıoğlu, A. Kemal Yörük, Celal Sait Siren, Nurettin Ardıçoğlu, Hazım Dağlı, Cafer Tüzel, Mümtaz Sosyal, Coşkun Kırca, Emin Paksüt ve Muin Küley seçilmişlerdi. Anayasa Komisyonunun başında bir tarihçi olan Ordinaryus Prof. Dr. Enver Ziya Karal getirildi. Komisyonun sözcülüğünü ise Turan Güneş üstlendi. Aynı gün Seçim Kanunu hazırlamak üzere bir de yirmi kişilik Seçim Komisyonu seçildi ve bunun başkanlığına da Şefik İnan getirildi.⁵² Kurucu Meclis'in açılış gününü Metin Toker şöyle ifade ediyordu:⁵³

“1961 Ocakının 6’sı bir cumaydı. O gün Ankara’da, şimdiki parlamento binasında Kurucu Meclis açıldı. Başkentte bütün caddeler bayraklarla donatılmıştı. Hava güneşli fakat soğuktu. Buna rağmen halk sokaklardaydı ve herkesin yüzünde bir mutluluk ifadesi vardı. Hani neredeyse, rastlaşanlar birbirlerini hiç tanımasalar bile sarılıp öpüşeceklerdi. Böyle içten coşkunluklar, toplumlarda ender görülür.”

Kurucu Meclis'in ilk toplantısına en yaşlı üye sıfatıyla Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlık ederken kâtip üyeliklerini ise en genç üyeler Alev Coşkun ve Şevki Aysan yapmıştı. Ardından Temsilciler Meclisi'nin ilk toplantısında üyeler sırayla ant içtiler.⁵⁴

Kurucu Meclis ve Temsilciler Meclisi ikinci toplantısını 9 Ocak 1961 tarihinde yaptı. Meclisin bu toplantısına rahatsızlığından dolayı Devlet Başkanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel katılmadı. Bu sebeple açılış nutkunu okuması için Fahri Özdilek görevlendirildi. Fahri Özdilek Cemal Gürsel'in açılış konuşmasını okumak üzere kürsüye geldiğinde *“Bu tarihî toplantıya, Sayın Devlet ve Hükümet*

⁵² **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 2. Birleşim, 09 Ocak 1961, s. 13-16.

⁵³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1960-1961: Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim**, C 5, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s. 215

⁵⁴ **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, Birinci Birleşim, 6 Ocak 1961, s.2.

Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in geçirdiği rahatsızlık dolayısıyla, müdavi tabipleri bu devrede kendilerinin Kurucu Meclisin açılış törenine iştiraklerine tıbbî mülahazalarıyla muvafakat etmemişlerdir. Başkanımız açış nutuklarını okumaya beni vazifelendirmişlerdir. Durumu Yüksek Heyetinize arz ederek açış nutkunu okuyorum.”⁵⁵ diyerek konuşmasına başladı.

Ardından Kurucu Meclis'in oluşumunu anlattıktan sonra, Türk milletinin verdiği demokrasi mücadelesini vurgulayarak; içinde bulunulan karanlıktan kurtulmak için, müspet ilim, hak, adalet ve hürriyet yolları arandığını ve bu esaslara müstenit müstakar bir idare kurmak için büyük gayretler sarf edildiğini ifade etmiştir. Türk milleti bu güne kadar özlediği demokrasiye kavuşamamıştır. Her gelen iktidarın kendine göre icraatı ve keyfî tasarrufları yüzünden bir ileri, bir geri hareketlerle âdeta yerinde saymış, arzu ettiği hedefe ulaşmak söyle dursun, ileriye doğru ciddi bir adım atamamıştır. Ancak, 27 Mayıs, bu demokratik süreç önündeki engellerin kaldırmış ve ülkeyi demokrasinin temeli sayılan yeni bir anayasa sürecine götürmüştür. “ Bugün, İhtilâl Hükümetinin tek gayesi teminatlı bir demokratik nizam içinde, hakka, adalete, hürriyete, eşitliğe ve fazilete dayanan ikinci Cumhuriyeti kurmaktır...” diyerek yeni bir sürece girildiğini vurgulamıştır. Kurucu Meclis'in açış konuşmasının sonunda; “Bir ilim heyetine hazırlanan Anayasa tasarısı, yüksek tetkikinize sunulacaktır. Bu tasarının, yukarıda arz ettiğim gibi, millî menfaatler çerçevesi içinde tetkiki ve memleketimizin gerçeklerine uygun bir Seçim Kanunu hazırlamanın ilk plânda ele alınması lâzım gelen işlerimizden olduğunu ifade ederim. Memleketin, bir an evvel, seçime hazır bir hale getirilmesinin; her bakımdan faydalı olacağı kanaatindeyim. Çalışmalarınızın, milletimiz için hayırlı ve başarılı olmasını yürekten diler, sizleri saygı ile selâmlarım..” şeklinde son sözlerini ifade etmiştir.⁵⁶

⁵⁵ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, 1.Birleşim, 06 Ocak 1961, s.1.

⁵⁶ **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, 2.Birleşim, 09 Ocak 1961, ss.10-11.

Cemal Gürsel yine anayasa ile ilgili olarak; “Anayasa; meclis, anayasa mahkemesi ve ayan temellerine istinat eder. Anayasada din istismarlığını önleyecek esasların mevcut olması yerindedir.” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.⁵⁷

Cemal Gürsel’in 1961 yılı başında yeni yıl münasebetiyle yayınladığı kutlama mesajında; 1961 yılını 2. Cumhuriyetin kuruluş yılı olarak ilân etmesiyle birlikte, siyasî ortamdaki düzenlemeler sağlandıktan sonra İçişleri Bakanlığı’nın 12 Ocak 1961 tarihli aşağıdaki tebliği ile siyasî partilerin kurulmasına izin verildi. Ardından da başta Memleketçi Serbest Parti olmak üzere Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Partisi olmak üzere birçok parti kuruldu.⁵⁸ Yayımlanan bu tebliğde siyasî partilerin Anayasa referandumu esasları dâhilinde siyaset yapma faaliyetlerine müsaade edildi.⁵⁹

27 Mayıs sonrasında dönemin kilometre taşları birer birer oluşurken, siyasî hayat da şekillenmeye başlamıştı. Partilerin kuruluş sürecinde siyasî partiler teşkilatlanmaya doğru birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişlerdi. Kurucu Meclis de Anayasa tasarısının 154 maddesinin tamamlandığını, geriye kalan 15-20 maddenin bir an önce tamamlanacağını ifade ediyordu.⁶⁰

Devlet Başkanı Cemal Gürsel ise, Kurucu Meclis’in devam eden çalışmaları hakkında takdir ifade eden ve memleket içi siyasî cereyanlar dolayısıyla askerî müdahalenin manasını açıklayarak şu demeci verdi:⁶¹

“Bir Anayasa ne kadar mükemmel olursa olsun, nihayet bir kâğıt parçası ve muhtelif maddeleri ihtiva eden bir yazıdan ibarettir. Ona ruh

⁵⁷ BCA, 030.01.00.00.1.101.4, 4. 7. 1960.

⁵⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok...**, s. 229.

⁵⁹ **Son Havadis**, 13 Ocak 1961., **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1961.

⁶⁰ **Tercüman**, 4 Mart 1961.

⁶¹ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, 9. Birleşim, 10 Mart 1961, ss. 594-595.

ve nur vermek bu temiz nur ışığı altında milletimizi kemale yükseltmek idarecilerin, partilerin ve topyekûn milletimizin vazifesidir. Politikacılar Anayasa gibi mukaddes bir eseri kendi ihtiraslarına feda etmeden ve milleti de her hususta yanlış yollara sapıtmaktan çekinmeli ve hatta hayâ etmelidir. Demokrat Partiyi de eski pervasız alışkanlığı içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır ve onlar eski Demokrat Partinin, Anayasa (hususundaki temiz anlayışımızı kabul etmeye müsait olmayan bedbaht unsurlardır. Bunlar ihtilâlin manasını, hedefini hâlâ anlayamamış zavallılardır ve birtakım gayri ahlâkî yollardan eski Demokrat Partili dürrüst ve masum vatandaşlara kur yapmaktadırlar. Bunlar, tehlikeli ateşle oynadıklarının farkında değildirler, fakat bunlar asla ve asla düşüncelerinde muvaffak olamayacaklardır...”

Anayasa çalışmaları tamamlandıktan sonra Devlet Başkanı Cemal Gürsel yeni Anayasayı “*Övünülecek Eser*” olarak niteliyor ve II. Cumhuriyet’in Anayasasının Meclis’te müzakeresinin başlanacağını bildiriyordu.⁶² İsmet İnönü ise, yeni Anayasa “*Gerçek Demokrasiyi Teminat Altına Alacak*” ifadelerinde bulunuyordu.⁶³ Siyasî Partilere 1 Nisan 1961’den itibaren kısmen izin verilirken⁶⁴, Temsilciler Meclisi Anayasa tasarısını görüşmeye başladılar.⁶⁵ Meclisteki müzakereler de yeni Anayasadaki eksik tarafın “*Milliyetçilik*” olduğu vurgusu yapıyordu. Hatta Mehmet Altınsoy; “*Tasarı İlmidir, Fakat Yeteri Kadar Milli Değildir*” ifadelerinde bulunuyordu. Alp Kuran ise, “*Milliyetçilik*” esasının tasarıda bulunmayışını tenkit ederek bu hususiyetin giderilmesini istiyordu.⁶⁶ Komisyon sözcülerinden Muammer Aksoy’da, “*Sosyal Demokrasiye Girmek Zorundayız*” diyerek tekitlere karşılık veriyordu.⁶⁷ İlk ve ikinci müzakereleri 33 gün süren Anayasasının Meclisteki tartışmaları sona erdi ve II. Cumhuriyet’in Anayasasının tamamlandığı

⁶² **Tercüman**, 31 Mart 1961.

⁶³ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1961.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 26 Mart 1961.

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 31 Mart 1961.

⁶⁶ **Tercüman**, 1 Nisan 1961.

⁶⁷ **Tercüman**, 5 Nisan 1961.

bildirildi.⁶⁸ İşçi Konfederasyonu da “*Bir Milyon Türk İşçisi Anayasaya ‘Evet’ Diyecek*” şeklinde ifade ederek bu kararı alırken hiçbir siyasî partiye alet olunmayacağını açıklıyordu.⁶⁹

Ardından 6 Ocak 1961’den başlayarak aralıksız çalışmalarını sürdüren Kurucu Meclis, hakkındaki (Madde 4) gereğince; bu Anayasa’ya göre kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin toplanmasıyla, 20 Nisan 1960 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’na ve 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Kanun’la 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanun’a göre kurulan Kurucu Meclis’in, Milli Birlik Komitesi’nin ve Temsilciler Meclisi’nin hukukî varlıkları sona erdi.⁷⁰ Ardından yeni anayasa tasarı metni 27 Mayıs’ın yıl dönümü olan 27 Mayıs 1961 tarihinde 260 kabul oyuyla, 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmak üzere kabul edildi.⁷¹

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu yasayla Cumhuriyet tarihinde ilk kez halkoylaması yapılmıştır. Yasa ile seçme yeterliliği bulunan her vatandaşın seçmen kütüğüne kayıtlı olmak şartıyla oy kullanabilmesi, siyasal partilerin de propaganda yapabilmesi sağlanmıştır.⁷²

1.c. 1961 Anayasası’nın Referandum Süreci

Kamuoyu; genellikle tartışmalı bir konuda ifade edilen fikirler, görüşler ve kanaatlerdir.⁷³ Diğer bir ifadeyle, kamuoyu; anlaşma veya ayniyat derecesine bakmaksızın muâyyen bir mesele hakkında

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1961.

⁶⁹ **Tercüman**, 22 Nisan 1961.

⁷⁰ Abdurrahman Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 225-226.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1961.

⁷² Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 100., **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1961.

⁷³ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1988, s. 7.

açıklanan ferdi görüşlerin toplamıdır. İnsan üzerindeki temel kontrol merkezi otoritedir; fikir, düşünce üzerindeki kontrol ise güç ve kudrettir. Otorite ve politik güç ile kamuoyu oluşturmak adeta politik lisanın grameridir.⁷⁴ Bunun en güzel örneğini Türk Kamuyunda 1961 Anayasası Referandum sürecinde görmek mümkündür.

Kurucu Meclis tarafından 6 Ocak 1961’de başlanan 1961 Anayasası tasarısı, 27 Mayıs 1961 günü 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulması şartıyla kabul edildi. Anayasanın halkoyuna sunulması sürecinde siyasî partilerin propaganda yapması ile ilgili kanun tasarısında, Devlet Başkanı Cemal Gürsel; anayasanın halkoyuna arzı sırasında, partiler sadece anayasa konusunda propaganda yapması belirtiliyordu. Bu süreçte Anayasaya daha fazla rey verilmesi için siyasî partiler bu konuda yoğun olarak propaganda yapacaklardı. Yalnız, bunu temin ederken de kendi siyasî partileri bakımından meseleyi halka izah edebilmek için elbette başka sözler de söyleyeceklerdi ve ruhsat verilen propaganda mevzuunun dışına çıkacaklardı. Parti sözcüleri anayasayı ileri sürerken mevzu dışına çıkacaklardı. Bu yüzden birtakım ihtilâflar olabilirdi. Kimseye mani olunmayacaktı. Partiler, anayasa için daha çok oy almasına çalışacaklardı, ancak bunun yanı sıra görüşlerini de açıklayabileceklerdi.⁷⁵

Ancak bu konuda farklı ihtilâflar yaşandı. Suphi Karaman’ın başında bulunduğu bir grup; “*Anayasanın halkoyuna sunulması konusunda, siyasî partilerin yapacağı propaganda değil siyasî teşekküllerce Anayasa konusuna dair yapılacak propaganda denilmesinin yeterli olacaktır.*” maddesi üzerinde dururken, Ekrem Acuner’in başında bulunduğu grup; “*Anayasanın halkoyuna arzı sırasındaki propagandanın ayrı olduğunu eğer referandum müspet neticeye varırsa, Anayasanın 33. maddesine*

⁷⁴ Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi: İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, 1. Baskı, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s.17.

⁷⁵ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 73. Birleşim, C 6, 22 Mart 1961, s. 4.

göre Kurucu Meclis toplanacak, seçim tarihini tespit edecekti. Seçim gününden 45 gün önce de her türlü propagandaya izin verilecek, siyasî faaliyetlere tamamıyla izin verilecekti.” Sonuçta siyasî partilerin yalnızca anayasa referandumu için propaganda yapacakları ve seçimler için de ancak; tarihleri belli olduktan sonra 45 içerisinde propaganda yapabilecekleri şartıyla kanun tasarısı kabul edildi.⁷⁶

1961 Anayasası referandumu Türkiye’de yeni partilerin oluştuğu ve parti sisteminin yeniden belirlendiği bir süreç içinde yapılmıştır. Parti sadakati çizgilerinin yeni parti sistemine göre yeniden belirlendiği bu süreçte, 1961 Anayasa referandumu büyük ölçekte etkili olacaktır. 27 Mayıs sonrasında 29 Eylül 1960’da kapatılan DP’nin oylarını toplamak isteyen bir eski Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP) ve iki yeni parti Yeni Türkiye Partisi(YTP) ve Adalet Partisi(AP) referandum konusunda takındıkları tavırlarla kendi geleceklerini sağlamlaştırmak çabası içine girecekler, seçmenler de referandum kampanyasından yararlanmak suretiyle yeni parti sistemi karşısındaki tavırlarını da tayin edip seçimlerini yapacaklardı.⁷⁷

Milli Birlik Komitesi “1961 Anayasası Referandum” tarihi olarak 9 Temmuz 1961 gününü kararlaştırırken, siyasî partilere 22 Haziran - 6 Temmuz 1961 tarihleri arasında referandum kampanyasına katılma izni verilmiştir. Anayasa’nın kabulünden sonra bunun esaslarını halka duyurmak ve referandumunda bilgiyle oy kullanılmasını mümkün kılmak için 15 günlük bir yayın süresi tanınmıştı.⁷⁸ Bu tarihler dışında kampanya yasaklandığı gibi, kampanya sırasında, anayasal dışındaki konulara temas edilmesi yasaklanmıştır.⁷⁹

⁷⁶ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 73. Birleşim, C 6, 22 Mart 1961, s. 5-9.

⁷⁷ Bener Karakartal, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, C XXXVIII, S. 3-4 (1984), s. 164.

⁷⁸ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim (1922-1971)**, C 2, 1. Baskı, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s. 1709.

⁷⁹ Karakartal, a.g.m., s. 168.

Bununla birlikte referandum kampanyasının açıldığı günlerde şunu da belirtmek yerinde olacaktır. 1961 Anayasası Referandumu ile referandum Türkiye’de ilk kez uygulanıyor ve soru anayasa projesi konusundaki tutumu belirtmeyi amaçlıyordu. Ülke nüfusunun büyük bir kısmının kırsal bölgelerde yaşadığı, okuma - yazma oranının düşük olduğu 1961 Türkiye’inde, projenin seçmen kitlesi tarafından ne ölçüde anlaşıldığı, 1961 anayasasının değiştirilecek 1924 anayasasına göre ne gibi yenilikler getirdiğinin bilincine varıldığı kesin olarak bilinmiyordu. Ayrıca ülke çok kısa bir zaman önce bir askerî müdahale yaşamış ve bu müdahale sonucunda DP kapatılmış, liderleri için ölüm cezası istemiyle Yassıada’da yargılamalar başlamıştı. Anayasa projesi ayrıca CHP’nin “*İlk Hedefler Beyannamesi*” programından izler taşıdığından, partileri kapatılmış olan DP seçmen kitlesinin anayasa referandumunda hangi ölçüde soruya, siyasal koşullardan etkilenmeden, cevap verecekleri bilinmiyordu. Diğer bir konu da Türkiye’deki değişen parti sistemiyle olan ilişkilidi. DP kapatılıp YTP ve AP kurulduktan sonra, Türkiye’de parti sisteminin yöneleceği türün ilk belirtilerini bu referandum kampanyası verecekti.⁸⁰

Referandum kampanyası sırasında askerî müdahalenin yarattığı olağanüstü durum sona ermemişti ve MBK, 27 Mayıs’ın koruyuculuğu görevini sürdürüyordu. MBK’nın bu koruyuculuğunun yanı sıra basının referandum ve kamuoyu üzerinde rolü büyüktü. Ulusal ve yerel basın kuruluşları referandum sürecini yakından takip ediyor ve adeta ülke gündemini belirliyordu. Referandum sürecinde 1961 Anayasası, basın ve kamuoyu yoluyla halka anlatılmaya çalışılıyor ve Anayasanın kabulü için destek aranıyordu. Anayasanın oylanmasında kamuoyuna sunulmasında halkın nabzını basın belirliyordu.

Anayasa referandum sürecinde anayasanın kabul edilmesi konusunda en başta MBK olağan olarak, kampanyanın merkezinde yer

⁸⁰ a.g.m., s. 168-169.

alıyordu. Bu kampanyanın merkezinde kişisel olarak MBK ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel vardı. Cemal Gürsel'e göre hazırlanan anayasa tasarısı “*Muhteşem ve Övünülecek Bir Eser*”di.⁸¹ MBK üyeleri ve Devlet Başkanı Gürsel'e göre; bu anayasa sayesinde toplum lehine olan reformlar gerçekleştirilebilecek, demokrasiye giden yolda çok önemli bir adım atılmış olacaktı. Anayasa tasarısı aleyhinde propaganda yapan gruplar karanlık niyetli ve bahtsızlardı. Bunlar vatandaşların kararsızlığından yararlanmak istemekteydiler.⁸²

Ayrıca Milli Birlik Komitesi'nin üyeleri de anayasa referandumunda yurt gezilerine çıkmaktaydılar. Radyo konuşmalardan, yurt gezilerine, çeşitli toplantılarla vali ve belediye başkanlarına, yüksek memurlara, öğretim üyeleri ve öğretmenlere, gençlik derneklerine yöneticileri katılmaktadırlar. MBK tarafından kararlaştırılan kampanya sloganlarında, anayasaya evet demenin ülkeye özgürlük, plânlı kalkınma, grev hakkı, âdil vergiler, sosyal sigorta ve adalet önünde eşitlik getireceğini ileri sürmekteydiler. MBK tarafından kampanya süresince ülke “*Evet*” afişleriyle donatılmıştı. Onlara göre, referandum kampanyasında anayasa aleyhine propaganda yapanlar devrim düşmanlarıydı. Halk bu bedbahtlara inanmamalı, demokrasiye giden yolda anayasaya ‘*Evet*’ oyu kullanmalıydılar.⁸³

Bununla birlikte MBK'nın ‘*Evet*’ propagandasını sunmasında radyolar büyük önem arz etmekteydi. Hepimizin bildiği gibi, siyasal sistemler varlıklarını sürdürülebilmek için kendilerine ait inanç, düşünce, değer yargı ve tutumları yaymak, bunları benimsetmek (kamuyu oluşturmak)⁸⁴ yoğun biçimde kitle iletişim araçlarını⁸⁵ kullanmak durumundadırlar. Bu sebeple 1960 Türkiye'sindeki şartlar

⁸¹ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1961.

⁸² **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1961.

⁸³ **Milliyet**, 5 Temmuz 1961.

⁸⁴ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 251.

⁸⁵ Mine Yıldız, “Siyasal İletişim Aracı Olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Televizyonu (Meclis Televizyonu)”, **Yasama Dergisi**, S 20, 1. Baskı, Ankara, 2012, s. 8.

göz önüne alındığında bu siyasal iletişim aracının rolü büyüktü. Radyonun kamuoyu üzerindeki rolünü vurgulayan en güzel örneği, biz 1961 Anayasa Referandum kampanyasında görmekteyiz. O dönemde özellikle radyoların siyasal iletişim aracı olarak öneminin ve etkisinin farkına varılması, siyasal iktidarın/partilerin radyo üzerinden propaganda yapabilmesine imkân tanınması radyoya olan ilgiyi daha da arttırmıştır. 1961 Anayasa referandum sürecinde bu siyasal iletişim aracı, örgütlerin kampanya konusundaki tutumlarını, örgütlerin propaganda gezilerini, açık hava ve kapalı salon toplantılarını, radyo konuşmaları sayesinde halka aktarmaktaydı.

Diğer yandan 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi'nin her alanda olduğu gibi radyo üzerinde de önemli etkileri olmuştu. 27 Mayıs 1960'da diğer kurumlar gibi radyo da silahlı kuvvetlerin eline geçmiş, dönemin son derece etkin bir kitle iletişim aracı olarak kullanılmıştır.⁸⁶ Başta MBK, olmak üzere siyasî partiler ve parti liderleri mesajlarını, gazeteler ve parti yayın organları dışında, bir de Türkiye Radyo Televizyonu (TRT) radyosundan⁸⁷ yapmaktaydılar. 1961 Anayasası referandum sürecinde, radyoda yapılacak propagandanın düzenlenmesi Yüksek Seçim Kurulu'na bırakılmıştı. Böylelikle 1961 Anayasal Referandum sürecinde siyasal partiler, Yüksek Seçim Kurulu'nun getirdiği düzenlemeler çerçevesinde radyodan siyasal propaganda için yararlanabilmişlerdir.⁸⁸

1961 Anayasası referandum sürecinde kampanyanın merkezinde yer alan bir diğer grup da siyasî partilerdi. Propaganda döneminde, siyasî partilerden CHP ve CKMP anayasanın kabulü için

⁸⁶ Özden Cankaya, **Dünden Bugüne Radyo Televizyon**, Beta Yay., İstanbul, 1997, s. 48.

⁸⁷ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s. 124.

⁸⁸ Yıldız, a.g.m., s. 10.

“Anayasa bizi bir yeni emniyet ve gelişme devrine götürerek demokratik idareyi hazırlayacak” şeklinde olumlu bir tavır sergiledi.⁸⁹ Demokrat Parti’nin devamı niteliğinde sayılan AP ise, “Oyların hayırlı olması” nı dileyen ironik bir slogan ile yeni anayasaya karşı “gizli memnun” gibi olumsuz bir tavır aldı.⁹⁰ DP çizgisinin kısmi ve geçici temsilcisi sayılan YTP ise, kararlı bir tutum sergileyemedi.⁹¹

1961 Anayasası, 1950-1960 döneminde iktidar olan DP iktidarına ve onun benimsediği demokrasi anlayışına bir tepki olarak şekillendi ve ona göre işlendi. Anayasayı hazırlayanların temel amacı, DP türü bir siyasal partinin yeniden iktidar olmasını önlemek ve böyle bir iktidarın meclis üstünlüğüne dayanarak mutlak bir güç kullanmasını engellemektir. Zaten yeni anayasanın asıl yazılış amacı, Millet meclisini başka kurumlarla dengelemek suretiyle, DP’nin (ve ondan önce CHP’nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeline engellemektir. Kampanya sürecinde de sürekli mutlak gücün tekeline son verileceği ve demokrasinin yok edilemeyeceğine vurgu yapıyordu.⁹²

Askerî müdahaleden sonra bir an önce demokrasiye dönüşü talep eden İsmet İnönü, demokrasiye dönüş yolunda referandumun bir köşe taşı oluşturduğunu biliyordu. Böylece referandum kampanyasında CHP tasarının güçlü bir savunucusu olacaktı.⁹³ CHP, Anayasa referandumunda “Evet”⁹⁴ çıkması adına bir kampanya yürütecekti. “Yeni Anayasa Milletın Eseridir”⁹⁵ sloganı etrafında yürütülen kampanyada, 1960 öncesi duruma devamlı atıfta bulunularak; yeni

⁸⁹ **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1961.

⁹⁰ **Tercüman**, 27 Haziran 1961., **Hürriyet**, 1 Temmuz 1961., **Milliyet**, 11 Temmuz 1961.

⁹¹ Karakartal, a.g.m., s.171.

⁹² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, çev. Yasemin Sanar Gönen, İstanbul, 1995, s. 357.

⁹³ Karakartal, a.g.m., s.171.

⁹⁴ **Milliyet**, 4 Temmuz 1961.

⁹⁵ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

anayasanın, demokratik rejimin bir siyaset adamı veya heyeti tarafından tahribata uğraması yolunu ciddi şekilde önlediğine vurgu yapıyordu. CHP lideri İsmet İnönü; “*CHP'de kin ve öfke yoktur... Anayasanın kabulü ileriye doğru yapılacak olan bütün hamlelerin başlangıcı olacaktır ve çektiğimiz bütün bu ıstırapların mahsulü bu Anayasa'dır*” diyerek partisinin eski ızdırapları unutacağını ve bunun da yeni anayasa ile mümkün olacağını ifade ediyordu.⁹⁶

İsmet İnönü; yeni anayasanın “*Gerçek demokrasiyi tam olarak teminata bağladığı*”⁹⁷ üzerinde dururken, Cumhuriyet Halk Partisi, kampanya süresindeki en büyük toplantısını 3 Temmuz 1961 günü Taksim Meydanı'nda yapmıştı. Meydanı dolduran yüz binden fazla kişiye İsmet İnönü, anayasa lehinde oy kullanmaları için salık vermişti. Hatta Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu ise anayasanın bir “*CHP projesi olduğu fikrini reddetmişler, proje halkın tümünün eseridir*” demişlerdi.⁹⁸

Bununla birlikte Kurucu Meclis tarafından oluşturulan 1961 Anayasa'sı için gerçekleştirilecek olan anayasa referandumu çalışmaları için İzmir yerelinde “*İzmir İnkılabı Yayma ve Kalkındırma Komitesi*” tarafından 10 bin anayasa metni, kaza ve köylere gönderilmişti. Bölgede Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tüm kadrolarıyla birlikte referandum kampanyasında “*Evet*” oyu için çalışmalarda bulunuyordu.⁹⁹

Yeni anayasanın, meclisten çıkan kanunları denetleyen bir anayasa mahkemesi oluşturduğunu, iktidar sahipleri karşısında hâkimlere teminatlar sağladığını, vatanın iktisadî bakımdan hızlı kalkınması ve vatandaşların refaha kavuşmasına önem verdiğini ifaden eden CHP anayasanın kabulünü sağlayacaktı.¹⁰⁰ Bursa'da “*Evet*” kampanyasını yürüten heyetin içerisinde Kurucu Meclis üyelerinden

⁹⁶ **Ulus**, 3 Temmuz 1961.

⁹⁷ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1961.

⁹⁸ **Milliyet**, 4 Temmuz 1961.

⁹⁹ Çakmak, a.g.m., s. 375.

¹⁰⁰ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Bedrettin Tuncel, Dr. İbrahim Öktem, Derviş Sami Taşman, Raif Aybar bulunuyordu. İlçe ve nahiyeleri gezen heyet, halkı bilgilendirici konuşmalar yaparak, “*Evet*” oyu istiyordu.¹⁰¹ CHP parti sözcülerine göre yeni anayasa sosyal, fakat iddia edildiği gibi sosyalist bir anayasa değildi. Referandum onaylanacak ve halk seçimle iktidarı oluşturacaktı.¹⁰²

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise anayasa referandum sürecinde, 27 Mayıs rejiminin getirmiş olduğu yeni kurumlara muhalefet etmemiş, Kurucu Meclis’e partisi ile birlikte katılmış, Kurucu Meclis anayasa komisyonuna iki üye göndermiş ve anayasanın halk oylanmasında desteklenmesini istemiştir. Bu tavrıyla Osman Bölükbaşı, 27 Mayıs sonrası 1961 Anayasası ile oturtulmaya çalışılan yeni düzeni savunmuştur. CHP gibi siyasî manevralarla olmak yerine özellikle DP’li seçmen nezdinde “*27 Mayısçı*” olarak algılanmamaya dikkat etmiştir.¹⁰³

Gücünü lideri Osman Bölükbaşı’ndan alan ve tek seçim kalesi olarak bilinen Kırşehir CKMP için büyük önem arz etmekteydi. Çünkü Kırşehir’in 27 Mayıs öncesinde CKMP’ye oy vermesi Adnan Menderes’i çok kızdırmış, geçici olarak il konumundaki şehir ilçeye çevirmişti. DP’nin dikta yönetiminden zarar gören CKMP, başından itibaren 27 Mayıs’ın yanında yer almış ve Osman Bölükbaşı kendisini “*askerlerin gerçek dostu*” ilân etmiştir. CKMP liderine göre mutlaka anayasa lehinde oy kullanmak gerekmektedir çünkü anayasanın kapsamına giren her şey halkın çıkarları çizgisindedir.¹⁰⁴ Ayrıca, Osman Bölükbaşı, referandum sürecinde basına verdiği bir beyanda şu ifadelerde bulunuyordu:¹⁰⁵

¹⁰¹ **Milliyet**, 4 Temmuz 1961.

¹⁰² **Yeni İstanbul**, 5 Temmuz 1961.

¹⁰³ Evren Ayhan, **Osman Bölükbaşı’nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 66.

¹⁰⁴ **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1961, **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

¹⁰⁵ **Milliyet**, 3 Temmuz 1961.

“CKMP olarak Anayasa’ya ‘Evet’ denmesi icap ettiğine yürekten kâiniyiz. Aksi halde Cemal Paşa şu kapıya bir darağacı kursa milletin aleyhine olan bir anayasaya ‘Evet’ dememek için yağlı ipi kendi elimle boynuma geçirmeyi şeref telakki ederim.”

Anayasa oylamasında diğer partilerden ayrı bir tutum takınan Adalet Partisi (AP), sürecin başlarında sessiz bir politika izlerken, referanduma bir hafta kala bizzat lideri Ragıp Gümüşpala’nın ağzından gizli-memnun şeklinde “Evet” yolunda bir söylemde bulunmuştu. Fakat bu zoraki bir ‘Evet’i ve arkasından “Bununla beraber” deymi geliyordu. Gümüşpala anayasaya ‘Evet’ denmesinin, seçimlerin yapılmasını ve hükümetin milli iradeyle belirlenmesini mümkün kılacağını ifade ediyordu.¹⁰⁶ Bununla birlikte AP’lilere göre, oluşturulan anayasa eksiklikler taşıyordu. Dönemin hassasiyetinden dolayı eksiklikleri tam olarak ifade etmekten sakınan Ragıp Gümüşpala, anayasaya olan mesafeli tavrını şöyle açıklıyordu:¹⁰⁷

“Bir milli anayasanın geniş ve müsait zamanlar içinde dahi hazırlanması büyük güçlükler arz ettiği ve derin ilmî araştırmaları gerektirdiği göz önünde tutulursa bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen Anayasanın gerek şekli ve gerekse muhteva bakımından bir takım noksanları ve fazlalıkları olmasını tabi görmek icap eder.”

Kamuoyunu tepkisi ile konuşmak zorunluluğunu hisseden parti yöneticileri, 27 Haziran’daki bir ilk demeçte, projede eksiklikler olduğunu ifade ediyorlardı.¹⁰⁸ Anayasaya kesin tavır almaktan kaçınan ve gizli-memnun bir şekilde görüşünü ifade eden AP, son sözü halkın söyleyeceğini ifade ediyor, bazı partili idareciler ülke genelinde olduğu gibi, Bursa kamuoyunda da, 1961 Anayasasına yönelik halk oylamasında “Hayır diyelim Hayır Olsun” parolasını yürütüyordu.¹⁰⁹ AP,

¹⁰⁶ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1961., **Milliyet**, 2 Temmuz 1961.

¹⁰⁷ **Son Havadis**, 27 Haziran 1961., **Milliyet**, 2 Temmuz 1961.

¹⁰⁸ Karakartal, a.g.m., s. 172.

¹⁰⁹ Tefik Çavdar, “Adalet Partisi”, Yayın Yönet. Murat Belge, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2090., Ahmet

anayasaya ‘Hayır’ denilmesinde “*Hayırda hayır vardır*” gibisinden ironik biçimde propaganda yapıyordu.

Yeni Türkiye Partisi (YTP), 27 Mayıs sonrasında eski DP oylarını hedefleyen bir parti olarak, anayasa referandumu konusunda net bir tavır almaktan uzak kalmıştır. Genel Başkan Ekrem Alican, anayasayı reddetmek konusunda bir sebep olmadığını demekle yetinmiş, yönetim kurulu seçmenleri anayasa lehinde karar almaları konusunda yönlendirmiştir.¹¹⁰

Bununla birlikte “*düşman kardeş*” olarak bilinen AP, YTP’nin referandumla ilgili gayretlerine hücum etmiştir. AP’nin yarı resmî organı “*Son Havadis gazetesi*”, YTP’nin anayasaya “*Evet*” demeyeceğine dair tamamıyla uydurma bir haber yayınladı. Haberde YTP’nin 1961 Anayasası’na “*Evet*” diyemeyeceği, bu konuda Genel İdare Kurulunda ihtilâf olduğu belirtiliyordu. Haberden ziyadesiyle telâşa düşen YTP lideri Ekrem Alican, bu konuya açıklık getirmek için şunları ifade etti:¹¹¹

“Böyle bir şeye nasıl ihtimal verebilirsiniz? Bakınız ben de, Raif de (Raif Aybar), Cahit de (Çalışma Bakanı Cahit Talas), Kurucu Meclis üyesiyiz. Orada beyaz oy kullandık mânası açıktır. Demek ki İkinci Cumhuriyet Anayasasını tasvip ediyoruz.”

1961 referandumu kampanyasında anayasa lehinde tutum izleyen bir diğer grup ise üniversitelerdi. Üniversiteler gerek Nisan 1960 olaylarından gerek yeni anayasa tasarısının hazırlanması çalışmalarına katılmış olduğundan, kampanyada olumlu ve aktif bir tutum izlediler. Bir yandan üniversite öğretim üyeleri konuşma ve makaleleriyle yeni anayasayı överken, diğer yandan da anayasa mahkemesinin iktidarların dikta bir rejime gitmesini engelleyeceğini ileri

Emin Yalman, **Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 329.

¹¹⁰ **Yeni İstanbul**, 29 Haziran 1961., Karakartal, a.g.m., s. 171.

¹¹¹ Metin Tokar, “Kardeşin Kardeşe Ettiği”, **Akis**, 12 Haziran 1961, s. 17.

süreceklerdi. Ayrıca 9 Temmuz'daki Anayasanın kabul edilmesini dileyeceklerdi.¹¹²

Anayasa referandumu yaklaşırken bir yandan anayasa kötülenirken, diğer taraftan “*mağara ve inlerde yaşayan bir kısım halkımız ve Türkçeyi konuşmayan bölgelerimiz sakinleri*” nezdinde bir sapık propaganda işletilmekte idi. Anayasanın yapıcıları komünist, mason veya dinsiz gösterilerek metnin şeytaniyeti ileri sürülmekte ve iş “*buna oy veren kâfir olur*” fetvasına kadar götürülmekteydi.¹¹³

Sonuçta MBK, siyasî partiler ve diğer kurumların propagandaları sonucunda 1961 yılı başlarında başlayan anayasanın¹¹⁴ halkoyuna sunulması hakkında kanun¹¹⁵ gereğince yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunuldu.¹¹⁶

Yeni anayasanın Türk milletinin sağduyusu ile teyit edileceği inancında olan Ulus; “*Tarihe Altın Bir Yaprak, Halkoyu Kararını Verdi: Evet*”¹¹⁷ başlığıyla duyururken, Vatan; “*Milletçe ‘Evet’ dedik*”¹¹⁸ başlığıyla ifade ediyordu. Hürriyet; Türk milletinin asaletini gösterdiğini vurgulayarak “*Halkın Oyu: ‘Evet’*”¹¹⁹ ifadesiyle yaklaşırken, Cumhuriyet; yeni anayasanın “*Muhteşem Bir Eser*” olduğunu vurgulayarak, “*Millet Dün Anayasaya Vekarla: ‘Evet’ dedi*”¹²⁰ manşetiyle duyuruyordu.

¹¹² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1961., **Milliyet**, 21 Haziran 1961.

¹¹³ Metin Toker, “Referanduma Doğru”, **Akis**, 5 Haziran 1961, s.13.

¹¹⁴ Kanun No 334, Kabul Tarihi: 27/5/1961, “Halkoyuna Sunulmak Üzere Tasarımın Resmi Gazete ile İlanı”: 31/5/1961, S: 10859, **Resmi Gazete**: (20/7/1961).

¹¹⁵ Kanun No: 283, **Resmi Gazete**, 1.4.1961 -10771., Kabul Tarihi: (28.3.1961), 4. Tertip Düstur, C. 1, s. 2339.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1961.

¹¹⁷ **Ulus**, 10 Temmuz 1961.

¹¹⁸ **Vatan**, 10 Temmuz 1961.

¹¹⁹ **Hürriyet**, 10 Temmuz 1961.

¹²⁰ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1961.

1961 Anayasası Referandum Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Katılım Oranı %	Geçerli Oy Sayısı	Geçersiz Oy Sayısı	EVET Oyu Oranı ve Sayısı	HAYIR Oyu Oranı ve Sayısı
12.747.901	10.321.111	81.0	10.282.036	39.075	6.348.092 % 61.7	3.933.944 % 38.3

Kaynak: TÜİK, “Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961”, Ankara, 2008, s. 197.

1961 yılı başlarından çalışmalara başlanan 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 günü kamuoyunda büyük yankı uyandırarak % 61.7 ‘Evet’, % 38.3 ‘Hayır’ oy oranı ile kabul edilmiştir. Anayasanın kabulü haberlerini ulusal ve yerel basın kuruluşları sürmanşet yaparak büyük coşkuyla karşılamışlardır.¹²¹

Türk siyasî tarihinde 9 Temmuz 1961’de ilk kez bir anayasa referandumu yapıldığını ifade eden Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında; referandumun dürüst, tarafsız ve demokratik usullerle yapıldığını, Türk Milleti’nin büyük bir olgunluk içerisinde iradesini kullandığını belirtmiştir.¹²²

Ulus gazetesi ertesi gün; “Devlet Başkanı Gürsel, dün bir süre Başbakanlıkta çalışmış ve öğle üzeri Çankaya’ya dönmek üzere Başbakanlıktan ayrılırken gazetecilere halkoyu sonuçları hakkında görüşlerini söylemiştir: “Millet dimdik durmasını bildi. Türk Milleti her şeye rağmen doğru yolu bulmakta asaletini gösterdi.” ifadelerinde bulunurken¹²³, Milliyet gazetesi halkoylmasının ertesi günkü manşeti şu şekildeydi: “Anayasanın halkoyuna sunulmasına ait ilk sonuç: Evet: % 65, Hayır: % 35. Gürsel, ilk

¹²¹ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1961.

¹²² Cumhuriyet, 14 Temmuz 1961.

¹²³ Ulus, 12 Temmuz 1961.

sonuç memnuniyet vericidir dedi. Kurucu Meclis 21 Temmuz'da seçim tarihini tespit edecek. Adalet Partisi şimdilik hayır oylarına sahip çıkmayı düşünmüyormuş"¹²⁴

Tercüman gazetesi, referandum sonuçlarına şu şekilde yer vermiştir: *"Anayasa referandumunda belli olan neticeler: 6 milyon evet, 3 milyon hayır. 13 milyon seçmenden 9 milyonu oy verdi. Anayasanın Türk milleti tarafından tasvip edilmesi, Ankara hükümet çevrelerinde büyük memnuniyet uyandırmıştır. CHP, CKMP ve YTP genel merkezlerinde de aynı memnuniyet müşahede edilmiştir. İl ve ilçe seçim kurullarından gelen neticeler Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanmaktadır. Ancak kati netice birkaç gün içinde rakamlarla da belli olacaktır.*"¹²⁵

Hürriyet gazetesinde, referandum sonuçları şu manşetle yer aldı: *"Türk milleti asaletini gösterdi. Anayasaya 6 milyon 374 bin beyaz oyla evet, 3 milyon 984 bin oyla hayır denildi. Gürsel, halkoyu neticesinde millet asaletini göstermiştir. Dimdik duruyoruz ve doğru yoldayız.*"¹²⁶

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü Parti Meclisi'nin toplantısından önce halkoylaması hakkındaki düşüncelerini soran gazetecilere; *"Neticeden memnun oldum, serbest, emniyet verici bir seçim yapılmıştır. Hür vatandaşların oyları bir nispet dâhilinde elbette farklı olacaktır. Benim söyleyeceğim bu kadar.*" Ardından Hür Vatan Ankara muhabirine de İsmet İnönü; *"Halk kendi reyini vermiş, reyine sahip olarak kararını bildirmiştir. İlk defa referandum yapılmış bir hür memleketin kararı göz önüne alınrsa sonuç memnuniyet vericidir."* ifadelerinde bulunmuştur.¹²⁷ Bununla birlikte CHP yöneticileri, referandumda çıkan hayır oylarını, DP'lilerin halkı kandırmalarına yoruyorlardı. An-

¹²⁴ **Milliyet**, 11 Temmuz 1961.

¹²⁵ **Tercüman**, 11 Temmuz 1961.

¹²⁶ **Hürriyet**, 12 Temmuz 1961.

¹²⁷ **Ulus**, 12 Temmuz 1961.

cak, İsmet İnönü, “*Hayırların sebebini daha derinlerde aramak gerektiğini*” ifade ediyordu. Adalet Partisi İzmir İl Genel Merkezi ise, “*Evet’ler kadar ‘Hayır’ların da kutsal olduğunu*” vurguluyordu.¹²⁸

1961 referandumunun ilgi çeken ilk noktası referanduma katılma oranının yüksekliğidir. Referandumda seçmenlerin yüzde 81’i oylamaya katılmıştır. Katılma oranı kırsal bölgelerde yüzde 83,3’ü bulmuştur. Bununla birlikte Anayasanın kabul edilmesinden sonra AP dışında, bütün partilerin ve baskı gruplarının anayasa lehinde propaganda yapmalarına rağmen, 9 Temmuz günü 3,9 milyon seçmen, yani seçmenlerin yüzde 38,3’ü anayasaya, ‘*Hayır*’ demişti. Hayır oyu kırsal bölgelerde daha yükselmekte ve yüzde 39,5’i bulmaktaydı. Anayasaya seçmenlerin yüzde 61,7’si, kentli seçmenlerin yüzde 64,7’si ‘*Evet*’ demişti. Çıkan sonuç, kırsal bölgelerde kentlere göre, hem katılma, hem de hayır oyu yüzdesinin daha yüksek olduğuydu.¹²⁹

Bununla birlikte 1961 yılı resmî verilere göre iller açısından durum incelendiğinde 11 ilin anayasayı reddettiği görülmektedir. Aydın’da seçmenlerin yüzde 56,0’i, Bursa’da 52,9’u, Çorum’da 52,2’si, Denizli’de 51,3 İzmir’de 50,2’si, Kütahya’da 58,2’si, Manisa’da 56,1’i, Sakarya’da 52,8’si, Samsun’da 57,0’ı, Zonguldak’ta 53,1’i anayasayı reddetmiştir.¹³⁰

Anayasanın onaylanmadığı illerin tümünün 1957’de DP’li iller olmasına karşın, DP’li tüm illerin 1961 yılında anayasa aleyhine oy kullanmadığı karşılaştırmalı incelemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kırklareli, İstanbul, Edirne, Balıkesir, Çanakkale, Muğla, Hakkâri, Bitlis gibi iller 1957’de DP’ye oy vermişlerdir, ama 9 Temmuz 1961’de diğer DP’li illerden ayrılarak, anayasayı onaylamışlar-

¹²⁸ Çakmak, a.g.m., s. 377.

¹²⁹ Karakartal, a.g.m., s.174.

¹³⁰ T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, “Anayasa Oylaması Sonuçları”, 15.07.1961, ss. 1-4..

dır. 1961 Anayasası'na, 67 ilden 11 ilin dışında kalanlar evet demişlerdir. Türkiye ortalaması bu referandumda yüzde 61,7 olurken anayasaya: 18 il yüzde 70'in üzerinde bir oranla evet demiştir. Bu iller Ağrı (82,9), Artvin (77,8), Bingöl (79,6), Diyarbakır (73,8), Erzincan (76,4), Hakkâri (92,9), İstanbul (77,4), Kars (92,8), Kırşehir (92,8), Malatya (88,7), Mardin (97,9), Muş (79,1), Siirt (91,7), Sivas (74,8), Tunceli (95,1), Urfa (80,2), Uşak (75,5), Van (80,8)'dir.¹³¹

1961 Anayasası referandumu, seçmen davranışının, genel parti sadakati ile siyasal, iktisadî büyük olaylar çerçevesinde oluştuğunu göstermektedir. Örneğin, 1961 anayasası yeni, teknik anayasal durumları ilk kez Türkiye'ye getiriyor, ikinci bir meclis, bir anayasa mahkemesi kuruyordu. Bilindiği gibi siyasî partiler, bu teknik özelliklere kampanya sırasında, pek az dokunmuşlar, tartışmayı 27 Mayıs taraftarları ile karşıtları, ya da DP'ye sadakat çizgisinde olanlarla sürdürmüşlerdir. Yerel planda, parti militanları propaganda ile oylamanın anlamını demagojik biçimde değiştirmişlerdir. Kamuoyu yoklamasında gazeteler, referandum sırasında ve sonrasında yayınlanan haberlerle bu konuda çok sayıda örnek vermişlerdir.¹³²

1961 Anayasası ile Türkiye, en çağdaş dönemine giriş yaptı. Ancak anayasanın değişmesine rağmen bazı demokratik haklar Türkiye'de kullanılmadı. Bu durum, Türkiye'de iki yüz yılda bir verilen demokrasi savaşında Türkiye'nin gerçek demokrasinin temel ilkelelerini benimseyemediğini, demokrasiyi biçimsel kurallar ile sınırladığını göstermekteydi.¹³³ Bununla birlikte 1961 Anayasası ile demokrasi, anayasa, hukuk devleti kavramının arkasında, anayasaya ve hukuk düzenine karşı olan bir düzenin temeli atıldı. “*Anayasa, ona ya-*

¹³¹ T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, “Anayasa Oylaması Sonuçları”, 15.07.1961, ss. 1-4.

¹³² Karakartal, a.g.m., s. 180.

¹³³ Uğur Mumcu, “Demokratik Hak”, **Milliyet**, 27 Aralık 1969.

bancı ellerde, eylemsel geçerlilik kazanmamış, sosyal haklar ve ödevler bölümündeki ilke ve güvenceler bir yana, anayasanın düşünce özgürlüğüne ilişkin açık hükümleri, çiğnenmişti ve çiğnenmekteydi.”¹³⁴

9 Temmuz 1961'den sonra Anayasa'sının yürürlüğe konulmasıyla birlikte, aydın-öğrenci-işçi kesimlerinin siyaset yapmasının önü açılıyordu. Bu durum, 27 Mayıs Askerî Müdahalesi'nin Türkiye'de rejimin demokratikleşmesi yolunda 1946 yılında başlayan süreci daha ileriye götürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte 1961 Anayasası, gerçek anlamda bireysel özgürlükleri genişletirken aynı zamanda siyasî iktidarın hareket alanını daraltan bir nitelik taşıyordu.¹³⁵ 1961 Anayasası ile seçim sistemi değişti ve nispi temsil sistemi uygulaması getirilerek tek bir partinin iktidarı tek başına ele geçirmesinin önüne geçilerek seçimlerde çoğunluk sistemi uygulamasından vazgeçildi.

Sonuç:

27 Mayıs sonrasında yapılan 1961 Anayasası çağdaşına göre Türk halkına Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaşadıkları en büyük siyasî özgürlüğü sundu. Bu anayasaya göre Türkiye yeni bir “sosyal devlet” olarak tanımlanıyor, vatandaşlara bugüne değin hiçbir zaman düşünülmemiş toplumsal haklar veriyordu. Üniversitelere özerklik ve öğrencilere dernek kurma hakkı, işçilere grev hakkı tanıyordu. Bu özgürlükler çerçevesinde 1961 Anayasası, esasen “demokratik-özgürlükçü-hukuksal” yönüyle aydın-öğrenci-işçi kesimlerinin siyaset yapmasının önünü açmış oluyordu.

1961 Türk anayasa referandumunun ilgi çeken diğer önemli yönü ise, referandum oylaması ile parti sadakati ilişkisinin araştırılmasıdır. 1961 Türkiye'si'ne bakıldığında parti sadakatinin referandum oylamasını doğrudan etkilediğini görmek mümkündür. Örneğin, Türkiye'nin batı bölgelerinde Demokrat Parti'ye oy verdikleri

¹³⁴ Uğur Mumcu, “Esas: Anayasa!..”, **Milliyet**, 14 Ekim 1969.

¹³⁵ Hikmet Özdemir, **Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908- 1980)- “Siyasal Tarih (1960- 1980)”**, Cem Yayınevi, Yay. Haz. Sina Akşin, İstanbul, 2002, s. 228.

bilinen iller, referanduma yüksek oranda katılıp, anayasayı onaylamadıkları gibi, bu illerin kullandıkları hayır oylarının oranı âdeta dört yıl önce kullandıkları DP oylarıyla aynı kalmıştır. Aynı şekilde doğunun CHP’li illeri ya da CKMP etkisindeki Kırşehir, referandum oylamasına yoğun şekilde katılmışlar ve partilerinin dilediği çizgide anayasayı onaylamışlardır.

Diğer taraftan 1961 Anayasası, getirmiş olduğu bu sosyal devlet anlayışıyla gerçek anlamda bireysel özgürlükleri genişleten, aynı zamanda da siyasî iktidarın hareket alanını daraltan bir nitelik taşımaktaydı. 1961 Anayasası, her ne kadar Batı sentezli liberal-demokratik gelenek ile bütünleşerek olumlu özelliklere sahip olsa da toplumun kendi dinamiğiyle değil de, bir askerî müdahalenin ürünü olması nedeniyle yapıldığı için referandum sürecinde anayasaya karşı “*tepkisel*” bir nitelik atfedilmiştir.

1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu en önemli yeniliklerden biri de seçim sistemiydi. 1961 Anayasası, çoğunluk sisteminden nispi seçim sistemine geçişi de beraberinde getirdi. Bu seçim sistemi bir partinin tek başına iktidara gelmesini zorlaştıracak nitelikteydi. Barajsız nispi seçim sistemi olarak ifade edilen bu sistem ile 27 Mayıs sonrasında küçük partilerin çoğunlukta olduğu bir dönem açıldı. Böylece yeni seçim sistemi, Türk siyasî hayatının sorunlarına çözüm olamayacak olan küçük partilerin bolca, koalisyon hükümetlerinin çoğunlukta olduğu bir dönemin kapısını aralıyordu.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR VE RAPORLAR

BCA, Dosya: 2/2, Fon Kodu: 30.18. 01, Yer No: 154. 91. 9. Tarih: 28 Nisan 1960).

BCA, Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslara Ait Raporun Ana Hatları, 28 Mayıs 1960.

BCA, 030.01.00. 00.1.10.1.7, 12 Haziran 1960.

BCA, 030.01.00.00.1.101.4, 4 Temmuz 1960.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanak Dergisi

Milli Birlik Komitesi Yassıada Broşürü, Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1960.

Resmi Gazete

TC Devlet İstatistik Enstitüsü, “Anayasa Oylaması Sonuçları”, 15 Temmuz 1961.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

TÜİK, “Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961”, Ankara, 2008.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler ve Dergiler

Akşam

Akis

Demokrat İzmir

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni İstanbul

Yeni Asır

ARAŞTIRMA ESERLERİ

A- Kitaplar

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara, 1988.

BAŞGİL, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çeltüt matbaası, İstanbul, 1966.

CANKAYA, Özden, **Dünden Bugüne Radyo Televizyon**, Beta Yay., İstanbul, 1997.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

ERKANLI, Orhan, **Anılar.. Sorunlar.. Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

FERİDUN, Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul, 1962.

GİRİTLİ, İsmet, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 1991.

- GÖZÜBÜYÜK, Abdurahman Şeref - KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Me-tinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, 1. Baskı, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- KIRKPINAR, Kenan, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi: İngiltere ve Türkiye (1919-1922)**, 1. Baskı, Phoenix Yay., Ankara, 2004.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.
- ONAR, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C I, İstanbul, 1966.
- ÖZDEMİR Hikmet, **Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908- 1980)- Siyasal Tarih (1960- 1980)**, Cem Yayınevi, Yay. Haz. Sina AK-ŞİN, İstanbul, 2002.
- SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, Gerçek Yayı-nevi, İstanbul, 1979.
- TANİLLİ, Server, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980**, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1960-1961: Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim**, C 5, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, 1. Baskı, Gerçek Ya-yınevi, İstanbul, 1973.
- TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kül-tür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- ULAY, Sıtkı, **Harbiye Silah Başına-General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları**, Kitapçılık Ticaret Ltd. şti. yay., İstanbul, 1968.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim (1922-1970)**, C 2, Rey Yayınları, İstanbul, 1970.

YERASİMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-3 (I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e)**, çev. Babür Kuzucu, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, çev. Yasemin Sanar Gönen, İstanbul, 1995.

B-Makaleler

ARSLAN, Zühtü, “Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce (Liberalizm)**, C.7, 1.Baskı, İletişim Yayınları, Edit. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, 2005.

ÇAKMAK, Fevzi, “27 Mayıs’tan 12 Eylül’e İzmir”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, C II., 1. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2013.

ÇAVDAR, Tevfik, “Adalet Partisi”, Yayın Yönet. Murat Belge, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KARAKARTAL, Bener, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası-Prof. Dr. Cavit Orhan Tütingil’in Anısına Armağan**, C XXXVIII, S. 3-4 (1984).

MUMCU, Uğur, “Esas: Anayasa!..”, **Milliyet**, 14 Ekim 1969.

MUMCU, Uğur, “Demokratik Hak”, **Milliyet**, 27 Aralık 1969.

TOKER, Metin, “Kardeşin Kardeşe Ettiği”, **Akis**, 12 Haziran 1961.

TOKER, Metin, “Referanduma Doğru”, **Akis**, 5 Haziran 1961.

YILDIZ, Mine, “Siyasal İletişim Aracı Olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Televizyonu (Meclis Televizyonu)”, **Yasama Dergisi**, S 20, 1. Baskı, Ankara, 2012.

C- Tezler

AYHAN, Evren, **Osman Bölükbaşı'nın Siyasî Faaliyetleri (1913-2002)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

TARİHÇİ VE BASIN

Zeki ERASLAN*

ÖZET

Basın unsurlarınca üretilen bilgi tarihçi için veri olarak kullanılabilir mi? Ya da bu veri kullanılırsa tarihçinin yaklaşımı nasıl olması gerekir? Sorularına cevap aramadan önce tarih bilimi ve metodolojisi üzerine bazı değerlendirmeler faydalı olacaktır. Farklı alanların araştırmacıları için tarih nedir? Tarihin pek çok farklı tanımı vardır. Bu tanımlamada, aynı zamanda tarih metodolojisi ile de ilgili olduğundan, bu çalışmada “kaynaklara dayalı mülâhazâlar” tanımı tercih edilmiştir.

Tarihçinin çalışma alanı yakın dönemle ilişkiliyse, gösterdiği dikkat ve özen daha da artacaktır. Şöyle ki çok ciddi bir kaynak çeşitliliğiyle karşı karşıya kalan tarihçi, daha dikkatli hareket etmek ve veri çeşitlerini kullanırken doğru bilgiye ulaşmak için eleştirel ve analitik düşünme yöntemlerini geliştirme ihtiyacıyla karşılaşacaktır. Yakın dönem çalışan bir tarihçinin kullanması gereken bir veri türü de basındır. Basın; siyaset, ekonomi, kültür ve diğer konularda haber ve bilgi sağlamak için her gün, yorum olsun ya da olmasın yayımlanmaktadır.

Bilim ve teknoloji tarafından sağlanan imkânlar sonucunda, dünya geçen yüzyılda önceki bin yıldan çok daha fazla değişmiştir. Bu değişimler aritmetik değil geometriktir. Teknolojinin hızlı gelişimi, pek çok alanda olduğu kadar medya alanında da hızlı değişim ve dönüşüme yol açmıştır.

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yardımcısı, ANKARA.

Tarihçi, yakın tarih olaylarını seçerken çok daha büyük problemlerle yüzleşmektedir. Yakın dönemdeki belgelerin bolluğuna ek olarak, küreselleşen dünyada tecrübe edilen gerçeklerdir. Yakın dönem üzerlerine çalışmakta olan tarihçiden, veri çeşitliliğinden (yazılı ve görsel metinler, medya, multimedya verileri / multimedya, istatistikler, anketler, sözlü kaynaklar vs.) faydalanarak gelecek için değerlendirmeler yapması da beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihçi ve Basın Arasındaki İlişki, Tarihçinin Yaklaşımı, Değişim, Teknolojinin Gelişmesi

THE HISTORIAN AND PRESS

ABSTRACT

Can the information produced by the constituents of the press be used as data for the historian? Or how to be should the historian's approach be used if this data is used? Before you search for answers to questions, some evaluations on history science and methodology will be useful. What is the history of the researchers of different fields? There is different definitions of history. In this definition, "Sources-based considerations " has been preferred in this study since it also relates to the methodology of history.

If the field of study of the historian is related to a near-term cross-section, the attention and diligence it shows will increase even more. Namely; Faced with a very serious diversity of resources, the historian will face the need to develop critical and analytical thinking methods to achieve accurate information while using data diversity and to apply them more carefully. A data type that the recent working historian should use is the 'press'. Press; are published daily, with or without comment, to provide news and information in politics, economics, culture and other matters.

As a result of the possibilities provided by science and technology, the world has changed much more in the last century than it was in the previous millennium. These changes are not arithmetic but geometric. The rapid development of technology has led to rapid change and transformation in the field of media as well as in many fields.

The historian working on the faced with much bigger problems when choosing the events of the recent history. These are the facts that in addition to the abundance of documents in the recent period, they are being experienced in the globalizing world. It is expected to make predictions for the future by taking advantage of data diversity

(written and visual texts, media, multimedia data / multimedia, statistics, questionnaires, oral resources, etc.) from historian working on recent history working.

Key Words: Relationship between historian and press, Historian's approach, Change, Development of technology.

Giriş

“Basını oluşturan unsurların ürettiği bilgiyi tarihçi veri olarak kullanabilir mi? Veya bu veriler kullanılacaksa tarihçinin yaklaşımı nasıl olmalıdır?” sorularına cevap aramadan önce tarih ilmi ve metodu üzerinde bazı değerlendirmeler faydalı olacaktır. Farklı sahaların araştırmacılarının tarih nedir? diye sormaları ve bu yolla tarihi tanımlamayı denemeleri neticesinde, tarihin birbirinden çok farklı tanımları ortaya çıkmıştır. Bu tanımlardan “*Kaynaklara dayalı mülâhazâlar*”¹ şeklindeki tanım, tarihin metodolojisi üzerine de çağrışım yaptığından bu çalışmada tercih edilmiştir. Zeki Velidi Togan’a göre;

“Tarihçi, yalnız fiziki hadiselerin tesirini tespit ile iktifa etmeyip ruhi amilleri ve onlar arasındaki mu’dil illi bağılıkları araştırmak mecburiyetinde olduğundan vazifesi ağırdır. Tarih tetkikatı, çalışma şartlarının mu’diliği ve metodlu çalışmanın kıymet ve ehemmiyeti anlaşılabilir yapılsa ilmi kıymeti öteki ilimlerden mesela tabiat sahasındaki mesaiden hiç eksik olmaz. **Tarihçinin işi çok müşkül ve tehlikelidir.** Cüz’i bir dikkatsizlik neticesi bu yoldaki mesai ilmi olmaktan çıkar, nihayet hayal ve vehim mahsulü olarak kalır.”²

Tarihçinin çalışma alanı eğer yakın bir dönem kesitini ilgilendiriyorsa göstereceği dikkat ve titizlik daha da artmaktadır. Şöyle ki; çok ciddi kaynak çeşitliliği ile karşı karşıya olan tarihçi, veri çeşitliliğini kullanırken doğru bilgiye ulaşmak için eleştirel ve analitik düşünme yöntemlerini geliştirmek ve bunları daha özenli uygulamak gerekliliği ile karşı karşıya kalacaktır. Yakın dönemi çalışan tarihçinin kullanmak durumunda olduğu bir veri çeşidi de “basın”dır. O halde tarihçinin basına yaklaşımını değerlendirmeye geçmeden önce basınla ilgili bazı hususlara değinmek faydalı olacaktır.

¹ Fatma Acun, **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Hacettepe Üniv., Yay., 2008, s. 11.

² Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1985, s. 14-15.

Basın; politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için, yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayınlardır. Dar anlamıyla basın, sadece gazete ve dergileri kapsamaktayken geniş anlamda basın, belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haber ve fikirleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir.

Basın-yayın (kitle iletişim araçları, kitlesel medya), günlük dilde radyo, televizyon, gazete, dergi gibi elektronik veya yazılı basın organlarını anlatmak için kullanılan bir terimdir. Bu araçlar yazılı (gazete, dergi), sözlü (radyo), görsel (televizyon) ya da elektronik (bilgisayar) olabilir. Bu çeşitlenme sebebiyledir ki *basın deyiminin yerini medya* almıştır.³ Medya; Latince ortam, araç anlamına gelen medium kelimesinin çoğulundan gelmiştir. Her türlü bilgiyi kişilere ve topluma aktaran, eğlence, bilgi, ve eğitim gibi üç temel sorumluluğa sahip görsel, işitsel ve hem görsel, hem işitsel araçların tümüne medya denmektedir. Ancak hepsinin ortak noktası değişmemiştir: Haber vermek.

Son dönemlerde elektronik gazetecilik deyiminin yanı sıra “İnternet Gazeteciliği” veya “Online Gazetecilik” tanımları da kullanılmaktadır. Elektronik gazeteciliği ilk kez ABD’de Washington Post’un da aralarında bulunduğu bir grup gazete 1995’te başlatmıştır.⁴ Yazılı ve görsel medyaya nazaran yatırımının daha az masraflı olması sebebiyle ve onların işlevini daha az maliyetle gerçekleştirebildiği için, elektronik gazetecilik kitle iletişimi alanında giderek daha çok önem kazanmaktadır. Ayrıca sadece internet üzerinden yayın yapan haber birimleri (portal) de devreye girmiştir.

³ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, 2006, s. 16.

⁴ a.g.e., s.180.

Basının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Basının neden ve nasıl ortaya çıktığına değinmekte fayda vardır. İnsan, çevresinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmek ve öğrendiklerini veya düşündüklerini başkalarına duyurmak ihtiyacındadır. Bu ihtiyaç az veya çok her insanın doğasında vardır. Bu *ihtiyacın giderilmesi için* girişilen çeşitli teşebbüsler sonunda bugün basın-yayın dediğimiz ve medeni toplumun dördüncü kuvveti saydığımız “*basın müessesesi*” doğmuştur.

Haber, iktidarlarını güçlendirmek isteyen hükümdarlardan başka, ticarî faaliyetlerini geniş alanlarda sürdüren tüccarların da ilgisini çekiyordu. Bu nedenle XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa’da görülmeye başlayan tüccar mektupları ve raporlar büyük ilgi görüyordu. Yine bu dönemde tertip edilen Haçlı Seferleri ile şehir kültürünün kuvvetlenmesini sağlayan Rönesans, uzak diyarlardan haber alma ihtiyacını artırmıştır. Öte yandan, Osmanlılarla yapılan savaşların sonuçlarını öğrenme arzusu, haberin değerini artıran diğer bir faktör olmuştur. Bu nedenle eş-dost ve ticarî ortaklardan gelen haber mektupları, artan ilgi üzerine çoğaltılarak satılmaya başlanmıştır.⁵

Basının İşlevi ve Gazeteci

Kamuoyunun basından beklediği ilk iş sıcak haber vermesidir. Dolayısıyla *haber tazeyken kıymetlidir*. Üzerinden belli bir süre geçtikten sonra alınan haberin değeri düşer.

Toplumun doğru bilgilendirilmesi göreviyle karşı karşıya bulunan basın, bu kamusal hizmeti yerine getirirken aynı zamanda demokratik bir ortamın oluşumuna da katkı yapmaktadır. Halkın günlük yaşamıyla ilgili hayat pahalılığı, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi so-

⁵ Nermin Abadan, “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 16, S 1, 1961, s. 119.

runlarda haber vermek suretiyle hem yerel hem de merkez otoritenin denetlenmesine katkı yapan basın, diğer taraftan seçim sürecinde toplumun doğru demokratik tercihlerde bulunmasına da fırsat vermektedir.⁶

Tarih araştırmalarında en fazla istifade edilen kaynaklar yazılı metinler ile görsel verilerdir. Bu görsel veriler içinde hareketsiz imaj olarak yer alan fotoğraf ve resimler Kırım Savaşı'ndan beri (1853-1856) kullanılmaktadır.⁷

Teknolojinin gelişmesiyle, yaşanan bilişim çağında bir taraftan basın kaynaklarında çeşitlenme olurken (televizyon, internet ve ona bağılı olarak sosyal medya, internet gazeteciliğı, bloglar vb. gibi) diğer taraftan bu gelişmeye bağılı olarak günümüzde dünyanın her tarafından anlık fotoğraf ve video (hareketli görsel imaj) paylaşımlarıyla haberin hızlı akışı ve sıcaklığı *mümkün ve sürekli* hale gelmiştir.

İletişim kuramcısı O' Neil, gazeteciliğı "Doğruyu söyleme mesleğı" olarak tanımlamaktadır.⁸ Bu tanıma göre, gazeteci toplumdaki olayları nesnel bir biçimde aktarmak, vatandaşları doğru bilgilendirmek göreviyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1981 tarihli Mesleklerin Uluslararası Standart Sınıflandırmasında gazeteciyi, "Yazılı Basında ya da benzer şekilde radyo ve televizyonda yayımlamak üzere güncel olaylar hakkında bilgi veren, haberleri toplayan, röportaj yapan kişi olarak tanımlamışken, 1988 tarihli aynı başlıklı toplantısında gazeteci için bahsedilen görevlerine ilaveten '*yorumlama*' görevini de eklemiştir.⁹

⁶ Atilla Özsever, **Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteciler**, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 21.

⁷ Acun, a.g.e., s..52.

⁸ Özsever, a.g.e., s. 29.

⁹ Özsever, a.g.e., s. 30-31.

Basının Avrupa'daki Gelişimi

Matbaanın icadı ile teknik olanaklar açısından kolaylıklar sağlanan basının gerçek anlamda ortaya çıkışı 17. yüzyılda Avrupa'dadır. Basın denilince aklımıza ilk gelen yayın gazeteler olmaktadır ki gazeteyi mümkün kılan da matbaa olmuştur. 1450'ye doğru Avrupa'da sosyal yapının değişimi, ekonomik gereksinimin artması ve bunların belli bir teknoloji ile birleşmesi sonucu basımevi belirmiş ve çok kısa sürede kıtanın bütün kentlerine yayılmıştır. Gelişim öylesine hızlı ve köklü oldu ki, ünlü Fransız yazarı Rabelais 1530'da şöyle di-yordu:¹⁰ “Artık okumayan kalmadı. Hırsızlar ve cellatlar, meyhaneciler, seyisler ve halkın aşağı tabakası bile eskinin doktor ve âlimlerinden daha bilgili. Kadınlar ve çocuklar bile okuyor.”

Avrupa'da matbaanın yaygınlaşması ile artan okuma yazma oranı habere olan ilgiyi artırmıştır. Bu durum daha nitelikli yayınlara olan ihtiyacı ortaya koyarken, zaman içinde ilk süreli yayınlar da görülmeye başlanmıştır. Gerçek anlamda ilk süreli yayınlar XVII. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır.

Bu türün ilk örneği Hollanda'nın Anvers kentinde 1605 Mayıs'ından itibaren düzensiz olarak basılan *Nieuwe Tydinghen* adlı gazete olmuştur.¹¹ Bunu Londra ve Paris'te ortaya çıkan benzerleri takip etmiştir.

Gazetelerin sayısı artarken, onları kontrol etmek isteyen hükümetlerin uyguladığı *sansür*, gelişmelerine mani oluyordu. 1695 yılında İngiltere'de sansürün kaldırılması, İngiliz basının büyük gelişme göstermesine neden oldu. Bu özgür ortam bir süre sonra günlük gazetelerin ortaya çıkmasına fırsat verdi. Nitekim 11 Mart

¹⁰ Koloğlu, a.g.e., s. 16.

¹¹ Uğur Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Spring 2013, p. 31-57, Ankara-Turkey, s. 33-34.

1702’de ilk günlük gazete olan The Daily Courant yayınlanmaya başlamış ve bunu diğer günlük gazeteler takip etmiştir.¹²

İngiliz basını, *sansürün kaldırılması* ve basına daha rahat çalışma ortamı sunulması açısından diğer Avrupa devletlerinin önünde yer almıştır. Bu durum özellikle günlük yayınlanan gazetelerin yayın tarihlerine bakıldığında net bir şekilde göze çarpmaktadır. Zira Fransa’nın ilk günlük gazetesi olan Journal de Paris, ilk İngiliz günlük gazetesinden üç çeyrek yüzyıl sonra, 1 Ocak 1777’de yayınlanmaya başlamıştır. Avrupa’da basın yayın faaliyetleri, XVIII. yüzyılda hızla gelişme gösterirken Osmanlı toprakları gazete ile tanışmak için uzun bir süre daha beklemek zorundaydı.

1730’lu yıllara kadar geçen 300 yıl içinde Batı’da 1,5 milyon kiptan 1,4 milyar nüsha basılmıştı. 1753’te Londra’da günlük gazete tirajı 20 bine ulaşmıştı. Müteferrika matbaası ise 1729-1742 arasında ancak 23 ciltlik 17 eseri toplam 12 bin nüsha basmaktan ileri gide-memişti.¹³

Basının Osmanlı’daki Gelişimi

Osmanlı uygulamasında basımevine karşı dine dayalı bir önyar-gının bulunabileceği görüşünü yanlış yere savunanlar çıkmıştır. Oysa bunun pek çok kanıtı vardır. 1493’te İspanya’dan kaçan Yahudilerin basımevi kurmasına, 1567’de Ermeniler, 1610’da Maruni Araplar, 1627’de Rumlara basımevi kurma noktasında izin verilmiştir. Lale devrinde açılan matbaa dönemi sonlandıran Patrona Halil İsyanı ile de kapatılmamıştır. Matbaanın gecikmesi okuyucu kitesinin sınırlı-lığı ve haber yayımcılığı alanına girilmemesidir.¹⁴

Osmanlı devletinde ilk gazete 1828’de Kahire’de “*Vekayi-i Mıs-riye*” yayına başladı. Bundan üç yıl sonra 1831’de de II. Mahmut

¹² a.g.m., s. 34.

¹³ Koloğlu, a.g.e., s. 16-17.

¹⁴ Koloğlu, a.g.e., s. 13-15.

resmî gazete olan *Takvim-i Vekayi*'yi yayımlattı. Türk basın tarihinin başlangıç noktası *Takvim-i Vekayi*'dir.¹⁵

Ceride-i Havadis, Türk basın tarihinin yarı resmî olan ilk Türkçe gazetesi olarak kabul edilir. William Churchill adında bir İngiliz tarafından 1840 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Devletten teşvik yardımı aldığından ötürü gazete *yarı resmî bir kimliğe* sahip olmuştur. Özel girişimle yayımlanan ilk gazete ise Ağâh Efendi ile Şinasi'nin girişimleriyle *Tercuman-ı Ahval*'dir.(1860)¹⁶

Daha sonra da kamuoyunun önemini her şeyin üstünde tutan ve Yeni Osmanlılar Cemiyetinin sözcüsü durumuna gelen *Tasvir-i Efkâr* (1862) yılında yayımlanmıştır. Daha sonra da muhbir, ibret, ulum ve Hürriyet ve sabah gibi gazeteler yayınlanmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde *Hâkimiyet-i Milliye* ve *İradey-i Milliye* gazeteleri ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Türk Basın Hayatı, bazı hukukî, mali ve personel problemlerine karşın yaklaşık beş milyon civarında satılan ve sayısı otuzun üzerinde olan günlük gazete ile rakamlar istenilen düzeyde olmasa da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Günlük gazete satışının üç katı kadar da çevrimiçi okuyucunun olduğu tahmin edilebilir görünmektedir.

Medya, Tekelleşme ve Tarihçi

Toplumun doğru bilgilendirilmesi göreviyle karşı karşıya bulunan özgür olması gereken basın, bu görevini yerine getirirken bazı olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Medya büyük sermayenin eline geçtiği ölçüde çıkarların sözcülüğünü yapmaktadır.¹⁷ Medyadaki tekelleşmenin demokrasiye olan

¹⁵ Akbulut, a.g.m., s. 34.

¹⁶ Koloğlu, a.g.e., s. 43.

¹⁷ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 2005, s. XIX.

olumsuz etkisinin başında düşünce özgürlüğü ve halkın haber alma hakkının sınırlanması gelmektedir. Diğer bir olumsuz etki ise tekelleşme ile birlikte basın çalışanlarının iş güvencesi ve editoryal bağımsızlığı iyice kısıtlanmış sendikalaşması da fiilen etkisiz hale gelmiştir.¹⁸ Bununla birlikte tekelleşmenin diğer bir sakıncası olarak siyaset mühendisliği çabalarında bir enstrüman olarak medyanın, kullanıldığı ya da kullanılmaya çalışıldığı zaman zaman görülmektedir.

Büyük sermayeye aşırı bağımlılık, basındaki tekelleşme eğilimini son derece artırmıştır.¹⁹ Türkiye'nin demokratik rejime adım atmasıyla birlikte basın, üç temel erkin yanında dördüncü erk olarak yerleşmiş ve büyük bir ivme kazanmıştır. Kamuoyunu bilgilendirme ve bilinçlendirme işlevi ön planda olan basının diğer üç erkten farkı devlet dışı özel bir girişimin ürünü olmasıydı.

Özgür basının (medyanın) büyük sermaye ya da farklı örgütleniş şekline sahip çıkar odaklarının güdümünde kalması kadar, siyasal iktidarın kontrolünde olması da bazı riskleri barındırmaktadır. Şöyle ki; bu risklerin ortak noktası: *manipülasyon ve eleştirel düşünceye hayat hakkı tanınmamasıdır*. Manipülasyon ile toplumun algısı yönetilmeye çalışır. Eleştirel düşüncenin yok olması ise toplumu tek tipleştirilmeye hizmet eder. Demokrasi deneyimi olan toplumlarda tek tipleştirme başarıya ulaşamayacağından bu durumun sonucu olarak *toplumda kutuplaşmalar* kaçınılmaz hale gelecektir.

Tam bu noktada tarihçi, manipülasyonu fark etmeli, doğru bilgiye ulaşmanın yollarını aramalı ve toplumu aydınlatmalıdır. Peki, tarihçi doğru bilgiye nasıl ulaşacak? Tarihçi için esas olan bilgidir. Bilgiye ulaşabilmek ise bilgi kaynaklarını tespit etmekle mümkündür. Ulaştığı bilgi kaynaklarının analiz ve sentezini yaparak akılcı bir tavırla orijinal bilgi üretecek olan tarihçidir.²⁰

¹⁸ Özsever, a.g.e.,s.20.

¹⁹ Koloğlu, a.g.e., s. 147.

²⁰ E.Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: Kaynaklar**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2004, s.17

Tarih ilmi, kaynaklara dayalı mülâhazâlar olduğuna göre, tarihçi tek kaynaktan asla beslenmemelidir. Karşılaştığı bilgiyi farklı kaynaklardan hareketle kontrol etmeli ve bir edisyon kritiğe tabi tutmalıdır. Bilginin doğruluğu, objektif olarak denetlenebilir olduğunda da bilgi, toplumla paylaşılmalıdır. Kaynakların eskimemişliği ve fevkalade fazlalığı modern dönem tarihçisi için önemli bir zorluk olmakla birlikte aynı zamanda kaynakların zenginliği büyük bir avantajdır.²¹

Tarihçi sahip olduğu nosyon ve metodoloji becerisiyle kaynakları tasnif ettikten sonra, bunları tetkik ederken analitik düşünmeli ve özgün bilgi üretmeye matuf senteze gitmelidir.

Gazetede ya da diğer basın araçlarında içeriği bilimsel verilere dayandırılmak istense bile, 24 saatlik değişimleri yansıtmak gibi çok kısa süreleri kapsamasından dolayı *yanılgı oranı son derece* artar. İdeolojik boyutu yaygındır. Gazeteyle bilim ve fikir üretilmez yaklaşımı yaygındır. Gazete kamuoyu ve zihniyet oluşturur. Zihniyet, fikirlerin kesinliğini kaybetmiş kısaca deforme olmuş şeklidir. Ancak bunun istisnaları da vardır. Gazeteciler bazen tarihi vesika olarak bilim dünyasının/özellikle de tarihçinin kaynak olarak kullanabileceği habercilik başarılarına da imza atmaktadırlar. Hatta kendini iyi yetiştirmiş çok yönlü düşünebilen bazı gazeteciler yakın dönem tarihçilerinin yapması gereken işi yapmakta ve bir anlamda tarihçilik örneği ve uygulaması sergilemektedirler.

Yakın tarihimizde buna bariz bir örnek olarak 5 Haziran 1964'te tehditkâr bir üslupla dönemin ABD başkanınca kaleme alınan ve Kıbrıs konusunda Türkiye'yi uyaran "**Johnson Mektubu**"dur. İçeriği uzun süre saklanan mektup 13 Ocak 1966'da Hürriyet gazetesine sızdırılarak orijinal şekliyle yayımlanmıştır:

²¹ Yalçın, a.g.e., s. 20.

Perşembe
13
OCAK 1966
Sayı: 18 - No: 6302
Fiyat: 15 Kurşun.

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

Müessesesi: SEDAT SİMAVI

İŞTE

Adres: Türkiye'nin en önemli 15
 civarında 40. ve 41. No'lu Caddeler
 Faks: 800 000 000 000
 E-posta: huy@huy.com.tr

JOHNSON'UN MEKTUBU

Herkesin merak ettiği mektubu elde edip açıklamak bir gazetecilik görevidir

Cüneyt ARCAVİREK bildiriyor:

ANKARA. — Aylardır Türk kamuoyu milli bir Kıbrıs konusu ve bu konunun önemli dayanaklarından birisi olan "Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Mr. Johnson'un mektubu" ile yakından ilgileniyor. Son Kıbrıs genel görüşmeleri vesilesiyle, bu mektup, bir esrar, okunulmasından kaçılman dehşetengiz bir vesika olarak siyaset sahnesine tekrar çıkmıştır.

İktidar zamanında, bu mektubun ortaya çıkmasını için elinden gelen hiçbir şeyi esirgemeyen CHP, Meclis'te "Johnson mektubu"nu politikaına tek menkul yapmıştır. İktidar partisi AP'de, bu mektubu CHP'ni israr ile okutmamak için vazgeçmek istemediği bir inatla, dermiştir.

Mektubu elinde tutan CHP, görevin iktidara düşüştüğünü söyleyerek açıklamaktan kaçınmakta, hükümetin görüşü ise en yetkili ajanslardan "İsp et-çiji takdiriyle yayımlanacağı" şeklinde bildirilmektedir.

İktidar - muhalefet Meclis'te ve Senato'da, iştirah, dışarda her yerde açıklanması ya açıklanmaması ne diye tartışmışlardır, bu durum karşısında bu gazetecilerin üzerine düşen tek görev Johnson'un mektubunu tam metin halinde ele geçirmek ve onu gazetelerimize vermekti. Ben, başta bu görevimi yapıyorum.

Bu mektubun nasıl elde edildiği hakkında dünümüzde günlerde bazı müddet yorumları ve bağlantıları duyabilir ve okuyabilirsiniz. Çünkü, her büyük olay üzerinde insanlar düşüncü, konuşur. Johnson'un mektubunun ele geçirilip Hürriyet'te yayımlanması üzerinde de en az Meclis ve Senato'da konuşulduğu kadar lif edilecektir.

RASKIN JOHNSON : Bir dost ülkede bu kadar mu...

SAYIN BAY BAŞBAKAN,

Türkiye Hükümetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmağa karar vermeyi tasarladığı hakkında, Büyükelçi Hare vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığından aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir.

En dostane ve açık şekilde belirtmek istem ki, geniş çapta neticeler levidilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir iştişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif addedemiyorum.

Büyükelçi Hare görüşerimi öğrenmek üzere kararımı birkaç saat tehir etmiş olduğumu bana bildirdi. Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttfikinin bu şekilde neticeleri olan tek tarafı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının, hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inandırıcılığımdan şüphe sormak isterim.

"Tek tarafı harekete geçemezsiniz,

BİNAENALEYH, böyle bir harekete tevessül etmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile iştişarede bulunmak mecburiyetindedim. Tüm kabili etmenizi hasasen rica etmiş mecburiyetindedim. 1960 Garanti Antlaşması ahkâm gereğince böyle bir müdahaleme razı olmadığımı kanıtlanmadıkça bulunmadığımı itiraz etmedim. Ancak, antlaşma temelinde devletler arasında istisnai bir şekilde kurulmuşlardır. Birleşik Amerika, bu durumda hükümeti istisnai haklarını hiçbir şekilde tikiyetli medeni ve dâvâvilete tek tarafı harekete etmek hakkından kabili istedi.

Basından bir de çarpıtma örneği verelim. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile hükümeti devrilen Adnan Menderes'e atfen öğrencileri

yem makinalarında kıydırdığı, buzhanelerden toplu cesetlerin çıktığı dönemin bazı basın yayın organlarında iddia edilmişti. Ancak gelişen süreçte bu iddialar hiçbir şekilde tevsik edilememiştir.

TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu bünyesinde kurulan 1960 Darbesi Alt Komisyonu, dün İstanbul'da 27 Mayıs Darbesi sonrasında görev yapan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) üyelerinden Numan Esin ve Mustafa Kaplan ile dönemin ünlü gazetecilerinden Bedii Faik'i dinledi. Bedii Faik, o dönem Menderes aleyhine çıkan "Öğrencileri kıyma makinesine attı" gibi haberlerin, cuntacıların baskısıyla yayınlandığını belirtti. O dönem *Tan* ve *Milliyet* gazetelerinde yöneticilik yapan Bedii Faik, "O zamanlar gelen bütün haberler yayınlanıyordu. Verdiğimiz haberlerde baskı vardı, çıkan haberleri kontrol edemiyorduk" diye konuştu²². Böylece 52 yıl sonra gelen Menderes itirafı ile dönemin bir yönüne ışık tutulmuş oldu.

Sonuç

Bilim ve teknolojinin sağladığı imkânlar neticesinde, son yüzyılda dünyamız önceki bin yılda olduğundan çok daha fazla değişime uğramıştır. Bu değişimler aritmetik değil, geometrik artışla gerçekleşmektedir. Teknolojinin hızlı gelişimi birçok sahada olduğu gibi

²² [http://www.sabah.com.tr.\(27/06/2012 saat 09:50\)/](http://www.sabah.com.tr.(27/06/2012 saat 09:50)/) Bu konuda daha tafsilatlı bilgi için <http://www.tbmm.gov.tr>'de yer alan Kasım 2012 tarihli Meclis Araştırması Komisyonu Raporuna bakılabilir.

basın-yayın alanında da oldukça hızlı bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır.

Tahminler belli varsayımlara dayalı ihtimallerdir. Tarihçi tahminde bulunurken belli kriterleri dikkate almak zorundadır. Her şeyden önce bir sosyal bilim olan tarihin tabiat bilimleri gibi genel geçer kanunları yoktur. Tarihçi tahmin yaparken belirli ihtimallere dayanır. Kesin tahmin iddiasında bulunmaz.

Geçmişten örnek gösterebilir. Eğilimlerin yol açtığı sonuçlar tüm yönleri ile olmasa da benzerlik gösterebilir. Örneğin gelir adaletsizliğinin yaygın olduğu, temsil adaletinin olmadığı toplumlarda sosyal patlamaların yaşanabileceğine örnekler vererek somut bir olay için tahminlerde bulunulması bu türden bir tahmindir.

Yakın dönem tarihçisi olayları seçerken geçmiş üzerine çalışan tarihçiden çok daha büyük problemlerle karşı karşıyadır. Bunlar yakın dönemdeki belge bolluğuna ek olarak, küreselleşen dünyada yaşamakta olduğu gerçeğidir. Yakın dönem tarihçisinden veri çeşitliliğinden (yazılı ve görsel metinler, medya, çoklu ortam verileri/multimedia, istatistikler, anketler, sözlü kaynaklar vb. gibi) yararlanarak geleceğe yönelik tahminlerde bulunması beklenmektedir.

Bireylerin bilme hakkının yol açtığı yeni merak, gazete ve dergilerde yayımlanan yorumlar toplumun bilgilendirilmesine matuftur. Bu bilgilendirme yapılırken yakın dönem tarihçisine de önemli görevler düştüğü unutulmamalıdır. Bu doğrultuda tarih, artık günümüzde sırf geçmiş tecrübeler üzerinde yapılan bir bilgi egzersizi olmaktan çıkarılmalı ve lüzumlu bir kalkınma nazariyesi olarak görülmelidir.²³

²³ Bahaeddin Yediyıldız, "Tarih; Yazarak Yapmak ve Yaşarken Yazmaktır", **Milli Kültür**, S 81, 1991. s. 8-9.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin; “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 16, S 1, 1961, s.118-140.

Acun, Fatma; **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Hacettepe Üniv., Yay., 2008.

Akbulut, Uğur; “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)” **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Spring 2013, p. 31-57, Ankara-Turkey, s. 31-57.

Kazgan, Gülten; **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2005.

Koloğlu, Orhan; **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul, 2006,

Özsever, Atilla; **Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteciler**, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.

Togan, Zeki Velidi; **Tarihte Usul, Enderun Kitabevi**, 4. Baskı, İstanbul, 1985, s. 14-15.

Yalçın, E. Semih; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I: Kaynaklar**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2004.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Tarih; Yazarak Yapmak ve Yaşarken Yazmaktır”, **Milli Kültür**, S 81, 1991, s. 8-11.

[http://www.sabah.com.tr.\(27/06/2012 saat 09:50\)](http://www.sabah.com.tr.(27/06/2012 saat 09:50))

[http://www.tbmm.gov.tr.\(08/01/2015\)](http://www.tbmm.gov.tr.(08/01/2015))

OSMANLI DÖNEMİ BASIN

OSMANLI BASIN TARİHİNDE ÖNEMLİ BİR MERKEZ OLARAK BEYRUT VE BEYRUT VİLAYET GAZETESİ

Kürşat ÇELİK* - Enver ÇAKAR**

ÖZET

Kadim bir geçmişe sahip olan Beyrut, bölgesindeki diğer şehirlerle karşılaştırıldığında her alanda olduğu gibi, 19. yüzyılda basın ve yayın alanında da öncü olmuştur. Arap dünyasının ilk gazeteleri Beyrut'ta yayınlanmıştır. Bölgenin ilk gazetesi olan Hadîkatü'l-ahbâr, 1858'de burada yayın hayatına başlamıştır. Bu gazete aynı zamanda Osmanlı vilayetlerinde çıkan ilk gazete olma özelliğini de taşımaktadır. Bu gazeteden önce 1841-42'de Amerikalı misyonerler, 1853-54'te de Fransız Cizvit misyonerleri burada matbaa açmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut'ta resmî kayıtlara göre yirmi iki matbaa bulunmakta ve on sekiz gazete ve dergi basılmaktaydı. Aynı tarihlerde, yine resmî kayıtlara göre Suriye vilayetinin merkezi olan Şam'da altı matbaa bulunmakta ve üç gazete yayınlanmaktaydı. Selanik'te ise bu dönemde on altı matbaa mevcut olup, on gazete ve dergi basılmaktaydı. Bu rakamlar Beyrut'un Osmanlı basın hayatında nedenli yer kapladığını göstermesi bakımından önemlidir. Beyrut basın tarihi, sadece bu şehrin değil aynı zamanda Orta Doğu bölgesinin basın tarihi açısından da dikkat çekmektedir. Bu özelliğinden dolayı, çeşitli ülkeler Beyrut'taki basını yakından takip etmiş, buraya farklı ülkelerden gazete ve dergiler gönderilmiştir. Özellikle Avrupalıların bölgede kendi menfaatleri için oluşturmak istedikleri fikirleri için Beyrut bir yayın merkezi olarak kullanılmıştır.

Beyrut'ta çeşitli özel gazete ve dergilerin yanı sıra, 1888'de devletin resmî yayın organı olan vilayet matbaasında da Beyrut Vilayet

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ, kursatel@gmail.com

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ, ecakar23@gmail.com

Gazetesi çıkarılmış ve Beyrut'un Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Bu gazete, Beyrut'ta Türkçe yayınlanan tek gazete olma vasfını da taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türk basın tarihinde önemli bir yere sahip olan Beyrut'ta yayınlanmış olan gazete ve dergilerin neler olduğu, Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu coğrafyasındaki basın ve yayın faaliyetlerine ne şekilde baktığı ve nasıl muamele ettiği, yabancıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek ve halkı belirli düşüncelere yöneltmek için basını nasıl kullandığı ve devletin resmî yayın organı olan Beyrut Vilayet gazetesinin yayın hayatı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beyrut, basın, Beyrut Vilayet Gazetesi

BEIRUT; AN IMPORTANT CENTER FOR OTTOMAN PRESS HISTORY AND BEIRUT PROVINCE NEWSPAPER

ABSTRACT

Beirut, which has an ancient history, has been pioneer in the field of broadcasting and publication as it has been in all the fields when it is compared with the other provinces in the region. Beirut has become one of the most prominent centers of the media life in which began in 19th century. Early newspapers in the Arap world were published in Beirut. Hadikat'ul Ahtar, which was the first newspaper of the region, was first published by Halil Hûri in 1858. This newspaper was the first one published in the Ottoman provinces. Before Hadikat'ul Ahtar, American missionaries (1841-42) and French Jesuit missionaries (1853-54) established printing house in Beirut. According to official records, there were 22 printing houses and 18 newspapers and magazines published in Beirut in the second half of 19th century. Meanwhile, there were 6 printing houses and 3 newspapers in Damascus, which was the capitol of the province of Syria. Furthermore, there were 16 printing houses and 14 newspapers and magazines published in Salonika. These numbers are useful in demonstrating how Beirut has been a significant place in Ottoman media life. Various countries had followed Beirut because of this characteristic of the city and they had also sent newspapers to it. Beirut had been used as a center for publications especially by European countries for expanding the ideas they had benefited.

Besides various private newspapers and magazines, Province Newspaper of Beirut had been published in the provincial printing house which was the official media organ of the state till the end of the Ottoman governance in Beirut. This newspaper stands out as the only newspaper published in Turkish.

In this paper, we analyze what are the newspapers and magazines published in Beirut which has a significant place in Turkish media history, how the Ottoman Empire had looked at the publications

and broadcasting in the region and how she had treated, how the foreigners had employed media to intervene in the domestic issues of the Ottomans and to direct the people in a way of thinking, and lastly the experiences of Provincial Newspaper of Beirut, which was the official media organ of the state.

Key Words: Beirut, press, Beirut Province Newspaper

Giriş

Günümüzde Lübnan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Beyrut, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biridir. Tarihte Orta Doğu'yu dünyaya açan kapı olarak da bilinmektedir. Bu durum onun bir fizikî özelliği olmasının yanı sıra ilim ve bilgi merkezi olması ile de alakalıdır. Kadim bir geçmişe sahip olan bu şehir, bölgesinin her alanda öncüsü olmuştur. Arap dünyasının ilk gazeteleri Beyrut'ta yayınlanmıştır. Bölgenin ilk gazetesi olan ve Halîl Hûrî tarafından çıkarılan Hadîkatü'l-Ahbâr, 1858'de burada yayın hayatına başlamıştır. Bu gazete Osmanlı vilayetlerinde çıkan ilk gazete olma özelliğini de taşımaktadır.

Beyrut'un Osmanlı basın tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında Beyrut'un geçmişten devraldığı ilmî birikimi ve kültürel mirası gelmektedir. İlk Çağlarda Beyrut'a sahip olan Fenikeliler, bugün bütün dünyanın kullandığı Latin alfabesinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Fenikeliler alfabenin yanı sıra günümüzdeki rakam sisteminin kullanılmasına da katkı sunmuşlardır¹. Yine Fenikeliler felsefe, matematik, kimya (cam yapımı), astronomi, coğrafya gibi birçok ilimle de uğraşmışlardır. Mesela yıldızlara bakarak yön tayin eder, uzak diyarlara yol açarlardı². Roma döneminde ise Beyrut eğitim alanında büyük ilerleme sağlamıştır. Romalılar, Hukuk okulunu 3. yüzyılda Beyrut'ta açmışlardır³. Bu hukuk okulu sayesinde Beyrut şehri *Dârü'l-Maârif* unvanını almıştır.

İslam'ın ilk devirlerinde daha ziyade bir ribat vazifesi gören şehirde ilmî faaliyetler de gelişmiştir. Meşhur fıkıh âlimlerinden Evzai

¹ Aydın Sayılı, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, Ankara, 1991, s.465.

² Gökhan Tok, "Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler", **Bilim ve Teknik Dergisi**, Şubat-2001, Ankara, s.90-94.

³ Thomes Collelo, **Lebanon a Country Study**, Washington, 1989, s.7; Nina Jidejian, **Beirut Through The Ages**, Beirut, 1986, s.59-63.

burada yaşamış ve ders vermiştir⁴. Beyrut'ta Evzai adına bir zaviye de kurulmuş ve burada fıkıh dersleri verilmiştir⁵.

Osmanlı Devleti'nin Beyrut'u hâkimiyeti altına almasına kadar buradaki eğitim faaliyetleri aynı hızla devam etmiştir. Osmanlı Devleti ile bu yapı korunmakla birlikte, ivme de kazanmıştır. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyıl başlarında Beyrut'ta 17 medrese ve sekiz çocuk mektebi bulunmaktaydı⁶. Yine bu dönemde kurulan Şeyhü'l-İrakiye Zâviyesi'nde fıkıh dersleri verilmekteydi. Dolayısıyla Beyrut, tarihin her döneminde, çağdaşı olan şehirlere göre eğitim alanında hep ilk sırada yer almıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında da bu durum değişmemiştir. 1903-04 yıllarında Beyrut'ta toplam olarak 115 eğitim kurumunda eğitim verilmekteydi. Bu okullardan 23 ibtidaî, iki idadî, bir askerî rüştiye, iki rüştiye, bir ticaret ve sanayi mektebi devlete ait iken, altı rüştiye ve 15 ibtidaî Müslümanlara, 18 ibtidaî, üç idadî ve bir sanayi mektebi gayr-i Müslimlere, iki tıp fakültesi, 23 ibtidaî, sekiz idadî, sekiz rüştiye, bir sanayi ve bir ticaret okulu da misyonerlere aitti. Aynı yıllarda şehirde 25 kütüphane de bulunuyordu⁷. Bütün bu veriler, 20. yüzyılın başlarında Beyrut'un bölgenin en önemli eğitim üssü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Beyrut'ta basının yaygınlaşmasına etki eden bir diğer faktör, liman şehri olması hasebiyle, Beyrut'un tarihte farklı ırk, inanç, yaşam ve kültüre sahip insanların buluştuğu bir merkez olmasıdır. Bu farklılıklar şehirde yeni bir kültürün oluşmasını sağlamış, insanlar için özgür ve açık bir düşünce iklimi her dönemde var olmuştur. Dünyanın değişik ülkelerinden pek çok gazete ve dergi şehre getirilmiştir. Şam'ın doğal limanı ve Orta Doğu'yu dünyaya açan kapılardan biri

⁴ Davut Dursun, "Beyrut", **DİA**, C 6, İstanbul, 1992, s.81.

⁵ Evzai, Evzâiyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadis âlimidir. 707'de Baalbek'de dünyaya gelmiş olan Evzai'nin asıl ismi Abdurrahman bin Ömer olup, fıkıh alanında çalışmalar yapmış ve 774'te Beyrut'ta vefat etmiştir. Evzai hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Salim Öğüt, "Evzâî", **DİA**, C11, İstanbul, 1995, s.546-548.

⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, 13, (Sadeleştiren; Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971, s.222.

⁷ **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903-1904 M.), s.421-443.

olmasından dolayı ticaret hayatının canlı olduğu şehirde dünyanın tüm yenilikleri kısa sürede şehre taşınmıştır. Bu nedenle şehirde hızlı bir şekilde matbaalar açılmıştır.

Beyrut'un basın merkezi olmasında, daha ziyade olumsuz faaliyetleri ile bilinen misyonerlerin olumlu katkıları da olmuştur. 1820 yılında Amerikalı misyonerler, 1831 yılında ise Fransız misyonerler Beyrut ve çevresinde faaliyetlerine başlamışlardır⁸. Fransız ve Amerikalı misyonerler Lübnan bölgesinde diğer misyonerlere göre daha etkinlerdi. Buradaki misyoner faaliyetleri Mehmet Ali Paşa'nın 1831'de Suriye'yi ele geçirmesi ile birlikte daha fazla yoğunlaşmıştır. 1831-1840 yılları arasındaki bu dönemde bölgenin kapıları dışarıdan gelen Hristiyan misyonerlere ardına kadar açılmıştır⁹. Misyonerlerin çalışmaları kontrol edilemediği için Beyrut, Suriye misyonerliğinin merkezi olarak kullanılmıştır. Misyonerler kendi fikirlerini yaymak için şehirde basın ve yayın faaliyetlerine hızlı bir şekilde başlamışlardır. 1841-42'de Amerikan misyonerleri tarafından Amerikan Matbaası, 1853-54'te de Cizvitler tarafından İseviye (Yesuiye) Matbaası kurulmuştur. Bu matbaaları 1857-58'de Halil Efendi'nin kurduğu Hadikâtü'l-Ahbar Matbaası ve 1863-64'te Yusuf Şelfun tarafından kurulan Külliye Matbaası ile Devlet Matbaası izlemiştir¹⁰. Kurulan ilk iki matbaanın misyonerlere ait olması, onların her alanda olduğu gibi basın ve yayın alanında da öncü olarak çalıştıklarını göstermektedir. Misyoner matbaalarında dinî yayınlar ve kendi eğitim kurumlarına ait ders kitaplarıyla birlikte birçok kitap, gazete ve dergi basılmıştır.

Beyrut'ta basının gelişmesine etki eden bir diğer unsur ise Arap milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkmasıdır. Bu fikrin ortaya çıkmasında

⁸ Kürşat Çelik, "Misyonerlerin Suriye'de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri İle Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor", **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, (JASSS), 8/29, Autumn III, 2014, s.143-145.

⁹ Fethi Tevetoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu", **Türk Kültürü Dergisi**, S 266, Haziran, 1985, s.381.

¹⁰ **Suriye Vilâyeti Salnâmesi**, 1297 H. (1879-1880 M.), s.230.

şüphesiz ki Hristiyan Arapların etkisi vardı. Bu hususta potansiyel gücü teşkil eden yer ise yine Beyrut ve çevresiydi. Beyrut'un Hristiyan Araplar vasıtasıyla Batı âlemi ile yakın kültürel ilişkisinin olması, Fransız İhtilali fikirlerini tanıtmak üzere yazılmış eserlerin Arapçaya tercümesi ve buna Arap dili ve edebiyatı sahasındaki kitapların da eklenmesi, Beyrut ve Lübnan'da fikrî hareketlerinin gelişmesini sağlamıştır¹¹. Arap milliyetçiliğinin oluşturulmasında misyoner okulları ve basın kuruluşları kullanılmış, Arapça yayın yapan ilk gazeteler ve dergiler burada basılmıştır.

1. Beyrut'ta Basın ve Yayın Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi yayınlanmıştır. Taşrada çıkarılan ilk gazetelerden biri olan Hadîkatü'l-Ahbâr ise 1 Ocak 1858'de Halil Huri tarafından Beyrut'ta çıkarılmıştır. Hadîkatü'l-Ahbâr, Osmanlı Devleti'nde başkent haricinde bir Arap'ın yayınladığı ilk Arapça gazete olma vasfını taşımaktadır ve Arap basın tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu gazete henüz Suriye Vilayet Gazetesi çıkarılmadan önce 1860'ta Fuat Paşa tarafından bölgenin resmî gazetesi olarak kabul edilmiş, Franko Paşa'nın Lübnan gazetesini kapatmasından sonrada da Cebel-i Lübnan'ın resmî gazetesi hüviyetini taşımıştır. Bu arada Halil Huri Efendi hükümet adına bölgedeki matbaaların teftişiyle de görevlendirilmiştir¹².

Halil Huri Efendi, Osmanlı yönetimiyle daima iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşü

¹¹ Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 17/28, Ankara, 1995, s.86, 89.

¹² Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda bir Değerlendirme", **XI. Türk Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, V, Ankara, 1994, s.2064.

münasebetiyle yazdığı manzumesine iki bin kuruş atıyye verilmiştir¹³. Osmanlı Devleti, basınının gelişmesi için taşrada çıkarılan dergi ve gazetelerin desteklenmesine yönelik bir politika izlemiştir. Beyrut'ta çıkarılan ilk gazete olan Hadikatü'l-Ahbâr isimli gazetede de bu politikanın uygulamaları görülmektedir. Yine bu gazetenin sahibi olan Halil Huri Efendiye 1250 kuruş maaş bağlanmıştır. Halil Huri Efendi'ye Suriye'de bir tarafı Arapça, diğer tarafı da Fransızca resmî vilayet gazetesi çıkarması için aylık 5000 kuruş maaş verilmesi dahi teklif edilmiştir¹⁴. Halil Huri Efendi daha sonra Suriye Vilayet Gazetesi'nde çalışmıştır¹⁵.

Beyrut'ta basın tarihi oldukça zengin bir geçmişe sahip olup muhtelif gazete ve dergiler yayınlanmıştır. 1850-1877 yılları arasında, Beyrut'ta 21, İstanbul'da 3, Halep'te 3, Kudüs'te 2, Cebel-i Lübnan, Şam, Bağdat ve Trablusgarp'ta da birer Arapça gazete yayınlanmıştır¹⁶. 20. yüzyılın başlarında Beyrut'ta bulunan Karl Baedeker, burada 20 matbaa, 12 Arapça gazete ve dergi basıldığını ve Beyrut'un Orta Doğu'da âdeta bir kitap ticaret merkezi olduğunu ifade etmektedir¹⁷. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında İstanbul'da 6 Arapça, 12 Arapça-Türkçe gazete için izin alınırken, Beyrut ve Lübnan'da 28 Arapça, 8 Arapça-Türkçe, Şam'da 8 Arapça, 3 Arapça-Türkçe, Halep'te 8 Arapça, 8 Arapça-Türkçe, Bağdat'ta 4 Arapça, 4 Arapça-Türkçe, Trablusgarp'ta ise 7 Arapça gazete vardı¹⁸. Bu verilerden anlaşılacağı üzere 20. yüzyılın başlarında Beyrut, Arap dünyasının basın merkezi konumundaydı.

¹³ Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe" **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**,4/1, Eskişehir, Haziran-2003, s.126.

¹⁴ **BOA, A.MKT.MHM**, 360-57, 6 Rebiülevvel 1283 H. (19 Temmuz 1866 M).

¹⁵ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda Bir Değerlendirme", s.2054.

¹⁶ Atilla Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, İstanbul, 2009, s.15.

¹⁷ Karl Baedeker, **Palestina and Syria**, Leipzig, 1906, s.278.

¹⁸ Orhan Koloğlu, "Osmanlıdaki Türkçe Dışı Basın", **Kebikeç**, 2, Ankara, 1995, s.130.

Tablo-1 Beyrut'ta Bulunan Matbaalar¹⁹

Sıra No	Matbaanın Adı	Bulunduğu Yer	Sahibi	Dili	Kuruluş Tarihi	Özel-liği
1	Vilâyet Matbaası	Sûk-ı Sersek	Resmî	Türkçe-Arapça	1886-87	Resim Basmaz
2	Semarâtü'l-Fünun	Şarü'l-Ce-did	Abdülkâdir Kabâni Efendi	Türkçe-Arapça	1886-87	Resim Basmaz
3	Beyrut	Sûk-ı Sersek	Emin Efendi ed-Dâna Efendi	Türkçe-Arapça	1886-87	Resim Basmaz
4	Es-Suriye	Kırat Mahallesi	Halil el-Huri Efendi	Fransızca ve Arapça	1888-89	Resim Basmaz
5	El-Katolikiyye	Ed-Dehdah	Mösyö Filib	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-88	Resim Basar
6	El-Amerikaniyye	Zukak el-Blat	Samuil Cesib	Arapça, Fransızca	1887-88	Resim Basar
7	El-Edebiyye	Sûk-ı İyas	---	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1886-87	Resim Basmaz
8	El-Fevâid	Rıhtım Mahallesi	Halil Bedevi Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
9	El-Umûmiye	Ed-Dehdah	Rızkah Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
10	El-İlmiye	Sûk-ı Ebu'n-Nâsır	İbrahim Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1885-86	Resim Basmaz
11	Bengirteyn	Cemizet-i Yemin	Hoca Binyamin	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
12	El-Hamidiye	Sûk-ı Ebu'n-Nâsır	Abd Cedun Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
13	El-Edeb	Sûk-ı İyas	Emin Sehuri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-88	Resim Basmaz

¹⁹ Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.), s.435.

Sıra No	Matbaanın Adı	Bulunduğu Yer	Sahibi	Dili	Kuruluş Tarihi	Özel-liği
14	El-Külliyeye	Sûk-ı İyas	İbrahim Tır-misani Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1887-88	Resim Basmaz
15	El-Misbah	Sûk-ı Hamidiye	Jan Nakkaş Bey	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1892-93	Resim Basmaz
16	El-Ünsiyye	Bevva-betü's-Seraya	Abdulbasit Ünsi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
17	Et-Ticare	Sûk-ı İyas	Cercis Mekri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1888-89	Resim Basmaz
18	Es-Sebât	Anton Bey	İskender El-Huri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1898-99	Resim Basmaz
19	El-Fevâid	Asur	Şeyh Şerefan Ed-Dehdah	Arapça, Türkçe ve Fransızca	1898-99	Resim Basmaz
20	El-Fünûn ²⁰	---	Şertan Ed-Dehdah Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---
21	En-Nefâis	---	Enis El-Huri Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---
22	El-İctihâd	---	Yusuf Ganem Sebat Efendi	Arapça, Türkçe ve Fransızca	---	---

Maarif ve vilayet salnamelerine göre 20. yüzyılın başlarında Beyrut'ta 22 matbaa bulunmaktaydı. Salname dışındaki resmî kayıtlarda da Matbaatü'l-Arap²¹, el-Menafî²², el-Maarif²³ ve el-Menar²⁴ ismiyle dört matbaa daha bunlara eklenmiş ve toplamda 26 matbaa Beyrut'ta bu dönemde faaliyet göstermiştir. Matbaaların kuruluşu genellikle

²⁰ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.102.

²¹ **BOA, DH.MKT**, 1621-31, 2 Ramazan 1306 H. (2 Mayıs 1889 M.).

²² **BOA, DH.MKT**, 408-52, 15 Safer 1313 H. (7 Ağustos 1895 M.).

²³ **BOA, DH.MKT**, 2247-95, 11 Cemaziyelevvel 1317 H. (17 Eylül 1899 M.).

²⁴ **BOA, DH.MKT**, 2274-74, 19 Receb 1317 H. (23 Kasım 1899 M.).

1885-86 tarihiyle başlatılmakla birlikte bu matbaaların gerçek kuruluş tarihi daha önce olmuştur. Çünkü bu tarih, matbaaların ruhsat aldıkları tarihlere dir. Matbaalardan Semarâtû'l-Fünun ve Vilâyet matbaası Türkçe ve Arapça baskı yaparken, diğer matbaalar Arapça, Türkçe ve Fransızca dillerinde baskı yapmışlardır. Her matbaa kendi ismiyle gazete veya dergi çıkarmıştır.

Tablo-2 Beyrut'ta Basılan Gazete ve Dergiler²⁵

Sıra No	Gazete ve Derginin İsmi	İmtiyaz Sahibi	Basıldığı Dil
1	Beyrut	Resmî	Türkçe-Arapça
2	Semratû'l-Fünûn	Abdülkâdir Kabâni Efendi	Arapça
3	Beyrut	Muhammed Reşid ed-Dâna Efendi	Arapça
4	El-Beşir	Cizvit cemiyeti tarafından	Arapça
5	Lisanu'l-Hâl	Halil Serkis Efendi	Arapça
6	El- Misbah	Can Nakkaş Efendi	Arapça
7	Et-Takdim	Yusuf Şelfun Efendi	Arapça
8	El-Hediye	Rum Matranhânesi tarafından	Arapça
9	Trablusşam	Kâmil Bahri Efendi	Arapça
10	Kokub es-Sabah el-Münir ²⁶	Mösyö Henry Jesub	Arapça
11	En-Neşretü'l Usbiyye	Mösyö Henry Jesub	Arapça
12	Hadikâtû'l-Ahbar	Halil Huri Efendi	Arapça-Fransızca
13	El-İkbâl	Abdulbasit El-Ünsi Efendi	(Dergi) Arapça
14	El-Maşrik	Luyis bin Yusuf Şeyho	(Dergi) Arapça
15	Et-Tabib	Doktor Jorc Posut	(Dergi) Arapça
16	El-Menar	Arsaniyas Efendi	(Dergi) Arapça
17	El-Muhâbbe	Fazlullah Faris Ebu Halka Efendi	(Dergi) Arapça

²⁵ **Maârif Salnâmesi**, 1321 H. (1903–1904 M.), s.435-436.

²⁶ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1326 H. (1908-1909 M.), s.103.

18	Rakontel Nasyonel Diplog- rafi Farmasotik Veteriner	Jules Refier	(Dergi) Arapça- Fransızca
----	--	--------------	------------------------------

Salname kayıtlarına göre Beyrut'ta 18 gazete ve dergi vardı. Beyrut'ta salnameler dışında resmî kayıtlarda yer alan gazete ve dergiler şunlardı; Bereketü'l-Ahbar²⁷ (Gazete), Ceridetü'n-Nasır-ı Lübnan²⁸ (Gazete), el-Ahval²⁹ (Gazete), el-Beyan³⁰ (Gazete), el-Fevaid³¹ (Gazete), el-İlebat³² (Dergi), el-Kenisetü'l-Katolikiyye³³ (Gazete), el-Mecid³⁴ (Dergi), el-Menafi³⁵ (Dergi), el-Mirat³⁶ (Gazete), en-Nasır³⁷ (Gazete), en-Necah³⁸ (Gazete), et-Takdim³⁹ (Gazete), Nusfet⁴⁰ (Gazete), Ravzatu'l-Maarif⁴¹ (Dergi), el-Basir (Gazete).

Aynı tarihlerde, yine resmî kayıtlara göre Suriye vilayetinin merkezi olan Şam'da altı matbaa bulunmakta ve üç gazete yayınlanmaktaydı. Selanik'te ise bu dönemde 16 matbaa mevcut olup on gazete ve dergi basılmaktaydı. Bu rakamlar Beyrut'un Osmanlı basın hayatında önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

Beyrut'ta Ortodoks, Maruni, Katolik, Müslüman, Ermeni, Dürzi, Süryani ve Şii gibi farklı dinî ve etnik unsurlar yaşamaktaydı. Her bir grup kendi topluluğuna hitap etmek ve algı oluşturmak için gazete

²⁷ BOA, DH.MKT, 1591-76, 4 Cemaziyelevvel 1306 H. (6 Ocak 1889 M.).

²⁸ BOA, DH.MKT, 807-22, 18 Şevval 1321 H. (7 Ocak 1904 M.).

²⁹ BOA, DH.MKT, 1806-134, 6 Safer 1309 H. (11 Eylül 1891 M.).

³⁰ BOA, DH.MKT, 1465-58, 6 Rebiülevvel 1305 H. (22 Kasım 1887 M.).

³¹ BOA, DH.MKT, 1742-110, 28 Zilkade 1307 H. (16 Temmuz 1890 M.).

³² BOA, İ.DH., 1368-1317/C-22, 22 Cemaziyelahir 1317 H. (28 Ekim 1899 M.).

³³ BOA, DH.MKT, 1714-83, 15 Şaban 1307 H. (4 Mart 1893 M.).

³⁴ BOA, DH.MKT, 2102-67, 20 Rebiülahir 1316 H. (7 Eylül 1898 M.).

³⁵ BOA, DH.MKT, 408-52, 15 Safer 1313 H. (7 Ağustos 1895 M.).

³⁶ BOA, DH.MKT, 373-3, 14 Zilkade 1312 H. (9 Mayıs 1895 M.).

³⁷ BOA, DH.MKT, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).

³⁸ BOA, DH.MKT, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).

³⁹ BOA, DH.MKT, 173-3, 16 Cemaziyelevvel 1311 H. (25 Kasım 1893 M.).

⁴⁰ BOA, DH.MKT, 1980-64, 6 Muharrem 1310 H. (31 Temmuz 1892 M.).

⁴¹ BOA, DH.MKT, 2102-37, 20 Rebiülahir 1316 H. (7 Eylül 1898 M.).

ve dergi neşretmiştir. Bu nedenle Beyrut'ta çok farklı görüşlere sahip gazete ve dergiler yayınlanmıştır. Gazete ve dergilerin imtiyaz sahipleri Kabânizâdeler⁴² ve Dâna⁴³ aileleri gibi, şehrin ileri gelen zengin aileleri, misyonerler ve dini cemaatlerdi. Mesela, Neşretü'l-Usbiyye, Kokub es-Sabah el-Münir, el-Besir misyonerlere, el-Hediye Rum matranlığına, Lisanu'l-Hal, Semratü'l-Fünûn ve Beyrut yayınları ise şehrin ileri gelen zenginlerine aitti.

Beyrut'ta basılan gazete ve dergiler sadece bir şehrin değil aynı zamanda bölgenin de fikri ve düşünsel yapısına hitap etmekteydi. Özellikle Beyrut'taki gazeteler Arap milliyetçiliği ile ilgili fikirlerin yayılmasında öncü rol oynamışlardır. Mesela, 1876'da I. Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması Arapların reform hususundaki isteklerinin artarak devam etmesine sebep olmuştur. Beyrut'taki "*Lisanu'l-Hal*" gazetesi bu gayeyle neşredilmeye başlanmıştır. Halil Serkis bu gazetede Lübnan ve Orta Doğu'da reformlar isteğiyle birçok makaleler neşretmiştir⁴⁴.

Arap milliyetçileri ve misyonerlerin Beyrut'taki basın yayın kuruluşları, Osmanlı Hükümetine karşı mücadeleyi görev edinmişlerdir. 1869'dan sonra Beyrut'ta neşredilmeye başlayan "*El-Basir*" gazetesi bunlardan biridir. Ayrıca yine Halil Serkis tarafından 1877'de "*Lisanü'l-Hal*" gazetesi de bu amaca hizmet ediyordu. Aynı şekilde Cizvit papazlarının ve Ortodoksların yayınladığı bazı gazeteler de vardı.

Arapça olarak Arap memleketlerinde yayınlanan gazetelerin sayısı II. Abdülhamid döneminde bir hayli artış göstermiştir. Mesela

⁴² Fruma Zachs, **The Making Of Syrian Identity (Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut)**, Boston, 2005, s.236; Müslüman olan ve ticaretle uğraşan bu ailenin özellikle limanda çok büyük mağazaları vardı.

⁴³ F. Zachs, **The Making Of Syrian Identity**, s.225; Bu aile Müslüman idi. Genelde basın ve yayın işiyle meşgul olmuşlardır. Aile üyelerinden, Abdulkâdir Dâna Efendi gazeteci, Mehmed Reşid ed-Dâna Efendi ise matbaacı idi.

⁴⁴ Selçuk Günay, "Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri" s.90.

Beyrut'ta ez-Zehra, el-Fevaid, el-Miskat, en-Necah, en-Nahle, en-Ne-fir ve el-Ahval gazeteleri bunlardan sadece birkaç tanesiydi⁴⁵.

Beyrut'ta çok farklı grupların olması ve bunların kendi görüşle-rini yayma isteğinden dolayı haddinden fazla gazete, dergi ve matbaa açılmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın son dönemlerine doğru gazete, dergi ve matbaa açmak isteyenlerin talepleri reddedilmiştir. Mesela, es-Sebat⁴⁶ ve el-Ahval⁴⁷ gazetelerinin Fransızca ek çıkarma talepleri ile Lokman⁴⁸ gazetesinin çıkarılması ve et-Tevfik⁴⁹ isimli matbaanın da açılması hususundaki istekleri kabul edilmemiştir.

2. Beyrut Basınında Sansür

Basın tarihi içerisinde önemli bir konu da sansürdür. Genel ola-rak sansür, siyasi otorite tarafından toplumu ve hükümeti koruma amacıyla yayın yapan basın organlarının engellenmesi olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde, basınla ilgili olmamakla birlikte basını da içine alan ilk düzenleme 1857 yılında çıkarılan “*Matbaalar Nizamnamesi*” dir. Bu nizamnameyi, 1858 yılında Ceza Kanununa ek-lenen üç madde izlemiştir⁵⁰. Osmanlı döneminde gazetecilik faaliyetle-rini doğrudan düzenleyen yasa 1864 yılında oluşturulan basın tü-züğüdür. Bundan sonra hükümete gazete kapatma yetkisi 1867 ta-rihli “*Âli Kararname*” ile verilmiştir⁵¹.

⁴⁵ Selçuk Günay, “Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbir-leri” s.105-106.

⁴⁶ **BOA, DH.MKT**, 916-814, 17 Şevval 1322 H. (25 Aralık 1904 M.).

⁴⁷ **BOA, DH.MKT**, 2433-72, 09 Şaban 1318 H. (2 Aralık 1900 M.).

⁴⁸ **BOA, DH.MKT**, 1246-80, 11 Rebiülevvel 1326 H. (13 Nisan 1908 M.).

⁴⁹ **BOA, DH.MKT**, 1250-34, 25 Rebiülevvel 1326 H. (27 Nisan 1908 M.).

⁵⁰ Uğur Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies**, 8/5, Ankara, 2013, s.45; Alpay Ka-bacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Sansür**, İstanbul, 1990, s.18-20; Hıfzı To-puz, **Türk Basın Tarihi 100 Soruda**, İstanbul, 1973, s.42-49.

⁵¹ Cevdet Kudret, **Abdülhamit Devrinde Sansür I**, İstanbul, 2000, s.5; Suat Sez-gin, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (III)” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 20, İstanbul, 2005, s.9. Osmanlı döneminde

1880 yılında 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesine yapılan ek maddelerle gazetelerin sansür denetimi kolaylaştırılmıştır. Yurt dışından getirilen kitap ve gazetelerin ülkeye giriş izni Maarif Nezareti ile valiliklere verilmiştir. Böylece basının daha kolay kontrol ve denetim altına alınabileceği düşünülmüştür. Bu kontrol yabancı basını da kapsamaktaydı⁵²..

II. Meşrutiyet döneminde, hükümete devletin güvenliğini bozacak ve ayaklanmaya teşvik edecek yayında bulunan gazeteleri, açılacak dava sonuçlanıncaya kadar kapatma yetkisi verilmiştir⁵³. Bu sansür kanunu Mayıs 1912’de Gazi Muhtar Paşa kabinesi tarafından kaldırılmıştır. Ancak 1913 yılında Bâb-ı Ali baskını ile tekrar konulmuştur. Yeniden kaldırılması düşünülürken, I. Dünya Savaşı başladığında bundan vazgeçilmiştir⁵⁴.

Basın ve yayın faaliyetlerinin yoğun olduğu Beyrut’ta da sansür uygulamaları görülmektedir. Beyrut’ta basılan veya dışarıdan getirilen kitap, roman, gazete ve dergi gibi basılı yayınların kontrol ve denetimi vilayet adına Beyrut Vilayet Mektubi Kalemi⁵⁵ ve Vilayet Maarif Meclisince⁵⁶ yapılmaktaydı. Beyrut’ta yayın kontrol ve denetimi için valilikçe Matbuat Sansür birimi de kurulmuştur. İlk olarak bu

çıkan sansür kanunânamelerinin orjinalleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cevdet Kudret, **Abdülhamit Devrinde Sansür II**, İstanbul, 2000, s.19-80.

⁵² Şerif Demir, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, (JASS)**, 33, Adıyaman, 2015, s.373.

⁵³ Nevin Ünal Özkorkut, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 51/3, Ankara, 2002, s.78.

⁵⁴ Şerif Demir, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, s.373.

⁵⁵ **BOA, DH.MKT**, 1878-24, 10 Rebiülevvel 1309 H. (14 Ekim 1891 M.).

⁵⁶ **BOA, DH.MKT**, 1958-20, 11 Zilkade 1309 H. (7 Haziran 1891 M.).

birimde bir memur çalışırken daha sonra bir kâtip de görevlendirilmiş, böylelikle çalışan sayısı ikiye çıkarılmıştır⁵⁷. Beyrut'ta sansür konusunda kanunlara uygun olarak hareket edilmekteydi. Yayın yasakları, gazete ve dergiler için yayın içeriğinin sakıncasına göre önce uyarma ve kınama olurken daha sonra bu süreli ve süresiz yayın durdurma olarak uygulanmaktaydı. Süreli yasaklar genellikle 15 gün, bir ay ve iki ay süre ile yayın durdurulması olarak verilir. Mesela, İslam karşıtı yayınlarından dolayı el-Beşir gazetesine önce bir ay yayın yasağı getirilmiş daha sonra gerekli şartları sağlamadığı için süresiz kapatılmıştır⁵⁸. Zamanla gerekli koşulları sağladığı için el-Beşir gazetesinin yayın yasağı kaldırılmıştır⁵⁹. El-Misbah gazetesi hükümet aleyhine yazılan yayınlardan dolayı iki ay yasaklanmıştır⁶⁰. Yine el-Misbah gazetesi, Arap dünyası hakkındaki taraflı ve zararlı yayınlarından dolayı 15 gün süre ile kapatılmıştır⁶¹. Bazı yasaklamalar ise yayın içeriğine getirilmekteydi. Mesela, Lisanu'l-Hal gazetesinde çeşitli makale ve resimlere yasak getirilmiştir⁶². Yine gazetelerin ayet, hadis ve besmele gibi dinî kelimeleri yayınlarında yer vermeleri de yayın yasakları içerisindeydi. Mesela, Beyrut gazetesi bu yayınları nedeniyle uyarı almıştır⁶³. Devletin belirlemiş olduğu basım tekniklerine göre yayın yapmayanlar da uyarılmıştır. Gazete ve dergilerin beyaz kâğıda basım yapmaları emredildiğinden renkli kâğıt kullanan el-İkbal gazetesi uyarılmıştır⁶⁴. Beyrut'ta sansür uygulamalarından biri de muzır yayın yapanların kefaletle yayın yapılmasına müsaade edilmesidir. Bu yöntemle en-Nasır gazetesine kefaletle yayın izni verilmiştir⁶⁵.

⁵⁷ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1318 H. (1900-1901 M.), s.79.; **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.98.

⁵⁸ **BOA, DH.MKT**, 2016-59, 9 Rebiülahir 1310 H. (31 Ekim 1892 M.).

⁵⁹ **BOA, DH.MKT**, 67-12, 29 Zilhicce 1310 H. (14 Temmuz 1893 M.).

⁶⁰ **BOA, YPRK.DH**, 1-42, 3 Muharrem 1299 H. (25 Kasım 1881 M.).

⁶¹ **BOA, DH.MKT**, 77-31, 19 Zilhicce 1310 H. (4 Temmuz 1893 M.).

⁶² **BOA, DH.MKT**, 1972-86, 20 Zilhicce 1309 H. (16 Temmuz 1892 M.).

⁶³ **BOA, DH.MKT**, 1594-95, 7 Safer 1310 H. (31 Ağustos 1892 M.).

⁶⁴ **BOA, DH.MKT**, 617-40, 24 Şaban 1320 H. (26 Kasım 1902 M.).

⁶⁵ **BOA, DH.MKT**, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).

Beyrut gazete ve dergilerinin sansür konusunda en sık uyarı ve ceza aldıkları konuların başında, Arap milliyetçiliği ile Osmanlı Devleti aleyhine yazdıkları yazılar geliyordu. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Arapları ayrılıkçılığa sevk etmek için gazete ve dergiler sıklıkla kullanılıyordu. Bu konudaki yayınlar daha ziyade Araplara baskı yapıldığı, hükümetin halka zulmettiği yönündeydi. Yine farklı etnik ve dini gruplar için yazılan yayınlar için de yayın yasakları uygulanıyordu. Mesela, el-Fevaid isimli gazeteye Papalık hakkında çıkan olumsuz haber nedeniyle yayın yasağı getirilmiştir⁶⁶. El-Misbah gazetesi ise olumsuz haberler vermesinden dolayı süresiz kapatılmıştır⁶⁷. Ruhsatsız bir şekilde Arapça yayın yapan en-Neşretü'l-Usbiyye dergisi muzır ve taraflı yayınlarından dolayı ruhsat alıncaya kadar kapatılmıştır⁶⁸. Dergi sahipleri Neşretü'l-Usbiyye'nin yerine es-Suhbü'l-Münir ismiyle yeni dergi çıkartmışlardır. Ancak idarecilerin tetkikleriyle bu dergi de kapatılmıştır⁶⁹. Fakat daha sonra eksikliklerini tamamlayınca dergiye yeniden yayın izni verilmiştir⁷⁰.

Yayın izni kaldırılan dergi ve gazetelerin gerekli şartları sağlamaları halinde yeniden yayın hayatına dönmelerine müsaade ediliyordu. Bunlardan biri ruhsatsız yayın yapan el-Kenisetü'l-Katoliyye dergisiydi. Dergi ruhsat aldıktan sonra çalışmasına izin verilmiştir⁷¹. El-Fevaid dergisi gerekli koşulları sağlamadığı için önce kapatılmış, daha sonra gerekli düzenlemeleri yaparak tekrar yayın izni alabilmiştir⁷². Ancak dergi siyasî ve muzır yayınlarından dolayı tekrar kapatılmıştır⁷³. Dergi sahibi Halil el-Bedevi, El-Fevaid dergisinin ye-

⁶⁶ BOA, Y.PRK.BŞK, 20-38, 18 Cemaziyelahir 1308 H. (29 Ocak 1891 M.).

⁶⁷ BOA, DH.MKT, 1622-118, 13 Ramazan 1306 H. (13 Mayıs 1889 M.).

⁶⁸ BOA, DH.MKT, 1684-35, 29 Rebiülahir 1307 H. (23 Aralık 1889 M.).

⁶⁹ BOA, DH.MKT, 1692-97, 5 Cemaziyelahir 1307 H. (27 Ocak 1890 M.).

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 1750-58, 26 Zilhicce 1307 H. (13 Ağustos 1890 M.).

⁷¹ BOA, DH.MKT, 1714-83, 15 Şaban 1307 H. (6 Nisan 1890 M.).

⁷² BOA, DH.MKT, 1742-110, 28 Zilkade 1307 H. (16 Temmuz 1890 M.).

⁷³ BOA, DH.MKT, 1806-109, 27 Cemaziyelahir 1308 H. (7 Şubat 1891 M.).

rine el-Ahval ismiyle yeni bir gazete çıkararak yayın hayatını sürdürmüştür⁷⁴. Dolayısıyla yayın yasağı getirilen matbaa ve gazeteler yeni bir yayın çıkarıyor, bu da mümkün olmayınca matbaalarını diğer şehirlere taşıyarak yayın yapmaya devam ediyorlardı. Mesela, El-Menar isimli gazete Beyrut'ta yasaklanınca Şam'da yayın hayatına başlamıştır⁷⁵.

Beyrut basın hayatında çalışan görevliler, günümüzde olduğu gibi farklı amaçlara da hizmet etmişlerdi, gazeteci kimliklerinin arkasında olumsuz faaliyetlerde bulunabiliyorlardı. Nitekim I. Dünya Savaşı yıllarında Beyrut'ta haber yapan bazı basın yayın kuruluşu çalışanları yabancı devletler adına casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bunlar arasında Fransa devleti adına çalışan es-Sebat ve Revoyil gazetesi başyazarı Halil Zeniye'nin suçu Divan-ı Harbi Örfi tarafından tespit edilmiş, mahkemeye çıkarılıp yargılandıktan sonra vatana ihanetten dolayı idamına karar verilmiştir⁷⁶.

Beyrut, bir liman şehri olduğu için buraya yurt dışından da pek çok dergi ve gazete gelmekteydi. Bunlar içerisinde olumsuz veya taraflı yazıları ile bölgede algı oluşturarak sıkıntılar çıkarmak isteyen yayınlar da vardı. Yurt dışından gelen gazetelerde genellikle Müslümanların, Hristiyanlara saldırdığına ve devletin halka zulmettiğine dair haberler yer alıyordu. Beyrut'a yurt dışından gelen yayınlarda ilk sırayı Fransız gazete ve dergileri alıyordu. Bu yayınlar genel olarak Fransa'nın bölgede oluşturmak istediği düşünceleri içeriyordu. Bu nedenle de sıklıkla halkı kin ve nefrete sevk eden olumsuz yayınlar içermektedirler. Örneğin Fransa'da basılan Şöhre isimli yayın, olumsuz yazılarından dolayı ülkeye sokulması yasaklanmıştı⁷⁷. Yine Marsilya'da basılan el-Mirsad isimli gazetenin de yurt içine girmesi

⁷⁴ BOA, DH.MKT, 1866-134, 6 Safer 1309 H. (11 Eylül 1891 M.).

⁷⁵ BOA, DH.MKT, 1138-7, 17 Zilkade 1324 H. (2 Ocak 1907 M.).

⁷⁶ BOA, İ.HB, 168-1333 C 35, 11 Cemaziyelahir 1333 H. (26 Nisan 1915 M.).

⁷⁷ BOA, DH.MKT, 1552-113, 4 Safer 1306 H. (10 Ekim 1888 M.).

engellenmiştir⁷⁸. Lübnan'dan göç edenlerin yurt dışında çıkardıkları bazı yayınların da Beyrut'a getirilmesi yasaklanmıştı. Mesela New York'ta çıkarılan bazı yayınlar⁷⁹ ile St. Louis şehrinde çıkarılan el-Mariz isimli gazete bunların başında geliyordu⁸⁰. Yine muzır ve olumsuz yayınlarından dolayı, The Referee, Mission Studies, Cospel in All Lands, The Open Court ve The Litterary isimli yayınların da Beyrut'a girmesi, Beyrut valiliğince yasaklanmıştı⁸¹.

Beyrut'taki sansür uygulamaları Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî durum ile de alakalıydı. Özellikle batılı ülkeler Osmanlı Devleti'nde Müslümanların diğer dinî gruplara saldırdığı, devletin farklı etnik ve dinî gruplara baskı yaptığı algısını oluşturmak istiyorlardı. Bu algıyı oluşturmak için de ülke içinde ve dışında basın ve yayın kuruluşlarını sıklıkla kullanıyorlardı. Osmanlı idarecileri Beyrut'taki bu tür yayınlardan dolayı bölgedeki konsolosları uyarıyorlardı. Özellikle kendi istediği gibi bir düşünce ortamı oluşturmak isteyen Beyrut Fransız Konsolosluğu bu konuda merkezî hükümet tarafından sıklıkla uyarılıyordu⁸².

Beyrut'ta olumsuz yayın yapan gazetelerin yanında, müspet haber yaparak halkın bilinçlenmesine yardım eden gazete ve dergiler de vardı ve bunlar devlet tarafından teşvik ediliyordu. Mesela, Beyrut'ta devlet ve millet yararına faaliyetleri bulunan Semeratu'l-Fünun gazetesine, gayretlerinden dolayı resmî olarak teşekkür yazısı dahi gönderilmiştir⁸³. Dolayısıyla uygulama devletin olumlu haber yapanları teşvik ettiğini göstermektedir.

⁷⁸ BOA, DH.MKT, 2089-6, 25 Zilkade 1315 H. (17 Nisan 1898 M.).

⁷⁹ BOA, DH.MKT, 2256-37, 6 Cemaziyelahir 1317 H. (12 Ekim 1899 M.).

⁸⁰ BOA, DH.MKT, 857-91, 22 Rebiülevvel 1322 H. (6 Haziran 1904 M.).

⁸¹ BOA, DH.MKT, 482-14, 8 Muharrem 1320 H. (17 Nisan 1902 M.).

⁸² BOA, İ.HUS, 55-1315 Ra 40, 14 Rebiülevvel 1315 H. (13 Ağustos 1897 M.).

⁸³ BOA, DH.MKT, 1681-40, 18 Rebiülahir 1307 H. (12 Aralık 1889 M.).

3. Beirut Vilayet Gazetesi

Vilayet gazeteleriyle vilayetlerdeki gelişmelerin hem vilayet içinde hem de vilayet dışındaki kamuoyu ile paylaşılması amaçlanmıştır. Bunun yanında yapılan yasal düzenlemelerin de gazeteler vasıtasıyla halka duyurulması hedeflenmekteydi. Bundan dolayı bu gazetelerin daha geniş bir kitleye hitap etmeleri için Türkçe'nin yanında vilayet sınırları içinde konuşulan ikinci veya üçüncü dilde de yayın yapıyorlardı⁸⁴. Vilayet gazetelerinin temel görevi, halkı aydınlatmak ve eğitmektir. Ayrıca merkezî idarenin taşrayı bilgilendirme ve yönlendirme işlevini de görüyordu. Vilayetlere gazete ve matbaanın girmesi, bölge gazeteciliğinin gelişmesi, kamuoyunun oluşması, yöneten ve yönetilenler arasında iletişimin sağlanması açısından önemlidir⁸⁵. Aynı zamanda resmî gazeteler olmaları hasebiyle, gerek ülke geneli, gerekse vilayet açısından önemli olan tayinler, hukukî düzenlemeler ve ilânlar da yer alıyordu. Bundan dolayı bu gazeteler dönemin tarihî bilgilerini de içermektedir.

2 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin yedinci maddesi, her vilayette o yörenin her türlü genel yazışma işini yürütecek mektupçuluğu ihdas ediyor ve vilayetlerde kurulacak matbaaları da bu mektupçuların yönetimi altına veriyordu. 21 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umummiyye-i Vilayet Nizamnamesi'nin yirminci maddesinde ise vilayet gazetelerinde hükümet tarafından resmî ya da gayri resmî bir yazı yayınlanması gerektiğinde, müsveddelerinin düzenlenmesi ve kontrolü mektupçunun görevleri arasında sayılıyordu⁸⁶.

⁸⁴ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 99-102.

⁸⁵ Uğur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, 2, Ankara, 1991, s.142-143.

⁸⁶ Uğur Kocabaşoğlu, Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç**, 2, Ankara, 1995, s. 102.

Beyrut'un 1888'de vilayet olarak yapılandırılmasıyla birlikte, vilayet adına bir gazete çıkarılması zorunlu olmuştur. Bu sebeple Beyrut Vilayet Gazetesi 22 Aralık 1888'de yayın hayatına başlamıştır⁸⁷. Bu gazete, Beyrut vilayet matbaasında basılmıştır. Beyrut vilayet matbaası Nazırı Mektubi başkanlığında, müdür ve muharrir, iki adet Arabî mütercimi, muhasebe memuru, ser-müretteb ile üç müretteb ve makineci, mevzi memuru ve mürekkepçi olmak üzere toplam 11 kişi görevliydi⁸⁸. Zamanla bu görevlilere litografya memuru ve iki salname memuru da eklenerek matbaada çalışanların sayısı 14 olmuştur⁸⁹. Bu gazete, Osmanlının son dönemlerine kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Tirajı belli olmayan gazete, Arapça ve Türkçe olarak basılmıştır. Haftada bir çıkarılan gazete her Cumartesi günü yayına sunulmuştur. Beyrut Vilayet Gazetesi toplamda sekiz sayfa olup, gazetenin dört sayfası Arapça, dört sayfası da Türkçe idi. Gazetenin her sayfası genelde üç sütun olarak tasarlanmıştır.⁹⁰ Ancak çeşitli haber ve ilanlar için bazen iki sütun bazen de tam sayfa ayrılmıştır. Gazetenin 1911 yılında fiyatı yıllığı üç, altı aylığı ise iki mecdiye idi. Gazetede basılan ilanların her satırı için ise üç kuruş alınıyordu.

Beyrut Vilâyet Gazetesi'nin içeriği, Makale-i Mahsusa, havâdis-i vilayet, şuûn, siyaset, edebiyat ve ahlakiyat, kavânin ve nizamât, ilânât başlıklarına ayrılmıştı. Ancak 14 Nisan 1912 (26 Rebiülahir 1330 H.) tarih ve 1176 numaralı sayısından sonra gazete içeriğine telgraflar ve müteferrika başlıkları da eklenmiştir.

Makale-i mahsusa başlığı altında, her sayıda olmamakla birlikte, çeşitli yazarların makalelerine yer verilmiştir. Bu makaleler, genelde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ortam ve bu durumdan

⁸⁷ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda bir Değerlendirme", s.2053.

⁸⁸ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1311 H. (1893-1894 M.)s. 135.

⁸⁹ **Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1322 H. (1904-1905 M.), s.119-120.

⁹⁰ **Beyrut Vilâyet Gazetesi** (1154-1204 arasındaki sayılarına göre değerlendirme yapılmıştır.)

nasıl çıkılacağı ile ilgilidir. Mesela, *Gençlerimize Nasihat, Ne Vakit İyileşeceğiz, İntihab-ı Vatan, Saadet-i Vatan Uğrunda, Şu Tufan İhtilafatı Arasında Nasıl Kurtulacağız* başlıklı yazılar, bu gazetede çıkan bazı makalelerdir. Bunların bir kısmı aslında farklı gazetelerde çıkmış olan makalelerdi. Mesela, “*Şu Tufan İhtilafatı Arasında Nasıl Kurtulacağız*” makalesi Ebu Ziya mecmuasında, “*Nisyana Rağmen*” isimli makale ise Osmanlı sınırları içerisinde Fransızca Revey gazetesinde yayınlanmış olan makalelerdi.

Havâdis-i Vilayet bölümünde; vilayet genelinde meydana gelen olaylar, askeriye yardımı toplanması, vilayet ve şehirde hizmet veren kuruluşların durumu (Mesela, Beyrut elektrikli tramvayı), vilayet genelinde tanınan şahısların ölüm haberleri, sancak ve kazalardaki asayiş, resmî atama, tayin ve becayişler, salgın hastalıklar (çiçek, kolera gibi), resmî açılışlar, ülke genelindeki seçimler, nezaretlerden gönderilen telgraflar, suçluların yakalanması, vilayetteki mebus adayları, kutsal gün ve geceler vb. haberlere yer verilmiştir. Burada yer alan haberler, vilayetteki olaylar başlığı altında verilmiş ise de yurt genelini ilgilendiren haberler de yer almaktaydı. Bu bölümde yer alan haberlerden belki de en önemlisi Beyrut limanının İtalyanlar tarafından bombalanması hadisesidir. 1163 numara ve 2 Mart 1912 (13 Rebiülevvel 1330 H.) tarihli gazetede şehrin bombalanması ve o anda yaşananlar, yaralı ve ölümlerin kimlikleri gazetede detaylı olarak okuyucularına aktarılmıştır.

Şuûn kısmında; yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli haberlere yer verilmiştir. Mesela, Java Müslümanları, Rumili ahalisinin durumu, Türk-Alman ilişkileri, Girit Meselesi, Nevahi Kanunu, İrâd-ı Mevkute Kanunu, Musevi Muhacirler, Doğu Afrika’da Fransızlar, Rusya’nın Politikası, Yeni Kabine, Yemenin ahvali gibi. Bu bölümde farklı gazetelerde çıkan haberlerden alıntılar yapılmıştır. Mesela, 1156 numaralı ve 6 Ocak 1912 (16 Muharrem 1330 H.) tarihli sayıda Tan gazetesindeki “*Doğu Afrika’da Fransızlara*” dair haberden alıntı yapılmıştır.

Siyaset başlığı altında, yabancı gazetelerdeki haberler verilerek bunlar hakkında yorumlar yapılmıştır. Mesela, 1157 numaralı ve 13 Ocak 1912 (23 Muharrem 1330 H.) tarihli gazetede, Framen Blat ve Local Anceyker gazetelerinden, “*Sulh Hakkında Rusya’nın Teklifi*” isimli makalede Paris Noye Fraye Press gazetesinden yine Frankfurter Zaytung gazetesi gibi pek çok yabancı gazetesinden alıntılanan haberlere yer verilmiştir.

İlânât bölümünde, yerel ve merkezî ilanlara yer verilmiştir. Özel ilanlar, Beyrut’ta gazete ve dergiler olmasından dolayı, vilayet gazetesinde yoktur. İlanlar ve ilan veren kuruluşlardan bazıları şunlardır; Hicaz demiryolunun işletilmesi, Sayda-Merciyun yolu, Hayfa-Hicaz demiryolu, nezaretler, icra daireleri, defterdarlıklar, mal sandıkları, mahkemeler, belediyeler, Duyun-u Umumiye idaresi ve Beyrut su şirketi. İlanların büyük bir kısmını icra dairelerinin ilanları kaplıyordu. Resmî kuruluşların aylık ve yıllık muhasebe kayıtlarına da ilanlarda yer veriliyordu. Ramazan ayı münasebetiyle Ramazan imsakiyesi de ilanlarda halka duyuruluyordu.

Edebiyat ve ahlakîyat kısmında, Abdülgani Seniyy Yurtman’ın *Yemen Yollarında* eserinden parçalar sürekli yayınlanmıştır. Kavânin ve Nizâmât başlığı altında, Osmanlı Hilal-ı Ahmer Cemiyeti Nizamnâmesi, İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanunnâmesi, Jandarma Nizamnâmesi ve Vilayet Belediye Kanunu’nun çeşitli maddeleri aktarılmıştır.

Telgraf bölümünde, merkezden gelen telgraflar aktarılırken, müteferrika başlığı altında çeşitli küçük konulara yer verilmiştir.

Beyrut Vilayet Gazetesi bir bölge gazetesiydi. Yayınlandığı yer olan Beyrut vilayetinin haber ve sorunlarına öncelikle yer verilmiştir. Arap basın tarihçileri, Osmanlı vilayet gazetelerini içerik itibarıyla

kuru, yalnızca hükümet çevresinde oluşan gelişmeleri veren, Arapçaları yer yer hatalı ve dilleri ağır gazeteler olarak tanımlamışlardır⁹¹.

Sonuç

Beyrut, tarihte pek çok devlet ve medeniyete beşiklik etmiştir. Her alanda bölgenin öncüsü olduğu gibi, Osmanlı basın tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Beyrut'un basın ve yayın merkezi olmasında, geçmişten devraldığı ilmî ve kültürel mirasın yanı sıra bölgenin eğitim merkezi ve bir liman şehri olması sebebiyle her türlü yeniliğin kısa sürede şehre gelmesi, şehirde çeşitli etnik ve dinî grupların yaşaması, misyoner faaliyetleri ve Arap milliyetçiliğinin etkisi olmuştur.

Beyrut'ta 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli amaçlara hizmet eden pek çok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında 35'e yakın gazete ve dergi Beyrut'ta yayınlanmaktaydı. Bu gazete ve dergilerin tamamı Arapça yayın yaparken, sadece Beyrut Vilayet Gazetesi Türkçe basılmıştır. Gazete ve dergiler özellikle Arap milliyetçileri, misyonerler ve çeşitli devletlerin fikirlerini yayma amacı gütmüşlerdir. Bu nedenle bu gazete ve dergilere sansür uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti, ilk zamanlarda basının halkı aydınlatmak için olumlu katkı sunacağı düşüncesiyle basın ve yayın kuruluşlarını desteklemiştir. Ancak gazete ve dergilerin devleti kötölemek ve insanları kin ve nefretle birbirlerine karşı kışkırtma fikirlerinden dolayı sansür uygulamıştır. Beyrut'ta da sansür uygulamalarına sıklıkla müracaat edilmiştir. Sansürler, uyarı ve kınama ile başlamış, süreli ve süresiz yayın durdurmaya kadar gitmiştir. Fakat Beyrut'taki basın yayın, kuruluşları da her türlü sansüre karşı yeni yollar deneyerek, bu uygulamalardan kaçmanın yollarını bulmuşlardır.

⁹¹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda bir Değerlendirme", s.2056.

Devlet, olumsuz haberlere karşı sansür uygulamasını yaparken olumlu haber yapanları da teşekkür yazıları veya atıyyelerle ödüllendirerek teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak bunların sayısı yetersiz kalmıştır.

Beyrut Vilayet Gazetesi, anlaşılır üslubu ve yer verdiği konuların güncelliği gibi özelliklerinden dolayı, yayınlandığı dönem için başarılı bir yayın sürdürmüştür. Beyrut Vilayet Gazetesi, diğer Osmanlı vilayet gazeteleri gibi, bölge halkının çevresindeki sorunların farkında olmaları amacıyla yayın yapmıştır. Bu gazete, vilayetteki çok çeşitli olayları haber yapması nedeniyle idarî, siyasî, adlî, beledî, iktisadî ve sağlık gibi yerel alanlarda çalışma yapacak araştırmacılar için önemli bilgileri barındırmaktadır. Beyrut gazetesi özellikle yurt dışındaki haberlere de yer vererek halkın bilinçlenmesi ile Beyrut'ta farklı amaçlara hizmet eden ve algı oluşturmak isteyenlerin olumsuz çalışmalarına da engel olmak için gayret sarf etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları ve Salnâmeler

BOA, A.MKT.MHM, 360-57, 6 Rebiülevvel 1283 H. (19 Temmuz 1866 M.).

BOA, DH.MKT, 1138-7, 17 Zilkade 1324 H. (2 Ocak 1907 M.).

BOA, DH.MKT, 1246-80, 11 Rebiülevvel 1326 H. (13 Nisan 1908 M.).

BOA, DH.MKT, 1250-34, 25 Rebiülevvel 1326 H. (27 Nisan 1908 M.).

BOA, DH.MKT, 1465-58, 6 Rebiülevvel 1305 H. (22 Kasım 1887 M.).

BOA, DH.MKT, 1552-113, 4 Safer 1306 H. (10 Ekim 1888 M.).

BOA, DH.MKT, 1591-76, 4 Cemaziyelevvel 1306 H. (6 Ocak 1889 M.).

BOA, DH.MKT, 1594-95, 7 Safer 1310 H. (31 Ağustos 1892 M.).

BOA, DH.MKT, 1621-31, 2 Ramazan 1306 H. (2 Mayıs 1889 M.).

BOA, DH.MKT, 1622-118, 13 Ramazan 1306 H. (13 Mayıs 1889 M.).

BOA, DH.MKT, 1681-40, 18 Rebiülahir 1307 H. (12 Aralık 1889 M.).

BOA, DH.MKT, 1684-35, 29 Rebiülahir 1307 H. (23 Aralık 1889 M.).

BOA, DH.MKT, 1692-97, 5 Cemaziyelahir 1307 H. (27 Ocak 1890 M.).

BOA, DH.MKT, 1714-83, 15 Şaban 1307 H. (4 Mart 1893 M.).

BOA, DH.MKT, 1714-83, 15 Şaban 1307 H. (6 Nisan 1890 M.).

BOA, DH.MKT, 173-3, 16 Cemaziyelevvel 1311 H. (25 Kasım 1893 M.).

- BOA, DH.MKT**, 1742-110, 28 Zilkade 1307 H. (16 Temmuz 1890 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1742-110, 28 Zilkade 1307 H. (16 Temmuz 1890 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1750-58, 26 Zilhicce 1307 H. (13 Ağustos 1890 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1806-109, 27 Cemaziyelahir 1308 H. (7 Şubat 1891 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1806-134, 6 Safer 1309 H. (11 Eylül 1891 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1866-134, 6 Safer 1309 H. (11 Eylül 1891 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1878-24, 10 Rebiülevvel 1309 H. (14 Ekim 1891 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1958-20, 11 Zilkade 1309 H. (7 Haziran 1891 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1972-86, 20 Zilhicce 1309 H. (16 Temmuz 1892 M.).
- BOA, DH.MKT**, 1980-64, 6 Muharrem 1310 H. (31 Temmuz 1892 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2016-59, 9 Rebiülahir 1310 H. (31 Ekim 1892 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2089-6, 25 Zilkade 1315 H. (17 Nisan 1898 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2102-37, 20 Rebiülahir 1316 H. (7 Eylül 1898 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2102-67, 20 Rebiülahir 1316 H. (7 Eylül 1898 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2247-95, 11 Cemaziyelevvel 1317 H. (17 Eylül 1899 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2256-37, 6 Cemaziyelahir 1317 H. (12 Ekim 1899 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2274-74, 19 Receb 1317 H. (23 Kasım 1899 M.).
- BOA, DH.MKT**, 2433-72, 09 Şaban 1318 H. (2 Aralık 1900 M.).
- BOA, DH.MKT**, 373-3, 14 Zilkade 1312 H. (9 Mayıs 1895 M.).

- BOA, DH.MKT**, 408-52, 15 Safer 1313 H. (7 Ağustos 1895 M.).
- BOA, DH.MKT**, 408-52, 15 Safer 1313 H. (7 Ağustos 1895 M.).
- BOA, DH.MKT**, 482-14, 8 Muharrem 1320 H. (17 Nisan 1902 M.).
- BOA, DH.MKT**, 617-40, 24 Şaban 1320 H. (26 Kasım 1902 M.).
- BOA, DH.MKT**, 67-12, 29 Zilhicce 1310 H. (14 Temmuz 1893 M.).
- BOA, DH.MKT**, 77-31, 19 Zilhicce 1310 H. (4 Temmuz 1893 M.).
- BOA, DH.MKT**, 807-22, 18 Şevval 1321 H. (7 Ocak 1904 M.).
- BOA, DH.MKT**, 857-91, 22 Rebiülevvel 1322 H. (6 Haziran 1904 M.).
- BOA, DH.MKT**, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).
- BOA, DH.MKT**, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).
- BOA, DH.MKT**, 860-67, 28 Rebiülevvel 1322 H. (12 Haziran 1904 M.).
- BOA, DH.MKT**, 916-814, 17 Şevval 1322 H. (25 Aralık 1904 M.).
- BOA, İ.DH.**, 1368-1317/C-22, 22 Cemaziyelahir 1317 H. (28 Ekim 1899 M.).
- BOA, İ.HB**, 168-1333 C 35, 11 Cemaziyelahir 1333 H. (26 Nisan 1915 M.).
- BOA, İ.HUS**, 55-1315 Ra 40, 14 Rebiülevvel 1315 H. (13 Ağustos 1897 M.).
- BOA, Y.PRK.BŞK**, 20-38, 18 Cemaziyelahir 1308 H. (29 Ocak 1891 M.).
- BOA, YPRK.DH**, 1-42, 3 Muharrem 1299 H. (25 Kasım 1881 M.).
- Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1311 H. (1893-1894 M.).
- Beyrut Vilâyeti Salnâmesi**, 1318 H. (1900-1901 M.).

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1322 H. (1904-1905 M.).

Beyrut Vilâyeti Salnâmesi, 1326 H. (1908-1909 M.).

Maârif Salnâmesi, 1321 H. (1903–1904 M.).

Suriye Vilâyeti Salnâmesi, 1297 H. (1879-1880 M.).

Beyrut Vilâyet Gazetesi (1154-1204 arasındaki sayıları)

2. Tetkik Eserler

AKBULUT, Uğur, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies**, 8/5, Ankara, 2013, s. 31-57.

BAEDEKER, Karl, **Palestina and Syria**, Leipzig, 1906.

COLLELO, Thomes, **Lebanon a Country Study**, Washington, 1989.

ÇELİK, Kürşat, “Misyonerlerin Suriye’de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri İle Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor”, **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science**, (JASSS), Volume:8/29, Autumn III, 2014, s.139-164.

DEMİR, Şerif, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti’nde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science** (JASS), 33, Adıyaman, 2015, s.367-377.

DURŞUN, Davut, “Beyrut”, **DİA**, C 6, İstanbul, 1992, s.81-84.

Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, 13, (Sadeleştiren; Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971.

GİRGİN, Atilla, **Türkiye’de Yerel Basın**, İstanbul, 2009.

GÜNAY, Selçuk, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbir-

leri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 17/28, Ankara, 1995, s.85-108.

JIDEJIAN, Nina, **Beirut Through The Ages**, Beirut, 1986.

KABACALI, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Sansür**, İstanbul, 1990.

KOCABAŞOĞLU, Uğur, “Tuna Vilayet Gazetesi”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, 2, Ankara, 1991, s.141-149.

KOCABAŞOĞLU, Uğur; Ali Birinci “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, **Kebikeç**, 2, Ankara, 1995, s.101-122.

KÖKSAL, Osman, “Sultan Aziz’in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe” **Osman-gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4/1 Haziran 2003, s.117-136.

KUDRET, Cevdet, **Abdülhamit Devrinde Sansür I-II**, İstanbul, 2000.

Orhan Koloğlu, “Osmanlı’daki Türkçe Dışı Basın”, **Kebikeç**, 2, Ankara, 1995, s.127-138.

ÖĞÜT, Salim, “Evezât”, **DİA**, C 11, İstanbul, 1995, s.546-548.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 51/3, Ankara, 2002, s.65-84.

SAYILI, Aydın, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, Ankara, 1991.

SEZGİN, Suat, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (III)” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 20, İstanbul, 2005, s.9-12.

- TEVETOĞLU, Fethi, “Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu”, **Türk Kültürü Dergisi**, 266, Haziran, 1985, s.381-391.
- TOK, Gökhan, “Antik Çağın Tüccarları Fenikeliler”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Şubat-2001, Ankara, s.90-94.
- TOPUZ, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi 100 Soruda**, İstanbul, 1973.
- TURAN, Namık Sinan, “Lübnan’da Ulusun İnşası ve Ortak Tınının Üretimi – Rahbani Kardeşler ve Feyruz” **Orta Doğu Etütleri**, 3/1, Temmuz 2011, s.193-228.
- VARLIK, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 99-102.
- YAZICI, Nesimi, “Osmanlı Devleti’nin Araplarla Meskûn Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, **XI. Türk Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, V, Ankara, 1994, s.2047-2067.
- ZACHS, Fruma, **The Making Of Syrian Identity (Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut)**, Boston, 2005.

EKLER

Ek-1: Beyrut Gazetelerinden Olan el-Beşir Gazetesi'nden Bir Örnek

Kaynak: BOA. DH.MKT 337-12 131-B-29

Ek-3: Beyrut Gazetelerinden Olan el-Ahval Gazetesi'nden Bir Örnek

Kaynak: BOA. DH.MKT 347-27 1312-Ş-26

Ek-4: Beyrut Gazetelerinden Olan Lisanu'l-Hal Gazetesi'nden Bir Örnek

Kaynak: BOA. DH.MKT 347-27 1312-Ş-26

Ek-5: Beyrut Gazetelerinden Olan el-Misbah Gazetesi'nden Bir Örnek

Kaynak: BOA. DH.MKT 347-27 1312-S-26

Ek-6: Beyrut Vilayet Gazetesi'nden Bir Örnek

VİLAYET VE MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE BALKAN VİLAYETLERİNDEKİ MATBAA VE GAZETELER

Ünal TAŞKIN*

ÖZET

Dünyada ilk baskı makinesinin, Gutenberg tarafından 1440 yılında faaliyete sokulduğu kabul edilmektedir. Bu ilk baskı aracı, XV. yüzyılın sonuna doğru, gayrimüslim vatandaşlar eliyle Osmanlı ülkesine girmiş fakat yaygınlık kazanmamıştır. David ve Samuel Nahmes adlı Musevi kardeşlerin 1493'te tesis ettikleri ilk matbaadan sonra, yine Musevi vatandaşlarımız eliyle Selanik, Edirne ve Halep gibi büyük şehirlerde yeni matbaalar kuruldu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ermeni ve Rum tebaadan yurttaşların faaliyete soktukları matbaalarla, Hristiyanlar da bu yeni kültür aygıtlarına sahip oldular. Müslüman tebaanın matbaayla buluşması için XVIII. yüzyılın gelmesi beklendi ve İbrahim Müteferrika ile Paris sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Efendi öncülüğünde Türkçe baskı yapan ilk matbaa kurulmuş oldu. 1727 yılının Aralık ayında faaliyete başlayan bu ilk Türkçe baskı yapan matbaa, kuruluşundan sadece iki ay sonra Vankulu Lûgati adıyla bilinen ilk kitabını bastı.

Türk kültür hayatına gazetenin girişi ise, matbaanın kurulmasından yaklaşık yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gayretleriyle neşredilmeye başlanan Vekayi Mısıriye (1828), bir sütunu Türkçe ve bir sütunu Arapça olarak çıkarılan ilk Türk gazetesidir. Ardından II. Mahmud'un özel ilgisiyle İstanbul'da neşredilmeye başlanan Takvim-i Vekayi ise Türk dilindeki ilk gazete olmuştur. Aynı zamanda devletin resmî yayın organı olan Takvim-i

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, ADIYAMAN, unaltaskin@hotmail.com

Vekayi, devlet memurları ve aydınlar başta olmak üzere Osmanlı vatandaşlarına haberleri, duyuruları ve gelişmeleri ulaştırmak amacıyla tesis edilmiştir. Zikrettiğimiz bu gazetelerden evvel Osmanlı ülkesinde, özellikle Fransızların gayretleriyle çıkarılan gazeteler de bulunmaktaydı. Bunlar Fransız elçiliğinin çıkardığı ve devrim yandaşı olan *Gazette Française de Constantinople* ile devrim karşıtı olan ve Alexandre Blaque'ın çıkardığı *Le Spectateur Oriental* adlı iki önemli yayındır. Bunlar dışında yine Fransızca olarak çıkarılan birkaç yayın daha bulunmaktaydı. II. Mahmud, Osmanlı menfaatlerini savunan ve Fransız Devrimi karşıtı yayın yapan gazetelerin kuruluşunda etkili olan Alexandre Blaque'ı, İstanbul'a çağırarak *Takvim-i Vekayi* ile paralel yayın yapan Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'in kurulması görevini vermiştir.

Yenileşme kaygısıyla ortaya çıkan matbaa ve gazeteler, devlet eliyle ihdas edilmiş ve resmî bir kimlik kazanmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı vilayet merkezlerinde matbaalar kurulmasına özen gösterilmiş ve hemen her vilayette resmî bir matbaa ve onun yayın organı olan vilayet gazeteleri tesis edilmiştir. Bu gelişmeler arasında birtakım zevatın özel olarak faaliyete soktuğu matbaalar ve akabinde neşredilmeye başlanan gazeteler de ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, vilayet ve maarif salnamelerine göre Osmanlı Devleti'nin Balkan vilayetlerinde tesis edilen matbaalar ve neşredilen gazeteler ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Matbaa, Gazete, Balkan Vilayetleri

**PRINTING HOUSES AND NEWSPAPERS IN THE BALKAN
PROVINCES ACCORDING TO PROVINCE AND EDUCATION
YEARBOOK**

ABSTRACT

It is considered that the first printing machine in the world was put into operation by Gutenberg in 1440. This first printing machine was brought to the ottoman country by non-Muslim citizens towards the end of the 15th century but it was not became widespread. After the first printing house that the Jewish brothers David and Samuel Nahmes were founded in 1493, new printing machines were established in big cities like Thessalonica, Edirne and Aleppo by our Jewish citizens. In XVI and XVII centuries, the other non-Muslims had also these new cultural devices with the printing presses established by Armenian and Greek citizens. Muslims acquired the printing press in the XVIII century and first Turkish printing press was established by İbrahim Müteferrika and Sait Efendi. This first Turkish printing press, which started its activity in December of 1727, pressed its first book, known as Vankulu Lugati, two months then its foundation.

The coming of the newspaper to the Turkish cultural life took place about a century later then the establishment of the printing press. Vekayi Misriye (1828) is the first turkish newspaper. which was published in Egypt with the efforts of Kavalalı Mehmed Ali Pasha and published in Turkish and Arabic. After that Takvim-i Vekayi, which started to be published in Istanbul with the special interest of Mahmud II, became the first Turkish newspaper. Takvim-i Vekayi that the official publication of the state was also established for report the news, announcements and developments to Ottoman citizens, especially civil servants and intellectuals. Furthermore there were French newspapers too in the Ottoman territory. These are two important publications, the Gazette Française de Constantinople, the supporter of the revolution, and the Le Spectateur Oriental, the anti-

revolutionary. Mahmud II invited Alexandre Blaque who the defender Ottoman interests and the founder of anti-French revolutionary newspapers to Istanbul and appointed him to establish *Le Moniteur Ottoman*, a parallel publication with *Takvim-i Vekayi*.

The printing houses and newspapers that emerged with the aim of westernization, were founded by the government and obtained an official identity. From the XIX century, was paid attention to printing houses in the Ottoman provincial centers and established an official printing houses and provincial newspapers in almost every provinces. There were special printing houses and newspapers amongs them.

In this study, We will be given information about the printing houses and newspapers in the Balkan provinces.

Key Words: Printing Houses, Newspaper, Balkan Province

Giriş

İlk baskı aletlerinin Çinliler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Asya toplumları bu gibi faaliyet gösteren tezgâhlara çok önceden beri aşina idiler. Uygur Türklerinin de ağaç harflerle baskı yaptıkları bilinmektedir. Kâğıt imalinin Avrupa toplumları tarafından tanınmasıyla birlikte ağaç kalıplarla basım yapma teknikleri de kabul edilmiş ve tek sayfalık baskılar yapılmaya başlanmıştır. İlk matbaa baskısını Johann Gutenberg'in 1440 yılında Mainz'de yaptığı kabul edilmekle beraber yine madeni harflerle baskı yapan ilk matbaanın da 1445 yılında Gutenberg tarafından faaliyete sokulduğu kabul edilir.

Bu buluş, Avrupa'da siyasî ve dinî parçalanmanın başladığı dönemlere tekabül ettiğinden, kısa sürede propaganda silahı olarak kullanılmaya başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Avrupa'daki bu yenilik çok zaman geçmeden Osmanlı ülkesinde de faaliyet alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki ilk matbaanın İspanya'dan yapılan Yahudi göçleriyle birlikte ortaya çıktığı söylenmektedir. Göç eden Yahudilerden Nahmes kardeşler 1493'te İstanbul'da ilk matbaayı açmaya muvaffak oldular. Nahmes kardeşler, Osmanlı ülkesine iltica etmeden önce Napoli'de de bir matbaa işletiyorlardı. Nahmes kardeşlerinin bu girişiminden hemen sonra Lizbon Yahudilerinden olan Yehuda Gedelya, oğulları Yosef ve Yakov ile birlikte Selanik'te bir matbaa tesis ve 1504'te ilk eserlerini tab ettiler¹.

Yahudilerin öncülük ettiği matbaa ve tab faaliyetleri diğer gayrimüslim tebaa arasında da hızla cevap bulmuştur. Ermeni tebaadan Tokatlı Apkar'ın 1567'de İstanbul'da kurduğu matbaa ilk Ermeni matbaası olup kısa sürede Yahudi matbuatıyla yarışır hale gelmiştir. Ancak Apkar'ın ülkeden ayrılmasıyla Ermeni matbaacılığı, Eremyan Çelebi Kômürcüyan'a kadar sessiz kalmıştır. Rum tebaanın matbaayı

¹ Kemal Beydilli, "Matbaa", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 106.

etkin bir şekilde kullanması ise kiliseler arasındaki mücadeleden kaynaklıdır. 1627’de Nicomedus Matexas İstanbul’da ilk Rum matbaasını tesis etmiştir. 1628’de Cizvitlerin baskısıyla kapanan matbaa, sonraki yıllarda Fener Partikhanesi içinde faaliyetine devam etmiştir. XVIII. yüzyılda Rumca eser basan en önemli yer ise bugün Arnavutluk sınırları içerisinde kalan Voskopoye idi².

Müslüman tebaanın matbaayla buluşması için XVIII. yüzyılın gelmesi beklendi ve İbrahim Müteferrika ile Paris sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin oğlu Sait Efendi öncülüğünde Türkçe baskı yapan ilk matbaa kurulmuş oldu. 1727 yılının Aralık ayında faaliyete başlayan bu ilk Türkçe baskı yapan matbaa, kuruluşundan sadece iki ay sonra Vankulu Lûgati (Sihahu’l- Cevheri) adıyla bilinen ilk kitabını bastı. Darüttübaatî’l-Mamure olarak bilinen bu matbaa, halk arasında basmahane, tabhane ve karhane-i basma adlarıyla da anılıyordu³. Müteferrika’nın ölümüne kadar bu matbaada 17 eser (toplam 23 cilt) basıldı. Müteferrika’nın yurt dışı görevlerinde olduğu sıralarda matbaa işlerinin aksadığı ifade edilmektedir. Fakat matbaa faaliyetlerinin Patrona Halil İsyanı’nda bir yıl kadar kesintiye uğradığı vakidir⁴. Müteferrika’nın ölümünden sonra matbaanın imtiyazı Rumeli kadısı İbrahim Efendi ile Anadolu Kadısı Ahmed Efendi’ye verildi⁵.

Türk kültür hayatına gazetenin girişi ise, matbaanın kurulmasından yaklaşık yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. Mısır’da Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın gayretleriyle neşredilmeye başlanan Vekayi Mısriye (1828), bir sütunu Türkçe ve bir sütunu Arapça olarak çıkarılan ilk Türk gazetesidir. Ardından II. Mahmud’un özel ilgisiyle İstanbul’da neşredilmeye başlanan Takvim-i Vekayi ise Türk dilindeki ilk gazete olmuştur. Aynı zamanda devletin resmî yayın organı olan Takvim-i

² K. Beydilli, “Matbaa”, s. 106-107

³ Turgut Kut, “Darüttübaa”, *DİA*, IX, 1994, s. 10.

⁴ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, XXI, 2000, s. 326.

⁵ T. Kut, “Darüttübaa”, s. 10-11.

Vekayi, devlet memurları ve aydınlar başta olmak üzere Osmanlı vatandaşlarına haberleri, duyuruları ve gelişmeleri ulaştırmak amacıyla tesis edilmiştir. Zikrettiğimiz bu gazetelerden evvel Osmanlı ülkesinde, özellikle Fransızların gayretleriyle çıkarılan gazeteler de bulunmaktaydı. Bunlar Fransız elçiliğinin çıkardığı ve devrim yandaşı olan *Gazette Française de Constantinople* ile devrim karşıtı olan ve Alexandre Blaque'ın çıkardığı *Le Spectateur Oriental* adlı iki önemli yayındır. Bunlar dışında yine Fransızca olarak çıkarılan birkaç yayın daha bulunmaktaydı. II. Mahmud, Osmanlı menfaatlerini savunan ve Fransız Devrimi karşıtı yayın yapan gazetelerin kuruluşunda etkili olan Alexandre Blaque'ı, İstanbul'a çağırarak, *Takvim-i Vekayi* ile paralel yayın yapan Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'ın kurulması görevini vermiştir⁶.

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı vilayet merkezlerinde matbaalar kurulmasına özen gösterilmiş ve hemen her vilayette resmî bir matbaa ve onun yayın organı olan vilayet gazeteleri tesis edilmiştir. Biz burada Balkan vilayetlerindeki matbaa ve gazeteler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1-Selanik

Selanik Osmanlı neşir faaliyetlerinin yapıldığı en önemli merkezlerden biriydi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 1504 yılında eser basımı yapabilen bir matbaaya sahipti. Bu matbaa Yahudi cemaatinden Yehuda Gedelya ile oğulları tarafından tesis edilmiş ve Yahudi dinî metinlerini neşretmişti.

Selanik'te XIX. yüzyılda devlet matbaası tesis edilerek kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Sanayi mektebi içerisindeki bu matbaada müdür, muharrir (yazar), mürettibler (dizgiciler) ve yardımcıları, kâtip, mütercimler, litoğrafyacı (taş baskıcı), çarkçı, makinist ve müvezzi (gazete dağıtıcısı) gibi görevliler bulunuyordu. Matbaa dört

⁶ Alim Kahraman, "Matbuat", *DİA*, XXVIII, 2003, s.121-122; Nesimi Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", *DİA*, XXXIX, 2010, s. 487-490.

dilde baskı yapabilecek bir kapasiteye sahipti. Türkçe, Rumca, Bulgarca ve İbranice yapılabilen baskıların dizgicileri ve mütercimleri ayrı ayrı görev alıyorlardı. İlerleyen zamanlarda matbaada görevlendirilen dizgici sayısı artmıştır. Bu durum matbaanın faaliyetinin artmasıyla ilişkilendirilebilir. Matbaa görevlilerinin bir kısmı Selanik Sanayi Mektebi öğrencilerinden oluşmaktaydı⁷.

Bunun dışında Türkçe baskı yapan İsmail Hamdi ve Asır matbaaları vardı. İsa Haim, David ve La Epoka matbaaları İbranice, Vasil-yadi ve İraklıdi matbaaları ise Rumca baskı yapıyordu. Hristo Manov, İstefan Yorgi ve Faros matbaaları Rumca ve Fransızca baskı yapabilirken, Salvator matbaası Türkçe, İbranice, Bulgarca, İtalyanca, Fransızca ve Rumca eserleri basabilecek yeterlilikteydi. Selanik'te en fazla dilde baskı yapabilen matbaa Hakkâk Ömer Kami'nin 1319 yılında kurduğu matbaa idi. Türkçe, Rumca, Sırpça, Bulgarca, İspanyolca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Rusça dillerinde baskı yapabilen Ömer Kami matbaası, Kürekçiler Caddesi'nde faaliyet gösteriyordu. Faracı Gatino ve Akaroni matbaaları eser basabilecek uygun harflere sahip değilken Maksimoviç matbaası ise bu zamanda kapanmıştı⁸.

⁷ 1287 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 32; 1288 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 33; 1291 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 35; 1292 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 35; 1293 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 35; 1294 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 35; 1299 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 64-65; 1303 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 86; 1307 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 103.

⁸ 1316 Maarif Salnamesi, s. 1074-1075; 1317 Maarif Salnamesi, s. 1224-1225; 1318 Maarif Salnamesi, s. 1366-1369; 1319 Maarif Salnamesi s. 638-641; 1321 Maarif Salnamesi, s. 526.

Tablo-1: Selanik'te Bulunan Matbaalar⁹

Adı	Yeri	Baskı Türü	Baskı Yapabildiği Dil	Kuruluş Tarihi
Vilayet	Sanayi Mektebi	Taş ve Huru-fat	Türkçe	
Ez Haim	Sosidi Hanı	Huru-fat	İbranice	1292
Faracı	Rongot Hanı	Taş ve Huru-fat	-	1310
İsmail Hamdi	Çardak Hanı	Taş	-	1294
Osmanlı Asır	Sabri Paşa Caddesi	Taş ve Huru-fat	Türkçe, Fransızca, Rumca, Bulgarca, İbranice	1312
İstefan Yorgi	Sosidi Hanı	Huru-fat	Rumca, Fransızca	1313
Faros	Boşnak Hanı	Huru-fat	Rumca	1314
Hristo Manov	Frenk Mahallesi	Taş ve Huru-fat	Rumca, Fransızca	1309
İraklıdi	Eski Balık Pazarı	Huru-fat	Rumca	1305
Akaroni	Kolombo Sokağı	Huru-fat	-	1306
Vasilyadi	Frenk Mahallesi	Huru-fat	Rumca	1311
David	Rogoz Mahallesi	Huru-fat	Türkçe, Fransızca, İbranice	1313

⁹ 1318 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 367; 1320 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 442; 1322 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 336; 1324 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 535; 1325 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 564.

La Epoka	Kadı Mahallesi	Taş ve Huru-fat	Türkçe, Almanca, İtalyanca, Rumca	1315
Salvator	Frenk Mahallesi	Taş Huru-fat	Türkçe, İbranice, Bulgarca, İtalyanca, Fransızca	1305
Hakkak Ömer Kami	Kürekçiler Sokağı	Taş ve Huru-fat	Türkçe, Rumca, Sırpça, Bulgarca, İspanyolca, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Rusça	1319

Vilayette Selanik ve Asır adları altında Türkçe iki gazete çıkarılıyordu. Bunlar dışında Fransızca Journal de Salonique ve Progres de Salonique; İspanyolca La Epoka; İbranice Avenir ve Rumca Faros Salonikos ile Vardan gazeteleri yayınlanıyordu. Diğer yandan Kıtıpçı Ahmed Mithat Efendi'nin çıkardığı Çocuklara Rehber adlı Türkçe yayım ile Osman Tefvik Bey'in Mütalaa adlı Türkçe risalesi ve Yorgaki'lerin Aristokilis adlı Rumca risaleleri de neşredilmekteydi¹⁰.

Tablo-2: Selanik'te Çıkarılan Gazeteler¹¹

Adı	Dili	Çıktığı Günler	Basıldığı Matbaa
Selanik	Türkçe	Pazartesi	Devlet
Asır	Türkçe	Pazartesi- Perşembe	Osmanlı Asır
Journal de Salonique	Fransızca	Pazartesi- Perşembe	Besim Livi
La Epoka	İspanyolca	Cuma	Besim Livi
Faros Salonikos	Rumca		Faros

¹⁰ 1316 Maarif Salnamesi, s. 1074-1076; 1317 Maarif Salnamesi, s. 1226; 1318 Maarif Salnamesi, s. 1368; 1319 Maarif Salnamesi s. 640; 1321 Maarif Salnamesi, s. 527.

¹¹ 1318 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 368; 1320 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 443; 1322 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 337; 1324 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 536; 1325 Selanik Vilayeti Salnamesi, s. 565.

Avenir	İbra- nice	Çarşamba	Ez Haim
Progres de Salo- nique	Fran- sızca	Pazar- Çarşamba	Salvator
Alitila	Rumca	Cumartesi- Salı- Per- şembe	Salvator
Çocuk Bahçesi	Türkçe	Perşembe	Osmanlı Asır

2-Edirne

Balkan vilayetleri arasında en fazla Osmanlı geçmişi barındıran vilayetlerden biri Edirne idi. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan şehirlerden biri olan Edirne, aynı zamanda İstanbul'un Balkanlara açılan kapısı hükmündeydi. Merkeze yakın olması sebebiyle birçok hadiseden ilk etkilenen yerlerden biriydi. Dolayısıyla matbaa ve neşriyat alanında önemli merkezlerden biri konumundaydı.

Edirne'de tesis edilen devlet matbaası, 1284'ten beri faaliyet gösteriyordu ve Hükümet dairesindeydi. Matbaada müdür, muharrir, muhasebe kâtibi, mürettibler, mütercimler, hattat, litoğrafyacı, makinist, müvezzi, mülazim ve bir kısım muavinler görev yapıyordu. Ayrıca matbaada yıllar içinde sayıları değişmekle birlikte Hamidiye Sanayi Mektebi'nden ve dışardan bir miktar öğrenci ile mülazim görev alıyordu¹².

¹² 1287 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 33; 1288 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 33; 1289 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 34; 1290 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 34; 1291 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 40; 1292 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 40; 1293 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 42; 1294 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 85; 1300 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 42; 1301 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 46; 1302 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 46; 1303 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 47; 1304 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49; 1305 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 51; 1306 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 51; 1307 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 51; 1308 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 51; 1309 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49; 1310 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 78; 1310 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 66; 1311 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 50; 1312 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 51; 1313 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49; 1314 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49-50; 1315 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49; 1316 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 49-50; 1317 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 55-56; 1319 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 649.

Edirne’de faal 6 matbaa bulunuyordu. Hükümet dairesindeki resmî matbaa (Edirne matbaası), Türkçe, İbranice, Rumca, Bulgarca ve Fransızca dillerinde baskı yapabiliyordu ve 1284’te kurulmuştu. 1299 yılında kurulan Papaluka Matbaası, Aya Nikola civarında olup Papaluka Efendi’ye aitti. Fransızca, Bulgarca ve Slavca baskı yapabiliyordu. Saraclar Caddesi’nde Vafyadis Efendi’nin kurduğu Vafyadis Matbaası, 1305 yılında faaliyete başlamıştı. Fransızca, Rumca ve Ermenice baskı yapıyordu. Aynı yıl belediye dairesinde hizmete giren Hacı Hayri Efendi Matbaası, Türkçe baskı yapıyordu. 1309 yılında kurulan Saraclar Caddesi’ndeki Avram Daton Matbaası ise Fransızca ve İbranice baskı yapabiliyordu. Son olarak, Rüstem Paşa Hanı’ndaki Orus Matbaası, Türkçe, Rumca ve Fransızca baskı yapabiliyordu. Kostaki Efendi’nin sahip olduğu ve 1310 yılında kurulan Orus Matbaası ayrıca bir de Orus adında Rumca risale yayınlıyordu¹³.

Orus Risalesi dışında vilayette, Edirne adıyla Türkçe bir resmî gazete çıkarılıyordu. Ayrıca yine Edirne adıyla, Rumca ve Bulgarca yayın yapan yarı resmî bir gazete daha vardı. Bu gazeteler haftada bir perşembe günleri neşrediliyordu¹⁴. Bunların yanı sıra yarı resmî ve Rumca-Fransızca neşredilen Adriyanopolis ile Hacı Mustafa Efendi’nin neşrettiği Hadika-i Fünun adlı Türkçe risale de yayınlar arasında idi¹⁵.

3-Kosova

Kosova vilayetinde hizmet veren bir matbaa bulunuyordu. Üsküp Sanayi Mektebi’nde bulunan ve Vilayet Matbaası adı verilen bu resmî matbaa 1292 yılında kurulmuştu. Türkçe, Fransızca, Bulgarca

¹³ 1316 Maarif Salnamesi, s. 798-799; 1317 Maarif Salnamesi, s. 890-891; 1318 Maarif Salnamesi, s. 990-991; 1319 Maarif Salnamesi s. 324-325; 1321 Maarif Salnamesi, s. 297.

¹⁴ 1303 Edirne Vilayet Salnamesi, s. 47.

¹⁵ 1316 Maarif Salnamesi, s. 800; 1317 Maarif Salnamesi, s. 892; 1318 Maarif Salnamesi, s. 990-991; 1319 Maarif Salnamesi, s. 327; 1321 Maarif Salnamesi, s. 297

ve Sırpça baskı yapabiliyordu. Vilayette Kosova adıyla Türkçe neşretilen bir de resmî gazete bulunmaktaydı¹⁶.

Matbaada müdür, litoğrafyacı, makinist, müvezzi, hesap kâtibi, mürettibler, mütercim ve hattat gibi görevliler bulunuyordu. 1311 yılı salname kayıtlarından matbaanın hurufat ve litoğrafya olmak üzere iki kısımda hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Bu yıldan itibaren Litoğrafya kısmında Depo memuru, üç merdaneci, bir merdaneci muavini, bir mücellid çırağı ve sonradan bir de hattat istihdam edilmiştir. Hurufat kısmında ise muharrir, mürettibler, makineci ve çarkçı görev yapıyordu. Hurufat kısmındaki Mürettiblerden biri aynı zamanda gazete dağıtıcılığı olan Müvezziliği de icra ediyordu. Bunlardan başka matbaada yıllara göre sayıları değişmek üzere mürettib şakirdi, hademe, çırak gibi personelleri vardı. Matbaada 3 adet litoğrafya tezgâhı, 1 adet hurufat makinesi ve 1 adet hurufat tezgâhı bulunuyordu¹⁷.

4-Manastır

Manastır Sanayi Mektebi'nde resmî vilayet matbaası bulunuyordu ve Türkçe baskı yapabiliyordu. Matbaada müdür, muharrir, litoğrafya muharriri, kâtip, mürettibler, tezgâhtar, mütercim, makinist, topoğrafya ve litoğrafya memurları gibi görevliler bulunuyordu. 1305 Vilayet Salnamesi kayıtlarında matbaanın litoğrafya kısmında Rika muharriri, hattat, merdaneci, süngerci ve tezgâhtar hizmet verirken topoğrafya kısmında mürettibler, mürettib çırağı ve müvezzi faaliyet gösteriyordu¹⁸. Sultaniye mahallesinde bulunan Yoan Pile

¹⁶ 1316 Maarif Salnamesi, s. 1144; 1317 Maarif Salnamesi, s. 1342-1344; 1318 Maarif Salnamesi, s. 1514-1516; 1319 Maarif Salnamesi, s. 816-817; 1321 Maarif Salnamesi, s. 637.

¹⁷ 1296 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 69; 1300 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 47; 1302 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 46; 1304 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 63; 1305 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 61; 1311 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 50; 1314 Kosova Vilayet Salnamesi, s. 111.

¹⁸ 1292 Manastır Vilayet Salnamesi, s. 38; 1293 Manastır Vilayet Salnamesi, s. 44; 1305 Manastır Vilayet Salnamesi, s. 153; 1308 Manastır Vilayet Salnamesi, s. 17;

matbaası ise Türkçe, Fransızca, Rumca, Bulgarca ve Ulahça baskı yapabilecek yeterlilikteydi. Vilayette Manastır adıyla Türkçe bir resmî gazete de neşrediliyordu¹⁹.

5- İşkodra

İşkodra'da bir vilayet matbaası ve bir de Cizvit mektebinde bulunan toplam iki matbaa vardı. Vilayet matbaasında Müdür, Mürettibler, Litoğrafyacı, Tezgâhtar, Mukayyid, Makinist, Hesap ve Tahrir görevlileri mevcuttu²⁰. Vilayette Türkçe İşkodra adlı bir de gazete çıkarılıyordu²¹.

6-Yanya

Yanya vilayetinde, Vilayet matbaası adıyla 1284 yılında hükümet konağında bir matbaa kurulmuştu. Türkçe ve Rumca baskı yapabiliyordu. Matbaada müdür, muharrir, kâtip, mürettibler, muavin, litoğrafya memuru, çarkçı, musahhîh ve müvezzi görev yapmaktaydı. 1308 yılında matbaa hurufat ve litoğrafya olarak iki kısma ayrılmıştır. Bu tarihten sonra tercüman ve hesap memuru da matbaada istihdam edilmiştir. Matbaa bünyesinde 1 hurufat makinesi ile 1 litoğrafya tezgâhı bulunuyordu. Ayrıca vilayette Yanya adında iki sahfası Türkçe iki sayfası ise Rumca olmak üzere bir de gazete neşrediliyordu. Yanya gazetesi haftada bir Salı günleri çıkarılmaktaydı²².

1310 Manastır Vilayet Salnamesi, s. 197; **1311 Manastır Vilayet Salnamesi**, s. 179; **1312 Manastır Vilayet Salnamesi**, s. 190; **1313 Manastır Vilayet Salnamesi**, s. 72; **1314 Manastır Vilayet Salnamesi**, s. 74.

¹⁹ **1316 Maarif Salnamesi**, s. 1196; **1317 Maarif Salnamesi**, s. 1398; **1318 Maarif Salnamesi**, s. 1570; **1319 Maarif Salnamesi**, s. 888-889; **1321 Maarif Salnamesi**, s. 672.

²⁰ **1299 İşkodra Vilayet Salnamesi**, s. 48; **1310 İşkodra Vilayet Salnamesi**, s. 24; **1312 İşkodra Vilayet Salnamesi**, s. 24; **1315 İşkodra Vilayet Salnamesi**, s. 55.

²¹ **1316 Maarif Salnamesi**, s. 826-827; **1317 Maarif Salnamesi**, s. 924-925; **1318 Maarif Salnamesi**, s. 1024-1026; **1319 Maarif Salnamesi**, s. 353; **1321 Maarif Salnamesi**, s. 320.

²² **1288 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 38; **1292 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 39; **1293 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 39; **1294 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 39; **1306**

7-Prizren

Prizren'deki devlet matbaası Mektubi Nezaretinin idaresi altında idi. Matbaada görevli olarak müdür, mürettib, tezgâh ustası (basmacı), muavin, litoğrafya memuru, mütercimler ve mücellid bulunmaktaydı²³.

8-Tuna

Tuna vilayetinde tesis edilen devlet matbaasında, müdür, hesap kâtibi, mütercimler, muharrirler, litoğrafyacı, mürettibler, mücellid, makinist, müvezzi, ketebe ve risale muayene memuru ile bevvab görev yapıyordu. Bunlardan başka matbaada yıllar içinde sayıları değişmekle birlikte Rusçuk ıslahhanesi çocuklarından yirmi kadarı Türkçe ve Bulgarca mürettiblik ile litoğrafyacı olarak faaliyette bulunuyordu. Ayrıca mücellid öğrencileri ile tezgâhlarda çalışan hademeleri vardı. Ayrıca matbaanın 2 büyük hurufat makinesi, 1 hurufat persesi, 4 litoğrafya makinesi, 1 zarf kesmeye mahsus bıçak makinesi ile 1 defter kesmeye mahsus bıçak makinesi bulunuyordu. Vilayette Tuna ve Rusçuk adlı gazeteler neşrediliyordu²⁴.

Yanya Vilayet Salnamesi, s. 60; **1308 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 87-88; **1310 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 86; **1319 Yanya Vilayet Salnamesi**, s. 74-75; **1316 Maarif Salnamesi**, s. 1224; **1317 Maarif Salnamesi**, s. 1444-1445; **1318 Maarif Salnamesi**, s. 1614-1617; **1319 Maarif Salnamesi**, s. 940-941; **1321 Maarif Salnamesi**, s. 705.

²³ **1290 Prizren Vilayet Salnamesi**, s. 40; **1291 Prizren Vilayet Salnamesi**, s. 39.

²⁴ **1285 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 26; **1286 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 26; **1287 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 31; **1288 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 30; **1289 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 33; **1290 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 37; **1291 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 41; **1292 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 44; **1293 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 45; **1294 Tuna Vilayet Salnamesi**, s. 46.

9-Girit

Girit Vilayetinde tesis edilen matbaada müdür, muharrir, mürettib, makinist, muavinler, litoğrafyacı, musahhih, basmacı, mürekkepçi ve müvezzi görev yapıyordu. Matbaanın altı öğrencisi bulunuyordu. Vilayetin Girit adlı bir de gazetesi bulunuyordu²⁵.

10-Ege Adaları (Cezair-i Bahr-i Sefid)

Rodos'ta Damlakapı civarında, resmî Cezair-i Bahr-i Sefid (Vilayet Matbaası) Matbaası bulunuyordu. Türkçe ve Rumca baskı yapabiliyordu. Sakız'daki Şems matbaası 1312 yılında Şemseddin Efendi tarafından kurulmuştu. Türkçe, Rumca ve Fransızca baskı yapma yeterliliğine sahipti. Midilli'de ise Astir ve Lipos adlı iki matbaa vardı. 1208 yılında Maltiyadi Efendi tarafından kurulan Astir, Aya Simon civarındaydı ve sadece Fransızca baskı yapıyordu. Sarı Baba'daki Lipsos Matbaası ise Bolala Efendi tarafından 1309'da tesis edilmişti ve sadece Rumca baskı yapıyordu. Vilayette Türkçe ve Rumca olarak Cezair-i Bahr-i Sefid adlı resmî gazete neşredilmekteydi. Bir de Ömer Bey tarafından Midilli adlı bir Türkçe risalenin de yayınlanacağı bilgisi verilmiş fakat 1316-19 yılları arasında neşredilmemiştir. 1321 yılındaki kayıtlarda ise böyle bir risaleden bahsedilmemektedir²⁶.

²⁵ **1292 Girit Vilayet Salnamesi**, s. 44; **1309 Girit Vilayet Salnamesi**, s. 103-104; **1310 Girit Vilayet Salnamesi**, s. 52.

²⁶ **1316 Maarif Salnamesi**, s. 1002-1003; **1317 Maarif Salnamesi**, s. 1102-1103; **1318 Maarif Salnamesi**, s. 11244-1245; **1319 Maarif Salnamesi**, s. 522-523; **1321 Maarif Salnamesi**, s. 450.

KAYNAKÇA

a) Salnameler

a.1.) Maarif Salnameleri

1316, 1317, 1318, 1319, 1321 Tarihli Maarif Salnameleri.

a.2.) Vilayet Salnameleri

1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294 Tarihli
Tuna Vilayeti Salnameleri.

1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1301, 1302,
1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1310, 1311,
1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319 Tarihli Edirne Vila-
yeti Salnameleri.

1287, 1288, 1291, 1292, 1293, 1294, 1299, 1303, 1307, 1318, 1320,
1322, 1324, 1325 Tarihli Selanik Vilayeti Salnameleri.

1288, 1292, 1293, 1294, 1306, 1308, 1310, 1319 Tarihli Yanya Vila-
yeti Salnameleri.

1290, 1291 Tarihli Prizren Vilayeti Salnameleri.

1292, 1293, 1305, 1308, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314 Tarihli Ma-
nastır Vilayeti Salnameleri.

1292, 1309, 1310 Tarihli Girit Vilayeti Salnameleri.

1296, 1300, 1302, 1304, 1305, 1311, 1314 Tarihli Kosova Vilayeti
Salnameleri.

1299, 1310, 1312, 1315 Tarihli İşkodra Vilayeti Salnameleri.

b) Tetkik Eserler

Beydilli, Kemal, "Matbaa", **DİA**, XXVIII, 2003, s. 105-110.

Afyoncu, Erhan, "İbrahim Müteferrika", **DİA**, XXI, 2000, s. 324-
327.

Kahraman, Alim, "Matbuat", **DİA**, XXVIII, 2003, s.121-125.

Yazıcı, Nesimi, "Takvim-i Vekayi", **DİA**, XXXIX, 2010, s. 490-492.

Kut, Turgut, "Darüttubaa", **DİA**, IX, 1994, s. 10-11.

EKLER

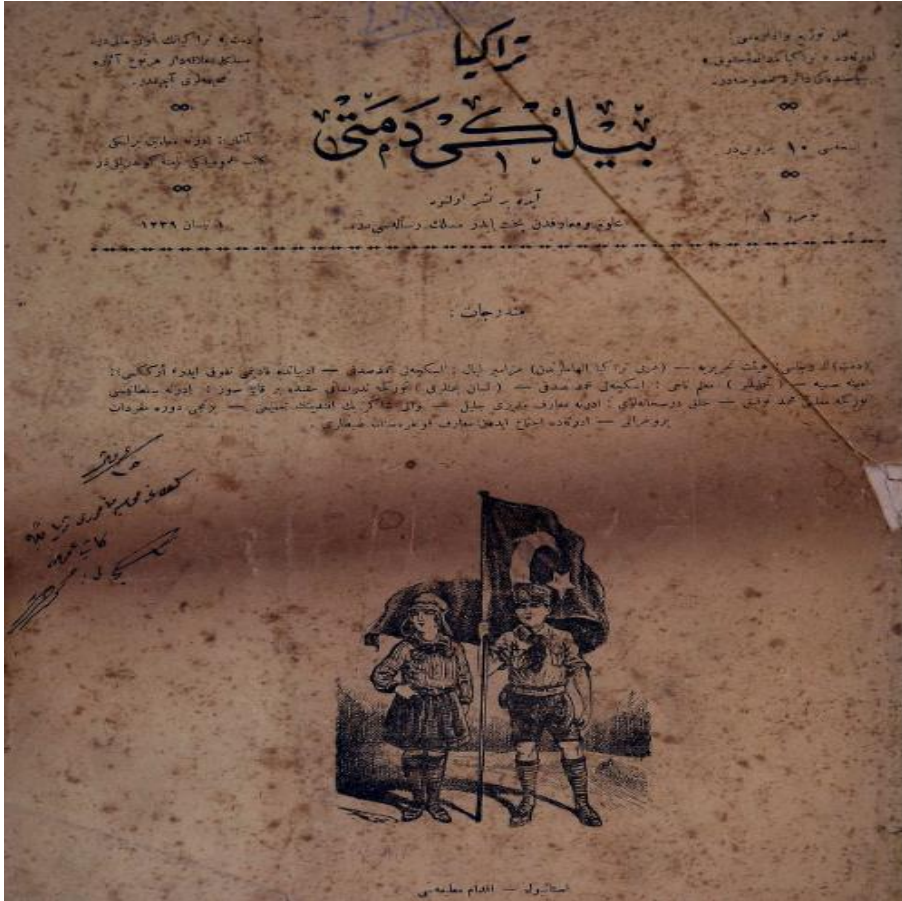
Balkan Vilayetlerinde Çıkarılan Gazete Ve Mecmua Örnekleri

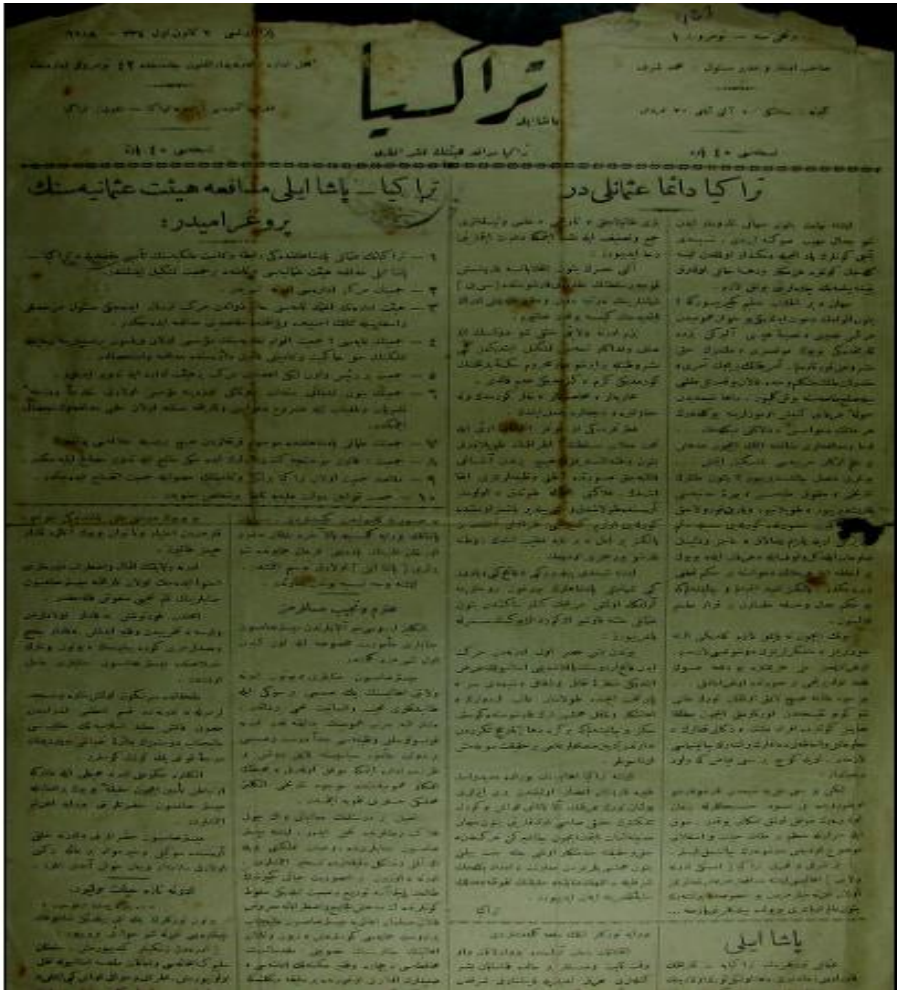
Edirne Gazetesi

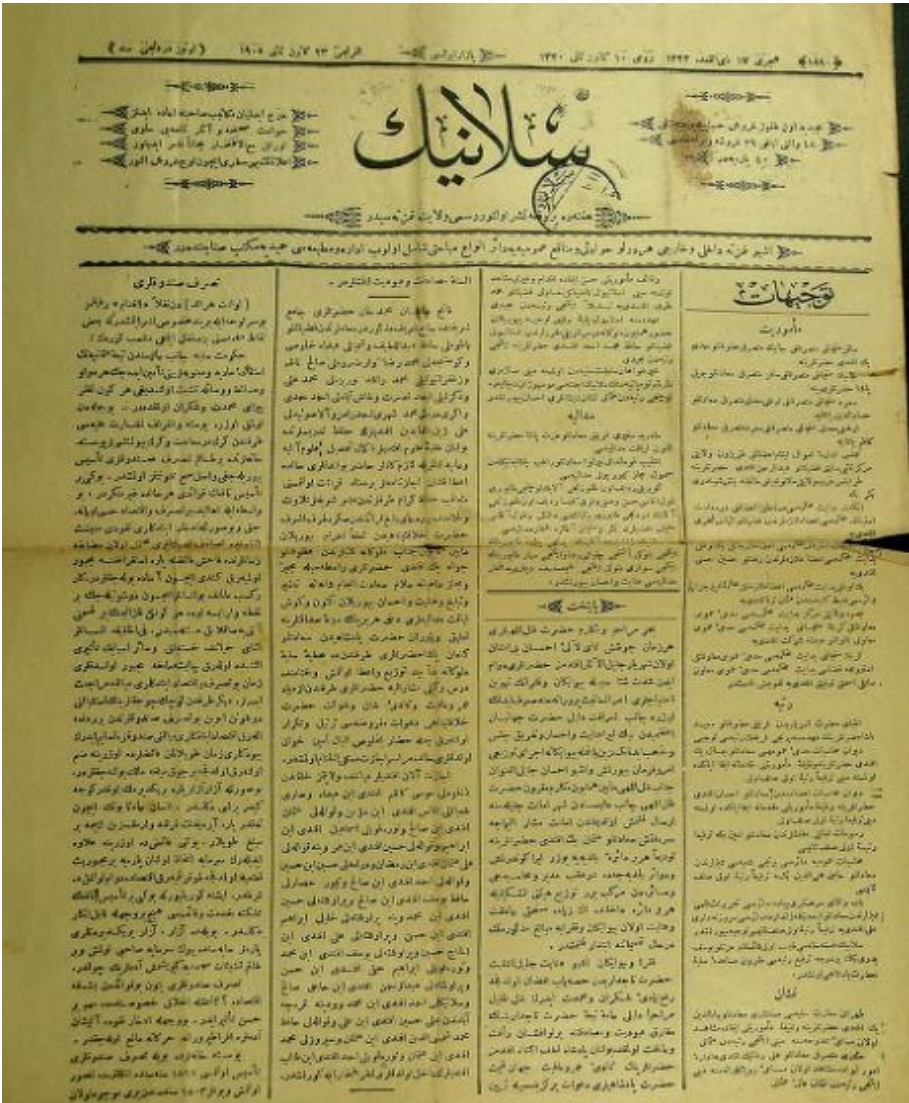
Edirne Paşa İli Gazetesi

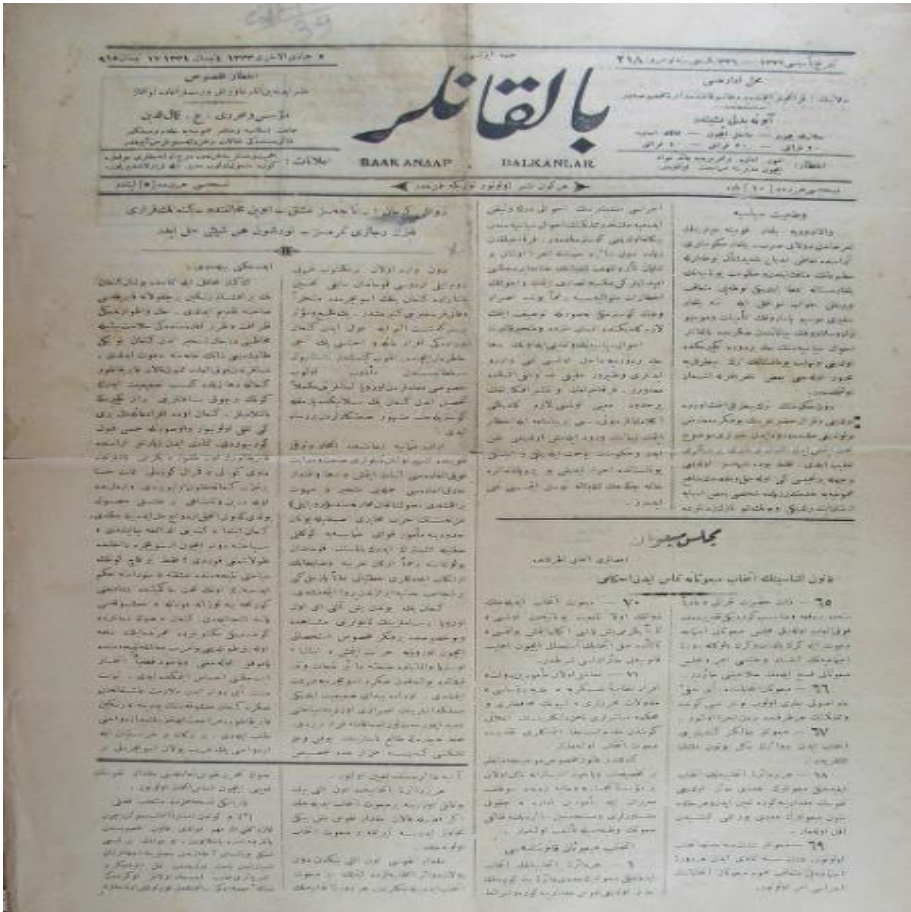
Edirne'de çıkarılan Trakya Bilgi Demeti

Trakya Paşa İli Gazetesi

Selanik Gazetesi

Selanik'te Çıkarılan Balkanlar Gazetesi

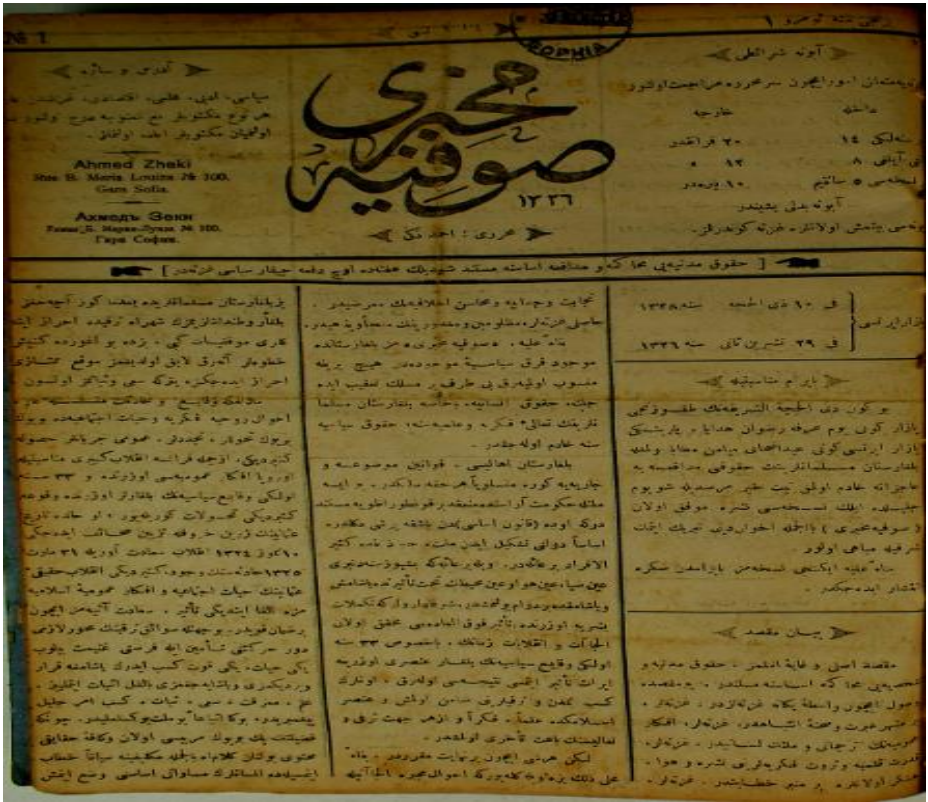
Selanik'te Çıkarılan Çocuklara Rehber Risalesi

Selanik'te Osman Tevfik Bey'in çıkardığı Mütalaa Risalesi

Manastır Gazetesi

Sofya Muhbiri

Sofya'da Çıkarılan Bulgaristan Gazetesi

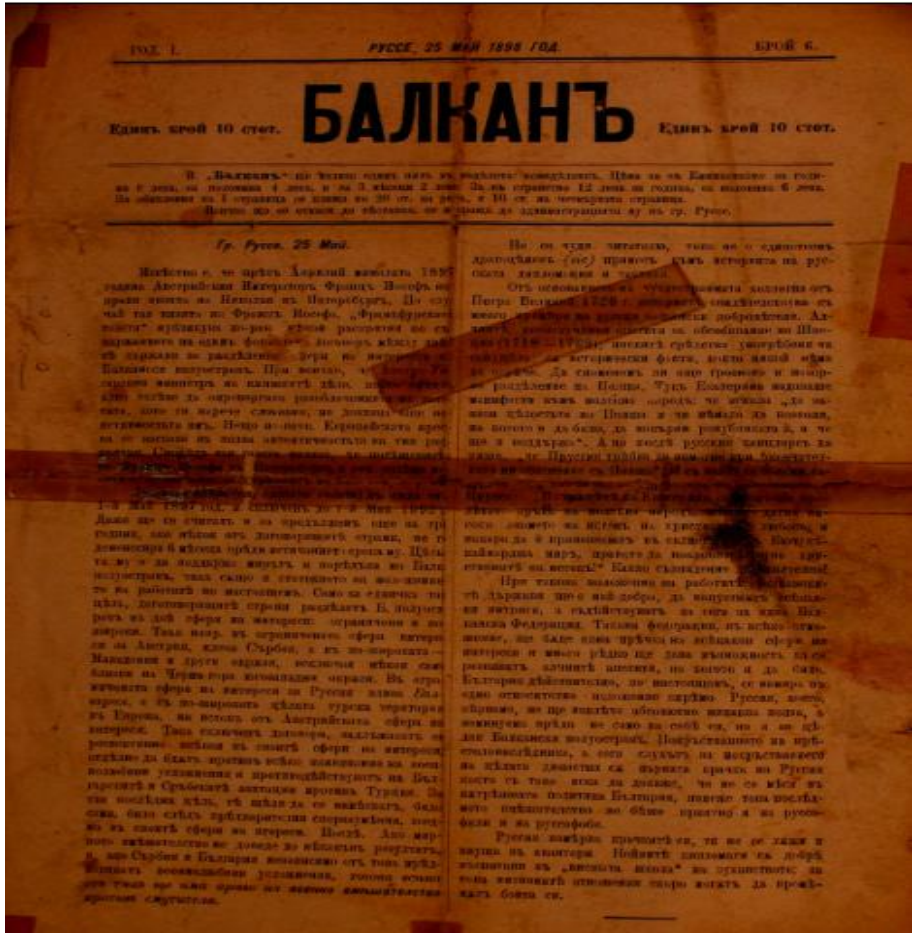
Sofya'da Çıkarılan Rehber

Dobruca Sadası Gazetesi

Rusçuk'ta Çıkarılan Balkan Gazetesi (Türkçe)

Ruşuk'ta Çıkarılan Balkan Gazetesi (Bulgarca)

۹ تموز ۱۳۳۳

بازار

رقبته نمره ۱

آدرس :

قلعه قیاز بوغوریدووا سوقانده
۱۰۰ نومیروی دائرة مخصوصه

ADRESSE :
Rédaction de "Roumel"
Philippopol

اعلانك سطرندن الهی ساتیم آدور
لخصی ۰۰۰ ساتیمین

آبونه ثرائلی :

خارج ایچون بلقستانه
آلی آلی
۱۴۰ فرانک ۷۰ فرانکی
اوج آلی
۷۰ فرانکی ۴۰ فرانکی

آبونه بدلی بیئیندر

جمعه و بازار ایرتسندن ماندا هر کون حیدار « روم ایل » علاومیدر

افاده مرام

کوریوروز که اهالیر اکثرینه مقالات علمیه و
حسدن زاده حوادث اوقوق ایسته یور . یوندن اوله
بو اجتناب کوره « روم ایل » تلفرافری « تلمیه بر
علاوه نشرینه جالشش ایدیه کده کورک وقوات ساریه
نک ایشق کده کده مکزک : ساریه ساریه
مطلوب درجهده رواج و رغبت حاصل ایدهدمی .
ایسته او کویئیری کورک جریئر بیئیندیر مک و کورک
سالی اسباب ماده و مشویق تلمین او احضار ایچون
اهن کدیگی قدر جایئده و له اجه « روم ایل » به
چلوه مخصوصه اولوق و دنساک ائک مهم حوادثی
خلاسسی نشر ایله قارتورک رغبت و توجهی جلب
ایلمک اوزره شو غزتهجی تأسیس ایلدک . هر حال و
کارده غیرت و خلوص نیت بزمن . توفیق و نصرت
ایلدندر .

روسیه انقلابده

روسیه ده اغتشاش یه بویوروز . بر ایکی آیدر
اختلاف آواشل و غای اختلال سکونه وارمش کی
کوریوروزی . فقط وقوات حاضره ایشاک ایدیورکه
روسیهده فکر نجات و حریت عقی ، خلق توسمنن بر
کی خالی نکل .
دولتده فکر حریت و ملیتک شدت و درجه
توسنی آلاقی ایچون دولتک احواله بر نظر غیرت

شیمدی به قدار دولده حکومت سائره طرفدارا
نی ایله حریرور مبعوتر آراشده اوته آتشین مناظرات
و مناظرات حادث و حاوی اولدی که بوتله کده . ای
توزع عام ایچون . ساریه ساریه و ساریه ساریه
مبعوتر ساریه ساریه ساریه ساریه
و مناظرات ساریه ساریه ساریه ساریه
که چار و ساریه ساریه ساریه ساریه
سقوط اورره نی بر ساریه . واقعا دولت حریت
کامله به مظهریئر تده هنوز سوکوتوردر بر چوقسه ده
آلو بودجه باجه صادر قدن سوکره قوئه استبدادیه
آتلندن سارلسمش دیکمک .

...

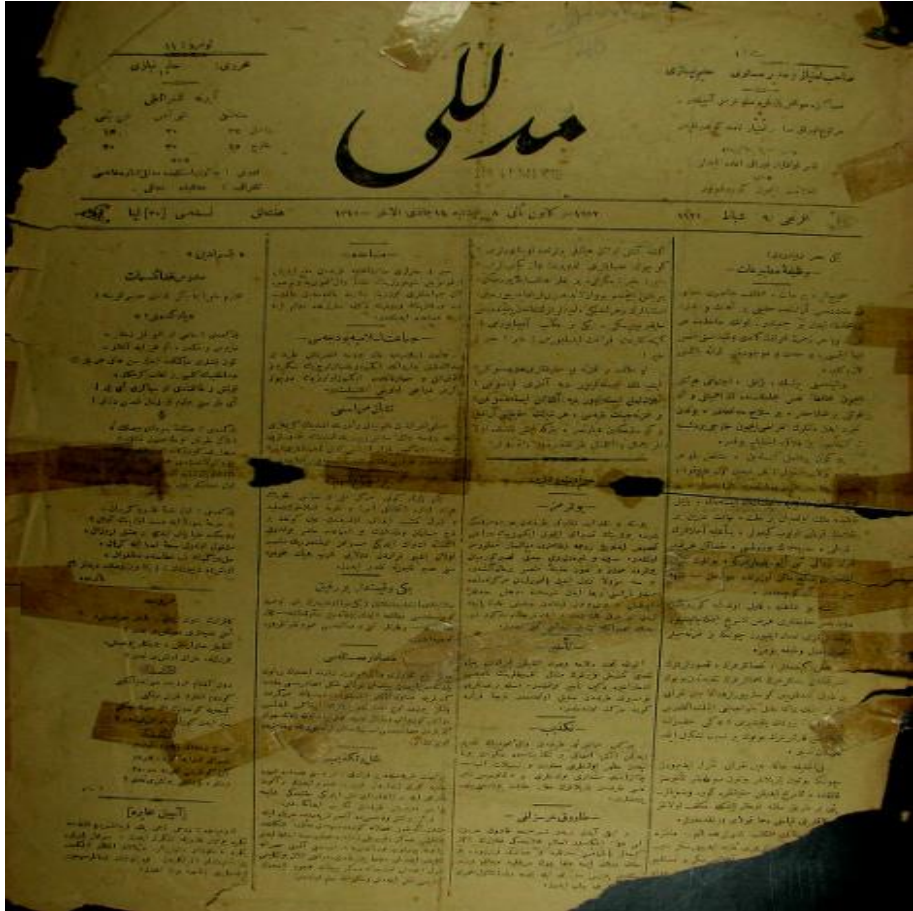
اولکی کون دولده هیأت و کلا . فخرای اهالی
نک مضیق اضطرارینه آزیله سکمه اولدی بیی قطع و
غلادن بحث ایله مایه نظارتسندن الهی میلیون روبه اعا
نت ایدلنی طلب ایدی .

مسئبد حکومتاره عاتدر ، رجال مأمورین کیسه
طمعانی دوله بر ارجق بر منبع ثروت آرادقزی زمان
یفخرای اهالی نک نهوپن احتیاجی و یا محییزات عسکریه
یا بیلم نه . خلاصه محقق بر دیسه در ایجاد ایدر
آوردن سهولته انتقامه . اختلاس فرسباب اولور
بزده کی حجاز تجور یوقری و امثالی مثللو دسائس
ده بوجه دندو .
عسکرک کالات فکر به سه مشور مبعوتان هیأت و

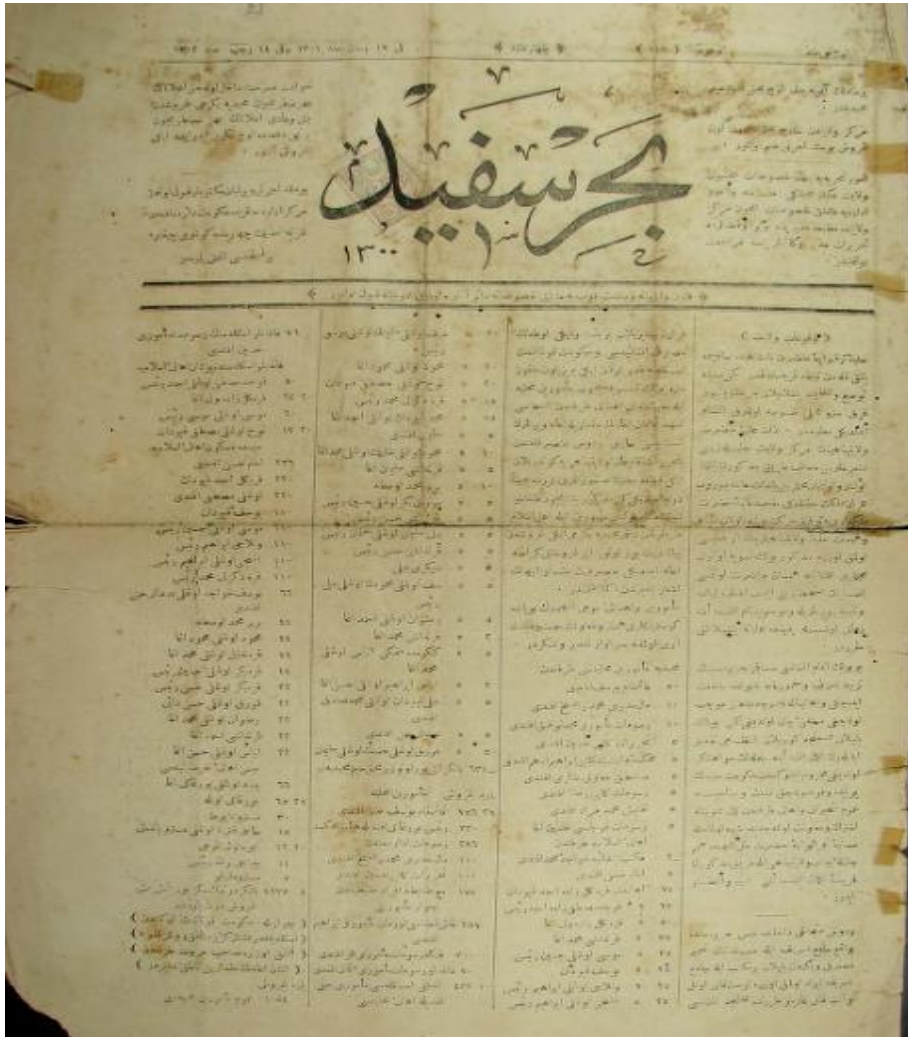
Filibe'de Çıkarılan Balkan Gazetesi

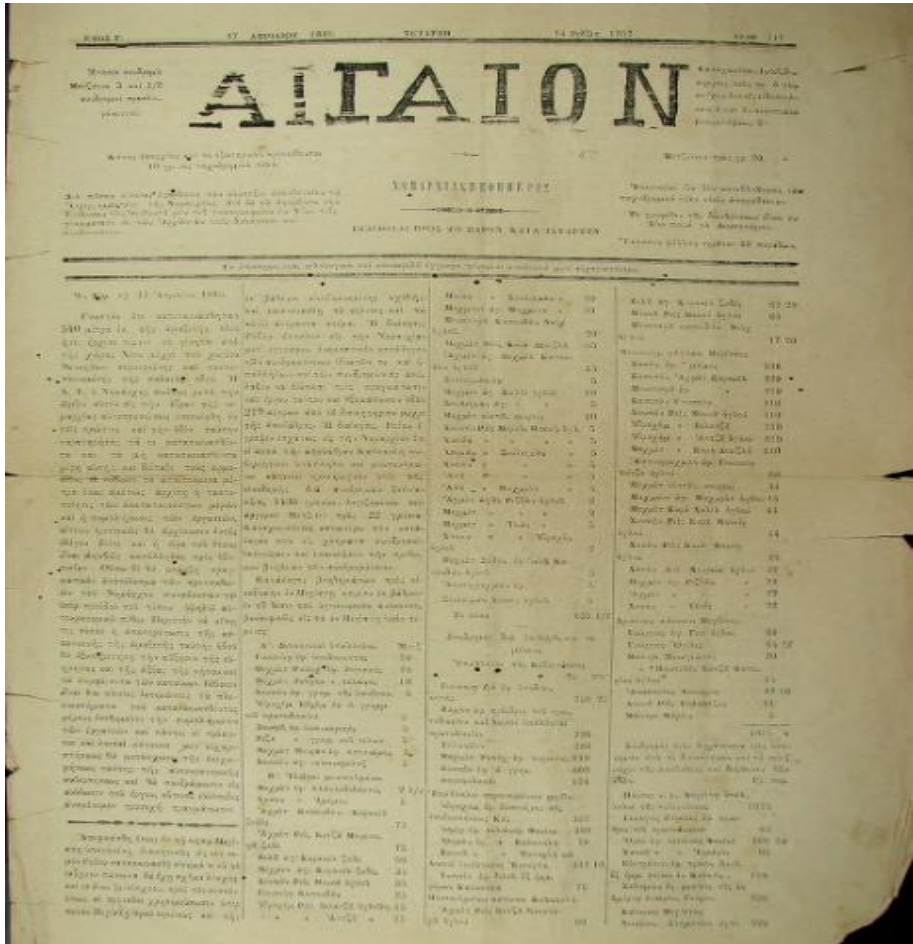
Yanya Gazetesi

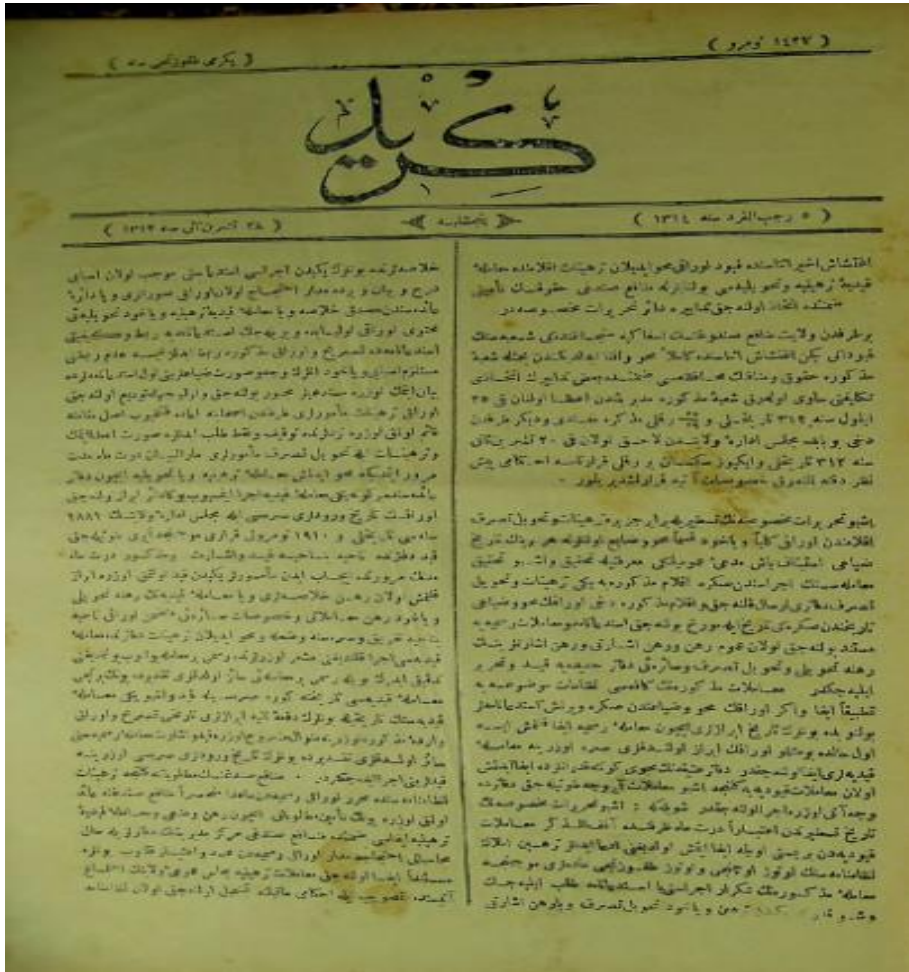
Midilli Gazetesi

Bahr-ı Sefid Gazetesi (Türkçe)

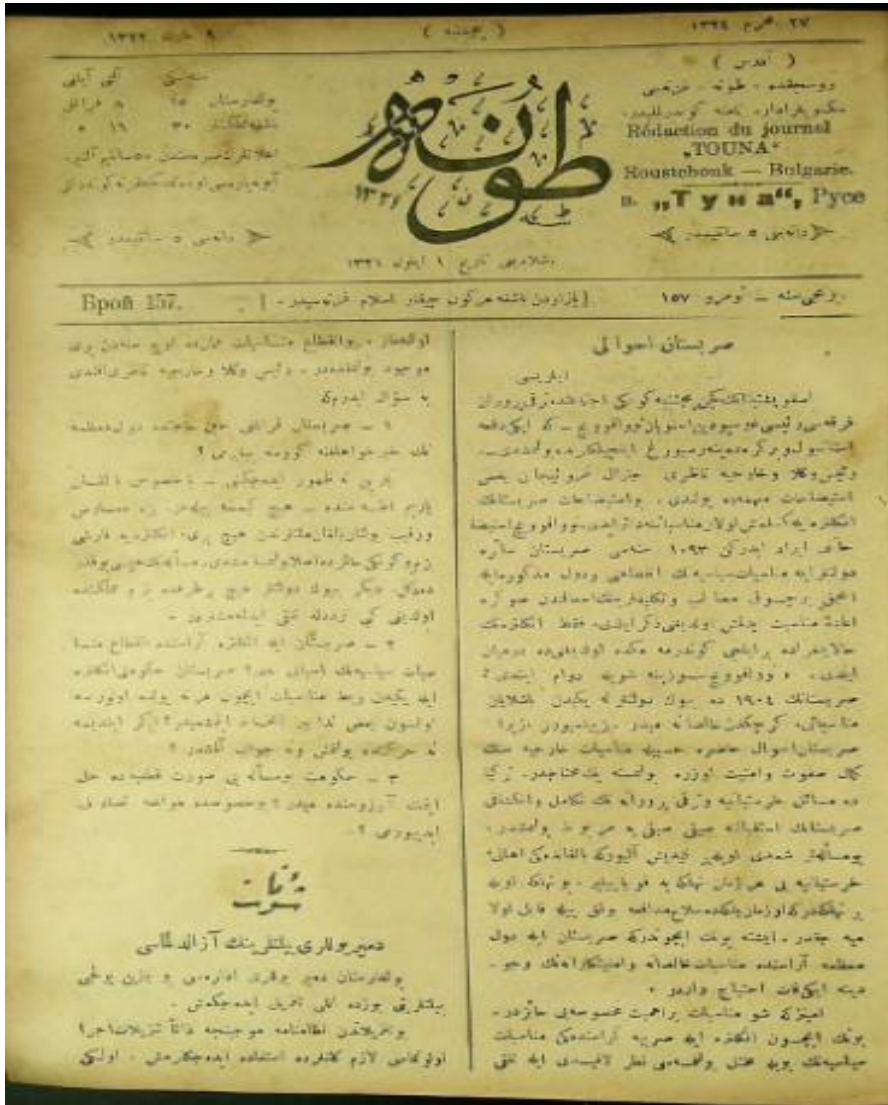
Bahr-ı Sefid Gazetesi (Rumca)

Girit Gazetesi

Girid Mecmuası

Tuna İslam Gazetesi

Tuna Gazetesi (Bulgarca)

Tuna Gazetesi (Türkçe)

ORTA DOĞU'DA OSMANLI VİLAYET GAZETELERİNE BİR ÖRNEK: ZEVRÂ GAZETESİ (1869)

Murat HANİLÇE*

ÖZET

1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçmiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak valiler, idare ettikleri vilayetlerde birer gazete çıkarılmasına ön ayak olmuştur. Bu gazetelerin çıkarılmasına, toplumdaki artan ayrılıkçı eğilimleri dengelemek, Avrupa'da özellikle Araplara yönelik olarak sayıları artan Arapça süreli yayınların etkisini bastırmak amaçları öncülük etmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere, 1860'ta Ahmet Faris Şidyak'a "el-Cevâib" gazetesini yayımlaması için devlet tarafından maddî yardımda bulunulmuştur. Bu gazete, Osmanlılık ve İstanbul Sultanı çevresinde toplanma temasını başarıyla savunmuştur. Osmanlı ülkesi için en liberal basın tezini savunan Avrupa ülkeleri bile, bu gazetenin kendi sömürgelerine girmesini yasaklamışlardır.

Suriye'deki iç kargaşaları bastırmak için olağanüstü yetkilerle görevlendirilen Fuat Paşa 1860'ta Beyrut'ta çıkmakta olan "Hadikatü'l-Ahbâr" adlı Arapça gazeteyi, yerel yönetimin resmî sözcüsü haline getirmiş, böylece Türkçe-Arapça ilk vilayet gazetesi çıkarılmıştır. Bu gazeteyi 1865'te Şam'da çıkarılan Suriye, 1869'da Halep'te yayımlanan Fırat gazeteleri takip etmiştir. Vilayet gazetelerinden birisi de Midhat Paşa'nın 1869'da Bağdat Valiliğine atandıktan sonra yayın hayatına başlayan Zevrâ gazetesidir. Gazetenin ilk yazı işleri müdürü

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, TOKAT,
murat.hanilce@gop.edu.tr

daha sonra romancılığıyla öne çıkacak olan Ahmed Midhat Efendi'dir.

İlk sayısı 15 Haziran 1869 tarihinde Bağdat'ta Türkçe ve Arapça yayınlanan "Zevrâ Gazetesi" bugün tam 147 yaşındadır. Gazete haftalık dört sayfa Türkçe yayınlanmıştır. 1869-1917 yılları arası 48 yıl boyunca kesintisiz yayınlanan ve 2607 sayısı bulunan Zevrâ gazetesi 1917'de Irak'ın İngiltere'nin işgaline uğramasından dolayı yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. "15 Haziran" tarihi, her yıl Irak devleti ve medya mensupları tarafından Irak'ta Basın Bayramı ve Basın günü olarak kutlanmaktadır. 2003'te Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasından sonra Irak Gazeteciler Cemiyeti Zevrâ gazetesine sahip çıkmış ve gazete, cemiyetin haftalık yayın organı olarak tekrar yayın hayatına başlamıştır.

Bu çalışmada Zevrâ Gazetesi'nin 1869 tarihine ait sayıları gözden geçirilip gazetenin kuruluş amacı, özellikleri, yayın politikası ve bölgesindeki siyasî ve sosyal olaylara bakışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zevrâ, basın, vilayet, Bağdat ve Osmanlı.

A SAMPLE TO NEWSPAPERS OF OTTOMAN PROVINCE IN MIDDLE-EAST: ZEVİRÂ NEWSPAPER (1869)

ABSTRACT

Ottoman Empire, was transferred to the vilayet system from the eyalet system with the regulation of vilayet which was issued in 1864. As a result of this development, governors became the initiator of issue of newspaper in vilayets that they govern. The goals such as compensating growing separatist tendencies in the society, suppressing the effect of increasing the number of Arabic periodical publications which was intended to especially Arabian in Europe became the initiator. To achieve these goals, the government contributed financially to Ahmet Faris Şidyak to publish “el-Cevâib/Answers” newspaper in 1860. This newspaper advocated successfully Ottomanism and the theme of combining around Sultan of İstanbul. Even European countries which advocate the liberal press official for the Ottoman Empire banned this newspaper from entering their colonies.

Fuat Pasha who was charged with extraordinary powers to allay civil strife in Syria, made the Arabic newspaper called “Hadikatü'l-Ahbâr/The Garden of News” that was published in Beirut in 1860 official front of local government, so first Turkish-Arabic vilayet newspaper was published. The newspapers like “Suriye/Syria” that was published in Damascus in 1865, “Fırat/Euphrates” that was published in Aleppo in 1869 followed this newspaper. One of the vilayet newspapers is “Zevrâ/Baghdad or The Tigris River” newspaper that started being published after Midhat Pasha was appointed as governor of Baghdad in 1869. The first editor of the newspaper is Ahmed Midhat Efendi who would later come forward as novelist.

“Zevrâ” newspaper whose first issue was published in Turkish and Arabic in Baghdad on June 15, 1869 is today exactly 147 years old. The newspaper was published in Turkish with four pages weekly. “Zevrâ” newspaper which was published non-stop for 48 years between the years 1869-1917 and had 2607 issues had to intermit to

publication because of the invasion of England to Iraq in 1917. Every year, the date “June 15” was celebrated as press festival and press day by Iraqi government and members of media in Iraq. After the overturn of Saddam Hussein regime in 2003, Iraqi association of journalists claimed “Zevrâ” newspaper and the newspaper started to be published as weekly media organ of association.

In this study, the goal of establishment, features, publishing policy, point of view to political and social events in its area of “Zevrâ” newspaper were evaluated reviewing the issues that belongs to 1869.

Key Words: Zevrâ, press, vilayet, Baghdad and Ottoman.

1.Giriş:

1.1.Osmanlı Basını ve Vilayet Gazeteleri

Osmanlı sınırları içerisinde iletişim amaçlı ilk yayınları Fransızlar çıkarmıştır. Bunlar arasında Fransız elçiliğinde kurulan özel bir matbaada çoğaltılan üç bülten önemlidir: “Le Bulletin de Nouvelles” (Eylül 1795-Mart 1796), “La Gazette Française de Constantinople” (Eylül 1796-Mayıs 1797), “Mercure Oriental” (Mayıs 1797-Temmuz 1797)¹. 1820’lerde İzmir’de, en önemlisi La Spectateur Oriental olmak üzere, başka Fransızca gazeteler çıkarılmıştır. Ancak Osmanlı topraklarında yerli gazeteciliğin temelleri tam anlamıyla 1828’de Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın çıkardığı Vaka-i Mısriye ile atılmıştır². Bunu Vaka-yi el-Giridiye takip etmiştir³.

1831’de resmî gazete Takvim-i Vekayi’nin çıkmasını Osmanlı basınının başlangıcı saymak pek de doğru değildir. Çünkü bu gazete bir havadis kâğıdı, aynı zamanda padişahın reformlarını tanıtmaya çalışan resmî bir yayındır. 1840’ta İstanbul’daki ilk özel gazete olan Ceride-i Havadis ise bir İngiliz tarafından çıkarılmaktaydı. Yazarlarıysa büyük çoğunlukla Ermenilerdi. Bir Türk olarak basın literatürünün oluşmasında ilk rolü Şinasi (1824-1871) oynamıştır. Şinasi 1861’de Ağâh Efendi öncülüğünde çıkan Tercüman-ı Ahval’de ilk gazete yazılarını kaleme aldıktan sonra 1862’de Tasvir-i Efkâr ismiyle kendi gazetesini çıkarmaya başlamıştır⁴.

Osmanlı Devleti 1860’lardan itibaren vilayet gazeteleri çıkarmayı da önemsemiştir. Osmanlıların vilayet gazeteleri çıkarmalarının iki

¹ Ali Budak, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu”, **Turkish Studies**, C 7, S 3, Yaz 2012, s. 664.

² Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, 4. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1991, s. 95.

³ Nesimi Yazıcı, “Basın Tarihimizin Bibliyografyası Meselesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, V, İstanbul 1986, s. 198

⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 260-261.

temel nedeni vardır: Bunlardan ilki Osmanlı toplumu içerisinde giderek artan ayrılıkçı eğilimleri engellemek; ikincisiyse Avrupa'da özellikle Araplara yönelik olarak çıkarılan, sayıları her geçen gün artan Arapça yayınların etkisini azaltmaktır. Osmanlı Devleti, vilayet gazetelerine temel olacak ilk girişimi 1860'ta başlatmıştır. Ahmed Farris Şidyak'a Arapça El-Cevâib gazetesini çıkarması için maddî yardımda bulunmuştur. Bu gazete 20 yıl boyunca dünyadaki başka hiçbir Arapça gazetenin yarışamayacağı mükemmellikte görülmüştür. Gazetenin aşırı liberal yapısı Avrupalıların bu gazeteyi kendi sömürgelerinde yasaklamasına neden olmuştur⁵.

Suriye'deki iç karışıklıkları⁶ bastırmak üzere olağanüstü yetkilerle görevlendirilen Fuat Paşa 1860'ta Beyrut'ta çıkmakta olan Hadikatü'l-Ahbâr isimli Arapça gazeteyi yerel yönetimin resmî sözcüsü haline getirmiş, böylece Türkçe-Arapça ilk vilayet gazetesi yayımlanmıştır. 1864'te eyalet sistemi kaldırılıp, vilayet sistemine geçilince sırasıyla Tuna, Bosna, Suriye, Erzurum, Halep, Edirne ve Trablusgarp vilayetleri kurulmuştur. Her vilayette kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir matbaa kurulması kararı alınması, vilayet gazetelerinin kurulmasının da önünü açmıştır. Bu vilayet gazetelerinin hem resmî dil Türkçe hem de çıkarıldığı bölgenin yaygın diliyle yayımlanması Osmanlı'nın tüm uyruklarını eşit sayma prensibinin bir gereğidir. 1860'taki ilk vilayet gazetesini 1865'te Rusçuk'ta yayımlanan Tuna,

⁵ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 20-23.

⁶ 1860'ta Lübnan'da Marunîler ile Dürziler arasında bir iç savaş çıkmıştır. Kısa süre sonra Lübnan'daki olayların da etkisiyle, bozulan ekonomik koşullarından rahatsız olan Şam halkı ayaklanmıştı. Burada Müslüman olanların Hristiyanlara saldırısı sonunda bir katliam yaşanmıştı. Osmanlı Devleti olağanüstü yetkilerle bölgeye gönderdiği Fuat Paşa eliyle çok seri ve sert cezalandırmalara başlamış, ancak Avrupalıların müdahalesini önleyememişti. Fransa'nın bu olaylar nedeniyle Lübnan'a çıkardığı askerler bir sene boyunca burada kaldı. 1861'de Avrupalı temsilcilerin de katılımıyla İstanbul'da düzenlenen konferans sonucunda Lübnan'da bazı düzenlemeler yapıldı ve Lübnan mutasarrıflığı kuruldu. bk. Adil Baktaya, "19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Olayları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 58, S 2, 2008, s. 26.

Şam'da yayımlanan Suriye gazeteleri takip etmiştir. 1869'da Diyarbakır, Bursa, Halep, Konya, Selanik ve Trabzon'da vilayet gazetesi çıkarılmaya başlamıştır⁷.

1.2. Irak Basını ve Zevrâ Gazetesi

Irak basın tarihi ile ilgili ülkemizde çeşitli bilimsel yayınlar yapılmıştır. Bunlardan birisi Şemsettin Küzeci'ye, diğeri Abdülaziz Zeynelabidin'e aittir⁸. Bu genel çalışmalar dışında doğrudan Zevrâ gazetesinden yola çıkılarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlısı gazetenin ilk 50 sayısının transkripsiyonu ve değerlendirmesini içeren Mine Ersoy'a ait yüksek lisans tez çalışmasıdır⁹. Zevrâ'ya ilişkin bir de 2015'te Irak'ta yayımlanmış tanıtım makalesi vardır.

⁷ 1908'de Hicaz gazetesinin çıkarılmasıyla vilayet gazetelerinin sayısı 36'ya ulaşmıştır. Bu vilayet gazetelerinin merkezi yönetimin aldığı kararların sağlıklı bir biçimde duyurulması gibi bir amacı da vardı. Ayrıca bu gazeteleri çıkaran ve devletin finanse ettiği vilayet matbaaları özel girişimcilere de kolaylık sağlıyor, bu şekilde taşra kültürüne bir canlılık geliyordu. Gazeteler genellikle vilayet mektupçuları tarafından yayımlanıyordu. Örneğin Ahmet Midhat, Tuna ve Zevrâ gazetelerinde kendini bu yolla göstermişti. Gazeteler yerel yazarlara imkân tanıdığı gibi zaman zaman sürgün edilmiş kişiler de gazetelerde aktif görev alabilmekteydi. Şemsettin Sami sürgün yıllarında Trablusgarp'ta vilayet gazetesini çıkarmakla görevlendirilmişti. Bk. Koloğlu, a.g.e., s. 20-23. Vilayet gazetelerinin çoğu haftada bir, 2-4 sayfa olarak yayımlanmaktaydı. Resim ve karikatüre pek yer verilmiyordu. Çoğunun tirajı 500 dolayında ya da altındaydı. Kimi illerde okunması için duvarlara asılıyordu. Vilayet gazetesi yayınlama geleneği Cumhuriyet'in ilk senelerinde de devam etti. Alpay Kabacalı bu şekilde 45 gazete tespit etmiş ve bu gazetelerin tarihini 1922'ye kadar getirmiştir. bk. Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 88-90.

⁸ Şemsettin Küzeci, **Irak Basın Tarihi (1869-2009)**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Ankara, 2009; Abdülaziz Zeynelabidin, **Irak Basın Tarihi (1869-1958)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986.

⁹ Mine Ersoy, **Zevrâ Gazetesi (S. 1-100)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis, 2014.

Veysel Ergin, Kerkük Vakfı tarafından yayımlanan *Kardaşlık Dergisi*'nde gazeteyi tahlil eden bir çalışmaya yer vermiştir¹⁰. *Zevrâ*'yı Osmanlı dönemi Irakı'nın farklı özelliklerini ele alan çalışmalarında diğer kaynaklarla kullananlar da olmuştur. Burcu Kurt'un Osmanlı Irakı'nda Kurulan Sanayi Mekteplerini ele alan makale çalışması buna örnektir. Burcu Kurt pek çok arşiv belgesi yanında farklı sayılarıyla *Zevrâ*'yı da çalışmasında kullanmıştır¹¹.

Musul'da yayımlanan *Nemce*'nin sahibi Rezzuki İsa, Grofis, Frizer ve Pitler gibi yabancı seyyahlara dayanarak, 1934'te kaleme aldığı bir makalede Irak'ta yayımlanan ilk gazetenin *Jurnal-i Irak* olduğunu öne sürmüştür. Rezzuki bu gazetenin 1816'da Irak'a Vali olarak atanan Davut Paşa'nın girişimleriyle çıkarıldığını ve taş matbaada basıldıktan sonra bazı nüshalarının Darü'l-imore duvarlarına asıldığını savunmuştur¹². Bu gazete, kabilelerle ilgili haberler, Irak'a ait bölgesel haberler, Osmanlı Devleti'ndeki olaylar, yürürlüğe giren yasalar, Valinin emir ve yasakları, bölgede gerçekleştirilen ıslahat, görevlilerin tayinleri vb. konularda haberler içermektedir. Gazete ordu ileri gelenleriyle, büyük memurlara, şehir ayan ve eşrafına dağıtılıyordu¹³. Bununla birlikte günümüzde *Jurnal-i Irak* gazetesine ne Britanya ne de Osmanlı arşivlerinde ulaşılamaması bu bilgiyi çürütmektedir.

Kuveyt'te 1988'de basılan *Arap Süreli Yayınlar Rehberi*, Osmanlı döneminde 1869-1917 arasında Irak'ta 62'si Bağdat, 16'sı Basra, 8'i Musul ve Kerkük'te olmak üzere 87 gazete ve dergi çıkarıldığını belirtmektedir. Irak basın tarihini çalışan Şemsettin Küzeci ise yaptığı

¹⁰ Veysel Ergin, "Abbasilerden Irak Türkmenlerine Tevarüs Eden Bir Kültür Köprüsü: *Zevrâ* Gazetesi", *Kardaşlık*, Yıl: 17, S 68, Ekim-Aralık 2015, s. 14-19.

¹¹ Burcu Kurt, "Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irakı'nda Kurulan Sanayi Mektepleri", *History Studies*, cilt: 5, sayı: 3, Haziran-Temmuz 2013, s. 151-173.

¹² Küzeci, a.g.e., s. 1-3.

¹³ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 204.

araştırmalar sonucunda 49 gazete ve derginin kimliğine ulaşabilmiştir¹⁴.

Abdülmecid dönemi (1839-1861) sonları ve Abdülaziz dönemi- nin (1861-1876) ilk zamanlarında Osmanlı basını hür bir dönem geçirmiştir. Politik açıdan ılımlı geçen bu dönemde 1860'larda Suriye'de birtakım olaylar meydana gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikalar eleştirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarında devletin politikalarını savunmak maksadıyla resmî gazeteler çıkarılması zorunluluk haline gelmiştir. Bu ortamda Irak'ın gerçek basın hayatı Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği döneminde (1869-1872) Zevrâ (Dicle, Bağdat, özgürlük) gazetesinin yayın hayatına girmesiyle başlamıştır.

Irak Osmanlı döneminde Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktaydı. Midhat Paşa'nın Vali olarak tayininden iki ay sonra Paris'ten Irak'a ilk matbaa getirilmiş, Vilayet Matbaası adı altında faaliyete başlayan matbaada Zevrâ gazetesi yayımlanmaya başlamıştır¹⁵. Midhat Paşa 1869'da Şura-yı Devlet başkanlığından Bağdat Valiliğine atanınca Ahmed Midhat Efendi'ye bir mektup göndererek, kendisinden bir matbaa kurmasını istemiştir.

¹⁴ Küzeci, a.g.e., s. 8, 249-250.

¹⁵ Küzeci, a.g.e., s. 1-3.

Ahmed Midhat Efendi¹⁶ bu öneriyi sevinçle karşılamış, İstanbul'a gelmiş, Midhat Paşa'nın¹⁷ başkanlığında 104 kişilik bir Valilik maiyetiyle

¹⁶ İstanbul Tophane'de 1844 senesinde doğan Ahmed Midhat, Rus işgalinden sonra 1829'da Kafkasya'dan gelen bir anne ile daha sonra İstanbul'a yerleşmiş Anadolu bir babanın oğludur. Beş altı yaşlarında iken babasını kaybetmiştir. Bu sıralar bir ara Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânında çırak olarak çalışmıştır. 1854'te ilköğrenimini de yapacağı ağabeyinin bulunduğu Vidin'e gitmiştir. Ailesiyle 1859'da İstanbul'a dönünce Tophane Sıbyan Mektebi'nde öğrenimine devam etmiştir. 1863'te Niş Rüştüyesi'ni bitirmiştir. Rüştüyeyi bitirmesinin ardından Rusçuk'ta bir devlet dairesine memur olarak atanmıştır. Bu dönemde Fransızca'yı öğrenmiş; bu nedenle Tuna Valisi Mithat Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Bk. Cem Doğan, "Doğu ile Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefi Düşünceleri Üzerine", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 17, S 56, Yaz 2013, s. 195. Ahmed Midhat Efendi Tanzimat döneminin en ilgi çekici yüzlerinden biridir. Döneminin sanatçıları çoğunda olan çok yönlülük onda da vardır. "Kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi" sıfatını hak edecek kadar verimli bir yazardır. Hayatının ilk 27 yılında onu gittikleri her yere götüren ağabeyi ile ona kendi adını verecek kadar seven ve Fransızca öğrenmesini teşvik eden Midhat Paşa'nın gölgesinde kalmıştır. Vidin, Niş, Rusçuk ve Bağdat bu üçlünün beraber buldukları mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Bk. Muharrem Dayanç, "Ahmet Midhat Efendi'nin Türklüğe Dair İsimli Önemli Bir Konferansı", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 8, S 1, s. 4-5. Bu şehirler içerisinde Bağdat'ın yazarın edebî kişiliğinin gelişmesinde en büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ahmet Midhat Efendi burada karşılaştığı zengin kültürel ortamda Batı kültürünü öğrendiği ressam Osman Hamdi Bey; din ve medrese ilimleri tahsil ettiği Muhammed Feyzî ez-Zühâvî; kendisinden farklı doğu bilimleri felsefi konularda birçok şey öğrendiği yarı meczup ve feylesof-meşrep bir mizaca sahip olup Doğu ve Batı dillerini de çok iyi bilen Şirazlı Bakır Can Muattar'dan yararlanma fırsatını yakalar. Bk. Muharrem Dayanç, "Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine", **Turkish Studies**, C 7, S 1, Kış 2012, s. 838. Ahmed Midhat Efendi 1878'de kendine ait "Tercüman-ı Hakikat" gazetesini çıkarmıştır. Ahmed Midhat Efendi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basım**, Güven Matbaası, Ankara, 1969, s. 146-150.

¹⁷ Midhat Paşa, 1822 İstanbul doğumludur. İlimiye mensup bir ailenin üyesi olan Midhat Paşa'ya babası Ahmet Şefik adını vermiştir. Genç bir yaşta Divan-ı Hümayun Kalemî'nde görev almıştır. Yeteneğiyle üstlerinin dikkatini çekti ve kendisine Midhat adı verildi. Dönemin tanınmış hocalarından eğitim aldı. Kendi çabasıyla Fransızca'yı öğrendi. Müfettişlik, Niş, Tuna, Bağdat, Selanik, Suriye, İzmir vilayetlerinde Valilik, Şûra-yı Devlet reisliği (1868), Adalet Nazırlığı (1873), Sadrazamlık (1872,1876) yaptı. İlyas Söğütlü, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa", **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 11, S 1, s. 102-103. Midhat Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde üstlendiği görevler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", **OTAM**, S 5, 1994, s. 311-312. Midhat Paşa'nın Valilik dönemi (1869-1872) Irak için önemli bir dönüm noktasıdır. Midhat Paşa'nın Irak'taki temel

21 Mart 1869'da Talia vapuruyla İskenderun'a yola çıkmıştır. Bu Valilik heyeti Halep ve Diyarbakır yoluyla beş hafta sonra Bağdat'a ulaşmıştır¹⁸.

Türkçe ve Arapça iki dilde yayımlanan Zevrâ gazetesi resmî bir hüviyete sahip olmasına karşılık doğruluğu ve hakikati temel alan bir çizgide yayın hayatına başlamıştır. Çeşitli tarihlerde gazetenin kadrosu içerisinde iyi yazarlar, edebiyatçılar ve politikacılar yer almıştır. Bununla birlikte Midhat Paşa'nın Valiliğinin sona ermesiyle gazetenin doğruluk özellikleri belirgin bir şekilde kaybolmaya başlamıştır. Bu durum yalnız Midhat Paşa'nın Bağdat'tan ayrılmasıyla ilgili olmayıp aynı zamanda 1878-1908 arasında II. Abdülhamid döneminde Babiali'nin izlediği sıkı denetim ve yayın politikasıyla doğrudan ilgilidir¹⁹.

2. Zevrâ Gazetesi Sayılarının Değerlendirilmesi

Gazete sayılarını değerlendirmeden önce gazeteye ilişkin bazı teknik ve görsel bilgileri vermek yerinde olacaktır. Gazetenin ilk sayfasında ortalı bir şekilde "Zevrâ" adı yer almaktadır. Gazete Arapça ve Türkçe olmak üzere iki nüsha çıkmaktadır. Başlığın altında gazetenin sayısı Numro olarak sağ köşede verilmektedir. Sağdan sola olmak üzere ilgili sayının çıktığı tarih Hicri ve Rumi olmak üzere ayrı

başarıları arazi reformu, idarî ve askerî reformlar, eğitim reformu ve alt yapı yatırımları şeklinde özetlenebilir. Bunlar arasında öne çıkan ikisi 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile 1864 tarihli Vilayet Kanunnamesi'nin uygulamaya konulmasıdır. Özellikle Arazi Kanunnamesi'nin uygulanışı ve modern Irak için yarattığı sonuçlar bugün de tartışılmaktadır. Bu dönemde Dicle ve Fırat nehirleri üzerinden ulaşım imkânları geliştirilmiştir. Basra-İstanbul arasında buharlı gemi seferleri başlatılmıştır. Kazimiye kasabası ile Bağdat arasında atlı tramvay yolu yapılmıştır. Bir matbaa kurulmuş, Türkçe-Arapça olarak ez-Zevrâ adlı resmi gazete yayımlanmaya başlanmıştır. Bir sanayi mektebi ve bir de hastahane yapılmıştır. Ayrıca Lahsa, Kuveyt ve Necid'de Osmanlı nüfuzu kabul ettirilmiştir. bk. Gökhan Çetinsaya, "Irak", **TDVİA**, C 19, İstanbul 1999, s. 93-95.

¹⁸ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 31-32.

¹⁹ Abdülaziz Zeynelabidin, a.g.t. , s. 20.

ayrı belirtilmektedir. En soldaysa gazetenin kaçınıcı yılı olduğu yazıdır. Başlığın tam altında parantez içerisinde Arapça nüshada Yevmi-sâlise, Türkçesinde ise Salı ibaresi geçmektedir.

Gazete başlığı altında gazete ile ilgili bazı bilgileri görmek mümkündür: “İşbu gazete dâhiliye ve hâriciye havâdisi ve her türlü mebâhisi şâmil olarak haftada bir defa Salı günleri çıkar. Bir seneliği (70) ve altı aylığı (40) guruşa ve beher nüshası (60) parayadır. Dâhili vilâyetden mâ’ada mahaller için bu fiyata posta ücreti zamm olunur. Seneliğini veyâhud altı aylığını almak için yazılmak istenildiği hâlde Merkez-i Vilâyet Matbaasına müracaat olunmak lâzım gelür.”

Gazete ilk senesinde haftada bir Salı günleri yayımlanmıştır. İlk sayısı H. 5 Rebiü'l-evvel 1286/R. 3 Haziran 1285/M. 15 Haziran 1869 tarihinde yayımlanmıştır. Gazetenin Türkçe ve Arapça nüshaları ikişer sayfadan ibarettir. Gazete Bağdat Vilayet Matbaasında basılmaktadır. Gazetenin ilk senesinin son sayısı 50. sayısı olup H. 7 Rebiü'l-evvel 1287/R. 26 Mayıs 1286/M. 7 Haziran 1870 tarihlidir. Gazete arkalı-önlü olmak üzere iki sayfa basılmaktaydı. Sayfa numaraları diğer nüshalarda sıralı olarak devam ettirilmiştir.

İkinci senesi ve 51. sayısından itibaren gazete Cumartesi ve Salı günleri olmak üzere haftada iki günde çıkarılmaya başlanmıştır. Bu durum şüphesiz gazetenin ücretine de yansımıştır. Yıllık abonelik bedeli 100, altı aylık 55 kuruşa çıkmıştır. Nüsha ücreti ise 60 paradan 50 paraya düşürülmüştür. Gazetelerini posta yoluyla alacak aboneler yukarıdaki ücretlere ek olarak yıllık 25 kuruş posta bedeli de ödemek zorundaydı.

2.1. Zevrâ'nın İlk Sayısı

Zevrâ'nın ilk sayısı şekil yönünden diğer sayılardan farklıdır. Diğer sayılarda iki sayfa Arapça ve iki sayfa Türkçe aynı haberlere yer verilirken ilk sayıda bu duruma dikkat edilmemiştir. İlk sayı Arapça bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddime kısmının Türkçesi bulunmamaktadır. Öte yandan Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliğine

atanması ile ilgili fermanın suretinin önce Arapçası, sonra da Türkçesi verilmiştir. Fermanın ardından büyük olasılıkla Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı makalenin yalnız Türkçesi verilmiştir.

İlk sayıdaki Arapça mukaddimede genel olarak insanların iletişimi üzerinde durulmuştur. Mukaddimenin ilk paragraflarında insanın en şerefli ve en mükemmel bir varlık olarak yaratılmasına rağmen acizliklerinden ve eksikliklerinden bahsedilmiştir. Bu eksiklik ve acizliklerini gidermesi, ilerlemesi için insanın bir yol göstericiye ve tecrübelerine ihtiyacı olduğu anlatılmıştır. İnsanın çevresinde sahip olduğu komşularının ve arkadaşlarının veya hayatı boyunca kendisinin elde etmiş olduğu tecrübî bilgilerin kişiye kısa vadede fayda sağlasa bile bunların uzun vadede bir faydası olmayacağı yorumunda bulunulmuştur. İnsana uzun vadede yarar sağlayacak yol göstericilerin gazete ve tarihî bilgiler olduğuna işaret edilmiştir. Mukaddime boyunca, sık sık Avrupa üzerinden örnekler verilerek Avrupa'nın ilerlemesinde gazetenin ne derece etkili olduğu ifade edilmiştir.

Midhat Paşa'nın Bağdat'a Vali olarak atanmasını içeren ferman suretinde büyük Bağdat vilayetinin Osmanlı saltanatına ait toprakların mühim bir parçası olduğu, her türlü imar faaliyeti ve ilerlemeyi hak ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle bu işi yapabilecek bir kişi olarak Midhat Paşa'nın Vali atandığı vurgulanmaktadır. Daha önceki hizmetlerinde gösterdiği başarılarından dolayı 1285 senesi 2 Zilkade/14 Şubat 1869 gününde padişah iradesiyle liyakatine binanen bu görevin kendisine verildiği dile getirilmektedir. Fermanda Midhat Paşa'dan Bağdat'ta beklenen hizmetler de sıralanmaktadır. Midhat Paşa'dan padişahın Bağdat'ta başlıca beklentileri şu şekilde özetlenebilir: Vilayet merkezine vardığında mülki ve askerî işler ile ahalinin meselelerine eğilmesi, yerleşik ve aşiret unsurlarının refah ve rahatını sağlaması, ziraatin geliştirilmesi, ticaretin gelişmesi için gereken tedbirlerin alınması, Altuncu Ordu'nun düzeni ve işleyişinin gözetilmesi, aşiret ve yerleşiklerin birbiriyle ilişkilerinin iyileştirilmesi, emniyet ve asayişin ihmal edilmemesi, düzene ve şeriata aykırı işlere

kalkışanların kanun üzerine cezalandırılması, şehirdeki mahkemeler, meclisler ve memurların doğruluk üzere çalışması, kanuna uygun hareket etmesi, komşu ülke İran'dan gelen giden, ikamet eden teba, tüccar ve ziyaretçilere dostça davranılması ve iki devletin ilişkilerine özen gösterilmesi.

Altında isim bulunmayan ve büyük olasılıkla Ahmed Midhat'ın kaleme aldığı makale, fermanla ilgili görüşlerle başlamaktadır. Makale yazarı: "Okunan fermanın ne olduğunu Türkçe bilenler anlamışlardır. Bilmeyenlere dahi bilenler anlatmalıdır." demektedir. Ardından padişahın halkına karşı duruşunu şu cümlelerle aktarmaktadır: "Padişahımızın hedefi Müslim ve gayrimüslim tebaa içerisinde erkek ve kadın ne kadar ahali varsa tamamının bireysel ve toplumsal olarak refah, istirahat, servet ve saadetlerinin sağlanması ve korunmasıdır. Devlet memurlarının birinci borcu bu vazifeye hizmet etmektir." Yazar, makalenin devamında insanların biri diğerine benzemeyip nasıl çeşitli ise halkın katmanları ve fikirleri de çeşitlidir, demektedir. "Bununla birlikte insanların idaresini her şahsın görüş ve fikirlerine uydurmak mümkün olmayıp bir idare merkezi lazımdır." diyerek farklılıklara rağmen ortak bir idarenin önemine değinmiştir. Halkın ihtiyaçları, serveti ve emniyetinin durum ve zamanın; mevki ve mekânın şartlarına göre bu merkezden mükemmel bir kaide ile sağlanması ve taksim olunması gerektiğinin altını çizen yazar: "İnsanın ihtiyacının sebeplerini elbette idare merkezi fertlerden daha iyi bilir ve bu sebepler denen şey de her zaman ve her mevki için bir ayarda gitmeyip zamanın gereklerine göredir. İşin idaresinde bu esasa riayet edilmez ve zamanın şartları gözetilmezse asıl maksat olan ilerleme ve kurtuluş mümkün olmayıp toplumun emsallerinden geri kalacağında şüphe yoktur." diyerek merkezî idarenin varlık nedenlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazar, çağı yakalamak için gerekli olan hususları geçmiş ve yaşanan günü kıyaslayarak şöyle örneklendirmektedir:

“Mesela bundan önceki zamanlarda gemi kürek ile çekilir ve yürütülürdü. Sonra yelken icat olunca o zamanın şartına göre yelkenle yürütülmeye başlandı. Son asırda vapurlar yapılmakla yelkenli gemiler geri kaldı ve kürekle gemi çekilmek terk edilip unutuldu. Aynı şekilde haberleşme, nakliyat önceleri sai denilen haberciler aracılığıyla olurken, Tatarlık kuruldu, sonra postalar ortaya çıktı ve en sonunda telgraf çıktı. Dünyanın bir ucundan diğerine bir anda haber gidip gelmeye başladı. İşte bunların tamamı şimdiki zamanın gereğidir ve zamanın hükmüne bağlanmayanlar ve sebeplerin sağlanmasına tevessül etmeyenler ilerleme ve servet nimetlerinden geri kalır ve geçim nedenlerini de zamanın gereğine uydurmayarak eski bildiğine gitmekte ve ısrar eylemekte olanlar aynı yelken gemisini vapura ve Tatarı telgrafa tercih etmek gibidirler.”

Ardından sözü Irak'ın geri kalmasına getiren yazar, Irak'ın geri kalmasının başlıca nedeni olarak çağın gerisinde kalmasını göstermektedir. Osmanlı Valilerinden Reşid ve Namık Paşa'nın Irak'ın imarı için sarf ettiği gayreti takdir eden makale, yeni Vali Midhat Paşa'nın da bu yolda çaba göstereceğini dile getirmekte ve bu konuda halktan yardım beklediğini hatırlatmaktadır. Makalenin bu konudaki satırlarında bu husus şu şekilde ifade edilmiştir:

“Çok şükür buraların arazisi her türlü bayındırlığa ve ahali yüksek kabiliyetleriyle çoğu yerden daha medeniyete ve servete kabil iken şimdiki halden ve çoğu mahsullerin haraplığından anlaşılıyor ki bu durum aslında bir kusurdan ileri gelmiş ve en ziyade medeniyet ve bayındırlığını istediğimiz halk en geride kalmış görünüyor. Bunlar neden ve nasıl sebeplerden oluyor? Eski zamanda mahsulatıyla Mısır, Şam ve Silifke memleketlerini idare eden memleketin ahali şimdi kendi ihtiyaçlarını tedarik etmede güçlük çekiyor. Bunca sanayi eserlerini dünyaya teşhir eden ve özetle bir zamanlar saat icat edip Frengistan'a gönderen yine bu memleket ahalisinin dedeleri iken şimdi oğulları Frenklerin yaptığı saati kullanmakta zorluk çekiyor. Vaktiyle ilimlerin ve eğitimin kaynağı olan memleketin çocukları şimdi cehalet ve sefalet hali içinde boş boşuna sokaklarda geziyor. Sebepleri incelenecek ve derinleştirilecek olursa bunların tamamı kendi bildiği yola gitmek istemesinden ve çağın gereklerinin

yerine getirilmemesinden ortaya çıkmış olduğu anlaşılıyor. Ahaliye lazım olan şudur ki büyük hâkimi tarafından ahalinin genelinin hukukunu, emniyet ve istirahatini korumaya ve padişahın adaletini göstermeye memur olanların teşebbüs ve icraatlarına tamamıyla teslim olmaktır. Şimdiye kadar buraya gelen valilerin tamamı görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Özellikle merhum Reşid Paşa memleketin imarı için epeyce eser ortaya koymuşsa da tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Sonra Namık Paşa da buna devam etmiş ve başarılı olmuştur. Şimdi bizim yapacağımız şeyler de yine bu yol üzerinde memleketin ve ahalinin selamet ve saadetini amaçlayacak ve kısa süre içerisinde bayındırlık eserlerini gösterip ahaliyi zengin ve mamur edecek vesileler ve sebeplere yöneliktir. Şurası bilinmelidir ki zenginlik nakit akçe biriktirmek ve nakitleri sandıkta saklayıp hapsetmek olmayıp akçe vd. nesnelere halk için bir alet ve araçtır. Zenginlik asrın ve zamanın icabına bilgi yoluyla sahip olmak ile ziraat, ticaret, sanat ve esnafın doğruluğu esası üzerine cereyan etmiştir. Ahalinin menfaati devletin menfaati; devletin menfaati ahalinin menfaati olup ikisinin bir diğerinden farkı olmadığı dünyanın her tarafında kabul edilmektedir. Bununla birlikte devlet hazinesine menfaat sağlamak için ilk önce ahalinin zengin ve mamur olması sebeplerini aramak ve ahalinin zengin ve mamur olması usulü idarî açıdan muntazam olmak gerekli ve doğaldır. Bu açıdan hiçbir kişi kendi nefesine ve zatına çalışmayıp vazifesi dairesinde ne işler ise ahalinin ve halkın selamet ve saadetine hizmet olduğu bilinmelidir. Bütün ahali ittifak içerisinde memurların memuriyetlerini kolaylaştırma ve başarılı olmasına yardım etmelidir. Bazı şeyler doğru görülmecek olsa bile memurların buldukları derecelerinden daha yüksekte ve tecrübeleri elbette daha fazla olduğunda ve bu cihetle işlerin gerçekleri ve halkın hayır ve menfaatlerine ulaşacak yolları daha güzel bileceklerinden zahmetli olacak işlere tahammül ile neticelerinden yararlanmalı velhasıl her ne yapıyor ise halkın ve memleketin selameti için olduğundan bu yolda olacak teşebbüslere tümüyle teslimiyet içerisinde olunmalıdır. Cenab-ı Hakk her hususta padişahın rızasına bağlıdır. Amin.”

diyerek sözlerini tamamlamaktadır.

2.2. Zevrâ Özel Haberler (Mevâdd-ı Hususiye)

İkinci sayısından itibaren gazetenin en geniş bölümünü ayırdığı haber kategorisidir²⁰. Bu kategoride bilhassa Irak'ı ilgilendiren resmî yazılar ya da Irak sınırları içerisinde meydana gelen olaylara yer verilmektedir. Bu yazı ya da olaylar içerisinde merkezden gelen emir ve fermanların duyurulması, askerî konular, asayiş problemleri, vilayet imar faaliyetleri, Valiliğin çeşitli icraatları ve ayrıca makale değeri taşıyan yazılar yer almaktadır. Gazetede zaman zaman okuyucu mektupları ve bunlara verilen cevapları da görmek mümkündür. Zevrâ'nın ilk 10 sayısında bu başlığın içerdiği 52 haber yer almıştır. Bu haberlerin yalnız 16'sı için başlık atılmıştır. Bu kategorideki haberler genel ve haricî haberlere göre daha kıymetli ve orijinal bilgiler içermektedir. Bunun başlıca nedeni diğer haberler genel olarak İstanbul ya da Hint basını gibi dâhili ve harici basından alıntılara dayalıken hususi haberlerin kaynağı Irak ve doğrudan doğruya gazeteyi hazırlayanlardır. Özellikle gazetenin ilk yılı yeni atanan Vali Midhat Paşa döneminde Irak'ta meydana gelen olayları ve Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı Tanzimat politikalarını açıklamak açısından gazeteyi ciddi bir kaynak haline getirmektedir. Gazetenin ilk sayıları, aynı zamanda, Ahmed Midhat Efendi'nin makaleleriyle yazarlığının çıraklık evresini tetkik edebilmek bakımından edebiyatçılar için önemli bir tahlil sahasıdır.

Vali'nin Irak'taki faaliyetleriyle ilgili gazetenin ikinci sayısında dört haber bulunmaktadır. Bunlardan ilki Valinin Kerbela ziyaretine ilişkindir. Bu haberin detaylarına göre kötü idaresinden dolayı Kerbela mutasarrıfı İsmail Bey görevinden ayrılmış, yerine aynı zamanda Ahmed Midhat Efendi'nin ağabeyi olan Köstendil eski kaymakamı Hafız Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca arazice küçük ancak nüfusça büyük olan Kerbela için civar kasabada yeni bir mahalle kurulması kararlaştırılmış, bu yeni mahalleye yerleşenlerin dükkân açmak

²⁰ Bu haber kategorisinin ilk 10 sayıdaki referansları için bk. EKLER-Tablo 1.

ve ev kurmak için ödediği arazi paralarının Kербela yolunun düzenlenmesi için harcanması kararlaştırılmıştır. Kербela'da 5-6 gün kalan Vali, Hindiye ve Hille kazalarını ziyaret edip Bağdat'a dönmüştür. İkinci sayıdaki dâhili haberlere göre Valinin faaliyetleri içerisinde Irak'ta para ve ölçülerde yaşanan düzensizliklerin giderilmesi, vilayet dâhilinde bulunan zabitaların bir düzene konulması ve Bağdat vilayetinin idarî yapısının yeniden düzenlenmesi gibi icraatlar bulunmaktadır. Gazetenin üçüncü sayıdaki ilk haberi Valinin Bağdat'ta idarî faaliyetler kadar teşrifat konusunda da bazı etkinlikler icraat ettiğini göstermektedir. Haberin detayına göre Padişahın tahta çıkış yıl dönümü olan R. 13 Haziran Cuma günü ileri gelenler, yabancı devletlerin konsolosları, mülkî memurlar, askerî komutanlar Valiliğin düzenlediği ziyafette hazır bulunmuştur. Aynı günün gecesi vilayet binası, askerî daireler ve diğer resmî kuruluşlar kandillerle donatılıp gece yarısına kadar şenlikler yapılmıştır. Üçüncü sayıdaki bir diğer haber Şehrizer sancağı Revandiz kaymakamının yanlış hareketlerinden ötürü azledilip mahkemeye sevk edilmesine dairdir.

Problemlili bölgeler ve aşiretlerle ilgili haberler de gazetede yer bulmuştur. Bu konuda ilk haber, gazetenin ikinci sayısında yayımlanmıştır. Sincar başlığını taşıyan haberde Musul'da Sincar Dağı'nın coğrafi açıdan zor bir bölge olduğunun altı çizilirken merkezî yönetimin aldığı askerî ve idarî tedbirler de anlatılmıştır. Alınan askerî tedbirlerle Yezid taifesinin itaat altına alındığı, idarî açıdan Sincar'da asayişin kalıcı hâle getirilmesi maksadıyla Telafer nahiyesiyle birleştirilip bir kazaya dönüştürüldüğü bilgilerine yer verilmiştir.

Gazetenin hususi haberleri içerisinde askerî konular da önemli bir yer tutmaktadır. Bu haberlerin çoğu Altıncı Ordu ile ilgilidir. Üçüncü sayıdaki bir haber 78 senesi askerlik vazifesini tamamlayanlar için düzenlenen tezkere törenini aktarmaktadır.

Hususi haberler arasına serpiştirilmiş ve bir bakıma Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme almış olduğu bazı denemeler ya da makaleler oldukça kıymetlidir. Üçüncü sayıda Irak'ın geri kalma nedenleri ve

ilerleme vesileleriyle ilgili makale Moğol istilasından sonra düşüşe geçen Irak'ın ilerlemesi için yapılması gerekenleri anlatmaktadır. Bu konuda öncelikli çalışmaların başında vilayette tarımın geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca üretilen tarım ürünlerinin pazarlanması için gerekli koşulların altı çizilmektedir. Dış pazara açılmanın başlıca yolu olarak Fırat'ta vapur işletmeciliğinin gerekliliği üzerinde durulmakta Avrupa'ya verilen vapur siparişleri konusunda halk bilgilendirilmektedir. Bu makalenin hemen altında bulunan yazıda hayvanlarla taşımacılığın terk edilip araba kullanımının Irak'a sağlayacağı yararları işaret edilmektedir. Bunun için çoğunluğu dağlık ve ormanlık olan Süleymaniye sancağında yol yapım çalışmalarının hızlandırıldığı belirtilmektedir.

Gazetede yer verilen okuyucu mektuplarından birisi dördüncü sayıdadır. Bağdat'ta Cedid Hasan Paşa Mahallesi muhtarı Seyyid Abdülkuddüs, Vilayet matbaasına iletmiş mektupla İhtiyar Azası Seçimiyle ilgili Türkçe beyannamenin Arapça tercümesinin yapıp gazetede yayımlanmasını talep etmekteydi. Gazetenin muhtara verdiği cevap oldukça anlamlıdır. Şöyle ki gazete muhtarın talebini haklı ve yerinde bulmakta, fakat söz konusu beyannamenin Arapçasını yayımlamak yerine, muhtara Osmanlı Devleti'nin resmî dilinin Türkçe olduğunu hatırlatmakta ve Osmanlı Hükümetine bağlı olanların Türkçe öğrenmesi yönünde tavsiyede bulunmaktadır.

Gazete bu haber kategorisinde resmî ilan ve ihtarlara da yer vermektedir. Beşinci sayıdaki resmî ilan, hükümetin belirlediği nizam-lara uyulması zorunluluğunu dile getirdikten sonra bütün nizam-namelerin Zevrâ'da yayımlanacağı ve yayımlandıktan sonra da halkın nizamnameden bilgisi olduğunun kabul edileceğini duyurmaktadır. Bu haberi takip eden ve İhtar başlığını taşıyan duyuruda ise Irak'tan bazı kişilerin İstanbul gazetelerine haber yolladığını, bunu yaparken de henüz bitmemiş icraatları bitmiş gibi gösterdiği söylenmektedir. Bu kişilerden resmî konularda haber yapmamaları, resmî konularla ilgili haberleri Zevrâ'ya bırakmaları istenmektedir. Kendilerinin resmî olmayan konuları haber yapmaları tavsiye edilmektedir.

Gazete meteorolojik hadiseleri de Mevâdd-ı Hususiye başlığında ele alabilmekteydi. Amare'de yaşanan aşırı sıcak haberi bunlardan biriydi. Habere göre, Temmuzun 24. Perşembe günü Amare'de rüzgâr esmediğinden sıcaklık 56 dereceye kadar çıkmıştır. Ahali sıcağına dayanamayarak çoluk çocuk, erkek kadın Dicle Nehri'ne girmiştir. Buna rağmen bekledikleri şekilde serinleyemediklerinden yakınmaya başlamışlardır. Bu durum akşam saat dokuz buçuk sularına kadar devam etmiş; daha sonra rüzgâr esmeye başlayınca halk evlerine girmiştir.

2.3. Zevrâ Genel Haberler (Mevâdd-ı Umumiye)

Zevrâ'da Mavâdd-ı Umûmiye²¹ başlığında verilen haberler daha çok Irak dışındaki Osmanlı topraklarında meydana gelen olaylar ya da haberleri konu edinmektedir. Gazete bu başlıktaki haberleri tüm sayılarda vermemektedir. İlk 10 sayıdan yalnız dördünde bu kategorideki haberleri bulmak mümkündür. Bu sayılar 2, 4, 7 ve 9. sayılardır. Bu haberler çoğunlukla özet olarak verilmekte hiçbiri için başlık kullanılmamaktadır. Bu kategorinin haber kaynağı çoklukla İstanbul basınıdır.

Gazetenin ikinci sayısındaki tek genel haber Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Avrupa seyahatidir. Gazetenin İstanbul gazetelerini kaynak gösterdiği habere göre Mısır Hidivi İsmail Paşa R. 5 Mayıs'ta Floransa, Venedik ve diğer bazı Avrupa ülkelerini ziyaret için İskenderiye'den hareket etmiş; Floransa'ya vardığında İtalya Kralı Viktor Emanuel tarafından olağanüstü saygı ve hürmetle ağırlanmıştır.

Gazetenin dördüncü sayısı üç genel habere yer vermiştir. Bunlar sırasıyla Süveyş Kanalı'nın açılış hazırlıkları, Saraybosna ve İzmir'de islahane açılması, Vekayi-i Zabtiye ve Trabzon vilayet gazetesinin yayın hayatına başlamasına ilişkindir. Süveyş Kanalı'nın açılması ile

²¹ Gazetenin ilk 10 sayısında bu haber kategorisinde çıkan haberlerin referansları için bk. EKLER-Tablo 2.

ilgili haberin kaynağı Muhibb gazetesidir. Haberin ilk kısmında kanalın açılmasından beklenen fayda ve kanalın dünya için önemi şöyle aktarılmıştır:

“Avrupa ve Hindistan arasındaki mesafenin kısaltılması ve iki kıta arasında gidiş gelişin kolaylaştırılması hususunda Kızıldeniz’i Akdeniz’le birleştirmek için çok zamandan beri kazılan Süveyş Kanalı bu sene son bularak gelecek Eylül’ün on beşinde açılması kararlaştırılmıştır. Zikrolunan kanal insanlığın şimdiye kadar muvaffak olduğu işlerin belki de en mühimidir. Bu açıdan açılış gününde icra olunacak törende hazır bulunmak üzere Avrupa hükümdarları, hükümdar ailesi fertlerinin Mısır’a gelecekleri ve ayrıca padişahın da açılışa katılacağı çoğu gazetede yazılmıştır.”

Kanalın açılışına dair çeşitli bilgiler de eklenen bu ilk kısımdan sonra Muhibb gazetesinden alınan haberin ayrıntısına geçilmiştir. Muhibb gazetesinden alınan haber büyük ölçüde kanalın açılışı için yapılacak tören için bazı hazırlıkları içermektedir. Habere göre, törende hazır bulunacak kişilerin ikametleri için Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından kanal üzerinde büyük bir saray yapılması emri verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sarayın Ağustos sonuna kadar tamamlanması için günde beş bini aşkın amele çalıştırıldığı, mefruşatı ve diğer eşyaları için Avrupa fabrikalarına gerekli siparişlerin verildiği de bu haberde yazılıydı. Bu sayıdaki ikinci genel haber İstanbul gazetelerinden bir alıntıydı. Haberde, İslam erkek ve kız yetimlerin eğitim ve terbiyesi için Dersaadet’te yakın zamanda kurulmuş olan Darüşşafaka adlı mektebin bir şubesi olarak erkek ve kız yüz İslam yetim için Bosna vilayetinin idare merkezi Saray şehrinde girişimlerin başladığı ve İzmir’de açılan islahhanede öğrenci sayısının yüzü aştığı bilgileri verilmiştir. Üçüncü ve son genel haber ise Zabtiyeye dair olayların neşredilmesi için İstanbul’da Vekayi-i Zabtiye ve Trabzon’da Trabzon isminde bir vilayet gazetesinin çıkarılmaya başladığını duyurmaktadır.

Yedinci sayıdaki ilk genel haber Suriye vilayeti içerisinde Aneze aşiretlerinden biri olan Beni Sühr aşireti üzerine asker gönderilmesini konu edinmektedir. Haberin detaylarına göre isyancı aşiret grubu 150 kadar kayıp verdikten sonra çöle kaçmış, başka aşiretlerle iş birliğine girse de olay büyümeden kontrol altına alınmıştır. Aynı sayıdaki ikinci genel haber Dersaadet'te geçen yıl açılan Sanayi Mektebi hakkında İstanbul gazetelerinden bir alıntıdır. Haberde önceki sayılarda Sanayi Mektebi ile ilgili gazetede yayımlanan bilgiler hatırlatıldıktan sonra Dersaadet'te bulunan Sanayi Mektebi'nin durumu anlatılmış; bu mektebin yakın gelecekte 1500 öğrenciye hizmet sunabilmek için Rami Kışlası'na taşınacağı bilgisi verilmiştir. Üçüncü haber Tuna vilayeti ile ilgili bir dizi imar faaliyetini ele almaktadır. Bir dönem Tuna Valiliği görevini yürüten Bağdat Valisi Midhat Paşa ve gazeteyi idare eden Ahmed Midhat Efendi'nin yöredeki gelişmeleri izlediğini ortaya koyan bu haberde Köstendil kazasında yapılan şose yol, Şehriköyü yakınlarında nehir yatağının ıslah edilmesi, Rusçuk-Tırnova arasında Bile köyüne kadar şose yol inşa edilmesi, İbor-ı Ece kasabasında kıraathane açılması, memurların işe vaktinde gidebilmesi için saat tahsis olunması gibi icraatlar anlatılmış; bunlardan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

Dokuzuncu sayıdaki genel haberlerden ilki Fransa İmparatoru Ojeni'nin İstanbul ve oradan Mısır'a gerçekleştireceği ziyaretler, ikincisi Yunan zulmünden kaçıp Yanya vilayetine sığınan 23 aile üzerinedir. İlk haberin detayında Ojeni (Eugenie)'nin padişahla görüşmek üzere İstanbul'a geleceği ve bunun için şehirde hazırlıklara başlandığı bilgileri İstanbul gazetelerine dayandırılarak yazılmıştır. Ayrıca imparatoriçenin padişahla görüştüğünden sonra Süveyş Kanalı'nın açılış töreninde hazır bulunmak üzere Mısır'a gideceği bilgisi eklenmiştir. İkinci haber Yunan vatandaşı 23 ailenin malları ve hayvanlarıyla birlikte Yanya Vilayeti'nde bulunan Naride'ye geldiğini duyurmaktadır. Habere göre, Yunanistan'da eşkiya zulmünden bunalan bu 23 aile saltanatın merhametine sığınmak istediklerini beyan et-

miştir. İstekleri Osmanlı tarafından kabul edilmiş; uygun bir mahalde iskân edilmişlerdir. Bu 23 aile gibi Tırhala Sancağı'nda Agrefe tarafına da Yunanlıların takım takım göç ettikleri haberde belirtilmiştir. Haberin devamındaki bilgilere göre Zevrâ gazetesi bu konuyu Yanya gazetesinden derlediği haberlerden sütunlarına taşımıştır. Bu genel habere gazete tarafından yorum eklenmesi dikkat çekicidir. Gazetenin yorumu şöyledir: “Yunanlıların kendi vatanlarını terk edip Osmanlı tabiiyetine geçmesinde en mühim nedenin ne olduğunu sorgulamaya gerek yoktur. Şüphesiz bunda Osmanlıların gün be gün ilerlemesinin ve adaletinin rolü büyüktür. Bu haberler duyuldukça Osmanlı'yla iftihar etmekten başka bir şey hissedilmiyor...”.

2.4. Zevrâ Dış Haberler (Havadis-i Hariciye)

Zevrâ'nın ikinci sayfasının 2. ve 3. sütunları çoğunlukla dış haberlerden²² oluşmaktadır. Gazetenin ilk 10 sayısında 25 dış habere yer verilmiştir. Gazetenin ilk dış haberi “Politika” başlığını taşımaktadır. Bu makale gazetenin dış haberlere bakış açısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Yazı sahibi,

“Bu asırda yaşayan halk için politika dünyanın ne üzerine döndüğünü bilmek açısından zaruri bir ihtiyaç haline gelmiştir. Mülk ve vatanımız eski topraklar içerisinde olduğundan bizim için, daha yararlı olan Avrupa, Asya ve Afrika politikasıdır. Yeni bir kara olan Amerika politikasının bizim için önemi Avrupa politikasına olan tesirleri derecesiyle orantılıdır. Avustralya kıtasıysa politika açısından bu karalara oranla kenarda kalmış, bu kıta politikası Avrupa tarafından yok hükmünde sayılmış olduğundan bizim için de önemi aynı şekildedir.”

diyerek gazetenin dış politikada ağırlığı Avrupa Asya ve Afrika haberlerine vereceğini ortaya koymuştur. Bu açıklamadan sonra başlığa uygun bir şekilde dönemin Avrupa ve Asya politikası hakkında genel bir panorama çizmiştir: Makale, Avrupa kıtasına ilişkin olarak,

²² Gazetenin ilk 10 sayısında bu haber kategorisinde yayımlanan haberlerin referansları için bk. EKLER-Tablo 3.

“1866 Avusturya-Prusya Muharebesi ve Prusya’nın kazanımından sonra Avrupa’da barışın egemen olduğu, politika uzmanlarının bu savaşın sonuçlarıyla ilgili vahim beklentilerinin gerçekleşmediği” yönünde bir yorumla devam etmektedir. Osmanlı-Yunan ve Fransa-Belçika meselelerinin dış politikayı daha fazla meşgul ettiği üzerinde durmaktadır. Asya politikası ile ilgili olarak, “Rusya’nın Avrupa kıtasında bulunan sınırını genişletme çabalarının Şark Meselesini canlandırabileceği ve bu durumun Düvel-i Muazzama donanmasını Baltık ve Karadeniz’e davet etmek olacağı anlamına gelebileceğinden, Rusların yönlerini Orta Asya’ya döndüğü” görüşlerine yer vermektedir. Rusya’nın Asya politikasında başlıca engelin Hindistan’da bulunan İngiltere olduğu, hatta İngilizlerin Afgan Şahı Ali Şir Han ile Ruslara karşı anlaşıp, silah ve para yardımı önerdiği belirtilmektedir.

Bu bilgiler Avrupa’da genel olarak barışın hüküm sürdüğü, Rusya’nın yönünü Orta Asya’ya döndüğü ancak İngilizlerin Rusya’ya karşı Afgan Şahını destekler bir siyasete yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Gazete, dış haberleri büyük ölçüde başlıklarla sütunlarına taşımıştır. Bu başlıklar konuyu ifade etmekten ziyade olay ya da olayların geçtiği mekânları vurgulamak için kullanılmıştır. 17 dış haber için başlık atılmıştır. Önceki haberin geçtiği ülke ya da coğrafyaya ilişkin olduğu için sekiz habere ait başlık bulunmamaktadır. İki haber “Politika” ve bir haber “Avrupa Politikası” başlığı taşımaktadır. Bu tip haberler genel Avrupa ve Asya politikalarını değerlendiren yazılardan oluşmaktadır. Gazetede çıkan diğer dış haberlerin 10’u İran, 4’ü Afganistan, 4’ü Hindistan, 2’si Rusya, 2’si Buhara ile ilgilidir. Gazete, dış haberleri genellikle İstanbul’da ya da yakın ülkelerde çıkan gazetelerden derlemektedir. Bununla birlikte derleme haberleri olduğu gibi vermek yerine kendi yorumlarını da eklemektedir. Gazetenin haber kaynağı olarak takip ettiği gazeteler arasında *Indipandans Belj*, *Müferrahül-kulûb*, *Durbin*, *Levant Times*, *La Turki* gibi ya-

yınlar bulunmaktadır. Özellikle *Müferrahü'l-kulûb* ve *Durbin* gibi gazeteler Hindistan'da çıkmaktaydı. Bu açıdan gazete dış haberler konusunda Hindistan basınına yakından takip etmekteydi.

Dördüncü sayıda Politika başlığında Avrupa politikasında son durum ele alınmıştır. İkinci sayıdaki politika yazısına gönderme yapılan bu yazıda Avrupa'yı genel olarak meşgul edecek bir olay olmadığından söz edilmektedir. İncelenen gazetelere bakıldığında Avrupa'da hemen her ülkenin kendi işleriyle meşgul olduğundan bahsedildiği üzerinde durulmaktadır. Fransa'da meclislerin üye seçimi, imparatorun memnun olmayan cumhuriyetçilerin bazı teşebbüslerde bulunduğu ancak hükümetin aldığı tedbirlerle başarılı olamadıkları belirtilmektedir. Avrupa'daki sessizliğin nedeni olarak Prusya gösterilmektedir. Prusya'nın Güney Alman hükümetlerini yutmak için Avusturya ve Fransa'yı rahatsız etmiyor görüntüsü vermesi sessizliğin başlıca nedeni olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Rusya'nın Şark meselesini dillendirmemesi de sessizliğin bir diğer nedeni olarak ele alınmaktadır. Rusya'nın Orta Asya politikasında İngiltere'den çekindiğinin altı bir kez daha çizilmektedir. Haberin kaynağı olarak İstanbul'da İngilizce ve Fransızca iki dilde yayımlanan *Levant Times* gazetesi gösterilmektedir. Dokuzuncu sayıda "Avrupa Politikası" başlıklı yazıda Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve İspanya'da son durumlar hakkında bilgi verilmiştir. Takip edilen gazetelerin ifadelerinin özetlerine göre dördüncü sayıda gündeme getirilen Fransa'da meydana gelen karışıklıklar adı geçen meclisin açıldığı gün tekrar edeceği zan olunmakta iken meclis Efrenç Haziranın sekizinci günü açıldığında meclis girişinde pek ziyade kalabalık olmuşsa da hiç kimse tarafından bir çeşit uygunsuzluğa girilmediği halkın maksadı yalnız bu kadar karışıklığı görülmüş olan meclisin açılışını öğrenmiş olduğundan ibaret olduğu anlaşılmış ve bu durum Fransa'da büyük bir karışıklık bekleyenleri bile artık asayişin geldiği konusunda ikna etmiştir. Fransa'nın karışıklığı İtalya'da öteden beri nifaka alışmış olan güruhu coşturarak, onlar da bazı derecelerde güzel olmayan hareketlere girişmişlerse de hükümet tarafından şiddetli

ve seri tedbire başvurularak terbiye edilmişlerdir. Prusya ve Avusturya tarafında da asayiş ber-kemal olduğu gibi Avrupa'nın denge siyaseti hükmünde olan bu devletlerin yekdiğeri arasında öyle mühim bir neticeyi ortaya çıkaracak gibi bir mesele olmadığından ve İngiltere zaten barış ve asayiş hamisi olduğu gibi Rusya da Asya ile meşgul olarak şimdilik Avrupa politikasına çok karışmamaktaydı. İspanya dışarda tutulduğunda, Avrupa genel olarak barış ve asayiş içindedir. İspanya'ya gelindiğinde İspanya'da ortaya çıkan büyük ihtilal Kraliçe İzabel'in hükümeti terk ederek, Fransa'ya çekilmesiyle sonuçlanmıştı. Şimdiye kadar yerine başkasının seçilmemiş olmasından dolayı idare, ihtilali yapanların ellerinde kalmıştı. İhtilalciler aleyhinde faaliyetler olmuş, İzabel'den sonra yerine düşünülen Mentepansiye İspanya'ya gelmişti.

Gazetede çıkan İran'a ilişkin haberler çok farklı özelliklere sahipti. İkinci sayıda Tahran'da Muharrem ayında meydana gelen mezhep kavgası haberi öne çıkarken, üçüncü sayı İran'la ilgili asılsız haberleri içermektedir. Bu asılsız haberler içerisinde İran Şahı'nın attan düşüp öldüğüne dair Tahran'da yayılan söylenti, Kirmanşah'ta dört gözü ve iki boynuzu olan bir çocuğun dünyaya gelmesi ve Kum ve Keşan dolaylarında kolera salgını olduğuna dair rivayetler vardı. Özellikle İran Şahı'nın ölümüne dair söylentileri gazete ironik bir habere dönüştürmüştü. Habere göre meşhur bir süvari olan Şah Nasirüddin'le ilgili bu haber birçok gazetede olduğu gibi *La Turki*'de de yer bulmuştu. Ne var ki *La Turki*'ye göre, şah, asılsız haberi çıkaranları ellerini kesmek ve gözlerini çıkarmak gibi yöntemlerle cezalandırmıştı. Zevrâ gazetesi bu bahsinden dolayı *La Turki*'yi eleştirmekte ve taraflı yayın yapmakla suçlamaktadır. Büyük olasılıkla Ahmed Midhat Efendi'ye ait şu cümlelerle yazıyı sonlandırmaktadır. "Eğer Şah söylentiyi çıkaranları cezalandırmak isteseydi onların dillerini keserdi". Gazetenin altıncı sayısı, Süleymaniye Sancağı sınırında İran'a bağlı Avraman taifesi ile İran arasındaki çatışmayı haber yapmıştır. Bu haber alıntı olmayıp gazetenin orijinal haberi olması bakı-

mından önemlidir. Habere göre, İranlılar bu çatışmada önemli miktarda kayıp vermiştir. Bununla birlikte Avramanlıların kaybı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bilgi ulaştığında sonraki sayılarda yayımlanacaktır. Yedinci sayıda İran'la ilgili üç haberden ilki Huveyze'deki vali sorunudur. Ayrıca İran'ın Londra elçiliğine yapılan atama ve daha önceki sayılarda asılsız haber olarak verilen Kum ve Keşan'daki kolera salgınının Tahran'a erişmesi bilgilerine yer verilmektedir.

Gazetenin Hindistan'la ilgili beşinci ve altıncı sayılarında yer alan haberleri meteorolojik haberler içermekteydi. Beşinci sayıda Kalküta ve civarını etkileyen şiddetli bora haber yapılmıştı. 11 Haziran Efreni'de meydana gelen boradan küçük sandal ve gemiler zarar görmüştü. Bu haberin kaynağı *Levant Times*'tir. Altıncı sayıda şiddetli yağmurların Hindistan'da kıtlık ve üretimde aksamalara yol açtığı bilgisine yer verilmiştir. Gazetedeki haber Hindistan'daki bu olumsuzlukların Irak için bir fırsat olduğunun altını çizmektedir. Zira Hindistan zahire ve pamuk açığını Basra Körfezi üzerinden sağlamaya yönelmiştir ve bu durum Irak'ta zahire fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu sayıda ayrıca Hindistan ve Avrupa arasında alternatif bir telgraf hattının kurulması da haberlere yansımıştır. Avrupa ile Hindistan arasında haberleşmeye araç olan mevcut telgraf hatlarından başka İran, Rusya ve Prusya yoluyla inşasına başlanan hattın çoğu kısmı tamamlanmış, bu hattın Fransa'nın Hindistan'da sahip olduğu Saygon memleketine doğru birleştirilmesiyle tamamının bir sene içerisinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Onuncu sayıda bu haberin bir devamı olarak Hocabey'den Abaza sahillerine kadar deniz altı kablo döşeme işleminin bittiği haberi verilmektedir.

Gazetenin ilk on sayısındaki dört Afganistan haberi, İngilizlerin desteklediği Ali Şir Han ile Rusya ve İran'dan destek gören Abdurrahman Han arasındaki mücadeleye, başka bir deyişle Afganistan'da üç devletin güç mücadelesine işaret etmektedir. Rusya'yla ilgili haberlerden birisi Kazakların Ruslara karşı isyanıyla ilgiliyken diğeri Rusya'nın Orta Asya'daki faaliyetleri konusunda İngiltere'ye verdiği

cevaptır. Onuncu sayıdaki bu haber Rusya'nın Orta Asya'ya medeniyet götürdüğünü iddia etmesi bakımından oldukça ilginçtir. Haber aşağıda aktarılmıştır:

*“Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik girişimleri İngiltere'nin dikkatini celb etmiş olmaktan başka İngiltere'nin Rusya elçisi(nin) bu konuda Rusya'dan açıklama talebine memur olmuş olduğunu geçende bazı gazetelerde görmüştük. Bu kere incelediğimiz Hindistan gazetelerinin Gazet de la Rus adıyla Rusya resmî gazetesinden tercüme edip yayımladıkları bir yazı İngiltere tarafından talep edilen izahata cevap yerinde olduğu gibi Rusya'nın Orta Asya için ittihaz ettiği politikasının esasını da içermekle aşağıda tercümesi gazetemize yazılıdır. **İngilizler Rusya'nın ilerlemesinden rahatsız olmamalıdır. Zira onlar kendi memleketlerinin dışında bulunan memleketlere de medeniyet tohumu saçmakta ve oralarda da medeni memleketler eğitimini hâsıl etmeye çalışmakta oldukları gibi Rusya devleti de medeni memleketler eğitiminden mahrum kalan mahalleri koruması altına alarak ahali-sini ilerleme ve medeniyet yoluna sevk etmektedir. Bugün doğu memleketlerinde bilim, bayındırlık ve medeniyet yeterli derecede değildir. Rusyalılar şark memleketlerinden şimdi ellerinde olan mahallerden esas medeniyeti tesis ettikten sonra Afganistan'ın ıslahına da girişecektir. Afganistan halkı Avrupalılarla karşılaşp görüşmekten şu an tiksilmektedir ve ürkemektedir. Rusya'nın medeniyeti yayma yolunda resmî dilleri hükmünde olan gazetelerinde şu suretle arzu ve istek göstermelerinin derecesi hakkında takdir olunabilir. Aslında Avrupa'nın bir ucundan kalkıp Orta Asya'ya ordu ve asker sevkiyle ve bunca fedakârlık seçimi ile medeniyet tohumu saçmaya çalışmasını hakkında takdir edebilenler teşekkür etmelidir. Çünkü Asya'ya medeniyeti sokmak savaşa ve savaş ise bir takım masrafla beraber birçok kanların dökülmesine sebep olmasıyla mal ve canla bu kadar fedakârlık ortaya koyarak ve karşılığında (gizli hiçbir arzusu) olmayarak Herat ve diğer memleketleri ele geçirmesi medeniyete büyük hizmet sayılabilir. Fakat yayılacak medeniyet ışığı Lehistan ve Kafkasya'da parlayan insanite ışığının***

dışında olmaması lazım gelir. Açıklandığı üzere medeniyete ulaşmış Türkistan emirlerinin seyretmek maksadıyla yeni vatanlarının kuzey memleketlerinden ibaret olan Sibri taraflarına seyahat ettiklerini gördükçe bu nimetin yakın zamanda kendi haklarında da yapılmasının buyurulacağını Afganistan emirleri bizzat görüp takdir edeceklerinden bağımsız hallerinden dolayı kendilerini şimdiden tebrik ederiz.”

Gazetenin sekizinci sayısında Buhara'yla ilgili ilk haber Buhara Şahı'nın Rusya'ya boyun eğmesiyle ilgilidir. *Müferrahü'l-kulûb* adlı Hindistan gazetesinin bir haberine göre, Buhara şahı Rusya ile yaptığı anlaşma gereği hareket ederek, şimdiki halde şahla Rusya arasındaki soğukluk azalmaya başlamış gözükse de Şah'ın oğlu, maiyetinde bulunan halkla düşmanlığı sürdürdüğünden geçende Rusya ordusu kumandanı tarafından yapılan talep üzerine oğluna nasihatle bulunmuştu. Babasını dinlemeyen Şehzadeye karşı Rusya'nın gerekeni yapmasına babası razı olmuştu. Üzerine asker yollanan şehzade yaptığı mücadeleyi kaybetmiş ve Sebrzah taraflarına çekilmek zorunda kalmıştı. İkinci haberse *Durbin* gazetesinde yayımlanan Kabil emirlerinden Serdar Eslem Han'ın Rusya geldikten sonra Buhara'nın içinde bulunduğu durumu anlatan mektubunun tercümesidir. Eslem Han, mektubunda özetle, Buhara'nın durumunu şu cümlelerle değerlendirmektedir:

“Rusya gelinceye değin Buhara'da yürürlükte olan kanun Rusya geldikten sonra yürürlükten kaldırıldı. Bundan önce şarap içmek, tütün kullanmak yasak olduğu halde şimdi ikisi de çarşı pazarda alenen kullanılıyor. Memleketin eski emniyet ve sessizliğine karşı şimdi her gün birçok suç ve cinayet işlenmektedir. Bununla birlikte uygunsuz işler çevirenler ceza görmüyor. Hatta Şah bile şer'i hükümlere eskisi kadar bağlı değildir. Rusya idaresinde zamanımızın çocuklarının durumu bu şekildedir.”

3. Sonuç ve Değerlendirme

Zevrâ, Irak basın tarihinin başlangıç noktasını oluşturan gazete olması bakımından günümüzde hala hatırlanmakta ve gazetenin ilk sayısının çıkarıldığı, 15 Haziran tarihi halen ülkede Basın Bayramı olarak kutlanmaktadır. Gazete, İngilizlerin Bağdat'ı işgal ettiği 1 Mart 1917 tarihinde 2607 numaralı son sayısını çıkarmıştır. Bu yönüyle, Irak'ın Osmanlı egemenliğindeki son 48 senesinin aynası gibi olan gazete her ne kadar Midhat Paşa'dan sonra ve II. Abdülhamid'in saltanatu döneminde etkisini yitirmiş gözükse de yayın hayatı boyunca Bağdat ve çevresinin sesi olmuştur.

Gazete verdiği dış haberlerle dünyayı, genel haberlerle Irak dışındaki Osmanlı coğrafyasını Irak insanlarına tanıtırken hususi haberleriyle de 1869-1917 yılları arasında Irak'ın hafızası olmuştur. Gazete ilk senesinde verdiği haberlerle Irak'ı çevresinden ve dünyadan haberdar etmeye çalışırken, yazdığı bazı makalelerle Irak'ı geri kalmışlığa mahkûm eden nedenleri ve çözüm önerilerini de sıralamaya çalışmıştır.

Gazete ilk yılında büyük ölçüde Midhat Paşa'nın kontrolü ve Ahmed Midhat Efendi'nin kalemiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle İstanbul ve Hint basınına etkili bir şekilde takip eden yayıncı Ahmed Midhat Efendi gündemi hızlı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Resmî dil Türkçenin anlaşılması ve bilinmesi zorunluluğunun altını çizmiştir.

Zevrâ ile ilgili bu çalışma gazetenin ilk yılı ilk 10 sayısı temel alınarak hazırlanmış bir tanıtım yazısıdır. Zevrâ ile ilgili yapılacak daha özel çalışmalar Osmanlı'nın son döneminde Irak'ta Tanzimat'ın uygulanması, çeşitli okulların ve hastanelerin açılması, yol yapımı, telgraf hatlarının yaygınlaşması, demiryolu ulaşımı gibi pek çok konuya açıklık getirecektir. Zevrâ ile ilgili sunulan bu bildiri Hakkı Tarık Us Koleksiyonu vasıtasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Bununla birlikte, koleksiyonda gazetenin ilk iki senesi bütün sayılarıyla varken, kalan senelerin sayıları tam değildir. Bu açıdan gazetenin eksik sayılarının

bir araya toplanması Osmanlı'nın bilhassa Irak'ta ve Orta Doğu'da son yarım asrını aydınlatma konusunda daha etkili çalışmalar yapılmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA**a.Gazeteler**

Zevrâ

b.Araştırma Eserler

Abdülaziz Zeynelabidin, **Irak Basın Tarihi (1869-1958)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986.

Adil Baktaya, “19. Yüzyıl Suriyesinde Hristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim 1860 Olayları”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 58, S 2, 2008, s. 23-44.

Ali Budak, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı: Gazete, Türk Basınının Doğuşu”, **Turkish Studies**, C 7, S 3, Yaz 2012, s. 663-681.

Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kırılı, 4. Baskı, TTK Yayını, Ankara, 1991.

Burcu Kurt, “Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak’ında Kurulan Sanayi Mektepleri”, **History Studies**, C 5, S 3, Haziran-Temmuz 2013, s. 151-173.

Cem Doğan, “Doğu ile Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi’nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefi Düşünceleri Üzerine”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 17, S 56, Yaz 2013, s. 191-216.

Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1969.

Gökhan Çetinsaya, “Irak”, **TDVİA**, C 19, İstanbul, 1999, s. 93-95.

Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

- İlyas Söğütlü, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 11, S 1, s. 101-113.
- Mine Ersoy, **Zevrâ Gazetesi (S. 1-100)’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis, 2014.
- Muharrem Dayanç, “Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine”, **Turkish Studies**, C 7, S1, Kış 2012, s. 837-847.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi’nin Türklüğe Dair İsimli Önemli Bir Konferansı”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 8, s. 1-18.
- Nesimi Yazıcı, “Basın Tarihimizin Bibliyografyası Meselesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, V, İstanbul 1986, s. 195-208.
- Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Şemsettin Küzeci, **Irak Basın Tarihi (1869-2009)**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Ankara 2009.
- Veysel Ergin, “Abbasilerden Irak Türkmenlerine Tevarüs Eden Bir Kültür Köprüsü: Zevrâ Gazetesi”, **Kardaşlık**, S 68, Ekim-Aralık 2015, s. 14-19.
- Yavuz Özgüldür ve Serdar Özgüldür, “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, **OTAM**, S 5, 1994, s. 311-348.

EKLER**Tablo 1. Zevrâ'nın İlk 10 Sayısında Çıkan Hususi Haberler**

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Husûsiye (Konu)
2	12 Rebiü'l-evvel 1286/10 Haziran 1285/22 Haziran 1869	3	1	Başlıksız	Valinin Kerbela ziyareti ve buradaki icraatları.
		3	1 ve 3	Sincar	Sincar'da Yezid taifesine karşı alınan tedbirler, Sincar'ın Telafer nahiyesiyle birlikte kazaya dönüştürülmesi ve kaymakam atanması
		4	1	Başlıksız	Para ve ölçülerle ilgili düzensizliklerin giderilmesi
		4	1	Başlıksız	Vilayet dahilinde bulunan mahallerin zabıta işleri ve korunması
		4	2	Başlıksız	Bağdat Vilayeti'nin Bağdat, Şehrizor, Süleymaniye, Musul, Dileym, Kerbela, Divaniye, Basra, Amare ve Müntefik sancakları adında 10 sancağa ayrılması
3	19 Rebiü'l-evvel 1286/17 Haziran 1285/29 Haziran 1869	5	1	Başlıksız	Padişahın (Abdülaziz) tahta çıkış yıl dönümü nedeniyle Bağdat'ta Vali tarafından verilen ziyafet ve kutlama
		5	1 ve 2	Başlıksız	78 senesi askerlik vazifesini tamamlayanların tezkere töreni
		5	2	Başlıksız	Şehrizor Sancağı Revandiz kazası kaymakamı Said Efendi'nin görevden alınması
		5-6	2 ve 3-1 ve 2	Irak'ın Esbâb-ı Tedennîsi ve Vesâ'il-i Terakkîsi	Irak'ın Geri Kalma Nedenleri ve İlerleme Vesileleri
		6	2	Başlıksız	Irak'ta halkın yük taşımada hayvan yerine araba kullanımının teşvik edilmesi
4	26 Rebiü'l-evvel 1286/24 Haziran 1285/6 Temmuz 1869	7	1	Başlıksız	Dileym Sancağında bulunan Ane nahiye müdürü ve naibinin yolsuzlukları
		7	1 ve 3	Sanayi Mektebi	Bağdat'ta Sanayi Mektebi ile sağlanacak yararlar
		7-8	3-1	Başlıksız	Cedid Hasan Paşa Mahallesi Muhtarı Seyyid Abdülkuddüs'ün, Vilayet matbaasından, ihtiyar azası seçimiyle ilgili Türkçe beyannamenin Arapça tercümesinin yapılması isteğini içeren varaka gazete tarafından verilen cevap
		8	1	Başlıksız	Bağdat Belediyesinin kaldırım ve yol düzenlemesi

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Husûsiye (Konu)
5	3 Rebiü'l-Ahir 1286/1 Temmuz 1285/13 Tem- muz 1869	9	1	Başlıksız	Başka bir göreve atanan Vilayet Defterdarı Asaf Efendi'nin yerine Cezayir-i Bahr-i Sefid Defterdarı Ahmed Rasim Efendi'nin tayin edilmesi
		9	1	İlân-ı Resmî	Hükümetin ortaya koyduğu her türlü nizam ve hükümlere halk tarafından uyulması gerekli olduğu, bu nizam ve kanunların matbu nüshalarının Zevrâ gazetesinde yayınlandığı, bu nizamlar yayımlandıktan sonra halkın bilgisi olduğunun kabul edileceği, eğer biri haberi olmadığını söylerse bunun dikkate alınmayacağına dair uyarı
		9	1 ve 2	İhtâr	Bağdat'la ilgili resmî haberlerin yalnızca Zevrâ gazetesi aracılığıyla yapılması
		9	2 ve 3	Başlıksız	Bağdat Vilayetinin 10 sancağa taksimi konusu
		9	3	Başlıksız	Akarsu bulunmayan yerlerin ahalisinin toprak altundan su çıkarmak için Avrupa'dan getirteceği aletin vergiden muaf tutulması
		9	3	Di- leym'den Mektup	Aneze aşiretlerinden olan Refdi aşireti şeyhi Sacid'in 10 Haziran Çarşamba günü 50 merduf (bir deveye iki nefer olarak binmiş süvari) ve 300 atlı ile Şammar aşireti üzerine gitmek için Ramadi Kalesine yakın Toy isimli yere gelmesi ve üzerine asker sevke edilmesi
		9-10	3-1	Mevâdd-ı Askerîye	Altıncı Ordu'nun geçici olarak Diyarbakır ve Mardin dolaylarında bulunan dördüncü piyade alayının birinci ve üçüncü taburlarının ordu dairesine alınması Seraskerlik'ten bildirilmesi; birinci taburun Musul'a, üçüncü taburun İma-diye'ye geçici olarak yerleştirilmesi hususunda komutanlara verilen emir/İkinci Süvari Alayı birinci binbaşı Ahmed Efendi'nin ölümü ve piyade dördüncü alayın ikinci tabur binbaşı Hasan Efendi'nin Dersaadet'e çağırılması nedeniyle komuta kademesinde yapılan yeni tayinler/Süvari Birinci Ejder Alayı'nın boş olan sol kolağahına yapılan atama

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Husûsiye (Konu)
		10	1 ve 2	Başlıksız	Tapu kanunnamesinde iki sene önce yapılan ve Irak'ta duyulmuş düzenlemenin duyurulması
		10	3	İlân (Dış haberlerden sonra)	Basra'da miri emlaktan olan hurma bağlarının satılmasıyla ilgili müşterilere duyuru
6	10 Rebiü'l-ahir 1286/8 Temmuz 1285/20 Temmuz 1869	11	1	Başlıksız	Altıncı Ordu için Kerkük, Erbil, Zengibad ve çevresinden 85 senesi için kurayla asker belirlenmesi
		11	1 ve 2	Emniyet Sandığı	Bağdat'ta Emniyet Sandığı açılması
		11-12	3-1	Hemavendler	Senelerden beri Süleymaniye ve Şehrizar taraflarında yol kesme, adam öldürme ve mal gasp etme gibi haydutluklarda bulunan Hemavend taifesinin eşkiyalık faaliyetleri
		12	1	Başlıksız	Zabtiye işlerinin düzenlenmesi
		12	1	Başlıksız	Bağdat'ta bir Yahudi'nin yağhane-sinde meydana gelen yangın
		12	1	Başlıksız	Kerbela sakinlerinden Rüşdi-zade es-seyyid Ahmed Efendinin her sene padişahın doğumu ve tahta çıkması gecelerinin yıl dönümünde verdiği ziyafet
7	17 Rebiü'l-ahir 1286/15 Haziran 1285/27 Temmuz 1869	13	1 ve 2	Başlıksız	Hemavend eşkiyası ile ilgili yeni haberler
		13	2	Başlıksız	İmadiye dağlarında bakır ve demir madenleri
		13	2	Di-leyim'den Mektup	Aneze aşiretlerinden olan Refdi aşiretinin faaliyetleri
		13	3	Mevâdd-ı Askerîye	Altıncı ordu fertlerinden, Basra tersanesi terhis zamanı gelenlerden Dersaadet ve Karadeniz sahilleri ahalisinden olanların memleketlerinin uzak olmasından dolayı bunların memleketlerine yaya olarak gitmesi zahmetli olacağından, kendilerine ekmek, yemek ve at ücretleri ödenmesi
		13	3	Mevâdd-ı Askerîye	Harbiye'yi tamamlayıp mezun olan öğrencilerden Altıncı Ordu için ayrılan alısının ordunun muhtelif alay, tabur ve bölüklerinde istihdam edilmesi

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Husûsiye (Konu)
		13*14	3-1	Mevâdd-ı Askerîye	Topçu Alayı üçüncü taburu birinci bölüğü mülazım-ı evveli Kamil Ağa'nın hastalığı üzerine yaptığı başvuruyla aylık 208 gurus maaşla emekliye ayrılması
8	24 Rebiü'l-ahir 1286/22 Tem- muz 1285/3 Ağustos 1869	15	1	Başlıksız	Divaniye sancağı ile ilgili idarî yapılanma ve sancağın merkezinin Hille kasabasına nakli
		15	1	Başlıksız	Sanayi Mektebine yardımlar
		15	1 ve 2	Başlıksız	Hemavend eşkiyasının faaliyetleri
		15	2	Başlıksız	Zabtiye Askerî hakkında nizamname
		15	2 ve 3	Başlıksız	Aslen Bağdat vilayetine mensup olup bundan önce İran tarafına göç etmiş olan aşiretlerin geri dönmesi
		15	3	Mevâdd-ı Askerîye	Altıncı ordu muhasebecisi Abdi Efendi'nin liyakat ve yeterliliğine binaen uhdesine rütbe-i evvel sınıfı sanî tevcih edilmesi
		15	3	Mevâdd-ı Askerîye	Görev değişikliği-Birinci Talia Taburu birinci bölüğü mülazım-ı sanisi Karahisarlı Halil Ağa'nın taburun sekizinci bölüğüne mülazım-ı evvel, onun yerine bölük başçavuşu Diyarbakırlı Süleyman Ağa'nın birinci bölük mülazım-ı saniliğine getirilmesi
9	2 Cemaziye'l-ev- vel 1286/29 Tem- muz 1285/10 Ağustos 1869	17	1	Başlıksız	Azamiye, Kazımiye ve Bağdat nüfus tahririnin sona ermesi
		17	1	Başlıksız	Sanayi Mektebi için bağış
		17	1	Başlıksız	Gureba Hastanesi için bağış
		17	1 ve 2	Başlıksız	Tahrân'da kolera salgını
		17	2	Başlıksız	Yol ve köprülerin tesviyesi icraatı
		17-18	2 ve 3-1	Medeniyet-Bede- viyet	Medeniyet-Bede- viyet karşılaştır- ması
		18	1	Mevâdd-ı Askerîye	Altıncı ordu içerisinde 53 neferin gönüllü olarak kayd olması, 32 neferinse tezkereye hak kazandığı halde tezkerelerini terk ederek alay ve taburlarında kalması
10		19	1 ve 3	Başlıksız	Basra ve Süveyş arasında gemi iş- letilmesi
		19	3	Başlıksız	Amare'de aşırı sıcaklar

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Husûsiye (Konu)
	9 Cemaziye'l-evvel 1286/5 Ağustos 1285/17 Ağustos 1869	19-20	3-1 ve 2	Bir Zâtın Verdiği Varakadır	Medeniyet-Bedeviyet makalesine bir zatın yazdığı yazı ve Zevrânın cevabı

Tablo 2. Zevrâ'nın İlk 10 Sayısında Çıkan Umumi Haberler

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Umumiye (Konu)
2	12 Rebiü'l-evvel 1286/10 Haziran 1285/22 Haziran 1869	4	2	Başlıksız	Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Floransa, Venedik ve diğer bazı Avrupa memleketlerini ziyareti
4	26 Rebiü'l-evvel 1286/24 Haziran 1285/6 Temmuz 1869	8	2	Başlıksız	Süveyş Kanalı'nın açılış hazırlıkları
		8	2	Başlıksız	Darüşşafaka'nın şubesi görünümünde Bosna vilayeti idare merkezi Saray ve İzmir'de açılan islahanelerden duyulan memnuniyet
		8	2	Başlıksız	Vekayi-i Zabtiye ve Trabzon vilayet gazetelerinin yayın hayatına başlaması
7	17 Rebiü'l-ahir 1286/15 Haziran 1285/27 Temmuz 1869	14	1	Başlıksız	Suriye vilayeti içerisinde Aneze aşiretlerinden Beni Sühr aşireti üzerine asker sevk edilmesi
		14	1	Başlıksız	Dersaadet'te geçen sene açılan Sanayi Mektebi'nin 1500 öğrenciye hizmet vermek üzere Rami Kışlası'na taşınacağına dair İstanbul gazetelerinde yayımlanan haber
		14	1 ve 2	Başlıksız	Tuna Vilayetinde yapılan yol, nehir yatağı ıslahı vb. imar faaliyetleri
9	2 Cemaziye'l-evvel 1286/29 Temmuz 1285/10 Ağustos 1869	18	1 ve 2	Başlıksız	Fransa İmparatoriçesi Ojeni'nin İstanbul'a oradan Mısır'a geçmesi
		18	2	Başlıksız	Yunan zulmünden kaçan 23 Yunanlı ailenin Yanya vilayeti içerisinde bulunan Naride'ye gelmesi

Tablo 3. Zevrâ'nın İlk 10 Sayısında Çıkan Harici Haberler

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Hariciye (Konu)
2	12 Re- biü'l-ev- vel 1286/10	4	2 ve 3	Politika	Gazetenin Dış Politikada ağırlık vere- ceği konular ve genel olarak Avrupa ve Asya'nın mevcut politik durumu
	Haziran 1285/22	4	3	İran	Tahran'da mezhep kavgası
	Haziran 1869	4	3	Afgan	Taht mücadelesi
3	19 Re- biü'l-ev- vel 1286/17	6	3	İran	İran Şahı'nın attan düşerek öldüğüne dair asılsız haber
	Haziran 1285/29	6	3	Başlıksız	İran Kirmanşah'ta dört gözlü ve iki boy- nuzlu bir çocuğun dünyaya gelmesi
	Haziran 1869	6	3	Başlıksız	İran Kum ve Kaşan taraflarında kolera salgını olduğuna dair asılsız haberler
4	26 Re- biü'l-ev- vel 1286/24	8	3	Politika	Avrupa politikasının son durumu
5	3 Re- biü'l- Ahir 1286/1	10	2	Hind	Kalküta ve civarında meydana gelen şiddetli bir bora
	Tem- muz 1285/13	10	3	Afgan	Abdurahman Han'ın Meşhed'den Tah- ran'a geçmesi
6	10 Re- biü'l- ahir 1286/8	12	2 ve 3	İran	Süleymaniye Sancağı sınırında bulunan İran'a bağlı Avraman taifesi ile İran ara- sındaki çatışma
	Tem- muz 1285/20	12	3	Hind	Hindistan'da yağmurların kıtlığa sebep olması, bu nedenle beklenen miktarda pamuk üretilememesi, bunun Irak eko- nomisine olumlu etkisi
	Tem- muz 1869	12	3	Başlıksız	Avrupa ile Hindistan arasında İran, Rusya ve Prusya yoluyla inşasına başla- nan telgraf hattı
		12	3	Rusya	Ural dağlarının batı tarafında bulunan Orenburg eyaletinde yerleşik Kırkis tai- fesiyle Don Nehri sahillerinde bulunan

Sayı	Tarih H./R./M.	Sayfa	Sütun	Başlık	Mevâdd-ı Hariciye (Konu)
					Kazakların Rusya'ya karşı isyan ettiklerine dair çoğu gazetede çıkan haberler
7	17 Re- biü'l- ahir 1286/15 Haziran 1285/27 Tem- muz 1869	14	2 ve 3	Afgan	Ali Şir Han ve Abdurrahman Han mücadelesi
		14	3	İran	Huveyze'de Vali sorunu
		14	3	Başlıksız	İran'ın Londra elçiliğine Muhsin Han atanması
		14	3	Başlıksız	Kum ve Kaşan'da ortaya çıkan kolera salgının Tahran'a ulaşması
8	24 Re- biü'l- ahir 1286/22 Tem- muz 1285/3 Ağustos 1869	16	1 ve 2	Afgan	Ali Şir Han ve Abdurrahman Han mücadelesinde İran, Rusya ve İngiltere'nin rolü ile Afgansitan ve Herat'ın stratejik açıdan önemi
		16	2 ve 3	İran	Kırmanşah hakimi İmadüddevle'nin oğlu Sırımüddevle Luristan hükümetine atanması ile Mirza Ebu Talib Han ya da Fethullah Han taraftarlarının itirazıyla Luristan'da tarafların çatışması
		16	3	Buhara	Buhara Şahının Rusya ile ilişkileri
		16	3	Başlıksız	Durbin gazetesinde yayımlanan Kabil emirlerinden Serdar Eslem Hanın Rusya geldikten sonra Buhara'nın içinde bulunduğu anlatan mektubunun tercümesi
9	2 Cema- ziye'l- evvel 1286/29 Tem- muz 1285/10 Ağustos 1869	18	2 ve 3	Avrupa Politikası	Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve İspanya'da son durumlar
		18	3	İran	İran'da Felahiye Sancağında meydana gelen olaylar
10	9 Cema- ziye'l- evvel 1286/5 Ağustos 1285/17 Ağustos 1869	20	2 ve 3	Başlıksız	Rusya'nın Orta Asya'daki faaliyetlerinin buraya medeniyet götürmek amacıyla olduğuna dair İngiltere'ye verdiği cevap
			3	Başlıksız	Avrupa ile Hindistan arasında İran ve Rusya yoluyla yapılan telgraf hattının Hocabey'den Abaza sahillerine kadar deniz altından birleştirilecek kısmının yapıldığı

AM BOSPORUS-DEUTSCHE SOLDATENZEITUNG BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İSTANBUL'DA YAYINLANAN ALMAN ASKERİ GAZETESİ

Kemal ÖZDEN*

ÖZET

Am Bosphorus-Deutsche Soldatenzeitung (Boğaziçi'nde-Alman Askerî Gazetesi), Türkiye'deki Alman Askerî Misyonu tarafından 17 Aralık 1917-25 Ekim 1918 arasında yayınlanmıştır. Askerî Misyon Başkanı General Liman von Sanders tanıtım yazısında gazeteyi, "Türk dünyasının anlaşılmasına hizmet eden bir köprü" vazifesi görmesi amacıyla yayınladıklarını ifade etmiştir. Gazetede bu amaç doğrultusunda, aralarında dönemin tanınmış komutan ve gazetecilerinin de bulunduğu Alman müelliflerin Türk tarihi, kültürü, dini, gelenekleri, devlet yapısı, ekonomisi, müziği ve edebiyatı gibi geniş bir yelpazeye yayılan konulara ilişkin yazıları ile Türk düşünür, yazar ve şairlerinin Almancaya çevrilen makale, öykü ve şiirlerine yer verilmiştir. Gazete bu özelliğiyle, tarih ve edebiyat tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynaktır. Gazetede yer alan haber ve duyurularda, savaşın son yılında İstanbul'daki Alman askerleri tarafından gerçekleştirilen bilimsel, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetler hakkında bilgiler yer almaktadır. Gazete bu özelliğiyle, söz konusu faaliyetlere ilişkin araştırmalar için birinci elden yegâne kaynaktır. Gazete hakkında bugüne kadar, Almanya ya da Türkiye'de herhangi bir araştırma yayınlanmamıştır. Mevcut boşluğun doldurulması amacıyla kaleme alınan bildiride önce, Türkiye'de görev yapan Alman Askerî ve sivil personeli ile gazetenin fiziksel özellikleri, baskı sayısı ve yayın politikası gibi bilgiler özetlenmiştir. Akabinde, Alman Askerî perso-

*Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, ALMANYA, oezdenk@yahoo.de

nelin İstanbul'daki sosyal ve kültürel yaşamı gazetede yer alan bilgilere dayalı olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca Türk müelliflerin yazı ve şiirleri ile Alman yazarların seçme makalelerinin başlıkları, kısa içerik bilgileriyle birlikte ekte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İstanbul Basını, Alman Askerî Misyonu, Am Bosphorus

**AM BOSPORUS-DEUTSCHE SOLDATENZEITUNG: GERMAN
MILITARY NEWSPAPER PUBLISHED IN ISTANBUL IN THE
FIRST WORLD WAR**

ABSTRACT

Am Bosphorus-Deutsche Soldatenzeitung (At the Bosphorus-German Military Newspaper) was published between 17 December 1917-25 October 1918 by the German Military Mission in Turkey. The Head of the Military Mission, General Liman von Sanders, explained that they published the newspaper with the aim to “make it serve as a bridge for the understanding of the Turkish world.” In line with this purpose, the articles of the at that time well-known German commandants, journalists and other authors about a wide range of topics such as Turkish history, culture, religion, traditions, state structure, economy, music and literature, but also the translated articles, stories and poems of Turkish thinkers, writers and poets were published in the newspaper. In this regard, the newspaper is an important source for researchers of history and history of literature. In the news and announcements of the newspaper, information is given about the academic, cultural, social and sports activities of the German soldiers in Istanbul in the last year of the war. In this regard, the newspaper is a first-hand unique source for any kind of research related to the given activities. Until today, no research has been published on the newspaper - neither in Germany, nor in Turkey. In this paper, which aims to fill the existing gap, information about German soldiers and civilian personnel who served in Turkey, as well as about the physical features of the newspaper and its circulation and publishing policy is summarized. Subsequently, the military personnel's cultural and social life in Istanbul, based on the information taken from the newspaper, is presented. In addition, the titles of the writings and poems of Turkish authors, as well as the titles of chosen articles of German authors with brief content are enclosed herewith.

Key Words: First World War, Press in Istanbul, German Military Mission, Am Bosphorus.

Türkiye’de Görev Yapan Alman Askerî/Sivil Personel ve İstanbul’daki Alman Levantenler

Alman Askerî gazetesi *Am Bosphorus*’un okuyucu kitlesi, Türkiye’deki Alman askerî ve sivil devlet görevlileri ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul’a yerleşmeye başlayan zanaatkâr, tüccar ve uzmanlardan oluşan Alman levantenlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul’da, “Teutonia” (1847), “Alman Zanaatkârlar Derneği” (1871), “Alman Jimnastik Derneği” (1874), “Alman Yardım-laşma Derneği” (1883), “Alman Gezi Derneği” (1885), “Alman Kadınlar Derneği” (1892), “Hubertus Avcılar Derneği” ve “Leuchte am Goldenen Horn” adlı Mason Derneği gibi kuruluşlar faal durumdaydı.¹ *Osmanischer Lloyd* adlı Almanca/Fransızca günlük gazete 1908’den beri yayınlanmaktaydı.² Alman Protestan Kilisesi³ ve Al-

¹ Anne Dietrich, *Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956*, Leske + Budrich, Opladen, 1998, s. 141; Barbara Radt, *Geschichte der Teutonia. Deutsches Vereinsleben in İstanbul 1847-2000*, İstanbul, 2001. Teutonia günümüzde faaliyetlerini, “Teutonia Alman Kültür ve Hayır Derneği” adı altında Galata’da 1897 yılında inşa edilen kendi binasında devam ettirmektedir. bk. <http://www.teutonia-istanbul.com> (23.06.2016).

² *Osmanischer Lloyd*, Alman Dışişleri Bakanlığı’nın girişimi ve Alman şirketlerinin mali desteğiyle 18.11.1908-07.10.1918 arasında, Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman propagandası yapılması amacıyla yayınlanmıştır. 1908-1917 yılları arasında gazetenin Genel Yayın Yönetmen Vekili olarak görev yapan Dr. Friedrich Schrader’in yazıları, *Am Bosphorus*’ta da yayınlanmıştır. bk. Irmgard Farah, **Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des “Osmanischen Lloyd”**, Franz Steiner, Stuttgart, 1993.

³ İstanbul’daki Alman Protestan Cemaati, 14.07.1843’te kuruluşunu ilan etmiştir. Halen aktif olan Aynalı Çeşme semtindeki Alman Protestan Kilisesi’nin açılışı 1861’de yapılmıştır. Alman Hastanesi ve Alman Lisesi de, bu cemaat tarafından kurulmuştur. bk. Christin Pschichholz, “Migration, preußische Außenpolitik und protestantische ‘Diaspora’/Göçmenlik, Prusya Dış Politikası ve Protestan ‘Diyasporası’”, Erald Pauw (Herausgeber/Editör), **Daheim in Konstantinopel. Deutsche Spuren am Bosphorus ab 1850/Memleketimiz Dersaadet. 1850’den İtibaren Boğaziçi’ndeki Alman İzleri**, Pagma Verlag, Nürnberg, 2014, s. 39-56. Kilise’nin İstanbul, Amasya, Ankara, Bursa, Edirne, Eskişehir, İzmir, Konya ve Trabzon’da 1761-1944 yılları arasında gerçekleş-

manya'da 300.000 üyesi bulunan Dürerbund adlı kültür cemiyetinin İstanbul şubesi⁴, Alman Askerî Misyonu'yla yakın iş birliği içindeydi.

1917 yılı sonlarına doğru Türkiye'de yaklaşık 20.000-25.000 Alman askerî personelin görev yaptığı tahmin edilmektedir.⁵ Ülkede çok sayıda sivil personel de bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul başta olmak üzere, ülke genelinde Türk ve Alman kuruluşlarında görev yapan Alman personelin ayrıntılı bir dökümünün çıkarılması, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Burada yalnızca genel bir tablo çizilmesi amacıyla, Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Wilhelm Souchon'un Alman Federal Arşivi'nin (Bundesarchiv) Freiburg'daki askerî bölümünde muhafaza edilen terekesinde bulunan bir belgedeki bilgilere yer verilecektir. 17 Eylül 1917 tarihli belgede⁶, çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere Türkiye'de görev yapan üst düzey Alman askerî ve sivil personelin listesi yer almaktadır. Listenin incelenmesi sonucu görüleceği gibi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlara yalnızca Osmanlı Ordusu'nun üst düzey komuta kademesi teslim edilmemiş, aynı zamanda üniversiteden demiryolu

tirdiği faaliyetlere ilişkin belgeler, Berlin'deki arşivinde (Evangelisches Zentralarchiv/EZA) muhafaza edilmektedir. Kilise'nin 1918'de İstanbul'daki faaliyetleri için bk. **EZA**, 5/1942 İstanbul (Konstantinopol), Türkei (1916.03-1926.08).

⁴ Alman yayıncı ve yazar Ferdinand Avenarius tarafından 1902'de Dresden'de toplumun estetik eğitimi ve Alman kültürünün geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bk. Wolfgang Schumann, **Über den Dürerbund. Bemerkungen über die Geschichte, Wesen und Aufgabe des Dürerbundes und seine Unternehmungen**, Verlag von Georg D.W. Callwey, München 1919. Derneğin İstanbul Şubesi 1914 yılında, Georg Kleibömer tarafından kurulmuştur. Nisan 1918 itibarıyla 307 üyesi bulunan dernek Nisan 1917'de, Alman devletinin maddi katkılarıyla Tünel Han'ın ikinci katını kiralamıştır. bk. **Deutscher Dürerbund in Konstantinopol** [Hrsg.], **4. Jahresbericht. 1. Mai 1917-30. April 1918. Vorgelegt zur ordentlichen Jahresversammlung am 10. Juni 1918**, Druck der Danziger Allgemeinen Zeitung, Danzig 1918.

⁵ Reichmann, Jahn Christoph, **"Tapfere Askers" und "Feige Araber". Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient. 1914-1918**, Münster 2009, s. 334. Yayınlanmamış doktora tezine Alman Milli Kütüphanesi'nin internet sitesi üzerinden ulaşılabilir: <http://d-nb.info/999432486/34> (29.09.2016).

⁶ **Bundesarchiv**, N 156/5 (Nachlaß Wilhelm Souchon), Blatt 10-14 (Bundesarchiv müteakiben, BArch şeklinde kısaltılacaktır).

şirketlerine, Düyunu Umumiye'den itfaiye teşkilatı ve tramvay şirketine kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan kilit önemi haiz makamlarda Alman uzmanlar görevlendirilmiştir. Souchon'un ağırlıklı olarak şahsen tanıdığı kişileri dâhil ettiği anlaşılan listede, ilgili kurum ve kuruluşlarda görev yapan kişilerin tamamı sıralanmamıştır. Örneğin 65 Alman subayın yer aldığı Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Heyeti'nde yalnızca dört Alman subayın adı zikredilmiştir. Aynı durum Büyükelçilik ve Konsolosluk personeli olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlar için de geçerlidir. Listeye örneğin, Haydarpaşa'daki Orduevi ve Alman okulları ile yaklaşık 250 Alman'ın çalıştığı Deutsche Bank⁷ gibi bazı kuruluşlar dâhil edilmemiştir.

Söz konusu liste aşağıda sunulmuştur:

“Almanya İstanbul Büyükelçiliği: Kâtipler von Scharffenberg, von Hirsch, Dr. Dieckhoff, Teğmen Pringsheim, emekli Başkonsolos Dr. Mordtmann ve eşi, Tercümanlar Schmidt, Dr. Voigt, Dr. Schönberg ve eşi, Maliye Müşaviri Köbner, İnşaat Danışmanı Lehmann.

Almanya İstanbul Başkonsolosluğu: Muavin Konsolos Fabricius, Muavin Konsolos Dönnhardt ve eşi, I. Tercüman Dr. Hord ve eşi, II. Tercüman Dr. Schwörbel ve eşi, Tercüman Dr. Kalisch ve eşi, Ticaret Müşaviri Renner.

İstanbul'daki Alman Askerî Murahhaslığı Kurmay Heyeti: Binbaşı Lynker, Yüzbaşı von Boettinger, Yüzbaşı Witte, Üsteğmen Seidl, Teğmen von Mans, Konsolos Fritsch ve eşi.

⁷ 1875'ten itibaren Osmanlı Merkez Bankası gibi işlev gören İngiliz-Fransız sermayeli Bank-ı Osmani-i Şahane'ye, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasından sonra el konulmuştur. Bu bankanın işlevini üstlenen Alman sermayeli Deutsche Bank çalışanlarının sayısı, hızla 250'ye yükselmiştir. Bankanın savaş sırasında Türkiye'deki faaliyetleri için bk. Martin L. Müller (Herausgegeben von der Historischen Gesellschaft der Deutschen Bank e.V.), **100 Jahre Deutsche Bank in Istanbul**, Frankfurt am Main, 2009, s. 44-51.

Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Heyeti: Albay von Dommes (Başkan), Yüzbaşı Vogts, Yüzbaşı Lübcke, Binbaşı Sarre, Yüzbaşı Ali Haydar Bey.

Alman Askerî Misyonu Subayları: Yarbaylar Burchardi, Binhold, Kahle, Stange, Sievert, Schulze, Zachariae, Graf Carmer, Pfannenstiel, Binbaşilar von Huetz, Kress von Kressenstein, Lorenz, Schotte, Yüzbaşilar Jeschek (Telgraf Dairesi Komutanı), Niemöller (Ana Karargah'ta Kömür Dairesi Komutanı), Üsteğmenler Barkhausen, Hauschildt, Teğmen Graf Wolff-Metternich (Çanakkale), Başhekim Dr. Collin.

Osmaniye Telsiz İstasyonu: Binbaşı Schlee, İşletme Görevlileri Schäfer, Günther.

Üniversite Profesörleri: Eşleriyle birlikte olanlar: Lehmann-Haupt, Richter, Anschütz, Giese, Bergstrasser, Unger, Obst, Arndt, Hoesch, Zarnick, Leick, Penck, Schmidt. Yalnız olanlar: Wuerm Schmidt, Fester, Jacoby, Schönborn, Hoffmann, Fleck.

Türk Bakanlıklarındaki Danışmanlar: Hahl (Tarım Bakanlığı), Heinze (Adalet Bakanlığı), Kautz (Maliye Bakanlığı), Orth (Posta Bakanlığı), Zahn (Düyunu Umumiye).

Pera'daki Orduevi: Rahip Kieser, Rahibeler Eugenie Lutz, Hedwig Busch, Emme Armbuster, Helene Armbuster, Irmgard von Selle, Klara Herbst, Luise Buck, Lina Klotz, Maria Marx, Dorothea Geppert, Margarete Seitz.

Yeniköy'deki Donanma Evi: Rahibeler Brigitte, Hedwig.

Alman Kolonisi: Dr. Tominski (Pera'daki Alman Okulu/Oberrealschule Müdürü), Kaptan Meyer (D. Corcovado gemisi), Direktör Fuchs (Wiener Bankverein), Bayan Thea Puttkammer, Dr. Schleip (Alman Hastanesi Başhekimisi), Bayan Grosser (Pera), Binbaşı Prammann (İstanbul Askerî Murahhıslığı Kurmay Subayı), General Ehrke (Silah Dairesi), Bayan Milli Liman von Sanders, Bayan Doris Liman von Sanders, Ekselansları Bayan von Bronsart, Dr. jur. Pries ve eşi

(Bomonti Bira Fabrikası İdari Müşaviri), İnşaat Müşaviri Grages ve eşi (Bağdat Demiryolları Şirketi), Teğmen von Korvin (Avusturya-Macaristan Deniz Hatları), İzmir Konsolosu Weber, Halep Konsolosu Dr. Hoffmann, Adana Konsolosu Dr. E. Büge, Mersin Konsolosu Christmann, Başmühendis Winkler (Adana), Başmühendis Nicolaus Mavrogordato (Toroşlar, Anadolu Demiryolları Şirketi), Avedikian ve eşi (İzmir), Dr. Müller-Heintz (“Osmanischer-Lloyd” Genel Yayın Yönetmeni), Ekselansları General Graf Széchényi Paşa (Türk İtfaiye Teşkilatı Direktörü), Profesör Lange Bey (Müzik Direktörü), Yüzbaşı Kuhnigk (Alman Büyükelçiliği, Doğu Avrupa Telgraf Şirketi Direktörü), Paul Weitz, Huguenin ve eşi (Anadolu Demiryolları Şirketi Genel Direktörü), Dr. Belart ve eşi (Anadolu Demiryolları Şirketi Direktörü), Sachaaf (Levantekontor Şirketi Direktörü, İstanbul), Müller (Şark Demiryolları Şirketi Direktörü), Lebrecht (Deutsche Orientbank Direktörü), Schreiber (İstanbul Tramvay Şirketi Direktörü), Rudolf (Doğu Avrupa Telgraf Şirketi Direktör Muavini), Dr. Boetzkes (Düyunu Umumiye Direktörü), Ticaret Müşaviri Carl Weisse (Küçük Kulüp), Raymond Fries ve eşi (Tramvay Şirketi İdare Heyeti Üyesi).”

Am Bosphorus-Deutsche Soldatenzeitung: Alman Askerî Gazetesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Avrupa, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ön Asya cepheleri ile sömürgelerde savaşan Alman birlikleri tarafından cephe ve karargâhlarda yaklaşık 110 askerî gazete yayınlanmıştır. Gazete sayısı, Almanya’da 1918’de yayınlanan ilk kapsamlı araştırma⁸ ve bunun 1919’da yayınlanan ilavesinde⁹ 113,

⁸ Richard Hellmann/Kurt Palm, **Die deutschen Feldzeitungen**, Verlag der Fr. Wagner’schen Universitätsbuchhandlung, Freiburg i. Br. [1918].

⁹ Richard Hellmann/Kurt Palm, **Die deutschen Feldzeitungen. Nachtrag**, Verlag der Fr. Wagner’schen Universitätsbuchhandlung, Freiburg i. Br. 1919.

1937'de Almanya'da yayınlanan doktora tezinde¹⁰ 110 ve 2011'de İngiltere'de yayınlanan doktora tezinde¹¹ 104 olarak verilmektedir. İlk iki yayında *Am Bosphorus* hakkında kısa özet bilgi yer almaktadır. Üçüncü yayında ise, gazetenin adı yalnızca ekte sunulan listede geçmektedir.¹² Gazete hakkında bugüne kadar, Almanya ya da Türkiye'de herhangi bir araştırma yayınlanmamıştır.

Alman askerî gazetesi *Am Bosphorus*, Almanya'nın Türkiye Askerî Misyonu¹³ tarafından 17 Aralık 1917-25 Ekim 1918 arasında, 63 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin eksiksiz bir koleksiyonu, Alman Federal Arşivi'nin (Bundesarchiv) Freiburg şehrindeki askerî bölümünde muhafaza edilmektedir.¹⁴ Gazetenin 1.-4., 6. ve 8.-57. sayılarından oluşan bir başka koleksiyonu, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde mevcuttur. Koleksiyon dijital ortama aktarılarak, kütüphanenin internet sitesi üzerinden araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹⁵ Araştırmada, bu koleksiyon kullanılmıştır.

Gazete 3, 4, 6 ve 7 günlük düzensiz zaman aralıklarıyla yayınlanmıştır. Ebatları 1.-15. sayılarda 30,5 x 23,5 cm, 16.-57. sayılarda 46,5

¹⁰ Karl Kurth, **Die deutschen Feld- und Schützengrabenzeitungen des Weltkrieges**, Universitätsverlag von Robert Noske, Leipzig, 1937.

¹¹ Robert L. Nelson, **German Soldier Newspapers of the First World War**, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

¹² Hellmann/Palm 1918, s. 17f.; Kurt, s. 200ff.; Nelson, s. 249.

¹³ Alman Askerî Misyonu, Balkan savaşlarından sonra düzeni bozulan Osmanlı Kara Ordusu'nun ıslah edilmesi amacıyla görevlendirilmiştir. I. Ferik/Müşir Liman von Sanders komutasında 14.12.1913-31.10.1918 arasında görev yapmıştır. İmzalanan anlaşmada 42 olarak öngörülen personel sayısı, savaşın sonlarına doğru 800'ün üzerine ulaşmıştır. bk. Liman von Sanders, **Fünf Jahre Türkei**, August Scherl, Berlin, 1920, s. 32. Askerî Misyon'un kuruluşuna ilişkin olarak Sanders'in yaveri tarafından yayınlanan araştırma için bk. Carl Mühlmann, **Deutschland und die Türkei 1913-1914. Die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg**, Dr. Walther Rotschild, Berlin, 1929, s. 1-27.

¹⁴ **BArch**, PH 30 – III/77 (1.-15. sayılar) ve **BArch**, PH 30 – III/78 (16.-63. sayılar).

¹⁵ <http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/suche/?formquery0=PPN779307682> (30.06.2016).

x 31,5 cm şeklindedir. Sayfa sayısı dört, altı ve sekiz arasında değişmektedir. *Am Bosporus*, Almanya tarafından Ön Asya cephesinde yayınlanan ilk askerî gazetedir. İkinci ve son askerî gazete ise, Liman von Sanders'in Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nı 1 Mart 1918'de üstlenmesinden sonra, Şam'daki Yıldırım Karargâhı tarafından 19 Mayıs – 26 Eylül 1918 arasında 38 sayı yayınlanan *Armee-Zeitung Jildirim*'dir.¹⁶

Baskı sayısı 3.000-6.000 arasında değişen *Am Bosporus*'un 1.-45. sayıları “Tekke Caddesi 585-587, Pera/Konstantinopol” adresindeki “Deutsche Buch- und Steindruckerei F. Löffler” adlı Alman matbaasında¹⁷, 46.-57. sayıları ise Alman Askerî Misyonu'nun İstanbul'daki matbaasında basılmıştır. Gazetenin yönetim binasının adresi “Asmalı Mescit 35, Pera” idi. Yazı İşleri Müdürü 1.-9. sayılarda Er Pabst, 10.-28. sayılarda Teğmen Unger, 29.-38. sayılarda Yüzbaşı Zarnke ve 39.-57. sayılarda tekrar Teğmen Unger olmuştur. Er/Astsubay Pabst 10.-57. sayılarda teknikten sorumlu yönetici olarak görev yapmıştır.

Gazete ilk üç ay Türkiye'deki Alman orduevlerinde 20 Para karşılığında satılmıştır. Askerî birliklere 5 Kuruş (Piaster) karşılığında üç

¹⁶ Gazetenin Yayın Yönetmeni Alfred Wiener'in verdiği bilgiye göre, Aralık 1917'de yayınlanması gündeme gelen *Jildirim*, baskı makinası ve donanımın Bükreş'ten Şam'a sevkiyatında yaşanan güçlükler nedeniyle ancak 19 Mayıs 1918'de yayınlanmaya başlanmıştır. Filistin Cephesi'nin çökmesinden sonra Osmanlı Ordusu'nun hızla geri çekilmeye başladığı günlerde basılan 26 Eylül tarihli son sayısının dağıtım yapılamadığı için, bu sayı çok nadirdir. Gazetenin Berlin Devlet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen koleksiyonunda 38. sayı eksiktir. bk. Alfred Wiener, “Die einstige Armeezeitung ‘Jildirim’”, *Orient-Rundschau*, XIII. Jg., Nr. 10 (1. Oktober 1931), s. 109ff.

¹⁷ Gazetede basım yeri olarak “F. Löffler” ifadesi yer almaktadır. Matbaanın adresi, Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Heyeti tarafından Irak cephesine gönderilmesi planlanan Alman askerlerin kullanımı için hazırlanan bir broşür aracılığıyla tespit edilmiştir. Broşürde, İstanbul-Bağdat güzergâhı üzerindeki demir yolu, kara yolu ve nehir yolu menzil hatları hakkında bilgiler (askerî tesisler, mesafe, yol durumu, konaklama, yiyecek-icecek, sağlık, telefon, telgraf, posta v.d.) yer almaktadır. bk. *Jildirim* O.Q. [Oberquartiermeister], **Jildirim. Übersicht über die wichtigsten Etappenlinien**, Deutsche Buch- und Steindruckerei F. Loeffler, Konstantinopol [1917].

aylık toplu abonelik imkânı da sunulmuştur. Üç aylık münferit abonelik bedeli ise 7 kuruş olarak belirlenmiştir. Gazetenin fiyatı, kâğıt fiyatlarındaki artışa bağlı olarak yayın hayatının dördüncü ayının başlangıcından itibaren (7 Nisan) tek nüsha için 1 kuruş, üç aylık toplu abonelik için 10 kuruş, üç aylık tek abonelik için 12 kuruşa yükseltilmiştir. Gazetede yer alan duyurularda, gazetenin tek nüshasının Almanya'daki satış fiyatının 35 pfennig, üç aylık abonelik bedelinin ise 6 mark olduğu belirtilmiştir. Duyuruda ayrıca, Alman Askerî gazetelerinin Almanya'daki bütün kitapçılarda sipariş edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Savaş sırasında çok sayıda ülke ve cepheye basılan Alman askerî gazeteleri o dönemde, Almanya'da büyük ilgi görmüştür. Gazetelerin koleksiyonu yapılmış ve Almanya'da bir "askerî gazete piyasası" oluşmuştur.¹⁸

Am Bosphorus, ağırlıklı olarak Türkiye ve dünyadaki güncel gelişmeler hakkında haberlerin verildiği bir yayın organı değildir. Gazetede yalnızca Sultan Reşat'ın vefatı ve İstanbul'da yaşanan büyük yangın felaketi gibi önemli güncel gelişmeler hakkında kapsamlı bilgiler sunulmuştur. Propaganda amaçlı askerî ve siyasî haberler ise, okuyucunun güncel gelişmeler hakkında bilgi edinme ihtiyacını karşılayacak nitelikte değildir.

Askerî Misyon Başkanı Liman von Sanders *Am Bosphorus*'un ilk sayısında yayınlanan tanıtım yazısında, gazetenin Türk dünyasının anlaşılmasına hizmet eden bir köprü işlevine sahip olmasının öngörüldüğünü ifade etmiştir. Gazetede bu amaç doğrultusunda Türk tarihi, kültürü, dini, gelenekleri, devlet yapısı, ekonomisi, müziği ve edebiyatı gibi geniş bir yelpazeye yayılan konular hakkında bilgilendirici yazılara yer verilmiştir. Yazarlar arasında Goltz Paşa, Imhoff Paşa, Friedrich Schrader, Emil Ludwig ve Wilhelm Feldmann gibi dönemin tanınmış Alman komutan ve gazetecileri de yer almıştır.

¹⁸ Askerî gazete alış, satış ve değiş-tokuş ilanları için bk. Hellmann/Palm 1918, s. 97-102.

Ayrıca Werner Otto von Henting'in Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan'daki gizli faaliyetleri, Alman askerlerin Çanakkale Cephesi hatıraları, Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı sırasında Libya'dan Berlin'deki tanıdığı Maria Sarre'ye gönderdiği mektuplar, Enver Paşa'yı 1919 yılında Berlin'den Moskova'ya götürme girişiminde bulunacak olan Pilot Yüzbaşı Hans Hesse'nin Berlin-Bağdat uçuşu gibi tarihe ışık tutan yazılar yayınlanmıştır.

Diğer yandan, gazetede Ruşen Eşref (Ünaydın), Halide Edip (Adivar), Rezaizâde Mahmut Ekrem, Ali Canip (Yöntem), Ziya Gökalp, Mehmet Emin (Yurdakul), Yusuf Ziya (Ortaç), Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret, Aka Gündüz, Halit Ziya (Uşaklıgil) ve Halil Halit gibi dönemin önde gelen Türk düşünür, yazar ve şairlerinin Almanca'ya çevrilen makale, öykü ve şiirlerine yer verilmiştir. Gazetede ayrıca, "Çanakkale Türküsü"nü 18 dördlükten oluşan değişik bir şekli ve 7 beşlikten oluşan farklı bir "Aman Doktor" türküsünün Almanca çevirileri ile Almanca "Das Cospoli Lied/İstanbul Şarkısı" gibi nadide örnekler de yer almaktadır. Gazete bu özelliğiyle, tarih ve edebiyat tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynaktır.

Türk düşünür, yazar ve şairlerinin gazetede Almanca çevirisi yayınlanan yazı ve şiirlerinin tamamı ile Alman yazarların Türkiye hakkındaki seçme makalelerinin başlıkları kısa içerik bilgileriyle birlikte ekte kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu suretle, tarih ve edebiyat tarihi araştırmacılarına muhtemel çalışmalar için ipuçları sunulmuştur.

Gazete, okurlarını Türkiye hakkında bilgilendirmenin yanı sıra, eğlendirmeyi de amaçlamıştır. "Gülümseyen Savaş" adlı mizah köşesinde yayınlanan fıkra ve karikatürlerde, çoğunlukla İngiliz ve Fransız askerleri hicvedilmiştir. Gazetede ayrıca, kitap tanıtımı ve bulmaca köşeleri de yer almıştır.

Gazetenin 31 Mart 1918 tarihli sayısı, Osmanlı Donanması tarafından 20 Ocak 1918'de Çanakkale önlerindeki İngiliz Donanması'na karşı gerçekleştirilen harekât sırasında batırılan Midilli

(Breslau) savaş gemisine ayrılmıştır. 12 sayfalık özel sayıda, Midilli'nin 16 Mayıs 1911'de denize indirilişinden batırılışına kadar üstlendiği görevler özetlenmiştir. 4. sayfada "Çanakkale Muharebesinin Gidişatı" başlığı altındaki yazıda verilen bilgiler, Donanma Komutanı Hubert von Rebeur-Paschwitz'in 2 Şubat 1918'de Alman İmparatorluk Donanması Komutanı Amiral Wilhelm Souchon'a gönderdiği raporun ilgili bölümünün kısa özeti niteliğindedir. Yazıda yer alan "Kayıpların Kıyaslanması" başlıklı tabloda tarafların verdiği gemi kayıplarına ilişkin ifadeler, söz konusu rapordaki ifadelerle özdeştir.¹⁹ 11. sayfa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 2 Şubat günü İstinye Körfezi'nde demirlemiş olan Yavuz zırhlısını ziyaretine ayrılmıştır. Cemal Paşa askerlere yaptığı konuşmada, gerçekleştirilen "parlak" harekât nedeniyle von Rebeur-Paschwitz'e teşekkür etmiştir. Özel sayının dört sayfalık fotoğraf ekinde ise Midilli, Yeniköy'deki Alman Donanma Evi, Tarabya ve Çanakkale'deki Alman Askerî mezarlıkları ile Osmanlı Donanması yetkililerinin (Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Donanma Komutanı Rebeur-Paschwitz, Midilli'nin son komutanı Georg von Hippel ve Donanma Kurmay Heyeti Türk Başkanı Albay S. Sıtkı Bey) fotoğraflarına yer verilmiştir. İlk elden bilgilerin yer aldığı özel sayı, tarihçiler için önemli bir kaynaktır.

Gazetenin "Bosporus Post" köşesinde yer alan haber ve duyurular aracılığıyla, Alman Askerî Misyonu tarafından savaşın son yılında Beyoğlu, Haydarpaşa ve Yeşilköy'deki Alman Orduevlerinde gerçekleştirilen bilimsel, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetler, Alman Askerî misyonu tarafından kurulan kitabevi, Alman Askerî Misyonu futbol takımının Kınalıada, Altınordu ve Fenerbahçe takımlarıyla maçları hakkında bilgiler yer almaktadır. Gazete bu özelliğiyle, İstanbul'daki Alman askerî ve sivil personelinin savaşın son yılında gerçekleştirdiği sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere ilişkin araştırmalar

¹⁹ Rapor, Federal Arşiv'in Freiburg'daki askeri bölümünde muhafaza edilen Amiral Souchon'un terekesinde yer almaktadır. bk. **Barch**, N 156/4, Blatt 17-28.

için de birinci elden yegâne kaynak niteliğindedir. Söz konusu faaliyetler, bu bilgilere dayalı olarak aşağıda özetlenmiştir.

Alman Askerî Personelin İstanbul'daki Bilimsel, Sosyal, Kültürel ve Sportif Faaliyetleri

Alman Askerî Misyonu'nun İstanbul'da Pera, Haydarpaşa, Yeniköy, Yeşilköy ve Yedikule'de orduevi ve gazinoları bulunmaktaydı. Bunlar Garnizon Rahibi'nin yönetimindeki rahibeler tarafından işletilmekteydi. İstanbul'da "Büyük Pera Caddesi No: 212" adresindeki Subay Orduevi'nde toplantı salonu, kütüphane, yazı ve müzik odaları ile bahçeli lokanta bulunmaktaydı. Kahvaltı, öğle ve akşam yemeği servisi yapılmaktaydı.²⁰ Pera'daki orduevi, subayların günde üç öğün yemek yedikleri, mesai saati sona erdikten sonra ve tatil günlerinde ise bir araya gelerek her türlü sosyal ve kültürel faaliyeti gerçekleştirdikleri ana merkezdi.

Gazetenin birinci sayısında "Bosporus Post" köşesinde yayınlanan duyuruda, 24 Mart akşamı orduevinde konuşmalar ve erkekler korosunun konseri eşliğinde düzenlenecek Noel kutlamasına bütün subayların davet edildiği belirtilmiştir. Diğer duyurularda ise, hafta içi akşam saatlerinde düzenlenen Türkçe, İngilizce ve Fransızca dil kursları, Bay Marcel'in çello konseri, İstanbul Üniversitesi Profesörü Unger'in "Eski Şark Dinleri" konulu slayt gösterili konferansı, tenor Höflin'in piyano eşliğinde vereceği konser hakkında bilgi sunulmuştur.²¹

10 Mayıs'tan itibaren Haydarpaşa Ordu ve Demiryolcular Evi'nde düzenlenen benzer duyurulara yer verilmeye başlanmıştır. İlk duyuruda 12-18 Mayıs tarihleri arasında şu etkinliklerin gerçekleştirileceği belirtilmiştir: Leipzig şehrinden Fabrika Müdürü Bay de Temple tarafından verilecek "Elsaß-Lothringen Bölgesinin Alman Sanayii İçin Önemi" konulu konferans, Bay Haberstroh, Keller ve

²⁰ **Am Bosporus**, Nr. 33 (20.06.1918), s. 4.

²¹ **Am Bosporus**, Nr. 1 (17.12.1918), s. 7.

diğerleri tarafından gerçekleştirilecek okuma akşamı, Hayfa'dan gelen Bay Keller tarafından verilecek "Filistin" konulu konferans, Bay Lange (Violeline) ve diğerleri tarafından verilecek konser, Pazartesi ve Cuma akşamları Fransızca kursu.²²

İki orduvinde gerçekleştirilen bu tür faaliyetleri burada ayrıntılı bir şekilde sıralamak mümkün değildir. Söz konusu faaliyetler arasında değişik konularda konferanslar, konserler, erkekler korusu provaları, çay eşliğinde aile akşamları, Alman Büyükelçiliği Rahibi Graf von Lüttichau ile Pazar akşamı sohbetleri, İmparator II. Wilhelm ile Bavyera ve Württemberg krallarının doğum günü kutlamaları vd. yer almıştır.

"Bosporus Post" köşesinde Şubat ayı başından itibaren, İstanbul turu duyurularına da yer verilmeye başlanmıştır. Bir süre ara verilen turlara 19 Eylül'de yeniden başlanmıştır. Alman Okulu Başöğretmeni Fritz Leitner tarafından düzenlenen tur programında Bizans sarnıçları, Blahern civarı, Kariye Camii, Yedikule Sarayı, Mermer Kule, Eski Eserler Müzesi, Evkaf Müzesi, Eyüp, Studioskloster (İmrahor Camii), Silahtar, Kâğıthane, Şişli, Bedevi Dervişleri, Aksaray-Samatya-Yedikule arasındaki Bizans kalıntıları yer almıştır.²³

Tünel Meydanı'ndaki Alman Askerî Misyonu binasının karşısındaki Tünel Han'ın ikinci katında bulunan Dürerbund Cemiyeti'nin İstanbul şubesinde 20 Mart'tan itibaren, Alman askerleri için kahve, meşrubat, kek vb. servisi yapılan iki oda tahsis edilmiştir. Üçüncü oda ise, İstanbul'da görev yapan rahibelerin dinlenme mekânı olarak ayrılmıştır. Askerler ve rahibeler, cemiyetin 2.000 kitaptan oluşan kütüphanesinden yararlanma imkânına da sahip olmuştur. Paskalya yortusunda Alman askerleri için 28 Mart Perşembe günü Aynalı Çeşme'deki Alman Protestan Kilisesi'nde akşam yemeği verilmiş, 29

²² **Am Bosporus**, Nr. 23 (10.05.1918), s. 4

²³ **Am Bosporus**, Nr. 6 (03.02.1918), s. 8; Nr. 55 (17.09.1918), s. 4.

ve 31 Mart günlerinde ise Alman Büyükelçiliği'nin bahçesi, Haydarpaşa'daki askerî barakalar ve Yeşilköy'deki havaalanında ayinler düzenlenmiştir.²⁴

Gazetenin 11 Nisan tarihli sayısında yer alan bir duyuruda, Almanya'nın değişik cephelerinde askerler için yükseköğrenim kursları açılmış olduğu, aynı uygulamanın İstanbul'da da başlatıldığı, bu çerçevede Hamburg Sömürge Enstitüsü'nden Profesör Meinhof'un Afrika üzerine ve İstanbul Üniversitesi'nden Profesör Lehmann-Haupt'un "Eskiçağ Tarihi Çerçevesinde Bizans ve Boğazlar" konulu dersler vermeye başladıkları ve derslerin yaz boyunca devam edeceği belirtilmiştir.²⁵

"Büyük Pera Caddesi No: 154" adresindeki Astsubay ve Asker Gazinosu'nun açılışı 25 Nisan günü yapılmıştır. Açılış töreninde, Garnizon Rahibi Kieser ve Garnizon Komutanı Yarbay Gravensstein'in konuşmalarından sonra Yavuz Gemisi'nin bandosu konser vermiştir. Alman Askerî Misyonu İnşaat Dairesi tarafından kapsamlı bir tadilatın geçirilen üç katlı binanın giriş katında kitabevi, 1. katında askerler için birer okuma, yazı ve oyun odası, iki meşrubat odası; 2. katında astsubaylar için bir okuma, bir yazı, üç yemek odası ile bina yöneticisi için bir oda; çatı katında ise görevli rahibeler için oturma ve yatak odaları yer almıştır. Gazinoda askerlere yemek servisi yapılmazken, astsubaylara öğle ve akşam yemeği verilmiştir.²⁶

Gazinodaki kitabevinde satılmak üzere Almanya'dan 200.000 mark tutarında kitap getirilmiştir. Kitabevinde doğrudan satışların yanı sıra Haydarpaşa, Eskişehir, Konya, Pozantı, Karapınar, Kelebek, Adana ve Mamure'deki orduevlerinde kitap sipariş birimleri oluşturulmuştur. Ayrıca, kitabevi üzerinden Alman gazetelerinin sipariş edilmesi imkânı da sunulmuştur. Kitabevinde Haziran ayından

²⁴ **Am Bosphorus**, Nr. 13 (24.03.1918), s. 7.

²⁵ **Am Bosphorus**, Nr. 16 (11.04.1918), s. 4.

²⁶ **Am Bosphorus**, Nr. 19 (21.04.1918), s. 3; Nr. 21 (30.04.1918), s. 4; Nr. 33 (20.06.1918).

itibaren, Almanya'nın önde gelen gazeteleri (*Berliner Tageblatt*, *Vossische Zeitung*, *Deutsche Zeitung*, *Tägliche Rundschau*) ve dergilerinin (*Lustige Blätter*, *Jugend*, *Simplicissimus*, *Woche*, *Berliner Illustrierte*) satışına da başlanmıştır.²⁷

Askerî Misyon tarafından, Küçük Pera Caddesi'ndeki (Meşrutiyet Caddesi) *Hotel Athen*'de, hafta içinde saat 15.00-17.00 arasında her türlü hukukî konuda danışmanlık hizmeti veren bir birim oluşturulmuştur.²⁸

Garnizon Rahibi Kieser'in girişimleri sonucunda, Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki 23. Orduevi 21 Mayıs günü Yeşilköy'de açılmıştır. Deniz kıyısındaki Orduevi'nin açılışında Rahip Kieser ve Yeşilköy Garnizon Komutanı Binbaşı Benemann birer konuşma yapmıştır. Açılış törenine katılmak üzere Pera'dan gelen misafirler, akşam saat 7'de son banliyö treniyle geri dönmüştür.²⁹

31 Mayıs günü İstanbul'da meydana gelen büyük yangına Alman ve Avusturyalı askerî personel de müdahale etmiştir. Yangının büyüklüğü ve yayılma yönünün gözlemlenerek itfaiye ekiplerine bildirilmesi için Fatih Camii'nin Batı minaresine telsiz istasyonu kurulmuştur.³⁰ Alman Askerî Misyonu 9 Haziran günü, yangından zarar görenlere yardım toplanması amacıyla Tepebaşı Parkı'nda (*Petit Champs*) bir konser düzenlemiştir. Yaklaşık 6.000 kişiden oluşan dinleyiciler arasında çok sayıda üst düzey Türk ve Alman askerî/sivil yetkili bulunmuştur. Saat 17.00'de başlayan etkinlikte Alman 146. Piyade Alayı Bandosu Meister Völkner'in yönetiminde marş ve klasik müzik parçaları çalmış, Viyana Operet Tiyatrosu'nun tanınmış ses sanatçısı Cordy Mallowitsch bağış karşılığında imzalı fotoğraflarını dağıtmış, Oskar Straus ve Franz Lehar'dan şarkılar söylemiştir.³¹

²⁷ **Am Bosphorus**, Nr. 20 (26.04.1918), s. 4.; Nr. 22 (03.05.1918), s. 4; Nr. 34 (24.06.1918), s. 4.

²⁸ **Am Bosphorus**, Nr. 23 (10.05.1918), s. 4.

²⁹ **Am Bosphorus**, Nr. 28 (31.05.1918), s. 4.

³⁰ **Am Bosphorus**, Nr. 30 (07.06.1918), s. 1f.

³¹ **Am Bosphorus**, Nr. 31 (11.06.1918), s. 4.

İstanbul'daki Alman askerleri Teğmen Zörner'in yönetimi altında Askerî Birlik adlı bir spor kulübü kurmuştur. Askerler için Kâğıthane'deki spor sahasında Salı ve Cuma akşamları atletizm ve futbol antrenmanları düzenlenmiştir. Askerler öğleden sonra saat 4'te Taksim Meydanı'ndaki tramvay durağından otomobillerle Kâğıthane'ye götürülmüştür. Alman futbol takımı "bir ay süren sıkı idman döneminden" sonra 11 Ağustos günü, Proti (Kınalıada) futbol takımının maç daveti üzerine adaya gitmiştir. Maç 1-1 sonuçlanmıştır. Alman takımı 18 Ağustos günü, İstanbul'daki Altınordu futbol takımına karşı oynamıştır. Altınordu sahasında gerçekleştirilen bu maç da, 1-1 sonuçlanmıştır.³² Takım üçüncü maçını 1 Eylül günü Fenerbahçe futbol takımına karşı oynamıştır. Gazetede konu hakkında "Askerî Birlik Fenerbahçe'ye Karşı: 5-2 (2:0)" başlığı altında aşağıdaki haber yayınlanmıştır:³³

"Bu, muhtemelen Askerî Birlik'in en güzel maçıydı. Oluşturulan güçlü takım bu kez, Türkiye'nin en iyi kulüplerinden birisine karşı oynamıştır. İlk yarı, Meyer'in attığı iki gol sonucunda Askerî Birlik'in tam üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.

Maçın ikinci yarısında, her iki takım da canlı bir oyun sergilemiştir. Askerî Birlik gerçekleştirdiği yoğun ataklar sonucunda, ardi ardına üç gol atmıştır. Bunların ilk ikisini Spinnen, üçüncüsünü Meyer kaydetmiştir. Askerî Birlik, en iyi oyununu sergilemiştir. Türk kulübü, böyle bir yenilgi beklemiyordu. Askerî Birlik, sürekli olarak gerçekleştirilecek idmanlar sonucunda, olağanüstü güçlü bir takım haline gelebilir. Kara ordusu ve donanma mensubu askerleri, idmanlara beklemekteyiz. Başvurular, Stadt Wien otelinde Karl Meyer tarafından kabul edilmektedir."

Askerî Misyon tarafından Haziran ayı başlarında Alman savaş gazileri için bağış kampanyası başlatılmıştır. Alman Genelkurmay Başkanı Erich Ludendorff'un adının verildiği kampanyaya ilk bağışı, gi-

³² **Am Bosphorus**, Nr. 50 (24.08.1918), s. 4.

³³ **Am Bosphorus**, Nr. 52 (04.09.1918), s. 4.

rişimi başlatan Askerî Misyon Personel ve Nakliyat Dairesi (1.425 Kuruş) ve *Am Bosporus* (250 Kuruş) yapmıştır. Bağış yapılmasını teşvik etmek için, bağış yapanların listesi gazetenin müteakip sayılarında yayınlanmıştır.³⁴

Askerî Misyon'un en kapsamlı etkinliği, 6-7 Eylül'de Osmanlı Genelkurmay Başkanı Hans von Seeckt'in himayesinde gerçekleştirilen Ludendorff Atıcılık Festivali olmuştur. Festival Ludendorff Bağış Kampanyası'na maddî destek sağlamak amacıyla, Hubertus Avcılar Derneği tarafından organize edilmiştir. Festival sonucunda elde edilen 353 lira 51 kuruş (7.075 mark) gelir, bağış kasasına aktarılmıştır.

Şişli'deki Bomonti Bahçesi'nde düzenlenen etkinlikte erkekler için ödüllü keskin nişancılık ve bowling, kadınlar ve çocuklar için oyuncak kuşları ateşsiz saçmalı tüfekle düşürme yarışmaları düzenlenmiştir. Türk Donanma Bاندosu Üsteğmen İhsan'ın yönetiminde konser vermiş, Bomonti Bahçesi Büyük Salonu'nda Alman Askerî Misyonu Bاندosu eşliğinde dans festivali düzenlenmiştir. Giriş ücreti alınmayan etkinlikte, yeni kesilmiş domuz etinden imal edilen "hakiki Thüringen ızgara sosisi" ve bardağı on kuruşa Bomonti birası satılmıştır.³⁵

SONUÇ

İngiliz Ordusu'nun 11 Mart ve 9 Aralık 1917'de sırasıyla Bağdat ve Kudüs'ü ele geçirdikten sonra bu cepheledeki ilerleyişini durdurması ve Rusya'daki 1917 Ekim İhtilali'nin akabinde iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin 15 Aralık 1917'ye kadar merkezî devletlerle bütün cephelerde ateşkes uygulaması başlatmasından sonra, Osmanlı Devleti ve müttefikleri için nispeten sakin bir dönem başlamıştır. İstanbul'a yönelik Rus tehdidi ortadan kalkmış, şehirde yaşayan asker-sivil herkes rahat bir nefes almıştır. Osmanlı topraklarındaki ilk Alman Askerî gazetesi olan *Am Bosporus*'un yayınlanması için 17

³⁴ *Am Bosporus*, Nr. 31 (11.06.1918), s. 3; Nr. 32 (14.06.1918), s. 3.

³⁵ *Am Bosporus*, Nr. 51 (30.08.1918), s. 4; Nr. 52 (04.09.1918), s. 4; Nr. 54 (13.09.1918), s. 4; Nr. 55 (17.09.1918), s. 4.

Aralık'a kadar beklenmiş olması, tesadüf değildir. Aralık ayında Şam'da yayınlanması planlanan ikinci Askerî gazete *Armee-Zeitung Jildirim* ise, baskı makinası ve donanımın Bükreş'ten sevkiyatında yaşanan güçlükler nedeniyle ancak 19 Mayıs günü yayınlanmaya başlamıştır. *Am Bosporus*'ta yer alan duyuru ve haberler, İstanbul'da görev yapan Alman askerlerinin savaşın bu sakin döneminde oldukça canlı bir sosyal yaşama sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. İngiliz Ordusu 19 Eylül'de Osmanlı'ya karşı başlatacağı nihaî taarruzun hazırlıklarını yaptığı sırada, Alman Askerî Misyonu İstanbul'da Osmanlı Genelkurmay Başkanı Seeckt'in himayesinde düzenlenecek büyük festivalin hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Alman askerleri arasındaki sosyal iletişimi sağlayan tek yayın organı olan *Am Bosporus*, bu tür etkinliklerin duyurulmasında da önemli bir işlev üstlenmiştir. *Am Bosporus* diğer bütün askerî gazeteler gibi, öncelikli olarak cephe ve karargâhtaki askerlerin moralinin yüksek tutulması için yayınlanmış bir propaganda gazetesidir. Diğer yandan, içerdiği bilgilendirici yazılar ve edebî çeviriler muvacehesinde adeta bir tarih, kültür, sanat ve edebiyat dergisidir. Aradan yüz yıl geçtikten sonra da, tarih ve edebiyat tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynak işlevi görme potansiyeline sahiptir.

Ek 1: Türk Müelliflerin Almanca Çevirisi Yayınlanan Eserleri (Kronolojik Sıralama)

Ruşen Eşref (Ünaydın), Kaiser und Sultan/Kaiser ve Sultan, Düzyazı, Çev. Yüzbaşı Rühl, Nr.: 1 (17.12.1917), s. 1f. Kaiser II. Wilhelm'in 15 Ekim 1917'de İstanbul'u ziyaretine dair hatırat.

Mehmet Emin (Yurdakul), Johannes Gutenberg. Den Deutschen gewidmet/Johannes Gutenberg. Almanlara ithaf edilmiştir, Şiir, çev. Dr. Pritsch, Nr.: 1 (17.12.1917), s. 6.

Yusuf Ziya (Ortaç), Mein Liebchen (Die osmanische Flagge)/Sevgilim (Osmanlı Bayrağı), Şiir, Çev. Astsb. Pritsch, Nr.: 3 (11.01.1918), s. 2.

Tevfik Fikret, Gebetsruf am Morgen/Sabah Ezanında, Şiir, çev. Astsb. Pritsch, Nr.: 4 (20.01.1918), s. 5.

Ali Canip (Yöntem), Die Straßenlaterne/Sokak Feneri, Şiir, çev. Astsb. Pritsch, Nr. 9 (24.02.1918), s. 3.

Halide Edip (Adivar), Die Frau in der Moschee/Cami'deki Kadın, Düzyazı, çev. Astsb. Pritsch, Nr. 10 (03.03.1918), s. 4f.

Anonim, Altes National-Lied/Eski Milli Marş, Şiir, çev. Sıhhiye Astsb. Krüger, İzmir, Nr.: 11 (10.03.1918), s. 4.

Anonim, Das Lied von Tschanakkale/Çanakkale Türküsü (18 dörtlük), Türkü sözü, Derleyen ve çeviren: Sıhhiye Astsb. Krüger, Nr. 11 (10.03.1918), s.: 4.³⁶

Recaizade Mahmut Ekrem, Der Blinde/Kör, Düzyazı, çev. M. İsmail, 10.03.1918, Nr.: 11, s. 6.

³⁶ Alman araştırmacı Willi Heffening, Çanakkale Türküsü'nün 1917/1918'de derlediği 22 üçlükten oluşan bir başka şeklini 1923 yılında yayımlamıştır. Krüger'in derlemesi, Heffening'in derlemesinden farklıdır. bk. Willi Heffening, "Türkische Volkslieder", **Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients**, Bd. XIII Nr. 3-4 (Januar 1923), s. 236-267. Ayrıca bk. Ali Osman Öztürk, "Çanakkale Türküsüne Dair", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S 2 (2004), s. 319-325.

Cenap Şehabettin, Der Brief aus Bukarest/Bükreş Mektubu, Düzyazı, Çev. Thea v. Puttkamer, Nr.: 12 (17.03.1918), s.: 5f.

Anonim, Aman Doktor (Başlık Türkçe), Türkü sözü, Derleyen ve çeviren: Sıhhiye Astsb. Krüger, Nr. 22 (03.05.1918), s. 2.

Müstecabi İsmet Bey, Melodie/Melodi, Şiir, çev. Yok, Nr. 24 (13.05.1918), s. 3.

Mehmet Emin (Yurdakul), Der Sünder/Günahkar, Şiir, çev. Yok, Nr. 25 (17.05.1918), s. 2.

Tevfik Fikret, Die Nacht des Abschieds/Veda Gecesi, Şiir, çev. Yok, Nr. 26 (21.05.1918), s. 1.

Tevfik Fikret, Glaubenstrost/İman Tesellisi, Şiir, çev. Yok, Nr. 27 (24.05.1918), s. 3

Mehmet Emin (Yurdakul), Ein türkisches Kriegslied/Bir Türk Savaş Türküsü, Şiir, çev. Otto Hachtmann, Nr. 32 (14.05.1918), s. 3.

Yusuf Ziya (Ortaç), Zwei Dolche/İki Hançer, Şiir, Çev. Astsb. Pritsch, Nr. 33 (20.06.1918), s. 2

Dr. L. Süleyman, Die Türkische Gründungsära/Türk Kuruluş Dönemi, Türk ekonomisi hk. makale, çev. Yok, Nr. 34 (24.06.1918), s. 3

Mehmet Emin (Yurdakul), Der Gefangene/Mahkûm, Şiir, çev. Astsb. Pritsch, Nr. 35 (27.06.1918), s. 2.

Habip Edip (Avukat, İstanbul Üniversitesi Öğretim Görevlisi), Deutsch-Türkische Rechtsannäherung/Almanya-Türkiye Hukuk Yakınlaşması, Makale, çev. Yok, Nr. 35 (27.06.1918), s. 3.

Anonim, Inschallah. Eine Türkische Volkserzählung/İnşallah. Türk Halk Hikâyesi, çev. Dr. Osman, Nr. 37 (05.07.1918), s. 3.

Elise Mehderian (Konstantinopel), Im türkischen Kino/Türk Sinemasında, Çev. Yok, Nr. 38 (09.07.1918), s. 4. İstanbul'da yaşayan

Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşının Türk tiyatrosunun başlangıç dönemi ve Şehzadebaşı'ndaki sinemalar hk. yazısı.

Enver Paşa, Im Kampf um Tripolis/Trablusgarp Savaşı'nda, Çev. Yok, Nr. 39 (16.07.1918), s. 1f. Libya'nın İtalya tarafından işgalinden sonra yerli halkı direniş için örgütlemek üzere bölgeye giden Enver Paşa'nın 1911-1912 yıllarında Berlin'de yaşayan Maria Sarre'ye gönderdiği özel mektupların bir kısmı 1918 yılında, Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki Şark İstihbarat Birimi'nin yayın bölümü sorumlusu Friedrich Perzinsky tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında *Antante* ittifakında yer alan İtalya aleyhinde propaganda yapılması amacıyla yayınlanmıştır. Kitabın ciltli lüks baskısı ve cephedeki subaylara dağıtılan karton kapaklı cephe baskısı (Feld-Ausgabe) yapılmıştır.³⁷

Aka Gündüz, Die Nachricht. Erzählung aus Tripolis/Haber. Trablusgarp Öyküsü, Öykü, çev. Yok, Nr. 39 (16.07.1918), s. 2f.

Ruşen Eşref (Ünaydın), Am Tage, als der Sultan starb/Sultan'ın Vefat Ettiği Gün, çev. Dr. Schrader, Düz yazı, Nr. 39 (16.07.1918), s. 3f. Sultan Reşat'ın vefatı hk. izlenimler.

Mehmet Emin (Yurdakul), Der Ackerbau/Çift sürmek, Şiir, çev. Dr. Otto Hachtmann, Nr. 41 (23.07.1918), s. 4.

Mehmet Emin (Yurdakul), Eine Bauernhochzeit/Bir Köy Düğünü, çev. Yok, Öykü, Nr. 43 (30.07.1918), s. 5.

³⁷ Hartmut von Walravens (Hrsg.), **Friedrich Perzynski (1877-1962?). Leben-Werk-Briefe**, Verlag Wagener Edition, Melle, 2005, s. 287; Şükrü M. Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 15-18. Enver Pascha (Übertr. von Friedrich Perzynski), **Um Tripolis**, Hugo Bruckmann Verlag, München 1918. Türkçesi: [Enver Paşa], **Enver Paşa'nın Trablusgarp Gün-lüğü** (çev. Nurten Kutsal), Tarih ve Kuram, İstanbul, 2015. Enver Paşa, Bergama antik şehrindeki kazıları gerçekleştiren Hans Human'ın kızı ve Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesi İslam Eserleri Bölümü Müdürü Profesör Friedrich Sarre'nin eşi olan Maria Sarre ile 1909 yılında Berlin'de Askerî Ataşe olarak göreve başladığı sırada tanışmıştır. bk. Kemal Özden, "Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya Geçme Girişimleri (1919-1920)", **İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu. 25 Kasım 2014 Ankara. Bildiriler. Cilt I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 196f.

Ziya Gökalp, Einheitsbekenntnis der sozialen Mystik/Tevhid, Şiir, çev. Astsb. Pritsch, Nr. 46 (09.08.1918), s. 2.

Ziya Gökalp, Turan, Şiir, çev. Astsb. Pritsch, Nr. 46 (09.08.1918), s. 2.

Hüseyin Cahit (Yalçın), Der Lahme/Topal, Hikâye, çev. M. İsmail (Prusya Savaş Bakanlığı Tercümanı), Nr. 47 (13.8.1918), s. 2f; Nr. 48 (16.08.1918), s. 3; Nr. 49 (20.08.1918), s. 3.

Menemenlizade Ethem Bey (Berlin Büyükelçiliği Maslahatgüzarı), Das neue Ziel der Türkei/Türkiye'nin Yeni Hedefi, Makale, Çev. Yok, Nr. 50 (24.08.1918), s. 1f. Türkiye'nin Almanya'nın müttefiki olarak yeni dış politikası hk.

M. Halil Halit, Moslemisches Frauenleben/Müslüman Kadınların Hayatı, Makale, çev. Yok, Nr. 50 (24.08.1918), s. 2f.

Halit Ziya (Uşaklıgil), Ein Märchen/Bir Masal, çev. Üsteğmen Reinicke, Nr. 53 (10.09.1918), s. 5.f; Nr. 54 (13.09.1918), s. 5f; Nr. 55 (17.09.1918), s. 3f.

Mehmet Emin (Yurdakul), Der Amboß/Örs, Şiir, çev. Dr. Otto Hachtmann, Nr. 56 (21.09.1918), s. 2.

Ek 2: Alman Müelliflerin Seçme Yazıları (Kronolojik Sıralama)

Imhoff Paşa, Wie steht der Krieg?/Savaş ne durumda?, Nr. 1 (17.12.1917), s. 2f. Savaşın gidişatına ilişkin değerlendirme.

Friedrich Schrader, Die Moschee/Cami, Nr. 1 (17.12.1918), s. 5f. İslamiyet ve camiler hk. ³⁸

Imhoff Paşa, Wie steht der Krieg?/Savaş ne durumda?, Nr. 2 (24.12.1917), s. 2f. Savaşın gidişatına ilişkin değerlendirme.

Wilhelm Feldmann, Im türkischen Parlament/Türk Parlamentosu'nda, Nr. 4 (20.01.1918), s. 6f. Meclis-i Mebusan izlenimleri. ³⁹

Friedrich Schrader, Die Janitscharen/Yeniçeriler, Nr. 6 (03.02.1918), s. 3f. Yeniçeri Ocağı hk.

Colmar von der Goltz Paşa, Besuch in Eskişehir 1889/1889'da Eskişehir'i Ziyaret, Nr. 8 (17.02.1918), s. 3f. Şehir izlenimleri.

Bernhard Tillmann, Amerika im Orient/Şark'taki Amerika, Nr. 9 (24.02.1918), s. 4f. Amerika'nın Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri.

Anonim, Das Kospoli Lied/İstanbul Şarkısı, Nr. 9 (24.02.1918), s. 6. Alman askerleri tarafından yazılan anonim İstanbul şarkısının 11 sekizlikten oluşan sözleri.

³⁸ Friedrich Schrader (1865-1922), 1908-1917 arasında *Osmanischer Lloyd* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni olarak çalışmıştır. İstanbul izlenimleri için bk. Friedrich Schrader, **Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart**, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1917. Türkçesi: Friedrich Schrader (çev. Kerem Çalışkan), **İstanbul (100 Yıl Öncesine Bir Bakış)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

³⁹ Wilhelm Feldmann, *Osmanischer Lloyd* gazetesini muhabiri ve Eylül-Kasım 1918'de genel yayın yönetmeni. Balkan Savaşı sırasında İstanbul'daki duruma ilişkin izlenimleri için bk. Wilhelm Feldmann, **Kriegstage in Konstantinopel**, Trübner, Straßburg 1913. Türkçesi: Wilhelm Feldmann (çev. Necmettin Alkan), **İstanbul'da Savaş Günleri. Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2004.

Friedrich Schrader, Trapezunt/Trabzon, Nr. 12 (17.03.1918), s.2f. Şehir tarihi hakkında bilgi.

Von Henting, Durchbruch durch die feindlichen Linien nach Afghanistan/Düşman hatları arasından Afganistan'a, Nr. 12 (17.03.1918), s. 8f. Afganistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanma başlatmak üzere bölgeye gönderilen von Henting'in hatıralarından bir kesit.⁴⁰

Emil Ludwig, Die trauernden Mauern von Yedikule/Yedikule'nin Yas Tutan Surları, Nr. 16 (11.04.1918), s. 2f. ⁴¹

M.M., Bei den Kysylbaschen/Kızılbaşlar Arasında, Nr. 16 (11.04.1918), s. 3. Alevilik inancının tanıtıldığı makale.

Hermann Unger, Bei den Derwischen/Dervişler Arasında, Nr. 17 (14.04.1918), s. 1f. Mevlevilik inancının tanıtıldığı makale.

W. Steindorff (Leipzig Üniversitesi Profesörü), Der Suez-Kanal/Süveyş Kanalı, Nr. 18 (18.04.1918), s. 1f.

C.A. Schäfer, Allgemeine deutsch-türkische Wirtschaftsfragen/Genel Alman-Türk Ekonomi Meseleleri, 1. Bölüm Nr. 24 (13.05.1918), s. 2f.; 2. Bölüm Nr. 26 (21.05.1918), s. 2; 3. Bölüm Nr.

⁴⁰ Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Werner Otto von Henting (1886-1984), Şark İstihbarat Birimi (*Nachrichtenstelle für den Orient/NfO*) tarafından, Berlin'de yaşayan Hintli milliyetçi prensler Qomar Mahendra Pratap ve Maulvi Barakatullah'ı Hindistan'da ayaklanma başlatmaları için bölgeye götürmekle görevlendirmiştir. Henting Misyonu, 2 Ekim 1915 tarihinde Kabil'e ulaşarak faaliyetlerine başlamıştır. Hatıraları için bk. Werner Otto von Henting, **Von Kabul nach Schanghai. Bericht über die Afghanistan-Mission 1915/16 und die Rückkehr über das Dach der Welt und durch die Wüsten Chinas**, Libelle Verlag, Lengwill, 2003. Otobiyografisi için bk. Werner Otto von Henting, **Mein Leben – eine Dienstreise**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1962.

⁴¹ Emil Ludwig (1881-1945), Birinci Dünya Savaşı sırasında *Berliner Tageblatt* gazetesinin muhabiri olarak Viyana, Belgrad, Atina ve İstanbul'da görev yapmıştır. Türkiye izlenimleri için bk. Emil Ludwig, **Der Kampf auf dem Balkan: Berichte aus der Türkei, Serbien und Griechenland 1915/16**, S. Fischer Verlag, Berlin, 1916.

28 (31.05.1918), s. 2f.; 4. Bölüm Nr. 31 (11.04.1918), s. 4. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler hakkında kapsamlı bilgi.

[Hans] Hesse, Im Flugzeug von Berlin nach Bagdad/Uçakla Berlin'den Bağdat'a, 1. Bölüm Nr. 29 (04.06.1918), s. 1f.; 2. Bölüm Nr. 30 (07.04.1918), s. 3; 3. Bölüm Nr. 31 (11.06.1918), s. 2. Ekim 1920'de Enver Paşa'yı uçakla gizlice Berlin'den Moskova'ya götürme girişiminde bulunacak olan Yüzbaşı Hesse'nin, Berlin-Bağdat yolculuğuna ilişkin izlenimleri.⁴²

Albrecht Wirth, Prof. Dr., Die Geschichte der Bagdadbahn/Bağdat Demir Yolu Tarihi, Nr. 33 (20.06.1918), s. 2.

Lotthammer (Oberlehrer), Das Kaffehaus-Ein Geschenk der Türkei an Europa/Kahvehane-Türkiye'nin Avrupa'ya Bir Hediyesi, Nr. 33 (20.06.1918), s. 3.

M. Regge, Der staatliche Aufbau des türkischen Reiches/Türk İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı, Nr. 34 (24.06.1918), s. 2.

Otto Lotthammer, Die Türkische Küche/Türk Mutfağı, Nr. 35 (27.06.1918), s. 3f.

Dr. Wilhelm Schlechtriem, Von Mozart, türkischer Musik und anderem/Mozart, Türk Müziği ve Diğerleri Hakkında, Nr. 36 (02.07.1918), s. 3f.

Astsb. Dr. Pritsch, Türkische Sprachenreinigung/Türkçenin Sadeleştirilmesi, Nr. 38 (09.07.1918), s. 3f.

Friedrich Schrader, Im Han/Handa, Nr. 41 (23.07.1918), s. 1f. Türkiye'deki hanlar ve kervansaraylar hk.

⁴² Berlin-Moskova yolculuk girişimi için bk. Kemal Özden, "Enver Paşa'nın Berlin'den...", s. 185-250. Hesse'nin hatıraları için bk. Christa Siegling/H. Steinle, **Kusch Adam der Vogelmann. Erinnerungen des Bagdadfliegers Hans Hesse**, Rainer Hampp Verlag, München/Mering, 2002.

Komar und Raja Mahendra Pratap, Afghanistan/Afganistan, Nr. 44 (02.09.1918), s. 3f. 40 nolu dipnotta adı geçen Hintli milliyetçi prensin hatıralarından bir kesit.

Hans Joachim Buddecke, Ein Handstreich über den Dardanelen. Aus meinem Fliegerleben/Çanakkale Üzerinde Baskın Saldırısı. Pilotluk Hayatım, Nr. 48 (16.08.1918), s. 2. 1915-1916'da Çanakkale'de görev yapan pilot Hans Joachim Buddecke'nin hatıralarından bir kesit.⁴³

⁴³ Buddecke'nin hatıraları için bk. Hans Joachim Buddecke, **El Schahin (Der Jagdflieger). Aus meinem Fliegerleben**, August Scherl, Berlin 1918. Türkçesi: Hans Joachim Buddecke, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin** (Çeviren ve Hazırlayan: Bülent Erdemoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bundesarchiv (BArch), Militärabteilung, Freiburg i.B.: N 156/4, Blatt 17-28; N 156/5, Blatt 10-14; PH 30 – III/77; PH 30 – III/78.

Evangelisches Zentralarchiv (EZA), Berlin: 5/1942 Istanbul (Konstantinopel), Türkei (1916.03-1926.08).

Sürelî Yayınlar

Am Bosphorus-Deutsche Soldatenzeitung: 1-4, 6, 8-57 (17.12.1917-27.09.1918).

Yayınlanmış Belge, Araştırma ve İncelemeler

Buddecke, Hans Joachim, **El Schahin (Der Jagdflieger). Aus meinem Fliegerleben**, August Scherl, Berlin, 1918.

Buddecke, Hans Joachim, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin** (Çeviren ve Hazırlayan: Bülent Erdemoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Deutscher Dürerbund in Konstantinopel [Hrsg.], **4. Jahresbericht. 1. Mai 1917-30. April 1918. Vorgelegt zur ordentlichen Jahresversammlung am 10. Juni 1918**, Druck der Danziger Allgemeinen Zeitung, Danzig, 1918.

Dietrich, Anne, **Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956**, Leske + Budrich, Opladen, 1998.

Enver Pascha (Übertr. von Friedrich Perzynski), **Um Tripolis**, Hugo Bruckmann Verlag, München, 1918.

[Enver Paşa], **Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü** (çev. Nurten Kutsal), Tarih ve Kuram, İstanbul, 2015.

- Farah, Irmgard, **Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"**, Franz Steiner, Stuttgart, 1993.
- Feldmann, Wilhelm, **Kriegstage in Konstantinopel**, Trübner, Straßburg, 1913.
- Feldmann, Wilhelm (çev. Necmettin Alkan), **İstanbul'da Savaş Günleri. Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2004.
- Hanioğlu, Şükrü M., **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- Heffening, Willi, "Türkische Volkslieder", **Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients**, Bd. XIII Nr. 3-4 (Januar 1923), s. 236-267.
- Hellmann, Richard /Palm, Kurt, **Die deutschen Feldzeitungen**, Verlag der Fr. Wagner'schen Universitätsbuchhandlung, Freiburg i. Br. [1918].
- Hellmann, Richard /Palm, Kurt, **Die deutschen Feldzeitungen. Nachtrag**, Verlag der Fr. Wagner'schen Universitätsbuchhandlung, Freiburg i. Br. 1919.
- Henting, Werner Otto von, **Mein Leben – eine Dienstreise**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1962.
- Henting, Werner Otto von, Von Kabul nach Schanghai. Bericht über die Afghanistan-Mission 1915/16 und die Rückkehr über das Dach der Welt und durch die Wüsten Chinas, Libelle Verlag, Lengwill, 2003.
- Jildirim O.Q. [Oberquartiermeister], **Jildirim. Übersicht über die wichtigsten Etappenlinien**, Deutsche Buch- und Steindruckerei P. Loeffler, Konstantinopel [1917].

- Kurth, Karl, **Die deutschen Feld- und Schützengrabenzeitungen des Weltkrieges**, Universitätsverlag von Robert Noske, Leipzig, 1937.
- Ludwig, Emil, **Der Kampf auf dem Balkan: Berichte aus der Türkei, Serbien und Griechenland 1915/16**, S. Fischer Verlag, Berlin, 1916.
- Mühlmann, Carl, **Deutschland und die Türkei 1913-1914. Die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg**, Dr. Walther Rotschild, Berlin, 1929.
- Müller, Martin L., (Herausgegeben von der Historischen Gesellschaft der Deutschen Bank e.V.), **100 Jahre Deutsche Bank in Istanbul**, Frankfurt am Main, 2009.
- Nelson, Robert L., **German Soldier Newspapers of the First World War**, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Özden, Kemal, “Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya Geçme Girişimleri (1919-1920)”, **İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu. 25 Kasım 2014 Ankara. Bildiriler. Cilt I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 185-250.
- Öztürk, Ali Osman, “Çanakkale Türküsüne İlişkin”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, S 2 (2004), s. 319-325.
- Pschichholz, Christin, “Migration, preußische Außenpolitik und protestantische ‘Diaspora’/Göçmenlik, Preußen Dış Politikası ve Protestan ‘Diasporası’”, Erald Pauw (Herausgeber/Editor), **Daheim in Konstantinopel. Deutsche Spuren am Bosphorus ab 1850/Memleketimiz Dersaadet. 1850'den İtibaren Boğaziçi'ndeki Alman İzleri**, Pagma Verlag, Nürnberg, 2014, s. 39-56.
- Radt, Barbara, **Geschichte der Teutonia. Deutsches Vereinsleben in Istanbul 1847-2000**, Istanbul, 2001.

Reichmann, Jahn Christoph, **“Tapfere Askers” und “Feige Araber”**. **Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient. 1914-1918**, Münster, 2009. Yayınlanmamış doktora tezine Alman Milli Kütüphanesi'nin internet sitesi üzerinden ulaşılabilir: <http://d-nb.info/999432486/34> (29.09.2016).

Sanders, Liman von, **Fünf Jahre Türkei**, August Scherl, Berlin, 1920.

Schrader, Friedrich, **Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart**, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1917.

Schrader, Friedrich (çev. Kerem Çalışkan), **İstanbul (100 Yıl Öncesine Bir Bakış)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

Schumann, Wolfgang, **Über den Dürerbund. Bemerkungen über die Geschichte, Wesen und Aufgabe des Dürerbundes und seine Unternehmungen**, Verlag von Georg D.W. Callwey, München, 1919.

Siegling, Christa/Steinle, H., **Kusch Adam der Vogelmann. Erinnerungen des Bagdadfliegers Hans Hesse**, Rainer Hampp Verlag, München/Mering, 2002.

Walravens, Hartmut von (Hrsg.), **Friedrich Perzynski (1877-1962?). Leben-Werk-Briefe**, Verlag Wagener Edition, Melle, 2005.

Wiener, Alfred, “Die einstige Armeezeitung ‘Jildirim’”, **Orient-Rundschau**, XIII. Jg., Nr. 10 (1. Oktober 1931), s. 109ff.

İnternet Kaynakları

<http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/suche/?formquery0=PPN779307682> (30.06.2016).

<http://www.teutonia-istanbul.com> (23.06.2016).

**MEHMED FAHREDDİN'İN SEBİLÜRREŞÂD MECMUASI'NDA
YER ALAN “MATBÛÂTİMİZ” BAŞLIKLİ YAZISI VE
DÖNEMİN OSMANLI BASININA BİR ELEŞTİRİSİ**

Mehmet CANATAR*

ÖZET

Bu bildiriye, İnkılâp Ceridesi'nde yer alan bir yazıya cevap ve eleştiri olarak Mehmed Fahreddin tarafından yazılmış ve Ocak 1919 tarihli ve 385 sayılı Sebilürreşâd Mecmuası'nda yayımlanan “Matbûâtımız” başlıklı yazı ele alınacaktır. Söz konusu yazıda Mehmed Fahreddin, öncelikle matbûât kavramını ortaya koyduktan sonra, matbûâtın siyasî ve toplumsal hayatımızdaki yeri ve önemine ve o günkü durumuna dair değerlendirmeler yapmaktadır. Ardından, dönemin bir yazarı olan Rıfat Bey'in Şeyhülislamlık makamını hafife alan “Duâ ile Peynir Gemisi Yürümez” başlıklı yazısına tarihî, felsefî ve dinî yönleriyle birçok eleştiride bulunmaktadır.

Mehmed Fahreddin bu yazısında; matbûâtı milletin vicdan aynasına, konuşan diline, edep ve irfanına benzetererek, toplum düzeninin sağlanmasında, hürriyetlerin kullanılmasında, fertlerin ve milletin hukukunun korunmasında ne derece yer ettiğini esaslı bir şekilde vurgulamaktadır. M. Fahreddin aynı zamanda, matbûâtın Fransa'da ortaya çıkışıyla medeniyetin gelişmesi arasında nasıl bir gelişme sağladığına da vurgu yaparak, Osmanlı için de matbûâtın son derece önemli bir medeniyet geliştirme kaynağı olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte matbaanın Osmanlı tecrübesinin sınırlı bir mecrada seyrettiğine de önemle işaret etmektedir. Yazının devamında İnkılâp Ceridesi muharriri olan Rıfat Bey'in, Meşihat makamına saldırı olarak nitelendirdiği yazısına pek çok açıdan cevap

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL, canatar@istanbul.edu.tr

vermekte, bu meyanda Osmanlı örneklerinde Sırp Sındığı, Çanakkale Zaferi ve Balkan hezimetini gibi konular da yazı ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Matbûâtımız, Matbûât ve milli hayat, Rifat Bey, İnkılâp Ceridesi, Çanakkale Zaferi, Balkan hezimetini.

**MEHMED FAHREDDİN'S ARTICLE TITLED "THE PRESS WE
HAVE" IN SEBILURRESAD MAGAZINE AND A CRITIQUE OF
OTTOMAN PRESS OF THE PERIOD**

ABSTRACT

In this paper, "The press we have", written by Mehmed Fahreddin in Sebilurresad Magazine (No. 385, January 1919), as an answer and criticism to a post in İnkılap Ceridesi will be discussed. In his article, Mehmed Fahreddin puts forth his own ideas on the concept of press and makes assessments on its place in our social and political life and its importance at that period. Then, he makes critics from historical, philosophical and religious aspects to another article by one of the authors of that period Rifat Bey, "Dua ile Peynir Gemisi Yürümez, A ship does not sail with prayer" which underestimates Seyhulislamlik authority.

Mehmed Fahreddin in this paper likens press to a mirror of the nation's conscience, speaking language, decency and wisdom, particularly highlights its value in maintaining order in society, in the use of freedom and in the protection of individuals and the nation's law. He emphasised how emergence of press in France was correlated with the development of civilization. According to him press also could be used as an important source for civilization development in Ottoman society. Besides that, the author points out how Ottoman experience on press was troubled. In the rest of the article, describing Rifat Bey's (writer of İnkılap Ceridesi) article as an attack on Meşihat Authority he debates writer's points in details. Battle of Sırp Sındığı, Çanakkale Victory and the Ottoman defeat in the Balkans will be discussed in connection with this context.

Key Words: The press we have, the press and national life, Rifat Bey, İnkılap Ceridesi, Çanakkale Victory, Balkan defeat.

Osmanlı dönemi basın tarihînin özellikle 1. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeleri gözlemlendiğinde, oldukça hareketli, çalkantılı, siyasî, sosyal ve dini bakımlardan yer yer sert mücadelelerin bol şekilde cereyan ettiği rahatlıkla görülür. Bu cümleden olarak 1. Dünya Savaşı'nın bitimi üzerine İnkılâp Ceridesi'nde yayımlanan Rifat Bey'in bir yazısına Sebilürreşâd Mecmuası'nda Mehmed Fahreddin tarafından verilen cevabı ve eleştirileri örnek olarak göstermek istiyoruz.

Bu ve benzeri tartışmalar, seviyeli bir şekilde gerçekleştirildiği müddetçe toplum için daima yararlı olmuştur. O yüzden günümüze gelindiğinde bu tür tartışmaların da nitelikli bir altyapı içerisinde yapılması gerektiği elzem görülmektedir. Nitekim aynı çerçevede görebileceğimiz, henüz cevabi yazısına rastlamadığımız, bir tartışma başlatabilecek özellikteki güncel bir örnek için şu internet sayfasına bakılabilir¹.

MATBÛÂTIMIZ

Matbûât, milletin âyîne-i vicdânı, nâtuka-i beyânı, lisân-ı edeb ve irfânıdır. Matbûât, milletin hâme-i marifeti, şâhid-i medeniyeti, hâdim-i [s. 371] saâdetidir. Matbûât, milletin nâzım-ı cemiyeti, mürşid-i siyâseti, nigehbân-ı hürriyetidir. Matbûâtsiz millet, dilsiz adama benzer. Mevhibe-i lisândan, nimet-i beyândan mahrûm, müdâfaa-i hukûkdan, celb-i menâfiden, def-i mazarrdan âciz, bir bedbaht ebkem ve asamın kânûn-ı medeniyet nazarında hâl ve mevkii ne ise dilsiz (yani matbûâtsiz) bir millet de öyledir. Belki teşbîh olunamayacak derecede o, zavallıdan binlerce kat bedterdir. Evet çünkü âğûş-ı uhuvvetinde yaşadığı heyet-i ictimâiye içinde o, bîçârenin hukûk ve menâfini muhâkeme, kavânine karşı müdâfaa edecek vekiller bulunur. Her hâlde mazhar-ı himâyet ve sahâbet olur. Öyle bir dermânde için müdâfaa vekili tayini, kânûn-ı insâniyet, levâzım-ı

¹ http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/mehmet-y-yilmaz_148/bu-isler-dua-etmek-le-olmuyor_40111658?utm_source=t.co&utm_medium=post&utm_campaign=bu-isler-dua-etmekle-olmuyor_40111658&utm_term=post

hakkâniyet cümlesinden addeder. Fakat medeniyet, bi-zebân bir milletin hukûkunu, hayâtını, mevcûdiyetini husemâsına karşı müdâfaa edeceği ne bir vekil tayin itmek hakkını vermiş, ne de öyle bir dîvân-ı âlî teşkîli lüzûmunu hâtırından geçirmişdir. Bâ-husûs o millet dînen ve mezheben münferid, vatanen ve mülken matmah-ı enzâr-ı ağıâr olan yegâne "millet-i İslâmiye ve ümmet-i Osmâniye" olursa ...!

İşte matbûâtın, husûsiyle, nazar-ı celîl-i İslâmiyetde bu kadar mühim, bu kadar kıymetdâr, bu derece bâlâterîn bir mevki-i terkîm ve iclâlî vardır. Matbûât, Fransada milletin fikr-i hürriyetinden doğar, kalb-i marifetinde büyür, sîne-i medeniyetinde perver-şiyâb-ı terakkî ve tekâmül olurken Efsos ..., ki: Biz zavallılar derin bir hâb-ı cehâlete, mevt-âlûd bir atâlet ve meskenete dalmış, uyuyoruz zumuyla inhitât ve tedennî uçurumundan aşağıya doğru yuvarlanup gidiyoruz! Milletler için hayât, istikbâl de belki aynı istikbâl iken biz – gücenmeyelim! Yâhûd istersek fakat bilelim kendimizden başka kime gücenelim! –Mâziye ricat-i kahkariyede en basît akıl ve mantığın bile kabûl edemeyeceği köhneperest bıyıklı çocuklar, sakallı bebekler ke-sildik. Biz, sarf ve nahvi azîm bir marifet, mantığı yüksek bir fazilet, hele merhûm Kadı Mîr'in² nâmına mensûb olan eski bir kitâbını müntehâ-yı kemal-i hikmet bildik. Biz, anamızdan doğduğumuz ilk enfâs-ı hayâtımızla yaşamak ister, vücûd-ı nevzâdımıza iksâ olunan (zıbın!) ile hıfz-ı hayâta çalışır, nimet-i teceddüd, feyz-i terakkî ve tekâmüle müdhiş bir husûmet, câniyane ve mecnûnâne bir nefret, bir adâvet beslemekle – hem de ne garib ender garibdir, ki: - İftihârlar ederken Avrupa ilim ve fenne koşuyor, sanat ve marifete sarılıyor, hayâtı : hayât-ı istikbâli bütün kuvvetiyle kucaklıyor, yükseliyor, yukseldikce yükseliyordu. Sanki (küre) aksine deverâna başlamış! Sanki garb, şark olmuş da bütün mezâyâ-yı irfânına, fazl-ı rüchân ve tekaddümüyle (!) berâber sâhib olmuşdu.

(1231) târîh-i milâdisinde Fransız kralı Onüçüncü Luinin tabîb-i husûsîsi (Teofrast Renodot = Theophraste Renadot İslama yakışır

² Kadı Mir el-Meybudi, **Şerhu Hidayeti'l-hikme**

bir aşk-ı irfan, bir hubb-i vatan, bir sevdâ-yı insâniyet, bir garam-ı milli ile Parisde matbûâtın esasını kurar. (Gazete = Gazette) namını verdiği zâde-i fikrini, mahsûl-i irfânını el yazısıyla, müteaddid nüshalar üzerine yazub gerek hafta başında ziyaretlerine gitdiği ahbâb-larına ve gerek, sûret-i husûsiyede, taht-ı tedavîsinde bulunan hastalarına dağıtır ve bu suretle Fransanın kalbine, dimâğına yeni bir nûr-ı marifet, yeni bir hayât-ı insâniyet ve medeniyet serperken biz, İstanbulda, bir nimet-i gayr-i müterakkiye gibi ayağımıza gelen tıbâat gibi şâhâne ıtlâkına lâyük bir fenn-i celîlin dînen (!?) adem-i cevâzına, vücûb-ı reddine, sevk-i vicdân ile bi'l-ihidâ ta Macaristandan gelerek şark ve hayât-ı İslâmın terakkî ve teâlîsi nâmına tıbâatin tesîsine çalışan merhûm İbrahîm Müteferrikanın dînsizliğine fetvalar (!?) veriyor ve o, güzelim İslâmiyetimize ki : Kâffe-i ulûm ve fûnûndan ibaret bir zübde-i marifet, bir hazîne-i insâniyet, bir gencîne-i medeniyettir – mânî-i terakkî olmakla şâibedar ediyor idik! Ulûm ve fûnûn nâmına, sanâyi ve maârif nâmına, teceddüd ve terakkî nâmına Avrupada her ne îcad olunur, huzûr-ı insâniyete çıkarılırsa gavur icadı..! Taklîdi katiyyen harâm..!

Târîh-i inhitât ve tedennîmizi ağlamadan okuyacak ve hele (Baron Tot Totte)un, o hamiyetli, insâniyetli Osmanlı muhibbinin (Tot)ları yüzü kızarmadan, kanı ateşlenmeden, mâzîye nefret ve istikrâh ile bakup da bedduâlar itmeden mütâlâa edecek bir Müslüman tasavvur edemem. Efsos... ki dîn nâmına, vaktiyle, yapılan marifetlerin, irtikâb olunan cinnetlerin tarziyesini, o, bi'se'l-eslâfın bugünkü masûm ve hilâfgir ahlâfî sayınız! – Ne kadar ağır veriyor! Ne kadar bahalı ödeyor!

Matbûâtımız – ki: İrfân-ı millimizin vücûd-ı za'f âlûdûna şehâdet eder, beş on yevmî cerâidle birkaç resâil-i mevkûteden ibarettir – eğer, Avrupada olduğu gibi, kendi fikr-i hürriyetimizden doğmuş, eğer kendi kalb-i marifetimizde büyümüş, eğer kendi sîne-i muhabbetimizde perver-şiyab-ı terakkî ve tekâmül olmuş olaydı şimdi hiç böyle mi olurdu? Ah..! Eğer İslâmiyet kendi öz vatanında – şer-i en-

ver nâmına – bâziçe-i kahr-ı cehâlet, zebûn-ı pençe-i belâhet olmasaydı da kemâl-i hürriyet ve serbestî ile neşr-i envâr-ı marifet, bastı kalay-ı medeniyet edebilseydi şimdi garbın gaytalarını, hatta belki hasedlerini celb edecek, bütün şuaât-ı fûnûn ve sanâyile berâber öyle şanlı bir matbûâta, öyle ulvî fikirlere, öyle hikmet-âmûz kalemlere mâlik olurdu, ki: Kurân-ı Hakîm de iftihârlar ederdi.

Hükümet, vücûda nisbet dimâğ gibidir. O, mahmûl olduğu [s. 372] cismin nasıl kumandanı, müdebbir-i hayâtı ise hükümet de başında bulunduğu milletin, dimâğ kadar mühim bir kumandanı, bir müdebbir-i umurudur. Bu dimâğ-ı millînin, siyâset ve diyânet nâmlarıyla başlıca iki mühim rûknü vardır, ki : Her ikisinin de râbitası sultân-ı rûha: Rûh-ı hilâfet ve saltanatadır.

(İnkılâb) Ceridesinin 23 Teşrin-i Sâni [1]334 târih ve (29) sayılı nüshasının ikinci sahifesi üçüncü sûtûnunda "Duâ ile peynir gemisi yürümez" sernâmesi altında neşr eylediği bir makale ile makâm-ı celîl-i Meşîhate – bir İslâm ceridesine hiç de yakışmayacak, yakışdırlamayacak istihfâf-kârâne bir üslûb-ı lisân ile tecâvüz ediyor.

Evvelâ: Bu sernâmenin, edebiyâtdan madûd olan durûb-ı emsâl miyânında bir mevkii yokdur. Esâsen böyle bir darb-ı mesel yokdur. "Lâfla peynir gemisi yürümez" derler. Demek tahrif edilmiştir.

(Duâ ile peynir gemisi yürümez) sözü, hemen de sarâhaten (Udûnî estecib lekum) buyuran kitâbullahı tekzîb eder bir hezeyândır. Biz, Mevlan[â]zâde Rıfat Beyi mütedeyyin, âkil, sözünü müdrik, kalemine sâhip bildiğimiz için yar değil, ağyâr nazarında bile kendisini küçük düşürecek bu sernâmeyi, bu makâleyi (İnkılâb) Ceridesine yakışdıramadık. Hatta hüsn-i zannımızın daha ilerüsüne giderek Rıfat Beyi bundan tenzih etmek, bunun mutlakâ tecribesiz, diyânet-i İslâmiyeden bî-haber, hatâ-âlûd bir kalem mahsûlü olduğuna inanmak isterdik.

İnsân, eğer (Tasvir-i Efkâr) gibi (Hâdisât) gibi (İslâm) gibi güzîde kalemleri şâhika-i istisnâda görmese Dârülhilafe matbûâtı arasında İslamiyetin pek yabancı kaldığına hükümde tereddüt etmez.

Cerîde sûtûnlarını doldurmakdan maksad, kârîlerini müstefid etmek, onlara ilmî, ictimâî, siyâsî, ahlâkî bir fikir, bir gıdâ-yı rûh vermek ise bu gibi sözler, hissiyât-ı İslâmiyyeyi rencide etmekden, vicdân-ı müminîni tenfîrden başka bir meziyeti yokdur. Hattâ gayr-i mutekidlere bile bir manâ, bir maksad ifadeden pek uzaktır. Bî-rûh bir cenîn-i sâkıt kabîlindedir. Bir de bunun dâhilî, hâricî muhît-i İslâmı merkez-i hilâfetden – bâ-husûs muhît-i hâricîyi – rû-gerdan edeceği, düşünülürse artık bu gibi makâlelerin vatana hizmet mi, yoksa hıyânet mi olacağı anlaşılır.

Aramızda vatandaş nâmıyla yaşa[ya]n müteaddid ve muhtelifü'l-mezâhib cemaât-i gayr-i Müslime var. Bunlardan hangisinin matbûâtı mensûb oldukları patrikhânelerine, rüesâ-yı diyanetlerine böyle lisân-ı tarîz uzatır?Dînlerini istihfâfa, istihzâya kalkışır? Hatta cerîdelerinden biri patrik efendiye şöyle dursun, ikinci ve üçüncü derecede despotlarına, metropolitlerine tecâvüz etmek cüretini gösterse diğer gazeteleri o, mütecâviz-i mefrûza derhâl hücum ederler; tûfân numûn Tekdîr ve tazîrler içinde sadâsını boğarlar. Hülâsa: dînlerini, reîs ve muktedâlarını lekeleyecek – ve lev doğru da olsa – en ufak bir söz bile söyletmezler. Nitekim ferdâ-yı inkılâbda Dersââdet'de böyle bir hâdiseye hayretle şâhid olduk.

(İnkılâb)ın makâm-ı celîl-i Meşîha[te] taarruzu diyâneten çirkin, siyâseten mehîn olduğu kadar târîhin de, hakîkatin de hilâfinadır. Beşeriyet, yeryüzüne ayak basalıdan berü insân, kendilerini bir ilâh-ı semâvîden müstağnî görmemişlerdir. En ibtidâî devrelerdeki yapraklardan elbiseli ebnâ-yı beşer gök gürültülerinden, sâikalardan korkar, yerlere kapanır, sığınacak bir kuvvet, bir melce ararlardı. Uzaklara, mâzînin zalam-engiz ademlerine dalmağa ne hâcet. İşte bugünkü mütekâmil medeniyet! Ve o medeniyetin fazl-ı tekaddüm ve rüchânını hâiz olan İngilizler! Birkaç sene evvel Mısır'ı ziyaret eden bir Müslüman bir Pazar günü İngiliz kıtaâtının açık bir meydana rûhânîlerin vâsıtasıyla alenî sûretde icrâ-yı âyîn eylediklerini hikâye ediyor.

(Âyîn) demek: Cenâb-ı Hakka duâ ve niyâzdan başka nedir? Hıristiyanlar mabedlerinde toplanarak icrâ-yı âyîn ve hakka niyâz için en küçük vesîleleri en büyük fırsat add ederler. Hükümdârları, büyük âmirleri, kumandânları bir memlekete gidince mutlakâ kilisede bir âyîn-i dînî icrâ olunarak bu vesîle ile kudümleri dînî ve mutantan bir sûretde teşrîf ve tesîd kılınır! Müceddeden inşâ olunan bir zırhlı veya bir sefinenin resm-i tenzîli mutlakâ parlak bir âyîn-i dînînin icrâsına vesîle add olunur. Hele mabedlerinin azamet ve ihtişâmına hayran olmamak ne mümkün! Fransızlar kırk yedi senedir hasretkeşi oldukları Alsas Loren'e bu defa girerken kendilerince pek şanlı bir gâye-i millî ve siyâsî olan bu muzafferiyet-i azîmeleri kiliselerde nasıl ve ne sûretle tesîd ve takdîs eylediklerini evrâk-ı havâdisde bazı mabedlerinin resimleriyle beraber görüyoruz. Emr-i dîn husûsunda mübâlâtsizlik, cevâmi ve mesâcidi, cemâati, ictimâi ihmâl, hattâ istiskâl bize hâs mezâyâ-yı inhilâlden, muvaffakiyyât-ı izmihlâldendir. Onun içindir ki biz süratle gayya-yı inkırâza iniyoruz. Onlar bilakis şâhika-i iclâle yükseliyorlar. Bir Osmanlı vilâyeti olan Macaristan bir ülke! Bir Osmanlı eyaleti olan Yunanistan bir kişver! Bir Osmanlı toprağı olan Sırbistan bir iklim! İşte Tuna vilâyet-i Osmaniyesi bu gün bir krallık!

Balkan Felâketi Kilise Meselesinin Netice-i Halli Değil Miydi?

(İnkılâb) muharrir-i muhteremi kuvveti, şevketi mâddiyette gördüğü için olmalıdır ki: Makâm-ı celîl-i fetvânın öz mümin ve muvahhidlere muayyenü'l-mikdâr [s. 373] (Yâ Latîf) ism-i şerîfinin tilâvetini tavsiye etmesinden canı sıkılarak kalemine âteşîn bir meydân-ı muâhaze vermiş, almış yürümüş.

Lâkin hiç düşünememiş ki makâm-ı Meşihat, bu dîn-perverâne tavsiyesiyle say-i tevhdî lafza hasr ile vesâit-i mâddiyeyi bütün bütün istihfâf ve ihmâl gibi gayr-i aklî, gayr-i mantukî, hattâ gayr-i dînî ve Kurânî bir talebde bulunmamış ve belki hâtırından bile geçirmemiş. Fakat İslâmiyete hücum-ı mevcûdesi yavaş yavaş maskesini kaldırdı;

O mazlûm İslâmiyete, hürriyet, medeniyet nâmına bir şâhid-i irfân oldu.

“Batmakda olan sefine-i devleti bu yigirminci asr-ı medeniyetde yüz bin (salât-ı tuncînâ) yetmiş bin defa (Yâ Latîf!) ve nâ mütenâhî ism-i Celâl okuyarak yürütmek istiyorlar.” tezyifine karşı kalem, tabîr bulamıyor.

Ya Balkan felâket-i harbinde Manastır, Selanik, Üsküb Kolorduları son sistem esliha-i cedîde ile mücehhez değil miydiler? Karşılarındaki Sırp ve Bulgar orduları bizimkilerden daha mükemmel mi müsellah idiler? Yunanîler Alasonya üzerine yürütülürken henüz kalblerinden silinmemiş olan [1]313 hezîmet-i fâhişe ve mağlûbiyet-i kahramânâne(?)leri dizlerinin bağıını çözmüş, bir adım ileri gitmek iktidârını selb etmişti.

Kırkkilise’de bizzât bulundum; Bulgarların, üzerimize gelişi bir hayvân sürüsünün mezbahaya sevk olunuşunu tanzîr eylediğini kendi lisânlarıyla itirâf ediyorlar. “Deryâ misal Moskof ordularının dayanamadığı Osmanlı askerini biz Bulgar şoplari mı? mağlûb edeceğiz?” diyorlardı. Hele Selanik’de kırk bu kadar bin kişilik cesîm bir Osmanlı ordusunun tüfenk patlatmaksızın Yunanîlere arz-ı zillet-i teslimiyet edişi Helen silâhlarının fâikiyetinden miydi? İşte orada muharrir-i muhteremin arzûsu vechile ne (Yâ Latîf) ism-i şerîfi kalplerde, ne de (salât-ı tuncînâ) dillerde yokdu: (Hû) çekmek, (Yâ Hû! Yâ Men Hû! ..) demek kimsenin gönlünden geçmiyor, fikirler üzerinde hâkim bir şey varsa o da onbeş sene evvel târîh-i harb-i askerînin yüzünü kızartarak Yenişehirden, misli görülmemiş bir hezîmet-i kahramânâne (!) ile kaçmış olan Yunan ordusuna memleketle beraber teslîm-i silâh etmek, Osmanlı hamâsetinin rûhunu ağlatmakdı.

Bilakis, Çanakkaledeki mücâhidîn-i İslâm İngiliz ve Fransız gibi dünyanın en kuvvetli, en şevketli, en muazzam iki devletinin, bahren en müdhîş zırhlılarına, berren en muntazam, ardı arası kesilmez, ke-

silme bilmez bin fâik ordularına o killetlerine, o vesâit-i harbin nisbet kabûl etmez noksânına rağmen nasıl mukâvemet edebildiler? Nasıl ricate icbâr etmek hârikasını gösterdiler? Lütfen (İnkılâb) muharrir-i muhteremi düşünebilir ve kendi davalarını isbât eder katî ve müskit bir cevâb-ı mâddi bulabilir mi?

Çanakkale istihkâmlarından birinde, (315) kilogram sıkletinde cesîm bir mermî Mehmed oğlu Seyyid nâmında öz bir Müslüman (Yâ Allâh) diye sırtına alarak topuna kadar götürmek hârika-i mâfevka't-tabîasını gösteriyor. Âteş-i harb kesildikten sonra mezkûr mermînin bir eşini taşıması teklîf olunuyor da ızhâr-ı acz ediyor. (Bunun bir eşini demin harb olurken sırtında taşıyan sen idin. Şimdi beyân-ı acz neden..?) deniyor. (İnkılâb) muharrir-i muhteremine sorabilir miyiz? Acabâ neden?

Âtîdeki vakaya şâhid olmuş Kâzım Beg isminde bir yüzbaşidan dinledim: Çanakkalede müdhiş bir harb gününde tâli-i harbin üzerine titrediği, bir tepe arkasında kitaâtımızdan biri susuzlukdan bulunur. O kadar ki: Şiddet-i ataşdan âdetâ ölümle terk-i mevki arasında kalmak tehlikesine düşer. Terk-i mevki ise bütün şibh-i cezirenin sukûtu demek olduğundan tabur, kendisini feda etmek ıztırârında bulunur. İşte bu hayât ve memât ân-ı hevl-engîzinde düşmân zırhlılarından birinin atdığı cesîm bir top mermisi kıtanın üzerinden aşarak iki üç yüz metro kadar gerisi uzağında düşer. Açdığı derin bir hufreden yarım metro kutrunda feyyâz bir su fişkırmağa başlar. Kendilerini taburca bir anda mahv etmek için atılan o, müdhiş merminin himmetiyle (!) mücâhidler kana kana su içerler. Kablarını da doldururlar. Bu lutf-ı hayât-bahşa düşmandan mı geldi, yoksa (Yâ Latîf)den mi? Hatta düşmânın böyle insâniyet-perverâne mermî endahı gûyâ bir eser-i tesâdüf olmadığını isbat etmiş olmak için aynı tehlikenin – iki manâsıyla – baş gösterdiği muhtelif zamânlarda tekerrür ederek aynı lütufkârlıkta bulunmuş, susuzlukdan ölümle kucaklaşan mücâhidlerimize ifâda-i mâi'l-hayât etmiş olduğunu nakl ve hikâye eyledi. Bu hârikaların ilkinin müteaddid zâbitândan dinledim.

Mefâhir-i fütûhât ile dolu olan târîh-i İslâmın, Osmânlı târîhinin hangi sahîfesini açarsınız da bir hârîka-i zafere tesadüf etmezsiniz? Ez ân cümle Osmânlı târîhinin ilk sahâif-i pür-şân ve şerefinde (İnkılâb) muharrir-i muhtereminin bahs eylediği Rumeli fâtih-i ebediyyü'l-iştihârî iki manâsıyla sâhib-i velâyet, cennetmekân Şehzâde Süleymân hazretlerinin fâcia-i vefâtını müteâkib (Bizans)dan, bahren otuz bin kişilik cesîm bir ordu ansızın kısmen Tuzla ve Seydî Kavağına, mütebâkîsi de Geliboluya çıkar. Hazret-i şehzâdenin mâtem-i felâketiyle meşgûl olan Seydî Kavağındaki Osmânlı hizb-i kalîli nâgehânî karşılarında dikilen düşmâna adeden mukâvemetin imkânsızlığını görünce velînimetlerinin meşhed-i pâkini kanlarıyla lâl-gûn etmek üzere türbe-i şerîfesine doğru ricate başlarlar. Arkalarından hatve hatve takib eden adâ sanki karşılarında mukavemet-sûz bir kuvvet-i hacme görmüş gibi tersine pürsene kaçtığına gören [s. 374] o bir avuç Osmânlı fedâyileri, bi't-tab, hayretten men-i nefis edemezler. Bununla berâber düşmânın, zâhirde hiç bir sebep ve mecbûriyet yok iken böyle nâgehânî bir hezîmet-i fâhişe ile firârı öyle calî bir ricate benzemediğinden her çi bâd âbâd, sell-i seyf ederek arkalarından koşarlar. Hiç birisine gemilerine kaçup kurtulmak nasib olmaz. Ele geçirdikleri esirlere bu sebebsiz ricatin ne demek olduğunu sorub da “Sizin taraftan şöyle bir kahramânın kumandasında azîm bir asker üzerimize yürüdü...” diye cenâb-ı şehzâdenin şekil ve kıyâfetini muarref ve musavver cevâbı alınca şehîd-i müşârün-ileyh hazretlerinin rûhâniyet-i kudsiyeleri imdâdlarına yetiştiğini anlayarak secde-i şükrâna kapanırlar.

Osmânlıların bi-hakkın iftihâr edecek târîh-i futûhlarına altun kalemle yazdıracak icâz-ı muzafferiyetlerinden biri de Edirne ile Filibe arasındaki meşhûr (Sırb Sındığı) mevkiidir. Osmânlıların Avrupa kıtasına geçüp Balkanlara doğru ilerülemesinden, Tuna havzasına yayılmasından endişeye düşen husemâ-yı dîn-i İslâm, bu kahramanları daha ilk hatve-i istilâ ve inkişâflarında Avrupa topraklarından sürüb geldikleri yere def etmek emeliyle Bulgar, Sırp, Macar, Arnavud, Boşnaklardan mürekkeb cesîm bir ordu Edirne üzerine

saldırır, Filibeden Meric vâdîsine kadar iner. Bundan haberdâr edilen Lala Şahin Paşa derhâl keyfiyeti Bursada cenâb-ı Murâd-ı Hüdâvendigâra bildirerek mevcûd kuvvetinin, bu müttefikin savlet-i salîbiyyesinin define kâfi olmayub mutlakâ teşrîf-i hümâyûn-ı hüdâvendigârîlerini niyâz eder. Bir taraftan da gelmekte olan düşmân kuvvetinin mikdâr ve hakîki veche-i istikâmeti keşf olunmak üzere Hacı İlbeg merhûm kumandasıyla bir müfreze-i istikşâfiye gönderir. Her hâlde bin süvârîden fazla olmayan bu hizb-i kalîli o, koca müttefikîn ordusunu mahv olmak derecesinde mağlûb ve perişân etmez mi?! Tafsîlâtı sahâif-i târîhiyeyi tezyîn eden bu hârîka-i icâz-nümûn muzafferiyeti, mümkün değil, hazm edemeyen Hıristiyan müverrihler müttefikîn mevcûdiyetini azalta azalta yigirmi bine indirirler. Mücerred istikşâf-ı adâ için gönderilen Hâcı İlbeg'in kuvvetini de çıkara çıkara on bine vardırırlar. Kuvve-i hayâliyelerine biraz daha vüsat vermiş, yalancılıkda azacık daha gayret göstermiş olaydılar Osmânlı müfreze-i istikşâfiyesini elli ve belki yüzbine çıkaracaklarmış! Hele bunların müteahhirîninden Van³ Hammer bu vaka-i uzmâyı tedkik ederken insân yanında bulunmalı da sîmâsına göken kahır ve hacâleti görmeliydi! Seydî Kavağı, mucize-i Kurânını inkâr ile bunu Müslümânların hayâlât-perverliğine atf ve isnâd eden müverrih cenâbları beş altı sene evvelki Seydî Kavağı hâdisesi üzerine yürüdüğü muhâkemât-ı müverrihânesini unutarak Macar Kralı Luinin (Sırb Sındığı) melhame-i kübrâsından cânını kurtarması boynundaki hazret-i Meryem (aleyhâ's-selâm)ın tasvîri berekâtı olduğunu söylemekte tereddüd etmiyor!

Osmânlılara gelince: hazret-i şehzâdenin imdâd-ı kudsî-i rûhânîsi hayâlât-perverlik, Macar kralına ise cenâb-ı ümmü'l-Mesîhin tasvîri berekâtı aynı hakikat (Yâ Latîf)! İslâmda mucizât-ı zafer mi istersiniz? Yalnız Osmânlı târîhindekiler saymakla tüketilemez. Nigbolu muzafferiyet-i kakhârânesini Gâzi Yıldırım hazretlerinden, Varna melhame-i kübrâsını Gâzi cenâb-ı Murâd-ı Sâni ile

³ Metinde "müteahhirîn Vanından şeklinde Van kelimesi yanlışlıkla müteahhirîninden kelimesinin arasına girdirmiş olarak algılanarak düzeltilmiştir.

Mollâ Hızır merhûmdan, yarım milyondan hayli fazla düşmân kuvvâ-i muhâsara ve muhâcemesini on binden dún, yarısı mecrûh ve alîl, cebhanesi mefkûd bir avuç kuvve-i mahsure ile târ-u-mâr ve berbâd ederek İmparator Ferdinandı ağlatarak hevl-i cân ile kaçıran Kanije müdâfi-i zî-şânı Tiryâki Hasan Paşa hazretlerinin ervâh-ı mübâreke ve muattaralarından sorunuz! Hele Kanije! Kanije! Eflakdan gelen yüz elli bin kişilik kuvvetle (550.000)e bâliğ olan imparator Ferdinandin o deryâ-misâl ordusunu kuş kafesindeki birkaç bin mecrûh ve alîl Osmânlı mücâhidîn-i mahsûresi sözün bütün şümûl-i manâsıyla rezîl ve bed-nâm ediyor! Hayât-ı ebediyyeye mazhariyetle bahtiyâr olan bu şîr-terler, şimdi de olsalar, sînelerinde taşıdıkları cevher-i îmân sâyesinde kâinât tayyare kesilse, denizler üzerlerine tahte'l-bahirler kosa, yine Ferdinand ordusuna çevirirler. Bu şîr-i jiyânların rûhen, fikren, aslen kardaş olan bir Trablusgarblı (hacele-i arûs)ı terk ederek tek başına düşmân süvârîsini hayvân sürüsü gibi önüne katarak kovalar. Cân korkusuyla şeytân koynuna kadar kaçıır.

Dînen ve mezheben İslâmiyete muhâlif olan bir Hıristiyan (Peder-i Kübrâ) icâz-ı muzafferiyetinden bahs ederken bakınız ne diyor?

La victoir, quoi qu'en ait dit un Souverain materialiste de ce temp, n'est pas aux gros batsillons, La victoir est à dien et à celvi qui combat pour l'esprit de dieu contre i'esprit corromper des hommes [1]⁴

“Muzafferiyet, zamânımızın muktedâ-yı mâddiyyûnu geçinen zât, ne kadar bahs ve iddiâ ederse etsin, askerinin kesretinde, kuvvetinin tefevvukunda değil. Muzafferiyet, cenâb-ı hakkın ve anın enfâz-ı evâmîr ve ahkâmı uğrunda insânların âmâl-i fâside ve makâsıd-ı mütefessihasına karşı sell-i seyfi-i cihâd eden zât-ı muhteremindir.”

⁴ [1] Lamartin. Osmanlı Târîhi. Cild: 1 S: 184.

Demek ki: muzafferiyet, mâddiyyâtdan ziyâde maneviyâtın, vücûddan ziyâde rûhun imiş. (Peder-i Kübrâ) melhame-i azîmü'ş-şânının görür bir gözle okuyan, anlar bir kafa ile mütâlaa eden bir Fransız filozofu bu sultân-ı hakîkati idrâk:

“Kem min fietin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh” [s. 375]

Oh! Combien de fois, par la permission de dieu, une petite tronpe a – t – ell vaincu des armées nom-breuses, dieu est avec les perseverants. K. ch. 11. 250

Nazm-ı ilâhîsine kemâl-i itmînân-ı kalb ile inanmış oluyor. Kurân-ı hakîme cebîn-say-ı îmân olan öz Müslümânlar, o, şevketli Bedr-i Kübrâ gîrû dârende-zât-ı hazret-i risâlet-penâh-ı azamînin ve maiyet-i hümâyûnlarındaki öz Müslümânların mükerreren cünûd-ı melâikle min indillâh imdâd-ı ilâhîye mazhariyetlerini nâtuk olan âyât-ı Kurâniyeye elbette (Lamartin)den bin kat ziyâde inanırlar. Ve îmânlarını o akıllı Fransız hakîminin itirâfât-ı hakk-gûyânesiyle bir kat daha ziyâdeleştirirler. (İnkılâb) muharrir-i muhteremi (Lamartin)in bu İslâm-âmûz felsefesine ne buyururlar? (Lamartin) kadar İslâm tarafdarı değil midirler? Yoksa bunu da Hammer'in hayâlât-perverlikle ithâm eylediği sâfdil (?!) Müslümânlar add edene mi idhâl etmek lutfunda bulunurlar?

Birâder-i âli-kadr-i cenâb-ı hilâfetpenâhi cennetmekân Sultân Mehmed-i Hâmis hazretlerinin hemân her hafta emânât-ı mübâreke-i peyâmbere-i azamîyi (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) ziyâretlerini tezyîf, akîde-i hümâyûnlarını istihfâfa kadar gösterilen cürete bilmem ne demeli? Bilmem ne tabîr bulmalı? Dîndârlık, bu edeb, bu irfân, bu nezâhet-i lisân, bu hikmet-i beyân doğrusu hayret ender hayretdir!!

Dînsizlik bu kadar revâc, bu kadar hürriyet, bu derece cesâret bulduktan sonra demek artık biz o, eski Osmânlıların sulbü evlâdları değiliz. Biz o, nime'l-eccâdın bi'se'l-halefleriyiz. Öyle ise birçok dindâşlarımızın bizi Müslümân add etmemelerine gücenmemeli.

Ahlâk, âdâb ve âdât-ı dîniye ve ictimâiyelerine bizden kat kat riâyetkâr görünmeğe, bilhâssa cemâat-i Kübrâ ile edâ-yı salât etdirmeğe, alenen nakz-ı sıyâm edenleri cezâlandırmağa fevkalâde dikkatle kendilerine ısıdırmak basiret-i siyâsiyesini bizden pek güzel bilenleri bize tercih etmelerini haksız görmemeliyiz.

İslâmiyete hakâret, vatana ihânet olursa ancak bu kadar olabilir.

Bursa:

Mehmed Fahreddin [s. 376]

KAYNAKÇA

Sebilürreşâd, Aded: 385, 1 Rebiülâhir 1337 Pencşenbe 2 Kânûnev-
vel 1334, Cild 15, Sayfa: 371-376

http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/mehmet-y-yilmaz_148/bu-isler-dua-etmekle-olmuyor_40111658?utm_source=t.co&utm_medium=post&utm_campaign=bu-isler-dua-etmekle-olmuyor_40111658&utm_term=post

ÜSKÜP TÜRK 'HAK' GAZETESİ – CEMİYET ÖRGÜTÜ'NÜN RESMÎ ARACI

Redžep ŠKRIJELJ (Recep ŞKRIYEL)*

ÖZET

Türk-Boşnak gazetesi 'Hak'ın ilk sayısı 23 Şubat 1920 tarihinde Üsküp'te yayınlanmıştır. Başta iki sayfa üzerinde, daha sonra ise dört sayfa üzerinde, Türk ve Boşnak (Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı tarafından tanınmayan Boşnak dili, o zamanlarda Sırpça olarak adlandırılan) dilinde yayınlanıyordu ki, dergi Hak Cemiyet Örgütü (İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti) aracı olarak basılmaya başlamıştır. 1919 yılında temelleri atılan bu siyasî yapı daha sonra Makedonya, Kosova ve Sancak Müslümanları örgütüne (Cenubi Serbiya Müslüman Teşkilatı) dönüşmüştü.

Bugünlerde gazetenin basılmış 956 sayısının küçük bir bölümü Üsküp'te bulunmaktadır. Gazetenin tüm sayıları ise Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de bulunmaktadır. Gazete ilk günlerinden beri sıcak konularla uğraşp, yeni kurulan Krallığı eleştiren yazılar yayınlarak Müslümanların haksız duruma düşürüldüğünü bildirip, **Zagreb dergisi Obzor, Saraybosna dergisi Pravda, Belgrad dergileri Politika ve Vreme tarafından iletilmiştir.** Hak gazetesinin haberleri bugünlerde güvenilir tarihsel KAYNAKÇA olarak kullanılmaktadır. Bu gazete yeni kurulan devlette Cemiyet Örgütü tarafından sürdürülen, Müslüman nüfusunun ekonomik, siyasî ve ruhsal durumunun iyileşmesi mücadelesini anlatmaktadır. Yazılara göre örgüt önderleri (Kenan Ziya Bey, Ferhat Draga, Halim Derala Bey, Akif Haciahmetoviç Efendi) arasında süren iç anlaşmazlıkları, Arnavut üyelerin egemenliğine karşı direnişe dönüşmüştür. Cemiyet

* Prof. Dr., Novi Pazar Devlet Üniversitesi, SIRBİSTAN, rekasancak@gmail.com

ilk d6neminde Makedonya T6rkleri tarafından y6r6t6l6p ikinci d6nemde Kosova ve Makedonya Arnavutları tarafından ele ge7irilince ve sonu7ta hareket 76k6nt6ye uğrayınca, 6rg6t6n varlığı sona erdirilmiştir (Şubat 1925 – Aralık 1928). Cemiyet liderliğinin, Nikola PaŐi7 tarafından y6r6t6len Yugoslav Radikal Partisi'ne yaklaŐma teŐebb6s6 beklenen Şekilde sonu7lanmamıŐtır. Belgrad ve Zagreb gazetelerinin ilettiği Hak dergisi yazılarına g6re, M6sl6man n6fusunun durumu gittik7e zorlaŐmaya devam etmiştir. 76nk6n6 Kosova ve Sancak b6lgelerinde dolaŐan Sırp ve Karadağlı ter6r 7eteleri halk arasında zul6m ve 6l6m sa7maya Şiddetli Şekilde devam etmiştir.

Hak gazetesinin yayıncılığı tarafından derlenen, Sancak'taki Vraneş b6lgesinde bulunan Őahovi7e k6y6 katliamını ve 6Ők6p'teki Burmalı Camii'nin yıkımını protesto eden yazılar ve bildiriler Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı iktidarı tarafından gazetenin yasaklanmasına sebep olmuştur. Gazetenin acımasız Şekilde sans6rlenip kapatılması, Cemiyet partisinin zayıflamasına ve s6nmesine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hak, Cemiyet, T6rk dili, Sırp, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı, Arnavutlar, Boşnaklar

THE TURKISH NEWSPAPER HAK IN SKOPJE - OFFICIAL TOOL OF THE DŽEMIJET PARTY

ABSTRACT

The first issue of the Turkish-Bosniak newspaper named „Hak“ was published in Skopje on February 23rd 1920. Primarily printed in one, later in two languages - Turkish and Bosniak (as the latter was described by the SCS Kingdom as Serbian). Hak was formed as a branch of the „Džemijet“ (İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti) Organization „which supposed to be Turkish, but later gathered the Muslims of Macedonia, Kosovo and Sandžak (Cenubi Serbiya Musliman Teşkilati).

A small amount of 956 issues in total have been conserved in Skopje. In Zagreb there is a slightly more complete collection. From its very beginning, the newspaper brought heavy polemycism including criticism of the ruling regime in the Kingdom, emphasizing the discrimination of Muslims, news that were frequently reported by Obzor (based in Zagreb), Pravda (based in Sarajevo), Politika and Vreme (based in Belgrade) etc. The articles of this medium today serve as authentic historical sources. 'Hak' also reports about the bitter struggle of Džemijet for the improvement of the economical and political situation of the Muslim population and their role in the newly established state. According to this newspaper, the work of Džemijet Organization was followed by internal struggles among its narrowest leadership (Kenan Bey Ziya, Ferhat Draga, Halim Bey Derala, Aćif Efendi Hadžiahmetović etc.) which tried to oppose domination of the Albanian majority. The beginning phase of Džemijet functioning was marked by the domination of Macedonian Turks, the second by the domination of Albanians which was followed by a crackdown and the end of its existence (February 1925-December 1928). The attempt of the leadership to approach the Yugoslav Radical Party led by Nikola Pašić did not bring the expected results. According to the writings of Belgrade and

Zagreb newspapers which conveyed the reports of 'Hak', the situation of the Muslim population has been additionally complicated because of the expeditions of Serbian and Montenegrin paramilitaries through Sandžak and Kosovo. They reportedly conducted terror and mass murder of the civilian population. The writings and the protest of the „Hak“ newspaper leadership concerning the slaughter of Muslims in Šahoviće in the Vranješ region (Sandžak) and the demolition of Burmali Mosque in Skopje, became a reason for the government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to ban its publishing. This brutal act of censorship lead to the inevitable layering and extinguishment of the Džemijet Organization.

Key Words: Hak, Džemijet, Turkish language, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Albanians, Bosniaks

GİRİŞ

Yeni kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda¹ meclis sisteminin gelişimi ağır siyasî, ideolojik, milli ve dinî çatışmalarla tanımlanıyor.² 1912/1913 ve 1919 yılları arasında, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları süresince, Sırp hegemonik tarih yazmasında Eski veya Güney Sırbistan (Makedonya, Kosova ve Sancak) olarak anılan krallığın güneyinde yaşayan nüfusun siyasî örgütlenmesi olanaksızdı.

Milli azınlıklar statüsünün tanınması 1919 yılı Eylülünde Sen Jermen'de imzalanan azınlık antlaşmasından sonra çözülmemiş en zor sorunlardan birine dönüşmüştür. Bu antlaşmayla SHS Krallığı *“uyruk, milliyet, dil, ırk veya din aidiyetinden bağımsız olarak bütün nüfusun can ve özgürlük güvenliğini korumayı”* (mad. 2, syf. 1), bütün Yugoslav vatandaşlarına *“ırk, dil ve din aidiyetinden bağımsız olarak bütün nüfus yasa önünde aynı vatandaş özgürlüklerine ve siyasî haklarına sahip olacaktır”* (mad. 7, syf.1)³ sorumluluğunu üzerine almıştır. Sen Jermen antlaşmasının hiçbir yükümlülüğünün yürürlüğe girmemesinin yanı sıra, bazı Anayasa düzenlenmelerin politik ve idari merkezi Üsküp olan Vardar Makedonyası, Kosova ve Sancak bölgelerinde bazı Müslüman siyasî örgütlerin kurulmasını ve çalışmasını sağlamıştır.

TÜRK BASINI (1919-1941)

İki dünya savaşı arasında SHS Krallığı (1918-1929) ve Yugoslavya Krallığı (1929-1941) topraklarında, Türk ve azınlık dillerinde yazılmış büyük sayıda dergi, gazete ve ihbar aracı yayınlanmıştır. Bu dergilerin basılması ve yayınlanması eski veya

¹ SHS Krallığı 1. XII. 1918. tarihinde Belgrad'da kuruldu. 6 Ocak 1929 tarihinde Kral I Aleksandar Karacorceviç eski anayasayı feshederek ülkeye Yugoslavya Krallığı adını takmıştır.

² Н. Цветковска, **Политичките партии во парламентарните изборни борби во вардарскиот дела на Македонија (1919-1929)**, Скопје 2004, 4-5.

³ Daha detaylı: Milan Bartoš, **Međunarodno javno pravo - Ugovorno pravo**, Službeni list SFRJ Beograd 1986, 484-487.

ikinci el makinalar vasıtasıyla yapılmıştır. Bazıları daha Osmanlı döneminden kalan, ağır maddî ve sağlık ortamında çalışan litograflar, harf dizicileri ve hattatlar tarafından işlenmiştir.⁴ Olağanüstü sosyal koşulları ve siyasî gerginliklerin artışı basımevleri sahiplerini baskı sayısını yükseltecek ve kamuya daha kaliteli haber verecek, yeni basım makinaları satın almalarına sebep olmuştur. Bugün ise Balkan ülkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti koleksiyonları, kütüphaneleri ve milli arşivlerinde bu dönemden kalan az sayıda örnek bulunmaktadır. Günümüze kadar sürdürülen araştırmalara göre bu yayınların ciddi tarihsel malzeme olduğu söylenebilir. Şiddetli tarihsel koşullar ve milliyetçi kaynamaları ve Osmanlı sınırlarının yeniden çizilmesi, iki kez ad değiştiren Yugoslav Krallığı içinde kalan Rumeli Müslümanlarının hayatı ve konumu hakkında göreceli fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

İki dünya savaşı arasında (1918-1941) Yugoslavya'da Türk basını ve gazeteciliği hakkında araştırmalar İsmail Eren⁵, Gligor Todorovski⁶, Altan Deliorman⁷, Petar Mitropan⁸ ve diğer bilim adamları tarafından yapılmıştır. Sıra dışı savaş koşulları (1912-1918), Batı Rumeli Müslümanlarının kültür konumunu etkileyerek, yayıncılıktaki durumu karıştırmıştır. Basının söndürülmesi, özel

⁴ İsmail Eren, **Turska štampa u Jugoslaviji (1866-1966):** Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV (1964.1965), Sarajevo 1969.366.

⁵ İsmail Eren, **Turska štampa u Jugoslaviji ...**, 359-395.

⁶ Глигор Тодоровски, Весници на турски језик во времето од 1919- 1929 и учеството на муслиманите на општинските избори во Скопје 1920 година; bk. Разгледи, год. III, серија 3, бр. 10, Скопје 16. 07. 1961, 1000-1015. Ünlü Makedon tarihçisinin bu yazısı Türk gazetesi 'Birlik' tarafından 1. XI. 1962. tarihinde sıradaki başlıkla yayınlanmıştır: Gligor Todorovski, „1919-1929a Kadar Üsküp'te Çıkan Türkçe Gazeteler“, **Birlik**, 1. Kasım 1962.

⁷ Altan Deliorman, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kırım ve Balkanlarda Türk Neşriyat Hareketleri (Yugoslavya Türk Basını)**, Tez (Bitirme), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1966, 126-144.

⁸ Petar Mitropan bu konu üzerinde birkaç eser yayınlamıştır: **Naša štampa na jugu**, Južni pregled, sv. VII, Skopje 1932, 218-224; **Nacionalna štampa u Južnoj Srbiji pod Turcima**, bk. Južna Srbija, 1937, Beograd, 51-55; **Štampa južne Srbije**, Kaynak: Spomenik 25- godišnjice oslobođenja Južne Srbije (1912-1937), Skoplje 1937, 887- 905.

güvenlik ve ekonomik sorunlar altında yaşayan ve göçe zorlanan nüfus üzerinde yapılan baskı şekillerinden biriydi. Azınlıklara ait olan, özellikle Türk dilinde çıkan dergiler ağır devlet kanunları ve sıkıyönetimin darbelerine uğramıştır. Sahipleri ve başyazarları sıkça işkence, polis eziyeti ve durmayan yargı süreçleriyle karşılaşmıştır.

Elimize geçen tarih kaynaklarına göre Türk dilinde çıkan ilk gazetelerin 1919 yılında, zor ve gergin siyasî ve maddî durumlar esnasında yayınlandığını söyleyebiliriz. Türk entelektüel seçkinlerin gayreti, Kosova, Makedonya ve Sancak bölgelerinde yaşayan Türk, Arnavut ve Boşnak önderleri arasındaki yakınlaşmayla sonuçlanınca, bu halkların 1919 yılının Aralık ayında SHS Krallığı çapında beraberce siyasî etkinliklere başlamalarını sağlamıştır.

1919 yılında Makedonya, Kosova ve Sancak Müslümanları İslam Hakları Savunması Örgütü'nü (Cemiyet) kurmuştur. Kapsamında Hak, Hak Yolu ve Mücadele dergileri örgütün aracı olarak yayınlanmıştır. Türk halkının iltimasını kazanmak isteğinden ötürü siyasî partilerin büyük bir bölümü parti dergilerini Türk dilinde de yayınlamak için özen göstermiştir. Yugoslav Müslüman Örgütü'nün aracı olarak 1920 yılında Saraybosna'da Boşnakça Pravda gazetesi yayınlamaya başlamıştır.⁹ Özgür basının iyileşmesini zorlaştıran koşul, Yugoslav Kralı I. Aleksandar tarafından 6 Ocak 1929 tarihinde açıklanan diktatörlüktü. Meclisin dağıtılmasıyla birlikte siyasî partilerin yasaklanması özgürlüklerin büyük bölümünü kısıtlamıştır. Böyle bir durum Türk dilinde yayınlanan basının yeniden gelişmesini tehlikeye sokmuştur.¹⁰

⁹ Pravda'nın yayıncılığı hakkında : Atif Purivatra, **Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba**, Hrvata i Slovenaca; Svjetlost, Sarajevo, 1977, 459.

¹⁰ 1937 yılında Üsküp'te, Türkçe ve Sırpça dillerinde yazılan **Doğru Yol** dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Aynı şehirde 1940 yılın Nisan ayında **Müslüman Birliği** bağımsız dergisi de yayınlanmaya başlamıştır.

Sırp, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı çapında Türk dilinde basılan gazeteler:

ADALET (Pravda)-Merkezi Saraybosna'da bulunan Yugoslav Müslüman Örgütü (YMÖ) aracılığıyla yapılmıştır. İlk sayısı 1920 yılında Boşnakça ve kısmen Türkçe yayınlanmıştır.¹¹

Yugoslavya Müslümanları'nın başkenti sayılan Üsküp'te, genelde Türkçe yazılan birkaç dergi ve gazete yayınlanmıştır:

UHUVVET (Kardeşlik)-3 Ekim 1919 tarihine kadar yayınlanan Bağımsız Müslüman haftalık gazetesi.¹²

REHBER-1920 yılında çıkan Müslümanların faydalandığı bağımsız Türk gazetesi'nin 14 sayısı yayınlanmıştır.¹³

SOSYALİST ŞAFAK-Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan özgür siyasî koşulları ele alındığında, genelde yasa dışı ve sıkça yasaklanan Komünist Partisi programını taban olarak alan ve ilk kez 1910 yılında yayınlanan 'Sosyalist Şafak' (orj. Sosyalist Fecri) dergisi yeni kurulmuş Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda da yayınlanmaya devam etmiştir. Derginin yeniden basılması Müslümanlar dahil, geniş bölgedeki komünistlerin mücadeleye devam etmesini simgelemiştir. 7 Ocak 1920 tarihinde Makedonya ve Eski Sırbistan bölgeleri için örgütlenen meşhur Yugoslav Sosyalist İşçi Partisi (Komünistler) Birinci Kongresi'nde otantik bir bölgesel haber aracının yayınlanması ihtiyacı vurgulanmıştır. Girişteki sözlere göre: 'dergi halka yakın olacak ve kapsamında işçi sınıfının dileklerini ve duygularını yorumlayan bütün yoldaşlar birlikte çalışacaktır'.¹⁴ Yapılan hazırlıklardan sonra 11 Şubat 1920 tarihinde 'Sosyalist Şafak'

¹¹ 3. X. 1919 tarihine kadar sadece 12 sayı ilan edilmiştir. (İsmail Eren, **Turska štampa u Jugoslaviji...**, 383.)

¹² 12 sayıdan sonra gazetenin yayınlanması durdurulmuştur. Dergi sahibi Halil Kâzım, baş yazarı ise A. Kemal. Skoplje.

¹³ Gligor Todorovski, „1919 – 1929'a kadar Üsküp'te Çıkan Türkçe Gazeteler“, **Birlik**, 1. oktobar 1962.

¹⁴ Б. Мокров, **Развојот на македонскиот печат и новинарство, Комунист-Скопје**, Скопје 1980, 266-268

gazetesinin ilk sayısı yayınlanmıştır. Haftada iki kez yayınlanan bu gazete 16 Ağustos 1920 tarihinden itibaren Pazar hariç her gün çıkmaya başlamıştır. Fakat, tekrar edilen yerel seçimlerden önce sözde Güney Müslümanların bey örgütü olan Cemiyet'e rekabet yaratmak ve Müslüman nüfus arasında etkinin artırılması amacıyla bu derginin Türkçe dilinde de basılması kararı getirilmiştir. Aynı yılın Kasım ayı sonlarında 'Sosyalist Şafak'ın yasaklanmasına kadar Türk dilinde 12 sayı yayınlanmıştır.¹⁵ Baş yazarlardan biri de, annesi Boşnak asıllı olan, daha sonra Üsküp 'Kral Birinci Aleksandar' Büyük Medresesi'nde Türk dili öğretmenliği yapan Ferid Bayram'dı.

Resim 1

1. Karl Marx ve Friedrich Engels'in 'Komünist Manifestosu'ndan (1848) çıkarılan '*Dünyanın bütün emekçileri, birleşiniz!*' (Alm. Proletarier aller Länder vereinigt Euch!) alıntısı yanında 'Sosyalist Şafak'ın giriş

¹⁵ YSİP (k) yasal faaliyetleri esnasında gazetenin ünü artmıştır. Fakat 10 Kasım 1920 tarihinde kötü şöhretli 'Obznana' Kanun'un getirilmesiyle, yayınlanan 130 sayıdan sonra yasaklanıp, yazı kadrosu kapatılmış ve arşivine el konmuştur.

bölmelerinin birinde 'Gerçek, basın vasıtasıyla yayılan canlı sözdür' parolası vurgulanmıştır.¹⁶

BİRLİK-Yusuf Ziya Smailagiç (1886-1937) tarafından kuluran bağımsız Türk gazetesiydi.¹⁷

YENİ VAKİT-Bağımsız bilimsel, toplumsal ve edebiyat gazetesiydi. 1925 yılında kurulan gazete haftada iki kez yayınlanmıştır. Yayımcısı ve baş yazarı Yusuf Ziya Smailagiç.¹⁸

IŞIK-Yugoslavya Krallığı Demokrat Partisi'nin aracı olan bu gazete aynı zamanda Güney Sırbistan Müslümanları Demokrat Topluluğu'nun sosyal ve ekonomik gazetesiydi. 27 Temmuz 1927 ile Ocak 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Avukat Dimitriye Anastasiyeviç-Taşula tarafından (iki dilde) hazırlanmış ve yayınlanmıştır.¹⁹ Yayımcılardan biri Priboy asıllı Avukat Fevzi Hacı Hamziçoğlu Türkiye'deki 'Enka' Holding sahibi Şarık Tara (Üsküp, 1930).

SADA-YI MİLLET- MİLLETİN SESİ: 'Her Cumartesi ve Çarşamba'da yayınlanan Müslüman işleriyle uğraşan bağımsız siyasî, toplumsal ve ekonomik dergidir.' Sahibi, müdürü ve (iki dilli) baş yazarı, eski Üsküp Belediye Başkanı Aleksandar J. Bukviç idi.²⁰ Haftada iki kez çıkan, çok konuyu kapsayan bu siyasî-ekonomik gazete (Cumartesi ve Çarşamba) iki dilde yayınlanıyormuş. 1929 yılında 6 Ocak Diktatörlüğü'nün başlamasıyla birlikte yasaklanmıştır.

¹⁶ **Социјалистичка зора**, бр. 1, Скопје 11. фебруара 1920, 1.

¹⁷ bk. **Anali Leksikografskog zavoda FNRJ**. sv. II (1955), Grada za bilbliografiju goslovenske periodike, Zagreb 1955.

¹⁸ İsmail Eren, *Turska štampa u Jugoslaviji ...*, 385.

¹⁹ Б. Мокров, **Развојот на македонскиот печат и новинарство...**, 266.

²⁰ **Сада-ји Милет (Глас Народа)**, бр. 51, Скопје, субота, 17. Кану-ну Еввел (децембар), 1.

Resim 2: Sada-yi Millet (Milletin Sesi) – baş sayfa

Yugoslavya Krallığı'nda, birkaç yıl süren durgunluktan sonra Müslüman gazeteleri ve dergiler yeniden yayınlanmaya başlamıştır:

DOĞRU YOL: Üsküp Ulema Meclis Bölgesi'nin Cemaat İmamları Birliği dergisidir. Baş yazarı Yeni Pazarlı Hafız Ramiz Palyevats²¹, vekili ise Süleyman Aşkî idi. Gazetenin Boşnakça ve Türkçe'de basılan ilk sayısı 22 Ocak 1937 tarihinde yayınlanmıştır. Yazarı Muhammed Abdagiç'in (1916-1991) iddialarına göre aynı adı taşıyan daha eski tarihli dergi, Mithat Efendi Hocıç tarafından hazırlanmış ve yayınlanmıştır.²²

²¹ Hafız Ramiz Palyevats ünlü Yeni Pazar hemşerileriyle beraber katliamda şehit olmuştur. Bu infaz 21 Ocak 1945 yılında Yugoslav komünist otoriteleri tarafından gerçekleştirilmiştir. (Redžep Škrijelj, *Sandžački Bošnjaci u Makedoniji (1918-1945)*, Almanah, 27-28, Podgorica 2004, 235-243.

²² Aynı.

Resim 3: Doğru Yol gazetesinin baş sayfası

GLASNIK (SÖZCÜ): Yugoslavya Krallığı İslam Din Topluluğu Yüksek Kurulu tarafından ilk önce Belgrad (1933), sonradan ise Saraybosna'da (1937) yayınlanan gazetedir. 1945 yılına kadar basılan bu gazetenin Osmanlıca'da basılan metinleri de vardır.²³

²³ Saraybosna merkezli Yugoslavya İslam Topluluğu Yüksek kurulu 1950 yılında Glasnik dergisini yenilemiştir. Gelecek birkaç yılda Türk dilinde yazılmış metinler de yayınlanmıştı. Bugün ise Bosna-Hersek İslam Birliği Riyaseti'nin resmî gazetelerinden biridir.

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ **СКОПЈЕ, 2 МАЈ 1940.** **ГОД. I, БРОЈ 3**

МУСЛИМАНСКА СЛОГА

НЕЗАВИСНИ ЛИСТ ЗА КУЛТУРНО И ЕКОНОМСКО ПОДИЗАЊЕ МУСЛИМАНА

Руконисе и огласе слати
Уредништву Охридска ул. 18
Чек рачун бр. 81.406
Огласи се примaju по тарифи
Руконисе се не враћају

ИЗДАНИ 1 и 15 У МЕСЕЦУ	ГОДИШНА ПРЕТПЛАТА: За нашу земљу . . . 24 дин. За иностранство . . . 48 дин.	ВЛАСНИК И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК РИЗА Х. ЦЕЛАДИНОВИЋ	УРЕЂУЈЕ ОДБОР	ПРИМЕРК 1 дин.
------------------------------	--	---	---------------	--------------------------

Рођендан Њ. Кр. Вис. Кнеза Намесника
пружио је прилику за манифестовање признатија и у земљи и у иностранству Његовој политици смиривања, неутралности и јединства Југославије

На први дан приносног Ускрса у ливечком храму ме Његовог отпору због је благодарење поводом 47 ро-

гим гласница, срдчним и пуним признатија Првом регенту Југославије. А многобројни телеграми-честитке из Југославије и из других земаља, као и лични уписи у дворске књиге у Београду, сведоче о високом поштовању звијезде Њ. Кр. Вис. Кнеза Намесника.

Високо мађарско одиновање Њ. Кр. Вис. Кнеза Намесника

На дан 28 априла Његово Краљевско висиштво Кнез Намесник благодарење је прихватио у аудијенцији овлашћеног мађарског посланика барона Бакат-Беневеда, који је тим приликом по налогу Регента Мађарске, г.

је г. Мексидвајшић неважно улогу нашег свепосредственог историје народа и земље и навео неколико светских примера наших култура, који су знаменити да повеку народ против ратних силника, особито Аустро-угарске империјализме. Но нећемо нашг жалир биља је слухача у својим веројним дужностима и заостања из времена, да је потребна обнова у новим сферама које ће у себи носити више животних и научних знања и сила изборбе, у коме је њевоу и сопствена Академија у Сарајеву.

После овога, претседник друштва „Будућност“ г. Исмет Јузуџић проинирао је своју песму у прози о Мухамеду и његовом значају. Иако сити симболичне слике живота и рада овог великог Божијег посланика, песма је приказала падање старих култура пред новим, савршеним исламским прилицима, а уједно пружила велике вредне методичке карактере и уна, изразило наду у препород човјека у нове добу.

Заним је академик г. Хасим Ша-

У часу гостину, месно муслиманско добротворно друштво „Јарам“ и под одбор „Дабрета“ приредили су заједнички забаву у (Охридском дому), жетко дава новине, којој је присуствовало већином муслиманска омладина. У концертном делу програма, гроба читави успеласе и једне гласне настити певачког хора и тамбурашког оркестра Њевоке мајдресе и хора певачког друштва „Дабрета“ из Скопља, као и неколико солио продукација којејединца. У другом делу забаве одржан је шаховска играња, да коју је извоједило музички оркестар војног пензионског пука из Скопља.

У већању, 21 о. м. у 7 часова уру-тру гости су отицали, ирече Њаша, да би ушнати туристичку посету престоници.

Успех свих ових приредби и уједно били би много бољи и јачи, да су оне биле боље организоване. Ускладујући на то, ми изражавамо дубоко жељење ако наши академичари буду понекад и мало ружиче утиске из Скопља, јер Скопље је за нас велика

Resim 4: MÜSLÜMAN BİRLİĞİ'nin üçüncü sayısı baş sayfası

MÜSLÜMAN BİRLİĞİ: Müslüman kültür ve ekonomik kalkınmasını konu alan bağımsız gazetedir.

Basın ve yayımlanan gazeteler, bütün bölgede yaşayan Müslümanlar, daha doğrusu Makedonya, Kosova ve Sancak'ta yaşayan Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar ve diğer milletler için çıkmıştır. Eleştiricilere göre bütün bu gazetelerin, yöneticileri Yugoslav burjuvaları ile benzeyen 'Türk burjuvaların' ellerinde bulunuyormuş ki, ıradan halkta da bu konumdan davranış sergilemişlerdir.²⁴

CEMİYET PARTİSİ (1919-1925)

1912 - 1913 yılları arasında süren Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) ötürü Güney Sırbisan'da yaşayan Müslüman nüfusu, siyasî olarak örgütlenememiştir. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez millî ve dinî kimlik üzerindeki siyasî örgütlenmek

²⁴ Б. Мокров, **Развојот на македонскиот печат и новинарство...**, 266.

için koşullar sağlanmıştır. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda azınlıkların sosyal, dinî ve millî hakları düzenlenmiş değildi. SHS Krallığı'nda esas halklar arasında sadece Sırp, Hırvatlar ve Slovenler tanınmıştır. Bu konumda bulunan halklara millî parti kurma ayrıcalığı verilmiştir. Yasal şekilde parti kuracak durumda bulunmayan millî azınlıkların tek çaresi din şemsiyesi altında örgütlenmekti. Yeni kurulan SHS Krallığı kanunlarından ötürü etnik temeller üzerinde örgütlenmeleri mümkün olmayan Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar ve diğer Müslüman halklar, dinî unsurları üzerinde örgütlenmeye başlayıp, Cemiyet adını taşıyan Müslüman siyasî partisini kurmuşlardır. Bu şekilde, yeni devletin kurucusu olmayan milletler siyasî örgütlenmek, meclis seçimlerine girebilmek ve nihayet dinî ve millî sorunlarını çözebilmek için böyle geniş partileri enstrüman olarak kullanmak zorunda kalmışlardır.

Cemiyet Partisi'nin gelişimini dönemlere ayırabiliriz:

1. Makedonya Türkleri hakimiyeti dönemi (Aralık 1919 – Mart 1923)
2. Arnavutların hakimiyeti dönemi (Mart 1923 – Şubat 1925)
3. Cemiyet Partisi'nin siyasî sahnesindeki gölgeleri. Hiçbir zaman yasaklanmayan bu parti, rejimin darbesi sonucu olarak kendiliğinden dağılmıştır (Şubat 1925- Aralık 1928)²⁵.
4. 1919 ve 1925 yılları arasında etkinlik gösteren Cemiyet, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı devlet yetkilileri önünde Güney Sırbistan Müslümanlarının ilgi ve ihtiyaçlarını savunmakta önemli rol oynamıştır. Güney Sırbistan bölgesindeki toplumsal hayat, büyük sayıda siyasî partinin birbirleri arasındaki mücadelesiyle işaretlenmişti. Bunun sebeplerinden bazıları da bu

²⁵ Богумил Храбак, **Цемијет – Организација Муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака**, 1919-1928, Београд, 2003.

toprakta farklı etnik unsurlu milletlerin bulunması, kolonizasyon, gelişmemiş iktisat ve bu siyasî kaynamalar esnasında ateşin ortasında bulunan ekonomik sınıf açısından yetersizce farklılaşmamış nüfustur.²⁶ O dönemin siyasî partiler ve örgütleri, liderlerinin güçlü etkisi altında kalmıştır ki, bunun örnekleri Radikal Partisi lideri Nikola Paşiç ve Cemiyet Partisi lideri Necip Draga idi..

1919 ve 1923 yılları arasında Cemiyet Partisi resmî olarak iktidarın bir parçasını temsil etmiştir. Bu durum pratik açıdan gerçek değildi. Çünkü Örgüt'ün kadroları devletin yönetim birimlerine atanmamıştır. Siyasî şekilde örgütlenen Güney Sırbistan Müslümanları, Bosna-Hersek Müslümanları ile iletişim kurmuştur. Bu şekilde Krallık kapsamında Müslümanların çıkarlarını ifade edecek sıkı ve güçlü siyasî unsuru örgütlemeye çalışmışlardır.

CEMİYET ÖRGÜTÜ'NÜN ARACI-'HAK' GAZETESİ

'Hak' gazetesi Cemiyet Örgütü tarafından Güney Sırbistan bölgesinde dört yıl boyunca yayınlanmıştır. Osmanlıca Türkçesiyle ve Sırp dilinde Kiril alfabesiyle basılan bu iki dilli gazete SHS Krallığı rejimi altında yaşayan Müslüman nüfusun en otantik özgürlük aracıydı.²⁷ Necip Draga'nın önderlik ettiği Cemiyet Siyasî Örgütü 'Hak' gazetesini resmi örgüt aracı olarak tanıtmıştır.

²⁶ Надежда Цветковска, **Политичките партии... 6**, 27,

²⁷ Arhiv Jugoslavije, **Beograd Ministarstvo unutrašnjih poslova** (Yugoslavya Arşivi, Belgrat, dizi: İçişleri Bakanlığı 76/259, 1920-1925.)

Resim 5: Hak gazetesinin son sayılarından birinin ön sayfası (12 Mart 1924)

'Hak'ın yönetmeni ve sahibi H. Halidi, başyazarı ise Hasan Sadri İbrahimî idi. Bu gazetenin ilk sayısı 23 Ocak 1920 yılında yayınlanmıştır. Gazetenin kapsadığı konular tamamen Örgüt kongrelerinde getirilen kararlarla uyusmaktadır. İçeriğinde Cemiyet Örgütü'nün faaliyetleri, Yugoslav Jandarması ve Ordusu'nun Makedonya, Kosova ve Sancak bölgelerinde işlediği katliamlar hakkında röportajlar bulunmaktaydı. Gazeteciler Güney Sırbistan veya Eski Sırbistan terimlerinden çekinmişlerdir. Bu durum iktidar gazetecilerinin dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Cemiyet Örgütü anayasaya aykırı faaliyetlerle suçlanmaya başlamıştır.²⁸

Makedonya ve Sancak bölgelerinde yaşanan bazı olaylar 'Hak' gazetesi yayıncılığını, Üsküp'teki Burmalı Cami'nin yıkımı (17.11.1924) ve Vraneş Vadisi'nde (Şahoviçe ve Pavino Pole) Boşnak nüfusu üzerinde işlenen katliam hakkında birkaç metin yazmaya zorlamıştır. Bu iki makaleden sonra iktidar, gazete baskı sayısının tama-

²⁸ Љ. Чолић, Лице и наличе политичких слобода у Јужној и Старој Србији током доба парламентаризма Краљевине СХС, „Баштина“, IX-X, Приштина, 1991, 203.

mını ele geçirmiştir. Yayınladığı yazılarda 'Hak' gazetesi, iktidarı katil Sırp ve Karadağlı yarı askerî çetelerin faaliyetlerini durdurmak için tedbir almadığı için eleştirmiştir. Birinci makale Üsküp'teki Burmalı Cami'nin yıkımını, ikinci makale ise Sancak'taki kanlı olayları konu almıştır.²⁹.

'Hak' başyazarları zor duruma düşmüş, çalışanların bir bölümü tutuklandıktan sonra daha geniş çaplı çatışmalar için tehlike büyümüştür.³⁰ Belgrad'da çıkan 'Politika' gazetesi 'Hak'ın yasaklanması üzerine yazı yazmıştır.³¹ Aynı ayda başlamış olan seçim öncesi kampanyada Cemiyet liderleri, rejimle çarpışmalardan ötürü durumu iyi idare edememiştir. Belgrad gazeteleri Cemiyet liderlerinin, özellikle Ferhat Draga ve Kenan Ziya'nın aralarını bozmaya çalışmıştır. 'Hak' gazetesinin yasa dışı ilan edilmesi, bu önemli Müslüman örgütün çöküşünü hızlandırmıştır. İktidardaki partilerle (Başbakan Nikola Paşiç) sürdürülen uzun müzakereler sonuç vermemiş, bu durum partiyi zayıflatmıştır. Cemiyet liderlerinin Demokrat Partisi'ne bağlanma çabaları seçim sonuçlarını olumsuz şekilde etkilemiştir. Sebebi de Cemiyet'in Sancak Bölgesi Kolu, Örgüt'ün Saraybosna'daki YMÖ ile bağlanmak istemesidir. 'Hak' dergisinin yasak edilmesi daha sonra Cemiyet Örgütü'nün kesin yasa dışı ilan edilmesine yol açmıştır. Bunu teşvik eden etkenlerden biri de örgüt içinde yükselen Arnavut akımlarıydı.

İktidarın, Cemiyet Örgütü'ne karşı sürdürdüğü baskı 'Hak' gazetesinin 12 Aralık 1924 tarihinde kapatılmasından sonra da devam etmiştir. Aynı günde düzenlenen Cemiyet Konferansında, koalisyon (Bağımsız Radikaller ve Demokratlar) girdikleri Partilerle bir-

²⁹ Redžep Škrijelj, „Sandžački Bošnjaci u Makedoniji (1918.-1945.)“, Almanah, 27-28, Podgorica, 2004, 195-232.

³⁰ ХРАБАК Богумил, **Цемијет – Организација Муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака (1919-1928)**, Београд, 2003, 234-235.

³¹ Забрана “Хака”; **Politika**, Београд 20.11.1924.

likte ortak gazete yayınlamaya başlanacağı açıklanmıştır. Gazete, önceden Müslümanlara ait olan fakat Nastas Petroviç tarafından satın alınan 'Prosveta' basımevinde işlenecekti.³² Yeni yayınlanmaya başlayan 'Hak Yolu' gazetesi 'Hak'ın yerini alıp Cemiyet Örgütü'nün, özellikle 1925 yılındaki meclis seçimlerinden önce siyasî faaliyetlerini yaymaya çalışmıştır.

Gazetesi kapatılan Cemiyet Örgütü seçim öncesi kampanyasını da kaybetti. 'Hak' gazetesinin yasaklanmasından sonra Cemiyet Örgütü yeni gazeteler yaratmaya çalışmıştı. 1925 yılın başında iki yeni gazete çıkarıldı. 26 Ocak 1925 tarihinde yasaklanan 'Hak'ın devamı olarak 'Hak Yolu' gazetesi basılmaya başlamıştır. Daha sonra 29 Ocak 1925 tarihinde, yasaklanan 'Hak Yolu'nun devamı olarak da "Mucahede" gazetesi yayınlanmaya başlamıştır.

İktidarın adliye üzerinde sürdürmüş olduğu siyasî etki, Güney Sırbistan'da etkinlik gösteren Cemiyet Örgütü'nün baskı altında tutulması için de kullanılmıştır. Bunu kanıtlayan olgulardan biri 26 Ocak 1925 tarihinde ilk sayısı yayınlanan Türkçe gazete 'Hak Yolu'nun aynı günde kapatılması ve bütün nüshaların polis tarafından toplanmasıdır. Cemiyet Örgütü'nün yeni gazetesi 'Hak Yolu' devlet organları tarafından 'Hak' gazetesi olduğu zannedilmiştir. 'Hak Yolu'nun yasaklanması ve Akif Ahmetoviç'in tutuklanmasından sonra gazete sahibi N. Petroviç, Krala protesto mektubu göndermiş, polis vatandaşların temel haklarını hiçe sayarak, yasa dışı tutuklamalara ve henüz çıkmaya başlamamış bir gazeteyi yasaklamıştır.³³ Polis müdahalesinin bu kadar hızlı şekilde gerçekleşmesi, Cemiyet Örgütü'nün faaliyetlerini durdurulması, iktidar için ne kadar önemli olduğunun doğrudan göstergesidir

³² Забрањен цемийетски орган, „Време“, бр. 1073, дт. 13.12.1924, Београд, 1924, 1; Noel Malcolm, **Kosova një histori e shukruar**, Prishtinë, 2011, 350.

³³ И „Хак Јоли“ забрањен, „Политика“, бр. 6020, 27.01.1925, 3-4; Vladan Jovanović, **Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929**, Beograd, 2002, 345; Надежда Цветковска, **Политичките партии во парламентарните изборни борби...**, 186-187.

SONUÇ

Türk dilinde yayınlanan çok sayıda gazete Yugoslav rejimi ve milliyetçileri tarafından yasaklanmıştır ki, böyle bir durum Müslümanların Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda hayatta kalmaları için sürdürdükleri direnişin ve acımasız siyasî mücadelenin en bariz göstergelerinden biridir. Basılan malzemelerin okunması sırasında en büyük dçok göze çarpan şey şiddetli sansürdür. Bu gazetelerin yayın politikasını sürdürmek sorumlu bir işti. Çünkü bazı durumlarda olagelen dikkatsizlik çalışanların hayatlarını tehlikeye sokabilmiştir. Sıkça tekrarlanan ele konmalar ve gazetelerin kapatılması, basın özgürlüğünün var olmamanın ve tolerans eksikliğinin göstergelerinden biridir. Türk dilinde yazılmış basın araçları ihtiyacı, o dönemde bu bölgelerde büyük sayıda Türk nüfusunun yaşamış olduğuna tanıklık etmektedir. Temel insan hakların kısıtlanması, yağmacılık ve cinayetler yeni kurulan krallıkta ilk yılların özelliklerinden biridir. Basın, vatandaşların tek tarafsız haber aracıydı. Türkçe ve diğer dillerde gazetelerin sürekli olarak yeniden yayınlanması, azınlıklarını korumayı hala hedef almayan bu ülkedeki nüfusun öz hayatı için endişesini anlatmaktadır. Müslüman Örgütü 'Cemiyet'in aracı olan 'Hak' gazetesi, çıktığı beş yıl boyunca Müslümanların güçlü savunucusu ve sözcüsüne dönüşmüştür. Bu ilginç gazete makaleleri, Belgrad ve diğer şehirlerde yayınlanan medya araçları tarafından kullanılmıştır. Saraybosna'da çıkan 'Pravda' gazetesini okuduğumuzda 'Hak' gazetesinden ele geçirilen bir sürü metine rastlayabiliriz. Buradan ise 'Hak' gazetesi, kamuyu hayat sorunları hakkında güncel ve tarafsız şekilde bilgilendirdiğini görebiliriz. Bu Türk gazetesi yazılarının büyük bölümü Politika, Vreme, Obzor ve diğer yazılı araçlar tarafından aktarılmıştır. Neredeyse bütün sayıları Zagreb Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan bu gazete, Makedonya, Kosova ve Sancak Müslümanlarının siyasî ve kültür tarihinin zengin kaynakçasıdır.

KAYNAKÇA

- ALTAN Deliorman, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kırım ve Balkanlarda Türk Neşriyat Hareketleri (Yugoslavya Türk Basını)**, Tez (Bitirme), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, 1966.
- Arhiv Jugoslavije, Beograd Ministarstvo unutrašnjih poslova** (Yugoslavya Arşivi, Belgrad, dizi: İçişleri Bakanlığı 76/259, 1920-1925.)
- ANALI Leksikografskog zavoda FNRJ. sv. II (1955), **Grağa za bibliografiju jugoslovenske periodike**, Zagreb, 1955.
- YFHC Leksikografi Enstitüsü **TARİH YAZILARI, defter II (1955), Yugoslav gazeteciliği bibliografyası malzemesi**, Zagreb, 1955.
- BARTOŠ Milan, **Međunarodno javno pravo - Ugovorno pravo**, Službeni list SFRJ Belgrad, 1986.
- BARTOŠ Milan, “Uluslararası Kamu Hukuku – Anlaşma Hukuku”, **YFSC Resmi gazetesi**, Belgrad, 1986.
- ЧОЛИЋ Љиљана, **Лице и наличје политичких слобода у Јужној и Старој Србији током доба парламентаризма Краљевине СХС**, „Баштина“, IX-X, Приштина, 1991.
- ÇOLİÇ Lilana, “Güney Ve Eski Sırbistan’da SHS Krallığı Parlamen-tarizmi Süresince Siyasî Özgürlüklerin Şekli Ve Görünüşü”, **Baştina**, IX-X, Priştine, 1991.
- ЧОЛИЋ Љиљана, **Партија Џемијет као парламентарна странка у Краљевини СХС**; Историјски часопис, књ. XLVII (2000), Београд, 2002.
- ÇOLİÇ Lilana, “SHS Krallığı’nda Meclis Partisi olarak Cemiyet Örgütü”, **Tarihsel dergi**, kitap XLVII (2000), Belgrad, 2002.
- НАК (Хак), **Гласило организације јужних муслимана Краљевине СХС**, Скопље (1920-1924).

HAK, SHS Krallığı Güney Müslümanların Gazetesi, Üsküp (1920-1924).

ХРАБАК Богумил, Цемијет – Организација Муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака (1919-1928), Београд, 2003.

HRABAK Bogumil, Cemiyet – Makedonya, Kosova, Metohya ve Sancak Müslümanları Örgütü (1919-1928), Belgrad, 2003.

İSMAIL Eren, Turska štampa u Jugoslaviji (1866-1966); Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV (1964, 1965), Sarajevo 1969, 359-395.

İSMAİL Eren, Yugoslavya'da Türk Basını (1866-1966); Oryantal filoloji katkıları, XIV-XV (1964, 1965), Saraybosna 1969, 359-395.

MAKEDONYA CUMHURİYETİ DEVLET ARŞİVİ – Skopje (Üsküp) – dizi: İçişleri Bakanlığı;

MALCOLM Noel, Kosova një histori e shkruar, Prishtinë, 2011.

MALKOLM Noel, Yazılı tarihte Kosova, Priştine, 2011.

MITROPAN Petar, Nacionalna štampa u Južnoj Srbiji pod Turcima, bk. Južna Srbija, Belgrad, 1937.

MİTROPAN Petar, Türk İktidarı Altındaki Güney Sırbistan'da Milli Basın, bk. Güney Sırbista, Belgrad, 1937.

MITROPAN Petar, Naša štampa na jugu, Južni pregled, sv. VII, Skopje 1932;

MİTROPAN Petar, „Güneyde Basınımız“, Güney Araştırmaları, defetr VII, Üsküp, 1932.

MİTROPAN Petar, Štampa južne Srbije; Spomenik 25- godišnjice oslobođenja Južne Srbije (1912-1937), Skoplje 1937.

- MİTROPLAN Petar, **Güney Sırbistan Basını; Güney Sırbistan Kurtuluşu'nun 25. Yıldönümü Anıtı (1912-1937)**, Üsküp, 1937.
- МОКРОВ Боро, **Развојот на македонскиот печат и новинарство**, Комунист-Скопје, Скопје 1980, 266
- МОКРОВ Boro, **Makedon Basını Ve Gazeteciliğın Gelişimi**, Komünis – Üsküp, 1980, 266
- PURIVATRA Atif, **Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca**, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- PURIVATRA, Atif, **Sırp, Hırvat Ve Sloven Krallığı Siyasî Hayatında Yugoslav Müslüman Örgütü**; Svjetlost, Saraybosna, 1977.
- ПОЛИТИКА, бр. 6020, 27.01.1925
- POLİTİKA**, S 6020, 27.01.1925
- SADA-Yİ MİLLET** Сада-ји Милет (Глас Народа), s. 51, Скопље, субота, 17. Кану-ну Еввел (децембар).
- SADA-Yİ MİLLET (Halkın Sesi)**, s. 51, Üsküp, Cumartesi, 17 Kanu-nu Evvel (Aralık.)
- СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЗОРА**, бр. 1, Скопље 11. фебруара 1920.
- SOSYALİST ŞAFAK**, S 1, Üsküp, 11 Şubat 1920)
- ŠKRIJELJ Redžep, **Sandžački Bošnjaci u Makedoniji (1918-1945)**, Almanah, 27-28, Podgorica, 2004.
- ŞKRIYEL Recep, **Makedonya'da Sancak Boşnakları (1918-1945)**, Almanah, 27-28, Podgoritsa, 2004.
- ТОДОРОВСКИ Глигор, **Весници на турски језик во времето од 1919 - 1929 и учеството на муслиманите на општинските избори во Скопје 1920 година**; Разглед, год. III, серија 3, бр. 10, Скопје 16. 07. 1961.

TODOROVSKI Gligor, „1919-1929 Arasında Yayınlanan Türkçe Gazeteleri Ve Müslümanların 1920 Üsküp Yerel Seçimlerine Katılması“ bk. **Birlik**, 1. Kasım 1962. Benzer şekilde: Razgledi, yıl III, seri 3, S 10, Üsküp, 16. 07. 1961.

ЦВЕТКОВСКА Надежда, **Политичките партии во парламентарните изборни борби во вардарскиот дела на Македонија (1919-1929)**, Скопје, 2004.

TSVETKOVSKA Nadejda, **Makedonya'nın Vardar Bölgesindeki Seçimlerinde Siyasî Partiler Ve Mücadeleler (1919-1929)**, Skopje, 2004.

ВРЕМЕ, бр. 1073, дт. 13.12.1924, Београд, 1924.

ВРЕМЕ, S 1073, tarih 13.12.1924, Belgrad, 1924.

JOVANOVIĆ Vladan, **Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929**, Beograd, 2002.

YOVANOVIĆ Vlada, **Yugoslav Devleti ve Güney Sırbistan 1918-1929**, Belgrad, 2002.

IRAK TÜRKLERİNİN VARLIK MÜCADELESİNDE BİR İRFAN OCAĞI: KARDAŞLIK DERGİSİ

Önder SAATÇİ*

ÖZET

Bu bildiride Irak Türklerinin Bağdat'ta Yayınladığı Kardeşlik dergisinin, bu kitle üzerindeki sosyo-kültürel etkisi değerlendirilecektir.

Irak Türkleri 1918 sonrasında Irak hükümetlerince çok ciddi asimilasyon politikalarıyla karşılaşmışlardır. Bütün bu gelişmelerin karşısında Irak Türkleri edebiyat ve basın sahasındaki ürünleriyle dillerini, kültürlerini yaşatmaya ve yaymaya çabalamışlardır. Bu faaliyetlerin en önemlisi ise Bağdat'ta 1961-1976 yılları arasında Yayınladıkları Kardeşlik dergisidir. Bu dergi Irak Türklerinin en uzun soluklu ve en kuşatıcı basın organıdır. Dergide bir taraftan Türk dili, Türk tarihi, folklor ve edebiyatına dair makaleler, araştırmalar ve yazı dizileri Yayınlanmış; bir taraftan da haber ve ilanlarla Irak Türklerinin sosyal iletişimi sağlanmaya çalışılmıştır.

Kardeşlik yukarıda belirtilen yıllar arasında Arapça-Türkçe Yayınlanmıştır. Dergide Irak'taki birçok Türk yerleşim yerinden gelmiş yazarlar yazı yazmıştır. Belli sayfalarında amatör şairlere de yer verilmiş, böylece Irak Türk edebiyatının yeşermesine zemin hazırlanmıştır. Kardeşlik, Türkiye Türkü ve Irak Türkü yazarların edebiyat, fikir ve sanat ürünlerinin bir platformu olmuştur.

Derginin yeni çıkan her sayısı aile ocaklarında hasretle beklenmiştir. Dergide Türk ailelerinin çocuklarının resimleri de Yayınlanarak Irak Türkleri arasında bir duygudaşlık hedeflenmiştir.

* Oktm., Süleyman Demirel Üniversitesi, ISPARTA, kerkuklu7@hotmail.com

Kardaşlık 1976 yılında Baas Partisi'nin müdahalesiyle karşılaşmış, derginin idaresine Baas yönetimine yakın kişiler atanmışlardır. Bu tarihten sonra dergi kimliğini kaybetmiş, bir süre sonra da Yayınlanamaz olmuştur.

Kardaşlık 1999'da İstanbul'da tekrar hayata döndürülmüş ve 2003'ten sonra Bağdat'ta da aynı değerler doğrultusunda yeniden basılmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Türk, basın, kardaşlık, tarih

**AN ASSOCIATION OF WISDOM WITHIN THE STRUGGLE
FOR EXISTENCE OF IRAQI TURKMANS KARDASHLIQ
MAGAZINE**

ABSTRACT

In this notice, socio-cultural effects of Kardashliq magazine, which was published by Iraqi Turkmens in Bagdad, over the mentioned community, will be evaluated.

After 1918, Iraqi Turkmens faced with serious assimilation policies applied by Iraqi governments. Over against these events, Iraqi Turkmens tried to keep and spread their language and culture through the pieces within literature and press field. The most important of these activities is Kardashliq magazine they published between 1961 and 1976 in Bagdad. This magazine is the most long-termed and comprehensive press organ of Iraqi Turkmens. On the one hand, the articles, researches and article series related to literature, Turkish language, Turkish history and folklore were published in the magazine while social communication of Iraqi Turkmens were tried to be accomplished on the other hand.

Kardashliq was published in Arabic and Turkish between the years mentioned. In the magazine, the authors coming from various Turkish settlements in Iraq wrote articles. The works of amateur poets were published on certain pages and in this way, a basis was provided to flourish Iraqi Turkish literature. Kardashliq became a platform of literary, intellectual and artistic works by Turks of Turkey and Turks of Iraq.

New issues of the magazine were waited with longing. It was aimed to have empathy between Iraqi Turkmens through publishing photographs of children of Turkish families.

In 1977, Kardashliq faced with the intervention of Baath party and people who had close relationship with it were appointed to the

management of the magazine. After that date, the magazine lost its identity and after a period, it was not published.

In 1999, Kardashliq returned to its publication life in Istanbul and after 2003, it started to re-publish in accordance with the same values in Bagdad.

Key Words Iraq, Turk, press, Kardashliq, history

Giriş:

Irak coğrafyasına ayak basan ilk Türkler Emevîler döneminde İslâm ordularına alınan askerlerdir. Bu tarihi kaynaklarda H. 54 (M. 674) olarak gösterilmektedir¹. Ancak bundan önceki dönemlerde de Irak topraklarında yerleşmiş bulunan Türklerin bulunduğu dair sağlam kayıtlar bulunmaktadır². Abbasîler döneminde ise Türkler Irak'ta siyasette de etkili olmaya başlamışlardır.³ M. 1118-1194 tarihleri arasında Irak Selçuklu Devleti'ni ve M. 1127-1233 yılları arasında da Musul Atabeyliğini kurarak, bu coğrafyada hâkim olmuşlardır. M. 1534 yılında da Bağdat Osmanlılara geçmiş ve bütün Irak'ta, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan uzun bir Osmanlı idaresi devri başlamıştır. M. 1622'de Safevîler Bağdat'ı ele geçirmişlerse de M. 1638 yılında ünlü Osmanlı Padişahı 4. Murat Bağdat'ı ikinci kez fethederek, Irak'ta Osmanlı hâkimiyetini tekrar sağlamıştır. Bu dönemde Osmanlı idaresince, bazı askerî ve siyasi gayelerle, pek çok Türk aşiretinin Anadolu'dan bu bölgeye getirildiği ve bugün Irak'ın kuzeybatısındaki Telâfer'den bu ülkenin güneydoğusundaki Mendeli ve Bedre'ye kadar uzanan geniş bir alanda yerleştirildiğini görüyoruz⁴. Türkler tarih boyunca Irak coğrafyasında yalnızca askerî başarılarıyla var olmamış, bölgede, kendi kültürlerini de çağlar boyu yaşatarak bu toprakların bir Türk yurdu hâline gelmesini sağlamışlardır.

Irak Türklerinin kültür birikimlerini ortaya koydukları alanlardan biri de basındır. Hatta diyebiliriz ki, Irak'ta basın Türklerle başlamıştır. Nitekim Irak'ta ilk Yayınlanan gazete Osmanlı Devleti'nin

¹ Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

² Hüsamet'in Amasyalı, (Sadeleştiren ve Yayına hazırlayan: Cengiz Eroğlu), "Irak Türklerinin Menşei Basluhan", **Kardaşlık** (Nisan-Haziran 2010), S 46, s. 21.

³ Suphi Saatçi, a.g.e., 22-23; Aziz Kadir Samancı, التاريخ السياسي لتركمان العراق (**Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi**), Dar Al-Sağı Yayınları, Londra, 1999, s. 40-41.

⁴ Suphi Saatçi, a.g.e., s. 88; H. Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. XVIII-XX.

Bağdat Valisi Mithat Paşa'nın öncülüğünde ve yazı işleri müdürlüğünü ünlü Türk gazeteci ve yazar Ahmet Mithat Efendi'nin yaptığı, 15 Haziran 1869-11 Mart 1917 yılları arasında Yayınlanan iki dilli (Türkçe-Arapça) *Zevra* gazetesidir⁵. Bu gazetenin Yayına başladığı bu tarih aynı zamanda, Irak'ta Basın Bayramı olarak kutlanmaktadır⁶. Irak Türklerinin merkez şehri olan Kerkük'te ise ilk gazete *Havadis* olup, Osmanlı döneminde, 24 Şubat 1911 tarihinde Yayınlanmaya başlanmıştır. 14 Mayıs 1918 tarihinde, bu gazetenin son sayısı Yayınlanmıştır.⁷

Irak topraklarında Osmanlı, Krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde Yayınlanan daha başka bazı gazeteler ve dergiler de şunlardır:⁸

Osmanlı dönemi: Musul, Basra, Bağdat, Irak, İrşat, İnkılap, İkaz, Tezhip, Ravza, Kılıç, Yıldırım, Tefekkür, ...⁹

Krallık dönemi: El-Hakika, Cumhuriyet, Ümit İstiklal, İleri, Yeni Irak, Âfâk, ...¹⁰

Cumhuriyet dönemi (1958-2003): Beşir, Şafak, Gâvurbağı, *Kardeşlik*, Yeni Irak, Irak, Yurt, Birlik Sesi, ...¹¹

Cumhuriyet dönemi (2003'ten sonra):

Gazeteler: Aksu, Tercüman, Karar, Vefa, Kale, Delil,...

Dergiler: Türkmeneli, Işık, *Kardeşlik*, Sümer, Şafak, Yıldız, ...

⁵ Nusret Merdan, 2006-1911 العراق بين القرنين (Irak'ta İki Asır Arasında Türkmen Basını 1911-2016), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 56; Ata Terzibaşı, *Kerkük Matbuat Tarihi*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19.

⁶ Şemsettin Küzeci, *Irak Basın Tarihi (1869-2009)*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2009, s. 4.

⁷ Ata Terzibaşı, a.g.e., s. 48-49.

⁸ Bu listelerde daha çok Türkçe veya Türkçe-Arapça Yayın organlarının adları verilmiştir.

⁹ Şemsettin Küzeci, a.g.e., s. 253-254.

¹⁰ Şemsettin Küzeci, a.g.e., s. 255.

¹¹ Şemsettin Küzeci, a.g.e., s. 256-257.

Bu Yayın organlarının içinde **Kardaşlık** dergisinin Irak Türkleri için ayrı bir yeri ve önemi vardır. **Kardaşlık** Mayıs 1961’de, Bağdat’ta, aylık bir edebiyat ve kültür dergisi olarak Yayın hayatına başlamıştır. 48-56 sayfa arasında çıkan derginin dili Arapça ve Türkçedir (Türkiye Türkçesi). Ancak Irak Türkleri o yıllarda Türkçeyi Arap harfleriyle yazmaktadırlar. Bu yüzden derginin Türkçe kısmı eski yazıdır. Bununla birlikte, Temmuz 1964–Temmuz /Ağustos 1971 tarihleri arasındaki sayılarda, Arap harfli Türkçe sayfaların yanında Latin harfli sayfalar da yer almaktadır. Bu arada, derginin ön kapağında eski yazıyla “Kardaşlık” ibaresi daha küçük yazılırken “kardeşlik” anlamındaki Arapça الاخاء (El-Ehâ’) kelimesi daha büyük yazılmıştır. Arka kapakta ise ya boş bırakılmış bir sayfa yahut Irak Türklerinin yaşadıkları yerleşim yerlerinden, Irak Türklerinin önemli şahsiyetlerinden birinin fotoğrafı yer almıştır. Irak Türkleri her ne kadar yazıda Türkiye Türkçesini kullansalar da idare heyeti derginin adını yerli ağızlardaki telaffuzla “Kardaşlık” şeklinde belirlemiştir. Derginin adındaki bu kavram Irak’taki etnik unsurların kardeşliğine atıfta bulunmaktadır.¹²

Kardaşlık Irak Türklerinin en uzun soluklu ve en kuşatıcı basın organı olmuştur. Dergide bir taraftan Türk dili, Türk tarihi, Irak Türklerinin folklor ve edebiyatına dair bilgiler içeren makaleler, araştırmalar ve yazı dizileri Yayınlanmış; bir taraftan da haber, duyuru ve ilanlarla Irak’taki Türk nüfusunun sosyal iletişimi sağlanmaya çalışılmıştır. Biz bu bildirimizde **Kardaşlık** dergisinin, kuruluşuna dair bilgileri, içeriği ve Irak Türkleri için önemini anlatmaya çalışacağız.

Kardaşlık Dergisinin Ortaya Çıkış Süreci:

Irak Türkleri, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden çıktıktan sonra önce İngiliz işgaliyle karşı karşıya kaldı. Kısa bir süre sonra da Irak topraklarında İngiltere’nin güdümünde Irak Krallığı kuruldu

¹² Habib Hürmüzlü, “1- منكرات صحفي تركماني” (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-1)”, **Kardeşlik**, S 271-272 (Mayıs-Haziran 2012), s. 4.

(1921). Irak Türkleri ne İngiliz işgalini ne de Irak Krallığını benimsemiştir. Nitekim İngiliz işgaline ilk direniş hareketi de 1920'de Telafer Türklerinden geldi.¹³ Kral Faysal'ı halka kabul ettirmek için düzenlenen düzmece halk oylamasını da Irak Türkleri ve bilhassa Kerküklüer boykot etti.¹⁴ Irak Türkleri bilhassa, cumhuriyet döneminde Turancılık ve Türkiye'nin iş birlikçiliği gibi suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Bu yüzden, Irak'ta nüfus bakımından üçüncü kavmiyet olmalarına rağmen, Irak Türkleri ret ve inkâr söylemleri, arazilerine ve mallarına el konması, yerleşim yerlerinin adlarının değiştirilmesi, kanunsuz tutuklamalar, işkence, idamlar ve hatta katliamlara varan birçok mağduriyete uğradılar. Irak hükûmetlerinin bu türlü davranmasının ardında, yönetim anlayışlarına hâkim olan ırkçı yaklaşımların ve Irak Komünist Partisi'nin önemli rolü vardır.¹⁵

Bütün bu politikalara rağmen Irak Türkleri hiçbir zaman silahlı mücadele yolunu benimsemedi, daima barışçı yollarla varlığını korumayı, temel hak ve hürriyetlere dair taleplerini dile getirme yolunu seçti¹⁶. Irak Türklüğünün bu süreçte üzerinde durduğu en önemli husus Türkçeyle eğitim ve basın faaliyetlerini yürütebilmektir; ancak Krallık rejimi 1937'de Türkçe eğitime son verdi¹⁷. İngiliz işgalciler ise basın alanında türlü kısıtlamalar getirerek, Irak Türklerinin kendilerini ifade etmelerini epeyce kısıtladı. Bu dönemde, İngilizlerce Osmanlı döneminde Yayınlanan elli civarındaki Yayın organı ya kapatıldı veya bunların Yayını durduruldu. Bazı matbaalara el kondu, milliyetçi, mücadeleciler, idealist gazeteciler tutuklandı ve sansür uygulandı. Krallığın kurulmasıyla Osmanlı döneminden kalan bazı gazete ve dergiler zor şartlar altında yeniden Yayınlanmaya başlandı. Bu

¹³ Saatçi, a.g.e., s. 185-189; Habib Hürmüzlü, قوم يدعون التركمان (**Kendilerine Türkmen Denen Kavim**), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, 135-142.

¹⁴ Saatçi, a.g.e., s. 189-193.

¹⁵ Habib Hürmüzlü, a.g.e., s. 203-206.

¹⁶ Erşat Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 102-103.

¹⁷ Saatçi, a.g.e., s. 207.

dönemde Irak'ın basın hayatında bir canlanma görüldü. Bununla birlikte, birçok gazetecinin tutuklanması, gazetelerinin kapatılması ve kendilerinin sürgüne gönderilmesi gibi olaylar da Irak sahnesinden eksik olmadı.¹⁸

Krallık döneminde Kerkük'te *Kerkük, İleri ve Afak* olmak üzere üç ayrı haftalık gazete Yayınlanmıştır. Bu gazetelerden *Kerkük* ve *Âfâk*'ın dili Arapça-Türkçe, *İleri*'nin dili ise yalnızca Türkçedir. Bu Yayın organlarında aktüel hadiselerle dair haberler, resmî ilanlar ve belli başlı Irak Türkü şair ve yazarların şiirleri ve makaleleri Yayınlanmıştır. Irak'ta 1958'de kurulan cumhuriyete bu atmosfer içinde gelinmiştir¹⁹.

Cumhuriyet Irak'ta kanlı bir darbeyle kuruldu (14 Temmuz 1958). Irak Türkleri Krallık döneminde elde edemedikleri bazı temel hak ve hürriyetlerini cumhuriyetin ilan edilmesiyle elde edebileceklerini düşündüler ve Cumhuriyet'in kuruluşunu candan desteklediler. Bu süreçte ilkin, 1 Şubat 1959'da Bağdat Radyosu'ndan Türkmençe (Türkiye Türkçesi) Yayını başlatıldı. Bu, Irak Türkleri için basın Yayın alanında önemli bir kazanımdı. Irak Türkleri günde birkaç saat de olsa kendi dilleriyle, devlet radyosundan kendi kültürlerini yayabilme imkânına kavuştular. Fakat 14 Temmuz 1959'daki Kerkük Katliamı bu sevinci gölgede bıraktı. Cumhuriyet'in birinci yılı kutlamaları sırasında Kerkük sokaklarını dolduran Irak Türklerinin üzerine Komünist Kürt gruplarca yayılım ateşi açıldı, maktullerin cesetleri elektrik direklerine asıldı, otomobillere ipe bağlanarak yerlerde sürüklendi üç gün boyunca evlere girildi, bir kısım vatandaşlar silah zoruyla garnizona götürülüp çeşitli işkencelere tabi tutuldu, Türklerin dükkânları yağmalandı. Kerkük'te üç gün boyunca kamu düzeni askıya alındı. Bu faciadan sonra Irak Türklerinin bazıları Bağdat'a göç etmeyi tercih etti.

¹⁸ Şemsettin Küzeci, a.g.e., s. 28-30.

¹⁹ Nusret Merdan, a.g.e., s. 141-148.

Bağdat'a göç eden Irak Türkleri içinde çok sayıda aydın vardı ve bir şekilde seslerini duyurmak istiyorlardı. O yıllardaysa Irak Türklerinin kendilerini ifade edebilecekleri basın organlarının sayısı pek azdı. Yukarıda adı geçen “Âfâk” ve “Beşir” gazeteleri 1959 yılında rejim tarafından kapatılmış²⁰, 1926 yılından beri Irak Türklerince çıkarılmakta olan “Kerkük” gazetesi de Komünizm taraftarı ve rejimce kayırılan bir grubun eline geçmiş, adı da bir buçuk yıl süreyle (29.06.1959-15.09.1960) “Gâvurbağı” olarak değiştirilmişti.²¹ İşte bu şartlar altında Bağdat'taki Irak Türkü aydınlar hem sosyal bir örgütlenme hem de seslerini duyurma çabası içine girdiler. Böylece **Türkmen Kardeşlik Ocağı**'ni kurdular, sonra da *Kardaşlık* dergisini çıkarmaya başladılar.²²

Kardaşlık dergisinin kuruluşuna, 7 Mayıs 1960'ta Irak İç İşleri Bakanlığınca verilen izinle kurulan **Türkmen Kardeşlik Ocağı**²³ öncülük etmiştir. 1960 yılında Bağdat'ta kurulan bu Ocak bir dernek hüviyetinde idi. Ama aynı zamanda bir siyasî parti gibi Irak Türklerini temsil ediyordu. **Türkmen Kardeşlik Ocağı** Irak Türklerinin Osmanlı yönetimi sonrasında kurmuş oldukları en ciddi sivil ve demokratik örgüttü. Ocak, Irak Türklüğünün bütün meselelerini ciddiyetle ele almış ve takipçisi olmuştur. Bu kurum, bir taraftan Bağdat'ta öğrenci yurdu işleterek yükseköğrenim çağındaki Türk öğrencilerin barınma sorununa çözüm getirirken bir taraftan da geniş bir

²⁰ Bu gazetelerin rejim tarafından kapatılması 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'nın arifesindeki aylara rastlar. Katliamdan önce Irak Türklerinin bir kısmı başka illere sürülmüş, evlere girilerek silahlar ve hatta mutfakta kullanılan bıçaklar toplanmış, Türkler böylece savunmasız bırakılmışlardır. Bu iki basın organının da kapatılması bu kapsamdaki olaylar zincirinin bir halkasıdır (bk. Erşat Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49).

²¹ Nusret Merdan, a.g.e., s. 142.

²² Önder Saatçi, “Habib Hürmüzlü ile Kardeşlik'ten Kardaşlık'a”, **Kardaşlık**, S 51(Temmuz-Eylül 2011), s. 21.

²³ Bu kuruluşun adındaki Türkmen terimi etnik bir terim olup Irak'ta, 1958'de cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Irak Türklerini anlatmak için rejim tarafından, siyasî maksatlarla öne çıkarılmıştır.

kütüphane kurarak ve İngilizce, Türkçe kursları açarak Irak Türklerinin kültür yuvası oldu. Ayrıca, Ocak'ta geceler düzenlenerek konserler verildi, folklor ve tiyatro çalışmaları da yapıldı. Bu yüzden, Ocakla Irak Türklüğü âdetâ bütünüleşmişti.²⁴

Kardaşlık dergisi 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamından bir buçuk yıl kadar sonra Yayın hayatına başlamıştır. Aslında, bu durum çelişki gibi görünmektedir. Zira Irak Devleti bir taraftan 14 Temmuz katliamına göz yummuş²⁵ diğer taraftan da **Kardaşlık** dergisinin Yayınlanması hususunda herhangi bir zorluk çıkarmamıştır. Gerek **Türkmen Kardaşlık Ocağı**'nın kurulması gerekse **Kardaşlık** dergisine Yayın izni verilmesi bir bakıma, Irak Türklerine Hükûmetçe verilmiş bir gönül alma tazminatı idi. Ancak meseleye Irak Türkleri açısından bakıldığında bu dergi, bedeli **14 Temmuz**'da şehit kanlarıyla ödenmiş millî beka hareketinin olgun bir meyvesiydi. Habib Hürmüzlü'ye göre, 14 Temmuz (1959) Katliamı Irak Türklüğünün kabuğunu kırmasına vesile olmuştur. Nitekim bunun en önemli sonucu sözünü ettiğimiz Ocak'ın kurulmuş ve **Kardaşlık** dergisinin çıkarılmış olmasıdır.²⁶

Türkmen Kardaşlık Ocağı Irak'taki Türk varlığını bir çatı altında toplamaya yönelik sosyal bir atılımdı²⁷. **Kardaşlık** dergisi de Irak Türklüğünün ortak sesi olma iddiasını taşıyordu. Öyle ki, gerek

²⁴Veysel Ergin, "Irak Türkmen Kültüründe Önemli Bir Kilometre Taşı: "Kardaşlık"ten "Kardaşlık"a", **Kardaşlık**, S 69 (Ocak-Mart 2016), s. 28-32.

²⁵ 14 Temmuz (1959) Katliamı'nı gerçekleştirenlerin, o dönemlerde rejim tarafından kayırıldığı bilinmektedir. Nitekim devrin darbeci generali Abdülkerim Kasım'ın, Kerkük'teki 2. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı'nın, şehirdeki siyasî gerginliğin çatışmalara yol açabileceği yönündeki uyarılarını dikkate almaması ve iktidarı döneminde Kerkük'teki bürokrasi kademelerine ve askerî birliklere yaptığı tarafgir ve partizan atamalar Kürt militanlarının ve komünistlerin önünü açmış kısa bir süre sonra da 14 Temmuz (1959) Katliamı gerçekleşmiştir. bk. Aziz Kadir Samancı, a.g.e., s. 152-153.

²⁶ Habib Hürmüzlü, "15- مذکرات صحف ترکمانی" (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-15), **Kardaşlık**, S: 303-304-305 (Ocak-Şubat-Mart 2015), s. 2.

²⁷ Erşat Hürmüzlü, a.g.e., s. 56-57.

Ocak'ın üyeleri gerek dergide görev alanlar Irak Türklerinin yaşadığı birçok bölgeden gelmişlerdi. Mesela, Ocak'ın kurucu üyelerinden Merdan Ali, Şakir Sabir Zabit-Kerkük; Abdulkadir Süleyman-Hanekin; Yasin Abdulkerim-Telafer; Celal Aziz Nakip ise Altunköprü doğumludur.²⁸ Aynı durum dergide yazı yazarlar için de geçerliydi.

Derginin ilk idare heyetinde yer alanlar ve görev dağılımları şöyleydi:

İmtiyaz sahibi: Dr. Merdan Ali

Başyazar: Muhammet Hacı İzzet

İdari işler ve yazışmalar: Tahsin Behçet.²⁹

Bu kadroya kısa bir süre sonra Habib Hürmüzlü de katılarak yazı işlerinden sorumlu üye olarak görev almıştır. Dergiye zamanla daha başka isimler de katkı sağlamışlardır: Abdulkadir Süleyman, Fahrettin Ergeç, Rıza Demirci, İhsan S. Vasfi, Vahdettin Bahattin,...³⁰

Kardaşlık'ın ilk sayılarından itibaren yazı yazar kalem sahipleri de şunlardır: Ata Terzibaşı, Dr. Mustafa Cevat, Halide Nusret Zorlutuna, Abdulkadir Süleyman, Dr. E. Neşet İbrahim, Şakir Sabir Zabit, İhsan S. Vasfi, Ali Marufoğlu, Abdulkhakim Rejjoğlu, Mevlüt Taha Kayacı, Vahdettin Bahattin, Muhammet Hurşit Dakuklu, Habib Hürmüzlü.³¹

Kardaşlık'ın ilk sayılarından itibaren şiirleri Yayınlanan kalem sahipleri ise şunlardır: Nazım Refik Koçak, Nesrin Erbil, Muhammet Sadık, İzzettin Abdi Bayatlı, Reşit Akif Hürmüzlü, Muhammet İzzet Hattat, Salah Nevres.³²

²⁸ Habib Hürmüzlü, a.g.y., s. 2-7.

²⁹ Önder Saatçi, a.g.y., s. 21.

³⁰ Önder Saatçi, a.g.y., s. 21.

³¹ Önder Saatçi, a.g.y., s. 22.

³² Önder Saatçi, a.g.y., s. 22.

Dergide yalnız Irak Türklerinden yazarlara yer verilmemiş aynı zamanda Türkiye’den de önemli şair ve yazarların eserleri Yayınlanmıştır. **Kardaşlık**’ta eseri Yayınlanan Azerbaycan ve Türkiye Türkü yazarlardan bazıları şunlardır: Halide Nusret Zorlutuna, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Sıtkı Tarancı, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Ziya Osman Saba, Abdülbaki Gölpınarlı, Sabahattin Topuzoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, İbrahim Kafesoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Faruk Sümer, Resul Rıza, Abbas Zamanov, M. Hüseyin Tahmasıp, Mirza Ali Ekber

Derginin İçeriği:

Kardaşlık dergisi, 1961-1976 yılları arasındaki koleksiyonun birinci sayısında kendini “**Aylık Edebî ve Kültürel Dergi**” şeklinde tanıtmıştır, sonraki sayılarda Türkçe logonun altında daha ziyade **Aylık Edebiyat Dergisi** ibaresi yazılıdır. 1999 Ocak ayından itibaren İstanbul’da Yayınlanmaya başlanan **Kardaşlık** nüshalarının logosunun altında ise **Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi**, Bağdat’ta 2003 sonrasında Yayınlanmaya başlanan dergi koleksiyonlarında ise derginin içeriği hakkında şunlar yazılıdır: **Kültür Edebiyat ve Sanat Dergisi**.

Görüldüğü üzere, **Kardaşlık** ilk sayısından itibaren Irak Türklerinin dil, tarih, folklor, edebiyat, kültür ve sanat ürünlerini sergileyen, bunlar üzerinde çeşitli makalelerin ve diğer edebî türlerde yazıların yer aldığı, hatta bazı tenkit yazılarının yazıldığı, yazı dizileri de içeren tam bir kültür dergisi olagelmıştır. Dergide ayrıca çeşitli ilanlar ve okuyucu mektuplarına yer verilen köşelerle amatörlerin edebî ürünlerini sergiledikleri köşeler ve **Türkmen Kardaşlık Ocağı**’nın faaliyetlerinden bahseden haberler bulunmuştur. Derginin bilhassa 1961-1976 yılları arasındaki içeriği üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. **Kardaşlık**’ın o yıllardaki içeriği başlıca şu başlıklar altında toplanabilir:

Folklor:

Kardaşlık dergisi Irak Türklerinin folklor alanındaki çeşitli ürünlerinin ve değerlerinin kayıt altına alındığı geniş bir arşiv niteliğindedir. Her sayıda “Folklor” veya “Folklor Araştırmaları” başlığıyla bir köşede bu ürünler (hoyrat, mani, bilmece, atasözleri, deyimler, örf ve âdetler, benzetmeler, müzik, gün adları, çocuk dili, çeşitli halk inançları, çocuk folkloru, vb.) yazıya geçirilerek, kayıt altına alınmıştır. Bu köşe Mevlüt Taha Kayacı tarafından düzenlenmiş ve **Kardaşlık**'ın bir köşe taşı olmuştur. Dergi sayfalarında ayrıca folklor üzerine yazılar da Yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları; Ziraat Mühendisi Şakir Sabir'in ilk sayıdan başlayarak dört sayı devam eden “Kerkük'ün Eski Toyları”³³, Ahmet Ateş'in, “Muzafereddin Gökbörü Çağında Erbil'de Mevlût Şenlikleri”³⁴ ve A.V. imzasıyla Yayınlanan “Folklorumuzda Para”³⁵ makaleleri örnek gösterilebilir.

Şiir:

Her şeyden önce **Kardaşlık** Kerkük'le ve bütün Irak Türkleriyle özdeşleşen hoyratların çokça bulunduğu bir arşiv niteliğindedir. Dergide ayrıca hoyratla ilgili çeşitli yazılar da Yayınlanmıştır. İzzettin

³³ Ziraat Mühendisi Şakir Sabir, “Kerkük'ün Eski Toyları-1”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 1, S 1 (Mayıs 1961), s. 44; “Kerkük'ün Eski Toyları-2”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl:1, S 2 (Haziran 1961), s. 34-35; “Kerkük'ün Eski Toyları-3”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 1, S 3 (Temmuz 1961), s. 36; “Kerkük'ün Eski Toyları-4”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 1, S 4 (Ağustos 1961), s. 44.

³⁴Ahmet Ateş, “Muzafereddin Gökbörü Çağında Erbil'de Mevlût Şenlikleri”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 8, S 6 (Ekim 1968), s. 22-23.

³⁵ A.V., “Folklorumuzda Para”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 14, S 8-9 (Aralık 1974-Ocak 1975), s. 31.

Abdi Bayatlı'nın "Hoyrat"³⁶ ve Sait Besim Demirci'nin dört sayı devam eden "Hoyratlarımızın Edebî Değeri"³⁷, Aydın Kuran'ın "Türkiye Mani ve Hoyratlarından"³⁸ ve Abdulkhakim M. Rejioğlu'nun "Kerkük'ün Sesi Hoyrat"³⁹ bunlardan bazılarıdır. **Kardaşlık** Irak Türkü şairler için aynı zamanda bir platform mesabesinde. Dergide şiir yazar başlıca şairler şunlardır: Nesrin Erbil, Salah Nevres, Muhammet Sadık, Mustafa Gökkaya, Ali Marufoğlu, Nasih Bezirgân, Erşat Hürmüzlü, İzzettin Abdi Bayatlı, Fahrettin Ergeç,...⁴⁰

Halk şiiri ve divan şiiri örnekleri ile bunlar üzerine yazılan yazılar da **Kardaşlık** sayfalarında yer alan daha başka çalışmalardır. Ata Terzibaşı'nın ünlü Türk divan şairi Fuzulî ile ilgili yazmış olduğu birçok makale de **Kardaşlık** sayfalarında okuyucuya ulaşmıştır.⁴¹ Dergide, "Genç Kalemler" ve "Açılan Cumbutlar"⁴² köşelerinde ise şiir heveslileri şiirlerini ve bilhassa hoyratlarını sergilemişlerdir.

Yazı Dizisi:

Kardaşlık dergisi sayfalarında çeşitli yazı dizileri de yer almıştır. Bu yazı dizilerinden ikisi Arapça bölümünde Yayınlanmıştır. Bunlardan biri Eylül 1961'den Haziran 1962 sayısına kadar (Mayıs 1962 sa-

³⁶ İzzettin Abdi Bayatlı, "Hoyrat", **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 1, S1 (Mayıs 1961), s. 38.

³⁷ Sait Besim Demirci, "Hoyratlarımızın Edebî Değeri"-1, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1966), s. 34-35; "Hoyratlarımızın Edebî Değeri"-2, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 3 (Temmuz 1966), s. 33; "Hoyratlarımızın Edebî Değeri"-3, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 27; "Hoyratlarımızın Edebî Değeri"-4, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 5 (Eylül 1966), s. 26.

³⁸ Aydın Kuran, "Türkiye Mani ve Hoyratlarından", **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 12, S 5-6 (Eylül-Ekim 1972), s. 36-37.

³⁹ Abdulkhakim Mustafa Rejioğlu, "Kerkük'ün Sesi Hoyrat", **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 8 (Mayıs-Haziran 1967), s. 28-29.

⁴⁰ Veysel Ergin, "Kardeşlik'te Edebî Yazılar: 1-Şiirler", **Kardaşlık**, S 70 (Nisan-Haziran 2016), s. 38.

⁴¹ Ata Terzibaşı, **Fuzulî Hakkında Yazılar** (Yayına Hazırlayan: Necat Kevseroğlu), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 63-68, 69-73, 74-82, 83-87.

⁴² cumbut: tomurcuk

yısı hariç) imzasız Yayınlanan كيف تتعلم اللغة التركية (Türkçeyi Nasıl Öğrenirsin?), diğeri ise Abdulkadir Süleyman'ın kaleme aldığı ve Eylül-1964 sayısından başlayarak Temmuz-Ağustos 1971 sayısına kadar aralıklarla devam eden كل لسان بإنسان (Her Lisan Bir İnsanla...) yazı dizileridir. Bu yazı dizilerinin her ikisi de Türkçeyi öğretmeye yöneliktir. Ancak Abdulkadir Süleyman'ın hazırlamış olduğu yazı dizisi Irak rejimi tarafından şiddetli bir takibata uğramış, dizi devlet eliyle durdurulduğu gibi yazarın Ocak üyeliği feshedilmiş,⁴³ kendisinin ve akrabalarının dahi Ocak'a girmesi yasaklanmıştır.

Dil ve İmla:

Kardaşlık dergisinin Irak Türkleri için en önemli özelliği kendi dilleriyle Yayınlanan bir süreli Yayın olmasıdır. Derginin Arapça sayfaları bir mecburiyetten kaynaklansa da Türkçe sayfalar okuyucu için kitle iletişimin en üst seviyede gerçekleştiği bir bölümdü.

Irak Türkleri o tarihlerde Türkçeyle eğitim alamadıklarından ve bugünkü gibi Türkiye'deki kitle iletişim araçlarını takip edemediklerinden, bu dergide, kendi şairlerinin şiirlerini, kendi yazarlarının yazılarını veya kendi anonim halk edebiyatı ürünlerini, ana dilleriyle okudukça atalarının gönüllere işleyen sesini duyuyorlardı. Okuyucu kitlesindeki bu duyarlılıktan ötürü, dergide yalnızca edebiyat yazılarına değil, dil yazılarına da sıklıkla yer veriliyordu.

Kardaşlık'ta 1964-1971 yılları arasındaki sayıların Latin harfli sayfalarında dil meselelerinin ele alındığı "Kültür ve Dil" başlığını taşıyan bir köşe oluşturulmuştur. Ayrıca, dergide müstakil dil yazıları Yayınlanmıştır. Neriman Öztürkmen'in "Kerkük Türkmenlerinin Dili"⁴⁴ ve Sadettin Topuzoğlu'nun "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış ve Konuşulan Türkçe"⁴⁵ başlıklı yazıları örnek gösterilebilir.

⁴³ Önder Saatçi, a.g.y., s. 21.

⁴⁴ Neriman Öztürkmen, "Kerkük Türkmenlerinin Dili", *Kardaşlık (الاخاء)*, Yıl 8, S 6 (Ekim 1968), s. 54.

⁴⁵ Sadettin Topuzoğlu, "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış ve Konuşulan Türkçe", *Kardaşlık (الاخاء)*, Yıl 10, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1970), s. 56.

Kardaşlık sayfalarında en çok yazı yazarlardan bir de hiç şüphe yok ki Ata Terzibaşı'dır. Terzibaşı "Dil Sürçmeleri" başlığını taşıyan köşesinde gerek Irak Türklerinin yerli ağızlarını gerek Türkiye Türkçesini ilgilendiren konularda çeşitli görüşlerini bildirmiş, dil hatalarına işaret etmiş, böylece okuyucuda sağlam bir ana dil bilinci oluşmasına çabalamıştır.⁴⁶ Onun, İhsan S. Vasfi ile birlikte, İbrahim Dakuklu ve İzzettin Abdi Bayatlı'ya karşı girmiş olduğu imla konulu tartışmalar da **Kardaşlık** sayfalarında cereyan etmiştir.⁴⁷

Röportaj ve Mülakat:

Röportaj ve mülakat türlerine dair yazılar da **Kardaşlık**'ta yer almıştır. Bunlara örnek olmak üzere; Habib Hürmüzlü'nün Arapça bölümünde kaleme aldığı "اضواء على نادي الاخاء التركماني" (Türkmen Kardaşlık Ocağına Işıklar)⁴⁸ ve "لحظات مع الدكتور مردان علي" (Dr. Merdan Ali ile Birkaç Dakika)⁴⁹ ile Suphi Saatçi'nin "Sadettin Buluç ile Görüşme"⁵⁰ başlıklı yazılar gösterilebilir.

Kitap Tanıtımı ve Eleştirisi:

Kardaşlık dergisinde, Irak Türkleri ile ilgili Yayınlanan kitapların hem tanıtımına hem de bunlar hakkında yazılan eleştirilere yer verilmiştir. Habib Hürmüzlü'nün, İbrahim Dakuklu'ya ait التركماني الادب الشعبي (Irak Türkmenleri Halk Edebiyatı) kitabını tanıttığı ve eleştirdiği نقد كتاب الادب الشعبي التركماني (Irak Türkmenleri Halk Edebiyatı

⁴⁶ Önder Saatçi, "Ata Terzibaşı: Irak'ta Türk Dilinin Yılmaz Bekçisi", **Kardeş Kalemler**, Mayıs 2013, s. 54-55.

⁴⁷ Önder Saatçi, a.g.m., s. 50-51; "Irak Türkmenlerinden Bir Dilci: İhsan S. Vasfi", **Kardaşlık**, S 66 (Nisan-Haziran 2015), s. 25.

⁴⁸ Habib Hürmüzlü, "اضواء على نادي الاخاء التركماني" (Türkmen Kardaşlık Ocağına Işıklar), **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 1, S 1 (Mayıs 1961), s. 10-11.

⁴⁹ Habib Hürmüzlü, "لحظات مع الدكتور مردان علي" (Dr. Merdan Ali ile Birkaç Dakika), **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 1, S 3 (Temmuz 1961), s. 18-19.

⁵⁰ Suphi Saatçi, "Sadettin Buluç ile Görüşme", **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 14, S 8-9 (Aralık 1974-Ocak 1975), s. 26-28.

Kitabının Eleştirisi) yazısı⁵¹ ve Ata Terzibaşı'nın “Elifba Kitabı ve Tavsiyelerimiz” başlıklı yazısı⁵² bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca, **Kardaşlık** sayfalarında Ata Terzibaşı ve Salah Nevres arasında serbest şiir üzerine karşılıklı eleştirilerin yer aldığı yazılar da bu türün ilgi çekici örneklerindedir.⁵³

Roman ve Hikâye:

Kardaşlık dergisinde tek bir romanın izine rastlanmaktadır. O da Reşit Kâzım Bayatlı'nın “Tanrı'nın Adaleti” adlı romanıdır. Fakat bu roman dergide bir müddet tefrika edilmişse de tamamlanamamıştır. **Kardaşlık**'ta hikâye türüne ise daha fazla rastlanır. Hatta denebilir ki Irak Türkleri arasında çağdaş anlamdaki hikâyecilik **Kardaşlık** sayfalarında başlar. Dergide hikâye yazarlardan en önemli isim Haşim Kasım Salihi'dir. Salihi, **Kardaşlık**'ta beş hikâye yazmıştır. Dergide hikâye yazan diğer yazarlarsa şunlardır: Ali Marufoğlu, Mevlüt Taha Kayacı, Musa Zeki Mustafa, Sabah Hasan Necim, Mehmet Karaulus, M. Ömer Kazancı, Celal Polat, Yaşar Beyatlı, Nusret Merdan, Kemal Beyatlı, Cengiz Bayraktar, Necmettin Bayraktar, Sabah Tuzlu⁵⁴

Kardaşlık açmış olduğu yarışma, soruşturma ve özel sayılarla da Irak Türklerinin yazarlarını bu alana sevk etmiş, böylece hikâyeciliği desteklemiştir. Derginin açtığı yarışmalardan ilki Nisan 1970 sayısındaki, diğeri ise Mart 1971 sayısındaki bir ilanla duyurulmuştur. Ya-

⁵¹ Habib Hürmüzlü, “نقد كتاب الادب الشعبي التركماني” (Türkmen Halk Edebiyatı Kitabının Eleştirisi), **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 2, S 9 (Ocak 1963), s. 18-20.

⁵² Ata Terzibaşı, “Elifba Kitabı ve Tavsiyelerimiz”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 11, S 3-4 (Temmuz-Ağustos 1971), s. 17-20.

⁵³ Haydar Muhammed, “Irak Türkmen Edebiyatında Serbest Şiir Tartışmaları”, **Turkish Studies**, C 7, Kış 2012, s. 1597-1605.

⁵⁴ M. Ömer Kazancı, **Kardeşlik Dergisi, Yurt Gazetesi ve Birlik Sesi Dergisinin Üçgeni İçerisinde Türkmen Öykücülüğü**, Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, Bağdat, 2012, s. 21-31; “Irak Türkmen Edebiyatında Hikâye ve Roman Türüne Toplu Bir Bakış”, **Kardaşlık**, S 62 (Nisan-Haziran 2014), s. 38-40.

rişmalardan ilkinde eser sahipleri hikâye, makale, şiir ve hoyrat dallarında; ikincisinde ise şiir, hikâye, makale ve araştırma dallarında yarışmışlardır.⁵⁵ Derginin açtığı soruşturmaya ise dokuz edebiyatçı katılmış ve görüşlerini bildirmiştir.⁵⁶ **Kardaşlık**'ın, Irak Türk hikâyeciliğine bir katkısı da Yayınlanmış olduğu özel bir sayıyla gerçekleşmiştir.⁵⁷ M. Ömer Kazancı, bütün bu çabaların Irak Türk hikâyeciliğine ciddi katkılar sağladığını bildirir.⁵⁸

Tarih:

Ortak tarih şuuru milletleşmenin en önemli şartlarından biridir. Bunun bilincinde olan Irak Türkleri de ortak bir tarih bilinci oluşturmak için **Kardaşlık** sayfalarından yararlanmaya azami ölçülerde gayret etmişlerdir. Bu çabalarına örnek olmak üzere, Asker Mahmut'un dört bölüm devam eden eski yazılı "Birinci Cihan Savaşı'nda Irak'ta Türk Savaşı" makalesi⁵⁹, Arap yazar Mustafa Cevad'ın كركوك تووي طغرل الثالث (Üçüncü Tuğrul Kerkük'te Yatıyor) yazısı⁶⁰ ve Latin harfli sayfalarda Yayınlanan, Türk tarihçi H. Namık Orkun'a ait "Türklerin Ana Yurdu" makalesi gösterilebilir.⁶¹

⁵⁵ M. Ömer Kazancı, **Kardeşlik Dergisi, Yurt Gazetesi ve Birlik Sesi Dergisinin Üçgeni İçerisinde Türkmen Öykücülüğü**, Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, Bağdat, 2012, s. 31-32.

⁵⁶ M. Ömer Kazancı, a.g.e., s. 32-37.

⁵⁷ M. Ömer Kazancı, a.g.e., s. 35-36.

⁵⁸ M. Ömer Kazancı, a.g.e., s. 34.

⁵⁹ Asker Mahmut, "Büyük Cihan Savaşı'nda (Irak'ta Türk Savaşı)"-1, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1966), s. 28; "Birinci Cihan Savaşı'nda Irak'ta Türk Savaşı-2", **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 3(Ekim-Kasım 1966), s. 21-22; "Birinci Cihan Savaşı'nda Irak'ta Türk Savaşı-3", **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 6-7(Ekim-Kasım 1966), s. 25; "Birinci Cihan Savaşı'nda Irak'ta Türk Savaşı-4", **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 8(Aralık 1966), s. 24-25.

⁶⁰ Mustafa Cevad, "كركوك تووي طغرل الثالث" (Üçüncü Tuğrul Kerkük'te Yatıyor)", **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 2-3.

⁶¹ H. Namık Orkun, "Türklerin Ana Yurdu", **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 45.

***Kardaşlık*'ın Arapça Bölümü:**

Irak'ın resmî dilinin Arapça olması ***Kardaşlık*** dergisinin de bir kısmının Arapçayla Yayınlanması mecburiyetini beraberinde getirmiştir. Bunun yanında ***Kardaşlık***, Irak'ın hâkim nüfusu olan Araplarla Türklerle arasında bir kardeşlik köprüsü kurmayı hedeflediğinden o kitleye de hitap edebilmek için, Arapçayı kullanmak zorundaydı. Ayrıca, Irak'ta 1937'den sonra hiçbir şekilde Türkçe eğitim yapılamadığından, Irak Türklerinin yegâne yazılı anlatım aracı Arapça idi. Hatta Vahdettin Bahattin, Kahtan Hürmüzlü, Fehmi Arap gibi bazı Irak Türk'ü yazar ve şairler ürünlerini daha ziyade Arapçayla yazmaktalardı. Tabi ki ***Kardaşlık***, Arapça sayesinde Irak dışındaki Arap ülkelerinin vatandaşlarınca da okunabilir bir duruma geliyordu.

Kardaşlık'ın bazı sayfalarının Arapça basılması ona okuyucu sayısını artırma imkânı da vermekteydi. Ancak bundan daha önemlisi ***Kardaşlık*** Arapça bölümünde, kalemi güçlü pek çok Arap yazarının yazılarını da Yayınlayarak onların da katkısından istifade etmiş ve Yayın kalitesini yükseltme imkânı bulmuştur. Dergide yazı yazan başlıca Arap yazarları şunlardır: Mustafa Cevad, Safa Hulusi, İnad Gazvan, Hüseyin Mucib El-Mısri, Muhsin Cemaleddin, Yusuf İzzeddin, Nasır El-Hani, Hilal Naci, İbrahim Muhammed Neca, Meşkur El-Esedi, Mir Basri, Cafer El-Halili, Salih Cevdet, Fahri Naci El-Haris, Hıdır Abbas El-Salihi. Dergide Arapça yazı Yayınlayan Irak Türk'ü yazar ve şairlerse şu isimlerden oluşmaktaydı: Ata Terzibaşı, Habib Hürmüzlü, Vahdettin Bahattin, Hüsam Köprülü, İbrahim Dakuklu, Cemal İzzettin, Şemsettin Tahir Hancı, Erşat Hürmüzlü, Mehmet Merdan, Selahattin Hürmüzlü, Nurettin Vaiz, Nusret Merdan, Muhammet Merdan, Kahtan Hürmüzlü, Zahit Bayatlı, Adnan Kutup, Muhammet Bayat, Muhsin Behçet.

Kardaşlık'ta yazılan Arapça yazılar daha çok Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk dünyasından çevirilere yönelikti. Böylece Arap yazarların Türk kültürünü Arap okuyucuya taşıması da sağlanmış oluyordu.

***Kardaşlık*'ın Karşılaştığı Zorluklar:**

Irak'ta *Kardaşlık*'ın Yayınlandığı yıllarda hür bir basın yoktu ve çok sıkı bir sansür devredeydi. O derece ki bir gazetenin basılması ve adının konması dahi İç İşleri Bakanlığından çıkacak izne bağlıydı. Kültür ve edebiyat alanındaki matbuata bile uzun incelemelerden sonra izin verilirdi. Gazetelerde Yayınlanacak metinlerin de -okuyucu mektuplarının dahi- Yayınlanmadan önce mutlaka askerî istihbarat sansüründen geçmesi şarttı. Bu durum *Kardaşlık* dergisi için de geçerliydi. Habib Hürmüzlü, anılarında, önceleri, dergide Yayınlanacak yazıların birkaçı hariç hiçbirinin sansürden dönmediğini, bunun ardında yazı heyeti olarak kendilerinin *Kardaşlık*'ta Yayınlanacak yazılara oto sansür uyguladıklarından söz eder. Ancak bir süre sonra sık sık sansür kurulunun engellemeleriyle karşı karşıya kaldıklarını, sebebininse yazılarda Arapçadaki "الشعب التركماني" (Türkmen halkı) ibaresinin bulunması olduğunu kaydeder. Derginin yazı heyeti bu terimi kullanmak yerine "الجماهير التركمانية" (Türkmen kitleleri) ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Sansür, kullanılacak kelimelere kadar indirilmiştir.⁶²

Kardaşlık dergisi Yayın hayatı boyunca alfabe sorunuyla da yüzleşmek zorunda kalmıştır. Irak Türkleri yazıda Türkiye Türkçesini, konuşmada ise yerli ağızları kullanmaktadırlar. Türkiye'deki gelişmeleri ise dün de bugün de yakından takip etmektedirler. Türkiye'de 1928 yılında kabul edilen Latin harfleri Irak Türkmenlerinin de hedefi olagelmıştır. Bunun ardında Türkiye'den kopmama güdüsü yatmaktadır. Ancak gerek eğitim gerek basın alanında Irak

⁶² Habib Hürmüzlü, "2- مذکرات صحفی ترکمانی (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-2)", *Kardeşlik*, S 273-274 (Temmuz-Ağustos 2012), s. 7-12.

Türklüğü Latin harflerine, ancak Saddam Hüseyin rejimi devrildikten sonra geçebilmiştir. Bununla birlikte **Kardaşlık** dergisi, yukarıda da anıldığı üzere, 1964-1971 yılları arasında bazı sayfalarını Latin harfleriyle Yayınlayabilmiştir. Bu uygulama o zamanki Irak yönetiminin 7439 sayı ve 27.5.1964 tarihli kararına dayanır.⁶³ 1971 yılındaki sayılarda Latin harfli sayfa sayısı yirmi sekizi bulmaktaydı.⁶⁴ Aslında, 1964-1968 yılları arasındaki dönem Türkiye-İrak ilişkileri açısından en dostane dönemdir denebilir. Bu yüzden **Kardaşlık** da bu yıllarda sayfalarında Latin harflerine yer verebilmiştir. Oysa 1968'de iktidara gelen Ba's Partisi Arap ırkçılığını kendine şiar edindiğinden, bir süre sonra, bu hususta yasaklama yolunu tutmuştur. **Kardaşlık** dergisinin Latin harfli sayfaları 28506 sayı ve 2.10.1971 tarihli bir kararnameyle sonlandırılmıştır.⁶⁵ Hatta bir zaman sonra, vatandaşların Türkiye'den dönüşte beraberlerinde getirdikleri Türkçe gazeteler ve dergiler sınırdan içeri alınmamış, Türkçe kitap bulundurmak suç unsuru sayılmıştır. Birçok Türk ailesi o dönemde evlerinde bulunan Türkçe kitapları gizlice yakmak zorunda kalmışlardır.

Kardaşlık aynı zamanda maddi zorlukları da göğüslemek zorunda kalmıştır. Derginin 1961-1976 yılları arasındaki sayılarının basımı için gerek matbaalara gerek yazı başlıkları için hattatlara ücretlerinin verilmesi lazımdı. Oysa derginin abonelik ve ilan gelirlerinden başka bir geliri yoktu.⁶⁶ Bu yüzden, dergi bazen iki ayda bir bazen de üç ayda bir Yayınlanmak zorunda kalmıştır.⁶⁷ Maddi zorluklar derginin yeni atılımlar yapmasına dahi engel olmuştur. Bu

⁶³ Nevzat Özkan, "İrak Türk Edebî Dilinin Tarihî Gelişimi", **Turkish Studies**, C 4/8, Fall 2009, s. 89-107;

J. Zeinulabdeen Jasim, Kerkük Merkez Ağzı (Ses Bilgisi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 252.

⁶⁴ Önder Saatçi, "Habib Hürmüzlü ile Kardeşlik'ten Kardaşlık'a", **Kardaşlık**, S 51(Temmuz-Eylül 2011), s. 20-22.

⁶⁵ Nevzat Özkan, a.g.m., s. 94; J. Zeinulabdeen Jasim, a.g.e., s. 252.

⁶⁶ Önder Saatçi, a.g.y., s. 22.

⁶⁷ Nusret Merdan, a.g.e., s. 164.

bağlamda, dergi 1967 yılının Ekim ve Kasım sayılarıyla birlikte “Küçük Kardeşlik” adında, haber ağırlıklı bir ilave Yayınlanmış; ancak bu Yayın daha fazla sürdürülememiştir.⁶⁸ Bunun yanında, kaliteli yazı bulmak da Yayın heyeti için ayrı bir sorundu.⁶⁹

***Kardaşlık*'ın Kesintiye Uğraması ve Yaşatılması Gayretleri:**

Kardaşlık dergisi 1977 yılında Ba's Partisi'nin müdahalesiyle karşı karşıya kalmış, idare heyeti devlet eliyle değiştirilmiş, Ba's yönetimine yakın kişiler derginin idaresini ele almışlardır. Derginin el değiştirmesi öncesinde Irak rejimi birçok taciz girişiminde bulunmuş, fısıltı gazetesiyle üyelerin moralini ve çalışma azmini yıkmak istemiştir. Sonunda da Irak'ın o zamanki en üst yasama ve yürütme organı olan Devrim Komuta Konseyi'nin 6 Şubat 1977 tarihli kararıyla hem Ocak'ın hem derginin yönetimine el konmuştur.⁷⁰

Türkmen Kardeşlik Ocağı ve ***Kardaşlık*** dergisinin yönetimine el konulurken Irak rejimi bu tasarrufunu Dernekler Kanunu gereğince yapmış olduğunu belirtmişse de Ocak'ın ve derginin aleyhinde o güne kadar herhangi bir şikâyet söz konusu olmadığı gibi Ocak ve dergi hakkında herhangi bir idarî soruşturma da açılmamıştır. Bu durum alınan kararın tamamen keyfi olduğunu göstermektedir. Ocak ve derginin yönetimini lağveden Irak rejimi yeni yönetim eliyle önceki yönetim kurulu üyeleri hakkında dava açmış ve eski yöneticileri; kişilerin iyi niyetini kötüye kullanmak, Irak Devrimi'nden sapsamak ve yolsuzlukla suçlamıştır. Böylece Irak rejimi Ocak ve dergi yöneticilerini önce cezalandırmış, sonra yargılamıştır. Fakat Ocak'ın yeni yöneticileri mahkemede iddia ettikleri yolsuzluk suçunu ispat edemedikleri gibi, abonelik kayıtlarının incelenmesi sonucunda da

⁶⁸ Habib Hürmüzlü, قوم يدعون التركمان (**Kendilerine Türkmen Denen Kavim**), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 45.

⁶⁹ Önder Saatçi, a.g.y., s. 22.

⁷⁰ Habib Hürmüzlü, “20- مذكرات صحفي تركماني” (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-20), **Kardeşlik**, S 318-319-320 (Nisan-Mayıs-Haziran 2016), s. 2-7.

herhangi bir suiistimalin bulunmadığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumu da derginin Mart 1978 tarihli nüshasında beyan etmişlerdir.⁷¹ Bütün bunlardan maksat derginin eski yönetimini yıpratmak ve halkın gözünden düşürmektir. Aynı zamanda Irak rejimi yaptığı icraatın ne kadar yerinde olduğu izlenimini vermiş oluyordu.

Kardaşlık'ın 1961-1976 yılları arasındaki yönetim kurulu demokratik usullerle iş başına gelmiş, vatansever, idealist ve fahri çalışan üyelerden kuruluydu. Oysa derginin yeni yönetimi tamamen atanmışlardan oluşmaktaydı. Yeni yönetim kurullarında şu isimler yer almaktaydı:

Türkmen Kardaşlık Ocağı Yönetim Kurulu: Dr. Suphi Kemal Hassun (Başkan), Nazım Behçet Abdullah (Başkan Yardımcısı), Muhammet Abdurrahman Taha (Sekreter), F. N. Ali Merdan (İdare Amiri), Mahmut Rauf Avni (Muhasip), Hamdi Osman (Üye), Dr. Necat Refik Muhammet (Üye), Adil Tefvik (Üye), Celal Taha (Üye), Adnan Ahmet (Üye).⁷²

Kardaşlık Dergisi Yazı Kurulu: Celal Taha Abdulkadir (Yazı İşleri Müdürü), Fazıl Mehdi Bayat (Yazı İşleri Müdürü), Hilmi Osman (Üye), Mehmet Ahmet Haseni (Üye), Halil Ahmet Haseni (Üye), Adnan Ahmet Sadullah (Üye) ve Tahsin Behçet (Abonelik Sorumlusu)⁷³

Kardaşlık dergisi el değiştirdikten sonra eskiden beri dergide yazı yazarların büyük bir kısmı dergiye eser göndermez olur. Bu durum zamanla okuyucunun da dergiye olan ilgisini azaltır. Derginin yeni yöneticileri Irak Türklerinin önemli yazar ve şairlerine dergide yazı yazma teklifinde bulunurlarsa da bekledikleri ilgiyi görmezler. Derginin yeni yönetimi Ata Terzibaşı'ya da dergide uzun yıllar yazı yazdığı gibi yeniden yazı yazma teklifinde bulunur. Terzibaşı ise, dergiye geliştirin ben de size yazı göndereyim, diye cevap verir.⁷⁴

⁷¹ Habib Hürmüzlü, a.g.y., s.4.

⁷² Habib Hürmüzlü, a.g.y., s.3.

⁷³ Habib Hürmüzlü, a.g.y., s.4.

⁷⁴ Habib Hürmüzlü, a.g.y., s.6.

Merhum Terzibaşı kendisine iletilen bu isteği doğrudan reddetmeyerek rejimin şimşeklerini üzerine çekmekten zekice kurtulmuştur.

Dergi el değiştirdikten sonra, her ne kadar resmî kurumların abonelik katkısını almış, ilan ve reklamlarla desteklenmişse de bir türlü eski gücüne kavuşamamıştır. Dergi böylece kimliğini ve amacını kaybetmiş, gittikçe erimiş, 1991-2003 yılları arasında ise Yayınına ara vermiştir. Bu uzun aranın bir sebebi de 1991'den itibaren Irak'a uygulanan ambargonun getirmiş olduğu maddi kısıtlamalardır. Bu süre içinde **Kardaşlık** dergisinin yalnızca Haziran 1998 ve Temmuz-Ağustos 2001 sayıları çıkarılabilmektedir.⁷⁵

Kardaşlık, yukarıda anılan sebeplerden ötürü 1977 yılından bu yana Irak Türklüğünü temsil etmekten uzaktı. Bu durum Irak Türkleri arasında tatminsizliğe yol açmıştır. Derginin eski günlerine döndürülmesi için bir hamle başlatılmış ve 1997'de, İzzettin Kerkük, Erşat Hürmüzlü, Suphi Saatçi ve Suphi Salt'ın ortak girişimiyle, İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı kurulmuş⁷⁶; böylece, 1999 yılının başından itibaren İstanbul'da, **Kardaşlık** dergisi gerçek amaçla yeniden hayat bulmuştur.⁷⁷ Ocak 1999'da çıkarılan sayıya 1 numarası verilmiş ve bugüne kadar Kerkük Vakfınca çıkarılan **Kardaşlık** dergisi 71. sayısına ulaşmıştır. Kerkük Vakfınca Yayınlanan **Kardaşlık** dergisinin dili Türkçe-Arapça-İngilizcedir. Türkçe bölümü bu sayılarda tamamıyla Latin harflidir. Eski yazı yalnızca ön ve arka kapakta yer alan "Kardaşlık" logosunda kullanılmaktadır. Ön kapaktaki Latin harfli "Kardaşlık" logosu büyük, eski harfli قارداشلق ve İngilizce logo "Qardashliq" küçük boyutta; arka kapaktaki Arap harfli logo büyük, Türkçe ve İngilizce logolar küçük boyutta yazılmaktadır. İngilizce sayfaların sayısı ise diğer dillere göre daha azdır.

⁷⁵ Nusret Merdan, a.g.e., s. 164-165.

⁷⁶ Erşat Hürmüzlü, "Niçin Vakıf Kurduk!", **Kardaşlık**, S 1(Ocak 1999), s. 3.

⁷⁷ Suphi Saatçi, "Kardaşlık veya Çalınan Okulumuz", **Kardaşlık**, S 1(Ocak 1999), s. 2.

Dergide düzenli şekilde yazı yazmış ve halen yazı yazan başlıca yazarlar şunlardır: Merhum İzzettin Kerkük, Suphi Saatçi, Erşat Hürmüzlü, Habib Hürmüzlü, Mahir Nakip, Önder Saatçi, Veysel Ergin, Ziyat Köprülü, Merhum Ziyat Akkoyunlu, Acar Okan, Nazım Terzioğlu,...

Kardaşlık, ABD'nin Irak'ı işgali ve Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinden sonra Bağdat'ta da yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. Irak Türkleri, Irak'taki yeni dönemde, olağanüstü şartların hüküm sürdüğü günlerde, **Türkmen Kardaşlık Ocağı** binasına ve dolayısıyla Ocak'a sahip çıkmış; zor şartlar altında da olsa Temmuz 2003'te, derginin 204. sayısını çıkarmışlardır.⁷⁸ Bu sayıyı diğerleri de takip ederek dergi bir kere daha, hem de doğduğu yerde, Bağdat'ta hayata döndürülmüştür. Derginin 2003 sonrasında, Bağdat'ta yeniden Yayınlanmaya başlanan sayılarının dili eskiden olduğu gibi Türkçe ve Arapçadır. Ancak yeni dönemde Türkçe bölümü artık Latin harfleriyle basılmaktadır. Ön kapakta Latin harfleriyle "**Kardeşlik**" arka kapaktaysa Arapça الاخاء (El-Ehâ') logoları bulunmaktadır. Dikkat edileceği üzere, yeni dönemde Bağdat'ta Yayınlanan derginin adı artık Türkiye Türkçesi yazı dilindeki telaffuzla kaydedilmiştir. Bu durum, bir bakıma derginin, İstanbul'da Yayınlanmakta olan refiki **Kardaşlık**'tan ayırt edilmesini sağlamaktadır.

Türkmen Kardaşlık Ocağı ve **Kardeşlik** dergisinin 2003 sonrasındaki geçici yönetim kurulları da şu isimlerden oluşturulmuştur:

Türkmen Kardaşlık Ocağı yönetim Kurulu: İ. Şefik Demirdağ (Başkan), Dr. Aydın Halit Kadir (Sekreter), Hasan Ali Osman (İdare Amiri), Muhammet Abdurrahman Salihi (Muhasip) ve üyeler: R. Ömer Köprülü, Nizamettin Bayraktar, Selahattin Avni, Hasan Asker, Tahsin Dede.

⁷⁸ Habib Hürmüzlü, a.g.y., s.7.

Kardeşlik Dergisi Yönetim Kurulu: Prof. Dr. Çoban Uluhan (Yazı İşleri Müdürü), Kasım Sarıkâhya (Yazı İşleri Sekreteri), Üyeler: Doç. Dr. Hüseyin Şahbaz, Dr. Muhammet Ömer Kazancı, Dr. Suphi Nazım Tevfik, Dr. Sabah Abdullah Kerküklü, Vahdettin Bahattin, Adnan Sarıkâhya.

1961-1976 yılları arasında Bağdat'ta Yayınlanan *Kardaşlık* dergisinin koleksiyonu zamanla dağılmış ve bunlara ulaşmak güçleşmiştir. Bunu dikkate alan Habib Hürmüzlü 2009 yılında harekete geçerek eski sayıların bir araya getirilmesi için çabalamış ve bunları teknolojinin imkânlarını da kullanarak bir DVD'de toplatmıştır. Hürmüzlü *Kardaşlık*'ın ilgili sayılarının büyük bir kısmını kendi arşivinden temin etmiş, eksikleri ise Kerkük Vakfı arşivi ve Kerkük'te Yayınlanmakta olan Türkmeneli dergisinin Yazı İşleri Müdürü Necat Kevseroğlu'ndan tamamlamıştır. Bu projeye **Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı** maddi destek sağlamış, Vakfa bağlı **Türkmeneli Kültür Merkezi** de projenin yürütülmesini üstlenmiştir. DVD'nin içeriğinde yalnızca *Kardaşlık*'ın ilgili sayılarının taranmış nüshaları yer almamakta, aynı zamanda Muhammet Ömer Kazancı'nın kaleme aldığı bir "Giriş" bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde *Kardaşlık*'ın gelişimi ve içeriğine dair özlü bilgiler verilmektedir. Dergi nüshalarının sayfalarına eşlik eden Kerkük türkülerinin seçimini de ünlü Kerküklü ses sanatçısı merhum Abdurrahman Kızılay gerçekleştirmiştir. DVD'de ayrıca dergi nüshalarının Yayın tarihine göre bir konu indeksi de bulunmaktadır.⁷⁹

Sonuç ve Değerlendirme:

1. Her şeyden önce, *Kardaşlık* Irak Türklüğünün ortak vicdanından yükselen sesi temsil etmektedir. Bu kitlenin gönül dünyasının dışı vurumunda dergi en önemli platformdur. *Kardaşlık* aynı zamanda Irak Türklüğünün barışçı karakterinin de parlak bir ayna-

⁷⁹ Habib Hürmüzlü, قوم يدعون التركمان (**Kendilerine Türkmen Denen Kavim**), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 42.

sıdır. Zira Irak Türklüğü hiçbir zaman silahlı mücadeleye kalkışmamış, yalnızca kültürel varlığını devam ettirme yolunu seçmiş; bunu da dil, kültür ve edebiyat yoluyla gerçekleştirmiştir.

2. **Kardaşlık**, Irak Türklerinin demokratik seçimlerle oluşturdukları meşru bir idare heyetince çıkarılmıştır. Demokrasi fakiri olan Irak gibi bir ülkede Türklerin göstermiş olduğu bu olgunluk onların medeni seviyelerinin de bir göstergesidir.

3. **Kardaşlık** dergisinin Yayınlanmaya başlanması Irak Türklerinin basın tarihinde gerçek bir dönüm noktası teşkil eder. **Kardaşlık** kesintilere rağmen, elli yılı aşan ömrüyle Irak Türklerinin en uzun soluklu ve en kuşatıcı Yayın organı olmuştur. Derginin kuşatıcılığı bir yandan bütün bir Irak Türklüğünün şair ve yazarlarının, bu dergide ürünlerine yer verilmesi; diğer yandan dil, edebiyat, tarih ve fikir hareketlerinin büyük bir bölümünün dergi sayfaları vasıtasıyla dış dünyaya yansıtılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dergide Irak ve Türkiye Türk'ü yazarların ürünlerinin yanı sıra Arap yazarların da edebî, fikrî makalelerine yer verilmiş böylece **Kardaşlık** gerçek anlamda Irak'ta, etnik kitleler arasında bir kardeşlik kültürünün ortaya çıkarılmasına gayret edenlerin dergisi olmuştur. Ama ne yazık ki Irak Türklerinin Irak topraklarında diğer etnik unsurlarla birlikte var olma ve karşılıklı saygı ve anlayış içinde yaşama iradesi, gelmiş geçmiş Irak yönetimleri tarafından yeterince anlaşılamamış ve bu kitlenin samimiyetine karşı siyasî rejimler hakkaniyetle davranmamışlardır.

4. Uzun bir tarihin biriktirmiş olduğu Irak Türkleri kültür ve edebiyatının anonim ve yazılı ürünleri bu dergi vasıtasıyla kalıcı hâle gelmiştir. **Kardaşlık** dergisinin sayfaları bugün için Irak Türklüğünün dili, tarihi, kültürü ve edebiyatı ile ilgili araştırma yapanlar için geniş bir kaynak vazifesi görmektedir.

5. **Kardaşlık** dergisi aynı zamanda Irak Türklüğünü edebî açıdan besleyen bir okul olmuştur. Dergide genç şair ve yazarlar için belli köşeler oluşturulmuş; böylece birçok edebiyatçı ilk verimlerini bu

derginin sayfalarında okuyucuyla buluşturma imkânına kavuşmuştur.

6. **Kardaşlık**'ta Türk tarihi, edebiyatı ve Türkiye Türkçesine dair bilgiler de verildiğinden bu dergi Irak Türklerini anavatan Türkiye'ye kültürel açıdan bağlamıştır. Irak hükümetlerinin uygulamış oldukları asimilasyon politikalarına karşı, dergi, Irak Türklüğünün bir direniş kalesi olmuştur. **Kardaşlık** aynı zamanda Türkiye, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da da takip edilmiş; böylece Irak Türklüğünü bir dereceye kadar Türk dünyasıyla da buluşturmuştur. Türk dünyasında, Irak Türkleri denince ilk akla gelen süreli Yayın **Kardaşlık**'tır. Bağdat'ta 2003 sonrasında tekrar Yayınlanmaya başlanan **Kardeşlik** dergisi Türk Dünyası Edebiyat Dergileri üyesidir.

7. **Kardaşlık** dergisi aynı zamanda bir yaygın eğitim kurumu özelliği taşır. Bütün bir Irak Türklüğü kültürel açıdan uzun yıllardan beri bu dergiden beslenmiş ve beslenmektedir. Öyle ki **Kardaşlık** girdiği her evde en az bir okur ortaya çıkarmış, derginin Yayınlanması bütün Irak Türkleri arasında heyecanla beklenir olmuştur. Bilhassa, medyanın bugünkü kadar gelişmemiş olduğu devirlerde, haberciliğin ve bilgi edinmenin daha çok yazılı basın aracılığıyla gerçekleştirildiği 60'lı ve 70'li yıllarda derginin bu özelliği daha fazla öne çıkmıştır. Ayrıca, 1937'den itibaren Irak'ta Türklerin Türkçeyle eğitim almaları yasaklandığından **Kardaşlık** Irak Türklüğünün ana dilinin kaybolmaması yolunda önemli bir rol oynamıştır. Yeni nesiller gerek klasik Osmanlı imlasına dayanan eski yazıyla Türkçe okumayı, hatta 1964-1971 yılları arasındaki Latin harfli sayfalardaki yeni yazıyı **Kardaşlık** sayesinde öğrenmişlerdir.

8. "Kardaşlık'ın Küçük Dostları" adlı bir köşede Irak Türklerinin çocuklarının fotoğrafları Yayınlanarak bu kitle arasında bir duygudaşlık oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu köşe bugünkü sosyal medya uygulamalarının çekirdeği sayılabilir.

KAYNAKÇA

- AMASYALI Hüsamettin (Sadeleştiren ve Yayına hazırlayan: Cengiz Eroğlu), “Irak Türklerinin Menşei Basluhan”, **Kardaşlık** (Nisan-Haziran 2010), S 46, s. 20-22.
- ATEŞ, Ahmet, “Muzaferreddin Gökbörü Çağında Erbil’de Mevlût Şenlikleri”, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 8, S 6 (Ekim 1968), s. 22-23.
- A.V., “Folklorumuzda Para”, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 14, S 8-9 (Aralık 1974-Ocak 1975), s. 31.
- BAYATLI, H. Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- BAYATLI, İzzettin Abdi, “Hoyrat”, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 1, S 1 (Mayıs 1961), s. 38.
- CEVAD, Mustafa, “كركوك تووي طغرل الثالث (Üçüncü Tuğrul Kerkük’te Yatıyor)”, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 2-3.
- DAKUKLU, M. Hurşit, “Irak Türkmen Dili Adlı Kitap Hakkında”, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 16 S 9-12 (Ocak-Nisan 1977), s. 31-34.
- DEMİRCİ, Sait Besim, “Hoyratlarımızın Edebî Değeri”-1, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 6, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1966), s. 34-35.
- , “Hoyratlarımızın Edebî Değeri”-2, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 6, S 3 (Temmuz 1966), s. 33.
- , “Hoyratlarımızın Edebî Değeri”-3, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 27.
- , “Hoyratlarımızın Edebî Değeri”-4, **Kardaşlık** (الاءاء), Yıl 6, S 5 (Eylül 1966), s. 26.
- ERGİN, Veysel, “Irak Türkmen Kültüründe Önemli Bir Kilometre Taşı: “Kardeşlik”ten “Kardaşlık”a”, **Kardaşlık**, S 69 (Ocak-Mart 2016), s. 28-32.

-----, “Kardeşlik’te Edebî Yazılar: 1-Şiirler”, **Kardaşlık**, S 70 (Nisan-Haziran 2016), s. 34-38.

HÜRMÜZLÜ, Erşat, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

-----, “Niçin Vakıf Kurduk!”, **Kardaşlık**, S 1(Ocak 1999), s. 3.

HÜRMÜZLÜ, Habib, “اضواء على نادي الاخاء التركماني (Türkmen Kardeşlik Ocağına Işıklar)”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 1, S 1 (Mayıs 1961), s. 10-11.

-----, “لحظات مع الدكتور مردان علي (Dr. Merdan Ali ile Birkaç Dakika)”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 1, S 3 (Temmuz 1961), s. 18-19.

-----, “نقد كتاب الادب الشعبي التركماني (Türkmen Halk Edebiyatı Kitabının Eleştirisi)”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 2, S 9 (Ocak 1963), s. 18-20.

-----, “مذكرات صحفي تركماني -1 (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-1)”, **Kardeşlik**, S 271-272 (Mayıs-Haziran 2012), s. 3-5.

-----, “مذكرات صحفي تركماني -2 (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-2)”, **Kardeşlik**, S 273-274 (Temmuz-Ağustos 2012), s. 7-12.

-----, “مذكرات صحفي تركماني -15 (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-15)”, **Kardeşlik**, S 303-304-305 (Ocak-Şubat-Mart 2015), s. 2-7.

-----, “مذكرات صحفي تركماني -20 (Bir Türkmen Gazetecinin Hatıraları-20)”, **Kardeşlik**, S 318-319-320 (Nisan-Mayıs-Haziran 2016), s. 2-7.

----- **كندilerine Türkmen Denen Kavim** (قوم يدعون التركمان), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

JASIM, Jasim Zenulabdeen, **Kerkük Merkez Ağzı (Ses Bilgisi)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

KAZANCI, M. Ömer, **Kardeşlik Dergisi, Yurt Gazetesi ve Birlik Sesi Dergisinin Üçgeni İçerisinde Türkmen Öykücülüğü**, Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, Bağdat 2012.

-----, “Irak Türkmen Edebiyatında Hikâye ve Roman Türüne Toplu Bir Bakış”, **Kardaşlık**, S 62 (Nisan-Haziran 2014), s. 38-40.

KURAN, Aydın, “Türkiye Mani ve Hoyratlarından”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 12, S 5-6 (Eylül-Ekim 1972), s. 36-37.

KÜZECİ, Şemsettin, **Irak Basın Tarihi (1869-2009)**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara 2009.

MAHMUT, Asker, “Büyük Cihan Savaşı’nda Irak’ta Türk Savaşı”-1, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1966), Birinci, s. 28.

-----, “Birinci Cihan Savaşı’nda Irak’ta Türk Savaşı-2”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 3 (Ekim-Kasım 1966), s. 21-22.

-----, “Birinci Cihan Savaşı’nda Irak’ta Türk Savaşı-3”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 6-7 (Ekim-Kasım 1966), s. 25.

-----, “Birinci Cihan Savaşında Irak’ta Türk Savaşı-4”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 8 (Aralık 1966), s. 24-25.

MERDAN, Nusret, 2006-1911 العراق بين القرنين (Irak’ta İki Asır Arasında Türkmen Basını 1911-2016), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

MUHAMMED, Haydar, “Irak Türkmen Edebiyatında Serbest Şiir Tartışmaları”, **Turkish Studies**, C 7, Kış 2012, s. 1597-1605.

ORKUN, H. Namık, “Türklerin Ana Yurdu”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 6, S 4 (Ağustos 1966), s. 45.

ÖZKAN Nevzat, “Irak Türk Edebî Dilinin Tarihî Gelişimi”, **Turkish Studies**, C 4, S 8, Güz 2009, s. 89-107.

- ÖZTÜRKMEN, Neriman, “Kerkük Türkmenlerinin Dili”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 8, S 6 (Ekim 1968), (Ekim 1968), s. 54.
- REJİOĞLU, Abdulkhakim Mustafa, “Kerkük’ün Sesi Hoyrat”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 8 (Mayıs-Haziran 1967), s. 28-29.
- SAATÇİ, Önder, “Habib Hürmüzlü ile Kardeşlik’ten Kardaşlık’a”, **Kardaşlık**, S 51(Temmuz-Eylül 2011), s. 20-22.
- , “Ata Terzibaşı: Irak’ta Türk Dilinin Yılmaz Bekçisi”, **Kardeş Kalemler**, Mayıs 2013, s. 47-57.
- , “Irak Türkmenlerinden Bir Dilci: İhsan S. Vasfi”, **Kardaşlık**, S 66 (Nisan-Haziran 2015), s. 24-27.
- SAATÇİ, Suphi, “Sadettin Buluç ile Görüşme”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 14, S 8-9 (Aralık 1974-Ocak 1975), s. 26-28.
- , **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
- , “Kardaşlık veya Çalınan Okulumuz”, **Kardaşlık**, S 1(Ocak 1999), s. 2.
- SAMANCI, Aziz Kadir, التاريخ السياسي لتركمان العراق (**Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi**), Dar Al-Saqi Yayınları, Londra, 1999.
- TERZİBAŞI, Ata, “Elifba Kitabı ve Tavsiyelerimiz”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 11, S 3-4 (Temmuz-Ağustos 1971), s. 17-20.
- , **Kerkük Matbuat Tarihi**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- , **Fuzûlî Hakkında Yazılar**, (Yayına Hazırlayan: Necat Kevseroğlu), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- TOPUZOĞLU, Sadettin, “Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış ve Konuşulan Türkçe”, **Kardaşlık (الاخاء)**, Yıl 10, S 1-2 (Mayıs-Haziran 1970), s. 56.

ZİRAAT MÜHENDİSİ, Şakir Sabir, “Kerkük’ün Eski Toyları-1”,
Kardaşlık (الاءاء), Yıl 1, S 1 (Mayıs 1961), s. 44.

-----, “Kerkük’ün Eski Toyları-2”, **Kardaşlık (الاءاء)**, Yıl 1, S
2 (Haziran 1961), s. 34-35.

-----, Şakir Sabir, “Kerkük’ün Eski Toyları-3”, **Kardaşlık
(الاءاء)**, Yıl 1, S 3 (Temmuz 1961), s. 36.

-----, Şakir Sabir, “Kerkük’ün Eski Toyları-4”, **Kardaşlık
(الاءاء)**, Yıl 1, S 4 (Ağustos 1961), s. 44.

SEBİLÜRREŞAD MECMUASI'NIN ÇANAKKALE SAVAŞLARI MÜNASEBETİYLE İZLEDİĞİ YAYIM POLİTİKASI: TEFSİR YAZILARI

Mahmut ÖZTÜRK*

ÖZET

Haberleşme insanların eskiden beri önem verdikleri bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç giderek daha çok gelişen araçlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Gazete bu iletişim araçlarının başında gelir. Sanayi Devrimi ile beraber, gazetenin kullanım amacı değişmiştir. Bu tarihten itibaren gazete aynı zamanda bir propaganda aracı olmuştur. 19 yüzyılın başlarında gazetenin “çok güçlü etkilere” sahip olduğuna inanılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde, bu dönemde gazeteler, bazen kitap görevi de görmüştür. Bu dergilerden birisi de Sebilürreşad dergisidir. Diğer bir ifade ile, Sebilürreşad’daki bazı konular kitap formatında ele alınmıştır.

Sebilürreşad ilk sayısından itibaren dine ve dinî değerlere saygılı olduğunu ifade etmiştir. Sebilürreşad, yayım hayatı boyunca bu ilkelerini başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti’nin zor günler geçirdiği dönemlerde halkı bilinçlendirmeye gayret etmiştir. Çanakkale savaşlarında bu tavrı daha belirginleşmiştir. Derginin ilk sayfalarında yayımlanan tefsir yazılarıyla askerleri ve halkı cihada teşvik etmiştir. Tefsir yazıları, bazen yerini savaş ve şehadetle ilgili hadislere bırakmıştır. Dergide, ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Bu tefsir yazılarında, düşmana karşı hazırlanmak, vatan savunmasının önemi, asker ailelerine yardım etmek, birlik ve beraberlik,

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, ŞANLIURFA,
kutludogumurfa2014@hotmail.com

öne çıkan konular arasındadır. Dergi pek çok Müslüman ülkede takip edildiğinden bu yazılar askerleri ve halkı olumlu yönde etkilemiştir. Sebilürreşad'ın savaş boyunca bir nefer gibi çalışması takdire şayandır.

Anahtar Kelimeler: Sebilürreşad, Mehmet Akif, Çanakkale Savaşı, Tefsir Yazıları, Basın Gücü

THE PUBLISHING POLICY ADOPTED BY “THE SABİL AL-RASHAD MAGAZINE” DURING GALLİPOLİ WARS: TAFSİR WRITINGS

ABSTRACT

Communication is a necessity that people have always cared about since the olden times. This need has been met with increasingly evolving tools. Newspapers come at the top of these communication tools. Along with the Industrial Revolution, the aim of the use of newspapers has changed. From then on, newspapers have also become a propaganda tool. At the beginning of the 19th century, newspapers were believed to have "very powerful influences". During this period in the Ottoman Empire, newspapers also served as a book sometimes. One of these is Sabil al-Rashad Magazine. Especially during periods when the Ottoman Empire had a hard time, it tried to raise awareness of the people. In other words, some topics in *Sebilürreşad* were discussed in the book format.

Sabil al-Rashad has declared right at the beginning that it would respect religion and religious values. Sabil al-Rashad has maintained these principles successfully throughout its publishing period. It tried to raise consciousness among people especially during the hard times of the Ottoman State. This attitude became more evident in the Gallipoli War. With the tafsir writings published on the first pages of the magazine, it encouraged soldiers and the public to do jihad. Tafsir writings sometimes left their place to hadiths (studies or writings??) about war and martyrdom. The conditions of the country and the possible solutions were also discussed in the magazine. Preparation for the enemy, the significance of defending homeland, helping soldiers' families, unity and solidarity were among the outstanding topics in this Tafsir writing. Since the magazine had been followed in many Muslim countries, these writings have affected the soldiers and the public positively. The work of Sabil al-Rashad during the war as if it was a private is highly appreciable.

Key Words: Sabil al-Rashad, Mehmet Akif, Gallipoli Wars, Tafsir Writings, Press Power,

Giriş

İnsan medeni bir varlık olarak içinde yaşadığı toplumdan soyutlanarak sağlıklı bir yaşam sürdüremez. Biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları zorunlu olarak onu bir sosyal grubun içine iter. Grubun diğer bireyleriyle sözlü sözsüz mesaj alışverişinde bulunur. Bu iletişim türleri bireysel iletişim, bireyler arası iletişim, grup iletişimi, örgütsel iletişim ve kitle iletişimi, şeklinde giderek genişleyen bir çeşitliliğe sahiptir. Dolayısıyla birey günlük yaşantısında farkında olarak veya olmayarak çevresinden pek çok mesaj alır. Bu mesajların bir kısmı öncelikle farkındalık yaratmayı hedeflerken bazılarının amacı ise bireyde kalıcı iz bırakmaktır. İyi planlanmış ikna ve propaganda yöntemleriyle kişide belli düzeyde davranış değişiklikleri sağlanabileceği bu gün de kabul edilmektedir. İnsanın bu özelliğinin farkında olanlar daima bundan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Sanayi Devrimi ile beraber bu süreç büyük bir ivme kazandığından konuyu 18. yüzyıla kadar geri götürmek mümkündür. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de başlayan ve 19. yüzyılda bütün Avrupa ülkelerine yayılan Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde üretim şeklinin değişimini temsil eder. Çünkü geçmişten günümüze toplumdaki ilişkiler zamanla değişmiş ve daha karmaşık hale gelmiştir. Sürecin zorunlu bir sonucu olarak yaşanan göçlerle, kalabalıklaşan insan grupları içinde insanın bireysel tutum ve davranışları kitlesel tutumlara ve davranışlara evrilmiştir. Günümüz toplum bilimcileri 19. yüzyıldan itibaren toplumların kiteselleştiğini ve kitle toplumu haline geldiğini ifade etmişlerdir. Kitlesel iletişimi doğuran bu süreçte gazete ilk kitlesel iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Başlangıçta sadece vergi veren zengin iş adamlarının alabildiği gazeteler artık çok sayıda ve daha ucuz bir şekilde okuyucularla buluşabilmektedir. Bu durum doğal olarak daha çok insanı kısa sürede etkileme imkânını da beraberinde getirmiş bulunmaktadır.

¹ Kılıç, Deniz, “Medya Kavramı ve Toplum”, **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 51- 90, S73-74.

19. yüzyılın sonu ile II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadarki süreç, yapılan iletişim araştırmalarında iletişim açısından “Güçlü Etkiler Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu dönemde medyanın insanlar üzerinde çok güçlü etkilere sahip olduğu ön kabulü vardır. Bu nedenle de bu zaman diliminde geliştirilen kuramlara “Hipodermik Şırınga”, “Gümüş İğne” ve “Sihirli Mermi” gibi isimler verilmiştir. Tıpkı bir şırıngadan ilacın insan vücuduna enjekte edilmesi veya bir merminin yönünden sapmaksızın tam hedefine ulaşması gibi medya aracılığıyla insanların istenildiği gibi yönlendirilebileceği öne sürülmektedir. Psikolojinin Uyarın-Tepki modelinin kullanıldığı ilk dönemin iletişim çalışmalarında medya mesajlarının birer uyarın olduğu ve bu uyarana karşılık vermelerde tepki olarak kabul edilir.² Bu evrede I. Dünya Savaşı sırasında kitle iletişim araçlarının propaganda ve manipülasyon amaçlı kullanımı söz konusudur. Kitle iletişim araçlarının propaganda gücü savaşın taraflarınca yoğun bir şekilde kullanılmıştır.³

Bu dönemde gazetelerin, kitabın önüne geçmiş olması kitap olarak yayımlanacak nitelikteki birçok konunun gazetelerde tefrika edilmesi (yazı dizileri) ve dizilmiş bu metinlerin dağıtılmayarak ayrıca kitap olarak basılması alışkanlığını ortaya çıkardı. Bu uygulamalar 20. Yüzyıl başlarında da devam etti. Bu durum kitap yayımlarını izleme olasılığını da ortadan kaldırdığı gibi aynı zamanda basın öneminde de artırdı. Önceliğin gazeteye geçmesi, yeni kültürlerin belirlenmesinde bir olayın öncesiyle ve sonrasıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmesi yaklaşımının gazetede kullanılmasına yöneltti.⁴

Osmanlı'da matbaanın kullanımının gecikmesi, kitap basımını ikinci planda bırakıp gazeteciliğe ağırlık vermekle neticelendi. Bu

² Cangöz, İncilay, “İletişim Kuramları”, **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 51- 71, S 52.

³ Kılıç, Deniz, “Medya Kavramı ve Toplum”, **Medya ve İletişim**, S 78.

⁴ Onursoy, Sibel, “Türkiye’de Medya”, **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 136-162, S 137.

yüzden *Takvim-i Vekayi* hem bir tarih belgesi, hem eğitim aracı, hem de Osmanlı devlet düzeninin savunucusu olarak rol üstlendi.⁵ Ardından belli aralıklarla *Ceride-i Havadis* (31 Temmuz 1840), İlk özel gazete *Tercüman-ı Ahval* (21 Ekim 1860), Şinasi tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkâr* (27 Haziran 1862), *Muhbir* (1867), *Basiret Gazetesi* (1870), Mehmet Arif tarafından çıkarılan *Ayine-i Vatan* (1867), Ali Raşit ve Filip Efendilerin gazetesi *Terakki*, (1869), ve başyazarı Namık Kemal olan, *İbret* gazetesi (13 Haziran 1872) çıktı.⁶

Bu dergilerden birisi de 1908 yılında başladığı yayım hayatına uzun süre devam eden *Sıratımüstakim* (daha sonra *Sebilürreşad*,) dergisidir. Aşağıda görüleceği üzere yayım politikasından en ufak bir sapma göstermeksizin uzun süre yayımlanan bu dergi, daima din, vatan ve milletten yana olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çalkantılı bir döneminde yayım hayatına başlayan dergi, resmi bir yayım organı gibi çalışmış, gerek Çanakkale savaşları gerekse İstiklal Savaşı boyunca var gücü ile kurtuluş mücadelesini desteklemiştir. Derginin içeriği de yukarıda belirttiğimiz gibi yer yer kitap konularıyla benzeşmektedir.

1. Bir Medya Kuruluşu Olarak *Sebilürreşad*,

Sebilürreşad, II. Meşrutiyet'in ilanından (23-24 Temmuz 1908) yaklaşık bir ay sonra (27 Ağustos 1908) *Sıratımüstakim* adıyla yayım hayatına başlamıştır. İlk kurucuları Ebül'ulâ Zeynelâbidin (Ebül'ulâ Mardin) ve H. Eşref Edip'tir. Başlık klişesi altında "Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bâhis haftalık gazetedir" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare 50. sayıdan itibaren "Siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasi ve gerek içtimaî ve medenî ahval ve şuûn-i İslâmiyye'den bahse-der" şeklinde değiştirmiştir. 182. sayıdan itibaren adını *Sebilürreşad* olarak değiştirdikten sonra ise bu ifade klişede "Dinî, ilmî, edebî, siyasi haftalık mecmûa-i İslâmiyye'dir " şeklinde yer almıştır.⁷ Derginin

⁵ Onursoy, "Türkiye'de Medya", S 143.

⁶ Diğer örnekler için bk. Onursoy, "Türkiye'de Medya" S 139-144.

⁷ Efe, Âdem, "Sebilürreşâd", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 251.

ilk sayısından itibaren dikkat çeken din vurgusu 182. sayıdan itibaren “mecmûa-i İslâmiyye” şeklinde daha iddialı hale gelmiştir.

Dergi klişesinin sağ ve sol köşelerinde de, diğer yazılardan daha büyük puntolarla iki âyetten alınmış ibareler bulunmaktadır. “ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ ” ve “ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ” ibarelerinde dikkat edildiği üzere derginin ilk ve ikinci isimleri yer almaktadır. İlk pasaj Nûr sûresinde geçmektedir. Âyetin tam metni mealen şöyledir: “*Andolsun biz (bilmediklerinizi size) açık seçik bildiren âyetler indirdik. Allah, dilediğini “sırat-ı müstakime” / doğru yola iletir.*”⁸ *Sebilürreşad*, adının esin kaynağı olan âyet ise Mü’minûn suresinde yer almaktadır: “*O iman eden kimse: Ey kavmim! dedi, siz bana uyun, sizi “Sebilürreşada” / doğru yola götüreceğim.*”⁹ Görüldüğü gibi dergi dinî değerlere saygılı duruşunu dikkat çekecek açıklıkta sergilemektedir. Yazı kadrosu da *Sebilürreşad*’ın yayım politikası hakkında fikir vermektedir. Daha sonra adından çok söz ettirecek bir meal yazan ve şüirlerinin en temel kaynaklarından birisi Kur’an âyetleri olan Mehmet Akif (Ersoy) Cumhuriyet döneminde yazacağı *Hak Dini Kur’an Dili* adlı tefsiriyle önemli bir boşluğu dolduracak olan Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır), Buharî’nin *Tecrid-i Sarih*’in tercümesini yapacak kadar hadis ilmine vakıf olan Ahmed Naim (Babanzâde), daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı üçüncü başkanı olacak olan Ahmet Hamdi (Aksekili), 1911 yılında şeyhülislâm olarak görev alan Mûsâ Kâzım bunlardan sadece bazılarıdır. Mısırlı müfessir Muhammed Abduh’tan M. Ferîd Vecdî’nin yaptığı çeviriler de derginin en devamlı yazılarından olmuştur.

Sıratı müstakim zorunlu bir ara vermeden sonra *Sebilürreşad*, adıyla daha düzenli, daha geniş bir yazar kadrosu ile yayıma hazırlanırken gündemlerinde birtakım aktüel başlıkların yanında hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ağırlıklı konu başlıkları da bulunuyordu. Yayım kurulu, tefsir kısmının Mehmet Akif tarafından yazılmasını istemişti. Mehmet Akif bu konuda çekincesini dile getirirse de sonra kabul etmiş ve yaz-

⁸ Nur, 24/46.

⁹ Mü’minûn, 40/38.

maya başlamıştır. Eşref Edip'in şu sözleri neticenin çok olumlu olduğunu göstermektedir: "Filhakika üstad bu yolda tercüme ve tefsire başladı. Kur'an'ın belagatini, ulviyetini öyle açık, öyle sade bir lisanla gösterdi ki herkes hayrette kaldı."¹⁰

Mehmet Akif'in ilki 8 Mart 1912 tarihinde yayımlanan tefsir yazıları 28 Ağustos 1913 tarihine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında 36 adet tefsir yazısı kaleme almıştır. Muhtelif konularda kaleme alınan bu tefsir yazıları sonraları ağırlıklı olarak toplumsal konuları işlemiştir. İttihad-ı İslam, İslamî değerlere bağlılık, geçmiş milletlerin başına gelenler, azim ve tevekkül, Kur'an-ı Kerim'i saldırılara karşı savunma gibi.¹¹

Çanakkale savaşlarının başladığı hafta *Sebilürreşad*, dergisinde Sabah gazetesinden iktibas edilerek yayımlanan bir yazı savaş karşısında basın durumunu tartışmaktadır. Yazıda basının Osmanlı Devleti'nin bu son savaşına (I. Dünya Savaşı) ilişkin samimiyet ve gayretle elinden geleni yaptığını, ancak İslam cihadına yönelik yayım görevlerinin tamamlanmadığı dile getirilmektedir. Özetle diğer İslam memleketlerindeki Müslümanların gözlerinin Hilafet merkezinde olduğu, burada elde edilecek zaferlerin basın aracılığıyla oralara duyurulmasının onların morallerini fevkalade yükselteceği belirtilmektedir. *Sebilürreşad*'ın daha sonra birebir takip edeceği yayım politikası bu yazıda basının görevleri arasında zikredilmektedir: "Elbette birleşeceğiz. Ümmet-i Muhammed elbet birleşecek, fakat ondan evvel hudutlarımızdaki İslam ve Osmanlı ordusuna o müjde-i cihad ile beraber gönderilecek menâkıb-ı diniyeyi, teşci'ati, vatan destanlarını, nağamat-ı milliyeyi arttırmaya matbuat son dereceye kadar sarf-ı gayret etmelidir. Mümkünse cihad hakkında Lisan-ı Nebvî'den sadır olmuş bir hadisi şerif, efvâhı fuhulden çıkmış bir hik-

¹⁰ Eşref Edip, **Mehmet Akif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları**, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul, 1962, S 28.

¹¹ Bu tefsir yazılarının bütün konuları için bk. Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmed Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar**, Ankara, 2013, S 35-137.

met bırakmayalım. Biz yazalım. Tekrardan bile hazar etmeyelim” Yazıya göre basın, memlekette olan biten hadiseler ve halkın duygularıyla ile cephede savaşmakta olan askerler arasında tercüman olmalıdır. Dinlenme zamanlarında bu dergilerden birisini okuyan bir subay veya okuma yazma bilen bir asker okuduğu satırlarla bilenecek, güçlenecektir.¹² *Sebilürreşad*'ın Çanakkale savaşları boyunca çıkan sayıları incelendiğinde bu yazıda tavsiye edilen yayım programı ile büyük oranda örtüştüğü görülecektir.

Çanakkale savaşları boyunca *Sebilürreşad*'ın yer verdiği tefsir yazılarına geçmeden önce genel olarak yayım politikasına değinmek ve on dört ay boyunca dergide yayımlanan yazıların niteliklerine göz atmak yerinde olacaktır.

1.1. Tefsir Yazıları

İleride detayları ile ele alacağımız tefsir yazıları *Sebilürreşad*'din vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır. Çoğunlukla derginin ilk sayfasında yer alan tefsir yazılarının bir kısmı Mehmet Akif'in kaleminden çıkan manzum tefsirlerdir. Tefsir yazıları bazen özel bir başlıkla bazen de Tefsir-i Şerif genel başlığı altında yayımlanmıştır. Bu yazıların müellifi, çoğunlukla Mehmed Fahreddin'dir. Muhammed Abduh'tan yapılan tercümelemler olduğu gibi, Aksekili Ahmed Hamdi'nin de bir yazısı yer almaktadır. Çanakkale savaşlarının başladığı günlerde daha çok cihadla ilgili âyetlerin tefsirine yer verilirken savaşın sonlarına doğru 341-352. sayıları arasında Abdulazizi Çavuş'un kaleminden daha çok tefsir usulüne ilişkin konulara yer verilmiştir. Çanakkale savaşları boyunca devletin verdiği birtakım özel görevleri ifa etmek üzere İstanbul dışında olan Mehmet Akif Ersoy'un bu süre zarfında daha çok şiirlerine yer verilmiştir.

¹² İsimli, “Matbuat: Cihad-ı Ekberin Ehemmiyet ve Azametini Anlatmak Matbuat İçin Bir Vecibedir.” *Sebilürreşad*, C XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S15. Bu yazı 3 Teşrinisani 1330 tarihli *Sabah* gazetesinden iktibas edilmiştir.

1.2. Hadis-i Şerifler

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına katkıda bulunan en büyük kaynak, hadis-i heriflerdir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan veya almayan pek çok husus Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla vuzuha kavuşturulmuştur. Bu sebeple İslami ilimlerde hadislerin yeri ve önemi tartışılmayacak derecede muhkemdir. Hz. Peygamber'in bazen kendiliğinden bazen de arkadaşlarının sorusuna cevaben yaptığı açıklamalar hadis ilminin konularını oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in ümmeti ile iç içe yaşaması ve onlara soru sorma hususunda gösterdiği toleranslı tutum hadis külliyyatının içeriğinin çok geniş bir yelpazede şekillenmesine yol açmıştır. Hz. Peygamber'in gördüğü olumsuzlukları zaman geçirmeden müdahale ederek düzeltmesi gibi, ashab-ı kiram da dine müteallik konularda çekinmeden ona sorularını yöneltebilmişlerdir. Asr-ı Saadet'teki kadınların da bu serbestlikten yeterince faydalandıkları ve bütün sorularını yerli yerince sordukları bizzat Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir.

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de Allah yolunda cihad etmenin faziletine paralel olarak, Hz. Peygamberden de Allah yolunda cihad etmenin fazileti, vatan müdafaasının önemi, düşmanlara karşı hazırlıklı olmanın gereğine ilişkin pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bu konudaki hadisler sahih hadis kitaplarında cihad ve savaşla ilgili özel bir bölüm oluşturacak miktardadır.¹³

Tefsir yazılarının yer almadığı sayıların çoğunda öncelik hadis-i şeriflere verilmiştir. Ahmet Naim tarafından seçilen bu hadis-i şerifler savaş ve şehadetle ilgilidir. Deniz savaşlarının kızıştığı Mart 1915 dolaylarında çıkan sayılardaki hadislerin özellikle deniz savaşlarıyla

¹³ bk. Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875) **el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ani'l-adli ila Resulillah Sa.v. (Sahihu Müslim)** [Tah.Muhammed Muad Abdulbaki] Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy-bty, "Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer"; Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiü's-sahih**, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1980, "Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer", "Kitabü'l-Megazi".

ilgili olması, bu derlemenin özenle ve dikkatle yapıldığını göstermektedir. Hadislerin dergide yer almaya başladığı 314. sayıda şöyle bir nota yer verilmektedir: “Düşmanlarımızla tutuştuğumuz bu harb-i bî-emân esnasında ahkâm-ı cihadın müstenit olduğu ahadis-i şerife-i nebeviyeyi bilmekteki fevâid-i ‘uzma gayr-ı münker olduğundan bu babda vus’ ve imkân dairesinde fazla ahadis-i şerife cem’ etmek kasıtlıya bu haftadan itibaren cihada müteallik asarın *Sebilürreşad*, ’a dercini tensip ediyoruz. Ve minellahi’t-tevfik. Dergide yer alan hadis-i şeriflerden bazı örnekler vererek bu bahsi tamamlamak istiyoruz:

- a) “Her kim Kelimetüllah, ama yalnız Kelimetüllah üstün olsun diye dövüşürse işte onun cihadı Allah yolunda cihaddır.”¹⁴
- b) “Her kim Allah Teâlâ’dan Allah yolunda katlolunmayı samîm-i kalpten sıdk ile niyaz ederse Hak Teâlâ ona bir şehid ecri verir. O kimse yatağında ölse bile...”¹⁵
- c) “Herkime benimle birlikte gaza etmek nasip olmadıysa denizde gaza etsin”¹⁶
- d) “Denizde bir gazânın ecri karadaki on gazânın ecrine muadildir. Deniz üstünde başı dönen gâzî de Allah yolunda kendi kanına bulanmış kimse gibidir.”¹⁷

Ahmed Naim hadis-i şeriflerin sonunda hangi sahih eserlerde geçmekte olduklarını da belirtmektedir. Bu konu özel bir çalışmayı gerektirdiğinden bu kadarla iktifa ediyoruz.

¹⁴ Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilürreşad*, XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S 11.

¹⁵ Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilürreşad*, XIII, S 315, 25 Kasım 1914 / 13 Teşrinisani 1330 / 7 Muharrem 1333, S18.

¹⁶ Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilürreşad*, XIII, S 329, 4 Mart 1915 / 19 Şubat 1930 / 17 Rebiulahir 1333, S127.

¹⁷ Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilürreşad*, XIII, S 330, 11 Mart 1915 / 26 Şubat 1330 / 24 Rebiulahir 1333, S135.

1.3. Siyer Yazıları

Sebilürreşad, 'da yer alan yazı türlerinden bir diğeri siyer konularından oluşmaktadır. Çanakkale savaşlarına benzerlikleri ile öne çıkan bu konu başlıkları şöyledir: Hendek Muharebesi,¹⁸ Hudeybiye Musalahası,¹⁹ Cihad-ı ekber - Tebuk Sefer-i Hümayûn'u,²⁰ Hayber'in Fethi.²¹ Bunların dışında İslâm Tarihi'nin muahhar dönemlerine ait bazı olaylara da yer verilmektedir. Dikkat çekici olan bu yazıların "İslam Askerine" ibaresiyle Mehmetçiklere atfedilmiş olmasıdır. 312. sayıda Hudeybiye Musalahası konulu yazıya başlarken Tahirü'l-Mevlevî şöyle bir girizgâh yapmaktadır: "Yiğit Asker, şimdiye kadar sana birkaç muharebe anlattım ve dolayısıyla bazı nasihatlerde bulundum. Bu sefer de Resulüllah (sav) Efendimiz'in Mekke müşrikleriyle yaptığı bir musalahayı nakl edeceğim. Dikkatli dinle de Müslümanların aleyhine gibi gözükten bu musalahanın, ehl-i İslam'ın lehine çıkmış, yani, Müslümanlığın menfaatine hizmet etmiş olduğunu anla!"²²

Birleşik ordularla Medine üzerine yürüyen müşriklerin hezimetini anlatan Hendek Muharebesi, bir kıtlık zamanında meydana gelen Tebuk Seferi bu yönleriyle Çanakkale savaşlarına benzemektedir. Müellifler, savaşan askerlerin Asr-ı Saadet'teki mücahid sahabilerle aralarında bir rabita kurmaları ümidiyle bu yazı dizilerini kaleme almışlardır. M. Akif'in Çanakkale şehitleri için daha sonra kaleme alacağı manzumesinde yer alan şu mısralar *Sebilürreşad*'da yer alan siyer yazılarının adeta bir özeti gibidir:

¹⁸ Tahirü'l-Mevlevî, "Hendek Muharebesi" **Sebilürreşad**, C XII, S 309, 2 Eylül 1914 / 20 Ağustos 1330 / 11 Şevval 1332;

S 391-393 (Yazı 310 ve 311. sayılarda devam etmiştir.)

¹⁹ Tahirü'l-Mevlevî, "Hudeybiye Musalahası" **Sebilürreşad**, C XII, S 312, 29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332, S440-442.

²⁰ Mehmed Fahreddin, "Cihad-ı Ekber - Tebuk Sefer-i Hümayûn'u", **Sebilürreşad**, C XIII, S 317, 21 Muharrem, 1333, [8 Aralık 1914] S34-35.

²¹ Tahirü'l-Mevlevî, "Hayber'in Fethi" **Sebilürreşad**, C XIII, S 319, 24 Aralık 1914 / 11 Kanunuevvel 1330 / 6 Sefer 1333, S52-53.

²² Tahirü'l-Mevlevî, "Hudeybiye Musalahası" S 440.

Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor Tevhîd 'i...

Bedr 'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

1.4. Makaleler

Çanakkale savaşları boyunca *Sebilürreşad* dergisinde farklı başlıklar altında pek çok makale yayımlanmıştır. Hemen her sayıda yer alan makaleler hacim olarak da dergide geniş yeri tutmaktadır. Bu makalelerin bir kısmı cephedeki askerleri cesaretlendirmek için kaleme alınırken bir kısmı da geride kalanları savaşa teşvik etmek için yazılmıştır. Müslümanları savaşa hazırlamak gerektiği, İslam'da kavmiyet ve cinsiyetin olmadığı, her fenalığın başının korkaklık olduğu bu makalelerde ağırlıklı olarak işlenmiştir. “Cihad Meydanları Ulema-ı ‘İzamı bekliyor” makalesi ile üniversite ve medrese hocaları cepheye davet edilirken, savaşa gidenlerin geride kalan ailelerine katkıda bulunmak üzere Ahmet Hamdi Akseki “Zekâtınızı asker ailelerine veriniz” başlığıyla bir makale olarak cephe gerisindeki sosyal düzeni korumaya matuf düşüncelerini dile getirmiştir. Diğer İslâm memleketlerinde Müslümanlara verilen destekler de makalelerde ele alınmaktadır.

Bazı makale konuları:

- 1) Hacı Mirza Muhammed Rahim, “Müslümanları Hazırlayalım / Müslümanlığı Salimin Esaretinden Kurtaralım”²³
- 2) İsimsiz, “Âlem-i İslam'ın Galeyan ve Heyecanı”²⁴
- 3) Afganîzâde, “Cihad-ı Ekber – Millet-i Müsallaha”²⁵

²³ Hacı Mirza Muhammed Rahim, “Müslümanları Hazırlayalım / Müslümanlığı Salimin esaretinden kurtaralım.” **Sebilürreşad**, C XII, S 310, 16 Eylül 1914 / 4 Eylül 1330 / 25 Şevval 1332, 408-411.

²⁴ İsimsiz, “Alem-i İslam'ın Galeyan ve Heyecanı” (**Sebilürreşad**, C XII, S 312, 09 Zilhicce 1332 [28 Ekim 1914/29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332,] S 445-449

²⁵ Afganîzâde, “Cihad-ı Ekber – Millet-i Müsallaha” **Sebilürreşad**, XIII, S 316, 25 Kasım 1914 / 13 teşrinisani 1330 / 7 Muharrem 1333, S 26-29.

- 4) S M. Tevfik, “Âlem-i İslam, Bütün Müslümanlar İtilaf-ı Müselles aleyhinde ayaklandılar.”²⁶
- 5) Abdullah Efendi (İzmir Mebusu) “İttihad-ı İslam / İslam’da Cinsiyet ve Kavmiyet Yoktur.”²⁷
- 6) S M. Tevfik, “Bütün Âlemi İslam Hal-i Kıyam ve İntibah-tadır.”²⁸
- 7) Abdurreşid İbrahim, “Cihad Meydanları Ulema-ı ‘İzamı bekliyor”²⁹
- 8) Aksekili Ahmet Hamdi, “Her Fenalığın Başu Cebanettir”³⁰
- 9) İsmail Hakkı, “Cihad-ı Mukaddes ve Âlem-i İslam”³¹
- 10) Aksekili Ahmet Hamdi “Zekâtunızı Asker Ailelerine Veriniz.”³²

Dergideki yazı türleri elbette bunlardan ibaret değildir. Ayrıca “Şuûn” köşelerinde İslam âleminde olup biten hadiseler, Çanakkale ve diğer cephelelerde cereyan eden hadiselere de yer verilmiş, resmî makamlardan alınan haber bültenleri okuyuculara sunulmuştur. Bu bağlamda daha detaylı bir tasnif de yapılabilir ancak biz ana hatlarıyla derginin yayım politikasına ilişkin bazı başlıklara değinmekle yetindik. Bundan sonra ise ağırlıklı olarak dergideki tefsir yazılarına değineceğiz.

²⁶ S M. Tevfik, “Âlem-i İslam, Bütün Müslümanlar İtilaf-ı Müselles aleyhinde ayaklandılar” **Sebilürreşad**, XIII, S 316, 2 Aralık 1914 / 20 teşrinisani 1330 / 14 Muharrem 1333, S 26-29.

²⁷ Abdullah Efendi (İzmir Mebusu) “İttihad-ı İslam / İslam’da cinsiyet ve kavmiyet yoktur” **Sebilürreşad**, C XIII, S 326, 11 Şubat 1915 / 29 Kanunüsani 1330 / 26 Rebiülevvel 1333, S 99-100.

²⁸ S M. Tevfik, “Bütün Âlemi İslam Hal-i Kıyam ve İntibah-tadır”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 326, 11 Şubat 1915 / 29 Kanunüsani 1330 / 26 Rebiülevvel 1333, S109-110.

²⁹ Abdurreşid İbrahim, “Cihad Meydanları Ulema-ı ‘İzamı bekliyor” **Sebilürreşad**, C XIII, S 328, 25 Şubat 1915 / 12 Şubat 1330 / 10 Rebiulahir 1333, S120-121.

³⁰ Aksekili Ahmet Hamdi, “Her fenalığın başu cebanettir” **Sebilürreşad**, C XIII, S 329, 4 Mart 1915 / 19 Şubat 1930 / 17 Rebiulahir 1333, S129 – 131.

³¹ İsmail Hakkı, “Cihad-ı Mukaddes ve Âlem-i İslam” **Sebilürreşad**, C XIII, S 330, 11 Mart 1915 / 26 Şubat 1330 / 24 Rebiulahir 1333, S 137.

³² Aksekili Ahmet Hamdi “Zekâtunızı asker ailelerine veriniz.” **Sebilürreşad**, C XIV, S 343, 24 Haziran 1915 / 11 Haziran 1331 / 11 Şaban 1333, S36-37.

2. Sebilürreşad ve Tefsir Yazıları

Daha önce de belirttiğimiz gibi 182. sayıda kendisini “Dinî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyye” şeklinde tanıtan, yayım kadrosunda pek çok muhafazakâr aydının yer aldığı *Sebilürreşad*, 'ın Kur'an-ı Kerim ve tefsirden uzak durması düşünülemezdi. Bundan dolayıdır ki yayım hayatına başladığında dergide yer alacak daimî yazı türlerinden birisinin tefsir olmasına karar verilmiş, yazıların da Mehmet Akif tarafından kaleme alınması istenmiştir. O da dergide yayımlanmak üzere pek çok nesir ve manzum tefsir yazıları kaleme almıştır. Bilindiği gibi Mehmet Akif'in esin kaynaklarından birisi Kur'an-ı Kerim'dir ve daima öyle kalmıştır. Kur'an-ı Kerim'i başucundan hiç eksik etmemiş, Celaleyn Tefsiri'ni müteaddit kereler okumuştur. Çanakkale savaşlarının başlamasına aylar kala *Sebilürreşad*'ın 310. sayısında kaleme aldığı manzum tefsirde sözlerini Kur'an-ı Kerim'e dayandırdığını özellikle belirtmiştir:

Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık'tır;

Hakîki Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.

Cebânet, meskenet, dünyâda, sığmaz ruh-i İslâm'a...

Kitâbullâh'ı işhâd eyledim-gördün ya - da'vâma.³³

Bu süreçte *Sebilürreşad*, 'da çıkan tefsir yazılarında Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber'in kullanılan sıfatları dikkat çekicidir. Allah Teâlâ'dan “Cenab-ı Kahhar-ı Müntakim” (Düşmanlarından onları perişan ederek intikam alan yüce Allah) şeklinde Hz. Peygamber'den “Cenab-ı Eşce'ü'r-Rüsül” (Peygamberlerin en cesuru) şeklinde söz

³³ Mehmed Akif (Ersoy), “Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık'tır”, **Sebilürreşad**, C XII, S 310, 16 Eylül 1914 / 4 Eylül 1330 / 25 Şevval 1332, S405. Mehmet Akif'in bu yazıları yayımlandığında soyadı kanunu söz konusu olmadığından belgelere sadık kalmak babında soyadını parantez içinde verdik. Metin içinde kendisinden söz ederken şu andaki kullanımı esas aldık.

edilmektedir. Bu makalede inceleme konusunu yaptığımız tefsir yazıları ve müelliflerinin isimleri şöyledir:

1. Mehmet Akif, “Tefsir-i Şerif”³⁴
2. Şeyh Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”³⁵
3. Mehmet Akif (Ersoy), “Tefsir-i Şerif”³⁶
4. İsimsiz, “Cihad-ı İslam”³⁷
5. Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”³⁸
6. Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”³⁹
7. Mehmed Akif (Ersoy), “Tefsir-i Şerif”⁴⁰
8. Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”⁴¹
9. Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”⁴²
10. Mehmed Fahreddin, “Cinsiyet ve Diyanet-i İslamiye”⁴³
11. Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”⁴⁴

³⁴ Mehmed Akif, Tefsir-i Şerif, S 405.

³⁵ Muhammed Abduh, Tefsir-i Şerif, **Sebilürreşad**, C XII, S 311, 8 Ekim 1914 / 25 Eylül 1330 / 18 Zilkade 1332, 421-422; Derginin bu sayısındaki tarih sehven bir önceki sayıdan değiştirilmeden aynen aktarılmıştır. Bu günlerde derginin üç haftada bir yayımlandığını tespit ettiğimizden, 310. ve 312. sayılar arasında altı haftalık süre bulunduğunu da dikkate atarak 311. sayının tarihini bir önceki sayıdan üç hafta sonrasına dek gelecek şekilde tespit ettik.

³⁶ Mehmed Akif (Ersoy), Tefsir-i Şerif, **Sebilürreşad**, C XII, S 312, 29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332, S 438.

³⁷ İsimsiz, “Cihad-ı İslam” **Sebilürreşad**, C XIII, S 313, 13 Kasım 1914 / 30 Teşrinievvel 1330 / 24 Zilhicce 1332, 2-4.

³⁸ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, C XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S9-11.

³⁹ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, C XIII, S 319, 24 Aralık 1914 / 11 Kanunuevvel 1330 / 6 Sefer 1333, S318-319.

⁴⁰ Ersoy, Mehmed Akif, Manzum “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, XIII, S 322, 14 Ocak 1915 / 1 Kanunüsani 1330 / 27 Sefer 1333, S 73.

⁴¹ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, XIII, S 323, 21 Ocak 1915 / 8 Kanunüsani 1330 / 5 Rebiülevvel 1333, S81.

⁴² Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, XIII, S 324, 28 Ocak 1915 / 15 Kanunüsani 1330 / 12 Rebiülevvel 1333, S86-87.

^{43 43} Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, XIII, S 325, 4 Şubat 1915 / 22 Kanunüsani 1330 / 19 Rebiülevvel 1333, S86-87.

⁴⁴ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif” **Sebilürreşad**, XIII, S 327, 4 Şubat 1915 / 22 Kanunüsani 1330 / 19 Rebiülevvel 1333, S86-87.

Sebilürreşad'da yer alan tefsir yazıları ve müzakere konusu yapılan âyetler elbette tebliğde ele aldıklarımızdan ibaret değildir. Müellifler bazen doğrudan tefsir niyeti ile kaleme almasalar bile çeşitli ele aldıkları makale ve siyer yazılarında yeri geldikçe Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinden iktibaslarla bulunmuşlar, dönemin yaygın âdetiyle sözlerine bir âyet veya hadis-i şerifle başlamışlardır. Ayrıca *Sebilürreşad*'ın ilk sayısından Çanakkale savaşlarının arifesine kadar pek çok tefsir yazısı yayımladığını da unutmamak gerekir. Vatan ve milletle ilgili konularda son derece duyarlı olan *Sebilürreşad*, bu süre zarfında da Kur'an-ı Kerim'den pek çok âyeti günün idrakine sunmuştur. Söz ettiğimiz bu dönem müstakil bir çalışmaya yetecek kadar malzeme bulundurmaktadır.

Bu tebliğde ise daha çok Çanakkale savaşları esnasında Kur'an âyetlerinin tefsiri bağlamında kaleme alınan tefsir yazıları ele alınmıştır. Farklı müelliflerce kaleme alınan, manzum ve mensur yazılarda ana tema hep cihad, vatan müdafaası ve düşmana mukavemet olmuştur.

Âyetler kahir ekseriyeti ile içtimai tefsir yaklaşımı ile ele alınmıştır. Âyetin sebep-i nüzulüne kısaca değinildikten sonra sebebin hususi, mananın umumî olduğundan bahisle konu günümüze getirilmiş, İslam ümmetinin çağdaş problemleri tartışılmıştır. Öncelikle İslam âleminin içinde bulunduğu durum en çarpıcı örneklerle dile getirilmiş, Müslümanların düşmanlarına karşı yapmaları gereken hazırlıklar bir bir kaleme alınmıştır.

Tefsirlerde işaret edilen veya dile getirilen konuların daha geniş yelpazede ele alınması da mümkün olmakla beraber biz *Sebilürreşad*'ın yayım politikasında tefsirin yeri hakkında kanaat uyandırmaya yetecek miktarıyla iktifa edeceğiz. Bu içtimai konuların dışında aynı dönem içinde savaşın sonlarına doğru bir seri halinde bazı tefsir usulü konularına da *Sebilürreşad*'da yer verilmiştir. Ancak bu yazılar tebliğ sınırları dışında tutulmuştur.

Sebilürreşad dergisi İslam ümmetinin problemleriyle yakından ilgilenmiş, durum tespitleri yapmış ve çözüm önerileri sunmuştur. Geniş yazar kadrosu sayesinde yaptıkları tespitler milletin vicdanında karşılığını bulmuştur. Müellifler yazılarında klasik rivayet tefsirlerinden hulasa yaparak âyetleri açıklama yoluna gitmişlerdir. Âyetlerin sebep-i nüzulü ile günümüz hadiseleri arasında irtibat kurarak yorumlamışlardır. “İubar: sebebin hususiyetinde değil; nazm-ı kerimin umumiyetindedir”⁴⁵ ilkesiyle cihadla ilgili âyetleri günümüze bakan yönleriyle tefsir etme yolunu seçmişlerdir.

2.1. İslam Âleminin İçinde Bulunduğu Durum ve Nedenleri

Çanakkale savaşlarının başladığı günlerde işgal edilmemiş tek toprak Anadolu’dur. Asya ve Afrika’daki İslam devletleri müstevlilerin hegemonyası altındadır. Üç düşman devlet, parselledikleri İslam coğrafyasında Müslümanlara kan kusturmaktadırlar: Fransa, İngiltere ve Rusya, İslam coğrafyasını parsellemiş bulunmaktadırlar. Tunus, Cezayir, Morakan, Garbî Sudan ve Sahra-yı Kebirde Fransızların İka’ eyledikleri mezâlîmi tasvir imkânsızdır. Müfessir bu şenaatleri uzun bir feryat eşliğinde şu cümlelerle dile getirmeye çalışmaktadır. “Heyhat! O zulümlerin binde birini teşrihe ciltler yetişmez, acaba Rus barbarlarının Asya’daki otuz milyon Müslüman hakkında reva gördüğü şenaatleri beyana takat müsait midir? Nerde! Bunların en hafif zulümleri: camileri yıkmak, efkârı dalal içinde inletmek, insanları mezelletin en sefil derecesine indirmektir.”⁴⁶

Sebilürreşad’ın tefsir yazılarında Mısır’ın özel bir yeri vardır. Hemen her sayıda Mısır ile ilgili bir haber görmek, herhangi bir yazı içinde Mısır ile ilgili bazı ifadelere rastlamak mümkündür. Yazıların belirttiğine göre İngilizlerin otuz yıldır devam eden işgalleri yüzünden Mısır’da ekonomik hayat çökmüş vaziyettedir. Mısırlılar hemen hiçbir şeyi üretemez durumda olduklarından dışarıdan ithal edilen basit ve değersiz ürünleri kullanmak zorundadırlar. Mısır’ın her

⁴⁵ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, S 49-50.

⁴⁶ İmsiz, “Cihad-ı İslâm”, S 2.

türlü ürünü yetiştirmeye elverişli topraklarında şimdi sadece İngilizlerin işine yarayan pamuk ekilmektedir. Buğday ve un gibi hayati bir ürünler bile dışarıdan temin edilmektedir. Daha önce kendi mallarının mutasarrıfı olan Mısırlılar şimdilerde bankalara faiz borçları olan kimseler konumundadırlar. İngilizler, Mısırlılara hürriyet adı altında esaretin en rezilini tattırmaktadırlar. O hamiyetperver insanlar kendi namuslarının muhafazasına bile güç yetiremez haldedirler. İngilizler misyonerler Mısır'da adeta cirit atmaktadır. Onların kıskırtmasıyla Müslümanları kendi dinlerini terzil etmekte, efendimize Kur'an-ı Kerime yapılan sataşmalara tepkisiz kalmaktadırlar. Kısaca Mısırlılar fezaili rezaille tebdil anlamına gelen, zararlı biten bu ticaretin kaybeden tarafları olarak perişan durumdadırlar.⁴⁷

Sebilüüreşad diğer İslam memleketlerinde olup biten önemli hadiseleri de haftalık olarak okuyucularına sunarak aralarındaki irtibatı canlı tutmaya gayret etmiştir. Zaman zaman oradaki Müslümanlara seslenen dergi, onlara düşmanlarını tanıtmakta ve kurtuluş çareleri sunmaktadır.

Diğer İslâm memleketlerinde çeşitli sıkıntılara maruz kalan Müslümanları hicret sonrası Mekke'de kalmaya mecbur olan Müslümanlara benzeten M. Fahreddin konuyu günümüz olaylarıyla beraber ele alır. Müellif, *Sebilüüreşad*'ın 324. sayısında Kur'an-ı Kerim'de bu olayı anlatan Nisa suresi 75. âyetin tefsiri mealini şöyle yapar: “*Size ne oldu ey Mü'minler ki: Allah yolunda mukatele ve muharebe etmiyorsunuz. Hususiyle din kardeşlerinizden zuafay-ı rical, ve aceze-i nisvan, ve etfal-ı zebun pençe-i kahr ve esareti buldukları müşriklerin ta'zib ve işkencelerinden kurtarmak için, o mazlum ve biçareleri ki, fart-ı hüzmün ve kederle “Ey rahmet-i tenahî, şanımdan münezzeh ve mütealî olan Rabbimiz! Biz zayıf kullarını ahalisi zalim ve müşrik olan bu memleketten kurtar, Bize kendinden, kendi lütuf ve merhametinden bir hamî ve zahir gönder. Bize kendinden, kendi*

⁴⁷ İsimsiz, “Cihad-ı İslâm”, S 3.

kuvvet ve izzetinden bir nasir gönder!” diye gece gündüz yalvarmakta, feryad ve istimdad etmekte.”⁴⁸

Mehmed Akif yaşanan bütün bu olumsuzlukları Müslümanların dine karşı olan lakaytlıklarına bağlamaktadır. Müslümanlarda görülen her türlü olumsuzluğun birinci sebebi iman zafiyetidir. Ona göre iman öylesine büyük bir cevherdir ki milletin ondan azıcık nasibi olsaydı üç yüz elli milyon Müslüman bu zillete düşmezdi. Ne yazık ki Müslümanlar imanın gereğini yapmayınca, yani ittihad ve tevhid yerine tefrikayı, tek vücut olmak yerine kol kol ayrılmayı, düşmana karşı kuvvet hazırlamak yerine tevekkülü, ilim-irfan öğrenmek yerine cehaleti tercih edince böyle yerlerde sürünür bir hale geldiler.⁴⁹ Muhammed Abduh’a göre ise milletlere isabet eden belalar onların ilahi sınırlara tecavüz edip Allah’ın ilahi adaletini bir tarafa bırakarak şeriatinin gösterdiği yoldan saplamaları ve hükümlerini tahrif etmeleridir. Yeryüzünü dolaşanlar, diğer milletlerin tarihini inceleyenler, bir mülkün darmadağın olmasına, bir saltanatın devrilmesine ancak ayrılık veya ihtilafın yahut işlerin ehil olmayan ellere terkedilmesinin, istişare yerine istibdadın sebep olduğunu rahatlıkla görebilirler. Memleketi müdafaa hususunda gevşek davranmak da Allah’ın kanunlarına karşı isyan anlamına gelir ve Ahkamü’l-Hakimîn olan Allah tabiidir ki bu isyanı cezasız bırakmayacaktır.⁵⁰

Sebilürreşad, bu olumsuz tabloların yanında savaşta Müslümanların güçlü yönlerine de yer vermektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlıların yanında yer alan müttefiklerin erdemli yönlerini nazarı dikkate vererek olası tereddütleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Tefsir yazılarının müelliflerinden Mehmed Fahreddin’e göre Kur’an-ı Kerim’deki cihadla ilgili âyetler Müslümanlarının kanını

⁴⁸ Nisa, 4/75.

⁴⁹ Mehmed Akif (Ersoy), “Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık’tır”, S405.

⁵⁰ Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”, S 422.

ateşlendirmeye, gaza meydanlarına sevk etmeye yeterli olsa da müt-tefiklerimizin bizler için yaptıkları çalışmalardan haberdar olmak da şehamet damarlarımızı gıcıklayacağından onlardan söz etmek yerinde olacaktır. Avusturya ve Almanya'nın çalışmalarından şöyle söz eder. "Bu gün Berlin, Viyana: bütün Almanya bütün Avusturya Hilal-i Ahmer teşkil ediyor, bunlara altın, gümüş yağmuru yağıyor; Kafkasya'da insan boyu aşan karları, göz açtırmayan tipileri, kasırgaları, girdapları, buzları istihfaf ile İslâmiyet'in, Osmanlılığın ezeli ve ebedi düşmanı olan Moskof canavarıyla çarpışmakta, onları ezmeye, mahv etmeye çalışmakta olan ceş-i mansur-ı İslâm'ın muazzez hayatını düşünüyor, kışlık elbiseler hazırlıyor, gönderiyor, insaniyet medeniyet namına bunu bir vazife addediyor..."⁵¹

2.2. İslam Coğrafyasını Sömürgeleştiren Düşman Güçler

Sebilürreşad, sadece tefsir yazılarında değil, makale ve haberlerinde de her fırsatta itilaf-ı müsellese diye tanımladığı İslam düşmanlarını tanıtmaya gayret etmiştir. Tefsir yazılarında da özellikle İngilizler, Ruslar ve Fransızlar İslam âleminin başına çöken kâbusun baş müsebbipleri olarak takdim edilmektedir. M. Fahreddin'e göre Moskof Çarlığı "انا ربكم الاعلى!" diyen Firavn'ı taklide çalışmaktadır.⁵² Zat-ı Pak-ı Ahadiyetine karşı ilan-ı harb için Babil kulesini göklere yükseltmeye çalışan Nemrud'u ise Britanya hükümdarlığı örnek almaktadır.⁵³

"Bugün bütün Âlem-i İslâm'ın üzerine üç azgın devlet, üç çılgın millet, üç vahşi ve akur hükümet çökmüş, mahv etmeye, Kur'an-ı Hakim'i, kelime-i tevhidi yeryüzünden kaldırmaya çalışıyorlar. Milyonlarca din ve millet kardaşlarımızı mülevves murdar çizmeleri altında eziyorlar, mukaddes hilal-ı tevhide, hak ve adle, insaniyet ve medeniyete karşı cebren ve kahren sürükleyerek kendi dinlerine karşı, ulu peygamberlerin mukaddes sancağına kurşun atıyorlar.

⁵¹ Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 79.

⁵² "Ben sizim en büyüen Rabbinizim." Naziat, 79/24.

⁵³ Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 50.

Dereler gibi kanlarını döktürüyorlar. İşte âyet, bin üç yüz bu kadar sene celalet-bahş nüzul olmuş olan aynı âyet!... İtab, aynı!... Emir aynı!... Hâl -daha vasi', pek vasi' miyaz-ı felakette- aynı!... Mısır'da, Tunus'ta, Cezayir'de, Kafkasya'da, Türkistan'da, Hindistan'da milyonlarca üsera-yı ihvanımızın, ihvan-ı din ve milletimizin kanlı göz yaşları nehirler teşkil ediyor. Enîn ve vaveylaları arş-ı ahadiyeti sarıyor.⁵⁴ bir zulm-i şeni' bir gadr-ı feci'! Eski hükümdarların necl-ı necibi [tertemiz çocukları] hak-i zillette sürünüyor. Eski ümeranın evladı sokaklarda yatıyor yahut en sefil hizmetlerde kullanılıyor."⁵⁵

Düşmanların asıl hedefinin Asya ve Afrika'nın bereketli toprakları değil; orada yaşamakta olan Müslümanlara hayat veren İslam'dır. Hele Lord Kitchner'in İngiliz muharrirlerden birine söylemiş olduğu şu sözü onların bin yıllık öfkesini ele vermektedir: "Elbette bir gün gelecek ki ben Kabe'yi Avrupalı Amerikalı siyahlar için eğlence yeri haline getireceğim."⁵⁶

Bütün bu şenaatlerine rağmen bu üç büyük düşmanı yenilemez olarak görmeyen müfessirler, İngilizlerin sanıldığı kadar kuvvetli ve cesur olmadıkları, Mısırlıların onları rahatlıkla memleketlerinden kovabilecekleri umudunu aşlamaktadır: "Ey ihvan-ı din zaman esaretten kurtulacak zamandır. Dininizi himaye, vatanınızı tahlis için bundan müsait eyyam olamaz. Artık İngilizlerden korkmayınız. Çünkü onlar başkalarıyla o kadar meşgul ki sizinle uğraşmaya hiç vakti yok. Bir de onların kuva-yı beriye ve bahriyesine bundan böyle bu kadar büyük ehemmiyet atfetmeyiniz."⁵⁷

Dergi bir cephede kazanılacak zaferin dalga dalga diğer İslam memleketlerine de sirayet edeceğinden emin bir şekilde daima umut aşlamayı şiar edinmiştir.

⁵⁴ Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 87-88.

⁵⁵ İsimsiz, "Cihad-ı İslâm", S 2.

⁵⁶ İsimsiz, "Cihad-ı İslâm", S 3.

⁵⁷ İsimsiz, "Cihad-ı İslâm", S 4.

2.3. Müslümanları Savaşa Hazırlamak ve Teşvik Etmek

Çanakkale savaşlarının başlamasından iki ay kadar önce Muhammed Abduh'tan yapılan tercümede, Müslümanların vatan müdafaası için hazırlık yapması gerektiği üzerinde durulmuştur. Düşman saldırılarını insan tabiatındaki hırsla ilişkilendiren müellif, yabancı hücumları defetmenin her Müslüman için farz-ı ayn olduğunu söylemektedir: “O halde gerek o veliyyü'l-emr için, gerek idare-i memlekette kendisine müşarık olanlarla eyalâttaki hükkam ve ümerâ için, gerek kumandanlar için hülâsa bütün erbab-ı re'y için hariçten gelmesi melhuz olan bilcümle asar-ı adaveti, bil cümle mühacemat-ı ecnebiyeyi def'a hâzır bulunmak farz-ı ayn olur.”⁵⁸

Müslümanların zulüm ve baskı altında olmalarına, yeterince silahlanamamalarına rağmen nasıl kurtulacakları sorusuna *Sebilürreşad* geçmişteki başarılı uygulamaları referans verir. Müslümanlar geçmişte bunu başardılar. O halde tekrar başarmamaları için bir neden yoktur. Bunun için Kur'an-ı Kerim'in emirlerine ittiba etmek gerekir. Bunun da ilk adımı savaşa hazırlanmaktır. Bu hazırlıklar Kur'an-ı Kerim'de açıkça emredilmiştir: “*Ey Mü'minler, mevcudiyetinizi vikaye, düşmanı terhip edecek her nevi' esliha ve vesaiti istihzar ederek [düşmanı korkutacak her türlü silah ve aracı hazırlayarak]düşmana karşı bölük bölük yahut hepiniz birden cihada koşunuz*”⁵⁹

Aksekili Ahmet Hamdi bu âyetin tefsirini yaparken Kur'an-ı Kerim'in sadece namaz ve oruç kitabı olmadığını, Kur'an-ı Kerim'de dâhili ve harici musibetlerden kurtulma çarelerinin de yer aldığını belirtmektedir. Ona göre bunun en önemli adımı, asla gevşeklik göstermeden düşmana mukavemet için ne gerekiyorsa yapmaktır. Bu bağlamda düşman hakkında malumat sahibi olmak göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir: “Şu halde düşmanın hal ve mevkiini, mem-

⁵⁸ Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilürreşad*, C XII, S 311, 8 Ekim 1914 / 25 Eylül 1330 / 18 Zilkade 1332, S421.

⁵⁹ Nisa, 4/71.

leketini, yollarını, dağlarını, nehirlerini... Hâsılı düşmanın her hususunu bilmek de “خُدُوا حُدْرَكُمْ” “*Tedbirinizi alın*” - “وَأَعِدُّوا لَهُمْ” / “*Onlara karşı hazırlanın*” âyetlerinde dâhildir. Çünkü düşmanı te'dib için onun memleketine girmek mecburiyetinde kalır. Bununla beraber düşman memleketi hakkında malumatımız da olmazsa artık kendimizi bütün manasıyla tehlikeye atmış oluruz.”⁶⁰

Günümüzde de ülkelerin potansiyel düşman veya rakip olarak gördüğü ülkeler hakkında bilgi edinmek için çeşitli bilgisayar programları geliştirmelerine, bunun için özel kurumlar ihdas etmelerine bakılırsa Aksekili'nin tespitlerinde çok isabetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ülkelerin bekası için bu istihbarat kurumlarının başarısı hayati önem taşımaktadır.

Vatan müdafaası için lazım gelen hazırlıkları yapmanın ve buna ilişkin eğitimleri vermenin vacip olduğunu belirten Aksekili, iğneden ipliğe her türlü hazırlığın bu kapsamda ele alınması gerektiği kanaatindedir: “خُدُوا حُدْرَكُمْ” “وَأَعِدُّوا لَهُمْ” Âyet-i kerimelerinde zamana göre her nevi silah yapmasını, onların suret-i istimalini [nasıl kullanılacağını] bilmek de dâhildir. Bu silahların üretim ve kullanımı neyi gerektiriyorsa onları tahsil etmek de vaciptir. “Şu halde hendese, kimya, ulumu tabiiyye, mihanik!... gibi ‘ulumu tahsil etmek de vaciptir. Yani ümmeti vikaye [koruma] ne ile mütehakkik [gerçekleşecek] ise onlar tamamen tahakkuk etmedikçe emr-i İlâhiye imtisal de [Allah'ın emirlerine uymak da] tahakkuk etmez. Demek ki bu âyet-i kerime muktezasınca bu asırda Müslümanlar üzerine mükemmel tersaneler vücuda getirmek, mevcudiyetlerini vikaye ve muhafaza için her nevi esliha-i harbiye imal etmek, müstahkem kaleler, tayyareler, balonlar, denizin dibinde, denizin üstünde, havada, yerde istimal olunacak ne kadar vesait-i harbiye var ise bunların hepsini hazırlamak Müslümanlar üzerine vaciptir. Tabi bunlar vacip olduğu gibi

⁶⁰ Aksekili, Ahmet Hamdi, Tefsir, **Sebilürreşad**, C XIV, S 346, 26 Ağustos 1915/ 13 Ağustos 1331 / 15 Şevval 1333, 60-62, S 61.

bunların mevkuf-u aleyhi [gereği] olan ulum ve fünûnu tahsil de vaciptir.”⁶¹

Muhammed Abduh, düşmana mukavemet için yapılacak hazırlıkların ölçüsünü üç maddede özetlemektedir. Cenâb-ı Hak bir taraftan kuvvet hazırlamak ile emretmekte, diğer taraftan o hazırlanacak kuvvetin derecesini takatın müsaadesine, zamanın iktizasına, hücumundan korkulan düşmanların haline bırakmaktadır.⁶²

İslâm milletinin bu sorumluluğu fert bazında kişilerin gücü nispetinde yine değişir. Bu bağlamda diğer insanları da harekete geçirebilecek konumda olan âlimlere çok iş düşmektedir: “O halde ümmetin ruhu, Millet-i Muhammediye'nin pişvası olan ulemayı rasihîne mütehattim [zaruri] bir vazife şudur: Etrafa dağılarak erbâb-ı gaflete vezâifini ihtar etmeli, kulûb-i nâimeyi dinin ferâizinden haberdar eylemeli, cahillere hakikati anlatmalı, aba-yı salifelerinin mazhar olduğu ni'em-ı ilahiyeyi bütün efrad-ı millete sayıp dökmeli, tarik-i istikamete salık oldukları [dosdoğru yolda yürüdükleri] takdirde Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine i'dad [bahş] edeceği saadeti bildirmeli, şayet Hazreti Peygamber'in ve ashabının sünnet ve sîretine rücu' etmeyecek olurlarsa uğrayacakları su-i akıbeti [kötü neticeyi] onlara göstermeli, nusus-ı Kur'aniyeye muhalif gelen her bid'atten, her fena adetten mücanebette bulunmalarını [uzak durmalarını] söylemeli, akvam-ı sâlifenin ahvalini şeraî'-ı ilahiyeden 'udul ettikleri için başlarına gelen mesâibi [belaları] hikâye etmeli.”⁶³ *Sebilürreşad*, Müslüman alimlerden beklediği bu tavrı Çanakkale savaşları boyunca kendisi göstermiş, cephe gerisinde bir nefer gibi çalışmıştır.

Sebilürreşad, Mısırlıları İngilizlere karşı direnişe davet ederken, muhtemel korkuların yersiz olduğunu İngiliz donanması ve askerlerinin hiç te korkulacak şeyle olmadığını şu örneklerle anlatır: “Hem

⁶¹ Aksekili, Ahmet Hamdi, Tefsir, *Sebilürreşad*, C XIV, S 346, Ağustos 1915/ 13 Ağustos 1331 / 15 Şevval 1333, 60-62, S 61.

⁶² Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”, S 421.

⁶³ Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”, S 422.

siz ne zannediyorsunuz: erâcîfe, [yalan sözlere] ebâtîle [temelsiz boş şeyle] kapılmak hususunda o kadar ileri gidiyorsunuz ki İngiltere'nin bütün mukadderat-ı beşeri alt üst edecek donanması, bütün rub'u meskûnu [bütün karaları] dolduracak askeri var sanıyorsunuz! Hayır hayır! Artık batıl meydana çıktı. Hak sabit oldu. Bugünkü Avrupa Harb-ı Umumisi iyice gösterdi ki İngilizler, hatta kendi adalarını hatta kendi sularını müdafaadan bile acizdir.”⁶⁴ *Sebilürreşad*'a göre İngilizler Almanlar'a ilan-ı harp ettiği zaman herkes kıyamet kopacağını sanmış, İngiltere'nin altı yüzden ziyade olan gemilerinin denizleri ve dağları alt üst edeceğine inanmıştı. Fakat bu tahminlerin gerçekleşmediğini geçen zaman göstermiş bulunmaktadır. Mısırlıları bu şekilde cesaretlendiren müellif son olarak onlara şu soruyu yönelmektedir: “Her gün evrak-ı havadisi okuyorsunuz. Hiç İngiltere donanmasının bir iş görebildiğini, hiç İngiliz gemilerinin düşman tahtelbahirlerinden, düşman torpillerinden kurtulduğunu işittiniz mi? Her gün donanmasının bir suretle musâb olduğunu duymuyor musunuz?” Bu şekilde Müslümanları cesaretlendiren *Sebilürreşad*, İngilizlerle başlayacak bir çarpışmada Mısırlıların başvurabilecekleri taktikleri de bir bir saymaktadır: “Vatanınızı kurtarmak bu sefil düşmanı içinizden sürüp çıkarmak için canla başla uğraşınız. Cunûd-i müslimin inâyet-ı hakla oraya yaklaşır yaklaşmaz telgraf telefon telerini kesiniz! Demir yollarını tahrip ediniz. Köprüleri yıkınız ki düşman firara zaferyâb olmasın. Gaye-i amaliniz hangi vesileyle olursa olsun memleketinizi düşmandan tathir etmekten [temizlemekten] ibaret olsun. Eğer hakiki mümin iseniz kalbinizde onlara karşı hiç merhamet hissi bulunmasın.”⁶⁵

2.4. Düşmana Karşı Cesaret, Zafere İçin Umut

Savaşın kazanılmasında cesaretin önemine değinen müfessirler din uğruna yapılacak fedakârlığın savaşın kaderini değiştirebilecek güçte olduğunu dile getirmektedirler: “Bu ulvi ve ruhî esasat-ı diniye

⁶⁴ İsimsiz, “Cihad-ı İslâm”, S4.

⁶⁵ İsimsiz, “Cihad-ı İslâm”, S4.

ve içtima'îye üzerine mebni olan hürriyet ve istiklal-ı millinin muhafazası için şecaat ve şehamet gibi mezâyâ-yı kahramâniye malikiyeti kemâl-ı ehemmiyetle tavsiye ediyor. Diyor ki: Bilumum Müslümanlar, bütün şumul-i manasıyla bir vücut, bir ruh, bir fikir, bir emeldir. Diyor ki: Müslümanlar gayr-ı insanî, gayr-ı ictimai, gayr-ı medenî bütün mesavi-i ahlak ve ve ef'alden münezzehtir. Diyor ki: Müslümanlar cemiyet ve milliyetlerini, vatanlarını, hürriyet ve istiklallerini müdafaa ve muhafaza emrinde her biri bir şecaat-i mücessime, bir şehamet-i zî hayattır; vücud-i cemiyetlerinin; -velev en küçük- bir uzviyetine bir tecavüz vukuunda derhal hepsi birden düşmanları üzerine arslanlar gibi saldırıp kahharâne intikamlarını alırlar, zillet-i esaret ve meskenete dinlerini, vatanlarını, istiklallerini düşman ayağı altında görmekten son neferlerine kadar ölmeyi, bila tereddüt, tercih ederler.”⁶⁶

Mehmet Akif'in yıllar sonra yazacağı İstiklal Marşı'na “Korkma!” sözüyle başlaması bu şiire özgü değildir. Çanakkale savaşları esnasında resmi bir görev için Berlin'de bulunan Akif, 18 Mart 1915 tarihini taşıyan Berlin Hatıraları adlı şiirinin son kısmında da aynı ifade ile milletine seslenmiştir.

*Korkma!
Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz.
Düşer mi tek taşı sandın Harîm-i Nâmûsun
Meğerki harbe giren son nefer şehid dolsun*

Mehmed Fahreddin de *Sebilürreşad*'ın 327. Sayısındaki tefsir yazısında aynı duyguları paylaşır. İslam'da korkaklığa yer olmadığını, Nisa Suresi 104. âyetini açıklarken Hazreti Peygamber'in Uhud Gazvesi'nden bir yıl sonra müşriklerle buluşmak üzere sözleştikleri yere gittiğini, müşriklerin ise bahaneler uydurarak buluşmaya gelmedik-

⁶⁶ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilürreşad*, C XIII, S 319, S 6 Sefer, 1333 [25 Aralık 1914] 49-50, S 50

lerini açıkladıktan sonra sözlerini şöyle tamamlar: “Korkaklar, cebaneti hazm ve ihtiyat levazımından zan ederler. Hâlbuki cebânet, tab’-ı leîmin denî bir hud’asıdır. Dinini, vatanını, milletini, sancağını, Allah’ın emir ve ferman buyurduğu vecihle canından ziyade sevmeyenler, düşmana bırakıp kaçan korkaklar acaba hangi semt-i necate müteveccihen firar ederler? Nereye kaçyorsunuz? Kime iltica edebileceksiniz? Efradı korkak, aşk-ı din, sevda-yı vatandan mahrum, zillet ve esarete razı bir millet için istiklal ve hâkimiyet nasıl tasavvur olunur? Hele Kur’an-ı Hakîm öyle zillet ve esaret içinde yaşamak isteyenleri daha nüzul ederken reddetmiştir. İşte Nazm-ı Celil!”⁶⁷

Korkulacak bir şey varsa o da Allah Teâlâ’nın emirlerine uymaktan dolayı gelebilecek cezalardır. Müslümanlar üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla yapmazlarsa, işte o zaman korkmak gerekir: “Korkalım İhvan-ı din! Cenâb-ı Hakk’ın bir huruşan-ı tufan kahr ve intikamından korkalım. Emrine, emr-i ekber-i cihadına malımızla, canımızla, koşalım. Bu gün şu üç büyük düşmen-i dinin mevcudiyetleri üzerine düşen işte o tufan-ı kahr ve celalin bir saika-i hanmansûzudur. Biz ferman-ı celaline karşı lakayt kalırsak o, bizi de saika-i kahr ile yok eder. Ve Din-i Hakk’ını ehliyle yaşatar.”⁶⁸

M. Fahreddin İslam âleminin, ilk ve en büyük hamleyi Osmanlıdan beklediğini şu sözlerle ifade etmektedir: “Bu müstesna günde gayretin, fedakârlığın, mertliğin yüzde altmışı serir-ı hilafet-ı İslâmiyeyi dört asırdır omuzlarında taşımakla müftehir bulunan Hazreti Ertuğrul’un evladından bekleniyor. Çünkü Harameyn-ı Şerifeyn’i onlar aguş-ı tekrim ve tazimlerinde taşıyor. Bütün âlem-ı İslâmın matbu’-ı dini ve muta’-i şer’isi onlar!”⁶⁹ Mademki bizden böyle bir adım atmamız bekleniyor o halde bütün kuvvetimizle çalışmalıyız. İsteyerek veya zorla! “Hilal, üç yüz yetmiş milyon muvahhidin maşuka-i vicdan ve imanı mukaddes hilal-ı semayı ulviyetinden Kırım’a, Kafkasya’ya, Mısır’a, Türkistan’a, Cezayir’e, Tunus’a, Fas’a, aguş-ı

⁶⁷ Mehmed Fahreddin, “Tefsiri Şerif”, S 112.

⁶⁸ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, S 50.

⁶⁹ Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, S 88.

şevket ve celalini açıyor. Fakat çalışınız ve bizi tav'an ve kerhen çalıştırınız. Sizin saadetiniz İslâmiyetin!... Sizin teali-i şan ve şevketiniz İslâmiyetin!... Size bütün cihan-ı İslâm muti', feda! Lakin çalışınız ve çalıştırınız!"⁷⁰

Sebilürreşad'da vatan müdafaasında makam mevki, yaş, cinsiyet ayırımı olmaksızın herkesin üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Anadolu halkı ya işgal altındaki diğer milletler gibi sefilane yaşayacaklar, ya da son nefere kadar savaşımaya devam edecekler: "Müslümanlar, tecezzi ve inkısam kabul etmez bir vücud-i tevhid ve ittihad olduğuna göre işte bu hevl-engîz [korkunç] günde din ve Kur'an'ımızın en 'ukûd, en çılgın, en mehîn düşmanları kılınçlarını o mukaddes vücudun başına, hilafet-i celile-i Muhammediye (Aleyhi's-Selatü ve's-Selam) havale ettiler. Bu kılıçlara karşı siperlik vazifesini ifa edecek, bu kanlı cellat aletlerini Londra'nın, Paris'in Petersburg'un kazaları üzerinde parçalayacak ancak, o vücudun kuvvetleri elleridir. Bir insan, başını elleriyle müdafaaya çalışır değil mi? O, baş giderse bütün vücud, bi-ruh olarak hak-ı mezellele serilir. İşte re's-i hilafetin elleri yeryüzündeki bütün ehl-i imandır. Bağy ve tecavüz Hilafet-i Mukaddese-i İslâmiyeye olunca mal ve can ile intişar ve intikam almak vezifesi bilâ istisna umumen ehl-i İslâm'a aittir."⁷¹

Biz Müslümanlar ki bilhassa bu gün bütün mal ve canımızla kanımızın son katresine kadar akıtarak veya İslâmiyeti yükseltmek üzere, cihad ile me'muruz; huzur-ı tarihe muhterem mütteliklerimizin gösterdikleri aynı ulvi duygularla, aynı mikyasta galebeler, zaferler, şan ve şerefle çıkamazsak yazık bizim taşıdığımız İslâmiyet unvanına!"⁷²

⁷⁰ Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 88.

⁷¹ Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 50.

⁷² Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", S 80.

Sonuç

Teknolojinin ilerlemesiyle beraber basın dünyasında da gelişmeler olmuş, insanlar basına daha fazla anlam ve güç atfetmeye başlamışlardır. Basının varsayılan gücü, toplumu etkilemek isteyenlerin dikkatini çekmiştir. İnsanlar basın yoluyla fikirlerini anlatmayı ve insanları basın yoluyla etkilemeyi bir metot olarak benimsemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde matbaanın kullanımı yaygınlık kazanınca *Sebilürreşad* da aynı amaçla yayıma başlayan dergiler arasında yer almıştır.

Muhafazakâr bir çizgide yayım yapan *Sebilürreşad*, Çanakkale savaşları esnasında politikasını vatan müdafaası üzerine şekillendirmiştir. Savaş boyunca bilinçli ve planlı bir şekilde yürüttüğü çalışmalarla savaşın kazanılmasında büyük katkı sağlamıştır. Derginin hemen her sayısında askerleri ve halkı cesaretlendirici, bilgilendirici pek çok yazı yayımlayarak, stratejiler geliştirerek bir nefer gibi çalışmıştır.

Bu bağlamda ele alınan tefsir yazıları ilhamını doğrudan Kur'an-ı Kerim'den almaları itibarıyla etki bakımından önde gelmiştir. Alanında ehil müellifler tarafından kaleme alınan tefsir yazıları derginin devamlı yazıları arasında yer almıştır. Tefsir yazılarında özellikle günümüz olaylarıyla ve devam etmekte olan savaşlarla bağlantı kurarak âyetlerin yorumlanması önem arz etmektedir. Yazılarda İslam memleketlerinin durumu, bunun sebepleri, İslam coğrafyasına musallat olan düşmanların kimlikleri ve onlarla mücadele yolları, Müslümanlar için vatan müdafaasının farzıyeti ve savaş için hazırlık yapılması gereği, cesaret ve umut gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu makalede ele aldığımız on küsür yazının dışında, ayrı bir çalışmaya konu teşkil edebilecek Çanakkale savaşlarından önce ve sonra çıkan tefsir yazıları da bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Efendi (İzmir Mebusu) “İttihad-ı İslam / İslam’da cinsiyet ve kavmiyet yoktur” **Sebilürreşad**, C XIII, S 326, 11 Şubat 1915 / 29 Kanunüsani 1330 / 26 Rebiülevvel 1333, S 99-100
- Abdurreşid İbrahim, “Cihad Meydanları Ulema-ı ‘İzamı bekliyor” **Sebilürreşad**, C XIII, S 328, 25 Şubat 1915 / 12 Şubat 1330 / 10 Rebiulahir 1333, S120-121
- Afganîzâde, “Cihad-ı Ekber – Millet-i Müsallaha” **Sebilürreşad**, XIII, S 316, 25 Kasım 1914 / 13 teşrinisani 1330 / 7 Muharrem 1333, S 26-29
- Ahmet Hamdi Aksekili, Tefsir, **Sebilürreşad**, C XIV, S 346, 26 Ağustos 1915/ 13 Ağustos 1331 / 15 Şevval 1333, 60-62,
- Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 315, 25 Kasım 1914 / 13 Teşrinisani 1330 / 7 Muharrem 1333, S18
- Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 329, 4 Mart 1915 / 19 Şubat 1930 / 17 Rebiulahir 1333, S127
- Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 330, 11 Mart 1915 / 26 Şubat 1330 / 24 Rebiulahir 1333, S135
- Ahmet Naim, “Hadis-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S 11
- Aksekili Ahmet Hamdi “Zekâtınızı asker ailelerine veriniz.”, **Sebilürreşad**, C XIV, S 343, 24 Haziran 1915 / 11 Haziran 1331 / 11 Şaban 1333, S36-37
- Aksekili Ahmet Hamdi, “Her fenalığın başı cebanettir”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 329, 4 Mart 1915 / 19 Şubat 1930 / 17 Rebiulahir 1333, S129 – 131
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiü’s-sahih**, el-Matbaatü’s-Selefiye, Kahire, 1980

Cangöz İncilay, “İletişim Kuramları” **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 51- 71.

Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmet Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar**, Ankara, 2013

Efe, Âdem, “Sebilürreşâd” **DİA**, İstanbul, 2009

Mehmed Akif (Ersoy), “Şehâmet Dîni, Gayret Dîni Ancak Müslümanlık'tır” , **Sebilürreşad**, C XII, S 310, 16 Eylül 1914 / 4 Eylül 1330 / 25 Şevval 1332, S405

Mehmed Akif (Ersoy), Tefsir-i Şerif, **Sebilürreşad**, C XII, S 312, 29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332, S 438

Eşref Edip, Mehmet Akif- Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, **Sebilürreşad**, Neşriyatı, İstanbul, 1962

Hacı Mirza Muhammed Rahim, “Müslümanları Hazırlayalım / Müslümanlığı Salimin esaretinden kurtaralım.” **Sebilürreşad**, C XII, S 310, 16 Eylül 1914 / 4 Eylül 1330 / 25 Şevval 1332, 408-411

İsimsiz, “Alem-i İslam’ın Galeyan ve Heyecanı”, **Sebilürreşad**, C XII, S 312, 29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332,] S 445-449

İsimsiz, “Cihad-ı İslam” **Sebilürreşad**, C XIII, S 313, 13 Kasım 1914 / 30 Teşrinievvel 1330 / 24 Zilhicce 1332, 1-4,

İsimsiz, “Matbuat: Cihad-ı Ekberin Ehemmiyet ve Azametini Anlatmak Matbuat İçin Bir Vecibedir.” **Sebilürreşad**, C XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S15

İsmail Hakkı, “Cihad-ı Mukaddes ve Alem-i İslam” **Sebilürreşad**, C XIII, S 330, 11 Mart 1915 / 26 Şubat 1330 / 24 Rebiulahir 1333, S 137

Kılıç Deniz, “Medya Kavramı ve Toplum” **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 51- 90.

- Muhammed Abduh, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XII, S 311, 8 Ekim 1914 / 25 Eylül 1330 / 18 Zilkade 1332, S 421.
- Mehmed Fahreddin, “Cihad-ı Ekber - Tebuk Sefer-i Hümayûn’u”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 317, 9 Aralık 1914 / 27 teşrinisani 1330 / 21 Muharrem 1333, S34-35.
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 314, 19 Kasım 1914 / 6 Teşrinisani 1330 / 1 Muharrem 1333, S9-11
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 319, 24 Aralık 1914 / 11 Kanunuevvel 1330 / 6 Sefer 1333, 49-50.
- Ersoy, Mehmed Akif, Manzum “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 322, 14 Ocak 1915 / 1 Kanunüsani 1330 / 27 Sefer 1333, S 73
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, XIII, S 325, 4 Şubat 1915 / 22 Kanunüsani 1330 / 19 Rebiülevvel 1333, S86-87
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 327, 18 Şubat 1915 / 5 Şubat 1330 / 3 Rebiülahir 1333, 112.
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 324, 28 Ocak 1915 / 15 Kanunüsani 1330 / 12 Rebiülevvel 1333, 87-88.
- Mehmed Fahreddin, “Tefsir-i Şerif”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 323, 21 Ocak 1915 / 8 Kanunüsani 1330 / 5 Rebiülevvel 1333, 79-80.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, (ö.261/875) **el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen binakli'l-adl ani'l-adli ila Resulillah Sa.v. (Sahihu Müslim)** [Tah. Muhammed Muad Abdalbaki], Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy-bty
- Onursoy, Sibel, “Türkiye’de Medya”, **Medya ve İletişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, 136-162.

- S. M. Tevfik, “Alem-i İslam, Bütün Müslümanlar İtilaf-ı Müselles aleyhinde ayaklandılar” (**Sebilürreşad**, XIII, S 316, 2 Aralık 1914 / 20 teşrinisani 1330 / 14 Muharrem 1333, S 26-29)
- S. M. Tevfik, “Bütün Âlemi İslam Hal-i Kıyam ve İntibahtadır”, **Sebilürreşad**, C XIII, S 326, 11 Şubat 1915 / 29 Kanunüsani 1330 / 26 Rebiülevvel 1333, S109-110
- Tahirü'l- Mevlevî, “Hayber’in Fethi” **Sebilürreşad**, C XIII, S 319, 24 Aralık 1914 / 11 Kanunuevvel 1330 / 6 Sefer 1333, S52-53
- Tahirü'l-Mevlevî, “Hendek Muharebesi” **Sebilürreşad**, C XII, S 309, 2 Eylül 1914 / 20 Ağustos 1330 / 11 Şevval 1332, S 391-393
- Tahirü'l-Mevlevî, “Hudeybiye Musalahası” **Sebilürreşad**, C XII, S 312, 29 Ekim 1914 / 16 Teşrinievvel 1330 / 9 Zilhicce 1332, S440-442

SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜ'R-REŞAD DERGİSİ ÖRNEĞİNDE OSMANLI BASININDA MİSYONERLİK ALGISI

Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ*

ÖZET

II. Meşrutiyet döneminin akla gelen en önemli özelliklerinden biri kuşkusuz basın-yayın hareketliliğidir. 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve Kanun-i Esasi'nin basın hürriyetine ilişkin maddesi tüm basın çalışanlarınca coşkuyla karşılanmıştı. Meşrutiyetin ilan ile Türk basınında yeni bir dönem başlamış ve yıllardan beri düşündüklerini yazamayanlar yeni gazeteler çıkarmaya başlamışlardı. İlk iki ay içinde 200'ün üstünde gazete imtiyazı alınmış, ilk üç buçuk yılda 607 gazete ve dergi yayımlanmıştı. Bu dönemde yayımlanan süreli yayınların büyük bir çoğunluğu haftalık ya da daha uzun aralıklarla yayımlanan dergilerdi. Bu süreli yayınlar “Batıcılık”, “Türkçülük” ve “İslamcılık” şeklinde niteleyebileceğimiz siyasal duruşları ile çocuk, genç, kadın gibi farklı toplumsal kesimi ilk kez ciddi olarak temsil eden dergi ve gazeteler oldular. İslam birliği ve hilafet düşüncesi esasında II. Abdülhamid'in de savunduğu bir fikir olmasına rağmen, İslamcılığın fikrî zirvesi II. Meşrutiyet ile birlikte gerçekleşecekti. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslamcı aydınların bir araya geldiği en önemli yayın organı ise *Sırât-ı Müstakim*'dir. Derginin başyazarı Mehmet Akif Ersoy'du. *Sırât-ı Müstakim* 183. sayısından itibaren *Sebilü'r-Reşad* adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Sebilü'r-Reşad'ın ilk sayısı dergi müdürü Eşref Edip Bey tarafından 1912'de yayınlanmıştır. 183. sayıda yayınlanan yeniden çıkış yazısında derginin İslam âleminin uyanması ve yükselmesi için çalışmayı en mukaddes görev kabul ettiği belirtilmiştir. Dergide üzerinde en çok durulan konular arasında; “İslam dünyası niçin geriledi, Müslümanlar nasıl kalkınabilir,

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SAKARYA, zcumhur@sakarya.edu.tr

İslam terakkiye mani midir, Müslümanları birleştirmek için ne yapılabilir, İslamiyet ile Batı medeniyeti birleştirilebilir mi” gibi başlıklar sayılabilir. İslamcılık düşüncesinin yayın organı olan derginin, 27 Ağustos 1908’deki yayın serüveni 5 Mart 1925 tarihinde 641. sayıyla son bulmuştur. Dergide Hristiyanlık, misyonerlik, misyonerlerin faaliyetleri ile alakalı olarak Ömer Rıza (Doğrul), Eşref Edip (Fergan), Aksekili Ahmet Hamdi, Kemal Kuşçu gibi yazarların çok sayıda makalesi yayımlanmıştır. Dergide misyonerlik ile alakalı olarak yayınlanan bu makalelerde “Misyonerler Âlemi, İncil Misyonerleri ve Âlemi İslam, Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile Musahabe, Misyoner Tehlikesine Karşı, Misyonerlerin Neşriyatına Aynıyla Mukabele, Misyonerler Mekteplerimizi de İşgal etti” gibi başlıklar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada II. Meşrutiyet ve İslamcılık düşüncesi denildiğinde akla öncelikli olarak gelen *Svrât-ı Müstakim*/Sebilü’r-Reşad Dergisi’nde yayımlanan makaleler incelenerek dönemin Müslüman düşünürlerinin misyonerlik faaliyetlerini nasıl değerlendirdiği ve misyonerler hakkında nasıl bir algı oluşturdukları izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İslamcılık, Osmanlı basını, *Svrât-ı Müstakim*/Sebilü’r-Reşad, Hristiyanlık, Misyonerlik

THE PERCEPTION OF MISSIONARIES IN THE OTTOMAN PRESS IN THE JOURNAL OF SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜ'R- REŞAD

ABSTRACT

One of the most important characteristics of the Second Constitutional Era is undoubtedly dynamism in press. In 1908, the restoration of the constitution of 1876 and its article regarding the press freedom were welcomed with enthusiasm by all the press employees. With the proclamation of the constitution, a new era began in the Turkish press and those who could not write what they had been thinking for years began to publish new newspapers. In the first two months, over 200 newspapers were given license and 607 newspapers and journals were published in the first three and a half years. Many of the periodicals published during this period were journals published weekly or at longer intervals. These periodicals, with their political postures that can be described as "Westernism", "Turkish" and "Islamism", became for the first time newspapers and journals that devoutly represented different social groups like children, young people and women. Although Panislamism and Caliphate were actually the ideas which Abdulhamid II defended, the intellectual hegemony of Islamism reached the peak with the Second Constitution. In the Second Constitutional Period, the most important publication organ of Islamic intellectuals was *Sırât-ı Müstakim*. The editorial of the journal was Mehmet Akif Ersoy. It continued its publication life in the name of *Sebilü'r-Reşad* from its 183th issue. The first issue was published by its director Eşref Edip Bey in 1912. In this issue, it was stated that the journal considered working for the awakening and promotion of the Islamic world as the most sacred duty. The following questions are among the topics most discussed in the journal; "Why did Islamic world decline?, How can Muslims be able to develop?, Does Islam prevent development? What can be done to unite Muslims? Can Islam and Western civilization be united?". The publication adventure of the journal, the mouthpiece

of the Islamic thought began to be published on August 27, 1908, ended its publication on March 5, 1925 with its 641th issue. Many articles were published in the journal about Christianity, missionaries and their activities by its authors such as Ömer Rıza (Doğrul), Eşref Edip (Fergan), Aksekili Ahmet Hamdi, Kemal Kuşçu. The following headings of the articles published in the journal about missionaries attracted attention; World of Missionaries, Evangelic Missionaries and Islamic World, Interview with a Protestant Missionary Travelling in Muslim Apparel. Against the Missionary Danger, Responding to the publication of missionaries in the same way, Missionaries occupied our schools, too". The aim of this study is to explain how Muslim thinkers of the period perceive the missionaries and evaluate their activities by analysing the articles published in *Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad*, which came to mind first when the Second Constitution and Islamism are mentioned.

Key Words: Second Constitutional Era, Islamism, Ottoman Press, *Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad*, Christianity, Missionary.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in yeniden ilanı her bakımdan çok mühim bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Siyasi, sosyal, kültürel, edebi hatta askerî pek çok yönden bu dönem oldukça hareketli bir zaman dilimidir. Bu çerçevede, meşrutiyetin ilanı ile anayasa tekrar yürürlüğe konmuş, meşrutî yönetim başlamış, hürriyet ortamının sağladığı imkânlarla birçok gazete ve dergi yayımlanmış, Osmanlılık fikri yanında Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık¹ gibi fikir akımları çerçevesinde düşüncelerin serbestçe ifade edildiği bir dönem başlamıştır.

İşte bu ortamda, en fazla hareketliliğin olduğu sahalardan birinin basın olduğu muhakkaktır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra sansür uygulamasına son verilmesi, özellikle 31 Mart (13 Nisan 1909) tarihine dek olan dönemde adeta sınırsız bir serbestliğe kavuşan bir "matbuat hayatı" oluşmuştur. Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerin sayısında büyük bir artış gerçekleşmiştir.

Meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konulmasının ardından 35 gün sonra 27 Ağustos 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* İstanbul'da yayımlanmaya başladı. Derginin kurucuları ve imtiyaz sahipleri Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidin ve Eşref Edib idi. 11 Temmuz 1324 olan tesis tarihi 43. sayıdan itibaren II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 10 Temmuz 1324 yani 23 Temmuz 1908 şeklinde değiştirilmiştir². Derginin başlık klišesinin altında "Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bahis haftalık risaledir"³ ibaresi yer almaktadır. Dergi yedi cilt tutan ilk 182 sayıdan sonra 8 Mart 1912'de çıkan 183. sayıdan itibaren formatını

¹ Azmi Özcan, "İslamcılık-İkinci Meşrutiyet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 23, Ankara, 2001, s. 62-65.

² Adem Efe, "Sebilürreşad", **DİA**, C 36, Ankara, 2009, s. 251.

³ Birinci sayının ilk baskısında "Gazetedir" şeklinde yazılmışken, aynı hafta yapılan 2. baskıdan itibaren bu ifade "Risaledir" şeklinde düzeltilmiş ve 50. sayıya kadar böyle devam etmiştir. 50. sayıdan itibaren "Din, felsefe, ulûm, hukuk, edebiyattan ve siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasi ve gerek içtimai ve medeni ahval ve şüûn-i İslamiye'den bahseder ve haftada bir defa neşrolunur" ifadesi kullanılmıştır.

büyük ölçüde koruyarak *Sebilü'r-Reşad* ismiyle yayın hayatını sürdürmüştür. İsim değişikliğiyle ilgili olarak 182. sayıda “Aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere Sebilü'r-Reşad unvanı altında intişar edecektir” açıklaması yapılmıştır. Bu suretle dergi, 27 Ağustos 1908-5 Mart 1925 yılları arasında, ilk 182 sayısı (1-7. ciltler) “*Sırâtı- Müstakim*” olarak⁴, sonraki 459 sayısı (8-25. ciltler) *Sebilü'r-Reşad* adıyla olmak üzere toplam 641 sayı yayımlanmıştır.

Sırât-ı Müstakim'in yazar kadrosu *Sebilü'r-Reşad* döneminde de büyük oranda aynı kalmıştır. Derginin fikir babası Mehmet Akif'in adı 309. sayıdan itibaren önce sermuharrir ardından da başmuharrir olarak yer almıştır. Dergide Mehmet Akif'in dışında Bereketzâde İsmail Hakkı tefsir, Babanzâde Ahmet Naim hadis, Ömer Ferit Kam felsefe, Mehmet Fahreddin, İzmirli İsmail Hakkı, Aksekili Ahmet Hamdi fıkıh, Tahirülmevlevi, Mithat Cemal, Edhem Nejat edebiyat, M. Şemsettin eğitim, Manastırlı İsmail Hakkı hutbe ve vaaz, Bursalı Mehmet Tahir hal tercümesi, Yusuf Akçura, Halil Halid ve Ahmet Ağaoğlu siyaset alanındaki yazılarıyla öne çıkan isimler olmuştur⁵.

Sebilü'r-Reşad'ın 300 ve 301. sayıları (11-18 Haziran 1914) kapatma cezası dolayısıyla *Sebilü'n-Necat* adıyla çıkmıştır. Bazı sayılarda sansüre uğrayan yazıları olmuştur. İttihat ve Terakki yönetiminin siyasetine ters düştüğü için 360. sayıdan sonra örfi idare tarafından kapatıldı (26 Ekim 1916). 361. sayısı Sultan Vahdeddin'in cülus günü olan 4 Temmuz 1918'de çıkabildi. Mütareke döneminde sansür dolayısıyla bazı sayfalarının boş çıktığı görülmüştür. Savaş şartları derginin yayın periyodunda aksamalara yol açmış, haftalık normal periyodunun dışına çıkarak 308-354. sayılar arasında (13 Ağustos 1915- 13 Temmuz 1916) on beş günde bir yayımlanmıştır. İki sayısını

⁴ Derginin, 27 Ağustos 1908-5 Mart 1925 yılları arasında yayımlanan ilk 182 sayısı (1-7. cilt) “*Sırâtı- Müstakim*” adıyla Bağcılar Belediyesince günümüz alfabesi ile toplam 7. cilt halinde kitaplaştırılmıştır. <http://www.bagcilar.bel.tr/icerik/174/16749/sira-timustakim-dergisinin-7-cildi-cikti.aspx> Erişim Tarihi: 19 Ekim 2016.

⁵ Efe, “Sebilürreşad”, *DİA*, C 36, s. 252.

birleştirdiği, bir ay, iki ay veya altı ay çıkmadığı zamanlar da olmuştur.

Baştan itibaren İstanbul'da yayımını sürdüren dergi, Mehmet Akif'in Milli Mücadele'yi desteklemek üzere Anadolu'ya geçmesiyle Kastamonu ve Ankara'da yayımlanmıştır. Dergi, Milli Mücadele'ye büyük destek vermiş, Kastamonu ve Kayseri'de halkın mücadele azmini yükseltmek için birer sayfalık ekler dağıtmıştır. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanıp, Mehmet Akif'in milletvekili olarak bulunduğu I. TBMM'nin faaliyetlerini tamamlamasının ardından Mehmet Akif ve Eşref Edip'in İstanbul'a dönmesiyle dergi bir arada çıkan 528-529. sayılarının ardından yeniden İstanbul'da çıkmaya başlamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan dergiler arasında *Sebilü'r-Reşad* da yer almış 1925 yılında 641. sayısını yayımladıktan sonra basımına son verilmiştir⁶.

1908-1925 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin artık dağılma süreci içerisine girdiği oldukça çalkantılı geçen 17 yıllık süre içinde yayımını gerçekleştiren dergide öncelikle Osmanlı memleketlerinin ve bütün Müslümanların birliği üzerinde durulmuştur. Eşitlik, kardeşlik, birlik ve beraberliği teşvik edici yayınlar yapılmıştır. Batı medeniyetini bütünüyle almayı tavsiye eden aydınlarla ve Batıcılık taraftarıyla mücadele edilmiş, Batı'nın bilim ve teknoloji alanında üstün olduğu bu alanlardaki kazanımlarının tereddütsüz alınabileceği savunulmuştur. Dergide üzerinde en çok durulan konular arasında "İslam dünyası niçin geriledi, Müslümanlar nasıl kalkınabilir, İslam terakkiye mani midir, ilimle İslam arasında çatışma var mıdır, İslam toplumunun ilerlemesi için gerekli usul ve esaslar nelerdir" gibi sorulara cevap arayışları yer almıştır.

Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad dergisi yayımlandığı ilk günden itibaren büyük bir ciddiyetle bütün İslam âlemine hitap etmeye çalışmış, sadece Osmanlı topraklarındaki Müslümanlara değil, tüm dünya Müslümanlarına ulaşmayı hedeflemiştir. Derginin en önemli

⁶ Efe, "Sebilürreşad", *DİA*, C 36, s. 252.

özelliklerinden biri de İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde bulunduğ u yazarlar vasıtasıyla oralarla ilgili sağlıklı haber, yorum ve mektuplara yer vermesi olmuştur. Mısır, Hindistan, Balkanlar, Kuzey Afrika, Rusya, Japonya, Çin ve İngiltere bu bakımdan derginin hep ilgi alanında olmuş, buradaki Müslümanların durumu ve İslamiyet'in bu topraklarda yayılmasına önem verilmiştir. Bununla birlikte bu topraklarda uzun yıllardır faaliyet gösteren Protestan, Katolik ve Ortodoks misyonerler, misyoner teşkilatları, bunların çalışmaları dikkatle takip edilmiştir. Misyonerlerin Hristiyanlığı yaymak uğruna her türlü meşakkate katlanarak, külliyetli paralar sarf ederek faaliyetlerini yürütmeleri zaman zaman eleştirilen, bazen de ibret alınması gereken bir hadise olarak nakledilmiştir.

Afrika ve İslam Ülkelerinde Misyonerlik

Yüzölçümü ve nüfus yoğunluğu bakımından dünyanın en büyük ikinci kıtası olan Afrika, 19. yüzyıldan itibaren Hristiyan misyonerlerin faaliyet alanlarından biri oldu. Hristiyanlık hiçbir zaman Büyük Sahra'dan Batı Afrika'ya doğru sokulamamış, İslamiyet ise 7. yüzyıldan itibaren Avrupalıların Gine Körfezi'nin kuzey kıyıları boyunca uzanan sahaya gelmesine kadar geçen bin yıllık zaman zarfında Kuzey Afrika'daki bütün topluluklar tarafından benimsenmiş ve Gine Körfezi'ne kadar yayılmıştı. Hristiyanlık bu bölgeye ancak 19. yüzyılın ortasından itibaren nüfuz etmeye başlamıştı⁷. Afrika kıtasında ilk olarak İspanyol ve Portekizlilerin eliyle sömürgecilik ile birlikte başlayan misyonerlik faaliyetleri sonraki dönemde İngiltere ve Fransa'nın başrolü alması ile daha sistemli bir hal aldı. *Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad* dergisi ise Afrika'nın en ücra kabilesine bile ulaşmayı hedefleyen Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetlerini takip ederek, gelişmeleri okuyucuları ile paylaşmıştır.

Bu çerçevede dergide yayımlanan önemli yazı serilerinden birisi de Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi tarafından kaleme alınan

⁷ Davut Dursun, "Afrika (Din)", *DİA*, C 1, s. 428.

“Afrika’da İslam” başlıklı iki makaledir. Makalede öncelikle Afrika’daki İslâm’ı anlatan Filibeli Ahmet Hilmi misyonerlerin bu bölgelerdeki faaliyetlerine de değinmektedir: “Orta Afrika’da avuç dolusu liralar sarf eden Protestan ve Katolik misyonerlerinin fedakâr çalışmaları tam anlamıyla kaybolup gitmektedir. Ağaçtan, topraktan yapılmış bir sürü mabuda veyahut cinlere ibadet eden bir Sudanlıya teslis telkin olunduğu gibi, yeni bir şey söyleniş olmuyor. Zenci üç kişiden oluşan bir ilahlık manzumesi ile kendi mabut sürüsü arasında büyük bir fark görmüyor. Hediyelerle ismen Hristiyan olsa bile hakikatte eski batıl dininden çıkmış sayılmıyor, zira baba, oğul ve ruh derhal eski mabutlarının yeni isimlerle tecellisi şeklinde telakki ediyor. İbadet ve merasime gelince: Bunların da safi Afrikalılar üzerinde hiçbir tesiri görülmemektedir. Mesela çan sesi, Zencilere o kadar uğursuz bir tesir vermektedir ki, işitilmesiyle beraber Sudanlıda peyda olan his, danga adını verdikleri bir dansı yapmak hevesi oluyor. Hâlbuki ezan, her Sudanlıyı etkili bir suretle duygulandırmak ve onlarda huşu fikrini uyandırmaktadır. Şimdiye kadar sarf edilen azim mesaiden elde edilen çabuk ve fakir semerelere göre Hristiyanlığın Afrika’da umumileştirilmesi emelinin bir hayalden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.”⁸ Ahmet Hilmi yazısının devamında misyonerlerin Afrika’daki yöntem ve metotlarından bahsederek, misyonerlerin büyük bir sebat ve gayretle çalıştıklarını söylüyordu.

Misyonerlerin insan nefsinin zayıf ve aciz kısımlarına vakıf olduklarını, içlerinde faydalı bilgilere sahip olmayan kimsenin olmadığını, çoğunun tabip, cerrah ve eczacı olduklarını, mezheplerini yayma ve mezheptaşlarının sayısını çoğaltmak için her türlü vasıttan ve vesilelerden istifade ettiklerini belirtiyordu. “Misyonerlerin itikat ve din meselesi bertaraf edilince son derece şefik ve insaniyetli,

⁸ *Sırât-ı Müstakim* 183. sayısından itibaren *Sebilü'r-Reşad* adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Bu yüzden 182. sayıya kadar olan yazılar dipnot ve KAYNAKÇAda *Sırât-ı Müstakim*, 183. sayıdan itibaren ise *Sebilü'r-Reşad* adıyla gösterilmiştir. Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, “Âlem-i İslam: Afrika’da İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 17 Mart 1910, C IV, S 80, s. 32.

fedakâr ve belki de kahraman adamlar olduklarını itiraf etmek gerekir. Bir Sudanlı hasta olsa, ilaçları kendileri vermek şartıyla tedavisine koşarlar, daima fakirlere para yardımı yaparak, onlara yardımcı olmaya gayret ederler. Vakıa bütün bu gayretin altında bir maksat gizlidir, o da bu faaliyetlerin Hristiyanlık şefkati adına gerçekleştirildiğini anlatarak kalplerini Hristiyanlığa çevirmekten ibarettir, lakin gizli maksatları her ne olursa olsun söz konusu hayırların olumlu bir tesir meydana getireceği inkâr edilemez. Misyonerlerin birçok fikir ve hareketi o basit halka harika ve sihir hükmünde bir tesir göstermektedir. Misyonerlerin kalpleri kazanmak için hediye vermekten çekinmedikleri bilinmektedir. Afrika kıtasının birçok tarafı ve bu meydana Sudan Avrupalıların elindedir. Mahalli hükümetler misyonerlere her hususta yardım etmektedir. Misyonerlerin Orta Afrika’da birçok okulları da vardır. Bölge çocuklarını bu okullara çekmek için ellerinden geleni yaparlar, tabii nihai emelleri bu çocuklara İsa’nın dinini telkindir. Misyonerler Afrika kabilelerinin dillerine vakıftır, fedakârlık derecesinde dinlerinin aşığı olduklarından yorulmak bilmez bir gayretle çalışıyorlar. Şimdi şu söylenenler üzerine hatırlara pek tabii bir soru gelir: bu kadar vasıta ve vesilelere sahip olmalarına rağmen nasıl oluyor da misyonerler başarılı olmuyorlar?”. Sorunun cevabını yine Ahmet Hilmi veriyordu: “Tekrar ediyoruz ki Avrupalı hükümetlerin himaye ve yardımlarına mazhar ve birçok imkâna sahip olan misyoner heyetlerinin bu kadar mesaisine karşı Orta Afrika Müslümanlarının din-i imanını muhafaza eden yegâne kuvvet, kelime-i tevhittir.” Makalenin sonlarına doğru ise “Din-i İsa ulemasının çıkardığı binlerce fedakâr misyonerlere mukabil acaba dinimizi seven ulema-yı kiramımız gençlerinden üç beş kişi bulunamaz mı?” diye soruyor ve “Eminiz ki vardır” diye de cevaplıyordu⁹. Filibeli Ahmet Hilmi, misyonerlerin Afrika’daki yöntem ve metotlarından bahsettiği bu makalelerinde onların büyük bir gayret ile çalıştıklarını

⁹ Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, “Âlem-i İslam: Afrika’da İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 30 Mart 1910, C. IV, S 82, s. 62-64.

söylemekle birlikte bu Hristiyanların başarıya ulaşamayacağı kanaatindeydi.

Hristiyan misyonerlerin sahip oldukları çok çeşitli dünyevi vasıtalara rağmen başarıya ulaşamayacaklarını düşünen bir başka yazar ise Ahmet Naim idi. *Sırât-ı Müstakim* Dergisi'nin, 22 Ekim 1908 tarihli nüshasında yer alan "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı" isimli yazısında Ahmet Naim: "İslamiyeti neşr için misyoner ruhbanı cemiyetlerinin gösterdikleri fedakârlıkların hiçbirine Müslümanlar tevessül etmemiştir. Bununla beraber bu cemiyetlerin bunca mal ve para sarf ederek, bunca sıkıntı ve tehlikeye tahammül ederek, gösterdikleri gayret semeresi olarak ara sıra başka bir mezhepteki birkaç Hristiyanı kendi mezheplerine çevirmelerine yahut birkaç putpe-reste kendi dinlerini kabul ettirmelerine mukabil İslam nüfusunun sayısı Hindistan, Çin ve en çok da Afrika'da kendiliğinden kabile kabile, cemaat cemaat çoğalmaktadır¹⁰" diyordu. Bu yazarlar ne olursa olsun, misyonerler ne yaparlarsa yapsınlar Hristiyanlığın Afrika'da veya başka yerlerde İslamiyet'e karşı muzaffer olamayacağı görüşündeydiler.

Bununla beraber Afrika ve diğer İslam ülkelerinde yürütülen misyonerlik faaliyetlerini mühim ve tehlikeli gören yazarlar da vardı. Kırımlı Seyid Mehmedzade Yakub Kemal dergide yayımlanan bir yazısında Çin, Rusya, Sudan, Çit ve Buca gibi yerlerde Müslümanların içinde bulunduğu durumdan Avrupalı devletlerin ve misyoner örgütlerin istifade ettiklerine temas ediyordu. Avrupalı misyonerlerin büyük bir hararetle Müslümanlar arasında kendi mezheplerini kabul ettirmeye gayret ettikleri, Hristiyan dünyasının hamisi olan devletlerin de cemiyetler vasıtasıyla misyonerlere maddî ve manevi yardımda buldukları belirtiliyordu. Yazıda, "Hatta dine hiç önem vermeyen İngiltere ve din adamlarını memleketinden süren Fransa'nın Sudan,

¹⁰ Ahmet Naim, "Akide-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyanı", *Sırât-ı Müstakim*, 22 Ekim 1908, C I, S 9, s. 137-138.

Cezayir ve Tunus'ta kendi mezheplerini kabul ettirmek hususunda ne gibi fedakârlıklarda buldukları herkesin malumudur” deniliyordu¹¹.

Misyonerler tarafından yürütülen faaliyetlerden en tehlikeli bulunanı ise misyoner okullarıydı. Bereketzâde İsmail Hakkı geçmişteki din eğitimlerini yâd ettiği bir yazısında Akka, Nasıra, Haleb, Ayıntab, Merzifon, Harput ve Beyrut gibi gezip dolaştığı İslam topraklarında faaliyet gösteren misyoner okullarında her akşam çocuklara dini kaside ve beyitler okuttuklarından büyük bir üzüntü ile bahsediyordu¹². Beyrut'tan M. Ali Münir ismiyle “İsmail Gaspirinski Bey Hazretleri'ne” hitabıyla yazılan ve *Sırât-ı Müstakim* Dergisi'nde yayımlanan bir mektupta ise daha sert ifadelerle rastlamak mümkündür. Bazı Protestan ve Katolik misyonerlerin Afrika içlerine Asya, Amerika ve Afrika kıtaları arasındaki adalara Müslüman kıyafetiyle giderek, Müslüman kabileler arasına yerleştiği, din eğitimi bahanesiyle onları protestanlaştırdıkları, katolikleştirdiklerine dair rivayetlerin doğru olup olmadığı soruluyordu. “Afrika'da birçok Müslüman beldeye matbu bir elifba risalesi henüz girmemiştir. Bu vazifeyi Meşihat-ı Celile-i İslamiyye mi düşünecek yoksa misyonerlerin himmetine mi terk olunacak?... Nemiz eksik? Paramız mı? Zekât, evkaf... demek ki, eksiklik teşebbüsümüzde, ilmimizde, âleme bakışımızda imiş...” diyordu¹³. Ali Münir bir başka yazısında “Avusturya papazları, yalnız Avusturya değil, İtalya, Fransa papazları ve genel bir tabirle Katoliklik nâşirleri ve yalnız bunlar da değil, İngiltere ve Amerika'ya mensup Protestan misyonerler yalnız Arnavutluk'ta değil, Kürdistan'da, Cezîretü'l-Arab'da, Anadolu'da, Afrika'da aynı suret ve aynı maksatla uğraşüyor ve gündən güne kökleştikçe kökleşiyorlar.

¹¹ Kırmırlı Seyid Mehmedzade Yakub Kemal, “Din ve Adat-ı Gayr-ı Meşrua”, *Sırât-ı Müstakim*, 11 Mart 1909, C II, S 29, s. 39.

¹² Bereketzâde İsmail Hakkı, “Terâcim-i Ahval Yâd-ı Mazi”, *Sırât-ı Müstakim*, 6 Mayıs 1909, C II, S 35, s. 140.

¹³ M. Ali Münir, “İsmail Gaspirinski Bey Hazretlerine”, *Sırât-ı Müstakim*, 19 Ağustos 1909, C II, S 52, s. 410-411.

Avrupa ve Amerika'da taraftar bulamayan bu “nâşir”ler vatanımızda istedikleri gibi fesat ve nifak tohumları ekiyor ve ellerine geçirdikleri vatan evlatlarını, dini hislerini veya vatanperverliklerin yok etmek için neler icat ve isnat etmek lâzımsa ziyadesiyle ve kemâl-i sühuletle tatbik ediyor ve belki kısmen muvaffak da oluyorlar... İtalyalı, Avusturyalı, Fransalı, Amerikalı bir papazın Afrika'nın en ücra bir vahasında senelerce türlü meşakatlere göğüs gererek çalıştığını göz önüne getirip ibret, gayret, cesaret alalım... Meselâ bir Katolik misyoneri Timbuktu, Kongo içerlerine yahut Humus'a gitmeden Mısır'da yahut Trablusgarp'ta yahut ona muadil bir yerde bir, iki, üç sene kalıyor, gideceği mahal hakkında malumat ediniyor, lisanını, adetlerini öğrenmeye uğraşiyor, yerlilerle temasta bulunmaya vesileler arıyor, taze hurma dallarından müteşekkil şemsiyeler altında mavi boncuklar ve benzeri şeyler satan yerlilerle alış veriş eden saatlerce onlarla vakit geçiren misyonerler görülmemiş işitilmemiş şeyler midir?¹⁴”. Ali Münir yazısında Maarif Nezareti'nin dolduramadığı eğitim alanındaki boşluğu Protestan ve Katolik misyonerlerin kurdukları okulların doldurduğunu söylüyor ve bu konuda bir şeyler yapılması gerekliliğini belirtiyordu. Yazının devamında; “Katolik ve Protestan misyonerleri -yukarıda bir nebze bahsedildiği veçhilegünden güne kuvvetlerini arttırıyorlar. Meselâ şu göz önündeki Cebel-i Lübnan'a bakarsak 400 bini mütecaviz olan nüfusunun 120 bin adedi ve belki daha fazlası Müslim (Dürzî, Mütévâlî, Sünnî ilh..) olduklarını görürüz. Sonra bu (120.000) nüfustan rastgele birinin beş-on yaşlarındaki mektebe giden çocuğuyla meselâ:

- Oğlum adın ne?	- Mehmet
- Babanın adı?	- Hasanü'l-Horânî
- Sizin köyde medrese (mektep) var mı?	- Var
- Neresinde?	- Kilisede

¹⁴ M. Ali Münir, “İnhitatat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 14 Ekim 1909, C III, S 58, s. 86.

- Ne okuyorsun?

- Kitâb-ı Mukaddes

diye konuşsak bozulmanın hakiki sebepleri kendiliğinden ortaya çıkar.” diyordu¹⁵. Ali Münir yazı serisinin devamında Beyrut’ta Amerikalı Protestan misyonerler tarafından kurulan Beyrut Amerikan Koleji’nden bahsediyordu: “Amerika’nın bilmem hangi köyünde işçilikle hayatını kazanmaya mecbur olan bir genç adam kollarından ziyade dimağında hissettiği kuvvete güvenerek tahsile koyulur, ruhban sınıfına intisâb eder ve tahsilini tamamlayarak doktor lakabına nail olur. Kalkar Suriye’ye gelir, Beyrut’u emellerine uygun bulur, ufacak bir yer tedarik ederek eğitime başlar, dil bilmez, âdet bilmez nihâyet bin zahmetle on-on beş öğrenci edinebilir; çalışır, çalışır, aralıksız çalışır, düşüncelerini Amerika’ya, milletine, mezheptişlarına yazar, yardım vaadi alır, yine aralıksız çalışır, Beyrut’un en havadar en hâkim bir noktasında -ki o zamanlar buralara kimseler rağbet etmezmiş- bir tarlacık satın alır ve yavaş yavaş büyültür... İşte Beyrut’un meşhur “Külliyeye-i Amerikaniyye”si bu suretle yavaş yavaş ve tekâmülen meydana gelir ki bugün Amerikalı Protestan misyonerlerin en büyük ilmi müessesesidir.¹⁶ Katolik, Protestan misyonerlerin vatanımızda böyle senelerce çalışıp başarı elde etmesinden duyduğu derin üzüntüyü anlatarak yazısına devam etmektedir. “Müşabaka edercesine doğuda ve özellikle vatanımızda emellerini büyötmeye sarf-ı hayât eden Katolik ve Protestan misyonerler emeklerini yalnız şehir ve kasabalara hasretmiyorlar, sahralarda, kırlarda, çöllerde seyyar mektepleri de varmış, kabile ile aşiret ile birlikte geziyor ve vazifelerini ifa ediyorlar da siz bu hâllerden müteessir olmuyor ve aynıyla muamele, aynıyla mukabele düsturunu takip etmiyorsunuz. Bunlar sonu olmayan bozulmalar değil de nedir?” diyen Ali Münir, ta Tür-

¹⁵ M. Ali Münir, “İnhitatat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 28 Ekim 1909, C III, S 60, s. 113.

¹⁶ M. Ali Münir, “İnhitatat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 16 Aralık 1909, C III, S 67, s. 227.

kistan-ı Çin'den kalkıp Beyrut'taki Protestan Koleji'ne gelen Müslüman talebeler acaba İslam ulemasının açacağı o değerde o mikyasta bir okula gelmez mi sanıyorsunuz? O halde kusur kimdedir? diye soruyordu¹⁷.

Misyonerler tarafından açılan okullarla ilgili olarak Ahmet Vasfi Zekeriya tarafından kaleme alınan bir yazıda ise şöyle deniliyordu: “Avrupalı misyonerlerin memâlik-i İslâmiyyemizin her köşe ve bucağında tesis ettikleri mektepler nasıldır? İlimden, fenden ziyade bu terbiyelerine aldıkları genç dimağlara kendi emel ve maksatlarını zerk etmek, bilhassa Müslüman evlatlarını hidayet yolundan saptırmak için çalışıyor... İşte Dâr'ul-hilâfe'de Hristiyan biraderler Fererler, Sen Benuva, Robert Koleji gibi dini isimlerle tesis olunmuş bir hayli okullarda Beyrut'ta ve köylerine varıncaya kadar Suriye'de inşa edilen Amerikan, Fransız, Rus Dâr'ül-fünun ve okullarının asıl hedefi nedir? Hep kendi arzuları veçhile fikir ve emellerini zerk etmek değil midir? O müesseselere bir girilip tetkik olursa hariçten muhtesem ve müzeyyen büyük binalarına gözleri kamaştırmayıp bir nazarı basiret ile o yüksek duvarlar arasında yaşayan Müslüman çocukların ruhlarının haline bir bakılsa ne kadar elim safhalar görülür... Fen, ilim, lisan o mekteplerde zahiri bir gösterişten ibaret kalır. Asıl hedefleri; o masumları hidayet yolundan saptırmak, ruhen, hissen, kalben ve kalıben ya bir Fransız veya bir İngiliz yapmaktır. Maatteessüf; o müesseseler günden güne muvaffak oluyor. Takip ettikleri o sulh politikasının semerelerini topluyorlar. Âlem-i İslâm'ın kıblegâhına böylece yaralar açılıyor da kimse bu derde çare bulmuyor¹⁸.”

Sırât-ı Müstakim dergisi Hristiyanların dinlerini yaymak için tesis ettikleri misyoner okul ve medreselerine mukabil, Müslümanlar tarafından başlatılan çabalara da yer veriyordu. Mesela, Mısır'da Davet

¹⁷ M. Ali Münir, “İnhitat-ı İcmtimaiyye”, *Sırât-ı Müstakim*, 23 Aralık 1909, C III, S 68, s. 246-247.

¹⁸ Ahmet Vasfi Zekeriya, “Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaçtır?”, *Sırât-ı Müstakim*, 20 Nisan 1911, C VI, S 137, s. 106.

ve İrşad Medresesi kurulmasına yönelik gelişmeleri okuyucuları ile paylaşıyordu: “Müslümanların son zamanlarda, hayat ve cihanın hâl-i hazırına muvafık o yolda müesseseler vücuda getirmek düşüncesinde buldukları birkaç defalar işitilmiş ise de bu düşüncenin teşebbüs derecesine geldiği henüz vaki' değildi. Bu kere büyük bir sevinç ile haber aldığımız göre, Kahire'de, Hristiyan misyoner medreseleri programına benzer bir program ile İslam dininin neşrine mahsus "Davet ve İrşâd" isminde bir medrese tesisi kararlaştırılmıştır. Bu medrese, "Davet ve İrşâd" Cemiyet-i İslâmiyyesi idaresinde bulunacaktır. "Davet ve İrşâd" Cemiyeti siyasetle asla uğraşmayıp sırf dinî ve ahlaki hususlarda fikir geliştirecektir. Medresede, dini ilimler ile beraber, lüzumu kadar dünyevi ilimler de okutulacaktır.¹⁹”

Dergide ayrıca “Matbuat” başlığı altında İslam dünyasının çeşitli yerlerinde neşredilen dergi ve gazetelerin mühim görülen makaleleri de yayımlanıyordu. Kendi yazarları tarafından misyonerler ve misyonerlikle alakalı olarak kaleme alınan makale ve yazılara sıkça yer verdiği gibi çeşitli gazete ve dergilerde bu konuda yazılan başmakalelere sütunlarında böylece yer ayırmış oluyordu. Misyonerlikle alakalı olarak dergide yer alan yazılardan birisi “Müslüman Memleketlerinde Misyoner Orduları” başlığı ile Mısır'da neşredilen *Eş-Şeab* gazetesinde çıkan bir başmakaledir. Makalede Mısır'da faaliyet gösteren çeşitli misyoner okullarından bahsediliyordu. “Bakılacak olursa maalesef memleketimizde mevcut olan eğitim kurumlarının hemen üçte birinin yabancıların elinde bulunduğu görülüyor... Güya bunlar cehaletle mücadele edeceklerdi. Mısırlılar da bunları ilmin yardımcılarını sanıyorlardı. İlimin yayılması için her türlü fedakârlığı, her türlü meşakkati göze aldıklarını zannetmişlerdi. Bunların sayesinde memleketin hayırlı faydalar elde edeceğini ümit ediyorlardı. Kısa zamanda Mısır'ın her tarafında birçok yabancı okul açıldı. Müslümanlar da çocuklarını bu okullara göndermek hususunda te-

¹⁹ “Şuun: Mısır'da Davet ve İrşad Medresesi”, *Sırât-ı Müstakim*, 8 Haziran 1911, C VI, S 144, s. 223.

reddüt göstermediler. Bu okullar gittikçe çoğaldı adeta memleketimizde bir şebeke teşkil ettiler. ” denilerek sayılarla bu okulların Mısır’da nasıl yayıldıkları izah ediliyordu. Ancak bu okulların asıl maksatlarının başka olduğu, okullara giden çocuklara kendi din ve itikatlarını telkin ettikleri anlatılıyordu²⁰. Matbuat köşesinde yer alan bir diğer makale ise Saraybosna’da yayımlanan *Misbah* gazetesinde neşredilen “Mekteplerde Terbiye-i Diniyye Mahvoldu! Misyonerler Mekteplerimizi de İstila Etti” başlıklı yazıdır²¹. Hindistan’ın Lahor kentinde yayınlanmakta olan Nur Dergisi’nden alınan bir makalede ise Papa’nın da misyoner faaliyetlerine başladığı duyuruluyordu. Roma’da Papa’nın himayesi altında misyonerlerin Müslümanlarla ne şekilde mücadele edeceğini öğretecek bir sınıf teşkil edildiği söylenen haberde verilen eğitimin ardından misyonerlerin İslam âleminin her tarafına dağılacakları Papa’nın nüfuzunun da hafife alınacak bir şey olmadığı belirtiliyordu. Kendisi bütün Katolik âleminin resmî ruhani reisi olduğundan bütün Katoliklerin ona bağlı olduğu hatırlatılıyordu. Dolayısıyla Papa’nın İslam âlemine karşı açtığı bu mücadelenin mühim bir Haçlı Savaşı olduğu söyleniyordu. Haberin sonunda İslam âleminin buna karşı ne yapacağı soruluyor, Londra ve Berlin’de bir camii şerif bulunduğuşu, Papa’nın bu hareketine Müslümanların Roma’da Vatikan civarında bir camii şerif inşasıyla cevap vermeleri tavsiye ediliyordu²². *Sırât-ı Müstakim/Sebilü’r-Reşad* dergisinde yer alan bu makalelerde misyonerlerin Hristiyanlığı yaymak için büyük devletlerin ve zengin Hristiyanların maddî desteği ile Afrika ve İslam ülkelerinde en ücra kabilelere varıncaya kadar gezip dolaşmaları, yerli halkın dillerini, adetlerini öğrenmeye çalışmaları, din, sağlık ve eğitim alanındaki faaliyetleri uzun uzadıya anlatılı-

²⁰ “Matbuat: Müslüman Memleketlerinde Misyoner Orduları!”, **Sebilü’r-Reşad**, 1 Ocak 1914, C XI, S 277, s. 269.

²¹ “Matbuat: Mekteplerde Terbiye-i Diniyye Mahvoldu!”, **Sebilü’r-Reşad**, 8 Ocak 1914, C XI, S 278, s. 283.

²² “Papa ve Misyonerlik”, **Sebilü’r-Reşad**, 29 Ocak 1925, C XXV, S 636, s. 191-192.

yordu. Yazarlardan bazıları bütün bu gayret ve faaliyetlerin boşa çıkacağı görüşündeydi. Üç-beş kişinin eski batıl dininden çıkıp teslis inancını kabul etmesinin Afrika'daki Müslümanları etkilemeyeceği görüşündeydiler. Bununla beraber Protestan ve Katolik misyonerlerin aynı suret ve maksat ile çalışıp günden güne güçlenip kökleştiklerini, başarılar kazandıklarını söyleyen ve misyoner okullarını son derece tehlikeli gören yazarlar da vardı. Onlar üstelik Müslümanların bu faaliyetlere karşı tepkisiz kalmalarını da eleştiriyorlardı.

Rusya ve Çin'de Misyonerlik

Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad dergisinin faaliyetlerini yakından takip ettiği devletlerden biri de Ortodoks Rusya idi. Orta Asya ve Çin Müslümanları nazarında Rusya'nın yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri dergide yayımlanan yazılar vasıtasıyla okuyuculara aktarılıyordu. Sibiryalı Veliyullah Enveri Rusya misyonerlerinin Kırgızlara yönelik olarak “onlar Müslüman değildirler, Şamani'dirler” türünden açıklamalarının tehlikeli olduğuna dikkat çekiyordu²³. Rusların, Kırgızlar arasına özel misyonerler tayin ettiği, Kırgızları Ruslaştırmaya çalıştığını söylüyordu²⁴. Ahmet Taceddin ise Rus misyonerliğinden bahsettiği “Novoye Vremya ve Âlem-i İslam” başlıklı yazısında: “Zira eminim ki misyoner deyince misyonerliğin gerçek manası olan: Bir adamı kendi hür vicdanı üzerine bırakıp bir yola davet etmek, kabul edinceye kadar kuvvetli deliller getirmek gibi bir şey hatırlarına gelecek. Fakat büyük bir üzüntüyle arz ederim ki Rusya'daki misyonerlik böyle olmadı! Evveleri müthiş İvan'ın kılıcı, işkenceleri ile başlayarak sonraları hile, desise, dolandırıcılık, hırsızlık, birtakım sâfdilani külliyyetli paralar vaat ile ve diğer taraftan Hristiyanlıktan başka

²³ Sibiryalı Veliyullah Enveri, “Âlem-i İslam Çin Müslümanları II-Kırgızlar (Kazaklar)”, *Sırât-ı Müstakim*, 23 Eylül 1909, C III, S 55, s. 46.

²⁴ (Sibiryalı) V. (Veliyullah) Enveri, “Âlem-i İslam Çin Müslümanları III-Kırgızlar (Kazaklar)”, *Sırât-ı Müstakim*, 30 Eylül 1909, C III, S 56, s. 60.

dine girmek yolunu kapatmak ile yapılıyordu.²⁵” Yazısının devamında misyonerlerin büyük paralarla insanları kandırdıklarına yeniden temas eden Ahmet Taceddin, “Gerçi misyonerler para kuvvetiyle bir iki serserinin Hristiyan dinine girmesine muvaffak olsalar da, bunun Hristiyanlığı serserinin elinde para bitene kadardır. Herifin elinde parası bitince hemen Hristiyanlığı terk ederek, yine eski mezhebine geri dönüyor. Yahut daha fazlaca para kapmak hülyasına düşüyor. Zaten bunun böyle olduğu birkaç defa görüldü.²⁶” diyordu. Rusya Müslümanlarının eğitim için üçer ay deve üzerinde seyahat ederek Buhara, Semerkant gibi şehirlere gittiklerini vurgulayan yazar, Mısır, Arabistan ve İstanbul’da binlerce talebenin bulunduğunu Rus okullarına gitmemelerinin tek sebebinin misyoner korkusu olduğunu belirtiyordu. Rus mektepleri misyonerlerin nüfuzundan kurtulsa Rusların kendileri için bu okullarda yer bulamayacağını da ekliyordu.

“Lâ” müstear isimli bir başka yazar, Ortodoks misyonerlerinin neşriyatlarıyla İslam’a sürekli hücumda buldukları fakat hiçbir ciddi ve sağlam mukabele görmediklerinden yakınıyordu. Rusya’da Kasis Darwinky isimli bir misyonerin İsa ve Muhammed adıyla Moskova civarında dağıtılmak üzere bir kitap bastırıldığını, misyonerin bu kitabında Hz. İsa’nın Hz. Muhammed’den âli dereceli olduğunu ve Hristiyanlığın İslam’a üstün bulunduğunu iddia ettiğini anlatıyordu²⁷. Astrahan’da yayınlanan İdil Dergisi’nden alınan bir makalede de; “Rusya’nın her yerinde özellikle başkentlerde, Kazan, Taşkent gibi büyük şehirlerde halis Rusların misyonerleri toplantılar düzenliyorlar. Bu toplantılarda Rus unsuruna mensup olmayanların özellikle Müslümanların hallerini teftiş ve müzakere için gerçekleştiriliyor. Müslümanların cahillik ve fakirliğinden değil bilakis bizde ol-

²⁵ Troytskili Ahmet Taceddin, “Novoye Vremya ve Alem-i İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 21 Ekim 1909, C III, S 59, s. 109-110.

²⁶ Troytskili Ahmet Taceddin, “Alem-i İslam Rusya Müslümanları ve Rus Maarif Nezareti”, **Sırât-ı Müstakim**, 11 Kasım 1909, C III, S 62, s. 156.

²⁷ Lâ, “Medreselerin Islahı”, **Sırât-ı Müstakim**, 10 Mart 1910, C IV, S 79, s. 8.

mayan sıfatlardan bahsolunuyor. ‘Son beş-altı sene içinde Müslümanlar da terakkiye ayak uydurdular. Bazıları eğitime sarıldılar. Diğer milletle arasında dinlerini neşreden misyonerleri de pek çoktur. Ve hatta bu hususta her Müslüman birer misyoner kesilmiştir...’ gibi istinatlarda bulunuyorlar. Hakkımızda her taraftan böyle feryatlar koparıldığı halde bizler sağ ve sola bir defa olsun bakıyor muyuz?²⁸” deniliyordu.

Duma’da İslam Mebusu olarak görev yapan Sadreddin Maksud Efendi verdiği bir nutkunda; “Maişet-i İslâmiyye’yi en ziyade rencide ve rahatsız eden misyoner belâsıdır; efendiler! Biz bu kürsüden misyonerlerden şikâyet ettiğimizde mecliste refiklerimiz hayret ederek, bir iki yüz rahibin, papazın zorlama olmaksızın yalnız vaaz irşâd ile dinlerini yaymaya çalıştıklarından ne için bu kadar ürküyorsunuz, korkuyorsunuz? diyorlardı. Eğer böyle olsa idi. Biz bundan ürkmez, korkmaz idik. Vaiz ve mürşit rahiplerden ürküyoruz, şikâyetimiz, rahatsızlığımız politikacı misyonerlerdendir. Bunlar davet ile iktifa etmeyip, bir mana ve bahanecik ile bizleri Ruslaştırmak politikasına çalışıyorlar, vaizlikten, mürşitlikten ziyade hükümet elinde âlet ve hademe olan rahiplerden şikâyet ediyoruz. Yirmi otuz seneden beri hükümetin Müslüman politikası meşhur Poby de Nosçef tertibi üzere bulunduğu cümledenize malumdur. Poby de Nosçef’in mürşidi ise meşhur misyoner İlminskiy idi.²⁹” diyordu.

Protestan misyonerleri Edinburgh’ta büyük bir misyoner konferansı topladıkları sırada Ortodoks misyonerleri de Kazan şehrinde bir toplantı gerçekleştirmişlerdi. Bu toplantı da günden güne genişleyen İslamiyet’in sınırlandırılması imkânı ve Müslümanları Ortodoks mezhebine dâhil etme meselesi mevzubahis olmuştu. Toplanan misyonerlerin çoğunluğu Ortodoks kilisesinin dâhili teşkilatını tanzim etmek ve özellikle Ortodoks rahiplerine daha mükemmel bir tahsil göstermek lüzumunu iddia etmiştir. Fakat çoğunluk bu teklifi

²⁸ “Astrahan’da münteşir İdil”, **Sırât-ı Müstakim**, 10 Mart 1910, C IV, S 79, s. 20.

²⁹ “Âlem-i İslam Elvah-ı İntibâl I – Duma’da İslam Mebusu Sadreddin Maksud Efendi’nin Nuktu”, **Sırât-ı Müstakim**, 28 Nisan 1910, C IV, S 86, s. 135.

kabul etmemiştir. Bunların iddialarına göre bu tedbir ancak uzun bir müddet sonra olacaktır. Hâlbuki şimdi daha kati ve daha seri tedbirlere müracaat etmek gereklidir. Bu maksadın gerçekleşebilmesi için Ortodoks kilisesini himaye ve İslam neşriyatını yasaklamak gerekir³⁰. Kazan'da düzenlenen bu konferans hakkında dergide çeşitli gazetelerde çıkan haberler ele alınarak daha başka yazılar da yayımlanmıştır. Bunlardan birinde; “Bu son günlerde Kazan'da Slav misyonerlerinin toplantı halinde olduğunu geçen numaramızda haber vermiş idik. Bu toplantıya gazeteler ehemmiyet veriyorlar. Zira dini hürriyet kanunu çıktığından beri Ortodoksluktan diğer dinlere geçenlerin adedi hayli çoğalmış. Mesela 1906 senesi Ortodokslardan 3 bin 165 kişi İslâmiyet'i kabul etmiş... Bunun üzerine misyoner cemiyetlerine muavenet ve yardım az gelmeye başlamış. Önceleri Moskova Misyoner Cemiyeti'ne yıllık bir milyon ruble sadaka gelirken son zamanlarda rub' derecesine inmiş. Bu haller bir toplantı yapılarak durumun değerlendirilmesine sebep olmuştur. Kazan kongresi başka mezheplerden ziyade İslâm dinine ehemmiyet veriyormuş.³¹” denilmektedir.

Bahçesaray'da (Kırım) münteşir Tercüman gazetesi İngiltere'de toplanan Büyük Misyoner Konferansı'na dair Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan makaleyi hülâsaten naklettikten sonra şöyle ilave ediyordu: “Bu kadar büyük Cemiyet hâlinde olmamakla beraber bugünlerde Kazan'da Rus misyonerlerinin de bir toplantısı gerçekleşti. Dinî olan bu toplantıdan daha mühimi bugün Sofya'da yapılıyor. Medenî, içtimai ve edebî alanda fikir birliğine hizmet etmek üzere Bulgaristan'da bütün İslav kavimlerinin murahhasları toplanmış anlaşılıyorlar; fikir alışverişinde bulunuyorlar. Kararlar veriyorlar darısı, ibreti bizim başlarımıza olsun!”³².

³⁰ “Rusya'da İslamlar”, **Sırat-ı Müstakim**, 14 Temmuz 1910, C 4, S 97, s. 332.

³¹ “Matbuat-ı İslamiyye: Misyonerler Âlemi”, **Sırat-ı Müstakim**, 21 Temmuz 1910, C 4, S 98, s. 347.

³² “Matbuat-ı İslamiyye”, **Sırat-ı Müstakim**, 21 Temmuz 1910, C 4, S 98, s. 348.

Rus misyonerlerin faaliyeti hakkında dergide yayınlanan bir başka toplantı haberi bu kez Sibirya'dandı. Sibirya'da ilk defa olarak, Irkutsk şehrinde bir misyoner kongresinin açılmak üzere olduğu haber verilmektedir. Kongrenin programı, az evvel Kazan'da toplanmış olan kongredekinden daha geniş olacaktır. Bu kongreye bir sürü resmî misyonerlerden başka, pek çok papazlar, kilise mütevellileri ve Ortodoksluğun takviyesine çalışan diğer kişiler de dâhil olacaktır. Bu programın en mühim maddesi sair dinler ve özellikle de İslam dini ile gürüşmek için gerekli olan tedbirleri almaktır³³. Sibirya'nın Irkutski şehrindeki bu misyoner toplantısında alınan kararlar ise şöyleydi: "Gayr-ı Ruslar arasında kiliseler ve mahalle okulları açmak, oralarda papaz ve öğretmenlere gayr-ı Rus dillerini öğrettirmek, misyonerlerin maaşlarını arttırmak, misyonerlerin ahlaklarını muhafaza etmelerini şiddetli kontrol altında bulundurmak, Hristiyan olmayan kavimleri iase ile Hristiyanlığa celb için bir sermaye tesis etmek idi.³⁴"

Dergide yer alan bir yazıda da Rusya'da yaşayan Müslümanların durumu değerlendiriliyordu: "Rusya Müslümanları hükümete o kadar sadakatli, vatana o kadar muhabbetlidirler ki bunu düşmanları bile inkâr edemezler... Müslümanlar Rusların her kısmı, her sınıfı ile dost geçinmişlerdir, hatta kendilerine karşı pek fena muamelelerde bulunmuş, dini hislerini yaralamış olan misyonerlere bile mukabele etmemişlerdir... Kilise mekteplerine, misyoner cemiyetlerine, devlet hazinesinden pek çok ianeler veriliyor, devlet hazinesi ise Rusya'da sakin bil-cümle ahalinin parası demektir... Müslümanlar Rusya'da, Ruslardan sonra en ziyade nüfuslu bir halk olduğundan onların da, böyle ianelerden hissedar olmaya hakları şüphesizdir. Bununla beraber onlara beş para verilmiyor, onların parası onların

³³ "Şuun: Rus Misyonerlerinin Faaliyeti", **Sırât-ı Müstakim**, 25 Ağustos 1910, C IV, S 103, s. 439.

³⁴ "Şuun: Irkutski Şehrinde Misyoner Kongresi", **Sırât-ı Müstakim**, 8 Eylül 1910, C V, S 105, s. 16.

aleyhine çalışan mektep ve cemiyetlere veriliyor. Yine Müslümanlar bir şey demiyorlar, sabrediyorlar!...³⁵ Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri ile Ortodoks misyonerlerin faaliyetleri kıyaslandığında dergideki makalelerden de anlaşılacağı üzere Hristiyanlığa teşvik ve telkin siyasetinden ziyade Rusya'nın sert ve baskıcı siyasetinin etkisi görülmektedir. Kaldı ki, daima devletin siyasal denetim rolünü üstlenen Bizans Ortodoksluğundan beri Ortodoksluğun kaderini politik unsurlar belirlemiştir. Çarlık Rusya'sı egemenliği altında bulundurduğu halkları Ruslaştırma siyasetinde Ortodoks kilisesi ve onun misyonerlerini kullanmaktan çekinmemiş, hükümetin denetimi altında olmak üzere bu gaye ile özel misyoner akademileri ve büroları tesis etmiştir. *Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad* dergisi ise bu gelişmeleri okuyucularına büyük bir endişe ve üzüntü ile nakletmiştir.

Abdürreşid İbrahim ve Japonya'daki Misyonerlik

Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, Japonya'da İslam'ın resmî düzeyde tanınmasını sağlayan kişidir. Kendisi en çok Japonya'daki faaliyetleriyle tanınır. Japonya'ya iki kez yerleşen İbrahim Bey, ülkeyi karış karış gezmiş, Japon devlet adamlarıyla dostluklar kurmuş, Japon gazetelerinde İslam'ı anlatan makaleler yayımlanmıştır. Misyonerlerin İslamiyet karşıtı propagandalarına karşı konferanslar tertiplemiş, İslamiyet'in Japonya'da yayılmasına hizmet edecek bir cemiyet kurmuştur. Abdürreşid İbrahim Bey'in Tokyo'dan gönderdiği mektuplar *Sırât-ı Müstakim* dergisinde "Japonya Mektupları" adlı bölümde yayımlanıyordu. "Japonya'da İslamiyet" başlıklı mektubunda Hristiyan misyonerlerin buradaki faaliyetlerine temas etmeden geçemiyordu. "Hristiyan misyonerleri de ellerinden geldiği kadar çalışmakta, külliyetli paralar sarf etmeye devam ediyorlar. Okullar açmışlar, kiliseler bina etmişler, milyonları vızır vızır savurmakta sebat ediyorlar" diye anlatıyordu. Ayrıca Kahireli Ahmet Fazlı Bey adında bir gencin buradaki faaliyetlerinden bahsederken, Tokyo'da

³⁵ "Matbuat: Rusya'da Müsavat-ı Hukuk Var mıdır?", *Sırât-ı Müstakim*, 24 Kasım 1910, C V, S 116, s. 207.

bulunan bir Protestan kilisesinde misyonerlerin ileri gelenlerinin de bulunduğu bir ortamda 800 kadar kişiye hitaben bir konuşma yaptığını söylüyordu. Fazlı Bey'in bu nutkunun büyük alkış aldığını, şimdilik Japonya'da açılmış olan İslam kapısının bu kadar olduğunu belirtiyordu³⁶. Bir başka mektubunda, "Japonların din meselesine ihtimamları yoktur, belki din meselesini Japonların çoğunluğu tamamen nazar-ı itibardan çıkarmışlardır. Belki Japonlar eğitimi İngiltere ve Amerika'da almış olduklarından bunlarda tabiatçılık mezhebi daha ziyade makbul olup, Hristiyan misyonerlerine de artık meydan yoktur. Mamafih Avrupa misyonerleri büyük bir gayretle çalışıyorlar, külliyetli paralar sarf ederek özellikle fakirleri kendilerine celp etmeye çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Özel okullar açmışlar ve kiliseler bina etmişler, milyonları savurmakta devam ve sebat ediyorlar. Her ne kadar semeresi az olsa da külliye ümitsiz değil, şimdi bütün Japon ülkesinde Hristiyanlığı kabul etmiş Japonların miktarı, 100 bin kadar tahmin olunuyormuş." diyordu.

Japonların tabiat ve terbiyeleri, bazı milli adetleri ve sade maişetlerinin İslamiyet'e çok yakın olduğundan misyonerlerin buralara İslamiyet'in girmesinden korktuklarını vurgulayan Abdürreşid İbrahim, İslamiyet'in buralara kadar gelmemesi için misyonerlerin bazı tedbirler aldıklarını ve bu çerçevede peygamberi kötüleyen "Muhammed" ismiyle Japonca bir kitap yayımladıklarını anlatıyordu. Misyonerlerin bu planlarını bozmak için kitap hakkında birçok mecliste konuşmalar yaptığını belirtiyordu. İslam dininin hakikatlerini anlatan İngilizce bir kitabın zaruretini vurguluyordu³⁷. Abdürreşid İbrahim'in Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) ile birlikte Ahval-i Âlemi İslam hakkında verdikleri bir konferansta da bu kitap meselesi yine gündeme geldi. Konuşmasında Abdürreşid İbrahim şöyle diyordu:

³⁶ Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, "Japonya'da İslamiyet", **Sırât-ı Müstakim**, 27 Mayıs 1909, C II, S 38, s. 183.

³⁷ Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, "Japonya Mektupları", **Sırât-ı Müstakim**, 10 Haziran 1909, C II, S 40, s. 214.

“İslâmiyet’in Japonya’ya girmemesi için misyonerler ne planlar kurmuşlar, ne paralar sarf etmişler. Hatta bunun için Muhammed namında bir kitap tertip etmişler. Üstüne gayet çirkin bir de resim yapmışlar. Ama ne kadar çirkin? Dünyada en çirkin ne varsa ondan da fena bir resim uydurmuşlar. Adına da “Mohamed” demişler. Bir elinde kılıç, bir elinde Kur’an. Bu kitaptan beş milyon tabettirerek bütün Japonya’ya bedava dağıtmışlar. Her köyde birkaç tanesini mutlak görüyordum. Bu kitabın orada bulunması beni pek çok şeylere mecbur etti. Bir köyden bir tanesini aldım. Türkiye’ye geldim. Tercüman vasıtasıyla mefhumunu anladım. Ben Rusya’da diyanet-i İslâmiyye aleyhinde yazılmış pek çok kitaplar bilirim, hemen yetmiş yakın kitap görmüşümdür. Bunların içerisinde türlü türlü var. Bu babda bu kadar kitap görmüş, okumuş iken yemin ederim ki bu kadar çirkin yazılmış bir kitap görmedim. O kadar bühtan ve iftira etmişler ki insan tasavvur edemiyor. Maksatları İslâmiyet Japonya’ya ayak basmasını.” Buna rağmen ümidini kaybetmeyen Abdürreşid İbrahim, “Hristiyanlar milyonlar sarf ederekten, bazı yetimi kandırarakten, toplaya toplaya kırk, elli sene zarfında ancak yirmi, otuz bin kişiyi Hristiyan yapabilmışler. Biz ise lütf-ı İlâhî sâyesinde lisan bile bilmediğimiz halde birkaç ay zarfında esaslı bir surette bir müessesesi İslâmiyye vücuda getirdik.” diyordu³⁸.

Abdürreşid İbrahim ikinci bir konferansında Japonların ahlaklarının İslam’a gayet uygun olmasından ve misyonerlerin ise bu durumdan ne kadar rahatsız olduklarından bahsediyordu: “İşte ben her vakit diyebilirim ki onların mevkileri hakikat-i İslâm’a gayet yakındır. Benim gibi oraya gidip görenlerin hepsi de böyle diyecek. Oradaki misyonerlerin, yabancıların tamamı da böyle demektedirler. Hatta oradaki misyonerler bunun korkusundan “Japonlar istikbâlde İslâm’ı kabul edecekler” diye telaşa düştüler, kabul etmemek için her türlü tedbire müracaattan geri durmazlar. Kiliselerde daima İslâmi-

³⁸ Abdürreşid İbrahim, “Konferans Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında: Abdürreşid İbrahim Efendi’nin Nutku”, **Sirât-ı Müstakim**, 30 Mart 1910, C IV, S 82, s. 70.

yet aleyhinde nutuklar irâd ederler. Acaba İslâmiyet kabul edilmişken böyle aleyhinde bulunmakta ne mana var? Manası hep o korkuları. Misyonerler, Japonların tabiatlarını tamamıyla bilmişler, İslâmiyet'e gayet mutabık olduğunu görmüşler. Bunun için ihtiyaten, İslâm oralara ayak basmasın diye birçok tedbirde bulunmuşlar." Yarım asırdan beri misyonerlerin Japonya'da faaliyet gösterdiğini ancak buna rağmen Hristiyanlığı kabul edenlerini sayısının ancak birkaç yüz bin kişiye ulaştığını söylemektedir. Şimdi onların da dönmekte olduğunu belirten yazar, bununla beraber misyonerlerin gayelerinden ve gayretlerinden vazgeçmediklerini şu sözlerle anlatır: "Böyle iken misyonerler yine çekilip gitmezler. Oralarda ve bütün şarkta kendi diyanetlerini neşr için gece gündüz uğraşırlar. Hangi memlekete giderseniz gidiniz kocaman kiliseler, kocaman okullar tesis etmiş olduklarını görürsünüz. Bugün yalnız Japonya'da aşağıdan aşağı elli altmış milyon sarf ederler. Geldikleri de elli sene olmuş. Böyle iken yarım milyon adam Hristiyan yapamamışlar." Ve misyonerlerin bu gayretlerine karşı İslam âleminin ve ulemasının gayretsizliğinden O da şikâyet ederek: "Bunların bu kadar çalışmaları, hayatlarını feda edercesine gayretleri hiç bizim ulemamızın dikkatlerini celb etmiyor mu? Bizim ulemamız acaba böyle bir vazifeyi ifa edemezler miydi?"³⁹ diye soruyor.

Abdürreşid İbrahim Efendi 28 Nisan 1910 tarihinde Bursa'da İlmiye kulübünde verdiği bir konferansında da yine misyonerlerin gayretli çalışmalarından bahsediyordu: "Diğer milletlerin nasıl çalıştıklarını görmek, nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Misyonerler ta Çin memleketlerinde yüksek dağlarda manastırlar yapmışlar, yalnız tebligat ile iktifa etmeyip, fiilen dahi fedakârlık gösteriyorlar:

- Geliniz, diyorlar, aç iseniz ekmek verelim.

³⁹ Abdürreşid İbrahim, "Âlem-i İslam: İkinci Konferans Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında – Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Tarafından", **Sırât-ı Müstakim**, 14 Nisan 1910, C IV, S 84, s. 103-108.

Ekmek verirler, hastalarını tedavi ederler. Üç gün, beş gün, bir ay karnını doyurur.

Sonra yavaş yavaş telkinâta başlar:

- Vücut için ekmek lâzım olduğu gibi ruh için de diyanet lâzım.

Ben bunları hiç ayıplamam. Dinlerine hizmet ederler. Devletten para istemezler. Dilene dilene para toplarlar, dinlerini neşrederler. Aşk olsun heriflere. Hâlbuki bizde dilenmeye de hacet yok. Köylere gidip de Mehmed Ağa'ya öşür nedir anlattığımız gibi çıkarıp verecek. Zekât nedir izah ettiğimiz gibi kırk koyunun birisini verecek. Parası varsa yüzde iki buçuğunu verecek... Şerîat-i garrâmız planını kurmuş. Esasını hazırlamış. Biz hazır pişmiş yemeden imtina ederiz. Bizimkisi mezellet, meskenet böyle kan ağlayarak hayatı sürüklemek... Korkarım bu atalet bizi mezara sevk etse gerek. Allah muhafaza eylesin, fakat bu gidişle işimiz yaman.⁴⁰ Konuşmasında Abdürreşid İbrahim Efendi misyonerlerin Müslümanlarla ilgili iddialarına da değinerek, “Beirut'ta çıkan bir misyoner gazetesi doksan sene ömrümüz kaldığını yazıyordu. İstatistik tutmuşlar. Müslümanların yeryüzünde daha doksan sene ömrü kaldı, diyorlar. Sonra hep Müslümanlar tükenecekmiş.⁴¹” diyordu. Abdürreşid İbrahim'in İslam Dünyasına yaptığı iki mühim seyahati vardır. Bu seyahatlerin ilki 1907 yılı sonlarında başlayıp, Batı Türkistan, Buhara, Semerkant ve Yedisu'yu kapsamaktadır. İkinci ve daha uzun süren seyahati ise 1908 yılında başlayıp, Sibiryaya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin,

⁴⁰ Abdürreşid İbrahim, “Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında: Bursa'da İlmiye Kulübünde Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından”, **Sirât-ı Müstakim**, 5 Mayıs 1910, C 4, S 87, s. 154.

⁴¹ Abdürreşid İbrahim, “Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında: Bursa'da İlmiye Kulübünde Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından Dördüncü Konferans”, **Sirât-ı Müstakim**, 12 Mayıs 1910, C IV, S 88, s. 175.

Singapur, Hint Denizi adaları, Hindistan ve Hicaz yoluyla 1910 yılında İstanbul'da sona ermiştir⁴². Seyahat notlarını önce *Svrât-ı Müstakim* dergisinde neşreden yazar daha sonra bunları *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslamiye* adlı eseri ile kitaplaştırmıştır.

İngiliz ve Amerikan Misyonerleri

Osmanlı topraklarına yönelik misyonerlik faaliyetleri denildiğinde hiç kuşkusuz akla ilk olarak İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerleri gelir. Osmanlı topraklarına Protestanlık ilk defa İngiliz misyonerlerince 17. yüzyılın birinci yarısında girmiştir. 18. yüzyıldan itibaren örgütlü bir şekilde çalışmaya başlayan İngiliz Protestan misyonerlerinin faaliyetleri 20. yüzyıl başlarında doruk noktasına ulaşmıştır. Bununla beraber, Türkiye'de Protestan misyonerliğinin gelişmesine en büyük katkıyı İngiliz misyon örgütlerinden ziyade Amerikan misyon örgütleri yapmıştır. Amerikan misyonerleri, başlangıçta Suriye ve Filistin bölgesinde yürütmüş oldukları faaliyetlerini, zamanla Osmanlı ülkesinin her tarafında açmış oldukları okul, hastane, yetimhane ve kilise gibi kuruluşlarla devam ettirmişlerdir⁴³.

Protestan misyonerlerin ilk faaliyetleri İncil tercümeleridir. Öncelikle görevlendirildikleri misyonların dillerini öğrenmeye çalışan misyonerler, daha sonra da o dillerde İncil tercümeleri ve dini risaleler hazırlamaya ve bunları ücretsiz olarak dağıtmaya başladılar. Bu husus Ahmed Midhat Efendi'nin "Türklüğe Dair" başlıklı konferansında da dile getiriliyordu. Daha sonra dergide yayımlanan bu konferans notlarında Ahmed Midhat, Protestan misyonerlerin İncil tercümelerinden bahsetmektedir. "Protestan misyonerleri İncil'i 220 lisana tercüme etmişler. Buradaki Bible House o 220 lisana tercüme

⁴² Namık Kemal Karabiber, "Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdurreşid İbrahim (1857/1944)", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Ed: Gökay Yıldız, Zeki Yıldırım vd), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, C II, Burdur, 2009, s. 595.

⁴³ Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S 19, Ankara, 2006, s. 80-81.

olunmuş İncil'den birkaç satır alarak bir kitap çıkarmış. Bu dediğim otuz sene kadar oluyor. Bible House dairesinin yetkililerinden birisi bu risaleden birini bana hediye ederek; 'Biz ne kadar gayretli adamları. Bakınız, İncilimizi 220 dile tercüme ettik' dedi. Vakı'â büyük gayret! Baktık, bazıları Çin harflerine benzer harfler. Fakat Arap harfleriyle yazılmış on, on beş kadar Türk lisanı da gördük ki hemen hepsi tek lisan hükmünde⁴⁴" diyerek misyonerlerin gayretlerine atıfta bulunmaktadır.

Nur Alizâde Gıyaseddin Hüsnü, İngiliz ve Amerikan misyonerlerin gerçek maksat ve niyetlerini izah ettiği yazısında, Hristiyanlığın yayılmasından ziyade bu misyonerlerin başka arzulara hizmet ettiğinin altını çiziyordu: "Başkalarını bir tarafa bırakıp da yalnız İngilizleri, Amerikalıları nazar-ı itibara alacak olursak bunların hayret veren fedakârlıklar ve masraflar ile ne kadar büyük Misyoner Cemiyetleri teşkil etmiş olduklarını görüyoruz. Acaba bu hükümetler; mesih dinini neşrederek sevap kazanacağız diye mi yapıyorlar da bu kadar masraflarda bulunuyorlar? Hayır; maksat bütün bütün başkadır. Neşr-i dîn-i Mesihî yalnız vâsita ve âlettir, ianenin çoğalması için göz boyamadır. Maksat; istikbâl-i hükümet ve devleti kuvvetlendirmek, İngilizliğin ve Amerikalılığın bekasını temindir.⁴⁵" diyordu.

Halil Halid ise İngiltere'de gerçekleştirilen büyük bir misyoner konferansı hakkında detaylı bilgiler veriyordu. Söz konusu konferans "1910 Dünya Misyoner Konferansı" veya "Edinburgh Misyoner Konferansı" olarak adlandırılan 14-23 Haziran 1910 tarihleri arasında gerçekleştirilen büyük misyoner toplantısıydı⁴⁶. Amerika, Almanya, İsviçre, Hollanda, İsveç ve diğer Batılı ülkelerde mevcut olan

⁴⁴ Ahmed Midhat Efendi, "Türklüğe Dair II, " **Sırât-ı Müstakim**, 14 Ocak 1909, C I, S 21, s. 335-336.

⁴⁵ Nur Alizâde Gıyaseddin Hüsnü, "Buhara'ya Dair", **Sırât-ı Müstakim**, 2 Haziran 1910, C IV, S 91, s. 228.

⁴⁶ Sırât-ı Müstakim dergisi bu konferansı "Bütün dünyadaki Hristiyan misyoner cemiyetlerinden gönderilen 1200 kadar murahhastan oluşan büyük bir kongre İngiltere'de toplantı halindedir" diyerek duyuruyordu. "Ulemanın Nazar-ı İntibahına",

misyoner cemiyetlerinin tayin ettikleri 1200 kadar delege İskoçya'nın merkezi Edinburg şehrinde büyük bir toplantı tertip etmişlerdi. Londra'dan konferansla ilgili gelişmeleri aktaran Halil Halid, "Konferansta Hristiyanlığın nüfuzunu genişletmek üzere zamanın icaplarına göre ne gibi tedbirler alınması gerektiği tartışıldığı sırada İslam âlemi için pek mühim sözler geçmektedir. İngiltere'de en meşhur gazeteler konferansın müzakereleri hakkında her gün sütunlar tahsis eyledikleri halde İstanbul'dan aldığım gazetelerin hiçbirinde bu babda tek bir kelime bile bulunmaması bendenizce mucibi hayret bir hal görülüyor" diyordu. "Edinburgh konferansındaki delegelerin birçoğu Avrupa'da Hristiyanlığın nüfuzunun yayılması ve değerinin artırılması için zamanın gerektirdiği tedbirlerin neden ibaret olacağı hakkında görüşmeler yaparken, hiç durmadan İslamiyet'in Batılı ülkelerde ve özellikle Orta Afrika'da kendilerine rakip olduğunu öne sürüyorlar ve yayılmasını engellemek için fikirler beyan ediyorlar... Misyonerler Afrika'nın batusına doğru ve özellikle iç bölgelerinde İslamiyet'in yayılmasından endişeli görünüyorlardı. 'Eğer çaresine bakmaz isek gitgide siyahi kabileler tamamıyla Müslüman olacak' diyorlardı... Konferansta ileri sürülen fikirlerden birisi de Sudan gibi, Nijerya'nın kuzeyi gibi çoğunlukla Müslüman olan müstemlekelerde Avrupalı memurların misyonerlere yeterli kolaylık göstermemeleri idi. Fransız müstemlekelerinde misyonerler Müslümanlar arasında Hristiyanlığın yayılması için faaliyette bulduklarında Fransız memurlar bittabi kendi cins ve mezheplerinden olan misyonerleri himayeye mecbur bulunduğundan ve bu ise yerliler arasında isyana sebep olduğundan bazı yerlerde misyonerler yerli memurlardan istedikleri izinin fazlasına nail olamazlar. Fakat bu konferansta tekrar olunduğu veçhile Sudan'da misyonerlerin Müslümanlar arasında faaliyette bulunmaktan men oldukları hakkın-

Sırât-ı Müstakim, 14 Temmuz 1910, C 4, S 97, s. 332. Aynı ilanı "Fa'tebirû yâ uli'l-ebşâr!.(Ey basiret sahipleri, artık ibret alın!)" ayeti ile birlikte tekrar paylaşıyordu. **Sırât-ı Müstakim**, 11 Ağustos 1910, C IV, S 101, s. 400.

daki iddia bir safsatadan ibarettir... Cihan misyonerliği vasfıyla müsemma olan bu konferansta Müslüman kavimler arasında bir müddetten beri ortaya çıkmakta olan uyanıştan da bahsolundu. ” Halil Halid bu uyanış karşısında Hristiyan misyonerlerin telaşa kapıldıklarını belirtiyordu. “Bundan böyle misyonerlik vazifesini ifa ederken yeni yeni tedbirlere müracaat edelim diyorlar. Bazıları doğuda emelleri bulunan devletlerle birlikte çalışıyor görünmeyelim, Hristiyanlık medeniyetini siyasetten uzak bir surette gösterelim diyorlar. Diğer bazıları ise eğitim, ticaret gibi idari nizamın İncil’in yayılması ile gerçekleştiğini ileri sürüyorlardı. Çoğunluk ise kadın misyonerliğine eskisinden daha fazla önem verelim de Hristiyan olmayan kavimlerin aileleri arasında kadınlar vasıtasıyla Batı medeniyetini yerleştirmeye uğraşalım diyorlar. Delegerin çoğunluğu doğu ülkelerinde misyonerliğin icra edeceği eğitim ve doktorluğun daha fazla genişlemesi gerekliliğini tasdik ediyorlar. ” Halil Halid çocuklardan can kazanmak ile canı tehlikede bulunanların tedavisine çalışmaktaki tesirin kerametini Avrupalı misyonerlerin çok iyi anladığını söylüyordu. Yazısının sonunda, “Öteden beri yaptığım yayınlardan dahi anlaşılacağı üzere âcizleri misyonerliğe karşıyım. Mamafih o hususta gösterilen gayret, sebat ve fedakârlığı ve halkın onların faaliyetleri uğrunda göstere geldiği kolaylık ve yardımları beğenmemek insanın elinden gelmiyor. Keşke onlardan ibret almaya muktedir olabilseydik.⁴⁷” demekten de kendini alamıyordu.

Amerika ve misyonerler konusunda önemli yazılar yazarlardan birisi de Ethem Nejat idi. Eğitimi II. Abdülhamid döneminin okullarında alan ve bu dönemde hürriyetçi fikirlerle tanışan Ethem Nejat Meşrutiyet öncesi Amerika ve Avrupa’ya kaçmış, Meşrutiyet’in ilanını müteakip yurda dönmüştür. Önce Manastır’da, daha sonra ise Bursa, İzmir, Eskişehir, Adana gibi şehirlerde dar’ül-muallimin ve maarif müdürlükleri yapmıştır. Bu dönemde Osmanlıcılık ve Türkçülük fikirlerinin etkisinde kalan Nejat Bey, eğitim ile ilgili görüşler

⁴⁷ Halil Halid, “Alem-i İslam İngiltere’de Büyük Bir Misyoner Mutemeri ve İstikbal-i İslam”, **Sırat-ı Müstakim**, 30 Haziran 1910, C IV, S 95, s. 296-297.

ileri sürmüştür. Daha sonra ise sol hareket içinde yer almış, Mustafa Suphi ile birlikte hareket eden Ethem Nejat Türkiye Komünist Partisi'nin kurucu Genel Sekreteri olmuştur⁴⁸. *Sırât-ı Müstakim* dergisinde yayımlanan bir yazısında Amerika'daki Mormonlardan bahsediyordu. “Amerika'da öyle tuhaf, garip dinler vardır ki insan hayret eder... Bulgaristan'da, Macaristan'da, böyle memleketlerde ne kadar muhtelif fırka var ise Amerika'da da o kadar muhtelif din var desem câiz olur. Birisi kalkıyor, Hristiyanlıkla beraber yeni bir din icat ediyor, geziyor, dolaşılıyor, trenlerde, vapurlarda, bahçelerde her yerde nutuklar irad ediyor, dinine birçok cemaat buluyor... Amerika'nın garip bir dini de Mormonluk'tur. Asıl bu dinin mucidi Brigham Young isminde bir Amerikalıdır. Bu adam İncil'i tahrif ederek istediği gibi yazmış ve hatta çok eşliliği bile kabul etmiştir... Mormonluk Amerika'nın her büyük şehrinde ve Avrupa'da ve Asya'da ilerlemiştir. Mormonların her yerde kiliseleri, ibadethaneleri mevcuttur. Hele İngiltere'de ve Danimarka'da Mormonluk her yerden ziyade ilerlemiştir. Mormonların Memâlik-i Osmâniyye'de hatta İstanbul'da bile vekilleri bulunmaktadır. Her yere misyoner, mürşit gönderdikleri gibi Memâlik-i Osmâniyye'ye de gönderirler. Hatta Amerika'da bulunan dostlarımın teminatına nazaran Mormonlar Haleb ve Ayn-tab cihetlerinde gezen bazı Mormon misyonerleri Suriyelilerle Ermeni vatandaşlarımıza para vererek, iş vaad ederek Mormonluğa sevk eder ve Utah Eyâleti'ne gönderirler imiş!..⁴⁹” diyordu.

Bir başka yazısında Edhem Nejad, artan misyonerlik faaliyetlerinden bahsediyordu. “Kafkasya'da, Rusya'nın doğusunda, Sibirya, Tunus, Balkan, Afrika ve Asya kıtasında İslam dini ile müşerref halkın yerleşik bulunduğu mahallere, epey zamandır İngiltere ve Amerika memleketlerinden, Orta ve Güney Avrupa'dan, Ortodoksluk

⁴⁸ Mehmet Salih Erkek, **Bir Meşrutiyet Aydını: Ethem Nejat (1887-1921)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 10-11.

⁴⁹ Edhem Nejad, “Amerika Notları: Mormonluk Nedir?”, **Sırât-ı Müstakim**, 13 Nisan 1911, C 6, S 136, s. 88.

âleminden Protestan, Katolik, Ortodoks rahipleri ihracatı gittikçe çoğalmaya başladı. İslam memleketlerinde ötede, beride çok masraflar, servetler sarfiyla mevki temin etmeye çalışan bu misyonerler herhalde nazar-ı dikkate alınmaya şayandır. Maksadının husûl bulduğunu görmek için bunlar o kadar fedakârlıklarla çalışıyorlar, biz ise bu sebatlara, çalışmalara karşı inat edercesine donuk, ölmüş, kansız, ruhsuz kalıyoruz; Hristiyanlık âlemi din için çalışırken biz uykuya yatıyoruz...” “Bu misyonerler içinde en çok çalışan Protestan ve Katolik takımları ki artık köylere, kasabalara, her yerlere dağılmışlar. Bir misyoner doktordur, eczacıdır, hastası olan fakir bir köylüyü tedavi ediyor, eczasını yapıp veriyor. Çiftçi olana, çiftçiliği, çok kazanmanın yolunu öğretiyor. Çocuğu bulunanın çocuğunu açtığı okula kabul ediyor. Ve orada çocuğa sanat, ziraat, her şey öğretiyor. Müşkili olanın imdadına yetişip maddeten ve manen hizmet ediyor. Elbet bu misyoner bu kadar hizmetleri beklediği bir menfaate karşılık yapıyor, ya muvaffak oluyor, menfaate nail oluyor veyahut ümit ederek beklediği menfaatlere nail olacağına dair esaslar, izler görüyor, hazırlıyor. O halde bizim ataletimize mukabil onların sürekli çalışmaları- ki menfaat ve muvaffakiyet neşeleri bizler için en müthiş zehirdir. Kafkasya'da bilmem nerede, burnumuzun pek yakınında birkaç köy kilise çanları takmış denilince eyvahlar çekileceğine, kahvehane köşelerinin, inzivâhânelerin avareliğe bulaşmış hayatlarına veda' etmek, canlanmak daha makul bir harekettir. Misyonerlerin yeni teşkilatına mukabil bizlerde bir çalışma olsa, gayet ulvî ve mukaddes olan dinimiz hükümleri sâyesinde, o muvaffakiyetlerin yüzde iki yüz, üç yüz yine ve hatta daha ziyadesine malik oluruz. Biz İslâmlar el-hamdülillâh İslâmiyet gibi bir dinle müşerref olmuşuz; fakat Cenâb-ı Hakk'ın bu lutf-u inayetinden istifade için, hem-cinsimizi de şeref-yâb etmek için çalışmakta pek af olunmaz kusurlar ediyoruz.” Edhem Nejat misyoner cemiyetlerinin faaliyetlerine karşılık bir teklifte de bulunuyor ve; “Bazı memlekette misyoner cemiyetleri ne kadar metîn ve emin esaslar üzerine yapılmıştır. İşte o esaslar nazarlar önüne konularak İslâmiyet'in kavî ve muhkem kânunları ile bizler

"Mürşidin Cemiyeti" adı altında cemiyetler teşkil etmeye ve bu cemiyete hayatını, mevcudiyetini bu iş için feda etmiş veyahut ömrünün bir kısmını İslamiyet'in gelişip yayılması için vakfetmiş azalar kaydetmeye çalışmalıyız.⁵⁰" diyordu.

Edhem Nejat misyonerlerin özellikle kız çocuklarının eğitime önem verdiklerini hatırlatarak, kız çocuklarının eğitimi için kız öğretmen okullarının açılmasının önemini dile getirmektedir; "Doğu'da Protestanlığı neşretmek için çalışan Amerikalılar gittikleri yerlerde her mektepten evvel kız mektepleri açıyorlar. Üsküdar'daki Büyük Amerikan Kız Koleji buna şahittir. Anadolu ve Rumeli'de açılan kız mekteplerinin adedi pek çoktur. Meselâ Manastır'da bu misyonerler erkeklere mahsus mektep açmaya lüzum görmemişler de koca bir kız mektebi açmışlar! Neden böyle yapıyorlar? Çünkü bir iğfâl edilen valide, bir fikri alan valide, fikrini, emelini yetiştirdiği terbiye ettiği çocukların ruhuna nakş ve kaydeder. O çocuk mükemmel bir Protestan olur.... Şu halde nasıl bir ehemmiyetle iptidai muallimleri yetiştirmek için çalışıyor isek aynı ve belki daha azîm bir ehemmiyetle iptidai muallimeleri yetiştirecek dâr'ül-muallimâtlar açalım. Dâr'ül-muallimâtların açılması nidâsı yalnız benim, birkaç şahsın nidâsı, talebi, emeli değil, milletindir. Fakat milletin bir kısmı nidâsını duymaktan, emelini, talebini bilmekten âcizdir. Memleketimizde yirmiden fazla dâr'ül-muallimîn olduğu halde utanarak söylerim ki bunlara mukabil ancak bir, o da köhne, adi bir dâr'ül-muallimâtımız var. Makedonya'nın Kürdistan'ın, Anadolu'nun ortasından bir kız kalkıp İstanbul'a gelecek de sonra hoca hanım, iptidai muallimesi yetiştireceğiz. Bunu dünya yıkılsa yapamaz. Birden fazla dâr'ül-muallimâtlar açmalı her vilâyet merkezinde, bu mümkün olamaz ise büyük vilayet merkezlerinde dâr'ül-muallimâtlar tesis olunmalıdır⁵¹" diyordu.

⁵⁰ Edhem Nejad, "Haricdeki Dindaşlarımız", **Sırât-ı Müstakim**, 25 Mayıs 1911, C VI, S 142, s. 187-188.

⁵¹ Edhem Nejad, "Neden Muallime Yetiştirilmiyor?", **Sırât-ı Müstakim**, 24 Ağustos 1911, C VI, S 155, s. 391.

Bununla beraber Amerika'da İslam'ın yayılması adına yapılan bazı teşebbüsleri de şiddetle eleştiriyordu. "Amerika'da İslam" başlığı altında yayınladığı yazılarında İslamiyet'in Amerika'daki durumundan ve misyonerlik çabalarından bahseden yazar, dünyada İslamiyet'in yayıldığı, Japonya'da bile dehşetle İslamiyet ilerliyor denildiğini ancak bütün bunların boş sözler olduğunun anlaşıldığını söylüyordu. Amerika'da İslamiyet ilerliyor, farklı isimlerle İslam cemiyetleri kuruluyor şayialarının etrafa yayıldığı fakat bunların hakikat olmadığını vurguluyordu: "Eski gazeteler "Mohammed Alexander Russell Webb" isminde bir Müslümandan bahsetmişlerdi. İhtimal hatırlara gelir. Mohammed Alexander Russell Webb simaca Müslümana benzer sakın bir adamdır. Fakat Abdülhamid Müslümanıdır. Abdülhamid kim bilir hangi fikrinin esiri olarak "Amerika'da İslâmiyet" sözünün deveranını istemiş ve o esnâda Mister Alexander Russell Webb tesadüfi olarak Abdülhamid'e müracaat etmiş; Abdülhamid Russell Webb'e maaş ve para vermiş, vaat etmiş, ortaya bir Amerika İslâmiyet'i sözüdür çıkmış... İşte Amerika'daki İslâmiyet şâyiası bundan ibarettir. Hakikat-i halde bugün Amerika'da hiçbir tam Müslüman Amerikalı yoktur." Hükümetin ancak birkaç ay evvel Amerika sefaretine muktedir bir imamı gönderdiğinden bahseden Edhem Nejad, bu teşebbüsü takdir eder. İmam efendinin gayreti ve umumi yerlerde nutukları sayesinde Amerika'da, Amerikalılar arasında İslam nurunun parlayacağını söyler. Amerikalıların memleketimize binlerce Protesan misyoner gönderdiğine bedel biz onun yarısının, yarısının, yarısını, çok az bir miktarını gönderecek olsak çok daha başarılı olacağımızı iddia eder. "Amerika gazeteleri büyük yazılarla Türkiye Amerika'ya misyoner gönderiyor, diye yazıyorlar. Hatta bazı Amerika gazeteleri İmam Efendi'nin resimlerini gazetelerine geçirmişler. "Türkiye Amerika'ya misyoner gönderiyor" kelimelerinin

hakkına vermek için inşallah ileride pek çok ulemamız irşâd maksadıyla bu tuhaf memleketi ziyaret ederler.⁵²” diyordu.

Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad dergisi sadece Müslüman yazarların yazılarına yer vermiyor, aynı zamanda misyoner mecmualarından da alıntılar yaparak, bizzat misyonerler tarafından kaleme alınmış makaleler ile onların fikir ve zihin dünyasını okuyucularına göstermeye çalışıyordu. Bu misyoner dergilerinden birisi İngiltere’de basılan ve İngiliz misyonerlerinin fikirlerini tüm dünyaya duyurmaya çalışan *The Moslem World* dergisi idi. “Bir müddetten beri Londra’da, misyoner cemiyetlerine mensup bir heyet tarafından Alem-i İslam= The Moslem World ismiyle bir mecmua yayınlanmaktadır. Bu mecmuada Protestan misyonerleri İslam aleyhinde şiddetli makaleler neşrediyorlar. Yılda dört defa yayımlanan bu mecmuanın dördüncü cildinin ikinci sayısında derginin sahibi Samuel M. Zwemer isminde bir Protestan papazı “Şimdiki asırda Âlem-i İslam’ı Hristiyanlaştırmak” başlığıyla bir başmakale yazmıştır. Mez-kûr makalenin önemli bölümlerini tercüme ve nakil ile dikkatinize sunuyoruz” denilerek söz konusu makalenin tercümesi okuyucuyla paylaşı-lıyordu⁵³.

Sebilü'r-Reşad “Hristiyanların –hususiyile ruhani sınıfa mensup olan kısmının- ne kadar mutaassıp olduklarını anlamak ve görmek isteyenler bu makaleyi okumalıdır. Muhterem okuyucularımız Hristiyanlarla papazların uzun makalesini kısmen aynıyle nakil ve tercüme etmeyi vazife bildik” diyerek, *The Moslem World* dergisinde

⁵² Edhem Nejad, “Amerika’da İslam II”, **Sırât-ı Müstakim**, 21 Nisan 1910, C IV, S 85, s. 123-124. Amerika Birleşik Devleti Protestan misyonerlerinin özellikle Anadolu’daki faaliyetlerini her zaman önemsemiştir. II. Abdülhamid devrinde Anadolu’da görev yapan Amerikalı büyükelçiler, konsololar, bürokratlar daima misyonerlerin haklarını ve çıkarlarını müdafaa etmişlerdir. Bu durumun en dikkat çekici örnekleri için bkz: Fikretin Yavuz, **II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi Alexander Watkins Terrell (1893-1897)**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016.

⁵³ “Âlem-i İslam Hristiyanlaşıyor muş!”, **Sebilü'r-Reşad**, 30 Nisan 1914, C XII, S 294, s. 147-148.

yayımlanan bir başka makaleyi aktarıyordu. Ardından misyoner teşkilatlarının bu faaliyetlerine mukabil Müslümanların da bu yolda çalışması gerektiğine dair açıklamalarda bulunuluyordu: “İşte yukarıdaki hezeyanlar bir Hristiyan rahibinin ağzından, kaleminden çıkıyor. Fakat biz bu lakırdılardan üzüntüye kapılmadan çalışmalıyız. Biz de Hristiyanlar gibi misyoner teşkilatına başlamalıyız, Müslüman hükümetler ile zenginlerimiz bize bu yolda maddî yardım yapmaya dinen mükelleftirler. O gibi bir kuvvete malik olursak biz de sınıf-ı ilmiyyemiz için – misyonerliğe mahsus olmak üzere- güzel milli medreseler açar, onları din mücahitleri, hak askerleri olmak üzere yetiştirir, İslamiyet’i yaymak için dünyanın her tarafına göndeririz.” Deniliyordu. Yazıda ayrıca, âlimlerin ve dindarların bunun için çalışması gerektiği vurgulanıyor, aksi takdirde mahşer gününde Allah ve Resulullah tarafından mesul tutulacakları söyleniyordu. “Batılı ülkeler de Hristiyan misyoner cemiyetlerine hükümetleri tarafından her türlü yardım yapılmaktadır. Misyonerlerin mükemmel okulları, kiliseleri, kütüphaneleri, matbaaları hatta Hristiyan gençlerine mahsus apartmanları ve yüksek gelir getiren emlak ve arazileri bile vardır... İslamiyet’in yayılması için dindar Müslümanlar tarafından yapılan hususi teşebbüsler varsa da cemiyetçe, milletçe yapılacak teşebbüsler elbette daha büyük menfaatler temin edecektir” denilerek hilafet merkezi olarak İstanbul’da “İslam İrşad Cemiyeti” adıyla büyük bir dini teşebbüsün kurulması gerektiği vurgulanıyordu⁵⁴.

The Moslem World dergisinden tercüme edilerek, yayımlanan başka bir makalenin de ibret ve dikkatle okunması isteniyordu. Bu suretle “Hristiyanlık âleminin bu müthiş faaliyetlerine, entrikalarına karşı aciz ve tembellikle vakit geçirmenin ne büyük cinayet olduğunu takdir buyursunlar” deniyordu. “American Board denilen zengin ve kuvvetli misyoner cemiyetine mensup iki Amerikalı ile iki yerli vaiz

⁵⁴ “Hristiyan Misyonerliği Azim Telaş İçindedir: Dar’ül-hilafede İslam İrşad Cemiyeti Tesisi Zamanı Geldi”, **Sebilü’r-Reşad**, 7 Mayıs 1914, C XII, S 295, s. 160-162.

Arnavutluk'ta bulunmaktadır. Makalenin yazarı daha sonra Arnavutluk'a seyahat edecek olan Mr. Erikson⁵⁵ isminde müthiş bir misyonerdir. Hristiyanlık âlemini galeyana getirmek için bakınız ne iftiralarda, ne hezeyanlarda bulunuyor” diye açıklama yapıldıktan sonra yazının tercümesine yer veriliyordu⁵⁶. *Sebilü'r-Reşad*'ın *The Moslem World* dergisinden alıp yayınladığı bir başka makale ise İslamiyet'in Afrika'da yayılmasından bahseden ve William J. W. Roomie tarafından kaleme alınan “Doğu ve Batı Sudan'da İslamiyet'in Öldürücü Ağırlığı” başlıklı yazısıdır. *Sebilü'r-Reşad* bu yazının tercümesini “Afrika'da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor: Hristiyan Misyoner Âlemi Dehşetler İçindedir!” başlığı ile iki bölüm halinde yayınlamıştır⁵⁷.

İstanbul ve Anadolu'da Misyonerlik

Hristiyan Misyonerlerin genel hedefi İslamiyet'in yaygın olduğu bölgeler idi. Bu çerçevede çeşitli mezhep ve tarikatlara mensup misyonerler, Afrika kıtası, Arap Yarımadası, İran ve Orta Asya halklarına yönelik olarak yoğun faaliyetler yürütmüşlerdir. Bununla beraber 19. yüzyıldan itibaren özellikle Protestan misyoner faaliyetlerinin en çok yoğunlaştığı yer İslam hilafet merkezi olan İstanbul ve Anadolu coğrafyası olmuştur. Hatta Amerikalı misyoner teşkilatı American Board, Osmanlı ülkesini Batı Türkiye, Merkezi Türkiye, Doğu Türkiye ile Avrupa Türkiyesi misyonu olarak bölümlere ayırmıştı. Misyoner teşkilatlanmasında misyonlar istasyonlara, istasyonlar ise uç istasyonlara bölünüyordu. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki bütün önemli yol ve güzergâhlarda bulunan şehirlerde bu

⁵⁵ İsmi zikredilen misyoner uzun yıllar Arnavutluk'ta görev yapmış olan American Board misyoneri Charles Telford Erickson'dur.

⁵⁶ “Âlem-i İslamı Hristiyanlaştırmak İçin Arnavutluk Bir Anahtar İmiş!”, **Sebilü'r-Reşad**, 7 Mayıs 1914, C XII, S 295, s. 162-163.

⁵⁷ “Afrika'da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor: Hristiyan Misyoner Âlemi Dehşetler İçindedir-I”, **Sebilü'r-Reşad**, 4 Haziran 1914, C XII, S 299, s. 237-240; “Afrika'da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor: Hristiyan Misyoner Âlemi Dehşetler İçindedir-II”, **Sebilü'r-Reşad**, 18 Haziran 1914, C XII, S 301, s. 268-269.

suretle misyoner istasyonları kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Avrupa'daki toprakları üzerinde 20. yüzyıl başlarında sadece Congregationalist ve Presbyterian'lara ait 9 Protestan misyoner kuruluşu vardı. Bunlara bağlı olarak 35 istasyon ve 296 uç istasyonda 255 misyoner, 1157 yerli yardımcı, 16.472 üye ve 42.649 sempatizan görev yapmıştı. Ayrıca bu bölgelerde 392 ilkokul, ortaokul ve kolejde çok sayıda öğrenci okutmuşlar, 29 hastane ve dispanserde de faaliyet göstermişlerdi⁵⁸. Amerikan misyonerleri Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde büyük masraflarla ve zorluklarla meydana getirdikleri bu kurumlarının geleceği hususunda endişeye düşmüşlerdi. Bölgedeki varlıklarını bu kurumların varlığı ile eş gören misyonerler teşkilatlarını korumak için faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırdılar.

Sebilü'r-Reşad dergisi de bu yıllarda misyoner ve misyonerlerin faaliyetleri konulu makalelere ağırlık verdi. Ahmet Adiv imzasıyla dergide yayımlanan bir mektupta misyonerler ne kadar gayret ederlerse etsinler, ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar İslam'ın önüne geçemeyeceklerinden bahsediliyordu; “Bugünlerde misyonerler bütün mevcudiyetleriyle Hristiyanlığı neşretmek hususunda ellerinden gelen vesilelerin her türlüüne teşebbüs ederek her türlü fedakârlıktan geri kalmıyorlar. Her ne lazım ise hepsine teşebbüs ediyorlar. Okullar, hastaneler açarak, erkek ve kız çocuklarını ücretsiz kabul ediyorlar. Okullar, risaleler, gazeteler yayımlayarak ücretsiz dağıtıyorlar. Bunların hepsinden esas maksatları Hristiyanlığı yaymak olduğunu bilmeyen bir Müslüman yoktur. Bunların o kadar mesailerine rağmen insanların hakikat ve basiret sahipleri, muhtelif milletlerin ileri gelenleri sürü sürü ihtida ederek, din-i mübin-i İslam'ı kendi hüsnü ihtiyarlarıyla kabul ederek müşerref oluyorlar. İşte size bu ay zarfında din-i İslam ile müşerref olanların isimleri sıralayayım⁵⁹” diyor

⁵⁸ Adnan Şişman, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 14, Ankara 2002, s.173–180.

⁵⁹ “Misyonerler Çalışmakla İntişar-ı İslam'ın Önünde Durabilirler mi?”, **Sebilü'r-Reşad**, 1 Ağustos 1910, C I-VIII, S 22-204, s. 431.

ve Müslümanlığı kabul edenlerin isimlerini sıralıyordu. Hatta mektubunu yazarken iki kadının daha Müslümanlığı kabul ettiğini öğrendiğini ekliyordu.

Sebil'ür-Reşad dergisi artık misyonerlerin bu teşkilatlı faaliyetlerine karşılık olarak Müslümanların da bir şeyler yapması gerektiği fikrindeydi. Müslümanların artık bu konuda üzerine düşen vazifeyi yapmak adına harekete geçmelerini istiyordu. Özellikle misyonerlerin Müslümanlık aleyhine neşrettikleri hutbelere karşı Müslümanların da aynıyla karşılık ve cevap vermesi gerekliliğine inanıyordu. Bu konuyla alakalı olarak yapılan faaliyetler ise “Misyonerlerin Neşriyatına Aynıyla Mukabele” başlığı altında okuyuculara duyuruluyordu. “Misyonerlerin ötede beride Müslümanlık aleyhine neşrettikleri hutbelere, Hristiyanlığı kabul hakkındaki davetnamelerine karşı Müslümanların da aynıyla mukabelede bulunması en güzel bir tedbir olacaktır şüphesizdir. *Sebil'ür-Reşad* bu hususta kendisine düşen vazife-i neşriyeyi Mahmud Esad Efendi'nin himmetiyle idareye gayret ediyor. Lakin bu müdafaaların yalnız *Sebil'ür-Reşad*'da makale suretiyle yayınlanması kâfi gelmez. Müdafaa, tam mukabele olması için ayrıca risale şeklinde de bastırarak dost ve düşmana ücretsiz dağıtılması gerekir. Evvelki hafta buna dair imakâr bir fıkramız üzerine okuyucularımız da bu hususta fedakârlık göstermekten çekinmediler. Bu sayede ilk hutbemiz risale şeklinde yayınlandı ve İslam âleminin en mühim merkezlerine yeteri miktarda nüsha gönderildi. Memalik-i Osmaniye'de bilumum müftülere de birden fazla nüshalar gönderildi. Her medresedeki talebe için birkaç nüsha bulundurulması da kararlaştırıldığı cihetle Dar'ül-hilafedeki bütün medreselerden veya medrese namına birkaç talebe efendi lütfen idarehanemize kadar zahmet ederek birinci hutbeden yeterli miktarda nüsha almaları rica olunur. İlk hutbenin basılıp dağıtılması hakkında yardımda bulunanlar cumartesi günü idarehanemizde buluşarak diğer hutbelerin de bu suretle risale şeklinde bastırılması bütün İslam merkezlerine ve memalik-i Osmaniye'ye ücretsiz dağıtılmasını arzu ve bu hususta gereken fedakârlığı okuyucularımızın memnuniyetle ifa edecekleri

tabii bulunduğunu beyan buyurmaları üzerine ikinci hutbede risale şeklinde basılması kararlaştırılmıştır. Her perşembe günleri saat dörtten altıya kadar idarehanemizde bu hususta fikir alışverişinde bulunulması kararlaştırılmıştır. Arzu buyuranlar teşrif eder, gerekli bilgileri alabilirler”⁶⁰.

Derginin öncülüğünde yürütülen faaliyetler çerçevesinde aslında maksadın hâsıl olduğunu gösteren delillerde yine gazetede yayımlanan makaleler aracılığı ile takip edilebiliyordu. Bunlardan biri olarak Ahmet Hamdi Akseki'nin “Müslüman Kıyafetinde Gezen bir Misyoner ile ” başlığı altında dört parça halinde yayımlanan yazı gösterilebilir. Yazar bu yazı dizisinde yaz aylarında tebdil-i hava için gittiği İzmir’de bir otelde tesadüf ettiği Müslüman kıyafetli bir misyonerle aralarında geçen sohbeti anlatıyordu. *Sebil’ür-Reşad* dergisini yakından takip ettiği anlaşılan orta boylu, biraz buğday renkli, siyah sakallı, geniş pantolonlu, bıyıkları ve sakalları sünnet üzere kesilmiş, fesli kişi yazarın yanına gelerek kendisiyle sohbet etmeye başlamıştı. Derginin kurulduğu günden beri İslam âlemine karşı pek büyük hizmetler ettiğinden büyük övgülerle bahseden bu kişi “Mehmet Akif Bey’in geçen sene bu zaman sanki keramet eder gibi Süleymaniye Kürsüsü’nde Müslümanları intibaha davet etmesi, şu birkaç ay zarfında İslamların uğradığı felâketleri tasvir ederek onların ölmüş ruhlarını harekete getiren şiirleri, sonra âlem-i İslam’a gönderilen muhbirler, daha sonra misyonerlerin neşriyatına karşı gerçekleştirilen mukabele bu kabildendir. Bu kadar fedakârlık gösteren hangi gazete var?” diyor ve ekliyordu: “Hele misyonerlere karşı yazdığımız yazılar sonra risale şeklinde, aynıyla onların takip ettikleri bir usulde bastırarak ücretsiz dağıtmanız doğrusu misyonerlik âleminde pek mühim bir tesir bıraktı... İstanbul’a geldikten sonra da ikametgâhım Beyoğlu olduğu için ücretsiz dağıtılan risalelerin pek çok tesir bıraktığını anladım. Hele bu usul onları pek telaşa düşürüyor. Çünkü şimdiye kadar böyle bir mukabele, bahusus kendilerinin yaptığı bir

⁶⁰ “Misyonerlerin Neşriyatına Aynıyla Mukabele”, *Sebil’ür-Reşad*, 29 Mayıs 1913, C X, S 246, s. 204.

tarzda yolda sokakta ücretsiz risale, kitap dağıtmak gibi bir mukabele görmemişlerdi” diyordu.

Ahmet Hamdi bunun üzerine “Hakikaten *Sebil’ür-Reşad*’ın neşriyatı misyonerlik âlemine pek müthiş bir tesir bıraktığını biz de anladık. Biz bu uğurda çalışmanın pek çok paraya mütevakıf olduğunu da biliyoruz.” diyerek cevap vermesi karşısında bu kez de; “Azizim! Fakat şimdi biz bizyiz değil mi? Doğrusunu söyleyecek olursak *Sebil’ür-Reşad*’da neşredilerek, bilâhare risale şeklinde basılan ve dağıtılan risalelerin misyonerler üzerinde pek mühim bir tesir bırakmasıyla beraber âcizane olarak bunlarda bazı mühim hatalar da görüyorum. Bir kere Mahmut Esad Efendi Hazretleri kendi kelâmı ile misyonerlerin kelâmını tefrik etmiyor... İkinci olarak —ki asıl bence hata olan budur— Nasarâ’nın kendi batıl fikirleri ile ahdi atik, ahdi cedidi karşılaştırmamalıdır, çünkü gerek Tevrat, gerek İncil bunların hepsi de kitâb-ı semâviyidendirler, “Biz Müslümanların” Kur’an-ı Kerim ile beraber bunlara da iman etmeliğimiz lazımdır. Bunları tasdik itmeyenler mümin değildir.” demesi üzerine Ahmet Hamdi misyoner olduğunu anladığı Yakup isminde olan bu sahte Müslüman’a mukabele de bulundu⁶¹. Ahmet Hamdi’nin Müslüman kıyafetindeki bu misyonerle olan tartışması karşılıklı Kur’an’dan ayetler okumak suretiyle devam edip gitmektedir, lakin burada altı çizilmesi gereken husus Müslümanların ilk kez misyonerlere onların metotları ile karşılık vermeleri, bu durumun da misyonerleri endişe ve telaşa düşürdüğü gerçeğidir.

Ahmet Hamdi yazı dizisinin sonunda misyonerlerin bu faaliyetlerine karşı Müslümanların yetersiz kalmasını da üzüntüyle eleştiriyor ve diyor ki; “Ma’tessüf başımıza bu kadar felâket gelmiş iken bab-ı meşihatda bol bol maaş alanlar hâlâ bu dakikadan gaflet ediyor, zahiren dinsiz görünen Avrupalılar her türlü hile ve desise ile Hristiyanlığı neşre çalışıyorlar da biz hâlâ rahat döşeğinde uzanıyoruz.

⁶¹ Aksekili Ahmet Hamdi, “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile (Musahabe)”, *Sebilü’r-Reşad*, 25 Eylül 1913, C XI, S 263, s. 43-44.

Sur-u İsrail'in başlaması kulaklarımızı çınlatıyor da biz hâlâ duymak istemiyoruz. Öyle görünüyor ki bizi gaflet uykusundan uyandırmak için sur-u İsrail de az gelecek. Bilmem ki bu gece ne kadar uğursuz, bu gaflet uykusu ne kadar da uzun imiş?⁶²

Dergide Abdülâhad Davud tarafından kaleme alınan “Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti” başlıklı yazıda ise, Müslümanların hala Hristiyanlığın mezhep ve teşkilatlarına vakıf olamamaları hususu eleştiriliyordu. Yazar senelerce Süleymaniye Camii'nde ve medreselerde görev yapmış olan bir Hocaefendi ile birlikte gezerken, Hocaefendinin önlerinden geçen bir Rum papazının hangi millet ve mezhebe mensup olduğunu kendisine sormasından dolayı duyduğu üzüntüyü anlatıyordu. Hocaefendinin her gün İstanbul'da gördüğü çeşitli millet ve mezheplere mensup bulunan ruhbanı şimdiye kadar ayırt edememiş olmasına şaşırıyor, “zannımca Müslümanların artık Hristiyanlığın teşkilatına vakıf ve haberdar olmaları zamanı gelmiş ve geçmiştir bile” diyordu. Çin, Japonya, Hindistan, Afrika, Filipin adaları, Osmanlı Memleketleri, İran hâsılı Müslüman dünyasında faaliyet gösteren bu yorgunluk bilmez Hristiyan din adamları ve misyonerlerinin hemen her gün kendi mezheplerinin sayısını arttırırken, bizi bizden ayırdıklarını söylüyordu. “Osmanlı topraklarındaki Hristiyanlık teşkilatı son derece mükemmeldir. Her buldukları yerde mükemmel mekteplere, kiliselere, kütüphanelere, konferans salonlarına hatta emlak ve mülklere sahiptirler. Misyoner matbaalarında her sene milyonlarca İncil ve Hristiyanlık dinine mahsus milyonlarca kitap basılıp parasız pulsuz olarak dağıtmakta ve bu suretle dini vazifelerini ifa etmektedirler. Bu cemiyetlere Hristiyan milyonlar ve milyarderleri yardım ediyorlar. Vapur ve tren kumpanyaları bu din alaylarına indirim yapmakta kusur etmiyorlar” diyordu. “1912 senesi sonunda yapılan resmî istatistiklerden yalnız Katoliklere mahsus olmak üzere yeryüzünde 42 bin misyonerin mevcut bulunduğu anlaşılmıştır. Bu misyonerler her sene yüz binlerce halkı

⁶² Aksekili Ahmet Hamdi, “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile (Musahabe) - IV”, **Sebilü'r-Reşad**, 16 Ekim 1913, C XI, S 266, s. 83-85.

kendi dinlerine dâhil ediyorlar. Katolik misyonerlerinin yıllık gelirleri 1 milyon İngiliz lirası olduğu halde, diğer bir istatistiğe nazaran Protestan misyonerlerinin yıllık gelirlerinin toplamı 5 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştır.” Yazının devamında Katolik misyonerleri arasında Cizvitlerin teşkilatının en mükemmeli olduğunu vurgulayan Abdülâhad Davud teşkilatın tarihi hakkında bilgiler vermektedir. “Elyevm küre-i arzı 27 mıntıkaya taksim eden Katoliklerin mensubu 16.545 kişiden oluşan büyük bir heyettir. Bu heyet içinde 3.531 rahip sadece misyonerlik vazifesiyle görevlidir. 1912 senesine kadar yapılan istatistikten anlaşıldığına göre Osmanlı memleketlerinde görev yapan Cizvit misyonerlerinin sayısı 254’e ulaşmıştır... Müslüman ülkelerin her tarafında Katolik rahiplerin miktarı 200 bine ulaşmıştır, rahibeler bu sayının dışında kalıyorlar.” Abdülâhad Davud misyonerlerin bütün bu gayretlerine rağmen İslam dininin Afrika, Hindistan, Çin ve Japonya’da, Filipin adalarında süratle ilerlemekte olduğunu, bu durumun ise Hristiyan âlemi ve ruhbanında kin ve nefrete sebep olduğunu üstelik hayretlerini bir türlü gizleyemediklerini söylemektedir. Bununla beraber yazar son söz olarak, İslam ulemasının dahi muntazam bir surette teşkilatlanıp daha ciddi teşebbüslerde bulunması gerektiğini artık bu işin zamanının çoktan gelip geçtiğini söylemektedir.⁶³

Enver Paşa tarafından Âti gazetesinde yayımlanan Amerikan misyonerliği ile alakalı bir makale de dergide bazı önemli kısımlarıyla derç ediliyordu. Enver Paşa bu yazısında; “Amerika misyonerleri bütün Amerikan milletinin mücahit ve mümessilleridirler. Amerika misyonerleri öteden beri Osmanlı memleketlerinde sessizce ve hemen kimsenin haberi olmaksızın birleşmişler, Rumeli ve hususiyile Anadolu’da mesaiye başlamışlar ve Türklere karşı Bulgarları Ermenileri, Kürtleri ve Suriyelileri tahrik, teşvik ve himaye etmişlerdir. Amerikalıların Ermenilere olan yardımları herkes tarafından bilin-

⁶³ Abdülâhad Davud, “Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 16 Nisan 1914, C XII, S 292, s. 103-105.

mekle beraber Bulgar ve Suriye Hristiyanlarına olan nüfuzları o derece malum değildir. Şimdi ise Amerika hükümeti hürriyet namına dünya savaşına dâhil olmuş bulunuyor ki bu bizim için en büyük tehlikedir... Emin olmalıyız ki Amerikan halkını savaşa sevk eden sebeplerden biri Türkler ve Müslümanlar aleyhinde savaşmak ve Doğu'da Hristiyanlığı kurtarmaktır. ” diyordu⁶⁴.

Sebilü'r-Reşad dergisinde misyonerlikle ilgili olarak “H.” müstear ismiyle kaleme alınan bir yazı dizisi de “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam” başlıklı yazıdır. Makalede misyonerlik teşkilatlarının tarihi hakkında bilgiler veriliyor ve 13. asır başlarında Ramon Llull isminde bir İspanyol âlim tarafın İncil'i yaymak ve misyonerler yetiştirmek için bir teşkilat kurulduğundan bahsediliyordu. Bundan sonra 17. asrın sonlarında 18. asrın başlarında bazı cemiyetler tesis eden Protestan memleketlerinde yeniden bir dini gayretin başladığı, bu faaliyetlerin bir neticesi olarak 18. asrın sonlarında William Carey isimli bir İngiliz tarafından Londra Misyoner Cemiyeti'nin kurulduğu Amerika'da da New York Misyoner Cemiyeti'nin tesis edildiği anlatılmaktadır. “O zamandan beri Protestan memleketlerin arasındaki bu müsabaka hevesi neticesi her birinde her gün birçok cemiyet tesis edilmiştir. O derece ki 20. asrın başlarında 100 İncil cemiyeti ile bunlara gerek para ve gerek propaganda için yardım eden 350'den fazla yardım cemiyeti bulunuyordu... İncil cemiyetleri uzun müddet birbirleriyle bağlantıları olmaksızın her biri müstakil bir şekilde çalıştılar. ” Daha sonra bu misyoner cemiyetleri bir araya getirmek için yapılan teşebbüslerden bahsedilerek, 1906 yılında Kahire'de yapılan konferans, ardından 1911 yılında Edinburgh'ta düzenlenen umumi kongre ile Cenevre'de kurulan Uluslararası Merkezi Komite ile münferit cemiyetler arasında işbirliği kurulmaya çalışıldığı anlatılıyordu. Misyoner cemiyetlerinin sahip oldukları meblağlar, okul ve kolejler, öğretmen ve öğrenciler ile hastanelerin sayılarına yer verildikten sonra misyonerlerin uyguladıkları metotlardan bahsedilmektedir.

⁶⁴ Enver Paşa, “Misyoner Tehlikesine Karşı”, *Sebilü'r-Reşad*, 22 Ağustos 1918, C XV, S 366, s. 36-37.

Bu metotlardan birincisi vaaz ve hitabetler, ikincisi basın ve edebiyat ve üçüncüsü ise okullarda Hristiyanlığın talim ve terbiye edilmesidir. Bu metotlardan birincisi en eskisidir. Misyonerler bir de İncil'i bütün dillere tercüme etmeye başlamışlardır. En etkili ve tesirli metotları ise üçüncü olanıdır. Yazının devamında, küçük yaşlardan itibaren bu misyoner okullarında okuyan çocukların fikirleri üzerinde nasıl etkili oldukları izah edilmektedir⁶⁵.

Dergide misyonerlik ile alakalı olarak yayınlanan dikkat çekici makalelerden biri de “Milletin Maneviyatına Karşı Açılan Harp” başlıklı yazıdır. Bir taraftan son sistem silahlarla donanmış Haçlı orduları Anadolu'daki İslam mevcudiyetini imha ederken, diğer taraftan türlü türlü maskeler takınmış misyonerlerin de milletin maneviyatını sarsmak için müthiş bir faaliyete başladığı belirtiliyordu. Tehlikenin büyüklüğünü gören millet ne artarda gelen savaşların yorgunluğu, ne de maddî imkânların eksikliği ile tereddüte düşmeyerek elinde kalan kırık süngüsü, fakat hiç sarsılmayan imanı ile cepheye koşmuş, kendisine mahsus harikulade bir yiğitlik ve fedakârlıkla düşman ordusunu denize dökmeyi başarmıştı. Ancak bu tehlikenin herkes tarafından görünen kısmıydı. Fakat tehlikenin diğer kısmına manevi harbe gelince, bu tarafta birincisi kadar korkunç görünmekle beraber netice itibariyle maddî harplerden daha müthiş ve daha vahimdi. Yazıda maddî savaşlara oranla manevî mücadelenin zorlukları anlatıldıktan sonra “Binaenaleyh bu gün zannolunmasın ki Haçlıların maddî ordusunu denize dökmekle vazifemiz sona ermiştir. Asıl mühim vazife bundan sonra başlayacak olandır” deniliyordu. Misyonerlerin merkez olarak kendilerine İstanbul'u seçtikleri, misyonerler tarafından yazılan yazılarda da bu hususun dile getirildiği, bütün İslam milletlerinin nazarlarının hilafet merkezi olan İstanbul olduğu, mis-

⁶⁵ “İslamiyet ve İncil Misyonerleri”, **Sebilü'r-Reşad**, 31 Ekim 1918, C XV, S 376, s. 226-228; “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam II”, **Sebilü'r-Reşad**, 7 Kasım 1918, C XV, S 377, s. 242-244; “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam”, **Sebilü'r-Reşad**, 21 Kasım 1918, C XV, S 379, s. 275-278.

yonerlerin eğer orada bir şey yapılamazsa Afrika, Asya gibi başka yerlerde yapılan işlerin heba olacağını söyledikleri anlatılıyordu. Bunun için İstanbul'un işgal edildiği günlerde "Genç Hristiyanlar Cemiyeti" İstanbul'un muhtelif semtlerinde özellikle Çarşıkapı, Kadıköy ve Kabataş'ta şubeler açarak, Müslüman gençlerini zehirlemeye başlamışlardı. Makalede misyonerlerin satın aldıkları bazı adamlar sayesinde Bible House'un yayınladığı neşriyatı dağıttıkları, çeşitli konferanslar düzenledikleri söyleniyor, özellikle genç erkek ve kızlar ile çocuklara yönelik yürüttükleri faaliyetlere örnekler veriliyordu. Son söz olarak makalede, "Elhasıl misyonerler İstanbul'da genç erkek ve kadınları yoldan çıkarmak hususunda müthiş faaliyetlerde bulunmakta ve mühim başarılar temin etmektedirler. Derhal bu hareketin önüne geçmek lazımdır. Bütün düşünceleri ve basını buna karşı hareket ve faaliyete davet ederiz⁶⁶" deniliyordu.

Sebilü'r-Reşad dergisinde çıkan bir başka yazı Amerika'nın Dışişleri Bakanı'nın yaptığı bir konuşmada misyoner meselelerinden ve misyonerler tarafından kendisine gönderilen mektuplardan bahsetmesi üzerine Müslüman âlemini tehdit eden tehlikelerin en mühimlerinden olan misyoner teşkilat ve maksatları hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmış olan "Misyoner Hareketi: İslam Âlemine Karşı Yeni Veche-i İstikameti" başlıklı makaledir. "Teşkilatları o kadar muntazam, o kadar mükemmeldir ki hayret etmemek mümkün değildir. Dünyanın her tarafında bunların mükemmel okulları, kiliseleri, kütüphaneleri, konferans salonları hatta emlak ve mülkleri vardır. Misyoner matbaalarında her sene milyonlarca İncil ile Hristiyanlık dinine mahsus hadsiz hesapsız kitaplar basılır, parasız pulsuz olarak herkese dağıtılır. Bütün Hristiyan zenginleri bu cemiyetlere seve seve para verirler. Vapur ve tren firmaları bu din adamlarına indirimler yapar. Bu suretle bunlar dünyanın her tarafını dolaşır, mikroplar gibi her yere sokulurlar." denilerek misyoner teşkilatları hak-

⁶⁶ "Milletin Maneviyatına Karşı Açılan Harp: Misyoner Erkan-ı Harbiyesinin Müthiş Faaliyeti", *Sebilü'r-Reşad*, 28 Eylül 1922, C XX, S 519, s. 298-300.

kında daha önce de dergide yayımlanan makalelerde yer alan ifadeler tekrar ediliyordu. Misyonerlik teşkilatının çok eski olduğu, ilk defa İncil'i yayma fikrini ortaya atan kişinin 13. asır başlarında Ramon Llull isminde bir İspanyol olduğu anlatılır. Asıl misyonerlik faaliyetinin 18. asır başlarında Protestanlar tarafından gerçekleştirildiği söylenmektedir. William Carey isminde bir İngiliz tarafından kurulan Londra Misyoner Cemiyeti ile bugünkü misyonerlik hareketinin esaslarının kurulduğu anlatılmaktadır. Daha sonra misyonerler tarafından düzenlenen çeşitli kongrelerden, faaliyet gösteren çeşitli misyoner cemiyetlerine mensup misyonerlerin sayıları ile açtıkları okullardan, bu okullardaki öğretmen ve öğrenci sayılarından örnekler verilerek misyonerlik teşkilatının büyüklüğü izah edilmeye çalışılıyor, bunlar Müslümanlar aleyhine faaliyet gösteren Haçlı ordularına benzetiliyordu. Makalede ayrıca; “Yılanlar gibi sessiz sessiz Müslümanlar arasına kadar sokulan, kurtlar gibi için için İslam'ın içtimai yapısını kemirip duran böyle milyonlarca mikropları da vardır... Bunlar Müslümanların gayret ve cesaret hislerini kemirirler, akidelerini sarsıntıya uğratırlar, fikirlerini bulanıklaştırırlar, Müslüman aile hayatında gedikler açarlar, mekteplere el atarlar, Müslüman kızlarını baştan çıkarırlar... velhasıl Müslüman cemaatinin dayandığı maddî, manevi bütün temelleri yerinden oynatırlar.” deniliyordu. Daha sonra misyoner hareketinin vasıtalarından basın yayın faaliyetlerinden, okullardan, kadın misyonerlerin çalışmalarından bahsediliyor, önceki İstanbul hükümetinin bu hareketlere karşı müsamahakâr bir tavır aldığı söyleniyordu. Protestan cemiyetlerinin en kuvvetlisi olan American Board, ayrıca Fransız, İngiliz misyoner cemiyetleri hatta Alman misyonerlerinin bütün güçleriyle İstanbul ve Anadolu'da faaliyet gösterdikleri belirtiliyordu. “Eğer Anadolu'daki milli hareket gerçekleşmeseydi ve başarı kazanmasaydı hiç şüphe yok Ayasofya'nın kapılarına çanlar asılmış olacaktı. Lakin Anadolu'da Müslüman mücahitlerinin göstermiş oldukları yiğitlik ve fedakârlık misyonerlerin gerçekleştirmek üzere oldukları emellerini perişan etti, bu güzel memleketlerde İslam hâkimiyetinin devamına muvafık

oldu. (**Yurîdûne en yutfîû nûrallâhi bi efvâhihim ve ye'ballâhu illâ en yutimme nûrahu velev kerihel kâfirûn**⁶⁷)” denilerek makaleye son veriliyordu⁶⁸.

Misyonerlikle ilgili olarak dergide yayımlanan bir başka yazı serisi Ömer Rıza tarafından kaleme alınan “Misyonerlik” ve “Son Asırlarda Misyonerlik Faaliyetleri” başlıklı makalelerdir. Yazar, kaleme aldığı bu makalelerden birincisinde, böyle bir yazıya yer vermesinin sebebinin şöyle açıklamaktadır: “Amacımız, Hristiyan milletlerin dinlerini yayma noktasında ne kadar gayretli olduklarına dikkat çekerek, Müslümanları ikaz ve dinî faaliyetlere davettir⁶⁹”. Ömer Rıza, Hristiyan misyonerliği ilk, orta ve son asırlar olmak üzere üç devreye ayırmış, birinci makalesinde ilk ve orta asırlardaki misyonerlik faaliyetlerini, ikinci makalesinde de son asırlardaki misyonerlik teşebbüslerini incelemiştir. Hristiyan misyonerliğinin ilk asırları Hristiyanlığın Anadolu, Trakya, Yunanistan, Mısır, Roma, Afrika ve İspanya gibi yerlerde yayıldığı dönemlere tesadüf ettiğini söyleyen Ömer Rıza, 5. asırdan itibaren Hristiyanlığın Avrupa milletleri arasında yayılmaya başladığını İrlanda, İskoçya, İngiltere gibi ülkelerin Hristiyanlığı bu dönemde kabul ettiğini belirtmiştir. Hristiyanlığın Avrupa milletleri içinde yerleşmesini takiben bu milletlerin siyasi, sosyal ve ilmi faaliyetleriyle Hristiyan misyonerliğinin işbirliği yaptığını, kâşiflerle birlikte meçhul kıtalara girdiğini, ordularla beraber harp meydanlarına koştuğunu, kısaca mevcut vasıtaların hepsinden faydalanarak doğu ve batının her köşesinde Hristiyanlığı telkine çalıştığını ifade etmiştir. Misyonerlerin doğuda, Çin, Japonya ve Hindistan’da Müslümanlığın bu bölgelere gelmesinden evvel faaliyete başladıkları halde başarılı olamadıklarını, bilakis pek sınırlı sayıda kişinin faaliyetiyle İslamiyet’in Çin, Hindistan, Java ve Büyük Okyanus’un en ücra

⁶⁷ Tevbe Suresi 32. Ayet; Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Allah ise kâfirler hoşlanmasa da nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

⁶⁸ “Misyoner Hareketi: İslam Âlemine Karşı Yeni Veche-i İstikameti”, **Sebilü'r-Reşad**, 21 Şubat 1924, C XXIII, S 589, s. 260-263.

⁶⁹ Sami Baybal, “Ömer Rıza Doğrul’un Misyonerliğe Dair İki Makalesi Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S 18, Yıl:2004, s. 163.

adalarına kadar yayıldığından bahsetmektedir. Ömer Rıza ilk makalesinin sonunda, “Görülüyor ki orta asırlarda Müslümanlığın yayılması kendi kendine vuku bulmuş, buna mukabil Hristiyanlar bitmez tükenmez vasıtalarla çalıştıkları halde hezimete uğramışlardır” diyordu. İkinci makalesi “Son Asırlarda Misyonerlik Faaliyetleri”nde misyonerlik faaliyeti bakımından mühim ülkelerden biri olan İngiltere’ye geniş yer ayrılmıştır. Buna göre İspanyollar ve Portekizliler tarafından kıskançlıkla takip edilen İngiliz Deniz Kuvvetleri’nin gelişmesi, Hristiyanlığın yayılması için gösterilen çalışmaları ihya etmiştir. İngilizler Amerika’da bu dinin benimsenmesi için gayret göstermişlerdir. İngilizler İncil’i çeşitli dillere tercüme ederek her tarafa dağıtmışlar ve 18. yüzyılın ilk senesinde “Yabancı Memleketlerde Hristiyanlığı Yayma⁷⁰” cemiyetini teşkil etmişlerdir. Önceleri misyoner faaliyetlerinin devlet müesseseleri ile bağlantılı olduğunu söyleyen Ömer Rıza, daha sonraları bu faaliyetlerin fertler ve cemiyetler vasıtasıyla yürütülmeye başladığını 19. yüzyılın sonlarında kadar ise pek çok misyoner cemiyetinin kurulduğunu söyleyerek bunların isimlerini sıralıyordu. “19. yüzyılın sonlarına kadar İngiltere’de misyonerliğin nasıl yayıldığına dair bir fikir vermek için kuruluş tarihleriyle birlikte sıraladığım bu cemiyetler okuyucularımızı elbette düşündürecek ve Hristiyanların dinlerini yaymak için ne kadar gayret gösterdiklerini, bu uğurda ne kadar fedakârlığa katlandıklarını gösterecektir” diyordu. Bundan sonra Ömer Rıza, Almanya ve Amerika tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetlerinden bahsediyordu. Almanların misyoner teşkilatlarının da fevkalade önemli olduğunu, 100 bine yakın mensubuyla Moravya Kilisesi’yle başka kiliselerin re-

⁷⁰ Yazarın sözünü ettiği cemiyet 1701 yılında Thomas Bray tarafından kurulan The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts (SPG) isimli misyoner organizasyonudur. Bu cemiyet öncelikle İngiliz kolonilerine Protestan din adamları ve İncil göndererek faaliyetlerine başladı. 18. yüzyılda 400’ü aşkın bölgede faaliyet yürütüyordu. Travis Glasson, “The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts,” **Oxford Bibliographies Online: Atlantic History**, Oxford University Press, 2012.

kabet edemediğini, faaliyet gösteren 350 misyoner heyeti oluşturduklarını söylüyordu. “Amerikalıların misyoner cemiyet ve teşkilatları saymakla tükenmez” diyen yazar, Protestanlara bu nihayetsiz faaliyetlerden başka Katolik Kilisesinin ve Katoliklerin faaliyetlerinden bahsetmektedir. Katolik misyonerliğin ne derece faal olduğu hakkında fikir verebilmek için misyonerler tarafından kurulan cemiyetlerin adlarını, kuruluş tarihlerini ve faaliyet gösterdikleri bölgelerin isimlerini uzun bir liste halinde sıralamıştır. Ömer Rıza makalesinin sonunda “Hristiyanların bu müthiş faaliyeti karşısında her türlü ihmale rağmen yegâne faal kuvvet Müslümanlıktır. Hristiyanlığa karşı hareket eden başka bir din yok gibidir... Maalesef Müslümanların dini faaliyetleri Hristiyanların faaliyetlerine nispetle yüzde bir derecesinde bile değildir. Buna rağmen Hristiyan misyonerliği İslâm âleminde hiçbir başarıya ulaşamamaktadır... Müslümanlar bu dini faaliyete nasıl teşebbüs etmelidirler? Bunu inşallah başka bir makalede izaha çalışırız⁷¹” diyerek ikinci makalesine de son veriyordu.

Sebilü'r-Reşad dergisinde “Misyoner Faaliyeti” başlığı ile yayınlanan iki makale daha vardır. Bu makaleler Fransız siyasetçisi Maurice Barrès'in Fransız Dışişleri Encümeni adına tanzim edip parlamentoya sunduğu iki rapordan oluşmaktadır. Fransa'da 1901 ve 1904 tarihlerinde çıkan kanunlarla dini cemiyetlerin her türlü faaliyetleri yasaklanmıştı. Barrès bu cemiyetlerin faaliyetlerine izin verilmesi için parlamentoya çeşitli başvurularda bulunmuş ancak bir netice elde edememişti. Bu kez de Misyoner teşkilatının ve Fransa'nın dışardaki dini hizmetinden, bu teşkilatın mevcut kanunlar vasıtasıyla tasdik edilmesi lüzumundan, misyoner teşkilatlarının babası olan Fransa'nın dışarda nüfuzunun azaldığından üstelik gerekli meblağ ve vasıtaların Fransa'nın dâhilinde tedarik edilmesinin mümkün olduğundan bahisle misyoner teşkilatlarının kanunlarla tasdik edilmesi talep ediliyordu. Bu cemiyetlerin Fransa haricinde 819 okulları

⁷¹ Ömer Rıza, “Misyonerlik”, *Sebilü'r-Reşad*, 20 Mart 1924, C XXIII, S 593, s. 333-334; Ömer Rıza, “Misyonerlik II: Son Asırlarda Misyonerlik Faaliyetleri”, *Sebilü'r-Reşad*, 3 Nisan 1924, C XXIII, S 595, s. 359-361.

ve okullarda okuyan 208.948 öğrencisi bulunduğunu söylüyordu. Bu ülkeler arasında Türkiye de bulunuyordu. Türkiye’de 13 okul ve 4 bin öğrencilerinin bulunduğunu, üstelik bu okullara kabul edilen öğrencisi sayısı kadar kadro ve yer yetersizlikleri dolayısıyla reddedilen öğrenciler olduğunu vurguluyordu. Örneğin Kadıköy Koleji’ne 650 öğrenci kabul edilirken, 500 öğrenci kabul edilememişti. 1914 yılında Fransız hükümeti bu cemiyetlere Türkiye’ye 38.090, Suriye’ye 17.500, Filistin’e 27.790 ve Mısır’a 36.450 franklık yardım yapmıştı. Bu cemiyetlerin Fransa’da 1.430 adet okulları varken söz konusu kanunlar dolayısıyla 1904-1909 seneleri zarfında bu okullar tamamen kapanmıştı. Fransız siyasetçisi Maurice Barrès Almanya, İtalya, İspanya, Polonya, İrlanda, Amerika ve Kanada’daki misyoner faaliyetlerinden de uzun uzun bahsediyordu. Barrès ikinci raporunda “Ak/Beyaz Babalar” olarak bilinen Afrika’daki Misyoner Cemiyeti’ne bu cemiyetin faaliyetlerine uzun uzun yer veriyordu. Fransa’nın misyonerlere gösterdiği müşkülattan dolayı Alman misyonerlerin yerini Fransız misyonerlerin doldurmasının mümkün olmadığını, hatta mevcudiyeti bile muhafaza edemediklerini söylüyordu. Bu mntıkada evvelce 224 “Ak Baba” var iken şimdi 180’e düştüğünü söylüyordu⁷². *Sebilü’r-Reşad* Dergisi Fransız siyasetçinin parlamentoya sunduğu bu layihaların tercümelerini aynen okuyucusu ile paylaşıyordu.

Sebilü’r-Reşad dergisinde “Bütün Müslümanların nazar-ı ibretlerine” ibaresiyle Mecdüddin imzasıyla yayımlanan bir başka yazı dizisi ise Young Men’s Christian Association (YMCA) yani Genç Hristiyanlar Cemiyeti ile alakalıdır. Yazar, “21 Ocak 1921 Cuma günü Çarşıkapı’da medrese sokağında 1 numaralı binada özel bir merasimle İstanbul şubesini de açan bu cemiyetin memleketimizdeki faaliyetlerinden, ne yapmak istediklerinden uzun uzadıya bahsetmek istiyorum”

⁷² “Misyoner Faaliyeti I”, *Sebilü’r-Reşad*, 25 Aralık 1924, C XXV, S 631, s. 107-108; “Misyoner Faaliyeti II”, *Sebilü’r-Reşad*, 1 Ocak 1925, C XXV, S 632, s. 122-123.

diyerek başlıyordu yazı dizisine. Mecdüddin, Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve bu cemiyetin yürüttüğü faaliyetlerle ilgili olarak *Sebilü'r-Reşad* dergisinde 5 makale yayımlamıştı⁷³. Aslında Genç Hristiyanlar Cemiyeti ile alakalı olarak dergide çıkan ilk yazı Hâkimiyet-i Milliye'nin İstanbul muhabiri tarafından yazılıp yayımlanan yazı idi. İstanbul'da son zamanlarda Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin erkekler ve kadınlar merkezlerinin faaliyetlerinin yoğunlaştığı bildiriliyordu⁷⁴. *Sebilü'r-Reşad* dergisinde daha sonra da "Genç Hristiyanlık Cemiyeti: Memleketimizde Şeair-i İslamiyyeyi Nasıl Yıkıyorlar"⁷⁵, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti Hakkında Tanin Gazetesi'nin Şayan-ı Dikkat Bir Makalesi"⁷⁶, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti: Amerika'da Türklük Aleyhinde Nasıl Propaganda Ediyorlar!"⁷⁷, "Genç Kadın

⁷³ Mecdüddin, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti I", *Sebilü'r-Reşad*, 26 Şubat 1922, C XIX, S 493, s. 265-268; Mecdüddin, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti II", *Sebilü'r-Reşad*, 27 Mart 1922, C XX, S 495, s. 7-8; Mecdüddin, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti III", *Sebilü'r-Reşad*, 22 Nisan 1922, C XX, S 498, s. 43-45; Mecdüddin, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti IV", *Sebilü'r-Reşad*, 17 Ağustos 1922, C XX, S 513, s. 219-221; Mecdüddin, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti V", *Sebilü'r-Reşad*, 24 Mayıs 1923, C XXI, S 530-531, s. 86-87.

⁷⁴ "Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin Faaliyeti", *Sebilü'r-Reşad*, 4 Haziran 1921, C XIX, S 483, s. 159-160.

⁷⁵ "Genç Hristiyanlık Cemiyeti: Memleketimizde Şeair-i İslamiyyeyi Nasıl Yıkıyorlar", *Sebilü'r-Reşad*, 12 Nisan 1923, C XXI, S 525-526, s. 43-46

⁷⁶ "Genç Hristiyanlar Cemiyeti Hakkında Tanin Gazetesi'nin Şayan-ı Dikkat Bir Makalesi", *Sebilü'r-Reşad*, 1 Mayıs 1924, C XXIV, S 599, s. 12-13.

⁷⁷ "Genç Hristiyanlar Cemiyeti: Amerika'da Türklük Aleyhinde Nasıl Propaganda Ediyorlar!", *Sebilü'r-Reşad*, 7 Ağustos 1924, C XXIV, S 611, s. 201-202.

Hristiyanlar Cemiyeti⁷⁸”, “Papaz Mektepleri, Genç Hristiyanlar Cemiyetleri⁷⁹” ve “Genç Hristiyanların Faaliyetlerini Açığa Vurmaları⁸⁰” başlıklarıyla pek çok makale yayımlandı⁸¹.

Sonuç

II. Meşrutiyet’in ilanından yaklaşık 20 gün sonra yayımlanmaya başlayan ilk 4 yıl *Sırât-ı Müstakim* daha sonraki 13 yıl boyunca *Sebilü’r-Reşad* ismiyle toplam 17 yıl neşredilen bu haftalık mecmua, İslamcılık fikri etrafında toplanan Eşref Edip, Mehmet Akif, Ömer Rıza, Aksekili Ahmet Hamdi gibi ilim, fikir ve düşünce adamlarının sesi olmuştur. II. Abdülhamid döneminde gerek devletin dini kavram ve değerleri ön planda tutan politikası, gerekse bir fikir hareketi olarak organize olmalarını engelleyen idari şartlar yüzünden müstakil bir muhalefet grubu oluşturamamışlar, diğer muhalefet gruplarının destekleyicisi gibi kalmayı tercih etmişlerdi. II. Meşrutiyet’ten sonraki basın ve fikir hürriyeti atmosferinde ise bu düşüncelerini yoğun ve sistemli bir şekilde *Sırât-ı Müstakim/Sebilü’r-Reşad* dergisinde tartışmaya başlamışlardı. Bu akım mensupları uzun süre kendi hareketleri için İslamcılık kavramını kullanmamışlar, daha sonra Milliyetçi Türkçü çizgide yer alacak olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit gibi fikir adamları da 1913-1914 yıllarına kadar *Sırât-ı Müstakim/Sebilü’r-Reşad* kadrosu içinde yer almışlardır. Bu açıdan derginin bir yelpaze oluşturan yazarlarının ortak paydası, Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecine girdiği dönemde öncelikle Osmanlı memleketlerinin ve bütün Müslümanların birliği olmuştur.

⁷⁸ “Genç Kadın Hristiyanlar Cemiyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 25 Eylül 1924, C XXIV, S 618, s. 316-317.

⁷⁹ “Papaz Mektepleri, Genç Hristiyanlar Cemiyetleri”, **Sebilü’r-Reşad**, 6 Kasım 1924, C XXIV, S 624, s. 413-414.

⁸⁰ “Genç Hristiyanların Faaliyetlerini Açığa Vurmaları”, **Sebilü’r-Reşad**, 13 Kasım 1924, C XXV, S 625, s. 13.

⁸¹ “Genç Hristiyanlar Cemiyeti” hakkında Sebilü’r-Reşad Dergisi’nde yayımlanan söz konusu makalelerden istifade ile hazırlanmış bir çalışma için bkz: Resul Çatalbaş, “Young Men’s Christian Association’ın Türkiye’deki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S 55/1, Ankara, 2014, s. 101-122.

Bu birliğin önündeki en büyük engellerden birisi ise hiç kuşkusuz misyonerlik faaliyetleridir. Hristiyan misyonerliğinin hedefi ise Müslümanlıktır. İslam ülkelerine yönelik yoğun misyonerlik faaliyetleri Batılı milletlerin sömürge faaliyetlerine paralel biçimde ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren başta Cizvitler olmak üzere Katolik kilisesi bünyesindeki Hristiyan gruplara bağlı misyonerlerin Afrika, Hindistan, Uzak Doğu ve Orta Doğu'da yoğun bir çalışma yürüttükleri görülmüştür. Güney ve Güneydoğu Asya ile Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yapılan faaliyetlere zamanla Hindistan, Çin ve Japonya'daki etkinlikler de eklenmiştir. Yayınlandığı ilk günden itibaren sadece Osmanlı memleketlerindeki Müslümanlara değil bütün dünya Müslümanlarına ulaşmayı hedefleyen *Sırât-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad* ise misyonerlerin bu faaliyetleri karşısında kendisini sorumlu ve muhatap kabul etmiştir. Bütün bu coğrafyalarda yürütülen misyonerlik faaliyetlerini, teşkilatlanmalarını dikkatle takip etmiştir. Katolik, Ortodoks ve Protestan misyonerlerin Hristiyanlığı yaymak uğruna katlandıkları zorluklar, çektikleri sıkıntılar, harcadıkları gayret ve paralar ibret alınması gereken bir hadise olarak nakledilmiştir. Afrika ve İslam ülkelerinde, Rusya, Çin ve Japonya'da hele hele hilafetin merkezi olan İstanbul ve Anadolu topraklarında faaliyet gösteren misyonerlere karşı Müslüman âlemi uyanık, dikkatli ve çalışkan olmaya davet edilmiştir. Misyonerlerin dinlerin yaymak için kurdukları teşkilatların benzerlerinin Müslümanlar tarafından da kurulması, misyonerlerin yayınlarındaki iddia ve yalanlara mukabele edilmesi, Hristiyanlığın talim ve terbiye edildiği okullar yerine Müslüman okullarının açılması tavsiye edilmiştir.

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi'nin Afrika, Ali Münir'in Arap Yarımadası, Sibiryalı Veliyullah Enveri'nin Çin, Abdürreşid İbrahim'in Japonya, Edhem Nejat'ın Amerika Müslümanları, bu Müslümanlara yönelik yürütülen misyonerlik çalışmaları ile Aksekili Ahmed Hamdi ve Ömer Rıza'nın ise misyonerlik teşkilat ve tarihçeleri hakkındaki makaleleri dikkate şayandır. Bunun dışında 17 yıl boyunca yayımla-

nan 25 cilt ve 641 sayıda misyoner ve misyonerlik faaliyetleri, teşkilatlarını konu alan sayısız makale, mektup, rapor ve habere rastlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

Sırat-ı Müstakim Dergisindeki Makaleler

- (Sibiryalı) V. (Veliyullah) Enveri, “Alem-i İslam Çin Müslümanları III-Kırgızlar (Kazaklar)”, **Sırat-ı Müstakim**, 30 Eylül 1909, C III, S 56, s. 60.
- “Âlem-i İslam Elvah-ı İntibal I – Duma’da İslam Mebusu Sadreddin Maksud Efendi’nin Nuktu”, **Sırat-ı Müstakim**, 28 Nisan 1910, C IV, S 86, s. 135.
- “Astrahan’da münteşir İdil”, **Sırat-ı Müstakim**, 10 Mart 1910, C IV, S 79, s. 20.
- “Matbuat: Rusya’da Müsavat-ı Hukuk Var mıdır?”, **Sırat-ı Müstakim**, 24 Kasım 1910, C V, S 116, s. 207.
- “Matbuat-ı İslamiyye: Misyonerler Âlemi”, **Sırat-ı Müstakim**, 21 Temmuz 1910, C4, S 98, s. 347.
- “Matbuat-ı İslamiyye”, **Sırat-ı Müstakim**, 21 Temmuz 1910, C 4, S 98, s. 348.
- “Rusya’da İslamlar”, **Sırat-ı Müstakim**, 14 Temmuz 1910, C 4, S 97, s. 332.
- “Şuun: İrkutski Şehrinde Misyoner Kongresi”, **Sırat-ı Müstakim**, 8 Eylül 1910, C V, S 105, s. 16.
- “Şuun: Mısır’da Davet ve İrşad Medresesi”, **Sırat-ı Müstakim**, 8 Haziran 1911, C VI, S 144, s. 223.
- “Şuun: Rus Misyonerlerinin Faaliyeti”, **Sırat-ı Müstakim**, 25 Ağustos 1910, C IV, S 103, s. 439.
- “Ulemanın Nazar-ı İntibahına”, **Sırat-ı Müstakim**, 14 Temmuz 1910, C 4, S 97, s. 332.

- Abdürreşid İbrahim, “Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında: Bursa’da İlmiye Kulübünde Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından”, **Sırât-ı Müstakim**, 5 Mayıs 1910, C 4, S 87, s. 154.
- Abdürreşid İbrahim, “Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında: Bursa’da İlmiye Kulübünde Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretleri Tarafından Dördüncü Konferans”, **Sırât-ı Müstakim**, 12 Mayıs 1910, C IV, S 88, s. 175.
- Abdürreşid İbrahim, “Âlem-i İslam: İkinci Konferans Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında – Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi Tarafından”, **Sırât-ı Müstakim**, 14 Nisan 1910, C IV, S 84, s. 103-108.
- Abdürreşid İbrahim, “Konferans Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında: Abdürreşid İbrahim Efendi’nin Nutku”, **Sırât-ı Müstakim**, 30 Mart 1910, CIV, S 82, s. 70.
- Ahmet Midhat Efendi, “Türklüğe Dair II, ” **Sırât-ı Müstakim**, 14 Ocak 1909, C I, S 21, s. 335-336.
- Ahmet Vasfi Zekeriya, “Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaçtır?”, **Sırât-ı Müstakim**, 20 Nisan 1911, C VI, S 137, s. 106.
- Ahmet Naim, “Akide-i Ehl-i Sünnet’in Mücmelen Beyanı”, **Sırât-ı Müstakim**, 22 Ekim 1908, C I, S 9, s. 137-138.
- Bereketzâde İsmail Hakkı, “Terâcim-i Ahval Yâd-ı Mazi”, **Sırât-ı Müstakim**, 6 Mayıs 1909, CII, S 35, s. 140.
- Edhem Nejad, “Amerika Notları: Mormonluk Nedir?”, **Sırât-ı Müstakim**, 13 Nisan 1911, C 6, S 136, s. 88.
- Edhem Nejad, “Amerika’da İslam II”, **Sırât-ı Müstakim**, 21 Nisan 1910, C IV, S 85, s. 123-124.
- Edhem Nejad, “Haricdeki Dindaşlarımız”, **Sırât-ı Müstakim**, 25 Mayıs 1911, C VI, S 142, s. 187-188.

- Edhem Nejad, “Neden Muallime Yetiştirilmiyor?”, **Sırât-ı Müstakim**, 24 Ağustos 1911, C VI, S 155, s. 391.
- Halil Halid, “Alem-i İslam İngiltere’de Büyük Bir Misyoner Mute-meri ve İstikbal-i İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 30 Haziran 1910, CIV, S 95, s. 296-297.
- Kırımlı Seyid Mehmedzade Yakub Kemal, “Din ve Adat-ı Gayr-ı Meş-rua”, **Sırât-ı Müstakim**, 11 Mart 1909, CII, S 29, s. 39.
- Lâ, “Medreselerin Islahı”, **Sırât-ı Müstakim**, 10 Mart 1910, CIV, S 79, s. 8.
- M. Ali Münir, “İnhitatat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 14 Ekim 1909, C III, S 58, s. 86.
- M. Ali Münir, “İnhitatat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 28 Ekim 1909, C III, S 60, s. 113.
- M. Ali Münir, “İnhitat-ı İcmtimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 23 Aralık 1909, C III, S 68, s. 246-247.
- M. Ali Münir, “İnhitat-ı İctimaiyye”, **Sırât-ı Müstakim**, 16 Aralık 1909, C III, S 67, s. 227.
- M. Ali Münir, “İsmail Gaspirinski Bey Hazretlerine”, **Sırât-ı Müstakim**, 19 Ağustos 1909, C II, S 52, s. 410-411.
- Nur Alizâde Gıyaseddin Hüsnü, “Buhara’ya Dair”, **Sırât-ı Müstakim**, 2 Haziran 1910, C IV, S 91, s. 228.
- Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, “Japonya Mektupları”, **Sırât-ı Müstakim**, 10 Haziran 1909, C II, S 40, s. 214.
- Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, “Japonya’da İslamiyet”, **Sırât-ı Müstakim**, 27 Mayıs 1909, C II, S 38, s. 183.
- Sibiryalı Veliyullah Enveri, “Âlem-i İslam Çin Müslümanları II-Kır-gızlar (Kazaklar)”, **Sırât-ı Müstakim**, 23 Eylül 1909, C III, S 55, s. 46.

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, “Âlem-i İslam: Afrika’da İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 17 Mart 1910, C IV, S 80, s. 32.

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, “Âlem-i İslam: Afrika’da İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 30 Mart 1910, C IV, S 82, s. 62-64.

Troyskili Ahmet Taceddin, “Alem-i İslam Rusya Müslümanları ve Rus Maarif Nezareti”, **Sırât-ı Müstakim**, 11 Kasım 1909, C III, S 62, s. 156.

Troyskili Ahmet Taceddin, “Novoye Vremya ve Alem-i İslam”, **Sırât-ı Müstakim**, 21 Ekim 1909, CIII, S 59, s. 109-110.

Sebilü’r-Reşad Dergisindeki Makaleler

“Afrika’da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor: Hristiyan Misyoner Âlemi Dehşetler İçindedir-I”, **Sebilü’r-Reşad**, 4 Haziran 1914, C XII, S 299, s. 237-240.

“Afrika’da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor: Hristiyan Misyoner Âlemi Dehşetler İçindedir-II”, **Sebilü’r-Reşad**, 18 Haziran 1914, C XII, S 301, s. 268-269.

“Âlem-i İslam Hristiyanlaşıyor muş!”, **Sebilü’r-Reşad**, 30 Nisan 1914, C XII, S 294, s. 147-148.

“Âlem-i İslamı Hristiyanlaştırmak İçin Arnavutluk Bir Anahtar İmiş!”, **Sebilü’r-Reşad**, 7 Mayıs 1914, C XII, S 295, s. 162-163.

“Genç Hristiyanlar Cemiyeti Hakkında Tanin Gazetesi’nin Şayan-ı Dikkat Bir Makalesi”, **Sebilü’r-Reşad**, 1 Mayıs 1924, C XXIV, S 599, s. 12-13.

“Genç Hristiyanlar Cemiyeti: Amerika’da Türklük Aleyhinde Nasıl Propaganda Ediyorlar!”, **Sebilü’r-Reşad**, 7 Ağustos 1924, C XXIV, S 611, s. 201-202.

“Genç Hristiyanlar Cemiyeti’nin Faaliyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 4 Haziran 1921, C XIX, S 483, s. 159-160.

- “Genç Hristiyanların Faaliyetlerini Açığa Vurmaları”, **Sebilü’r-Reşad**, 13 Kasım 1924, C XXV, S 625, s. 13.
- “Genç Hristiyanlık Cemiyeti: Memleketimizde Şeair-i İslamiyyeyi Nasıl Yıkıyorlar”, **Sebilü’r-Reşad**, 12 Nisan 1923, CXXI, S 525-526, s. 43-46
- “Genç Kadın Hristiyanlar Cemiyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 25 Eylül 1924, C XXIV, S 618, s. 316-317.
- “Hristiyan Misyonerliği Azim Telaş İçindedir: Dar’ül-hilafede İslam İrşad Cemiyeti Tesisi Zamanı Geldi”, **Sebilü’r-Reşad**, 7 Mayıs 1914, C XII, S 295, s. 160-162.
- “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam II”, **Sebilü’r-Reşad**, 7 Kasım 1918, C XV, S 377, s. 242-244.
- “İncil Misyonerleri ve Âlem-i İslam”, **Sebilü’r-Reşad**, 21 Kasım 1918, C XV, S 379, s. 275-278.
- “İslamiyet ve İncil Misyonerleri”, **Sebilü’r-Reşad**, 31 Ekim 1918, C XV, S 376, s. 226-228.
- “Matbuat: Mekteplerde Terbiye-i Diniyye Mahvoldu!”, **Sebilü’r-Reşad**, 8 Ocak 1914, C XI, S 278, s. 283.
- “Matbuat: Müslüman Memleketlerinde Misyoner Orduları!”, **Sebilü’r-Reşad**, 1 Ocak 1914, CXI, S 277, s. 269.
- “Milletin Maneviyatına Karşı Açılan Harp: Misyoner Erkan-ı Harbiyesinin Müthiş Faaliyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 28 Eylül 1922, C XX, S 519, s. 298-300.
- “Misyoner Faaliyeti I”, **Sebilü’r-Reşad**, 25 Aralık 1924, C XXV, S 631, s. 107-108.
- “Misyoner Faaliyeti II”, **Sebilü’r-Reşad**, 1 Ocak 1925, C XXV, S 632, s. 122-123.
- “Misyoner Hareketi: İslam Âlemine Karşı Yeni Veche-i İstikameti”, **Sebilü’r-Reşad**, 21 Şubat 1924, C XXIII, S 589, s. 260-263.

- “Misyonerler Çalışmakla İntişar-ı İslam’ın Önünde Durabilirler mi?”, **Sebilü’r-Reşad**, 1 Ağustos 1910, C I-VIII, S 22-204, s. 431.
- “Misyonerlerin Neşriyatına Aynıyla Mukabele”, **Sebilü’r-Reşad**, 29 Mayıs 1913, C X, S 246, s. 204.
- “Papa ve Misyonerlik”, **Sebilü’r-Reşad**, 29 Ocak 1925, C XXV, S 636, s. 191-192.
- “Papaz Mektepleri, Genç Hristiyanlar Cemiyetleri”, **Sebilü’r-Reşad**, 6 Kasım 1924, C XXIV, S 624, s. 413-414.
- Abdülâhad Davud, “Kırk İki Bin Katolik Misyoner Cemiyeti”, **Sebilü’r-Reşad**, 16 Nisan 1914, C XII, S 292, s. 103-105.
- Aksekili Ahmet Hamdi, “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile (Musahabe)”, **Sebilü’r-Reşad**, 25 Eylül 1913, C XI, S 263, s. 43-44.
- Aksekili Ahmet Hamdi, “Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri ile (Musahabe) - IV”, **Sebilü’r-Reşad**, 16 Ekim 1913, C XI, S 266, s. 83-85.
- Enver Paşa, “Misyoner Tehlikesine Karşı”, **Sebilü’r-Reşad**, 22 Ağustos 1918, C XV, S 366, s. 36-37.
- Mecdüddin, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti I”, **Sebilü’r-Reşad**, 26 Şubat 1922, C XIX, S 493, s. 265-268
- Mecdüddin, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti II”, **Sebilü’r-Reşad**, 27 Mart 1922, C XX, S 495, s. 7-8.
- Mecdüddin, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti III”, **Sebilü’r-Reşad**, 22 Nisan 1922, C XX, S 498, s. 43-45.
- Mecdüddin, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti IV”, **Sebilü’r-Reşad**, 17 Ağustos 1922, C XX, S 513, s. 219-221.
- Mecdüddin, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti ve Faaliyeti V”, **Sebilü’r-Reşad**, 24 Mayıs 1923, C XXI, S 530-531, s. 86-87.

Ömer Rıza, “Misyonerlik II: Son Asırlarda Misyonerlik Faaliyetleri”,
Sebilü’r-Reşad, 3 Nisan 1924, C XXIII, S 595, s. 359-361.

Ömer Rıza, “Misyonerlik”, **Sebilü’r-Reşad**, 20 Mart 1924, C XXIII,
S 593, s. 333-334.

Kitap ve Makaleler

AYDIN, Mithat, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler
Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkile-
rine Etkisi”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi (OTAM)**, S 19, Ankara, 2006, s. 79-122.

BAYBAL, Sami, Ömer Rıza Doğrul’un Misyonerliğe Dair İki Maka-
lesi Üzerine, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S
18, Yıl:2004, s. 155-173.

CEYLAN, Abdullah, **Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları
Fihristi**, DİB Yayınları, Ankara, 1991.

ÇATALBAŞ, Resul, “Young Men’s Christian Association’ın Tür-
kiye’deki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi**, S 55/1, Ankara, 2014, s. 101-122.

DURŞUN, Davut, “Afrika (Din)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam An-
siklopedisi (DİA)**, C 1, Ankara, 1988, s. 428-435.

EFE, Adem, “Sebilürreşad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklo-
pedisi (DİA)**, C 36, Ankara, 2009, s. 251-253.

ERKEK, Mehmet Salih, **Bir Meşrutiyet Aydını: Ethem Nejat (1887-
1921)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

GLASSON, Travis, “The Society for the Propagation of the Gospel
in Foreign Parts,” **Oxford Bibliographies Online: Atlantic
History**, Oxford University Press, 2012.

KAHRAMAN, Aslı, **1912-1925 Yılları Arasında Sebilürreşad Der-
gisi’nde Yayımlanan Hıristiyanlıkla İlgili Makaleler ve Tah-**

İlleri, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2009.

KARABİBER, Namık Kemal, “Süleymaniye Kürsüsündeki Vaiz: Abdurreşid İbrahim (1857/1944)”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed: Gökay Yıldız, Zeki Yıldırım vd, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, C II, Burdur, 2009, s. 593-604.

KILIÇ, Hulusi, Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü’r-Reşâd Mecmualarındaki Makalelerine Göre Ahmet Hamdi Akseki, Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum), **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Ankara, 2004, s. 117-119.

ÖZCAN, Azmi, “İslâmcılık-II. Meşrutiyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 23, Ankara, 2001, s. 62-65.

ŞİŞMAN, Adnan, “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 14, Ankara 2002, s.173-180.

YAVUZ, Fikretin, **II. Abdülhamid Döneminde Bir Amerikan Elçisi Alexander Watkins Terrell (1893-1897)**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016.

EKLER

تجدید فکری و روشنگری
مؤسسه
تاسیس ۱۳۲۶

انتشار :

سِرَاتِ مُسْتَكِمٍ

مجله اداریه :

در مسأله علم عالی جواریه
اداره مخصوصه

دین، فلسفه، علوم، حقوق، ادبیات و سیاست و بالخاصه کربک سیاسی و کربک اجتماعی و مدنی احوال و شئون اسلامی و دین
بیت ایدر و هفتده برده نشر اولنور.

دوسادقمه نسخه ۵۰ پارهدر

صاحب و مؤسسی :

ابوالعلا زین العابدین - ح. اشرف ادیب

قیرلهدن متوا بودر ایله کوندر بیله سنوی
۲۰ غروش فضله آتیر

تاریخ تأسیسی

۱۰ تموز ۳۲۴

آیونه بدل
سنه لکی اتی آتیلی غروش
۸۰

تخرطرف ایچون

عدد : ۵۴

۱ رمضان المبارک ۳۲۷ بحجته ۳ ایلول، ۳۳۵

اوجتی جلد

الذی اشاءه لهم الهدی الی الامین مطروودون من رحمته و یهدون عن دائرة الهدی، کا وصفهم تعالی بقوله (صم بکم صم فہم لا یملقون) الایة ثم قدمت حجۃ اللہ بحقہ القول فینا وارسالہ الایساء الہادیوں الیسا فان ضلالتنا بعد ذلك کنتنا من الظالمین و من هنا یلم السر فی اتفاق الائمة علی ان اصلاح العالم لیس بواجب علی اللہ و تقریرہم ان نصب الامام واجب علی الامة و لما کانت المغالب الاجتماعیة عمالیکف بہا الواحد المعین علی الجماعات کادلت علیہ صدور بعض الآیات القرآنیة کقولہ تعالی (یا ایها الناس - یا ایها الذین آمنوا) الایة فلا تصح الامامة التی هی من أهمها الایابیة الشرعیة العامة و بیعة الناس لرئیس حکومتهم بالطور و الرضا مشروط بحتمها بتمسک ذلك الرئیس بحول اللہ المتین و اتباع شرائعہ و قوانین عبادہ المرعیة مابذل علی ان کل واحد من المسلمین مکلف بمراقبة ما یتیہ و مسؤل عن حکومته یجب علیہ ان یشرب الی الاستطلاع اعمال رجالها و یراقبهم حتی اذا رأى معروفاً قد غفلوا عنه ذکرهم به او منکرکاً کاستعمال نوزدهم خلاف الشرع الایابیة و مناقض العبادتہی عنه وفق وصفہ تعالی بقوله (کنتم خیر امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنکر) الایة و حلیتہ نیه الکربم صلی اللہ علیہ وسلم (کلکم راع و کلکم مسؤل عن رعیتہ) الحدیث کان الخلیفة بعد رسول اللہ علیہ الصلوٰة والسلام هو الصدیق الاکبر باجماع الامة و بعده باقفاها علی العمل بوسیة الصدیق هو الفاروق الاعظم و حال الفاروق امر نصب الخلیفة علی الشوری فوقع اختار اهل الشوری علی ذی الثورین عیان رضی اللہ عنهم و بعد شهادتہ اتفق جمهور الصحابة فی المدينة علی استخلاف علی کرم الله وجهه فسیاموه وقد امتدت الفتوح الاسلامیة فی زمن هؤلاء الائمة الموسومین لطهارۃ سیرتہم بالخلفاء الراشدين الی مشارق الارض

هذا هو البلاغ المبین الذی بلغ من قبل المشیخة الاسلامیة الی حضرات النواب والقضاة والعلماء الراشخین و المشایخ العارفين (۱)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین والصلاة والسلام عن خیر خلقه محمد وآله وحبہ اجمعین وبعد فلما قضت ارادة اللہ تعالی فی الازل ان تصالح الارض للعرمان استخلاف فی مهابطها الانسان القادر علی تدبیر امورہ الشخصیة والاجتماعیة بعقله الذی وحبہ اياه کادل علیہ قوله تعالی (هو الذی جعلکم خلائف فی الارض) الایة و جعل ما تحتوبه ارضه الی نقله و ساءوه الی نطقه خاضعاً لنامہ کال قال جل من قائل (وسخر اکم ما فی السموات وما فی الارض) الایة و جعلہ مکلفاً لانه ذو عقل و ارادة حا قوتان فماتان یقدر ہما ان یتعمل القوی الطیبة لفضاء حاجاتہ و تحیین اعمالہ فی حیاتہ الدنیاء و لکن اعمالہ مرتبطة باعمال غیرہ لا یتعلق ان یتعلق بنظمہا ما لم یجد الآمال و یتبادل المتافع فقد علم اللہ تعالی ان الانسان العویة لہوی نفسہ الامارة لیتخلص من اشرکھا الی نصبتہ لہ بالسل و ان العقل الایتمانی قاصر عن استنباط الشرع الکافیة لسعادة البشر فارسل فضله انیاءه یوضحون لہ اشکام المصالح العامة و قواعدها الی یجز العقل الایتمانی وحده عن استنباطها و یعلمونہ ان السعادة کل السعادة فی ایمان و اتباع طریق النقل و قدمت حجۃ اللہ الی الایة و ظهرت حکمة التکلیف فالطالون بعد ذلك عن المنہاج المستقیم [۱] تمام جلیل مشیختہ اسلامیہ دن تطبیق ریبوریول (۱) بھی نسخہ منہ مذکر کومی مندرج یونان بیاتنامہ تک نسخہ عربیہ سی صوتیتر .

اظهارات
رسالة نردون آندایي کورستقله شرطيله
بیتون پازیلر - هانکی بر غننه طرفندن
اقتباس اولونه بیاییر .

§
مکتوبلرک، اضمارک و ایشج و اوارکاتلی
اولونسی و آتونه سره تورجوسوی همتوی
پولونکسی .

§
هانک اجنبیه ایجون آتونه اولانلرک
آدرسارک فرانسیزجه سوره یازسا .

§
پاره کوردرکلی زان نه مه وار اولدیهانک
واضعا ییلدیرنسی دیا اولدور .

الشیبک

۱۳۳۰۰۰۱۰۰۶

اؤره خانه
باب عالی جاندسته داتاره عدومه
آتونه شرطیلی
هانک عتیبه سنهلی (۱۹۰۶) ، ایشج
آیلی (۱۹۰۶) فریوقدر، جانک اجنبیه
سنهلی (۱۹۰۶) ، ایشج آیلی (۱۹۰۶) فریوقدر،
[ایشجان : لشمسی ایشج پاره، ایشج
آیلی بر جلد، هر یوله ۶۶ شتوره،]

اظهارات
§ آتونه یی ییلدیرنسی .
§ آدرسی ییلدیرنسی فرق یوله
پول کوردرکلی .
§ سلسله موافق آیل معاضوتیه
قبول اولدور . هرج ایلمسین پازیلر
اعاده اولونار .

دیش ، علمی ، ادبی ، سیاسی هنتاق مجرعه اسلامیه در

۱۰ یوله

۲۲ جمادی الآخرة ۱۳۳۱ هجریه ۱۶ مایس ۱۳۲۹

عدد ۲۴۶

نقشیه شرطیلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

كذمت خير امة اخرجت للناس تامرون بالمعروف
وتنهون عن المنكر وتؤمنون بالله ...

ترجمه سی
« سز ایلیک امر ایلر کورکدن نهی ایدر ، الله
ایشایر اولدینکدن ؛ انسانلرک خیری ایچون میدانه
چه ولمش الک خیری بر ، المنسکر ... »

بر زمانلر بزده ملت ، هم ناصیل ملت مشز ؛
گلشنز ، دنیاپه ملیت نهدر ، اوکر کیمشز ؛
قاب قارا کلنک بونون آقایی انسانلرک ؛
نور اولوب فیتقیر مشز بر کوشمندن ظلمتک ؛
یارمشز ادوار قزندن قالان یلدالری ؛
فکر فردا طومغاند یاغایرمشز فردالری ؛
اولبه فردالرک : قالدرمش سراپا عالی ؛
دیدنر بر جاودانی جگرک لولمش عجمی ؛
بکرمی یش بیل بکرمی یش بیل قدر فیاض ایمن ؛
باقی نه آتی بر تکامل ؛ باقیکه : حالا مدهش ،
یاد فوق الاعتیادنن اونک تاریخچر ؛
کوردمش بکرر او مدهش سیره ، هم کورمن بئیر .
بر طرفدن دینچر ، اخ قرقر ، حرفتیز ؛
بر طرفدن سیفه مقرون عدلچر ، احسانچر ؛
پوکلوب اقوامی آتش فوج آقوشنه ؛
مدیسی طالش وحدتک آهنک جوشا جوشنه .
امر یانوروف ایمن اخوان اسلامک ایچی ؛
نهی ایدرمش بر فتالی کورسه قارداش قارداش ؛
کیسه حقسنز تقدن ایچرمش تغافل اختیار ؛
فرده راجع صلهدن افراد اولوموش لرزه دار .

بر ، نه ز ؟ سیر ایله آرتیق ؛ برده فکرلیت نه ایچنر ؟
دینده گورکک عینی اولمش ؛ ترس چورمش کیمشز ؛ []
نهی معروف ، امر مشکردر کزن میدانه باقی ؛
اک متین اخلاقچر ، یاخوده ، کوروب ایبرمامق ؛
بیقیدی بیک مامون قلم ناموسی ، یزلر او نایق ؛
دوسوق اولاندر ، دینیوب صوصوق ، صانیوسین طومادق ؛
قورسدی بیک مردار آغیز شرعک بونون احکانه ؛
اهد برسسی بادی یوکسله بیدی نقرت نامنه ؛
آتی یوزبیک جان کیدر ؛ میلوته ایمان آکبیلر ؛
کیسهلر کورمن ؛ کورن سرسده الهدن بیلیر ؛
صوکره ، شایده شخصتک اغچیسسه ، حق ، بر توی ؛
بر ییقلمش ظن ایدر سیر ایله ن کوربور توی ؛
قیرقوک ایقندن بر آز ، یاخوده ، کیکیسین ویرمه بیک ؛
فودلا جیک قالسین ، و بیلا ویتمش ؛ دیک کورستمه بیک ؛
فس ، کلاه ، قالیق ، ساریق ویرمش ، باقارسین ، الله الله ،
مدهلر دن فیشقیر بر تا عرشه اچ بر ولوله ؛
اورته لق االت لوست اولورکن سس جیقار مازدم ، هانی ،
اولبه بر درنکده سیرایه کلده اراق سن یی ؛
کوستر ، اللهم ، بو ملت فور تولور ، تک معجزه ؛
بر و اوتانق حسی ، ویر غائب خیز نه کدن بزده ؛
[۶] بر آتشیبه امام رضی الله علیه و سلم .

محمد عارف

EBUZZIYA TEVFİK VE SİRAC GAZETESİ

Emine GÜMÜŞSOY*

ÖZET

Ebuzziya Tevfik matbaacı, gazeteci ve yayımcı kimliği ile Türk basın tarihinin önemli simalarından birisidir. Yaşadığı bütün zorluklara rağmen basın uğruna mücadele etmekten vazgeçmemiştir. Bu mücadeleyi yazı yazarak, gazete, dergi ve salname neşrederek ömrü boyunca devam ettirmiştir. Çıkardığı ve yazdığı gazetelerin kapatılması, tutuklanması, sürgüne gönderilmesi de onu yolundan döndürmemiştir.

Ebuzziya Tevfik'in çıkardığı gazetelerden birisi de Sirac'dır. Gazetenin amacı "zulmet içinde rehber olmak" şeklinde ilân edilmiştir. İsmiyle müsemma bir şekilde aydınlatma, yol gösterme hedefiyle yola çıkan gazete 16 Mart 1873 tarihinde ilk sayısını çıkarmıştır. Günlük ve 4 sayfa olarak yayımlanan gazetede, iç ve dış siyasî gelişmeler, tayinler, piyasanın durumu gibi gündeme ilişkin haberler yanında tartışmalı konulara ilişkin gazetenin görüşü ve eleştirilere de yer verilmiştir. İstikraz, inhisar, eğitim ve matbuat üzerindeki baskılar Sirac'ın en fazla eleştirdiği konular olmuştur. Zaman zaman yerli ve yabancı basından alıntılar yapılırken yeni çıkan dergi ve gazeteler hakkında bilgiler de verilmiştir. Son sayfalar ise edebî eserlerin tanıtımı ve reklamlara ayrılmıştır.

Ortaya konulan hedeflere rağmen Sirac ancak 16 sayı çıkabilmiştir. Vatan yahut Silistre'nin sahneye koyulmasının doğurduğu heyecan ortamında İbret ile birlikte kapatılmış, Ebuzziya Tevfik de Na-

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ESKİŞEHİR,
egumussoy@ogu.edu.tr

mık Kemal gibi sürgüne gönderilmiştir. Gazetede meşrutiyet, hürriyet gibi kavramlara ilişkin doğrudan yayım yapılmamış ise de Ebuzziya Tefik'in Yeni Osmanlılarla bağlantısı, dolaylı olarak hükümete getirdiği eleştiriler, yeni edebî eser ve piyeslerin tanıtım ve duyurularını yapması gibi sebepler sonunu hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebuzziya Tefik, Sirac, gazete, basın.

EBUZZIYA TEVFIK AND SIRAC NEWSPAPER**ABSTRACT**

Ebuzziya Tevfik with his printer, journalist and publisher roles is an important figure in Turkish history of press. In spite of all the hardships he faced he did not give up struggling for press. He continued this struggle all his life through writing, newspaper, magazine and annual publishing. Closing of the newspaper he published or wrote at, being arrested, being sent to exile did not make him give up his path.

One of the newspapers Ebuzziya Tevfik published is Sirac. The goal of the newspaper was declared as “being a guide in darkness.” Identical to its name, the newspaper that started with target of enlightening and guidance was first published on 16th March 1873. At the newspaper published daily and as 4 pages, besides current affairs such as; internal and external political developments, appointments, status of the market, newspaper’s opinion and criticisms related to controversial issues were given place. The subjects Sirac criticized most were borrowing, monopoly, pressures on education and publications. While citations from in-country and foreign press were taken, occasionally informations about newly published newspapers and magazines were given.

In spite of the targets it set Sirac could be published only 16 issues. Within atmosphere of excitement born due to staging of Vatan Yahut Silistre it was closed together with Ibret and Ebuzziya Tevfik was sent to exile with Namık Kemal. Although no direct writings about constitutionalism and liberty concepts were published reasons like connection of Ebuzziya Tevfik with Young – Ottomans, the criticisms he made for the government indirectly, introduction and announcement of new literary works and plays prepared its end.

Key Words: Ebuzziya Tevfik, Sirac, newspaper, press.

Türk basın tarihinin önemli simalarından birisi olan Ebuzziya Tevfik, matbaacı, gazeteci, yayımcı ve siyaset adamı kimliği ile birçok önemli işe imza atmıştır. Özellikle matbaacı ve gazeteci kimliği yüzünden defalarca tutuklanmasına, matbaa ve yayım organları kapatılmasına hatta sürgüne gönderilmesine rağmen yılmadan hayatı boyunca mücadeleye devam etmiştir. Bu süreçte çıkardığı yayım organlarından birisi de Sirac gazetesidir. 16 sayı gibi oldukça kısa ömürlü bir gazete olmasına rağmen Ebuzziya Tevfik'in mücadelesi ve dönemin gündeminin anlaşılması açısından incelenmesi gereken bir yayım organıdır.

1. Ebuzziya Tevfik (1849-1913)

1849'da İstanbul'da dünyaya gelen Ebuzziya Tevfik, ilk tahsiline Sultanahmet Cevri Kalfa Mektebi'nde başlamıştır. 1857'de babasının ölümü üzerine onun dairesinde başladığı memuriyet hayatına 17 yaşına kadar Maliye'nin çeşitli kalemlerinde devam etmiştir. Memuriyeti sırasında tanıştığı Abdülhak Hamid ile Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri almaya başlamıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin halka açık derslerine devam eden Ebuzziya Tevfik, 1864'de *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ile gazetecilik hayatına atılmıştır. Burada Namık Kemal ve onun aracılığıyla Şinasi ile tanışarak Tasvir-i Efkâr gazetesine geçiş yapmıştır. Bu süreçte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne de dâhil olan Ebuzziya Tevfik, daha sonra Terakki gazetesinde yazı işleri müdürü olmuştur. Gazetenin ilavesi olarak *Terakki Muhadderat* isimli kadın dergisi ile Terakki Eğlencesi ve *Letâif-i Asâr* isimli iki mizah dergisi yayımlamıştır. *Hadikat'ül-Vekayi*, *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* dergilerinde de çalışan Ebuzziya Tevfik, 1868'de Midhat Paşa tarafından Şura-yı Devlet ikinci sınıf mülkiye mülazımına atanmıştır.¹

Şubat 1872'de Şura-yı Devlet'teki görevine son verilen Ebuzziya Tevfik, bu süreçte Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alınarak Yeni

¹ Ziyad Ebuzziya; "Ebuzziya Mehmed Tevfik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C 10, İstanbul, 1994, s.374-375.

Osmanlılar Cemiyeti'ne hediye edilen matbaanın başına geçmiştir. Bir süre sonra Namık Kemal'in sahibi olduğu İbret gazetesi burada yayımlanmaya başlamış ancak hükümeti rahatsız eden yazıları nedeniyle 19. sayıda Temmuz 1872'de 4 ay süreyle kapatılmıştır. Sahipleri İstanbul'dan uzaklaştırılırken Ebuzziya Tevfik de İzmir'de yeni kurulan Muhakeme-i Kebire-i Merkeziye başkâtipliğine tayin edilmiş, ancak Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinin son bulmasıyla bu sürgünden kurtulmuştur. Yeni sadrazam Midhat Paşa İbret'in kalan cezasını affetmiş, ancak Namık Kemal'i Gelibolu'ya mutasarrıf tayin etmiştir. Bu süreçte Ebuzziya Tevfik tek başına *Sirac* isimli bir gazete çıkarmak için müracaat etmiş, ancak bu isteği reddedilmiştir. Bunun üzerine *Hadika* isimli ziraat gazetesinin imtiyazını almış, Midhat Paşa'nın Kasım 1872'de azlinden sonra bu gazeteyi siyasî bir kimliğe büründürmüştür. Namık Kemal'in de yazılarını yayımlayan gazete 56. sayıdan itibaren 2 ay süreyle tatil edilmiştir. Ebuzziya Tevfik Şubat 1873'de Cüzdan dergisini yayımlamaya başlamış, ancak ilk sayısında o da toplatılmıştır. Mart 1873'de *Sirac* için izni alan Ebuzziya Tevfik böylece yeni bir gazeteyi hayata geçirmiştir. 1 Nisan 1873 itibarıyla sahneye konulan Vatan Yahut Silistre piyesi, İbret ve *Sirac*'da yayımlanan yazılar dolayısıyla "Yeni Osmanlıların canlandığı endişesi" 5 Nisan 1873'de her iki gazetenin de kapatılmasına yol açmıştır. Gazeteler kapatılmakla kalmamış, Ebuzziya Tevfik ve Ahmed Midhat Rodos'a, Namık Kemal Magosa'ya, Menapirzâde Nuri ve İsmail Hakkı Bey de Akka'ya sürgüne gönderilmiştir.²

Rodos'taki 3 yıllık sürgün hayatında *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye* isimli batılı tarzda ilk antoloji kitabı ve Victor Hugo'nun "Angelo" piyesinden uyarladığı "Habibe ve Semahat-ı Aşk" isimli ilk Türk telif piyesini kaleme alan Ebuzziya Tevfik ayrıca Şemseddin

² Ziyad Ebuzziya, a.g.m, s.375.

Sami'ye gönderdiği yazılarıyla İstanbul'da *Muharrir Mecmuası*'nı da yayımlatmıştır.³

Rodos'taki sürgün hayatında mahkûmların ruhî gelişimleri ve yetenekleri ile de ilgilenen Ebuzziya Tefvik onların yaptıkları işlere bir düzen verilmesi, estetik katılması için çaba harcamıştır. Bu çabalarıyla kendisine karşı hatırı sayılır bir muhabbet ortaya çıkmış ve mahkûmlar üzerinde olumlu katkıları olmuştur.⁴ Rodos günlerinde sürgünde bir mahpus olarak kendi adı ve imzasını kullanamayacağından daha önce kullandığı "Mehmed Tefvik" yerine büyük oğlu Ziya'dan dolayı "Ebuzziya" takma ismini kullanmaya başlamıştır. 31 Mayıs 1876 genel affından sonra İstanbul'a döndüğünde de verdiği ilanlarda bu takma ismi kullanacağını açıklamıştır.⁵

İstanbul'da döndüğünde Kanun-ı Esasi çalışmalarına katılan ve sarayda Cemiyet-i Mütecimin'e dâhil edilen Ebuzziya Tefvik, meşru-tiyetin ilanından sonra muhalif cereyan çerçevesinde Bosna'ya gönderilmekten kurtulamamıştır. Bosna mektupçuluğu ile görevlendirilirken orada bulunduğu süre zarfında da Bosna vilayet gazetesinin idaresi ve yayımını üstlenmiş, Bosna vilayeti salnamesinin 13. sayısını çıkarmıştır.⁶ Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından geçici işgaline kadar orada kalmış, İstanbul'a döndüğünde Mart 1879'da Salname-i Ebuzziya'yı hazırlamış ancak nüshaları imha edilerek yayımına engel olunmuştur.⁷

³Fahriye Gündoğdu; **Ebuzziya Tefvik'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler ve Türk Kütüphaneciliğine Katkıları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1982, s. 15.

⁴Şahap Nazmi Çoşkunlar; "Ebuzziya Tefvik, Hayatı ve Eserleri", **TKDB**, VI, 4 (1957), s.65.

⁵Bu isim daha sonra ailesine soy isim de olmuştur. Ziyad Ebuzziya, a.g.m, s.375.

⁶Ebuzziya Tefvik hazırladığı bu salname ile Vilayet salnamelerini taş baskısından tipografik baskısına geçiren ilk kişi olmuştur. Gündoğdu, a.g.t, s.17.

⁷Sadece 3 nüshası kurtulan eserde çeşitli ülkelerin durumları, eğitim sistemi gibi istatistiki bilgilerin yanı sıra 1 yıllık olaylar ve o yıla ait eserlerden de bahsedilmiş, N.Kemal'in Vaveyla ve A.Hamid'in Sahra isimli eserlerinden de alıntılar yapılmıştır. Çoşkunlar, a.g.m, s.68.

H.1299 (1881/1882)da Almanya'dan getirttiği iki yeni makine ile kurduğu Matbaa-i Ebuzziya'da, *Mecmua-i Ebuzziya*⁸ dışında Kitabhane-i Meşahir, Kitabhane-i Ebuzziya başta olmak üzere Şinasi ve Namık Kemal'in eserleriyle 100'den fazla cep kitabı yayımlanmıştır. 1888'de ise *Lugat-ı Ebuzziya* fasiküller halinde neşredilmeye başlanmıştır.⁹

1891'de Mekteb-i Sanayi müdürlüğüne tayin edilen Ebuzziya Tevfik, bu görevi sırasında da bazı yeniliklere imza atmış, Avrupa'dan bazı sanatkârlar getirmiş ancak aleyhinde verilen bir jurnal ile bu görevinden alınarak Aralık 1892'de Şura-yı Devlet üyeliğine getirilmiştir. Bu görevi sırasında da *Servet*, *Malumat*, *Hazine-i Fünun*, *İrtika*, *Musavver Fen ve Edeb* gibi bazı gazete ve dergilerde değişik konularda yazılar yazmıştır. 1893-1900 yılları arasında 10 kez tutuklanmış ve sonunda 1900 yılında oğlu ile birlikte Konya'ya sürgüne gönderilmiştir. 8 yıllık bu sürgün hayatında matbaası kapanmış, atıl hale gelen makineler ve depodaki kitaplar büyük zarar görmüştür.¹⁰

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine çıkarılan genel af ile İstanbul'a dönen Ebuzziya Tevfik, fiilen politikaya atılarak İttihat Terakki Partisinden Antalya milletvekili seçilmiştir. Bir yandan da matbaasını tekrar faaliyete geçirerek *Mecmua-i Ebuzziya*'yı yayımlamaya başlamıştır. Mayıs 1909'da *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesini yayımlamaya başladığında yine sayısız takibata uğramış, zaman zaman gazete kapatılmıştır. İsim değiştirerek gazeteyi yayımlamaya devam eden Ebuzziya Tevfik, tutuklanmaktan da kurtulamamıştır. Babialı Baskını ile gerçekleşen hükümet değişikliğinden sonra serbest bırakıldığının ertesi günü evine dönerken hayatını kaybetmiş ve Bakırköy Mezarlığı'na defnedilmiştir (27 Ocak 1913).¹¹

⁸ Mecmua-i Ebuzziya, Tanzimat döneminin önemli bir yayın organı olan, içerik ve biçimsel yapısı her sayıda birlik gösteren ilk dergi olarak literatüre girmiştir. 31 yılda 15 cilt ve 159 sayı olarak yayımlanmıştır. Gündoğdu, a.g.t, s.17.

⁹ Ziyad Ebuzziya, a.g.m, s.375.

¹⁰ Ziyad Ebuzziya, a.g.m, s.376.

¹¹ Ziyad Ebuzziya, a.g.m, s.376.

2. Sirac Gazetesi

2.1. Gazetenin Çıkışı ve Şekli Özellikleri

“*Sirac 1290*” ser levhasıyla çıkarılan gazetenin ilk nüshası 16 Muharrem 1290/16 Mart 1873 tarihlidir. Başlık bölümünde “*Yevmî gazete*” ibaresinden sonra merkez muharrir ve gazetehanesinin Bâb-ı Âli Caddesi’nde olduğu, mes’ul müdürün Malik, başmuharririn ise Tefik Bey olduğu bilgisi yer almaktadır. Burada 1 nüshası 20 pare olan gazeteye seneliği 120, 6 aylığı 65, 3 aylığı 33 kuruşa abone olunabileceği, taşraya gönderim için yıllık 30 kuruş posta ücreti alınacağı da belirtilmiştir. Gazeteye verilecek ilanlarla ilgili olarak adı ilân matrahı 100, kitap ilânı matrahı olarak da 20 pare ücret belirlenmiştir.

Gazetenin amacı “*bir vasıta dır ki icadı zulmet içinde rehber olmak içindir*”¹² şeklinde belirtilmiştir. Gazetecilik alanındaki karanlığı aydınlatma hedeflerinin olduğu ve bu yolda çalışacakları da ayrıca ifade edilmiştir. “*Sirac*” kelimesinin “*ışık, kandil, mum*” gibi anlamlar taşıdığı düşünüldüğünde gazetenin amacıyla seçilen isim de birebir örtüşmektedir.

Günlük siyasî gazete olarak yayım hayatına başlayan Sirac, 16 Mart 1873 tarihinden 6 Nisan 1873 tarihine kadar toplam 16 sayı yayımlanabilmiştir. Bu süre zarfında 1.sayı ile 2.sayı, 5.sayı ile 6.sayı, 10.sayı ile 11.sayı, 15.sayı ile 16.sayı arasında 1’er gün ara verilmiştir.

Her bir sayısı 4 sayfa olarak yayımlanan gazetenin bazı sayılarında son sayfada reklamlara da yer verilmiştir. “*Şuûnat*”, “*İhtâr*”, “*İlânat*”, “*Telgraf*” gazetede kullanılan genel başlıklardır. 3.sayıdan itibaren bunlara “*Galata piyasası*” da ilave edilmiştir.

Gazetede “*Tevfik*” imzası dışında birkaç okuyucu imzalı yazıya ve diğer gazetelerden yapılan bazı alıntı yazılara (İbret’ten N.Kemal imzalı bir yazı gibi) yer verilmiştir. Gazetenin sürekli yazarları bulunmamaktadır. Haberlere ilişkin “*Sirac*” başlığı altında zaman zaman

¹² **Sirac**, numro 1 (16 Muharrem 1290), s.1

gazetenin görüşlerine yer verilmektedir. Dolayısıyla bir fikir ve düşünce gazetesi olmaktan ziyade günlük siyasî gelişmelerin ele alındığı, ülke ve dünya gündemine ilişkin haberlerin paylaşıldığı bir platform olmuştur. *İbret*, *Hadika* gibi yerli gazeteler dışında *La Türki*, *Levand Herald*, *Liberte* gibi yabancı gazetelerden haberlere de yer verilmiştir.

“Şuûnat” başlığı altında çeşitli konularda haberler, “Telgraf” başlığı altında Avrupa başkentlerinden alınan bilgiler paylaşılmıştır. “İlânat” adı altında çeşitli edebî eserlerin tanıtımı yapılmış ve yeni çıkan eserler hakkında okuyucu bilgilendirilmiştir. Namık Kemal’in *Evrak-ı Perişan*, Şemseddin Sami’nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, Ebuzziya Tevfik’in *Ecel-i Kaza* ve Ahmed Midhat’ın *Kâinat* isimli eserleri bunlar arasındadır.

“Reklamlar” kısmında kuaför, mobilya, değerli kâğıt gibi değişik iş kollarından firmalara yer verilmiştir. “Galata Piyasası” günlük kuru okuyucuya duyurulduğu bir bölümdür.

Gazete de *Ceride-i Mehakim*, *Dolap*, *Mahzen-i Fünun* gibi yeni çıkan bazı yayımlar ile Vatan yahut Silistre, Pinti Hamid gibi sahneye koyulacak oyunlar hakkında da okuyucular bilgilendirilmiştir.

2.2. Gazetenin Sayıları ve İçeriği

16 Muharrem 1290/16 Mart 1873 tarihli 1. sayıda gazetenin amacı açıklandıktan sonra “Matbuat Nizamnamesi” başlığı altında Fuad Paşa’nın birinci sadaretinde çıkarılan 35 maddelik nizamnameye atıf yapılarak “*matbuat-ı Osmaniye iki omuzuna çeki taşı asılmış gibi olduğu yerde mihlanıp bir hatve ileri gitmedikten başka beli dahi bükülerek suratı üstüne düşmeğe mecbur oldu*” ifadesine yer verilmiştir. Nizamnamenin 4 yıl yürürlükte kaldığı ancak daha sonra matbuatın öneminin takdir edilmeye başlanarak etkisini arttırdığından bahsedilmiştir.¹³

¹³ Aynı yazıda matbuatın önüne sadece ülkemizde değil diğer yerlerde de engeller çıkarıldığından bahisle Fransa örneği verilmiştir. 90 yıl önce Fransa gazetelerini

“Şuûnat” başlığı altında yaşanan gelişmeler ve haberlere yer verilmektedir. İlk sayıda Mısır hıdivinin baharda İstanbul’a geleceği, Maarif Nezareti’nin ibtidâî mektebinin ıslahına teşebbüs ettiği, Batum-Poti telgraf hattının yakında tamamlanarak açılacağı gibi haberlerin yanı sıra basın hayatına ilişkin gelişmelere de yer verilmiştir. Bunlardan birincisi Teodor Kasap’ın *Diyojen* gazetesine karşılık *Çıngıraklı Çavuş* ismiyle çıkaracağı gazetenin isminin *Çıngıraklı Tatar* olarak değiştirilmesidir. Selanik’te çıkarılan Rumeli isimli gazetenin 1. ve 2. sayılarını görmüş olmaktan duyulan memnuniyet de ayrıca ifade edilmiştir.¹⁴

“Akıl Ermeyen Şeylerden Biri” başlığı altında kaimenin piyasada yol açtığı huzursuzluk ve sıkıntılar ile fiyatlardaki dengesizlikler üzerinde durulmuştur. “Tütün” başlıklı bir yazıda ise artan fiyatlara rağmen kalitenin düşüklüğünden şikâyet edilmektedir.¹⁵ “Parga” başlıklı yazıda ise gazetelerde pek çok spekülasyona konu olan hazine tarafından şahıslara satılan Parga çiftliğinden bahsedilmektedir.¹⁶

“İhtar” başlığı altında Ebuuzziya Tevfik Bey’in zamanında *Hadika*’da muharrirlik yaptığını ancak bunun elinde gazete olmamasından dolayı mecburiyetten kaynaklandığını artık biri günlük diğeri de ulum ve fünuna mahsus aylık birer gazeteye sahip olduğundan *Hadika*’nın çıkarılmayıp abonelerine *Sirac* verileceğini ve bu konuda müracaatları gerektiğini belirtmiştir.¹⁷

“Telgraf” başlığı altında Fransa, İngiltere, Avusturya gibi yabancı ülkelerden gelen telgraflara yer verilmektedir. Örneğin Londra’dan

elinde tüfikle soldatların beklediği hâlihazırda ise gazetelerin hükümetin başucuna geçtiği bilgisine yer verilmiştir. **Sirac**, numro 1, s.1.

¹⁴ **Sirac**, numro 1, s.1.

¹⁵ **Sirac**, numro 1, s.2.

¹⁶ Sözkonusu yerin emlâk-i emiriyeden olup 20 sene önce hazine tarafından 2 yük kuruş karşılığında Reşid, Sarim, Rıfat Paşalar ile Hacı Edhem Bey ve Halid Efendi’ye satıldığı belirtilmiştir. bk. **Sirac**, numro 1, s.3.

¹⁷ **Sirac**, numro 1, s.3-4.

gelen 12 Mart tarihli telgrafta, Mösyö Gladstone'un Kraliçe ile mü-lakatta bulunduktan sonra vükelâ meclisinde hazır bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁸

“İlânât” bir başka genel başlık olup burada özellikle edebî eserlere yer verilmektedir. Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan*, EbuZZiya Tefvik'in kendi kaleme aldığı *Ecel-i Kaza*, Şemseddin Sami'nin *Taaş-şuk-ı Talat ve Fitnat* isimli eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra nereden temin edilecekleri ve ücretleri de belirtilmiştir.

Gazetenin sonunda “Reklamlar” a yer verilmiş olup bunlardan birisi Beyoğlu'nda bulunan bir kuaför dükkânıdır. Alafranga her çeşit saç kesen bu kuaförde ayrıca saça, yüze ve elbiseye sürülecek güzel kokuların satıldığı da belirtilmektedir.¹⁹

18 Muharrem 1290/18 Mart 1873 tarihli 2. sayıda “Şuûnat” başlığı altında General İgnatıyef'in Halil Şerif Paşa'yı ziyaret ettiği, Kasımpaşa iskelesinde işleyecek vapurun Perşembe günü başlayacağı gibi haberlerin yanı sıra birinci sayıda yayımlanan “Parga” isimli makaleden dolayı gazete aleyhine yazılar çıkacağıının duyulduğu belirtilmiştir. Bu rahatsızlığa “*Matbuat böyle şeyler için açıktır. Şu kadar ki olunacak bahs edeb dâhilinde olunursa cevap verilir. Aksi takdirde ise mukabele elimizden gelmez*” şeklinde cevap verilmiştir.²⁰

“Zabtiyenin Islahı” başlıklı yazıda ise zabtiyenin halkın can ve mal güvenliği açısından önemine değinilmiştir.²¹ Ardından “Hüda-vendigâr Gazetesine” başlığı altında *Hadika*'nın “Biz Hiç mi Okumayacağız?” başlıklı yazısına ilave edilen bir mektupta taşra naiplerinden birinin verdiği bir fetva tartışma konusu yapılmış, “*Hadika cahil*

¹⁸ **Sirac**, numro 1, s.4.

¹⁹ **Sirac**, numro 1, s.4.

²⁰ **Sirac**, numro 2, s.1.

²¹ **Sirac**, numro 2, s.2.

olabilir. Fakat Hüdavendigâr gibi cehil üzerine meydana atılacak kadar idraksiz olamaz” diyerek bir ciddî bir suçlamada bulunulmuştur. ²²

N. Naci imzasıyla yer verilen bir mektupta *Sirac* gazetesinin çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getiren şahıs, *Hadika*'ya yazdığı gibi *Sirac*'a da izin verilirse haftada 3 gün mektup gönderme arzusunda bulunduğunu ifade etmiştir. ²³

19 Muharrem 1290/19 Mart 1873 tarihli 3. sayıda “Şuûnat” başlığı altında bu kez Rusya devleti tebaasından olup Osmanlı ülkesinde istimplâk-ı arazi edeceklere dair Hariciye nazırı ile İgnatiyef'in imza edeceği anlaşma, Katolik patriğinin Divân-ı ahkâm nazırını konağında ziyareti, Bâbîâlî ile Baron Hiriş arasında Rumeli demiryolu ile ilgili mukavelenameyi tetkik etmek üzere teşkil edilen komisyonun lağv edilmesi gibi çeşitli haberlere yer verilmiştir.

İbret'ten Kemal imzasıyla gelen mektupda Tevfik Bey *Sirac*'ı çıkarmasından dolayı tebrik edilirken “*ümid varız ki gazetesi bi'ttabi ihtiyar edeceği meslek-i hürriyetpervanede terakkiyat-ı asriyenin hadimlerinden olur*” denilmektedir. Tevfik Bey ise karşılık olarak “*meslek-i hürriyetpervaneye senin ikdam-ı mahsusunla salık olmuştum. O meslekte devam ve mukteziyatıma hizmet ile yine senin hüsn-i itikadın kefil olduğu için muvaffak olacağım da ümid berkemaldir.*” diyerek şükran duygularıyla karşılık vermiştir. Öte yandan *Basiret* ve *Ruznâme*'ye de tebriklerinden dolayı teşekkür edilirken *Takvim-i Vekâyi*'nin *Sirac*'ın çıkışını duyurmasına yer verilmiştir. ²⁴

Taşra rüştiyeleri ile ilgili olarak salnamelerden ülke çapında 252 rüştiye açıldığı ve 12933 öğrenci olduğunun anlaşıldığı ancak bu sayılarında yetersiz olduğu ifade edilmiştir. ²⁵

²² **Sirac**, numro 2, s.2.

²³ **Sirac**, numro 2, s. 3.

²⁴ **Sirac**, numro 3, s.1.

²⁵ **Sirac**, numro 3, s.2.

3.sayıda gazeteye ilave edilen bir bölüm “Galata Piyasası”dır. Burada Osmanlı lirası, İngiliz lirası, Fransız lirası, pul, beşlik ve meci-diye gibi birimlerin kuruş karşılıkları yer almaktadır. ²⁶

20 Muharrem 1290/20 Mart 1873 tarihli 4.sayıda “Şuûnat” başlığı altında İstanbul’da bulunan bazı yabancı elçilerin ziyaretlerinden bahsedildikten sonra “Yine Maarif” başlığı altında izinsiz kitap neşri üzerinde durulurken diğer taraftan ruhsat için başvuruların da çok bekletildiğinden şikâyet edilmektedir. “Dar’ülmuallimat Talebâtına” başlıklı yazıda ise Tevfik Bey, *Hadika*’da yazdığı makale ve günlük gazete göndermesinden dolayı memnuniyetlerini ifade eden Dar’ülmuallimin öğrencilerine “*vatan ve milletin atisi sizin ikdamınızla hâsıl olacaktır*” diyerek üstlenecekleri önemli vazifeye vurgu yapmaktadır. *Sirac* gazetesinden her gün 5 nüsha gönderileceğini kendileri ile hemşiar olan *İbret* gazetesinin gönderilmesi için de çalışacaklarını ifade etmiştir. ²⁷

4.sayıda “İstitrâd” başlığı altında “Malumdur ki gazeteler efrad ile hükümet beyninde bir vasıtaadır. Amâl-i halkı hükümete, efâl-i hükümeti halka bildirmek en mukaddes vazifeleridir...Yalnız bazı mehafil-i azime dahil olup da bir iki sözden sonra söyleyecek tüken-diği vakitte-efendim falan gazete şöyle bir halt etmiş (bizce her zaman merduddur. Kabul edemeyiz)mukaddemesiyle söze başlayanlar var.” diyerek gazetelerin üstlendiği role dair saptamalar yapılmıştır. ²⁸

Sosyal hayata ilişkin tramvayla ilgili bir habere yer verilmiştir; “Tramvay bugünlerde yine adam kasaplığına başladı. Bir günde 1 saatte 2 adam öldürmüş! Ertesi günde yine birini çiğnemiş ve üçü de ahirete gitmiş. *İbret*’te okuduk” denilerek sıkça yaşanan kazalar eleştirilmiştir. ²⁹

²⁶ **Sirac**, numro 3, s.3.

²⁷ **Sirac**, numro 4, s.1.

²⁸ **Sirac**, numro 4, s.3.

²⁹ **Sirac**, numro 4, s.3.

21 Muharrem 1290/21 Mart 1873 tarihli 5. sayıda her zamanki “Şuûnat” bahsinden sonra gazetenin eğitim sistemi ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir; “*Memalik-i Osmaniye’de bulunan akvâm-ı gayri müs-lime içinde terakki-i maarifçe Yahudiler en geri kalmış idi. Avrupa’da teşkil eden cemiyet-i İsrailiyenin ikdamat-ı mütevaliye ve fülüyesiyle onlar da terakki eylediler. Şimdi Hasköy’de, Kuzguncuk’ta, Ortaköy’de mükemmel fünun-u lazimeyi tahsile kâfi kitaplar peyda eylediler. Biz hâlâ sarf ve nahiz ve hatta 2200 dene evvel Yunanistan’da yapılmış mantık okumak için yıllarca ömür telef ediyoruz. ..Bari bu işi devlet millete terk etse de akvâm-ı sairede olduğu gibi biz de kendi çocuklarımızı kendimiz okutmak için mektepler yapsak kitaplar tedarik etsek elbette 2-3 sene içinde onlara tevafuk ederiz.*”³⁰

Galos’dan (Konstantinopolis) gazetesinin yazıldığına göre “Galos iskelesinden Yenişehir’e kadar bir demiryolu inşasını deruhde eden kumpanya ameliyat-ı hafriyeye başlamakta imiş.”³¹

Sirac’ın üzerinde durduğu konulardan birisi olan Viyana sergisi ile ilgili olarak “*Hidiv-i Mısır, Viyana sergisini gördükten sonra Fransa’ya gidecek ve diyun-u gayri muntazamayı tesviye etmek için pek büyük bir istikraz ad’edecektir.*”³² şeklinde bir haber paylaşılmıştır.

5. sayıda İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya gibi yabancı devletlere ilişkin haberlere ağırlıkla yer verilmiştir.³³

“İhtar” başlığında ilk sayıda çıkan “Parga” isimli yazı ile ilgili tartışmaların devam ettiği görülmektedir; “Siracın ilk nüshasında neşrettiğimiz (Parga) bendine karşı Parga hissedarı tarafından Hakayık ile Ruzname’ye dair verilen varakanın cevabını bugün İbret gazetesi verecektir.”³⁴

³⁰ Sirac, numro 5, s.1.

³¹ Sirac, numro 5, s.1.

³² Sirac, numro 5, s.2.

³³ Sirac, numro 5, s.2-3.

³⁴ Sirac, numro 5, s.3.

23 Muharrem 1290/23 Mart 1873 tarihli 6. sayıda “Şuûnat” başlığı altında içeriden ve dışarıdan haberlere yer verilirken İzmir gazetelerine ve Selanik’te çıkan Rumeli gazetesine yansıyan hırsızlık vakalarına da vurgu yapılmıştır.³⁵

Sirac’da üzerinde durulan bir konu da tütündür. “Yine Tütün” başlıklı yazıda inhisar konusunda hazinenin çıkarlarını koruma gayretinde olunduğu ifade edilmiştir.³⁶

Bu sayıda da daha önce olduğu gibi bir okuyucu mektubuna yer verilmiştir. Girid’den gelen bu mektupta daha önce zaman zaman *Hadika*’ya mektup gönderen kişi artık *Sirac*’a gönderebileceğini ifade etmiştir.³⁷

“*Parga*” polemığının devam ettiği bu kez *Yanya* gazetesinden yapılan bir alıntıdan anlaşılmaktadır.³⁸

25 Muharrem 1290/25 Mart 1873 tarihli 7.sayıda “Şuûnat” başlığı altında verilen bir haberde Lyod kumpanyasıyla Varna ve Rusçuk demiryolu idaresi arasında yapılacak bazı islahat ile bu yol aracılığıyla Avrupa’ya gidecek yolcuların 12 saat önce varmalarının hedeflendiği belirtilmektedir.³⁹

7. sayıda *Basiret* gazetesine matbuat idaresi tarafından gönderilen ihtarnameye yer verilmiştir. “*Eğer gazete lisanını düzeltmez ve uyarıları dikkate almaz ise tatil edilecektir.*”⁴⁰

“Mütalâa” başlıklı bir yazıda “gazetelerin en mukaddes vazifesi adab-ı umumiyeyi muhafaza ile halkın terbiyesine hizmet iken her tutturulan bahisde-teşrih-i hakikat veya esas bahsine riayet şöyle dur-

³⁵ **Sirac**, numro 6, s.1.

³⁶ **Sirac**, numro 6, s.1.

³⁷ **Sirac**, numro 6, s.2.

³⁸ **Sirac**, numro 6, s.3.

³⁹ **Sirac**, numro 7, s.1.

⁴⁰ **Sirac**, numro 7, s.1

sun- hatta adâba değil edepsizliğe misal olabilecek surette idare-i lisan ediliyor” denilerek matbuat kaleminin “adâb-ı umumiyyeye muhayir harekette bulundu” gerekçesiyle birçok gazeteyi kapatmasının da mazur görülemeyeceği ifade edilir.⁴¹

7. sayıda sadr-ı esbak Mahmud Nedim Paşa ile Avusturyalı bir gazeteci arasında gerçekleşen bir mülâkatta yer verilmiştir. Bu mülâkatta Mahmud Nedim Paşa’nın Rusya’ya olan muhabbeti söz konusu edilmekte ve Viyana basınında bu yakınlığın sorgulandığı belirtilmektedir.⁴²

26 Muharrem 1290/26 Mart 1873 tarihli 8.sayıda inhisar idaresinin gazeteyi dava etme düşüncesiyle ilgili olarak inhisarın ıslahı ya da feshi konusundaki görüşlerinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.⁴³

“Ma’ruf bir imza ile aldığımız mektubdur” başlığı altında Mekteb-i Mülkiye’nin ıslahı ile ilgili bir komisyon teşkil edildiğini gazetelerin yazdığı ve bu iş için Mekteb-i Harbiye mezunları ile Avrupa’da tahsil görmüş kişilerin görevlendirileceği ifade edilmiştir. Mekteb-i Mülkiye’nin önemli bir okul olup başlangıçta en alt derece mezunları bile 3 bin kuruş maaşla kaymakam olarak atanmışlar ancak zamanla düzen bozulmaya başlamış ve okula rağbet azalmıştır. Bu durum okulun önemini kaybetmesine sebep olduğundan kurulan komisyona çok iş düşecektir.⁴⁴

27 Muharrem 1290/27 Mart 1873 tarihli 9. sayının ilk haberi *La Türki*’den rivayeten Maarif Nezareti tarafından matbaalar hakkında yeni bir nizamnamenin kaleme alınmasıyla ilgilidir. Bu nizamnamenin yeni açılacak matbaalara ilgilendireceği düşünülmektedir.⁴⁵

⁴¹ **Sirac**, numro 7, s.1.

⁴² **Sirac**, numro 7, s.1.

⁴³ **Sirac**, numro 8, s.1.

⁴⁴ **Sirac**, numro 8, s.2.

⁴⁵ **Sirac**, numro 9, s.1.

Levand Herald'den aktarılan bir haberde Beyoğlu'na girecek hanımların polis tarafından engellendiği bunun sebebinin de kaldırımların bozukluğu olduğunun düşünüldüğü ifade edilmiştir. Buna karşılık “-biz de tahkik ettik ki bu yasak bazı arabalı hanımlara nazende beylerimiz tarafından vuku bulan muamele-i laubaliyane üzerine imiş” yorumu yapılmıştır.⁴⁶

Sıkça karşılaşılan “Akıl Ermeyen Şeylerden” başlığı altında postahanelerin gazetelerden aldığı ücret tartışmaya açılmıştır. “Tarifeleri mucibince her gazete nüshasından karib ve baid müsavi olarak bütün memalik-i Osmaniye için 5 pare ücret alınıyor. Buna hiç kimenin bir diyeceği olamaz. Fakat mesela Edirne'ye haftada 5 gazete gönderiliyorsa 10 pare alırlar. Buna da sebep beşlik pul olmaması imiş. Bu cihetle posta memurları havadan bir nüsha ilave ederek 6 itibarıyla 30 pare alıyorlar. Ve bununla postahaneye açıktan 5 pare kazandırıyorlar. Fakat şunu sual etmeğe hakkımız yok mu ki bu gazeteler Hoca Nasreddin'in kazanı gibi muttasıl doğurur da bir kere de olmaz mı? Bir kere de havadan zam edilen nüsha gibi bir nüshası gerçekten tenzil edilip 20 pare alınca olmaz mı? Postahane hakkından ziyade para almayı düşüneneceğine halkın ziyan etmemesi için beşlik pul icad etse ne olur? Varidatına sekte mi gelir?” şeklindeki eleştirilerden sonra kendilerinin posta ücretinde indirim giderek taşra için senelik 40 kuruş alacaklarını ifade etmişlerdir.⁴⁷

“Sirac” başlığı altında Cevdet Paşa'nın Rumî takvimin bırakılarak Celalî takvimin alınmasına dair hazırladığı risalenin yine kabul olunmadığı ifade edilmiştir.⁴⁸

28 Muharrem 1290/28 Mart 1873 tarihli 10.sayıda hac farizasıyla ilgili olarak “geçen sene ifa-yı hac için her taraftan Cidde iskelesi tarikıyla

⁴⁶ Sirac, numro 9, s.1.

⁴⁷ Sirac, numro 9, s.1-2.

⁴⁸ Sirac, numro9, s.2.

giden hüccacın miktarı 40.308 nüfusa balığ olmuştur. Karadan gidenlerin adedi buna dâhil değildir." şeklinde bir haber paylaşılmıştır.⁴⁹

Mahmud Nedim Paşa'nın 11 ay süren sadaretinde İstanbul'da 13 gazetenin tatil edildiği buna karşılık geçen Şubat ortasından Zilhicce sonuna kadar 16 gazetenin tatil ve içinde 6 tanesinin de tamamen kapatıldığı belirtilmiştir. "*Bu hesaptan matbuatın ne zaman daha serbest bir halde bulunduğu anlaşılır*" denilerek, Halil Şerif Paşa'nın Hariciye nezareti zamanında teşkil eden matbuat komisyonunun hazırlayacağı nizamnameyi bir an önce bitirmesi temenni edilmiştir; "*Vakıa matbuat şimdi de edeb vazifesi dâhilinde serbest bir haldedir. Fakat böyle müsaadeler yahut tazyikler zât ile kaim olduğu cihetle ne vatana hizmet kabil oluyor ne de gazeteler ittihaz edeceği tariki buluyor*"⁵⁰

30 Muharrem 1290/30 Mart 1873 tarihli 11. sayıda "İhtar" başlığı altında "*Hadika müddet-i tatili olan 60 günü ikmal ile dünkü gün neşir olunmaya başlamıştır. Günlerin müsaadesi olmadığı cihetle Mayısın 15'ine kadar yalnız Cumaları neşir edilecek ve Sirac müşterilerine meccanen birer nüshası gönderilecektir*"⁵¹ bilgisine yer verilmiştir.

Aynı sayıda "*Bâb-ı Âli ile düvel-i ecnebiye beyninde Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı tefsil müddeti hakkında tanzim olunan mazbata Almanya ve Avusturya ve Rusya ve Fransa ve İngiltere ve İtalya sefirleri ile bi'l mukabele hariciye nazırı paşa hazretleri tarafından bugün imza kılınacağı mukarrer imiş*"⁵² şeklinde bir habere de yer verilmiştir.

Beyoğlu gazetelerinin en mühim havadisi olarak paylaşılan haber "*Babiâli kurbünde biri ecnebilere diğeri aklâm efendilere mahsus iki lokanta inşası musammem imiş.*"⁵³

⁴⁹ **Sirac**, numro 10, s.1.

⁵⁰ **Sirac**, numro 10, s.2.

⁵¹ **Sirac**, numro 11, s.1.

⁵² **Sirac**, numro 11, s.1.

⁵³ **Sirac**, numro 11, s.2.

2 Safer 1290/1 Nisan 1873 tarihli 12.sayı Perşembe günü sekurna tayin edilen Fuad Bey'in afvıyla serkurnalık hizmetinin yaveran-ı hassada binbaşı Hüsameddin Bey'e verildiği haberiyle başlamaktadır.⁵⁴

“Dünkü Tevcihat” başlığı altında İşkodra eyaleti valiliği ve Fırka-i Islahiye kumandanlığının Hassa Ordu-yu hümayunu reis-i erkânı Ali Saib Paşa'ya, Zaptiye mektupçuluğunun Yanya mektupçusu Tahir Efendi'ye, Yanya vilayet mektupçuluğunun ise rütbe-i salise ile Tuna vilayeti tahrirat müdürü Cemal Bey'e tevcih edildiği bildirilmiştir.⁵⁵

12. sayıda yeni bir yayım olarak, “*Ceride-i Mehakim*” ismiyle Divan-ı Ahkâm Nezareti tarafından haftada birkaç kez 16 sayfalık bir gazete neşredileceği masraflar çıkarıldıktan sonra hasılatın mekatibi sanayiye ait olacağı da haber verilmiştir.⁵⁶

“Devlet İstikrarsız Yaşayamaz!!!” başlığı altında Fuad Paşa'nın söylemine atuf yapılmakta ve bu hale düşülmesinin nedenleri irdelemektedir. “*İstikraz tedabirine müracaat eden zât sağ olup da sormalı idik ki “devlet istikrarsız yaşayamaz kaidelerini ne esasa istinad ediyorsunuz? Bir devlet her türlü ihtiyacını borçla bertaraf eder, her yarasının ilacını istikraz merheminden bekler, her vakada istikraza müracaat eder ise ne zamana kadar hıfz-ı hayata muvaffak olur? Acaba ne cevap ile mukabele buyururlardı!”* diyerek Fuad Paşa'nın başlattığı borçlanma eleştirilmiştir. Tabiatın bahsettiği nimetlerin iyi değerlendirilmesi ile bu sıkıntıların atlatılabileceği ve ümidvar olunması gerektiği ifade edilmiştir. Bu noktada “*Yalnız bizim Rumeli kıtasıyla müsavi olan Fransa'da ormanlardan 100 bin kiseden ziyade varidat hasıl oluyor. Anadolu'da Rumeli'de bütün Avrupa devletlerini idare edecek ormana malik iken aldığımız para 15 bin kese yi geçmiyor...Varidat-ı hazıramız kadar hasılat getirecek madenlere*

⁵⁴ Sirac, numro 12, s.1.

⁵⁵ Sirac, numro 12, s.1.

⁵⁶ Sirac, numro 12, s.1.

*muvafık iken aldığımız para 15 bin kesyeyi geçmiyor. Hâlbuki demirden başka madeni olmayan İngiltere milyonlarla istifade ediyor”*⁵⁷ denilerek sahip olunan imkânların iyi değerlendirilemediğinden şikâyet edilmektedir.

3 Safer 1290/2 Nisan 1873 tarihli 13. sayıda “İhtar” başlığı altında Namık Kemal’in Vatan yahut Silistre oyununun ilk kez Osmanlı tiyatrosunda icra edileceği bildirilmiştir.⁵⁸

Daha önce de üzerinde durulan matbuat nizamnamesi ile ilgili olarak “*Beyoğlu gazetecileri Avrupa hükümetlerinin umumen matbuat nizamnamesi ile Şura-yı Devlete takdim edeceklermiş ta ki matbuat nizamnamesi gazeteleri, vatan ve millete hizmetleştirecek surette tanzim olunsun*” şeklinde bir haber paylaşılmıştır.

Viyana sergisine İstanbul gazetecilerinden kimsenin gitmemesini eleştiren Tefvik Bey “*Sayelerinde geçindiğim vatandaşlarımın Sirac hakkında olan rağbetlerini idame için elimden geldiği kadar ve kudretimin yettiği kadar her türlü vesaitte gayret edeceğim ki sergide ya bir muhabir tedarik ederek yahud inşallah kendim bizzat giderek malumat-ı kafiye vereceğimi va’d ederim*” demiştir.⁵⁹

“Dolap” namıyla 15 günde bir neşrolunmak üzere bir ulum gazetesine ruhsat verildiği haberi de okuyucularla paylaşılmıştır. “Posta Nezaretine İhtar” başlığı altında şehir postasından matbaalarına günde 20-30 civarında mektup geldiği, bazılarının zarflarının açık olduğu bu nedenle gerekli kişilerin uyarılması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁰

13. sayıda üzerinde durulan bir konu da İşkodra’da yaşanan sıkıntılardır. Karadağlıların burada yaptıkları zulümlere değinilmiştir.

⁵⁷ Sirac, numro 12, s.1.

⁵⁸ Sirac, numro 13, s.1.

⁵⁹ Sirac, numro 13, s.1.

⁶⁰ Sirac, numro 13, s.1.

Ayrıca bu sayıda İbret'ten alınan “Ahlâk” başlıklı bir yazı da okuyucuların dikkatine sunulmuştur.⁶¹

4 Safer 1290/3 Nisan 1873 tarihli 14. sayı “*Matbuat idare-i behiyyesinden aldığımız emr-i mahsustur*” başlığı altında 12.sayıda yayımlanan “Devlet İstikrarsız Yaşayamaz” yazısından dolayı gazetenin uyarıldığı ve bir daha tekrarlanır ise gazetenin tatil edileceği ihtarı paylaşılmıştır.⁶² Altında gazetenin görüşü olarak hata yaptıkları, uyarının dikkate alınacağı ve bir daha aynı yanlışla düşülmeyeceği ifade edilmiştir.⁶³

“Altıncı Daire-i Belediye Hakkında İbret'in Bir Mütalaası” başlıklı yazıda belediye aleyhine yapılan şikâyetlerden bahsedilmiştir.⁶⁴

İnhisar meselesine tekrar değinilerek “*Sirac inhisar zuhurundan beri pek çok söz söylediği için inhisar memurları kendi noksan tedbirlerini hatırdan çıkarıp da gazetemize garazkârlık arzu etmişler idi! İyi bilmeli ki Sirac'ın ne Yenice'de tütün zirarıyla şirketi ne burada sürülecek malı ne de idare de bulunanlar hakkında bir infiali vardır. Bizim maksadımız mademki devlet tütünü inhisar altına almıştır zarar değil istifade etmelidir. Çünkü memur beslemek için icad edilmedi. İhtarımız doğru imiş ki devlet ıslah-ı ahvaline teşebbüs eylemiş.*”⁶⁵

5 Safer 1290/4 Nisan 1873 tarihli 15. sayı “Şuûnat” başlığı altında yabancı gazetelerden bazı haberlere yer verilmiştir; Londra'da inşa olunan Sefayin-i Osmaniye'yi denetlemek üzere giden ekibe sahil güvenliği için 10 tane deniz tabyası siparişi verildiği, Bandırma'dan Balıkesir'e kadar inşa olunacak hat ile Mersin'den

⁶¹ **Sirac**, numro 13, s.1-2.

⁶² **Sirac**, numro 14, s.1.

⁶³ **Sirac**, numro 14, s.1.

⁶⁴ **Sirac**, numro 14, s.1-2.

⁶⁵ **Sirac**, numro 14, s.2.

Adana'ya kadar yapılacak demiryolu için gerekli edevatın gönderileceği anlaşılmaktadır.⁶⁶

15. sayıda *Times* gazetesinden bir muhabir ile Mareşal Bazen arasında geçen bir diyaloga geniş yer ayrılmıştır. Asker ve ordu başta olmak üzere soru-cevap şeklinde bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.⁶⁷

7 Safer 1290/6 Nisan 1873 tarihli 16.sayı da “İlân-ı Mahsus” başlığı altında *Sirac*'ın edebiyat ve fünuna mahsus olmak üzere “Mahzen-i Fünun” adı altında 15 günde bir 24 sayfadan oluşan bir gazete çıkaracağı ve birinci sayısının 1 haftaya kadar çıkacağı duyurulmuştur.⁶⁸

“Çıngıraklı Tatar Bugün Zuhur Edecektir. Bakalım Ne Haber Getirecek?” haberinden sonra bu gazetenin imtiyaz sahibi Teodor Kasab Efendi'nin “Pinti Hamid” ismiyle tertiplediği oyunun Osmanlı tiyatrosunda icra edileceği duyurulmuştur.⁶⁹

“Sirac” başlıklı yazıda “Matbuatımız Avrupa'da teşhir edilebilecek kadar kesretli değilse de mademki sergi komisyonu böyle bir teşebbüse mübaderet etmiştir. Biz de vatandaşlarımızdan sergiyi te-maşa için Viyana'ya seyahat eden zevatı orada vatanlarının havadis-i yevmiyesinden haberdar etmek üzere bir değil, serginin küşadından tatiline kadar her nüshasından 3'er tanesini konsolota marifetiyle ve kemal-i memnuniyetle irsal edeceğimizi beyan ederiz” denilmiştir. İstanbul basınının ilgisizliğine karşı Viyana sergisine verilen önem böylece bir kez daha ifade edilmiştir.

“Niş'den Aldığımız Tebriknamedir” başlığı altında gazetenin çıkışı ve faaliyetlerinden duyulan memnuniyeti dile getiren yazıya, teşekkür edilerek “*meslek-i müstakimde devamdan başka maksadımız yoktur*”

⁶⁶ *Sirac*, numro 15, s.1.

⁶⁷ *Sirac*, numro 15, s.1-2.

⁶⁸ *Sirac*, numro 16, s.1.

⁶⁹ *Sirac*, numro 16, s.1-2.

şeklinde cevap verilmiştir.⁷⁰ Ancak bu ifadeler bir niyet olarak kalmış *Sirac* bir daha yayımlanmamıştır.

Vatan yahut Silistre'nin uyandırdığı reaksiyon ortamında muhalif fikirlerden duyulan endişeler *İbret*'inve *Sirac*'ın kapatılmasına Namık Kemal ve EbuZZiya Tefvik'in sürgüne gönderilmelerine sebep olmuştur.

Sonuç

Deneyimli bir gazeteci ve matbaacı olarak EbuZZiya Tefvik'in bizzat çıkardığı *Sirac*, büyük hedeflerle yayım hayatına başlamış ise de uzun ömürlü olamamıştır. 16 sayılık serüveninde oldukça sade bir Türkçe ile okuyucularını gündem hakkında bilgilendirmeye çalışırken bazı tartışmalı konulara da değinmiştir.

Matbuat Nizamnamesi ve gazetelere uygulanan baskılar, *Sirac*'ın üzerinde ısrarlı durduğu konuların başında gelmektedir. Fuad Paşa, Mahmud Nedim Paşa gibi basına sansür uygulayan isimler eleştirilmiştir. Ayrıca Namık Kemal'in *İbret*'te çıkan bazı yazılarının paylaşılması, eserlerinin tanıtımı, Vatan yahut Silistre ile ilgili bilgilendirmeler de gazetenin sonunu hazırlayan gelişmelerden olmuştur.

İstikraz, tütün ve inhisar meselesi, Parga çiftliği ve eğitim *Sirac*'ın eleştirel yaklaştığı diğer konu başlıklarıdır. Özellikle "Devlet İstikrazsız Yaşayamaz!!!" başlığı gazetenin uyarılmasına sebep olmuştur. 14. sayıda yayımlanan bu uyarıya karşı geri adım atılmışsa da gazetenin ömrü uzun olmamış 2 sayı sonra kapatılmıştır.

EbuZZiya Tefvik "Yeni Osmanlılar" içerisinde yer alan bir isim ve *Sirac* da kendi yayım organı olmasına rağmen gazetede hürriyet, meşrutiyet gibi kavramlardan uzak durulduğu görülmektedir. Gündeme ilişkin haberler arasına belli konularda bazı eleştirel yaklaşımlar serpiştirilmiştir. Buna rağmen *Sirac* da kapatılmaktan kurtulamamış bir yayım organı olarak basın tarihindeki yerini almıştır.

⁷⁰ *Sirac*, numro 16, s.2.

TÜKETİMİN KIŞKIRTICI DİLİ/OSMANLI-TANZİMAT BASININDA REKLAM-ROMAN İZDÜŞÜMLERİ

Fatih ARSLAN*

ÖZET

Tanzim edilmeye çalışılmış bir dönem, her şeyden önce basit bir mantık yürütürsek etkilere açık demektir. Önce askerî boyutta başlayan yenilgi ve beraberinde gelen kabullenmişlik sonrasında toplumun her boyutunda ve farklı anlama biçimlerinde yeniden bir düzenleme, tanzim etme hareketini getirmiştir. Sosyal, siyasal, kültürel belirsizlikler nüvelenmeyle başlayan, taklitle zirveye çıkan yarıda kalmış bir dönem ortaya çıkarmıştır. İnsanların, devletin kayıtsız şartsız Batı'yı kabullenme biçimi, bilimsel yeniliklerden ziyade moda, nesne, sosyal yapı gibi Batılı yaşama biçimlerinin ithal edilmesine sebep olmuştur. Dönemin pek çok yarım kimliği için onlar gibi davranmak, konuşmak, giyinmek onlardan olmak için yeterliydi. Kendi ürettiklerine hızla yabancılaşan bir medeniyetin temsilcileri açıkta, arafta kalmanın tüketimi kışkırtan bütün yapılanmalarına karşı savunmasız bırakılmıştır. Sosyal hayatın fark edilmesi, sosyal hayatın getirdiği çözüm ona bütün nesnelere parlatılmasına neden olmuş, hatta romanlar bile sözde yanlış Batılılaşmayı anlatacak bir erken uyarı sistemi olarak niyetlense de nihayetinde bir imrenme kılavuzunun teşvik edicilerine dönüşmüştür. "Tanzimat" romanı bu açıdan bakıldığında bir ders çıkarma metni değildir.

Satın alma dürtülerinin had safhaya çıkmasında gazete ve dergilerin önemli payı vardır. Özellikle 1880 sonrası magazin, moda yayınlarının sıklaşması zaten tüketime hazır figürler için tahrik edici bir alan açmıştır. Reklam, tüketimin kışkırtıcı dili olarak modanın,

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, ELAZIĞ, farslan@firat.edu.tr

lüks harcamanın her türlü nesnenin pazarlayıcısı konumuna gelmiştir. Yani mantık olarak günümüz reklam algısından hiçbir farkı yoktur. Değişen sadece teknolojik altyapıdır. “Tanzimat” basını içerisinde reklamın bu belirleyici yönü ilk olmanın bütün dikkat çekici, göz kamaştırıcı niyetleriyle birleşince ortaya oldukça etkin bir yapılanma çıkmaktadır. Yabancı şirketlerin, ürünlerin Beyoğlu başta olmak üzere açtığı mekânlardan ilaç, araç, sinema, makyaj, dekor malzemelerine kadar pek çok ürünün pazarlandığını görürüz. Bu konuda en sadık araç da reklamı sektörleştiren basındır. 1840’lı yıllarda “Ceride-i Havadis”te duvar kâğıdı reklamıyla başlayan süreç “Tanzimat” basın tarihinde çok farklı bir ürün yelpazesinin tanıtım faaliyetlerine kadar genişlemiştir. Bütün bunlar tüketim-reklam ve roman arasında kurmaya çalıştığımız ortak akıl yürütmenin aslında ne derece etkin bir kültür eylemi olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Aslî malzemesi dil olan edebiyat reklamın kışkırtıcı diliyle basın için olmazsa olmaz bir sarf malzemesidir. Ancak birbirlerini besleyerek büyüyebilirler.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat, reklam, reklam dili, basın, roman, tüketim.

**PROVOCATIVE LANGUAGE CONSUMPTION/OTTOMAN-
TANZİMAT ADVERTISING IN THE PRESS, NOVEL
REFLECTIONS**

ABSTRACT

A time before everything has been tried to be issued, it means open to influences we conducted a simple logic. Starting from the defeat and with the first acceptance military dimension in all aspects of society and after the re-arrangement of different forms of understanding, it has brought the act issued. Social, political, cultural uncertainty starting with nüvelen revealed a peak period have stayed in the half counterfeiting. People of the state unconditionally accept Western style, fashion rather than a scientific novelty, object, led to the import of the Western way of life, such as social structure. Period, many act like they half ID, talk was enough to make them dress up. Self-produced quickly they open an alienated civilization representatives, consumption of stay in purgatory are left vulnerable to incite all the restructuring. The realization of social life, I promise brought by the social life led him all the objects to be polished, even faith portrayed as an early warning system even novels to tell to alleged false Westernization in the end became the promoters of an envy guide. Tanzimat are not novel text extraction is a lesson in this respect.

Had come to the stage in the buying impulse has a significant share of newspapers and magazines. Especially after the 1880 magazine, more frequent fashion publications has already opened a space for provocative figure ready for consumption. Advertising, fashion as the provocative language of the consumer, marketers of luxury spending has come to the position of any object. So there is no difference in the perception of advertising in today's logic. Changing only technological infrastructure. Tanzimat in press advertising this defining aspect of being the first all remarkably, quite effective when

combined with dazzling intention is to get out a restructuring. Foreign companies, products or medicines from the open spaces, especially Beyoğlu, tools, movies, makeup, we see that many products marketed to the decor material. This issue is a press sektörleştir most loyal tool in advertising. 1840's Ceride Havadis process starting with a wall-paper ads Tanzimat key date in the headlights of a much expanded range of products to the promotional activities. All these novel consumer advertising and in the common reasoning is the fact that we are trying to establish how effective cultural action clearly demonstrates. Primary literature advertising material which is essential for languages with provocative language press is a consumable item. But they can grow by feeding each other.

Key Words: Tanzimat, advertising, advertising language, press, novels, consumption.

Reklam Tarihi, Osmanlı'da Reklam-Reklam Diline Doğru

Ticaret algısını yerleşmesi doğal olarak reklamın başlangıcıdır. Diğer bir ifadeyle yerleşik düzene geçen insanın ister değiş tokuş isterse para karşılığında olsun bir mal pazarlama stratejisi yapmak zorunda oluşu farklı biçimlerde de olsa reklamın ilk ilkel safhasıdır. Özellikle matbaanın keşfiyle başlayan süreç içerisinde 17. yüzyıldan itibaren başta afiş olmak üzere görsel reklamın başladığını düşünebiliriz. Sonrası ise bugünküne yakın bir reklam ve dil pazarlamasıdır. Osmanlı toplumunda ise reklam başta mantık olarak çok uygun görülmemiştir. Aşağıda biraz daha ayrıntılı değineceğimiz gibi kişi hakkı yememek, israftan kaçınmak vb. ilkelerle daha çok haram-helal dairesinde ticarî hayat şekillenmekteydi. Belki ilk reklamcılar telal ve çığırtkanlardı. Sesli reklamcılık Osmanlı ticarî hayatının ilk yapılanmalarıdır. Satıcıların ince zekâ ve esprili kişilikleriyle renklendirdiği hayatla birleşince oldukça verimli bir ses reklamcılığında söz etmek mümkündür. Aynı zamanda söz konusu kişiler devlete dair duyuruları da ileterek bir resmî kimlik de taşımaktaydılar. Adı ne olursa olsun Osmanlı'da reklam 19. yüzyılda gazete ve dergilerin basılmasıyla işlerlik kazanmıştır. Fransa büyükelçisi Vernina'nın 1795'te çıkardığı ilk gazete (Çakır, 1997: 35) devamında onlarca gazete çıkmıştır. Bunlar içinde yabancı dille çıkanlar, sahiplerinin yabancı olduğu, resmî ya da yarı resmî olanlar çoğunluktadır. Gazetelerin çokluğuna rağmen reklam veya reklam dili istenilen düzeyde değildir. Avrupa reklamcılığının profesyonel anlamda bize geçişi de büyük oranda yabancılar vasıtasıyla olmuştur. Kapitülasyonlar başta olmak üzere yabancılara tanınan ticarî imtiyazlar bizdeki tüccarların, dolayısıyla yabancı tüccarların daha serbest hareket etmesine imkân sağlamıştır. Reklamın sektörleşmesinde bu da etkin olmuştur.

Gazetelerin sayıları fazla olmasına rağmen baskı sayısı düşüktür. Hatta 1900'lü yıllara gelinceye kadar ortalama iki yüz adettir. *Sabah*, *İkdam*, *Servet-i Fünun* gibi dergilerin etkisiyle sayının 8000'lere doğru çıktığını görürüz (Öztürk, 2011: 21). "İlanat"lar bazen bağımsız ba-

zen de bir sayfada toplanmak üzere basılı organlarda yerlerini almaya başlamışlardır. 1864'te *Tecüman-ı Ahval*'de mutfak malzemesi ve ziraî aletlerin satışının duyurulduğu reklamlar, bizdeki ilk basılı reklamlar kabul edilebilir. Başlangıçta sadece duyuru metinlerinden ibaret olan reklamlar zamanla görsellikle de desteklenmiştir. Yavaş yavaş grafik, tasarım, resim, mizanpaj gibi matbaa terimleri reklamların biçimselliğini desteklemeye başlamıştır. İthal ürünler yabancı şirketler aracılığıyla ve daha çok yabancıların sahibi olduğu mağazalarda satılırken basılı reklam ve afişlerle desteklenmiştir. Mağazacılık sektöründen bankacılık, kadın ürünleri, endüstriyel ürünlere kadar farklı biçimlerdeki eşyalar pazarlanmıştır. Hatta isimleri Amerikan Pazarı, Osmanlı Pazarı, İstanbul Pazarı olan mekânlarda satışlar yapılmıştır. Satılan ürünleri çokluğu, renkliliği dikkat çekicidir. Çünkü çoğu ürün ya moda olandır ya da ilktir. Farklı bir nesne iştahıyla ürünler pazarlanmıştır. Özellikle Batı merkezli şirketler Osmanlı'da kendi pazarlarını oluşturmak adına daha o yıllarda reklamın sektörel yanını gözeterek ciddi harcamalar yapmışlardır. Tüketim kalıplarının yeni yeni dökülmeye başlamasının yanında modanın etkisi büyük çaplı bir ticaret hayatının oluşmasını sağlamış; reklam da bundan payını almıştır. İlk olarak 1902'de elektriğin Osmanlı'da üretilmeye başlamasıyla da pek çok ürün piyasaya hücum etmiştir. İşin renkli çokluğunu göstermek adına küçük bir örnek verilebilir. 1910'da *Ser-vet-i Fünun*'da çıkan bir ilanda Galata'da açılmış bir İngiliz Tohum Mağazası'ndan üç bin kadar çiçek ve sebze tohumunun satışa çıkarıldığından bahsedilmektedir. Sadece ticarî reklamların değil sanat, kültür, edebiyat reklamlarının da bolluğu dikkat çekicidir. Araştırmamızın ana konusu reklamın asıl kışkırtıcıları ve bunların dönem romanlarındaki pazarlayıcı dili olduğu için ve sonraki aşaması da dönemin reklam dili olduğu için konuyu ana hatlarıyla toparlamak gerekir. Çalışmanın esas amacı reklam değildir. Özellikle dönem romanlarının tüketimi teşvik eden yapısı ve kadının değişen kimliğiyle tüketim-reklam dinamiklerine etkisini açıklamak ve buna bağlı reklam dilinin sosyo-psikolojik, kültürel belleğine değinmektir. Ürünün

somut ve duygusal vaadi arasında bir değerdir zaten. Hiçbir reklam herkes için değildir aynı zamanda. Algılama, ikna, tüketim kalıpları, alışkanlıklar ve bunun piyasa yansımalarını içeren değerler dünyasına sahip reklamın ağırlıklı olarak tüketim ve dil değerleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Yaşama Dinamikleri... Ekonomi/Değer/Değişim

Yaşama şekillerini herkesin faydasına olacak genel paylaşım üzerine kurmuş olan Osmanlı, geçen yüz elli yılın eşliğinde esas kimliğinden çok başka bir yerlerde geçmiştir. Gelenekçi kimlikler tepede saltanatın ve onun vekili padişahın, tebaası olmakla can ve mal değerlerini emniyete alabilmişlerdir. Yüzyıllar boyu devam etmiş olan bu yapı, Osmanlı'nın kurumlarıyla tam ve uyumlu devletleşme süresince de devam etmiştir. Küçük farklılıklar olsa da insanlar önce padişahın, sonrasında hem padişahın hem de halifenin çift anlamlı koruma şemsiyesinin altında kendilerini güvende hissetmişlerdir. Savaş ekonomisi ve onun doğal yansıması diyebileceğimiz “gaza kültürü” (Mardin, 2004: 116) üzerinden yaşayan bu yapı, aynı zamanda toplumun üretim / tüketim dinamiklerinin de aslî belirleyicisidir. Zaman içerisinde bozulan ekonomik veriler ister istemez dışa bağımlı, uyarılmış satın alma eğilimlerini kıskırtmıştır. Uyarılmış satın alma eğilimleri de aynı şekilde zaman eğilimlerini ve devamında gelen tüketim, basın, reklam gibi kavramları ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin medeniyet noktasındaki en önemli geçişlerinden birisi şüphesiz ki Tanzimat'tır. İki medeniyet arasında çıkmaza giren insanımız kayıtsız şartsız bütün Batı değerlerini almakla modern olacağına dair bir sanrıya kapılmıştır. Bu aslında maddenin, nesnenin, tüketimin kuşatmasıdır. Zamanla mutfak gereçlerinden güzellik malzemelerine, giyim kuşamdan gazete ve dergilere çoğu zaman ne istediğini tam da bilmeyenlerin kurduğu bir pazar ortaya çıkmıştır. Dönem bir boyutuyla “...malla birlikte kendimizin bir imajını satın aldığımız, artık malın büyüsunü üstümüzde taşıdığımız” (Paquet,

2010: 108) bir yapılanmadır. Modanın etkisi nesneyi kullanım amacından çok bir statü parlatma niyetine kaydırmıştır. Referans kaynaklarını Batı ve onun metinsel dünyası üzerine kuran Osmanlı modernleşmesi, yaptığı tercümelemlerle kurgu ve realite arasındaki farkı da çok netleştirememiştir. Tanzimat insanı genelde, okuma alt yapısını hazırlamadan romanlardaki / metinlerdeki yaşama biçimlerini kopyalamak, tüketmek eğilimindedir. İlk olarak çeviri romanlarla başlayan etkilenme; bilinçlenme süreciyle aynı anda olamamıştır. Özellikle henüz medya ve reklamın emekleme aşamasında olduğu Tanzimat, gazete ve romanların kurgulandığı bir yaşam denemesidir. Öncelikle romanın sonrasında ise gazete ve dergi reklamlarının önderliğinde sunulan mekân ve mekâna dairlikler, çelişkili dönemler için bir “akıl tutulması” hükmündedir. Bilinen eril yapısını ve etkinliğini kaybeden sosyal yapı, romanların / reklamın da yardımıyla tüketim pratiklerine hızlı bir geçiş yapmıştır. Reklamın baskın dil biçimlerine geçmeden önce reklamın en önemli pazarlama boyutu diyebileceğimiz kadının kafesten vitrine geçme serüvenine ve bu serüvene tanıklık eden dönem romanlarına da kısaca değinmek gerekir. Çünkü tüketimin moda / aslı muhatabı büyük oranda kadındır.

Moda, Kadın, Reklam... Yeni Güzellik Semptomu, Yanılgısı

Reklamcı neyin gerektiğini bilen ve seçimi bize bırakır gibi yapıp bizi yönlendiren bir niyet okuyucusudur. Temel eğilimler aynı zamanda temel zaaflardır. Bütün reklam dizgesi bizim hep bir adım önümüzde durur. Görselliğin henüz bugünkü kadar çeldirici olmadığı zamanlardan bahsederken bile vaatlerin harcamak, tüketmek merkezli oluşu bunun en iyi ispatıdır. Sosyal değişimler tüketimin ve onun sıra arkadaşı reklamın en temel beslenme kaynağıdır. Tanzimat dönemi değişimin, arayışların belki de tavan yaptığı zamanlara tanıklık etmiştir. Değişimler içerisinde tüketim ve reklam dilini kuşkusuz en hızlı etkileyen moda ve onun ağırlıklı olarak kadın takipçileridir. “Erkeğin doğuştan üretici, kadının ise tüketici” (Fustier, 1974: 34) olduğuna dair genel görüşler bazı küçük istisnalar dışında

genellenebilir. Hele ki mahrem bir ömrü yaşayan, dinsel ve geleneksel bağların çerçevesinde var olan ataerkil bir hayatta, kadınların gösteriş ve süse yatkınlığı birdenbire olmamıştır. Dönem kadınları kamusal alanda yer alabilmek adına androjeni modasını takip etmek zorunda kalsalar da “ince”lik adına onların esas referans kaynakları, gazete ve dergilerde resimlerle aktarılan kültür-fizik hareketleri ve “adâb-ı muaşeret” kitaplarıdır. Kadının vitrine, vitrinin kadına dönüşmesi için asgarî şartlar sağlanmıştır. Aristokrasinin dayattığı kıyafet soyluluğu (noblesse de robe), herkesi kendi etki alanına alma çabasıdır. Sadece giyimin değil, giyimi tamamlayan davranış biçimlerinin de uyumlu hale gelmesi gerekmektedir. *Üç İstanbul* romanında geçen “*İstanbul’da yalnız eldivenin modasını biliyorlar. Hâlbuki elin de modası var. İnsan konuşurken, dinlerken, sorarken, bakarken o ayın o haftanın nesli olmalıdır.*” (Kuntay, 2004: 393) cümlesi tüketim pratiklerinin Tanzimat’taki değişimin ne boyutlarda olduğunu doğru bir şekilde aktarmaktadır. Açılan ilk moda mağazası sayabileceğimiz Bon Marche sonrası Baker’le devam eden tüketim vitrinlere taşınmıştır. Sosyal tensel zevkini hisseden dönem bireyleri, günümüze göre biraz daha masum, çocukça olsa da kendilerini “sokağa” atmaktadır. Değer ve dünya karnavalesk bir karışıklık içerisindedir. A. Mithat’ın ifadesinde olduğu gibi: “*Hayır, efendim! Alafrangada kıskanmak yoktur. Kıskanç kocalara eşek herif, derler.*” (Karnaval, 164). Yeni biçimler, yeni yanılırlar getirmektedir.

Değişen sadece kadın değildir. Kadının giyim kuşamından makyaj malzemesine, gönül ilişkilerine kadar çok boyutlu başkalaşmadır. Yeni toplum dinamikleri ev hanımından, cariyeye, metrese kadar kadına dair yeni söylemler ve uygulamalar geliştirmekte ve bunları roman satırlarında prova etmektedir: “*Mahpeyker, evlenip yuva kuracak, ömrü boyunca kendini bir tek erkeğe vakfedecek kadınlardan değildi. Dünyada hiç işine gelmeyen bir şey varsa o da boynuna nikâh halkası takıp sadece bir erkeğin kadını olmaktı.*” (İntibah, 49). Güzel, güzelleşebilme kavramı reklam ve vitrinlerin parlatılma gerekçesidir. Karşılıklı bir anlaşmadır. Reklam aynı zamanda bir dil taşıyıcısıdır. Reklamın büyük

oranda kadın dilini benimsemesi de sosyal biçimlenmenin başka bir boyutudur. Çünkü öncesinde kadınlar çok ciddi sosyal ve siyasal yaptırımlarla karşı karşıyadır. Bazı dönemlerde “Kadınlar, yaya veya araba ile iftar için bir yerden diğer bir yere giderken, yollarında dosdoğru yürüyecekler, kalabalık yerlerde duraklamayacaklar ve gezmeyecekler... Keza eşya satın almak için, gerek çarşıda gerek sair mahallerde gezindikleri vakit, dükkân ve mağazaların önünde durarak istedikleri şeyleri satın alacaklardır.” (Karal, 2000: 282) biçiminde devlet ricalinin yayımladığı resmî ilanlar bile vardır. Osmanlı’da cinsiyet düzeni, başka toplumlarda olduğu gibi tek bir şekil almamıştır. Osmanlı, toplum içindeki millet, sınıf gibi ayrımlara göre değişen aynı zamanda Müslim ve gayrimüslim farklılaşmasıyla nitelendirilen birbirine neredeyse hiç benzemeyen yapılarla kurgulanmıştır. Beyoğlu’nun pahalı ve şık nesnelere kapılmış monden kadın; evdeki Rum ve Ermeni hizmetçiler başta olmak üzere aşk kadınlarına kadar çıkan serbest flört seçimleriyle kendini bir rekabet ortamında buluvermiştir: “Çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızlar örer... Yapma çiçekler Beyoğlu’nda çok! Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların işidir. Hatta kendi başını taramak bile alaranga olmayıp mahsusan perükâr karı gelir tarar.” (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 9). Bunlar da reklâmın esas amacı olan uyarılmış satın alma (impulsive buying) dürtülerini desteklemiştir. Reklâmın dünyasına geçen kadın; satın alarak, statü, stil, sınıf gibi kimlik değer görünümünün yeniden planlanmasına hazır olmak niyetindedir. Çünkü yeni yaşama biçimi neyin iyi, neyin kötü ya da neyin değerli neyin değersiz olduğu gibi birimler için asgari değer ölçüleri artık yoktur. Her şey denemenin bütün kırılğanlığında ve riskinde tecrübe edilecektir.

Makyaj, parfümler, takılar, elbiseler beğeni merkezi olmanın yanında kadın için, kişisel yetersizliğine dair kuşkulu dünyasını teskin etmeye çalışan kontrol nesnelere dönüşmüştür. Kadının sokağa inmesi, erken dönem Türk toplumu için bir ihtilaldir. Çünkü kadın, hisleri ve imaları ile çok farklı yapısal yeteneklerle doludur. Kadında,

“... dikkat sürekli uyarılır. Her an dünya ile kendisi arasında bedeninin varlığını duyan kadın, o bedeni hep kendi önünde tutar; kimi kez koruyucu bir kalkan, kimi kez nazik bir rehine” (Gasset, 1999: 141), kimi kez doymak bilmeyen bir vitrin, reklam tüketicisi... Fransızca bilen, Batılı adâb-ı muaşeret kurallarını öğrenmiş bayanlar, rahat davranabilme izniyle birlikte reklam metinlerindeki nesnelere ulaşma gayretine girmişlerdir. Reklamın diliyle yaklaştığı her üründe insan, “...bir yandan sadece bir şey sunulduğu ve önerildiği ama seçimin onun kendi özgürlüğüne ve karar gücüne bırakıldığı izlenimini uyandırırken; öte yandan da irade ve alma gücü manipüle” (Funk, 2007: 47) edilerek bir baştan çıkarma taktiği uygulanmaktadır. Yerli malının kullanımının teşvik edilmesi yanında bugüne göre masum bir dille de olsa alım kışkırtılmaktadır. Yine *Karnaval*'da şu türden ifadelerle yeni yaşama pratikleri denenmiştir: “*Zevcesini asla sıklmazdı. Mevsimine göre ziyafetler, souppeler, balolar verip hele her moda değıştikçe zevcesine birkaç kat elbise yapmak ve tuvalet takımlarını bizzat ikmal eylemek Mösyö Arslangözyan'ın birinci derecelerde ehemmiyet verdiği bir şeydir. İster idi ki zevcesi modacıların kitaplarında eylediği resimler kadar süslü bir kadın olsun...*” (Karnaval, 42). Farklı psikolojik gerekçelerle (avuntu, özentî, kaçış...) dışa vurulan nesne tiryakiliği sürekli satın alma bağımlılıkları yaratmaya başlamıştır. İnsanların üstün vasıflı eşyaya yüksek değer vermesi “...onun güzelliğinin saf olarak değerlendirilmesinden çok daha fazla üstün onursal karakterinin değerlendirilmesi” (Veblen, 2005: 93) biçimiyle kendini göstermiştir. Erken dönem algı boşluğu, tüketim ve yeni kadın modellemesi reklamın farklı muhataplarıdır. Zamanla özellikle kadın ve moda dergileri reklam ilk biçimleriyle dahi olsa yeni tüketim pazarını oluşturmuştur. Bütün reklamlar içerisinde kadınlara dair malzemeler belli bir orandadır mutlaka. Burada amaç farklı reklam muhatapları içerisinde (perakende, bankacılık, yeni ürünler, sağlık, emlak, gıda, ilaç vs.) sadece birisini, kadın-moda, genel sosyo-ekonomik bağlamda çözümleme denemesi yapmaktır. Aynı zamanda dönem romanlarının bu tüketim yapısına dair değışim ve dönüşümlerine tanıklık eden

yapılarına dikkat çekmektir. Yoksa her bir reklam değeri ayrı ayrı incelemeye tabi tutulabilir.

Dil Tercihleri, Reklam / Kışkırtıcı Dil

Sosyal yapı içerisindeki herkes şu veya bu şekilde tüketim dediğimiz olgunun içerisinde. Hatta çoğu zaman kabul etmesek de medeniyetin asli unsurlarından birisi reklamdır. İlk dönemdeki en masum hallerinden günümüzde pek çok alanla kol kola yürüyen yapısına kadar uzanan sektörleşmenin başlangıçta tüketime hazır kitleler için gazete ve dergilerle kışkırtılan satın alma dürtüleri öne çıkmaktadır. Resmî gazetelerdeki küçük ilanatlardan sonra ilk 1840'lı yıllarda *Ceride-i Havadis*'te duvar kâğıdı reklamıyla başlayan çatal kaşıktan, mobilyaya, dikiş makinesine, mefruşat ürünlerine (Çakır, 1997: 19) kadar uzanan geniş bir yelpazede gerçekleşen eyleme biçimleriyle toplumuz, tüketim refleksleriyle baş başa bırakılmıştır. Özneleri yeni nesnelere karşı karşıya bırakmak imrenmeyle karışık yeni bir telkin metodudur. Matbaanın bize gelişindeki sosyal ve siyasal çalkantılar hatırlanacak olursa reklam dili, geleneksel Tanzimat toplumu üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. Yazıya eşlik eden görsellik, her tür etkiye açık bir alan yaratmıştır. Yazılı ürünler Osmanlı'nın popüler kültüre geçiş sürecini hızlandırmıştır. Zamanla talebe dayalı yerleşik/geleneksel kültürel üretim-tüketim dinamikleri zayıflamış, yeni piyasa aktörleri, kendi sistemlerini kendi elleriyle kurmaya başlamışlardır. Yaşamın dinamiği olan gazeteler, gündelik yaşamın bütün alanlarını değiştirmeyi, yeniden kurgulamayı ve yönetmeyi hedefler hale gelmiştir (Özdemir, 2007: 14). İlk olmasının yanında idealleştirilmiş Batı yaşama biçimlerinin demirbaş aksesuarları da sonuna kadar açılmış siyasi ve sosyal sınırlarımızdan kolaylıkla geçebilmiştir. Görmekten çok görünmek niyeti taşıyan bedenler için reklamın kışkırtıcı dili önemli etkiler bırakmıştır. Reklamlarda “önceden tasarlanmış imgesel yapılar içindeki ürün imajları, bireyin içine doğduğu, kuşatıldığı değerler sistemi içerisinde yerleştirilerek” (Lull, 2001: 24) ona hazır bir katman olarak sunulmaktadır.

1850'lerden sonra özellikle kadına dair menden hayat tarzlarının *Mehâsin*, *Mefâret*, *Demet*, *Hanımlar Âlemi* gibi dergilerle yayılması, öncül hayat tasarılarını da aksesuarların pazarlanmasını, kolaylaştırmıştır. Kadının imajını, rolünü yeniden yazma girişiminde “lüküs hayat”ın en başat önderlerinden biri de reklam nesnelere ve hayatlarıdır. Karşymış gibi davranılsa da romanların çoğu daha önce de belirttiğimiz gibi deneme, imrendirme alanıdır: “*Ahlâk ve terbiyeleri bozularak buraya geliyorlar ve onlardan hiç faydalanamıyoruz. Öğrendikleri ise süslü giyinip, eğlence için israf etmekten başka bir şey değil. Dinlerini, geleneklerini unutup yabancılar gibi olmaktan başka bir şeylerini görmüyoruz.*” (Turfanda mı Yoksa Turfa mı, 158). Kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi fark ettiren kimlik, içinde “zevklerimize, arzularımıza, kanularımıza, umutlarımıza anlam kazandıran” (Taylor, 2005: 48) alanlar açarak reklam için öncelikli bir söz evreni kurmuştur. İletilerin sürekliliği, imge yüküyle var olan nesnenin hayatıyet taşıyır dereceye gelmesine kadar devam etmektedir. Bu da sürekli bir açlık hisli uyandırmakla ve hazzı her daim kişikirtmekle mümkün olacaktır. Günümüzdeki kadar olmasa da şirketlerin genel kazançlarından reklama ayırdıkları pay, dönemi için hiç de azımsanmayacak bir orandadır.

İnsanların, evlerini ve bedenlerini süsleyebilecekleri mal çeşitlerinin farkına varması ve bunları satın alabilme güçlerinin artması yoluyla on sekizinci yüzyılda (Bocock, 2009: 24) öncül bir tüketim devrimi yaşanmıştır. Aynı paralelde olmasa da çok yakın bir evrede Osmanlı toplumu da bu dönüştürücü devrimin pazar alanlarından birine dönüşmüştür. Askerî, bilimsel, ekonomik vb. çoğu konuda gerilerde kalmasına rağmen eşya tercihlerinde Avrupa'yla yarışır duruma gelmesi Osmanlı için trajikomik bir durumdur. Toplumsal kimliklerini “büyük ölçüde, satın alma ve tüketme eylemleriyle” (McRobbie, 1999: 56) kurmaya başlamışlardır. Söz konusu yapının en önemli öğelerinden, koşullayıcılarından biridir reklam. Sanki yıllardır bir klostrfobiyle yaşıyormuşçasına bedenini dışarıya taşıyan

fertler, evlerini, imajlarını değiştirme, toparlama(!) gayreti içine girmiştir. Her boyutuyla reklamın yeni grsel dünyası, bizi “dşunme ve hatırlama derdinden kurtaracak temsil, veklet eden imaj” (Ellul, 2004: 171) yüklemelerine çağırmaktadır. Reklam mantığında, özlemi duyulan dünyalar üzerinden pazarlanan nesneye kendisiyle ilgisi olmayan niteliklerin atfedilmesiyle insan-eşya arasında bir karakter benzerliği oluşturulmuş nesne insansılaştırılmıştır. Malzemenin kolaylığı, pratikliği, vazgeçilmezliği, yeniliği gibi sözlerle kurulmuş cmlerler ön plana çıkarılmıştır. Reklam, modernleşmenin eşiğinde, eşyayla yeni toplumsal bağları sabitleme konumunda bir görev üstlenmiştir. “Eğlenerek var olma, yok olma aralığında yaşa(y/tıl)an” (zdemir, 2007: 22) geleneksel yapı, evrensele kavuşmak ve karışmak niyetini yaşam modellemeleriyle kutsamıştır. Burada sadece nesneyi pazarlayan bir dil pratiğinden bahsedemeyiz; nesnenin yanında bireysel tercihin kuralları da baştan yazılmış, mukayese edilmiştir: “*Neye yarar o Türk karısı ki, tavrından azametinden geçilmez. Güya nim handesiyle insanı ihya edecekmiş gibi, bunu dahi ketm  imsk ederek çehresinden düşen bin parça olur... Nazi çekilmez, şakası lezzetsiz...*” (Fela-tun Bey ile Rakım Efendi, 74). Parmaklara tam oturan eldivenler, omuzları tutan vatkarlar ve daha onlarca nesne organik bir benzerlikle sözüm ona insanın eksik tarafını, yalnızlığını tamamlamak niyetindedir. Yeni insan tipi; reklamlarla, geleneksel sembollerini bastırıp yeni sembollerin taşıdığı yeni hayat biçimlerini kendi dünyasına yerleştirme çabasındadır. Bir fesin, bir atlı arabanın (londo...), bir re-dingotun yaptığı sosyal ihtilal, aynı dönemdeki siyasal ve sosyal mücadeleler kadar etkindir. Sözü edilen yeni imajlar, “nesneden bağımsız kendince bir gerçeklik kurmuş ve gösteri gerçeklik, gerçeklik gösteri” (Mollaer, 2007: 242) halini almıştır.

Dışarıya çıkan insanlar doğal olarak içinde yaşadıkları meknlarla ilişki kurmakta, onlara bağlanmakta ve kimliklerini onlarda (Göregenli, 2010: 183) oluşturmaktadır. Ziyafetler, fasıllar, han-deler ve sazendelerle başlayıp balolara, kantolara doğru genişle-

yenler büyük ölçüde eğlenceyi dışarıya, bahçeye, ortak yaşam alanlarına çekmişlerdir: “Gezmeğe çıkmak” âlemin her yerinde mutad olan ahvaldendir. Meselâ bugün işiniz yoktur yahut işleriniz müsaittir de gezmeğe çıkarsınız. Meselâ semtiniz Hocapaşa ise şöyle Edirnekapısı'na, ya Fâtih'e veyahut Eyüb'e doğru alıp yürüyüverirsiniz. Yirmi otuz adımda bir kere, bir dükkânın önünde durup, ya orada satılan tuhaf tefâriki temaşa edersiniz veyahut o dükkânda meselâ tespih yapan veyahut bıçak bileyen, kitap ciltleyen, potin diken sanatkârı epeyce müddet seyrelersiniz. Niçin? Bu sanatlara çırak mı olacaksınız? Hayır. Böyle gezmeğe çıkmaktan maksadınız ahvâl-i âlemi görerek, fikr-i hikmetinizi tenvidir.” (Müşahedat, 55). Gözün çevresel algıda merkezileşmesiyle her malzeme sanki yeni referanslarla oluşturulmuş izlenimi bırakmaktadır. Görmekten çok kendini gösterme biçimlerinin “girdâb-ı ayş u nûş”u içinde yuvarlanmanın onlarca şekli, geleneğe hızlıca akın etmiştir. Zamanla tercihler, her duyguyla beraber dışarı taşmıştır: “...unum indinde seyrangâha gitmekten maksat kırkı, sahrayı, açıklığı, çimenleri, çiçekleri görmek olmaktan ziyade, halkı görmek yahut daha doğrusu halka kendisini göstermek olduğundan bir seyir mahallinde yirmi bin nüfus bulunur... etrafında bulunanlara kendisini teşhir etmekten ne zevk hasıl olacağı etrafıca düşünülecek olsa insanın seyir mahallerine buğz edeceği gelir.” (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 95). Reklam, tüketim ve boş zaman aslında çok sıkı ilişkiler ağının bir yönüdür. Birbirini destekler, biçimler, yönlendirir, aktive eder... Reklamın dili de mümkün olduğunca tüketimi kıskırtan bir tercihtir. Görselin dikkat çekici niteliği yavaş yavaş Osmanlı'nın son dönem basın hayatına girmiştir. Başta kadınlara dair malzemeler olmak üzere günlük hayata dair hemen hemen her şeyin reklamı, dilin ve görselliğin etkisi artırılmış yapısı içerisinde kullanılmıştır. Dönemde tek sosyal refleks olarak kabul edebileceğimiz gazete ve dergilerin etkisi, reklamın işlevsel kimliğini daha da bir ön plana çıkarmıştır.

Sonuç, Etkiye Açık

İnsanların, toplumların en tipik özelliği etkiye ve ona bağlı değişimlere açık olmasıdır. Özellikle değişimlerin yıkıma doğru giden yapılarında bir mecburiyet gibi algılanması tercih ve seçme pratiklerini

zayıflattır. Bu kısmî körlük bizim devlet yapımızdaki en sancılı dönemlerini Osmanlı'nın çöküş ve özellikle de Tanzimat döneminde yaşanmıştır. Tepeden turnağa bir tanzim hareketi içerisinde oluşumuz, farkına varmadan genel bir Batı hayranlığına dönüşmüştür. Nesi var nesi yok almaya çalıştığımız sözüm ona Batı, sadece askerî kurumlarıyla değil sosyal hayatının bütün ayrıntılarıyla sınırsızca ithal edilmiştir. Fransa ve diğer ülkelere yapılan geziler sadece Fransızcanın etkisiyle kalmamış; o dili oluşturan bütün kültür yükleri ve yükün arka planındaki her şey alınmıştır. Elbiseden, arabaya, bahçe tanziminden, ayakkabıya, mobilyaya hatta Fransızcanın kendisi dâhil bütün nesnelere dışarıyı keşfe çıkan insanlar için amade kılınmıştır. Geleneksel yapı bütün gayretine rağmen bu garip modernleşmeyi engellememiştir.

Romanlarla da bir anlamda denemeler yapılmış; farkına varılmadan bir imrenme medeniyeti kurulmuştur. Roman kahramanları yaptıkları ve yaşadıklarıyla arzulanan bir hayatı kurgu da olsa tecrübe etme ve çıkarımlarını paylaşma ortamı bulmuşlardır. Bu iklimde gazete ve dergilerde çıkan reklamların rolü, dili yadsınamaz. Görselliği kendisi dışında ilk defa gören bireyler reklamın çepeçevre kuşatıcılığı ile tüketime yönlendirilmiş böylece arzulanan Batılılaşma niyetinin reçeteleri reklamın diliyle sunulmuştur. Reklamın görsellik dışındaki en önemli silahı dildir. Kullanılan cümleler pek çok uyarıcıyı aynı anda harekete geçirmek zorundadır ve görsel malzemeden kopmadan, onun desteğiyle... Çarpıcı, kısa, tahrik edici, dikkat çekici, çok anlamlı dil niyetleri nasıl günümüz reklam metin yazarlığı için de geçerliyse durum o gün için de çok farklı değildir. Bu özendirici nitelik reklamları yol üstüne bırakarak hedefe doğrudan gidilmesine zemin hazırlamıştır. Üstelik gazete ve dergi reklamları dışında neredeyse hiçbir görsel çeldiricinin olmadığı bir dönemden bahsediyoruz. Bütün yönleriyle reklam, çok boyutlu bir dil tercihi olarak Tanzimat dönemi basınında oldukça etkin bir yapı olarak durmaktadır. İlk reklamdan itibaren arz talep, tüketim ve piyasa koşullarının belirlediği amatör de olsa bir reklam geleneği oluşmuştur.

Yeniliklere açık bir toplum için yeni ürünler ve özellikle kadına dair tüketim algılarının değişmesi gözlenebilir bir yapı özelliğidir.

KAYNAKÇA

AHMET Mithat Efendi / (1875); **Felâatun Bey ile Rakım Efendi**, Haz. Nejat Birinci, TDK Yay., Ankara, 2000.

AHMET Mithat Efendi / (1881); **Karnaval**, Haz. Kazım Yetiş, TDK Yay., Ankara, 2000.

AHMET Mithat Efendi / (1891); **Müşahedat**, Haz. Necat Birinci, TDK Yay., Ankara, 2000.

BOCOCK, Robert (1997); **Tüketim**, çev. İrem Kutluk, Dost Yay., Ankara.

ÇAKIR, Hamza (1997); **Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864)**, Elit Reklamcılık, Ankara.

ELLUL, Jacques (2004); **Sözün Düşüşü**, çev. H. Arslan, Prag-digma Yay., İstanbul.

FUNK, Rainer (2007); **Ben ve Biz**, çev. Çağlar Tanyeri, YKY, İstanbul.

FUSTIER, Michel (1974); **Tüketim Psikolojisi**, çev. Süheyl Gürbaşkan, İstanbul Reklam Yay., İstanbul.

GASSET, Y. Ortega (1999); **İnsan ve Herkes**, çev. N. Gül Işık, Metis Yay., İstanbul.

GÖREGENLİ, Melek (2010); **Çevre Psikolojisi**, Bilgi Üniv. Yay., İstanbul.

KARAL, Enver Ziya (2000); **Osmanlı Tarihi (1861-1876)**, C.II, TTK Yay., Ankara.

KUNTAY, Cemal Mithat (2004); **Üç İstanbul**, Oğlak Yay., İstanbul.

LULL, James (2001); **Medya İletişim Kültürü**, çev. Nazife Güngör, Vadi Yay., Ankara.

MARDİN, Şerif (2004); **Türk Modernleşmesi Makaleler**, İletişim Yay., İstanbul.

MCROBBIE, Angela (1999); **Postmodernizm ve Popüler Kültür**, çev. Almıla Özdek, Sarmal Yay., İstanbul

MİZANCI Mehmet Murat / (1890); **Turfanda mı yoksa Turfa mı**, Haz. Yasin Beyaz, Armoni Yay., İstanbul, 2003.

MOLLAER, Fırat (2007); “Walter Benjamin’i Çağımızda Tahayyül Etmek”, **Cogito**, S 52, YKY, İstanbul.

NAMIK Kemal / (1876); **İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey**, Haz. Seyit Kemal Karaalioğlu, İnkılapYay., İstanbul, 1999.

ÖZDEMİR, Nebi (2007); “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, **Milli Kültür**, S 73, Ankara.

ÖZTÜRK, Serdar (2011); **İlan-ı Ticaret Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticarî Hayatı**, (Haz. Arif Kolay, Dünder Hızal vd...), İTO Yay., İstanbul.

PAQUET, Thierry (2010); **Lükse Övgü**, çev. Orçun Türkay, Can Sanat Yay., İstanbul.

TAYLOR, Charles vd. (2010); **Çokkültürcülük Tanınma Politikası**, çev. Levent Köker, YKY, İstanbul.

VEBLEN, Thorstein (2005); **Aylak Sınıfın Teorisi**, çev. Z. Gültekin / C. Atay, Babil Yay., İstanbul.

EKLER: DÖNEM REKLAMLARINA BİRKAÇ ÖRNEK

Ek 1: Servet-i Fünun, 5 Ekim 1910 tarihli reklam. Reklamda üst kısım “J. Baker Ticarethanesi muhterem Osmanlı Ordusunun zabitanına ilan ile kesb-i şeref eder ki kendilerini memnun etmek için, askerliğe mahsus, hususi bir şube-i muamelat küşat etmiştir. Zabitan-ı Osmaniye, her istedikleri şeyi talep edebilirler. Kezalik herhangi bir talepleri süratle ve büyük bir itina ile icra olunarak memnuniyetleri celbedilecektir.”

۱. بیکر تجارخانه سی محترم عثمانی اردوسنک ضابطاننه اعلان الیه کسب شرف ایدرکه کندیلرینی ممنون ایتک ایچون،
عسکر لیکه مخصوص، خصوصی برشمه ماماملات کشاد ایتشدیر. ضابطان عثمانیه، هر ایسته دکاری شیئی طلب ایدیبیلیرلر.
کدک هر هانکی بر طلبیری سرعتله و یوبوک برامتا ایله اجرا اوله دیرق ممنونیتلیری جاب ایدیلرجه کدکد.

بوز رنگده، ضابطه قابولگری غیر قابل
فقوذ قانوجوق قلی قاشدن معمول

سوارلی ضابطلرینه مخصوص البسه لر: خاکلی جاکت،
ترشوق خاکلی پانطالون، خاکلی آسترخان قاپاق

غیر قابل فقوذ ماشدن معمول
بوز رنگده ضابطه پلارینی

بوزلباسونلر کومشک آنته کیمیر، ارنه ایله کومش ستر
ایله، نایب بقیه وقایت سرجاق طومجی، ارنه
آنتده ایله طومجی، بوزلباسونلر سوزوقون اولدکان وچوق
ترشوق اورت ایچون سورت کومسونه ایله رنلاش اولونه
هر ارنه شایق حیرت برده یانه عطفله ایله، بوزوقان
نایبندن، ایله قالی کیمیر، درینسندن، سوزونلر، بوزونلر.

خالس بو کدن معمول عسکری (زرسی) لر: مایه یاخود دیکر رنگلر ده قولی یاخود قول ستر، بازار ایچون اعلایو کدن معمول مایه رنگده
الده ایلیش بجز به ایله، مخصوص تریشولر، بودوسو نهدن بش دو کلمی، تأثیرات هواشیه فارشی مقاوم بلنکار! بو کدن معمول بلنکار!
کیک درینسندن معمول بلنکار

Ek 2: Diken Dergisi, 1920 / İlandan bazı kısımlar şöyle “Amerikan Ticaret-i Hariciye Şirketi / İstanbul’un ve bütün şarkın en büyük otomobil acentesi.” Adresi bilgileri ve sonrası da şu şekilde “Meşher (sergi) her gün ziyaret edilebilir. Şirketin temsil ettiği Amerikan otomobil fabrikaları Olsmobil otomobilleri, Şevrole otomobilleri, Garford otomobiller, İndiyan motosiklet ve bisikletleri, traktör ve zirai aletler.”

آمريقان تجارت خارجيه شركتى

استانبولك و بتون شرفك
ك بوبوك او توموبيل آجتتاسى

سر كازى : سر كاجى ده سلامت خانى قاروشنده د ثرث مخصوصه
تلفون: اون مخصوص خط: استانبول: ٢٧٦٩، ٢٧٦٨، ١٧٧٠
غاراز : نشان طاشنده تشويقده
استانبولك الك بوبوك او توموبيل وموطوسيفات مشهرى .
تلفون : بك اوغلى ١٥٤٠

مشهر هر كون زيارت ايديله بيلير

شركتك نيميل اينديكى
آمريقان او توموبيل
قاريقه لرى :
اولسموبيل او توموبيل لرى
شوروله
غارفورده
ايندييان وموطوسيفات و
بيسيقه للىرى. تراكتور و آلات
زراعيه .

انجى وديكن مطبعيسى □ مديرسئول : سداد سپهاري

Ek 3: Şehbal, 14 Mayıs 1911. Reklam metni: “Henüz tatmadan evvel iştahınızı getirecek bir et suyu: Ayvelkun. Bugün içiniz, yarın yine içeceksiniz. Zira ondan bıkmazsınız. Büyük bakkaliye mağazalarında arayınız ve sipariş ediniz.”

Ek 5:

Elhamra Sineması

İstanbul'un En Şık, En Kibar Temaşağâhı
En büyük, en muhteşem filmleriyle Ramazan geceleri bütün his
ve sanat meftunlarının mevid-i mülakâtı (buluşma yeri), odalıdır.

Sûs, 12 Nisan 1924

الحمد لله الذي جعلنا من أمة محمد صلى الله عليه وآله وسلم

استانبولك أن شوق ، أن كبار تماشا B هو
أن بوكك ، أن محتشم فيلملريد رمضان كجولرى بون
صهه وضعف مقولنريك موعده ملاقات اولالير .

Ek 6: İstanbul Dersaadet Telefon A.Ş. Telefon Fihristi, 1917. Metin: “LONJİN Dünyanın en mükemmel saatidir. Yedi fevkalade mükâfat. Harbiye nezareti celi-lesi ve Hicaz demiryolu idaresi ve gayrihim (diğerleri) tarafından resmen kabul edilmiştir. Memalik-i Osmaniye için umumi acenteleri: Nasib Cezvedeciyân ve mahdumu Çarşı-yı Kebir’de her cins saat, kordon ve mücevherat ticarethanesi...”

— ۱۱۴ —

دنیاك دنياك
اك مكمل ساعتيدر اك مكمل ساعتيدر

لونجين

فوق المادة مكافات

حربية نظارت جليلهسى و حجاز تيمور يولى ادارهسى وغير
هم طرفدين رسماً قبول الماكملدور.

مالك عثمانيه ايجون عمومى آجنته لرى :

نصف جزوده جيان و مخدومى
چارشوى كبرىده هر جنس ساعت قوردون
وجوهرات تجارخانهسى

تلفون نومروسى : استانبول ۵۹
يك اوغلنده محل فروختى :
عزيزيان برادرلرء جادهء كبرى نومرو ۳۳۷

LONGINES
GRANDS PRIX
ANYERS 1889 • PARIS 1889 • BRUXELLES 1897
PARIS 1900 • MILAN 1905

Ek 7: Servet-i Fünun, 4 Ocak 1900. İlginç bir reklam metni: “Beyoğlu’nda Doğru Yol’da Fransız Sefarethanesi karşısında Meşhur Baker’in Yeni Mağazası. Oda döşemek istiyorsanız Baker Mağazalarına yeni varit olan muhtelif nevi ve şekilde keten ve yünlü döşemeleri bir defa görmelisiniz. Her nevi mobilya ve tefrişat için Baker Mağazaları taahhüdât kabul ederek gelin odalarını, haneleri mükemmelen ve mutedil surette tefriş eylemektedir. Yolculuk etmek niyetiniz var ise Baker Mağazasına yen varit olan çanta, sandık, bavul vesaire malzeme-i seferiyeyi bir defa müşahade etmelisiniz. Baker Mağazasına bu defa yazıhane ve yemek odası ve devair odalarına mahsus ala ve nefis marokenler varit olmuştur. Erkek çocuklarına mahsus latif ve bahriye biçiminde sağlam esvâmler ile gayet dayanaklı zarif çocuk kunduraları lazım ise Baker Mağazasına müracaat etmelisiniz. Terzilere elbise ismarlamadan Baker Mağazalarının yeni ve zarif İngiliz kumaşlarını bir defa muayene eyleyiniz. Potinlerinize lastik almadan bir defa Baker Mağazasının halis İngiliz mamulâtı lastik kunduralarını görmelisiniz. Fanila, çorap, mendil en birinci İngiliz mamulâtından. Yataklara mahsus en zarif ve kalın battaliye ve yorganlar ve çarşafklar. Kadın ve erkeklere mahsus gayet metin ve zarif İngiliz mamulâtından ayakkabılar.

بئك اوطنه دوعرى بولده فرانس
سافارخانهسى قاروشونه
مشهور بيكر كىي مغازوسى
Grand Magasin G. BAKER
Grand'ue de Pera

— اوطنه دوشنك استيورسه كر بيكر
مغازوسى بىي وارد اولان مختلف نوع دوشنك
كئان بوتكى دوشنه لكئرى بردنه كورمليكر
— هر نوع موبيليه و تفريشات ائير
بيكر مغازوسى تهدمات قول ائيرك
اوطنه لرى ، خانه لرى مكملا دوشنك سورون
تفريش ائيلسكهدر .

— بولساق ائيكه بيكر وارايسه بيكر مغازوسه بىي وارد اولان
پئانه ، سندوق ، باوول وسائر ملزمه سفره بىي بردنه مشاهده ائيلسك .
بيكر مغازوسه بولده يازمخانه و بئك اوطنه و دوائر اوطنه لره
مخصوص اعلا و نفيس مارو كئير وارد اولمشدر .
— اركك چوخقاره مخصوص لطف و بحره عيئنه سانغ ائواب
ائيه نايث دايئقل ظريف چوخوق قوندرملى لازم ائيه بيكر مغازوسه
مراجعت ائيلسك .
— توزيره ائيه اصبارلهدن بيكر مغازوسى بىي و ظريف
انكئز قاشارى بردنه ممابنه ائيلكر . بوتئيريكزه لاسئيك آله دن
بولده بيكر مغازوسىك نالغ انكئز معمولانى لاسئيك قوندرملى
كورمليسكر .
قاييله — چوراب — مندبل ائك رحى انكئز معمولانئدن
يتاقاره مخصوص ائك ظريف وقائين اطاليه و بورغانار و چارشافار
قادن و ارككئره مخصوص نايث مئين و ظريف انكئز معمولانئدن
ايلى قابلى

Ek 8: Kadınlık, 9 Mayıs 1914. Önemli kadın dergilerinin birisinde bir diş reklamı. “Üsküdar’ın Muhterem Ahalisine. Muhtaç olduğunuz suni dişleri damaksız yaptırmak işe yaramayacak, kökleri ağrısız çıkarmak çürük olanları mine ile belirsiz doldurtmak ve kök üzerine sabit vidalı diş ve taç yaptırmak arzu ederseniz Ahmediye Caddesi’nde her türlü manasıyla mükemmel ve muntazam (Osmanlı Tıp Darülfünü ile Paris’ten mezun) Ahmed Hamdi Diş Muayenehanesine bir teşrif buyurunuz herhalde memnun olursunuz. Muayene zamanları her gün sabahahtan akşama kadardır. Telefon numarası: 74.

پنجشنبه ۲۶ تیسان ۱۳۳۰ ۱۴ جمادی الآخر ۱۳۳۱

پنجشنبه ۸ — نومرو : —

مشاور و مدیر امور: حاجی جمال

نسخه نویسی

۵۰ پارهددر

آبونه مدله

یکتی پوسته اجرتله برابر

آلانی آیللی ۵۰ مروتهددر

یا آستینه ایچون سنه لی

آلانی آیللی ۱۸ فرانتهددر

شماره اولی و مکتوبه بروقمی بولدی بقی مدافعه ایدرجه ابرنی کونلری نتر اداور مصور غمزه در. صحابه و زالمو. مقالی خانلری آثار مکتوبه در

سز محرر و می : شکار خانم

اخطار

کوندریلان مقالات درج ایدلسون

ایدلسون اعاده ایلدی

فایده دینکی

۱۳۳۲

هیت تحریریه مدیر و می : نوکزه شکران

اسکدار

اهالی محترمه منسته

عنتاج اولدیتیکر
سنی دیشلری
داماغسز پدیدرمق
ایشه پرامینه جن
کونلری آغریسز
چینداز برق چوروزک
اولادنی مینسه
ایله یلسز دولدور.
رتنی و کونک اوزرینه
ثابت و یدله دیش
و تاج پیدر تی آرزو
ایدرسه کز اجدیه
جاده سنده هر درنو
معناسیبه . ککل
و منتظم (غابانی
طب دار الفنونیه
پارسدن مآذون)
احد حدی دیش
معاینه خانم سنی
پر کره شتریف
بیوریک کز هر حالده
مآون اوگورسکز
معایشه زمانلری
هر کون صباحدن
قشامه قدردر .
تلفون نومروسو ۷۴

بر ملکه سنوآن

Ek 9: Şehbal, 14 Eylül 1913. “Baker Ticarethanesi. Hükümet-i Seniye'nin Levazım Mütteahhidi. Amerikan mamulatından maruf Emerson markalı erkek kunduralarının çeşitli cinsleri bulunur. Bu kunduralar en sağlam, en zarif, en rahat ayakkabılardır. Jimnastik ve spor kunduralarının, süvari tozluklarının, dolakları, kadın ve erkek terliklerinin muhtelif çeşitleri...” diye başlayan reklamda uzun uzun ayakkabılar tanıtılır. En alt kısım da şöyledir: “Ala cins glaseden (yumuşak deri) düğmeli veya şeritli ve meşin topuklu potinler – beden kısmı eldiven derisinden mamul siyah rugan potinler – on sekiz düğmeli kamilen siyah keçi derisinden mamul siyah rugan potinler – on sekiz düğmeli kamilen sarı potinler – şeritli ve düğmeli yapılış potinler – kamilen pudo ve süetten sarı potinler – şeritli ve düğmeli rugan iskarpinler – üstü açık rugün süed kunduralar fantezi fiyongolu süed kunduralar. En yeni biçimlerden birçok çeşitler...”

بهیگر تجارخانهسی
MAISON BAKER
حکومت سنیه نیک لوازم متعهدی
آمریکا معربوتکره معروض سمرسره مارقالی سیکان فزورارینک ایناس متعهدهسی برلورور.
بو فونددورال اک صاعلام، اک ظریف، اک راحت آتیق قابلیزید.

The Emerson Shoe
HONEST ALL THROUGH

زیناسیک و سپور فونددورالینک، سوارلی نوزلفزینک،
دولافزده قارین و سیکان ترلکترینک مختلف جشیداری

آمریکانک مشهور جازیشینه قاریقاسی معمولاتندن خانلرایون مزین آتیق قابلیزینک انواع معیدهسی

PATRICIAN
THE WOMAN'S SHOE THAT'S RIGHT

ممولاتک شیکلی اقتصادی
تاین ایمر.
صانتره دسارمه ایمره
فانتزی آیاق قابلی

ممولاتک شیکلی اقتصادی
تاین ایمر.
یرد سردده و رفغنه
معقول ظریف بریندر

اعلا جنس غلاسه دن دوکلی و یا شریتل و مشین، طوپوقو بریندر — بدن قسی نایبون دهردیندن معمول سیاه روغن بوتلر — ۱۸ دوکلی —
کاملآ سیاه کی دهردیندن فیلمش بوتلر — کاملآ پردوسوئده دن ساری بوتلر — شریتل و دوکلی روغن اسقارینلر — توسی آتیق روغن فونددورال —
فانتزی فیونلولو پردوسوئده فونددورال.

اک بکی بیملردن بر چوق چشیدار

Ek 10: Servet-i Fünun, 29 Ekim 1925. Reklam metninde şunlar yazıyor: “Opel Otomobilleri 2, 4, 5 kişilik. Daima yolda otomobiller. Dört kişilik limuzin. İki kişilik açık otomobil. Opel satın alınız senelerce kullanırsınız ve muhakkak memnun olursunuz. Opel ucuzdur, opel şıktır, opel sağlamdır, opel idarelidir, opel teneke işi değildir. Türkiye vekili İstanbul’da Galata’da Selanik Bankası Karşısında Bahityar Hanı’nda Doktor F. Kebhard”

Opel logo: **OPEL**

اوپل اوتوموبیللری

۲ - ۴ - ۵ کیشیک

دائما بولده اوتوموبیلر موجوددر .

اوپل اوجوزدر .
اوپل شیقدر .
اوپل صاغلانمدر .
اوپل ادارملی در .
اوپل تنکه ایشی دکادر .

اوپل صاتین آیکز
سنلرجه قوللانیرسکز
و
محقق ممنون اولورسکز

تورکیه وکیلی : استانبولده غلطهده سالانیک باقمهسی
قارشوسنده بختیار خاننده

دوقتورف. کهبھارد

دردت کیشیک لیموزین

۶۸-۴۷

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK SAVAŞ ESİRLERİNİN YAYIN FAALİYETLERİNE BİR ÖRNEK: TÜRK VARLIĞI (1919-1920)

Fehim KURULOĞLU*

ÖZET

Türk basın tarihi incelendiğinde Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında, çeşitli amaçlara hizmet eden yüzlerce gazete ve derginin yayımlandığı görülebilmektedir. Bu yayım faaliyetinin tarihçiler açısından bugün ve gelecekte dahi büyük bir hazine niteliği taşıdığı büyük bir gerçektir. Yayımlanan gazete ve dergiler arasında içinde buldukları şartlar açısından bakıldığında savaş esirlerinin çıkarmış oldukları gazetelerin basın tarihimizde ayrı bir yeri vardır. Bunun en nadide örneklerini Birinci Dünya Savaşı'nda görmek mümkündür. Savaş sırasında dünyanın dört bir yanına dağıtılmış olan Türk savaş esirleri kamp hayatları sırasında Sibiryadan, Burma'ya, Fransa'dan Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada çeşitli adlarda esir gazeteleri çıkarmışlardır. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlere esir düşüp Mısır'daki esir kamplarında hayata tutunma mücadelesi veren Türk askerlerinin 1919-1920 yıllarında çıkarmış oldukları Türk Varlığı isimli esir mecmuası tanıtılacaktır. Esirlerin moral, motivasyonunun arttırılması, yurttan ve diğer kamplarda esir bulunan soydaşlarından haber alınmasının sağlanması, milli bilincin korunup, arttırılması gibi fonksiyonlara sahip olan Türk Varlığı mecmuasında yer alan haberler, köşe yazıları ve edebi metinler içerik-söylem analizi yapılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. On beş günde bir yayımlanan Türk Varlığı vazifesini "Gençliğe Hidemat" olarak

* Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, TOKAT,
fehmkuruloğlu@hotmail.com

belirlerken, gayesinin “Türklüğü Yaşatmak” olduğunu vurgulamıştır. İçerik genel hatlarıyla incelendiğinde milliyetçi yanı ağır basan bir yayım olduğu anlaşılabilir. Tam olarak kaç sayı yayımlandığı tespit edilemeyen mecmuanın, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi ve Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü Arşivleri’nden elde edilen sayıları çerçevesinde Türk savaş esirlerinin bu kıymetli yayım faaliyeti değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Savaş Esirleri, Türk Varlığı, Mısır, Birinci Dünya Savaşı, Esaret Basını.

**AN EXAMPLE OF TURKISH PRISONERS OF WAR
PUBLISHING ACTIVITIES DURING THE FIRST WORLD
WAR: TÜRK VARLIĞI (TURKISH PRESENCE) 1919-1920**

ABSTRACT

Many newspaper and magazine have been published all around the Ottoman territory. Today these publishing activities is a great treasure to make meaningful history for the historians. On this efforts, Prisoners of War (POW) magazine and newspapers has an unique place in the press history. Turkish POW's like the others published many magazines during their prisoner life from Siberia to Mynmar and France to Egypt. This paper is examine "Türk Varlığı"(Turkish Presence) which is published by Turkish POWs in 1919-1920. POW magazines has an important role to ensure communication and fortify prisoners mood by articles, poets and news on this magazine will be examine by content and rhetorical analysis. As it stated on its cover, Türk Varlığı's main aim were "Service for the Youth" and "Keep alive Turkishness". At first sight it is possible to understand that the magazine had used as a nationalist publication by its Publishers. We do not know how many volume published so far but available volumes of the journal, only six volumes, is only accessible in Hoover Institute Archives and Ataturk University Seyfettin Ozege Library.

Key Words: Prisoners of War, Turk Varligi, Egypt, WWI, POW Magazines.

GİRİŞ

Avrupa’da XVII. yüzyılın başlarında doğan süreli yayım çıkarma geleneği maalesef Türk topraklarına iki asır gecikmeli olarak uğradı. XVIII. asrın ortalarına gelindiğinde İngiltere’de ortalama gazete tirajının 20 bine ulaştığı, buna karşılık Müteferrika Matbaası’nın faaliyette olduğu 13 yıl içinde sadece 23 ciltlik 17 eserin toplam 12 bin nüsha basılması iki dünya arasındaki durumun değerlendirilmesi açısından bir veri sunmaktadır. Aradaki bu farkın kapatılması daha doğrusu ufak ta olsa bir adım atılması açısından XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kahire’de yayımlanmaya başlayan Vaka-yı Mısriye ve daha sonra 1831’de İstanbul’da yayımlanacak olan Takvim-i Vekayi Türk basın tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur¹. Bu tarihten, devletin tarih sahnesinden çekildiği güne kadar Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında çeşitli dillerde resmi, yarı-resmi ve özel yüzlerce gazete ve dergi yayımlandı. Zamanla modern manada bir basın kültürü Türk toprakları üzerinde gitgide yerleşmeye başladı. Tanzimat döneminin başında tek düze cereyan eden gelişmeler, bu yüzyılda yayılan Jön Türk fikirlerinin sözcülüğünü yapan Tercüman-ı Hakikat, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, Hürriyet, Basiret, Terakki, İbret gibi yayımlarla II. Abdülhamid dönemine kadar önemli bir aşama kat etse de², bilhassa II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Meşrutiyet’in ilanında 120 olan gazete ve dergi sayısı kısa süre içinde 730’a kadar çıktı³. Bu artışa paralel olarak günlük 2 bin civarı olan tiraj sayısı ise 50 bini geçmiştir⁴.

¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basım**, İletişim Yay., İstanbul 1992, s.13.

² Yeni Osmanlıların basında açmış olduğu çığır, XX.yüzyılın ortalarına kadar sürececek bir gazete ve gazetecilik geleneği yaratmıştır. Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 43.

³ Koloğlu, a.g.e., s.54.

⁴ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.83.

Basında yaşanan bu hareketlilik çeşitli fikir akımlarının bu yolla toplum içinde yayılmasına vesile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar Birinci Dünya Savaşı arifesinde İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarına olan ilgi ve alakayı arttırdı. Ele aldığımız Türk Varlığı gazetesi ise yayım içerikleri incelendiğinde adından da anlaşılacağı üzere Türkçülük düşüncesini savunduğu görülebilir. Basında Türkçülük akımının ilk örneği Ali Suavi'nin çıkardığı Ulûm Gazetesi idi⁵. Diğer temsilcileri ise Genç Kalemler, Türk Derneği, Türk Yurdu, Halka Doğru, Türk Sözü gibi yayım organları olurken, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Halide Edip, Adalet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, Ali Canip, Fuat Köprülü ve Kazım Naim gibi isimler bu fikrin yayılmasında önemli çabalar göstermiştir⁶. Osmanlı basınında Türkçülüğün gerçek anlamda ağırlık kazanması ise I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir⁷.

Savaş Hukuku ve Esaret Basını

Yüzlerce yıllık savaş geleneği beraberinde bir esaret hukukunun da doğmasını sağlamıştı. Gündelik hayatın idamesi için hukuk kurallarına ne kadar ihtiyaç varsa, aynı durum savaş meydanları için de gerekli idi. Savaş sırasında kullanılacak silahlardan, sivillerin durumuna, harp esirlerinden sağlık personellerinin faaliyetlerine kadar bir dizi alan tarih boyunca edinilen tecrübeler doğrultusunda kurallara bağlanmıştı. Temelleri 1864'te Cenevre'de atılan bu hukukileştirme çalışmaları, 1868 Petersburg Beyannamesi, 1874 Brüksel Konferansı ile geliştirilerek 1907 yılında Lahey'de imzalanan sözleşmeye dönüştürülmüştür. 1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci

⁵ Ali Suavi Muhbir gazetesini kapattıktan sonra 1869 yılında Paris'e giderek burada Ulûm'u çıkarmıştır. Ali Suavi, tarih ve kültür alanındaki makaleleriyle Türkçülüğün ilk kıvılcımlarını çakarken, Türk dilinin Arap, Fars kökenli kelimelerden arındırılması gerektiğini, Türk dilini ifade etmek için kullanılan Lisan-ı Osmani yerine Lisan-ı Türkî tabirinin kullanılmasını önermiştir. M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.222.

⁶ Koloğlu, a.g.e., s.57.

⁷ Koloğlu, a.g.e., s.60.

Dünya Savaşı esnasında hem İtilaf hem de İttifak devletleri birbirlerinden yüz binlerce askeri tutsak etmişlerdi. Savaş patlak verdiğinde devletler bu son sözleşme hükümlerine tabi olmuşlardı. Daha çok kara savaşlarına yönelik olarak düzenlenen Lahey Sözleşmesi “*Harp esirlerine insanca muamele etmek, aile haklarına ve şerefine, fertlerin hayatına, hususi mülkiyete, dini kanaatlere hürmet eylemek, yağma yapmamak, şahsi suçlar dolayısıyla ahaliye müşterek cezalar tatbik etmemek*” hükümlerini taraf devletlere yüklemiştir⁸. Bu hükümler çerçevesinde esirlerin ülkelerinden ve savaşın gidişatından haberdar olma ihtiyaçları ancak mektuplar, kartpostallar ve kamplara girmesine izin verilen gazeteler vasıtasıyla giderilebilmekteydi⁹. Osmanlı Devleti’nin yayımladığı Üsera Hakkında Talimatnamenin (1331) savaş esirlerinin gözetiminde uygulanacak kuralları belirlediği 8.maddede gazetelerle ilgili şu ifade yer almaktadır: “*Üsera-yı harbiye mektupları, namlarına gelen paketler gazete keza irsal edecekleri mevad daima sansüre tabidir. Binaenaleyh işbu mevad sansür edilmedikçe irsal olunmayacağı gibi sansür edilmedikçe kendilerine verilmez. Mazurdan salim olmayanlar ise i’ta olunmaz*¹⁰.”

Esirlerin sosyalleşmesi, dünyada ve ülkelerinde olan bitenden, savaşın gidişatından haberdar olmaları için bir fırsat olan gazetelerin kamplara girmesi veyahut kamplarda gazetelerin çıkarılması bir takım mahzurları da beraberinde getirmiştir. Kamplarda zaman zaman farklı uygulamalara gidilerek bu ihtiyacın engellenmesine ya da manipüle edilmesine çalışıldığı gerek yayımlanan hatıratlarda gerekse de resmi raporlardan anlaşılmaktadır. Hindistan’daki Türk

⁸ Zeki Mesud Alsan, “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 7, S 3, 1950, s.11.

⁹ Rusya’daki savaş esirlerinden olan ve burada Niyet gazetesini 37 sayı boyunca çıkaran Mehmet Asaf Bey dışarıdan haber almaya olan ihtiyacı şu sözlerle ifade etmiştir: “Dış alemle maddi bağımız kesikti. Bu alemle manevi sahada olsun ilgi kurmak, uğradığımız ümitsizlik ve bezginliğin hafiflemesine yardımcı olabilirdi. Bu ilgiyi temin edecek tek vasıta da etüdler ve edebî çalışmalar idi. Halbuki incelenecek kitap ve gazetelere sahip olmadığımız gibi elimizdeki kıymetli kıymetsiz birkaç eser de çeşitli bahanelerle toplanmıştı”. Murat Cebecioğlu, **Mehmet Asaf Bey’in Hatıraları Sarıkamış’tan Volga Kıyılarına**, Berikan Yay., Ankara, 2007, s.130.

¹⁰ Mücahit Özçelik, **Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Esirler**, TTK Yay. Ankara, 2013, s.216.

esirleri hakkında bir rapor hazırlayan Yarbay Hasan Yetimi Bellary Kampı'nda bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Esirliğin başlangıcında karargâh komutanlarının, subayların ve hastane doktorlarının bir kısmı günlük ve haftalık resimli gazeteleri esirlere vermek suretiyle incelik göstermiş ve zaman zaman bu uygulama sürmüştü. Son dönemin karargâh komutanı 15 günlük Madras Mail gazetesi verilmesini onaylamış, bu gazetenin düzenli bir şekilde esirlere verilmesini sağlamıştı. Yerine geçen son karargâh komutanı dört beş ay süreyle gazeteyi verdikten sonra erlere haber sızdırıldığını gerekçe göstererek gazeteyi göndermemek ve bazı sütun ve yapraklarını çıkarıp göndermek gibi uygun olmayan hareketlerde bulunmaktadır. Tercümanlar da, aksine gelen Ermeni gazetelerinden aktardıkları İstanbul'un durumu, Osmanlı ülkesinin bölünmesi, yönetiminin kontrol altında tutulması gibi söylentilerden birçok iğrenç haberler yapıp esirleri incitmişlerdir¹¹”.*

Basının önemini propaganda açısından oldukça iyi kavrayan savaşan devletler esirler üzerinde kendi propagandalarını yapmak amacıyla birtakım esir gazeteleri çıkarmışlardır. Almanya oluşturduğu Şark İstihbarat Birimi (NFO) vasıtasıyla İtilaf devletleri tarafında savaşan Müslüman esirleri topladığı kamplarda İslam birliğine vurgu yapan yayımlar hazırlayıp dağıtırken¹², bir benzerinin de Rusya'daki Müslüman savaş esirlerine uygulandığı görülmüştür¹³. Mustafa Suphi'nin çıkardığı Yeni Dünya adlı gazete bunlardan biridir. Türk esirler arasında Bolşevik propagandası yapmak amacıyla Yeni Dünya'yı çıkaran Mustafa Suphi yaptığı çalışmalar neticesinde yaklaşık bin kişiden oluşan Türk Kızıl Alayı'nı oluşturmayı başarma-

¹¹ Cemalettin Taşkiran, **Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirler**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s.113.

¹² Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampı (1914-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.107.

¹³ Ali Asker, “Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler”, **1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, 20-21 Kasım 2014 İstanbul, s.567.

sının yanı sıra 20 Türk savaş esiriyle Bakü'de Türk Komünist Partisi'ni kurmayı başarmıştır¹⁴. Yine benzer bir durum Türkiye'deki esirler için geçerli olup, kamplardaki esirlerin İstanbul'da Fransızca yayımlanan "Hilal" gazetesine abone olmalarına izin verilmiştir¹⁵. Devletlerarası hukukun birinci şartı olan mütekebbiliyet savaş esirlerinin durumları için de geçerlidir. Türk savaş esirlerinin gazete ve dergi okuma ve yayımlama faaliyetlerini sürdürmeleri gibi Türkiye'deki itilaf devletleri mensupları da benzer faaliyetler yürütme hakkına sahipti. Üsera talimatnamesi gereği sansürden geçen gazete, dergi ve kitapların okunmasına izin verilmiştir¹⁶.

Esirlerin en büyük bilgi kaynağının gazeteler olduğu yapılan çalışmalardan ve yayımlanan esaret hatıralarından anlaşılmaktadır. Türk savaş esirleri dünyanın dört bir yanındaki esir kamplarında çeşitli adlarda birçok gazete yayımlayarak esaret basının ortaya çıkmasına büyük bir katkıda bulunarak Türk basın tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında çıkan esir gazetelerinden tespit edebildiklerimiz ve çıkarıldığı kamplar ise şunlardır: Thatmyo'da İravadi, Heliopolis'te Güvercin, Bellary'de Püsküllü Bela, Köpük, Tulû, Kara Günler, Kazan'da Şimal Yağı ve Kurultay, Ufa'da Altay, Malaşovodom'da Niyet¹⁷, Krasnoyarsk'da Vaveyla ve

¹⁴ Taşkiran, a.g.e., s.324.

¹⁵ Özçelik, a.g.e., s.86.

¹⁶ Esir kamplarındaki Rus komutanların bu yöndeki bir talebini yanıtlayan Menzil Müfettişliği 16 Ekim 1916'da esir subay ve erlerin gazete çıkarmalarında, bunu tercümanlar vasıtasıyla çoğaltılmasında ve dağıtılmasında herhangi bir sakınca olmadığını belirtmiştir. **ATASE BDH, KI.2438, D.135, F.36-12(s.24)**'ten aktaran Nebahat Oran Arslan, **I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İade-leri**, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s.141.

¹⁷ Mehmet Asaf Bey gazetenin çıkış hikayesini şu sözlerle anlatmıştır: "Arkadaşlardan genç bir ormancı ile birleşerek, esirler muhitinde okunmak üzere Türkçe bir gazete çıkarmaya karar verdik. Gazeteyi basmak için bir şapirografımız (Daktiloda, mumlu kâğıda karbon şeritsiz olarak yazılan yazıyı ispirotolu çoğaltma tekniğiyle basan ve elle çalıştırılan makine) yoktu. El ile yazıp esir kamplarının sayısına göre karbon kağıdı ile teksir etmek suretiyle işe başladık. Önce kamplara birer beyanname yollayıp yazı göndermelerini rica ettik. Teşebbüsümüz alaka görerek her evden çeşitli konularda yazılar gelmeye başladı. Gazetemiz bir vilayet gazetesi hacminde iki yapraktan

Kurtuluş¹⁸, Burma'da Ne Münasebet¹⁹, Tan, Yarın, Nilüfer²⁰, Hilal, Ocak, İzmir, Nasreddin Hoca, Sada, Zincir, Türk Varlığı, Esaret Albümü Seydibeşir'de, Esaret, Tıraş, Karikatür, Tetebbû, Tan, Badiye Kuveysna'da, Kafes, Işık, Kızıl Elma, Garnizon gazeteleri de Turah esir kampında çıkarılmıştır²¹. Bu gazetelerin ortak özelliği ise elle yazılıp çoğaltılmalarıdır. Verilen haberlerden, Türk askerlerinin çoğunun kampta okuma-yazma, yabancı dil ve musiki gibi kurslara devam ettiği anlaşılmaktadır. İçerikler incelendiğinde genel olarak şiirler, haberler, sosyo-kültürel yazıların ve karikatürlerin bulunduğu bu gazeteler elle çoğaltılarak çevre kamplara dağıtılmıştır²².

Türk Varlığı Mecmuası ve Yayın Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nun İngilizlerle giriştiği mücadele kapsamında esir düşen asker ve sivil binlerce kişi, üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak nitelenen Büyük Britanya Krallığı'nın dünyanın dört bir köşesindeki esir kamplarına dağıtıldı. Hindistan'dan Mısır'a, Malta'dan İngiltere'ye kadar geniş bir

ibaret ve haftalık. Gelen yazılar konularının önemine göre sıraya konuluyordu. Gazeteye verilecek isim beni hayli düşündürdü. Geçirdiğimiz hayata uygun düşen bir isim olmasını istiyordum. Nihayet Rusça yok, mevcut değil anlamlarına gelen Niyet kelimesini tercih ettim. Bu kelime bütün esirlik hayatımızın bir özetini teşkil ediyordu..." Murat Cebecioğlu, **Mehmet Asaf Bey'in Hatıraları Sarıkamış'tan Volga Kuyularına**, Berikan Yay., Ankara, 2007, s.180-181.

¹⁸ Bu gazetenin içeriğinde anavatandan haberler, savaş haberleri, Orta Asya etnografyası ve Türklerin tarihi hakkında makaleler yer almıştır. Taşkiran, a.g.e., s.322.

¹⁹Ergun Hiçyılmaz, **Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısınız?**, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2002, s.193-195. Mahmut Akkor, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s.195-196.

²⁰ Nilüfer'in çıkış amacı şu şekilde ifade edilmiştir: "Tel örgü dâhilinde geçen hayata biraz çeşni vermek ve en mühimi yaşanan tarihi günlere ait fikri bir intiba ve vesika kazandırmak."

²¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA İstanbul 2006, s.287; M. Bülent Varlık, "Esaret Gazeteleri", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S 199, Temmuz 2000, ss.26-29.

²² Taşkiran, a.g.e., s.152.

coğrafyaya dağılan Türk savaş esirlerinden bir kısmı en büyük kamplardan biri olan Mısır'daki Seydibeşir kampında tutulmakta idi. Türk esirlerin en çok bulunduğu Mısır'da Seydibeşir kampından başka Kui Sina, Zekazik, Tora, Telil Bekir, Helipolis ve Bilbis kampları sayıları altı bine yakın olduğu düşünülen Türk subayı yaşamaktaydı. Kampta tutulan Türk esirler burada kaldıkları süre zarfında çeşitli yayım faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bunlardan biri olan Türk Varlığı, 1919 yılı içerisinde bu kampta yayım hayatına başlamıştır. İlk sayısının ne zaman çıktığını tam olarak tespit edemediğimiz Türk Varlığı'nı değerlendirebilmek için elimizde yalnızca 24, 25, 27, 28, 29 ve 30. Sayıları bulunmaktadır. Bunlardan 24, 25 ve 27 numaralı sayılar Hoover Enstitüsü Arşivlerinden²³ (Stanford, California), diğer sayılar ise Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı'ndan temin edilmiştir²⁴. 24. Sayının tarihi 15 Kanunsani 1336/15 Ocak 1920'dir. Bu veriden yola çıkıldığında ve mecmuanın aksamadan, düzenli olarak çıktığı düşünüldüğünde ilk sayısının Şubat 1919 içerisinde yayımlandığı söylenebilir. 1919 yılı içerisinde çıkarılmaya başlandığı fikrini güçlendiren bir diğer delil de Ahmet Altınay'ın "Katran Kazanında Strelize-Bir Türk Subayının İngiliz Esir Kampında Üç Yılı" başlığıyla yayımlanan günlüğüdür. Altınay günlüğünün 17 Aralık 1919 tarihli sayfasında Mesai-yi Fikriyye'nin lağvedilerek yerine Türk Varlığı'nın yayımlanmaya başlandığını belirtmiştir²⁵. Ancak burada bir başka soru karşımıza çıkar. Altınay'ın belirttiği 1919 yılının sonlarında Türk Varlığı'nın çıkarıldığı bilgisi ile elimizdeki sayıların tarihleri arasında bir tutarsızlık oluşmaktadır. Bu farkın temel sebebi dergi haberleri içinde yaptığımız tarama esnasında kısmen de olsa anlaşılabilmiştir. 20 Ocak 1920 tarihli

²³ **Hoover Institute Archives**, Dagdeviren Collection, Box.26, AII 3b.

²⁴ Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Katalog Kodu: 1221 S.Ö. Katalog açıklamasında: Türk Varlığı 15 günlük, İskenderiye 1917 bilgisi verilmektedir.

²⁵ Ahmet Altınay, Katran Kazanında Strelize-Bir Türk Subayının İngiliz Esir Kampında Üç Yılı, Tarih-Düşünce Kitapları, İstanbul, 2006, s.101.

24.sayı'da "Tanrının Yardımı" başlıklı küçük bir haber yer almaktadır. Bu haberde Türk Varlığı'nın "Hilal" ve "Öğüd Birliği" adı altında birinci karargahda büyük umutlarla başladığı yayım hayatının çıkarılan zorluklar nedeniyle ilk üç sayıdan sonra kesintiye uğradığı, bu sebeple dördüncü karargahda aynı duygularla yeni bir yayım olarak doğduğu ifade edilmektedir²⁶. Fakat derginin mevcut sayılarının künyesinde "Birinci Karargahda çıkar" ibaresinin devam etmesi bu haberdeki ifadeleri yoruma açık bırakmaktadır.

Derginin eldeki mevcut sayıları incelendiğinde kapak hariç 16 sayfa halinde çıkarıldığı görülmektedir²⁷. Kapağın ortasında ay-yıldız içerisinde derginin adı yer alırken, sayfa kenarları şeritler halinde süslenerek en üst satır ortasında "Türk Varlığı Kütüphanesi", en alt satır ortasında ise "İskenderiye-Seydibeşir 1336" yazmaktadır. Derginin ilk sayfasının tam ortasında yine kapakta olduğu şekliyle ay-yıldız üzerinde "Türk Varlığı" ibaresi yer alırken, bu ibarenin sağında "Vazife: Gençliğe Hidemat ve yayım tarihi", solunda ise "Gaye: Türklüğün Yaşaması ve sayı" bilgisi verilmektedir. Logonun altında ise; "Birinci Karargahda Her On Beş Günde Bir Çıkar" yazmaktadır. Derginin ilk makalesinin üstünde, künyesinin hemen altında o sayının içeriğine yer verilmiştir.

Türk Varlığı'nın içeriğinde; sağlık, spor, siyaset, din, edebiyat, ekonomi, aktüel haberler ve genellikle tercümelere oluşan tefrikalar bulunmaktadır. Çıkan yazılara genel olarak bakıldığında şiir, hikâye gibi edebî metinlerin yoğunlukta olduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır.

Türk Varlığı'nın yazar kadrosu açısından birçok esir yayımına kıyasla daha zengin olduğu söylenebilir. Bu tür yayımlar genellikle bir veya iki şahsın etrafında hayat bulurken Türk Varlığı'nda birçok

²⁶ "Tanrının Yardımı", **Türk Varlığı**, 20 Kanunsani 1336 (20 Ocak 1920), S 24, s.258.

²⁷ Dergi, sayfalarını 25.sayıya kadar sürekli numaralandırmış, 25.sayıdan itibaren her sayıda sayfa numaraları baştan verilmiştir(1-16 gibi). Bu usulde son numaralanan 24. sayı 243 ile 258. sayfaları içermektedir.

isim göze çarpar. Makale, tefrika, tercüme, şiir vb yazı türlerindeki eserlerin altında şu isimlerin imzaları bulunmaktadır: Halid Rıfkı, Haşim Tekin, Kadızade İ. Hakkı, Halid Şadi, Doktor Binbaşı İbrahim, Erdoğan Bey, Sinan Hamid, Abdullah Bey(Tercüman), Hilmi Bey (Tercüman), Nezgioğullarından M., Naci Senç(?), Halid Hürrem, Hüsnü Altay, Ali Kemal ve Beyazıd. Bu isimlerden hangilerinin mahlas, hangilerinin gerçek isimleri olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bu yazarlar arasında mecmuanın daimi isimleri Halid, Rıfkı, Haşim Tekin ve Halid Hürrem'dir. Bu üç ismin mevcut sayıların tümünde çeşitli konularda yazıları olmakla beraber diğer isimler dönem dönem katkılarda bulunmuşlardır. Türk Varlığı'nın başyazılarının çoğunu da Halid Rıfkı'nın kaleme aldığı görülmektedir. Bu ismin aynı zamanda bu kampta yayımlanan bir diğer gazete olan Yarın Gazetesini çıkardığı da bilinmektedir. Öte yandan Altınay'ın günlüğündeki ifadelerden Halid Rıfkı'nın kampta çeşitli konferanslar verdiğini de öğrenmekteyiz²⁸. Ayrıca yukarıda ismi geçen Hilmi Bey'in şayet bir isim benzerliği söz konusu değilse Esaret Albümü ve Nilüfer Gazetesinde karikatüristlik yapan Hilmi Bey'le aynı kişi olduğu düşünülebilir. Türk Varlığı'na yazı ve çizimleriyle katkıda bulunan isimlerin diğer kamplarda yayımlanan gazete ve dergilerden çok olmasının bir sebebi de kanaatimizce bilhassa Seydibeşir Kampı'nda esaret döneminde yayımlandığı tespit edilen 21 farklı yayımın olmasıdır²⁹. Diğer gazete ve dergiler incelendiğinde eli kalem tutan bu isimlerle başka yayımlarda da karşılaşma ihtimali yüksektir.

Şapolyo, dünya ve Türk basın tarihini değerlendirdiği çalışmasında gazetecilik faaliyetlerini dörde ayırır. Bunlar; haber, fikir, parti ve rejim gazeteciliğidir. "Hürriyet, milliyet ve demokrasi fikirlerinin

²⁸ Altınay, a.g.e., s.110.

²⁹ Siyasî, fikrî ve sosyo-psikolojik yönlerden incelenmeye değer olan Mısır'da yayımlanan 21 esir gazetesi genel olarak incelendiğinde esir kamplarında aktif bir sosyal hayatın canlı tutulmaya çalışıldığı, milli duyguları canlı, maneviyatı yüksek tutma gayretinde oldukları ilk bakışta tespit edilebilmektedir. İhsanoğlu, a.g.e., s.300.

hâkim olduğu, sosyal, ekonomik ve felsefi problemlerin müdafaalarının yapıldığı” gazetecilik türü olan fikir gazeteciliği kavramı, değerlendirilmekte olduğumuz Türk Varlığı için de geçerlidir³⁰. Derginin ilk sayısının çıkış tarihi ile ilgili bilgilerimiz kısıtlı olsa da 26 Temmuz 1920 tarihinde çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir haber bu konudaki eksiklerimizi kısmen de olsa gidermektedir. Haberde ifade edildiğine göre Türk Varlığı'nın ilk sayısı da dâhil birkaç nüshası Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gönderilmiştir. Gazete, Türk Varlığı'nın İstanbul'da yayımlanan dergilerle eşdeğer kaliteye sahip olduğunu, içeriğinde şair ve mütefekkir gençlerin yer aldığını dolayısıyla milli varlığın edebi cereyanlarla başladığı sözünü doğrularcasına Türklüğe ciddi katkıları olduğunun altını çizmiştir. Haberde en dikkat çekici husus ise ilk sayıdaki mukaddimenin aynen verilmiş olmasıdır: “*Türk varlığı burada da göründü! Çıktı! Hem bir ümit menbaı, sönmez ebedi bir nur olarak*³¹.”

Dergide yayımlanan başyazılar hem fikir gazeteciliği hem de taşıdığı milli ruh çerçevesinde değerlendirilmelidir. 1920 yılının ilk sayısında Karatug imzalı başyazıda 1919 yılının genel bir muhasebesi yapılarak 1920 yılından beklentiler dile getirilmiştir. Bir önceki yıla barışın sağlanması yönünde büyük ümitlerle girildiğini belirten yazar, ancak çok fazla zaman geçmeden ihtiraslar, kanlı emeller ve garazlar nedeniyle hayal kırıklığına uğrandığını, “Artık bize istikbal bir heyula-yı pür-hal!” ifadesinin Türklerde yaygınlık kazanarak, 1919 Temmuz’unda “yaşamağa müstehak değilsiniz” noktasına gelindiğini belirtmiştir. Bu aşamada yazar ülkenin batısındaki ümitsizliğin doğuda, Mustafa Kemal Paşa’yı kastederek, yerini yeni bir heyecana bıraktığını ifade eder. Öte yandan Türklerin “istirdat-ı hak müddei-

³⁰ Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1967, s.6-7.

³¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Temmuz 1336(1920)’den aktaran **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I**, Yay.Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yay. İstanbul, 1981, s.319-320.

yatından” vazgeçmeden çalışmalarına ciddiyetle devam ettiğini belirten yazar, beklentilerin karşılanmadığını vurgulamıştır. Oldukça edebi bir dil kullanan yazar, 1919 senesinin Türklere karşı kötü niyetli yaklaşımının “arkasından üç tanecik taş savurmakla” kovalandığını, Türklerin diğer milletlere nazaran yaşama haklarını tasdik ettirdiklerini, iki yıl arasındaki temel farklılığın ise “ahval-i ruhiyemizin bugünkü yüksekliği” olduğunu belirtir. Türk milletinin psikolojisindeki değişikliği de şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bugün yaşamağı çok arzu idenlerimiz yurdunu evvelki kadar kesif bulutlarla örtülmüş değil; onu ancak acısını unutmak isteyen bir genç ana gibi görüyorlar. Evet, şuna büyük bir ümitle kanıyız ki Türkiye yaşayacaktır*”. Şarkta yükselen yeni umutlara işaret edilen yazıda; “*İstihkakımızı, hürriyetnamenizi almadan çekilmeyiniz! Emin olunuz ki: Türkiyeli girdaplı noktaları çoktan geride bıraktınız*” diyerek mücadelenin sonuna kadar sürdürülmesi gerektiğini, alemi İslam üzerine çökmek isteyen kara bulutların Türkiye üzerinden kabardığını, amaca ulaşmak için azimle, yekvücut halde çalışmak gerektiğini ifade etmiştir³².

Bu makalenin akabinde “Gaye: Türk Gençlerine” başlığıyla yayımlanan ve Ali Kemal Bey’in imzasını taşıyan makalede; teşebbüste bulunmanın başarının ilk adımı olduğu sözünün doğru fakat eksik bir ikaz olduğunu ifade edilirken, muntazam bir program ve muayyen bir hedefi olmayan teşebbüslerin akamete uğrayacağı uyarısında bulunulur. Düşünmeden atılan adımların insanları “muvassıl yollara değil, dehşetengiz kuyulara, dikenli çukurlara” sürükleyeceğini belirten yazar, plansız, programsız girişilen işlerin mukadderat denilerek geçiştirilemeyeceğini, bu düşünce tarzında olanların manevi bir sırınga kullanarak kendilerini uyuşturduklarını belirtir. Ülkenin başına gelen felaketlerin bu düşünce yapısından kaynaklandığını ifade eden Ali Kemal, bunun karanlığa yumruk sallamaktan farksız olduğunu ve “*Tarih en hurde teferruatından en ince noktalarına kadar hakikati, vukuatın şeklini kaydedecektir. Biz ancak şurasını işaret edelim: Hatayı, hata*

³² **Türk Varlığı**, S 24, 15 Kanunsani 1336 (15 Ocak 1920), s.243-244.

kabul etmemek en büyük hatayı irtikab itmektir” sözleriyle gençleri uyar-
mıştı.

Türk Varlığı'nda çıkan en ilginç başyazılardan biri de “Turan Neresi? -1” başlıklı makaledir. Seri halinde yazıldığı anlaşılan makale derginin 30. ve elimizdeki mevcut son sayısı olduğundan yazarının kim olduğu tespit edilememiştir. Turancılık fikrinin sert bir şekilde eleştirildiği makalede; insanların her ortaya atılan yeni fikre düşünmeden, ölçüp biçmeden atılmaya meyilli oldukları şu sözlerle eleştirilmiştir: *“Yazık ki henüz fikrin, muhakemenin hatta mantığın nüfuzu altına girmiş bir benliğe malik değiliz. Şahsi varlığımızda kolaycacak bükülebi- len bir yumuşaklık istenildiği istikamete sürüklenebilen acıklı bir zavallılık var. Her birimiz beşikten mezara giden yol üzerinde tıpkı akıntıya kapılmış saman çöpleri gibi şuursuz bir yürüyüşe akıp gidiyoruz. Bilmem ki kulaklarımızla gözlerimizin topladığı intibaları hangi gün fikrin mihenk taşına vurduktan sonra iman defterine kaydetmeğe başladığımız hangi güne kadar işit- tiklerimize harici tesirler olmadan evvela daha doğrusu körü körüne kesil- mekle kendimizi avutacağız?”*

Son on, on beş yıllık bir geçmişi olduğu belirtilen Turan kelime-
sinin önceleri şair divanlarında İran kelimesine karşılık kafiye sever
hececiler tarafından kullanıldığı ifade edilen yazıda, belki de Kaf
Dağı'nın arkasında olduğu düşünülen Turan'ın peşine düşen kişiler
Amerika'da “hayat suyu”³³nu arayan Avrupalı kâşiflere benzetilmiş-
tir. Turan kavramını ilk gündeme getirenin Ziya Gökalp Bey mi
yoksa “çarşafli edibe”³⁴ mi olduğunu soran yazar bu kişileri “hayal

³³ İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevi su. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Ab-ı Hayat”, **TDVİA**, C 1, ss.1-3.

³⁴ Yazarın burada belirttiği kişi Halide Edip Adıvar'dır. Adıvar'ın 1912 yılında Tanin'de tefrikalar şeklinde yayınlamış olduğu, 1913 yılında da kitap olarak basılan Yeni Turan adlı kitabına gönderme yapılmaktadır. Hakkında bkz.: Cengiz Karataş, “Turancılık Mefkuresi Bağlamında Halide Edib'in Yeni Turan'ına Dair”, **A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi**, S 20(1), 2013, ss.39-52; Türkan Gözütok, “Yeni Turan'da Kimlik Sorunu”, **Turkish Studies**, Vol.5/2, Spring 2010, ss.410-448; Veysel Şahin, “Halide Edip Adıvar'ın Yeni Turan Romanını Yeniden Anlam(landırma)”, **Erdem**, 2013, S 64,

yolcusu” olarak tanımlar. Gökalp’in “*Vatan ne Türkiye’dir bize ne Türkistan, vatan büyük ve müebbed bir ülkedir Turan*” sözünü de eleştiren yazar bu yaklaşımı geceleri bahçedeki havuza yansıyan kameri kucaklamak isteyen ve bu nedenle boğulan kişiye benzeterek “*Sende ucu bucağı olmayan Turan yolunda öylece tükenip gideceksin*” demiştir.³⁵

Türk Varlığı mecmuasında siyasi ve sosyal içerikli makalelerin yanı sıra birçok şiirin de yayımlandığını görmekteyiz. Bu şiirler ve yazarları şunlardır: 24.sayıda Vatan Kaygusu(Haşim Tekin), Çoban(M. Bayezid); 25.sayıda Felaket İçinde Teselli (Ziya Gökalp), Gençlik (Haşim Tekin), Nil’e Hitab (Kahizade İsmail Hakkı), Dirilen Zavallılara (Haşim Tekin), 27.sayıda Fecr (Kahizade İsmail Hakkı), Yas Tutma (Halid Şadi), 28.sayıda Besleme (Haşim Tekin), Hazandan Bahara (Kahizade İsmail Hakkı), 29.sayıda Türk’ün Sesi (Ertuğrul Nihad).

Şiirlerin çoğunda vatan sevgisi ve hasreti dile getirilirken, bunlar esaret hayatındaki psikolojiyi yansıması bakımından önemlidir. Yayımlanan şiirler arasında en ilgi çekici olanı Ziya Gökalp’in 16 Teşri-nievvel 1335 (16 Ekim 1919)’de Malta’da esir iken yazmış olduğu “Çobanla Bülbül” şiirdir. Ancak bu şiir Türk Varlığı’nda “Felaket İçinde Teselli” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu şiir Ziya Gökalp’in düşün dünyasında yaşanan değişikliği de yansıması bakımından önemli kabul edilmektedir.

ss.103-122; Olcay Öner toy, “Halide Edib’in Yeni Turan’ı ve Ziya Gökalp”, **Türkoloji Dergisi**, II(1), 1965, ss.251-258.

³⁵ “Turan Neresi? I”, **Türk Varlığı**, 15 Nisan 1336 (15 Nisan 1920), S 30, s.1-2.

Felaket İçinde Teselli (Çobanla Bülbül)³⁶

Çoban kaval çaldı sordu bülbüle:
Sürülerim hani, ovan nerede?
Bülbül sordu boynu bükük bir güle:
Şarkılarım hani yuvam nerede?
Ağla çoban ağla, ovan kalmadı,
Gözyaşı dök bülbül, yuvan kalmadı.

**

Çoban dedi ülkeler hep gitse de
Kopmaz benden Anadolu ülkesi,
Bülbül dedi: Düşman haset etse de
İstanbul'da şakıyacak Türk sesi!
Çalış çoban çalış kurtar öz yurdu!
Şairlerden topla bülbül bir ordu!

**

Çoban dedi: Edirne'den ta Van'a
Erzurum'a kadar benim mülklerim
Bülbül dedi: İzmir, Maraş, Adana,
İskenderun, Kerkük en saf Türklerim!
Sarıl çoban sarıl mülkü bırakma!
Yad elinde bülbül Türk'ü bırakma!

**

³⁶ Ziya Gökalp, "Felaket İçinde Teselli", **Türk Varlığı**, 1 Şubat 1336 (1 Şubat 1920), S.25, s.2. Bu şiir ilk defa Ocak 1920'de imzasız olarak İstanbul'da Birinci Kıt-
tap'ta yayınlanmıştır. Nesrin Karaca, "Ziya Gökalp'in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir
Dökümü", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, 1990, s.119.

*Çoban dedi: "Sürülerim hep kaçsa
 Bir sürüm var kaçmaz adı Türk ili!"
 Bülbül dedi: "Şarkı ölsün yok tasa;
 Türkülerim yaşar, söyler halk dili!"
 Yalvar çoban, yalvar ilin kurtulsun!
 Dile Hak'dan, bülbül dilin kurtulsun!"*

Ertuğrul Nihad imzalı "Türk'ün Sesi" başlıklı bir başka şiirde de yaşanan bütün acılara rağmen yeşeren umutların izlerine rastlamak mümkündür. Tarihten verdiği referanslarla milli duygulara hitap ederek ifadelerini güçlendiren şair aşağıdaki dizeleri sıralamıştır³⁷:

*Türküme, elimde altı asırlık celadetin
 Artık kırık ve paslı duran bir nişanı var;
 Göğsümde pek derin yaralardan sızan, akan
 Kanlar bütün mefahir-i mazimi hırpaladı.*

**

*Türküme önümde tahtı yıkılmış sarayların
 Göklerle hasbihal ediyorken harabesi
 Solgun ışıklarında şu elmaslı ayların
 Niçin yavaş yavaş yıkıyor Türklüğün neslini?*

*Ben gür sesimle altı asırlık uzak yakın
 Her yerde ihtişamımı sürdüm, ve topladım;
 Gezdikçe beldelerde, ufuklarda hür adım
 Ettim siyah ufukları tarac için akın.*

³⁷ Ertuğrul Nihad, "Türk'ün Sesi", **Türk Varlığı**, 1 Nisan 1336 (1 Nisan 1920), S 29, s.12.

*Ey yurdumun yeşil çimenlerinin sinesindeki
Hakan benizli Türkün asil oğlu duy beni;
Bir mavi asumana bakan pek güzel gözün
İnşad için mi döndü semaya, hitabeni*

*Sen şimdi ya uzakta dağılmış koyunların
Yeisiyle ağlayan çobana benzedin. Fakat!
Baygın kaval sesiyle bugün ağladıkça sen
Elbet şu mavi gök yaratır bir büyük kanât*

*Gel kardeşim şu hasta kollara yaslan ve söyle ki,
Baygın nazarlarında ne der ağlayan ögim
Kalbinde hangi bir emelin iştiyaki var,
Sultan gözünde böyle siyah gölge istemem.*

*Gel söyle hangi derdine hangi deva gerek,
Artık yakışmıyor o gözle kalbe inlemek.
Ağlatmak istemem seni gel kardeşim yeter
Artık yeter dudaklarında şu (-----) teraneler.*

Derginin içeriğini genişletmek ve ilgi çekici konulara dikkatleri çekmek adına çeşitli dillerden tercüme edilen eserler tefrikalar halinde yayımlanmıştır. Bunlar arasında; “Atalar Menakıbından: Cengiz Han”, “Milyonlarca Aile Bir Fabrikada”, “İkinci Koca”, “Amerikan Ticaret Âlemi Krallarından Birisinin Küçük Hikâyesi ve Dünyanın En Cesim Bir Binası”, “Bir İhtilalcinin Sözleri” gibi eserler bunlar arasında sayılabilir. Öte yandan aktüel haber ve yazılar arasında “Terbiye-i Etfal” ve “Kadın ve Kadınlık” konularında yazı dizileri yayımlanmıştır.

Türk Varlığı'nın mevcut sayıları içinde dikkatleri çeken bir diğer haber başlığı ise spor haberleridir. Kamplarda yapılan spor müsaba-

kalarından ve dünyanın başka yerlerindeki spor olaylarından haberler veren mecmuada boks, futbol ve kayak yarışları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Verilen haberlerden edinilen bilgilere göre kampın çeşitli kısımlarında esirlerin kendi aralarında takımlar kurdukları ve maçlar organize ettiklerini öğrenmekteyiz. Burada Hilal ve Terakki adında iki farklı kulübün var olduğu görülmektedir³⁸. Kampta ilgi duyulan bir diğer spor dalının ise verilen iki farklı habere dayanarak boks olduğunu söylemek mümkün. Dünyanın en önemli boks organizasyonlarına yer verilen haberler büyük ihtimalle kampa gelen yabancı gazetelerden çevrilerek okuyucuya aktarılmıştır³⁹. Hilal ve Terakki futbol kulüplerinin düzenlemiş oldukları bir müsamerede İzzet ve İsmail Hakkı Beylerin bir boks maçı yaptıkları da verilen haberler arasındadır⁴⁰. Çeviri spor haberlerinden bir diğeri de kayak yarışlarıdır. İngiltere’de yapılan Oxford-Cambridge kayak yarışlarının ezeli rekabetinin konu edildiği haberde iki takım arasındaki mücadelenin son durumu okuyucuya aktarılmıştır⁴¹.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı süresince yüz binlerce asker ve sivil dünyanın dört bir tarafında esaret hayatı yaşamıştır. Kimileri daha yaşanabilir coğrafyalarda ve daha insani şartlarda bu süreci atlatırken, kimileri de daha zor şartlara tabi olmuşlardır. Hangi şartlar altında olursa olsun yaşam mücadelesi veren savaş esirlerinin dünyanın dört bir yanındaki kamplarda yaptıkları ortak etkinliklerden biri de hangi milletten olursa olsun gazete ve dergiler çıkarmaktır. Savaş sırasında İngilizlere, Fransızlara ve Ruslara esir düşen Türkler de bu yayım faaliyetinden geri kalmayarak Sibirya’dan Mısır’a, Burma’dan Malta’ya kadar buldukları bütün coğrafyalarda

³⁸ “Bu Hafta B Kampında İcra Edilen Mühim Bir Futbol Müsabakası”, **Türk Varlığı**, 15 Mart 1336 (15 Mart 1920), S.28, s.15.

³⁹ “Garb Spor Hayatında Boks”, **Türk Varlığı**, 1 Nisan 1336 (1 Nisan 1920), S.29, s.15-16; **Türk Varlığı**, 15 Nisan 1336 (15 Nisan 1920), S.30, s.15.

⁴⁰ “Kampımızda Boks”, **Türk Varlığı**, 15 Nisan 1336 (15 Nisan 1920), S.30, s.16.

⁴¹ “Kayık Yarışları”, **Türk Varlığı**, 15 Nisan 1336 (15 Nisan 1920), S.30, s.16.

çeşitli adlarda onlarca gazete ve dergi yayımlamıştır. Bu yayımların öneminin kavranması ve kamplarda yaşayan esirlerin haber alma ihtiyacının ne derecede olduğunu anlaşılabilmesi için Rusya'daki savaş esirlerinden Mehmet Asaf Bey'in şu sözleri açıklayıcıdır: “*Dış alemle maddi bağımız kesikti. Bu alemle manevi sahada olsun ilgi kurmak, uğradığımız ümitsizlik ve bezginliğin hafiflemesine yardımcı olabilirdi. Bu ilgiyi temin edecek tek vasıta da etüdler ve edebi çalışmalar idi*”⁴².” Bu çalışmada esaret basınının bir parçası olan ve Mısır'daki Seydibeşir esir kampında yayımlanan Türk Varlığı mecmuası mevcut sayılar dairesinde değerlendirilmiştir.

1919-1920 yılları arasında yayımlanan mecmua, geniş içeriği ve yazar kadrosuyla dikkati çekerken, dil ve üslup açısından yoğun edebi bir dilin kullanıldığı söylenilebilir. Bir esaret yayımı olması nedeniyle bazı makalelerde bu yönün biraz aşırıya kaçtığını düşündürse de hitap ettiği kesimin entelektüel seviyesini yansıtması bakımından değerlidir. Başyazı ve makalelerde milliyetçilik vurgusunun sıklıkla yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Esaret hayatının getirdiği psikoloji, son 10 yıldır yaşanan sürekli savaş hali ve gelinen siyasi durumun bunu kaçınılmaz kıldığı düşünülebilir. Milliyetçi bir kimliği olmakla beraber bir taraftan Turancılığı kıyasıya eleştiren bir yayım olan Türk Varlığı, diğer taraftan da bu fikrin mimarı olan Ziya Gökalp'in Malta'dan gönderdiği şiirlerini de yayımlamaktan geri durmamıştır. Şiir ve edebi türlerde memleket hasreti ve vatan sevgisi temalarının sıklıkla işlendiği görülmektedir. Yayımın ulaştığı esirlere spor ve kültürel konulardan da haberler veren mecmua bu yönüyle kamplardaki sosyal hayata dair bilgilerin günümüze ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Esirlerin moral-motivasyonunun, vatan sevgisinin diri tutulması ve umutsuzluğa kapılmaması açısından dergide çıkan yazıların öneminin büyük olduğu söylenebilir. Öte yandan kamplardaki bin bir zorlu yaşam mücadelesi içerisinde Türk esirlerin

⁴² Murat Cebecioğlu, Mehmet Asaf Bey'in Hatıraları Sarıkamış'tan Volga Kıyısına, Berikan Yay., Ankara, 2007, s.130.

bu tür bir yayımı çıkarma gayretinden geri kalmamaları ve kamplarda Türk Varlığı benzeri birçok gazete ve derginin çıkarılması esir Türk askerlerinin ve sivillerinin sahip olduğu bilgi, görgü ve seciyeyi göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Kağıt yokluğu, ilkel basım teknikleri, bilgi akışının noksanlığı ve sansüre rağmen Türk savaş esirlerinin bu tür faaliyetleri aralıksız sürdürme çabaları kanaatimizce Türk basın tarihinin en şerefli sayfasının esirlere ayrılmasını sağlamıştır. Bilinen 30 sayısından yalnızca 6 adedinin elimizde mevcut olduğu Türk Varlığı'nın diğer sayıları ortaya çıktıkça Türk Basın Tarihindeki yeri daha da sağlamlaşacak ve araştırmacılara yeni bilgiler sunacaktır.

KAYNAKÇA

Türk Varlığı, 24, 25, 27, 28, 29, 30 nolu sayılar.

ALSAN, Zeki Mesud, “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 7, S 3, 1950.

ALTINAY, Ahmet, **Katran Kazanında Strelize-Bir Türk Subayının İngiliz Esir Kampında Üç Yılı, Tarih-Düşünce Kitapları**, İstanbul 2006.

ASKER, Ali, “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler”, **1914’ten 2014’e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, 20-21 Kasım 2014 İstanbul.

CEBECİOĞLU, Murat, **Mehmet Asaf Bey’in Hatıraları Sarıkamış’tan Volga Kıyılarına**, Berikan Yay., Ankara, 2007.

ÇAVDAR, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, İmge Kitabevi, İstanbul 2007.

Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, Yay. Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yay. İstanbul, 1981.

GÖKALP, Ziya, “Felaket İçinde Teselli”, **Türk Varlığı**, 1 Şubat 1336 (1 Şubat 1920), S 25, s.2.

GÖZÜTOK, Türkan, “Yeni Turan’da Kimlik Sorunu”, **Turkish Studies**, Vol.5/2, Spring 2010, ss.410-448.

HİÇYILMAZ, Ergun, **Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?**, Bilge Karınca Yay. İstanbul 2002. Mahmut Akkor, **Birinci Dünya Savaşı’nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA İstanbul, 2006.
- İNÜĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayım Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARACA, Nesrin, “Ziya Gökalp'in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir Dökümü”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, 1990.
- KARATAŞ, Cengiz, “Turancılık Mefkûresi Bağlamında Halide Edib'in Yeni Turan'ına Dair”, **A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi**, S.20(1), 2013, ss.39-52.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yay. İstanbul 1992.
- KON, Kadir, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- NİHAD, Ertuğrul, “Türk'ün Sesi”, **Türk Varlığı**, 1 Nisan 1336 (1 Nisan 1920), S 29, s.12.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Ab-ı Hayat”, **TDVİA**, C 1, ss.1-3.
- ORAN ARSLAN, Nebahat, **I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003.
- ÖNERTOY, Olcay, “Halide Edib'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp”, **Türkoloji Dergisi**, II(1), 1965, ss.251-258.
- ÖZÇELİK, Mücahit, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler**, TTK Yay., Ankara, 2013.
- ŞAHİN, Veysel, “Halide Edip Adıvar'ın Yeni Turan Romanını Yeniden Anlam(landırm)a”, **Erdem**, 2013, S 64, ss.103-122.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1967.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirler**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.

TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

VARLIK, M. Bülent, "Esaret Gazeteleri", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S 199, Temmuz 2000, ss.26-29.

ESKİ HARFLİ JANDARMA DERGİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet ÖZCAN*

ÖZET

Eski harfli jandarma dergilerini ele aldığımız bu bildiriye mesleki süreli yayınlar ve bu çerçevede jandarma dergilerinin basın yayın tarih içindeki yeri değerlendirilecektir. *Jandarma Evamir Mecmuası*, *Jandarma Mecmuası* ve *Jandarma Sadâsı* adlı dergiler ana kaynaklarımızdır. Türk Basın tarihi üzerine yapılan araştırmalarda doğrudan kamuoyu oluşumuna katkıda bulunan ve toplumla ilişkisi kamuoyu üzerinden kurulan gazete ve dergiler daha fazla ilgi çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Gündelik hayatımızı kaçınılmaz bir şekilde etkisi altında bulunduran politik alan ve toplumsal yapının tarihsel izleri süreli yayınların görüntülü görüntüsüz metinleri arasında sessizce bugüne dair ayrıntılar gizlemektedir. Süreli yayınların arasında daha çok meslek mensuplarının ilgisine mazhar olmuş meslekî dergi ve gazeteler bulunmaktadır, fakat bu süreli yayınların politik ve toplumsal olanla ilişkisi teknik formülasyonla örtülü olduğundan araştırmacılara cazip gelecek bir imkân sunmamaktadır. Oysa bu yayınlar muhtevadan ziyade basın tarihi ve ait olduğu kurum veya cemiyetin tarihi içinde değerlendirildiğinde araştırmacının önündeki cazip olmayan görüntüyü kaldıracaktır. Mesela aynı zamanda asker statüsüne haiz genel kolluk sınıfından jandarmanın yayınladığı dergilerin tarihsel bağlam, bağlı olduğu kurumların gelişimi, toplumsal, kültürel değişme ve basın tarihiyle yakından ilişkisi vardır. Bildirimiz bu ilişkileri dikkate alarak dergileri basın tarihi ve meslekî tarihleri çerçevesinde bir zemine oturtacaktır.

Anahtar Kelimeler: Meslek Mecmuaları, Jandarma, Jandarma Dergileri, Eski Harfli Mecmualar, Zabtiye

* Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, ÇANKIRI, kitapcigezgin@yahoo.com

AN EVALUATION OF THE GENDARMERIE JOURNALS IN ARABIC SCRIPT

ABSTRACT

In this paper, we discuss the gendarmerie journals in Arabic script and evaluate them within the context of vocational periodicals and the history of the Turkish press. The journals named *Jandarma Evamir Mecmuası* (*The Gendarmerie Decrees Journal*), *Jandarma Mecmuası* (*The Gendarmerie Journal*), and *Jandarma Sadası* (*The Voice of the Gendarmerie*) are our main sources. In the studies of the history of the Turkish Press, newspapers and magazines which directly contributed to the formation of the public opinion and whose relationship with the society was formed through the public opinion attracted more attention, and keeps and keeps doing so. The political space that keeps our daily lives under its inescapable spell and the historical traces of the social structure hides details about today in a silent way among the visual and nonvisual texts of the periodicals. Among the periodicals, the vocational newspapers and magazines have mostly attracted the attention of the professionals of the respective vocations, yet they do not appeal to the researchers because the relationship between these periodicals on the one hand and the political and the social on the other is shrouded in technical formulas. Once these publications are placed within the context of press history, as well as within the histories of the institutions or associations to which they belong, rather than their contents, their relevancy will immediately be grasped. For example, the journals published by the gendarmerie, which was a branch of law enforcement that also had a military character, are closely related to the press history, history of the gendarmerie in Turkey, and the social and cultural change in Turkey. Our paper will situate these journals within the framework of press history and the history of the gendarmerie in Turkey.

Key Words: Vocational Journals, Gendarmerie, Gendarmerie Journals, Turkish Periodicals in Arabic Script, Zabtiye

Giriş

Askerî statülü kolluk kuvveti veya içgüvenlik teşkilatı olarak jandarma 19. yüzyılda Fransa merkezli referanslarıyla ilk olarak Avrupa'da ardından dünyanın birçok ülkesinde ortaya çıkmıştır. Bu tür teşkilatların devlet organizasyonundaki hizmetleri, kurumsal yapıları ve olaylarla ilişkisinin yanı sıra daha çok içe dönük yayıncılık faaliyetleri de bulunmaktadır. Mesela bu bildirinin konusu olan jandarma dergileri bu yayıncılık faaliyetinin ürünüdürler. Bu resmî nitelikli meslekî süreli yayınların meslek mensupları ve meslek mensubu araştırmacılar dışında pek ilgi çektikleri söylenemez. Bu tür yayınlara olan ilgi, ilgili kurumların tarih araştırmalarındaki yeriyile doğru orantılıdır. Dolayısıyla hakkında kapsamlı çalışmaların olmadığı bir araştırma alanına girmiş olduğumuzu belirtmeliyiz.¹ Ayrıca Türk Basın Tarihi çalışmalarında genellikle kamuoyunu etkilemiş gazete ve dergilere yönelik olduğu, mevcut yayınlardan ve YÖK Tez Merkezi katalogunda kayıtlı verilerinden daha iyi anlaşılabilir. Meslekî yayın organları üzerine yapılan çalışmalarda genellikle siyasal toplumsal manzaranın yayın organlarına yansımaları ve basın yayın tarihindeki gelişme dikkate alınmadan hazırlanmış oldukça teknik araştırmalardan oluşmaktadır. Kendi tarihselliğine oturtulmamış yayınlar kronolojik ayrıçaların zaman belirleyiciliği dışında bağlamından koparılmış tarih dışı araştırma nesnelere gibi görünmektedirler. Bu bildiride mümkün olduğu kadar eleştirdiğimiz yöntem ve bakışın dışında kalınacaktır. Yüzyıllık jandarma süreli yayın geleneğinin ilk on beş yılında yayınlanan eski harfli dergiler Osmanlı jandarmasının son yılları, Cumhuriyet jandarmasının ilk yıllarıyla ilişkilidir. Konunun tespiti anlamında yaptığımız girişten sonra bildirimizde meslekî dergilerin doğuşu ve gelişimi basın yayın tarihinin ana hatları çerç-

¹ Jandarma tarihi üzerine araştırmaların Türkiye'deki durumu hakkında bkz. Ahmet Özcan, "Osmanlı Jandarmasının Kuruluşuyla İlgili Bazı Problemler", **Türk Tarihçiliğine Katkılar-Mustafa Kafalı Armağanı**, Editörler: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün, Ankara, 2013, s.153-162.

vesinde ele alınacaktır. Ardından daha çok gündelik hayatta karşılaşılan adli olayları gündemine alan gazete *Vakayî-i Zaptiye*, jandarma umum kumandanlığı tarafından yayımlanan *Jandarma Evâmir Mecmuası*, yalnız üç sayı çıkarılan *Jandarma Sadası* ve Cumhuriyet devrinde yayına başlayan *Jandarma Mecmuası* gibi süreli yayınlar da yine basın tarihi ve meslekî gelişim çerçevesinde değerlendirilecektir. Burada esas hedeflenen meslek mecmuası olarak jandarma dergilerine dikkat çekmektir.

Meslekî Süreli Yayınlar

Gündelik hayatımızı kaçınılmaz bir şekilde etkisi altında bulunduran politik alan ve toplumsal yapının tarihsel izleri süreli yayınların görüntülü, görüntüsüz metinleri arasında sessizce bugüne dair ayrıntılar gizlemektedir. Süreli yayınların arasında daha çok meslek mensuplarının ilgisine mazhar olmuş meslekî dergi ve gazeteler bulunmaktadır. Fakat bunlar politik ve toplumsal olanla ilişkileri teknik formülasyonla örtülü olduğundan pek cazip bir araştırma imkânı sunmamaktadırlar. Esasında herhangi bir kurumun kitap, makale, haber, broşür türünden yayınlarının bibliyografik analizi ilgili kurumun tarihsel süreçteki değişim, gelişim, organizasyon, eğitim, öğretim ve problemlerine dair metin oluşturmamıza yarayacak veriyi sunmaktadır ki bütün bunlar ülkenin genel tarihiyle alakalıdır. İlk mecmua örnekleri ilmî, kültürel, meslekî resmî veya gayri resmî cemiyet ve kurumların yayını olarak görünmektedir.² Osmanlı dönemi meslek mecmualarının altın çağı II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan basın yayın patlamasıyla yaşanmıştır. İlk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi* nin 1831'de yayınlanmasından yaklaşık otuz yıl sonra ilk özel

² İlmî ve Mesleki Cemiyetler için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri**, İstanbul, 1987. İhsanoğlu'nun editörlüğünü yaptığı bu eserde yine adı geçen yazarın yazmış olduğu "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış" adlı makalesinde cemiyet listeleriyle birlikte yayın organlarının da listesi verilmiştir.

Türk gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval* yayınlanmıştı.³ Bu süre içerisinde yayın hayatında biri resmî diğeri yarı resmî olmak üzere iki gazete ve bir mecmua bulunmaktadır. *Vekayi-i Tıbbiye* adlı yarı resmî ve meslekî nitelikli bu mecmua aynı zamanda ilk Türkçe dergi olarak bilinir. Türkçe Fransızca olarak neşredilmiştir. (1265-1848) 1860'lı yıllar gazete ve dergi yayıncılığında ilklerin doğuşudur. *Mecmua-i Fünun* (Muharrem 1279-1861), *Ceride-i Askeriye* (7 Şaban 1280-1863), *Takvim-i Ticaret* Türkçe- Fransızca, (1865) ilk dergilerdir. Bu dönemde jandarma adı henüz kullanılmamakta “asakir-i zabtiye” adıyla bilinmektedir. 1869–1874 arasında 211 sayı yayınlandığı tespit edilen *Vakayi-i Zabtiye* mecmuası ise jandarma ve polis dergilerinin ilk örneği olarak görülebilir. Meslekî dergiler zamanla ziraat, mühendislik, mimarlık, baytarlık, hukuk vs. gibi alanlarda hızla yayılacak ve ilgili kurumların bugünde yayınlanmaya devam eden dijital ve baskı dergilerinin köklerini oluşturacaklardır. Jandarma dergileri benzer görevleri ifa etmelerinden dolayı polis dergileriyle ve askerî statülerinden dolayı askerî mecmualarla hem şekli olarak hem de içerik olarak benzerlik gösterir. Polis mecmualarıyla asayiş olayları, kriminal vakalar ve bunlarla mücadele konusunda yapılanları anlatan içerik birbirine benzer. Sadece kent ve kırla ayrılan sorumluluk alanlarına dair vakalarla birbirinden ayrılır. Bunun yanı sıra jandarmanın askerlikle ilgisi, askerî vazifeleri gibi konular da polisten ayrılan yanlarıyla dergilere yansır. *Vekayi-i Zabtiye* jandarmanın olduğu gibi polisin de ilk süreli yayını sayılabilir. Yalnız II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan jandarma ve polis mecmuaları şekil ve yapı bakımından Cumhuriyet dönemindeki dergileri etkilemiştir. Bu dergiler 20. yüzyıldaki benzer meslek dergilerinin özelliklerini gösterir. Oysa *Vekayi-i Zabtiye* devrin resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'ye benzer bir yapıdadır. *Polis* adıyla 1911-1912 arasında 31 sayı yayımlanan haftalık bir gazete

³ bk. Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2015.

bulunmaktadır.⁴ Mehmed Neşet'in sorumlu müdür olduğu bu gazeteni resmî bir niteliği olduğuna dair giriş kısmında bir bilgi yoktur. *Polis Mecmuası* ise resmî niteliklidir. Bu dergi 15 Temmuz 1329-Teşrin sani 1928 arasında 227 sayı yayımlanmıştır.⁵

Meslek Mecmuları Niçin Yayınlanır?

1875 yılında yayımlanmaya başlayan *Vakit* gazetesi kendini “Her nev’i havadisten bahseder gazetedir”, 1921’de yayımlanan *Varlık* “Milletin uyanmasına çalışır, siyasi, içtimaî, ilmî, edebî gazetedir”; 1296 Nisanı’nda yayımlanan *Vâsit-ı Servet* ise “Fen, ziraat ve baytarlığa hadim şimdilik on beş günde bir neşrolunur ilmî gazetedir” şeklinde tanıtır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür ve gazetelerin kendilerini tanıtmaları dahi yayımlandıkları devirle birlikte ele alındığında bizi farklı açıklama imkânı sunarlar. Burada *Vâsit-ı Servet* birbiriyle ilişkili birkaç mesleği içeren bir muhtevaya sahip görünüyor. Bir fen olarak modern gelişmelerle birlikte düşünülen ziraat ve baytarlık birbiriyle dolaylı olarak ilişkilidir. Gazetenin maksadı bu fenlere dair bir hizmette bulunmaktır. Künyesinde herhangi bir kuruluşla ilişkili olduğuna dair bir işaret yoktur. Başka bir örnek olarak *Polis Mecmuası*’ndaki “Polisin tenvîr-i efkârında ve mesleğin terâkkisine hâdim resmî mecmuadır” ibaresi daha önce belirttiğimiz her mesleki süreli yayının ortak özelliklerini yansıtır. Meslek dergilerinde mesleğin ve meslek memurlarının gelişimine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Esasında bütün meslek mecmualarının yayın amacı bu anlamda birbirine benzer. Mesleğin gelişimine hizmet etmek, problemlerini dile getirmek, meslek mensuplarını eğitmek, onları yeni gelişmelerden haberdar etmek, mensuplar arasında dayanışmayı sağlamaktır. Böylece birkaç işlevi birlikte yürüten özelliklere

⁴ Hasan Duman, **Osmanlı –Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828–1928)**, 2. cilt, Ankara 2000, s.676.

⁵ Bu mecmua hakkında hazırlanmış bir yüksek lisan tezi bulunmaktadır. bk. Ahmet Yeşilyurt, **Polis Mecmuası (1913–1928)’nda Polis ve Cinayet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

sahip olmuşlardır. Bu mecmualar sonraki yıllarda bülten türü yayınlarla benzer içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Böylece yöneticiler amirlerine karşı açık-gizli bir reklam aracı olarak süreli yayınları kullanabilmektedirler.

Jandarma Dergileri

Tanzimat Fermanı'nın ilanının hemen ardından teşkilatlanmaya başlayan zaptiye teşkilatını Osmanlı jandarmasının ilk kuruluş yıllarındaki görünümünü olarak Osmanlı kabul ettiğimizde bugüne kadar geçen süre yaklaşık yüz seksen yılı bulmuştur.⁶ Bugüne vurgu yapmamız jandarma teşkilatının 15 Temmuz 2016'da meydana gelen darbe girişiminin neticesi olarak statü ve bağlılığı konusunda kanun hükmünde kararnameyle geleneksel yapısından çıkarılarak yeniden yapılanmasının tarihsel anlamına dikkat çekmek içindir. Jandarmanın bundan sonraki süreçte yüzyıllık süreli yayın geleneğinin de yapısal ve kavramsal değişikliğe uğrayacağı aşikârdır. Yaklaşık iki asırlık geçmişe sahip bir kurumun tarihsel dönüşüm yaşadığı yeni bir mecraya girişinin hemen ardından hazırlanan bu bildiri farklı bir anlam kazanmıştır. Esasında ilk zaptiyelerin görünümünden bugüne kadar jandarma birçok değişiklikler geçirmiş, özellikle statü ve bağlılık anlamında bağlı olduğu yere göre askerî veya sivil niteliklerinin öne çıktığı farklı nezaret ve bakanlıkların arasında gidiş gelişler yaşamıştır.⁷ Dünyadaki jandarma benzeri kuruluşların askerî statüsünün sivilliğe doğru evrimini gösteren bir yapılanmaya işaret etmektedir. Jandarmanın yaşadığı bu tarihsel dönüşüm sırasında aşağı yukarı zaptiye teşkilatı ile aynı yıllarda ortaya çıkan Türk Basınının tarihinde⁸ jandarma dergileri aynı zamanda mesleğin tarihinin ana

⁶ Osmanlı jandarmasının kuruluşu için bk. Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi(1839)", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53,s.173-194.

⁷ Jandarmanın gelişim ve değişimiyle ilgil kapsamlı çalışmalar için bk. Halim Al-yot, **Türkiye'de Zabıta-Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Ankara 1947; Hikmet Tongur, **Türkiye'de Genel Kolluk-Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi**, Ankara, 1946

⁸ bk. Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

kaynaklarıdır. Jandarma tarihi üzerine yapılmış çalışma ve yayınların kayda değer bir literatür oluşturmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz mevcutlar da çoğunlukla meslek mensupları tarafından hazırlanmış kurumsal gelişmenin kronolojik dizilişle ortaya çıkan özellikle eski yazarların mevzuat odaklı öncü çalışmalarıdır ve meslekî eğitim-öğretime dönük amaç güdülerken hazırlanmışlardır.⁹ Jandarma yayıncılığının kitap ve süreli yayın olmak üzere iki ana unsurunda da amaç aşağı yukarı meslekî eğitim ve öğretime sunulacak katkıdır. Fransız İhtilali sonrasında önce Fransa’da daha sonra Avrupa’nın hemen hemen her yerinde ortaya çıkan jandarma teşkilatlarına ülkelerin kendi geleneksel kolluk güçlerine referansla bulunabilecek kök arayışlarını bir kenara bırakırsak jandarmayı modern devlet organizasyonunun bir parçası olarak modernleşmeyle birlikte düşünmek gerekir. Modern devletin en dikkat çeken yönlerinden biri de mecburî askerliği kutsallıkla bağdaştırarak kurmuş olduğu disipline olmuş büyük ordularıdır. Ordular yüzyıllar boyunca kolluk hizmetini görmüşlerdir fakat modern devlet içgüvenliği polislik mesleğiyle öne çıkan sivil unsurlara yükleyerek orduları büyük savaşların yaşanacağı dış dünyanın tehditlerine ve dış dünyaya dair arzularını gerçekleştirmek için hazırlamışlardır. Böyle bir durumda kentli bir meslek olan polisliğin organize olma biçimiyle aynı zamanda asker statüsünde ve sorumluluğu kırsal alanla ilgili olan jandarmanın işlevleri birbirinden farklı olmuş jandarma yeri geldiğinde ordunun bir parçası olarak askerlerin yapması gereken işlerden sorumlu tutulmuştur. Jandarmanın geçirdiği safahatı onu polisten ayıran veya askerle buluşturan ve ayıran yönlerini dikkate alarak anlayabiliriz. Bunlar kanun ve nizamnameler yoluyla belirlenmiş ve ilgili yerlerde yayımlanmıştır.

Konumuz jandarma teşkilatının kuruluşu veya organizasyonu değildir. En azından 1839’u başlangıç olarak kabul ettiğimizde yaklaşık yetmiş yıl sonra jandarma mesleğine ait bir mecmua yayımlanabilmiştir ki artık jandarma Meşrutiyet jandarmasıdır. Tabii burada

⁹ Ahmet Özcan, “Osmanlı Jandarmasının Kuruluşuyla İlgili Bazı ...”,

yüz yıl yerine Türk Basın tarihinde kronolojik anlamda büyük bir sıçramanın yaşandığı 1860 yılını referans almak daha doğru olacak. Dolayısıyla bu süre elli yıla inecektir. Jandarma dergilerini meslek mecmuası geleneği içerisinde bugün de devam eden bir meslek dergisine bağlamak mümkündür. Bu açıdan düşünüldüğünde meslekî dergiler kurumsal destek vasıtasıyla yüzyıla yakın süredir yayınlarına devam etmektedirler. Meslek mecmuaları genellikle resmî kurumsal niteliğe sahiptir veya o mesleğin gelişimi, tanıtımı ve mensupları arasında dayanışma vb. faaliyetlerin örgütlendiği meslekî cemiyetlerin yayın organı şeklinde de olabilirler. Mesela daha önce bahsedildiği üzere dergi türünden sayılabilecek ilk Osmanlı süreli yayını bir meslek mecmuasıdır. Daha doğrusu ilk Osmanlı dergilerinde de tıpkı ilk Osmanlı gazetesi *Takvim-i Vekayi* gibi resmî veya kurumsal niteliklidir. Hem jandarma hem polis mecmualarının ilk örneği olarak *Vakayi-i Zabtiye* ele alınabilir.

Vakayi'-i Zabtiye

Vakayi'i Zabtiye “zabıtaya müteallik ceride-i resmiye..vukuat ve muhakematı ve reddi- eracif ile ilan ve tenbihatı havidir” ibaresini taşır. Haftada iki defa çıkarılan bu ceridenin yayıncısı Zabtiye Müşiriyetine bağlı Bab-ı Zaptiye Vukuat Odası'dır.¹⁰ 1869 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Tanzimat basını içerisinde değerlendirebileceğimiz bu gazete genel kolluğa ait süreli yayınların ilk örneğini oluşturur. Gazete sonraki yıllarda çıkacak meslek mecmualarının daha çok meslek mensuplarına dönük misyonundan oldukça farklı olarak kamuoyunu dikkate alan bir yapıya sahiptir. Suç, ceza, mükâfatlarla ilgili bilgi verilir, olaylar halkla paylaşılır. Hükümet yaptığı işler ve asayiş konusunda halkı bilgilendirmek ve onların eğitilmesinin aracı olarak gazeteyi görmektedir. Esasında dönemin gazetelerinin hemen hemen hepsine hâkim olan didaktik yapıdadır. Gazetede çıkan haberlerin halkı bilgilendirme ve eğitmesiyle mevcut asayiş olaylarında

¹⁰ Hasan Duman, a.g.e., 2.cilt, s. 911.

azalma beklenmektedir. Dönemin maarifle kavramsallaştırılan eğitim ve öğretiminin esaslarından birisi ideal insanı eğitimde bulmaktadır. Yine dönemin hâkim kavramlarından olan medeniyetten sıkça bahsedilir ki medenilik eğitim vasıtasıyla olacaktır. Elbette bu dergi asayiş, suç ve cezalara müteallik olmasından dolayı medeniyet ve marif meselelerine dolaylı yollardan girmektedir. Medenileşme devlete saygılı ve düzen bozuculuğundan uzak bir toplum inşa edecektir. Haberler genellikle başlıksız, dil ise yeni yerleşmeye başlayan gazeteci dilinin sadeliğe çağıran yapısından etkilenmiştir. Gazetede mahkeme kararları, idarî, adlî, sosyal ve gündelik hayata dair haberler yer almaktadır.¹¹ Vekayi-i Zabtiye'den sonra dergi niteliğindeki ilk süreli yayın *Jandarma Evâmîr Mecmuası*'dır.

Jandarma Evâmîr Mecmuası (1 Haziran 1328-30 Teşrin-i Sani 1928)

Osmanlı jandarmasının ilk dergisidir. Bugünkü jandarma dergisinin temelleri bu mecmuaya dayanır. 1912 yılında Umum Jandarma Kumandanlığı tarafından yayımlanan bu dergi Cumhuriyet döneminde genel komutanlığın Ankara'ya taşınmasından dolayı Ankara'da yayımlanmaya devam etmiştir. Eski yazı ile 286 sayı çıkan dergi, harf devrimi sonrasında yeni yazıyla yayımlanmaya devam etmiştir. Resmî nitelikli bu mecmua Osmanlı jandarmasının Cumhuriyet jandarmasına dönüşüm sürecini göstermesi bakımından önemlidir. Görünen o ki muhteva ve şekil itibarıyla dergi yalnız Osmanlı-Cumhuriyet gibi sembolik isimleri değiştirmiş. Meslek mecmularını genel karakteristik özelliği aynı şekilde devam etmiştir. Derginin Cumhuriyet döneminde çıkan sayılarındaki bazı makale örnekleri şunlardır:

- İstiklal Madalyası Madde-i Kanuniye,
- “Türkiye Büyük Millet Meclisine İntihab Edilen ve Edilecek Olan Mensubin-i Askeriye Hakkında Kanun”

¹¹ Halit Demirel, *Vakayi-i Zabtiye gazetesi (1869-1874)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

- Selanik'te Münteşir İki Gazetenin Türkiye'ye Men'i Duhûlüne Dair Kararname,
- Bozca ve İmroz Adalarının Çanakale'ye Rabtı Hakkında
- Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Âli Osman'ın Hudur Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun
- Irak Ahalisinden Bir Yüzbaşının Nisbet-i Askeriyesi'nin Kat' Edildiğine Dair
- Hudud-ı Milli Haricinde Kalan Memleketler Ahalisinden Olub Nisbet-i Askeriyeleri Kat' Edilen Ümera ve Zabitanın Esamisi

Yukarıdaki makaleler sansür, yasak, genel kanunlar, mülki, idari düzenlemeler gibi konuları içermektedir. Bu muhteva derginin birçok sayısında yayımlanmış makalelerin ne hakkında olabileceğine dair bize ipucu vermektedir.

Jandarma Sadâsı (5 Şubat–5 Mart 1336)

İlk sayısı 5 Şubat 1920 tarihinde yayımlanan derginin üçüncü ve son sayısı 5 Mart 1920 tarihlidir. Umum Jandarma kumandanlığı tarafından çıkarılmıştır. “Jandarma zabitanının tenvîr-i efkârına ve mesleğin terakkisine hadim mecmua-i fenniye” ibaresiyle yayımlanmıştır. Bu ibare polis mecmuasıyla “fenniye” kısmı hariç hemen hemen aynıdır. Yayın amacı olarak benzer bir kaygıyı taşımaktadır.

Jandarma Mecmuası (Kanun-ı Sani 1341-Teşrin-i evvel 1928)

Birinci sayısı 1925 yılında çıkarılan bu dergi 1955 yılına kadar aynı adla yayınlandı. Daha sonra adı *Jandarma Dergisi* olarak değiştirilmiştir.¹² Bu değişikliğe kadar 98 sayısı çıkan dergi Umum Jandarma Kumandanlığı 1. Şube Müdüriyeti tarafından yayımlanıyordu. Ankara'da Jandarma Matbaasında üç aylık olarak basılan bu

¹² Jandarma Dergisi'nin Şubat 2016'da 144. sayısı yayımlanmıştır

derginin eski yazı olarak 16 sayısı çıkmıştır.¹³ Mecmuanın birinci ve ikinci sayılarında aşağıdaki makaleler bulunmaktadır.

Jandarma Zabiti Nasıl Çalışmalıdır?

Jandarma Tesisatı ve Meslekte Malumat ve Ahlak

Emir ve Kumanda

Endahtta Nazarı Dikkate Alacak Mühim Mevad

Silah Taşımak

Telaki ve Muhabere Devriyeleri Sureti Tertipleri

Adli müzekkereler ve Sureti Tebliğ ve İnfazı”

(2 Sayı Nisan 1925)

Bölüklerin Vazulceys Tertibatı,

Muamelat ve Umur İdareleri.”

Zabıta Talimgahları

341 senesi Jandarma Bütçesi

Cumhuriyette Jandarma

Jandarmanın Kıyafeti Mahsusası

Sıhhi Musahabeler

96

Zabıt Varakalarının Tanzim ve Tahririnde Kavaid

Duvarların Gözleri ve Kulakları Var”

Masuniyeti Mesakin

Tahmini Mesafe

¹³ Bülent Doğan, **Jandarma Dergileri İnceleme ve Bibliyografya (1925–2015)**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Manisa, 2005.

Tayyarecilik

Mecmuanın içindeki bu makaleler jandarmanın askeri, mülki ve adli bağılıkları konusunda ve bu tür dergilerin muhtevası hakkında bize birçok ipucu vermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak kısaca şunu söyleyebiliriz. Bu bildiri de basın yayın tarihi ve jandarma tarihi çerçevesinde ele aldığımız süreli yayınların bibliyografik tespitinin yanı sıra genel değerlendirmesi yapılmıştır. Mesleki mecmua geleneğinin bir parçası olan jandarma dergileri hakkında fihrist çıkarmanın ötesinde bir inceleme bulunmamaktadır. Kurum hakkında yapılmış az sayıda çalışmada mevcut süreli yayınlar kayda değer bir şekilde kaynak olarak kullanılmamıştır. Bu durum yaptığımız çalışmayı sadece kütüphanelerin dergi koleksiyonu zafiyetiyle değil genel ve özel çalışmaların yokluğuyla da zorlu hale getirmiştir. Burada dikkat çektiğimiz mecmular mesleki mecmuacılığı konu edinen basın tarihi ve kolluk tarihiyle ilişkili çalışmalarla daha iyi ortaya konulabilir. Siyasal, toplumsal gelişmeleri içeren tarihsel süreçle ilişkisi ve muhteva analizi dergilerle birlikte jandarmanın tarihini de sıhhatli bir şekilde ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- Alyot, Halim, **Türkiye’de Zabıta-Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Ankara, 1947.
- Demirel, Halit, **Vakay-i Zabtiye gazetesi (1869–1874)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ünivresitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Doğan, Bülent, **Jandarma Dergileri İnceleme ve Bibliyografya (1925–2015)**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Manisa, 2005.
- Duman, Hasan, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828–1928)**, 2. cilt, Ankara, 2000, s.676.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İلمي ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış”, **Osmanlı İلمي ve Mesleki Cemiyetleri**, İstanbul, 1987.
- Jandarma Evâmîr Mecmuası**, (1 Haziran 1328-30 Teşrin-i Sâni 1928, 1-286).
- Jandarma Mecmuası**, (Eski yazı olarak Kanun-ı Sani 1341-Teşrin-i evvel 1928, 1-16).
- Jandarma Sadası**, (5 Şubat -5 Mart 1336, 1-3).
- Koloğlu, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2015.
- Özcan, Ahmet “ Osmanlı Jandarmasının Kuruluşuyla İlgili Bazı Problemler”, **Türk Tarihçiliğine Katkılar-Mustafa Kafalı Armağanı**, Editörler: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün, Ankara, 2013, s.153–162.
- “ Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi(1839)”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53,s.173-194.
- Tongur, Hikmet, **Türkiye’de Genel Kolluk-Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi**, Ankara, 1946

Yazıcı, Nesimi, **Takvim-i Vekayi**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

Yeşilyurt, Ahmet, **Polis Mecmuası (1913–1928)’nda Polis ve Cinayet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

TÜRK BASIN TARİHİNDE ÜSERA GAZETECİLİĞİ: VÂVEYLÂ GAZETESİ/MECMUASI ÖRNEĞİ İLE DEVRİNE GENEL BİR BAKIŞ (1915-1918)

Musa GÜMÜŞ*

ÖZET

I. Dünya Savaşı, milyonlarca sivil ve askerin esir durumuna düş-tüğü büyük trajediyi içinde barındırır. Bu esirlerin yaklaşık 200.000'i Osmanlı asker ve sivilleridir. Türk esirleri Mısır, Rusya, İtalya, Ro-manya ve Yunanistan gibi yerlerde tutulmuştur. En çok esir şüphesiz Rusya'da bulunmaktaydı ve Omsk, Tömsk, İrkutsk, Uralsk, Şamara, Kazan, Krasnoyarsk, Nijniy, Novgorod, Harkov, Simsir, Bakü, Vetluga, Oka, Kostruma, Viatka, Vologda, Viladivostok ve Krasno-yarsk gibi şehirlere dağıtılmıştı. Buralarda bulunan esirler, başta kötü hava şartlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlar, gıda sıkın-tısı yaşamışlar ve kötü temizlik koşullarına ve kötü muameleye maruz bırakılmıştır. Bu kamplardan en büyüğü Krasnoyarsk esir kampıdır. En kalabalık olduğu zaman 14.000 esiri içinde barındırmıştır. Bu-rada, sayıları çeşitli dönemlere göre değişse de, ortalama 450-500 Türk esirin olduğu söylenebilir. Burada Türk esirler, bütün imkân-sızlıklara rağmen birçok sosyo-kültürel faaliyet içinde bulunmuşlar, eğitim-öğretim faaliyetlerine girişmişler ve entelektüel birikimlerini enerjiye çevirebilmişlerdir. Kampta esirlerin kültürel ve sosyal faali-yetlerinden en önemlisi şüphesiz gazetecilik yani basın faaliyetidir ve birçok gazete ve mecmua çıkarılmıştır. Kamplarda çıkarılan gazete-lerin kimileri kısa ömürlü, kimileri ise uzun ömürlü olmuştur.

Vâveylâ gazetesi kamplarda çıkarılan en uzun ömürlü gazeteler-den birisidir ve toplamda 101 sayı olarak yayınlanmıştır. Gazete haf-tada bir gün rik'a el yazısı şeklinde tek nüsha olarak yayınlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN,
musagumus@hotmail.com

İlk sayısı 27 Teşrinisani 1331-10 Aralık 1915 tarihinde, son sayı ise 1 Mart 1334-1 Mart 1918 tarihinde yayınlanmıştır. Vâveylâ, Krasnoyarsk'taki Türk esirler için sadece bir gazete değildir. Vâveylâ, kampta esirleri umutlarının devamını, dünya ile irtibatını sağlayan onları zihnen ve ruhen dinç tutan önemli bir unsurdur. Vâveylâ, geniş bir konu dağılımı içerisinde özellikle I. Dünya Savaşı'nın, hemen bütün cepheleri ile ilgili haber, yorum ve makaleyi içeren bir içerikle doludur. Vatan, Turan ve Türklük, kadın, aile, kültür ve din, tarihî çeviriler, çeşitli türden edebiyat, büyük güçler ve güç dengeleri, İtilaf ve İttifak Blokları, Ermeni Meselesi, Orta Doğu ve İran, Balkanlar, Osmanlı Devleti (coğrafyası, stratejik konumu, iktisadî ve siyasî vaziyeti, orduları vs.) I. Dünya Savaşı'nda Cepheler ve esirler gibi çok geniş bir konu yelpazesine sahip bir gazetedir. Dönemin önemli gazetelerinde yapılan çeviriler ile de zengin bir kaynağa sahip olan Vâveylâ, bu çeviriler dolayısıyla da gündemi takip etmede oldukça başarılı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vâveylâ, Krasnoyarsk Esir Kampı, I. Dünya Harbi, Türk Esirleri, Rusya ve Osmanlı Devleti

**AN EXAMPLE OF CAPTIVE JOURNALISM: A FRAMEWORK
OF THE ERA WITH THE EXAMPLE OF THE NEWSPAPER,
VÂVEYLÂ (1915-1918)**

ABSTRACT

During the World War I, millions of soldiers and civilian population were taken captured. Almost 200.000 of these captives were Ottoman soldiers and civilians. Turkish captives were kept in places such as Egypt, Russia, Italy, Romania and Greece. Most of them were being kept in Russia and they were distributed to the cities like Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Şamara, Kazan, Krasnoyarsk, Nijniy, Novgorod, Harkov, Simsir, Bakü, Vetluga, Oka, Kostruma, Viatka, Vologda, Viladivostok and Krasnoyarsk. The conditions under which these captives were being kept was very bad. Apart from it, they had to overcome the bad weather conditions and food shortage, and also they were exposed to cruel treatment. The biggest of the prison camps in which these captives were kept was Krasnpyarsk prison camp. When its crowdest times, there were 14000 captives living in it. Although the number changes from time to time, there were approximately 500 Turkish captives. these captives were involved in socio-cultural activities and achieved to use their intellectual capacity, in spite of all the difficulties they had been facing. Actually, one of the most important activities they had been involved was journalism, and they were lots of journal and newspaper published. The newspaper, Vâveylâ, was one of these newspapers and it was published for 101 volumes. It was being published as one volume per week. The first volume was published in December 10, 1915 and the last volume was published in March 1, 1918. Vâveylâ, with its importance to captives, was not only a newspaper but a way to contact with the rest of the world and therefore, was a reason to continue to hope. Vâveylâ was including lots of topics and comments on them, especially concerning Turan and Turkishness, women, family, culture and religion, historical translations, Armenian issue, Middle East and Iran, Balkans, Ottoman Empire, World War I, fronts and captives.

Since it was also including the texts that were translated and published by the important journals of the era, it was a key tool to watch the processes.

Key Words: Vâveyla, Krasnoyarsk Prison Camp, World War I, Turkish Prisoners, Russia and Ottoman State.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın en hazin yönlerinden birisi şüphesiz milyonlarca sivil ya da askerin esir durumuna düşmesidir¹. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin ve birkaç cephede birden savaşmaya başlamasının ardından çok sayıda Türk, asker ve sivil olarak esir düşmüştür. Esir kampları Mısır, Rusya, İtalya, Romanya ve Fransa gibi birçok coğrafyaya dağılmış bir şekil arz eder². Bu esir kamplarında 200.000'in üstünde Türk, savaş esiri durumuna düşmüştür³. Bu esirlerin yaklaşık 65.000'i Rusya topraklarında, değişik esir kamplarında tutulmuştur. Rusya'daki esir kampları arasında Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Şamara, Kazan, Krasnoyarsk, Nijniy, Novgorod, Harkov, Simsir, Bakü, Oka, Kostruma, Viatka, Vologda, Viladivostok gibi şehirler bulunmaktaydı⁴. Rusya'daki Türk esirlerinin sayısı kaynaklarda farklılık gösterir. Bu kamplarda 40.000'in üzerinde Türk esiri bulunuyordu⁵. Yusuf Akçura, raporunda, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Rusya'da bulunan esir sayısını 60-70 bin civarında olduğunu tahmin ettiğini yazar⁶. 29 Ekim 1914 - 15 Aralık 1917 tarihleri arasında fiili olarak cereyan eden I. Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus muharebelerinde Türk Ordusu'nun esir kaybı 65.000 civarında olmuştur⁷. Bu farklılıkların çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler şöyle izah edilebilir:

¹ Gerald H. Davis, "National Red Cross Societies and Prisoners of War in Russia, 1914-18", **Journal of Contemporary History**, Volume: 28., No: 1, 1993, s. 31.

² Durdu Mehmet Burak, "Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 14, S 1, Kastamonu Eğitim Dergisi, 2016, s. 202.

³ Cemalettin Taşkiran, **Ana Ben Ölmedim-1. Dünya Savaşında Türk Esirler**, İstanbul, 2001, s. 51

⁴ Bingür Sönmez, "Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği", **Karadeniz**, S 6, 2010, s. 11.

⁵ Taşkiran: 2001: 208.

⁶ **Rusya Üsера Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, Matbaa-i Osmaniye Dersaadet, 1335, s. 3.

⁷ Cemil Kutlu, "1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 43, 2010, s. 319-320; Kutlu, 1997: 7-8.

İlk olarak I. Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nda tutulan kayıp çizelgelerindeki bilgileri çok güvenilir değildir. Bunun yanında esir sayısını tespit etmek için kullanılacak ana kaynaklardan olan esir listeleri, ilgili devletler arasında düzenli olarak teati edilmemiştir. Yine esirlerin ne kadarı uluslararası anlaşmaların gerektirdiği ölçüde esir statüsünde tutulduğu, ne kadarının da bu anlaşmalara aykırı olarak savaş meydanlarında ya da sevk sırasında imha edildikleri kesin olarak belli değildir. Rusya'da geniş bir alanda tutulan Türk esirlerinin Rusya'nın iç işlerinden kaynaklanan kargaşa ki, Rusya ciddi bir ihtilale gebe idi, durumu nedeniyle oluşan boşluk ve bu boşluktan kaynaklanan belirsizlikler ve iletişim ve ulaşım imkânlarındaki zorluklar⁸, Türk esirlerinin sayılarının doğru ve kesin bir şekilde tespitine müsaade etmemiştir⁹. Bütün bu sebeplerle Rusya'da bulunan Türk esirlerin sayıları kaynaklarda farklılık gösterir.

Rusya'daki Türk esirlerin, kamplara sevk edilmelerinden itibaren gerek sevk şartları ve gerekse kamp şartları oldukça kötü bir durumdaydı¹⁰. Türk esirlerin içinde buldukları şartlar muhtelif kaynaklara da yansımıştır¹¹. Gerek kötü hava şartları, gerek kamptaki fiziki şartlar gerek gıda ve barınma olanakları, esirlerin sağlıklı bir şekilde hayatlarını idame ettirecek türden değildi. Ruslar, Türk esirlerini bu kötü şartlara karşı korumasız bırakmıştır¹². Bu yüzden, binlerce Türk esirinin şehit olmasına sebep olunmuştur¹³. Ancak bütün

⁸ Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, s. 63-64.

⁹ Kutlu, 2010: 2; Cemil Kutlu, **I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri** Faaliyetleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997, s. 8.

¹⁰ Kutlu, 1997: 125-127.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 441-442; **Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, s. 4-5; Kutlu, 1997: 14; Kutlu, 2010: 324; Güven, 1996: iv-v, 26-28; Taşkıran, 2001: 212-214.

¹² **Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, s. 4; Sami Önal (Yay. Haz.), **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, 2006, s. 156.

¹³ Esin Güven, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 26; Cengiz Dönmez, "I. Dünya

bu şartlara rağmen esirler, içinde buldukları ortamın kendilerini esir almasına izin vermeyecek tarzda hareket etmişlerdir. Türkler esirlerin Rusya'nın değişik kamplarına dağıtıldıklarını ifade etmiştik. Bu kamplar arasında Krasnoyarsk esir kampı da bulunmaktadır.

Krasnoyarsk Esir Kampı

Krasnoyarsk Kampı Orta Sibirya'da Yenisey Nehri'nin kenarındaki aynı adlı şehrin 5 km kadar kuzeydoğusunda, sağ sahildeki düzlük üzerinde kurulmuş askerî şehircikte teşkil edilmişti¹⁴. Burası Bursa ili büyüklüğünde bir yerdî ve yapıları muntazamdı¹⁵ Esir kampı da şehrin biraz dışında idi. Burada başta Alman ve Avusturya olmak üzere Macarlar ve Türkler bulunmaktaydı. Savaş sürecinde burada bulunan esirleri sayısı 14.000'e kadar çıkmışsa da 7 ila 9000 arası esirin burada tutulduğunu ifade edebiliriz. Burada bulunan Türk esirlerin sayısı hakkında değişik rakamlar vardır. 1915 yılı başında kampta toplam 650 esir vardı ve bu esirlerin 150 ila 200'ü Türk esirlerden oluşuyordu¹⁶. Halil Ataman'ın verdiği bilgiye göre 13 Arap toplam 400 Türk esir bulunmaktadır¹⁷. Bu sayı, Köprülü Şerif İlden'de 450 olarak geçmektedir¹⁸. Yine ATASE arşivindeki bir belgeye göre ise 336'sı subay 294'ü er olmak üzere Krasnoyarsk'ta 630 Türk esiri bulunmaktadır¹⁹. Yusuf Akçura Sibirya'da bulunan Türk

Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri”, **Akademik Bakış**, C 7, S 14., 2014, s. 155-156.

¹⁴ Kutlu, 1997: 82; “Bizim hapishanenin bulunduğu Krasnoyarsk Şehri Yenisey Nehri kenarındadır”, Halil Ataman, **Harp ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 173.

¹⁵ Önal, 2006: 148.

¹⁶ Kutlu, 1997: 84.

¹⁷ Ataman, 2011: 170.

¹⁸ Köprülülü Şerif (İlden), **Sarıkamış**, 7. Baskı, 2011, s. 77; Krasnoyarsk'ta Türk subaylarının sayısı 350 olarak da verilir: Mehmet Ziya Binler, “Dedemin Esaret Yılları”, **Cephe ve Esaret Hatıraları**, (Yayına Hazırlayan) Bilgeoğuz Yayınları, 2009, s. 74.

¹⁹ ATASE Arşivi, Kls.1486,Fh. 1-42/10/1-16'den Güven, 1996: 47-48.

esirleri hakkında bir tahminde bulunur ve rakam verir, ancak bu bilginin “nakıs” olduğunu ifade eder²⁰. Akdes Nimet Kurat ise 1918 yılı Mart ayı itibariyle Krasnoyarsk’taki esir sayısını 440 zabıt (subay), 261 er olarak vermektedir²¹. Bu sayıların farklılık göstermesi, sürekli esir sevkiyatının yapılması ile ilgiliydi²². Ancak 1915-1918 yıllarında Türk esirlerin sayısının 450-500 kişi olduğu söylenebilir²³. Esir sayısından anlaşılacağı üzere Krasnoyarsk kampı büyükçe bir kamp²⁴.

Krasnoyarsk Esir Kampı’nda bulunan Türklerin, buradaki şartların bütün imkânsızlarına rağmen, ortaya koydukları sosyal faaliyetler, eğitim-öğretim faaliyetleri ve kültürel faaliyetleri önemli bir durum arz etmekte ve onların buradaki durumlarını, ruh hallerini ve entelektüel birikimlerini tespitte yarayacak değerli bilgiler edinmekteyiz. Krasnoyarsk kampında esir olarak bulunan Türk subaylarının hepsi okuyup yazan, dil bilen ve öğreten, dünyayı tanıyan, vatan ve millet şuurunu bulan ve dönemi iyi okuyabilen ve entelektüel seviyesi yüksek insanlardı. Onların entelektüel birikimlerini sergilediği en önemli platform şüphesiz gazete ve basın faaliyetleri olmuştur. Zira gazetecilik faaliyetleri, onların yaptıklarını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Vâveylâ gazetesi incelendiğinde bu, sağlıklı bir şekilde görülecektir. Yabancı dil bilenlerin, başta Rusça olmak üzere Almanca ve Fransızca dilleri öğrenerek özellikle dışarıdan gelen gazetelerin tercüme edilip, Vâveylâ’da yayınlanması alışılan bir durumdu. Birçok yabancı gazeteden onlarca haber tercüme edilerek Vâveylâ’da yayınlanıyordu. Bu esir Türk subayları “*Osmanlı zabıtânı efrâdımız için lisân, Akâ’id ve malûmât-ı mütenevvi’â dershânesi ve zabıtâna*

²⁰ **Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu**, s. 62; Rusya’da sadece asker esirler yoktu: Burak, s. 205; Kurat, 1990, s. 441.

²¹ Kurat, 1990: 451.

²² Kutlu, 1997: 85-87.

²³ Taşkiran, 2001: 47-51.

²⁴ “Krasnoyarsk, for example, was forty minutes’ walking distance from the town. Holding as many as 35,000 prisoners, the Siberian camps were larger than their European counterparts” Yucel Yanikdag, “Ottoman Prisoners of War in Russia, 1914-22”, **Journal of Contemporary History**, Volume: 34., No: 1., p. 72.

mahsûs edebiyât, malûmât-ı hukûkiye elektrik, topoğrafya ve sa'ir 'askeri dersler Fransızca, Almanca, Rusça ders-hâneleri tesis, gayur malâmâtla gençlerimiz hamîyetle müktesebât etmişler, atıl kalmamış, çalışmışlardı"²⁵.

Krasnoyarsk'ta Türk esirlerden başka kampta yabancı milletten esirler bulunuyordu ve bu esirlerin birbirlerinden öğrenecekleri çok şeyler vardı. Bunlardan en önemlisi lisandı. Bu fırsatı, A. Hicrî, "hiç-bir dirhem etmeksizin önümüze gelmiş[tir]" der²⁶. Arif Bey'in dediği gibi, "bir milleti rûhen tanımak lisânını bilmekle mümkün olacağını takdîr edenler, geçirdikleri uzun bir devre-i tevâkufla lisân tahsûlinin hoş ve müfîd bir meşgale 'add et[mek]' gerekmektedir"²⁷. Bu bilinç sayesinde dil öğrenme konusunda önemli mesafeler alınmıştır²⁸. Türkler yabancı dil öğrenmişler yabancılar da Türkçe öğrenmişti. Türkçe öğrenen yabancıardan en meşhur örnek Ludwig Fekete idi. Bilindiği gibi Fekete önemli bir Türkolog'dur ve bunu kampta öğrendiği Türkçeye borçludur. Bu Türkçe sayesinde Türk diplomatik belgeleri üzerinde önemli çalışmalar yapmış; Osmanlı vesikaları konusunda sözü dinlenen bir uzman olmuştur²⁹. Kampta bulunan Türk subaylarının yüzde yetmiş en az bir yabancı dil öğrenmiştir: "Bu dört yüz elli zabitten üç yüzü hakkıyla bir ecnebî lisânı öğrenmiştir. İçlerinde üç sene zarfında öğrendiği lisânın edebiyâtıyla iştigal ile marûf-ı 'ilm ve mü'elliflerin 'ilmî selâfî tebiyevî âsâr-ı müfîdelerini lisânımıza nakl ve tercüme edecek kadar iktidâr gösteren terakki edenleri de çoktur. Hele bir lisânla iktifâ etmeyenler de vardır. Her halde şu unutulmuş zümre-i güzide memleketde mevcûd mekâtib-i sultâniyenin dört sene zarfında yetiştiremediği gençlerin 'adem-i mevcûdiyeti lisân ve sa'ir husûsâtı mektebde telâfî edecek şanlı bir fa'âliyet-i müsbite ibrâz

²⁵ Hüsameddin Sami, "Sibirya'dakiler Ne Olacak?", *Atı*, 1 Kanunusani 1335, S 362, s. 4.

²⁶ A. Hicrî, [1]331: 1.

²⁷ Cemil Kutlu, "Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 32, 2007, s. 253.

²⁸ Önal, 2006: 154.

²⁹ Kurat, 1990: 444.

*etmiştir*³⁰. Kamptaki öğretim faaliyetleri dil öğrenme ile sınırlı değildi. Esirler gerektiğinde üniversite diploması almak için fizik, kimya ve matematik gibi fen derslerine de çalışıyorlardı. Mühendislik, boyacılık, ziraat, bağcılık, meyvecilik, hububatçılık, koyunculuk, atçılık, inekçilik, arıcılık, tavukçuluk ve sabunculuk gibi dersler teorik olarak okutuluyordu. En fazla ilgi çeken dersler dil ve spordu. Öbür branşlar az çok bilgisi olanları ve heveslileri ilgilendiriyordu³¹.

Türk Esirlerinin Krasnoyarsk'ta Gazetecilik Faaliyetleri

Kampta esirlerin kültürel ve sosyal faaliyetlerinden en önemlisi şüphesiz gazetecilik yani basın faaliyetidir ve çok miktarda gazete ve mecmua çıkarılmıştır. Bu faaliyet sadece Türk esirlere has bir durum değildi. Ancak bu konuda en faal olanlar arasında Türk esirler de bulunmaktaydı. Gazetecilik konusunda en faal olan kamplar, Rusya ve Mısır'da bulunan esir kamplarıdır. Bu kamplarda onlarca gazete ve mecmuanın yayınlandığını, kimilerinin kısa ömürlü, kimilerinin ise uzun ömürlü olduklarını görmekteyiz. Bunların büyük bir kısmı el yazısı ile yayınlanmıştır. Sırf Mısır esir kamplarında 20'nin üstünde gazete/mecmua yayınlanmıştır³². Bu yoğunluk kamp şartları ve imkânların etkili ve etkin bir şekilde kullanılmasına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu durum Rusya'da bulunan Türk esirlerin üzerine eğildiğimizde fark edilebiliriz. Esirlerin gazeteciliği önemli bir etkinlik alanı ve kültürel faaliyet platformu olarak gördüklerini, gazetenin sütunlarına yansıyanlardan anlamaktayız. Bu gazetecilik faaliyetleri döneme ışık tutmasının yanında esaret hayatını yaşayan Türk esirlerin hayata bakış açısını, ideolojisini, içinde bulunulan şartlara nasıl intibak etmeye çalıştıklarını, çevre ve coğrafya ile mücadelesini, sahip oldukları ya da olamadıklarını yani kısaca kamp hayatının bütün yönlerini gösteren önemli bir ayna olmuştur. Esir Türklerin bu gazetecilik faaliyetlerini sonuna kadar götürmeye çalışmaları

³⁰ Hüsameddin Sami, 1335: 4.

³¹ Kutlu, 2007: 254; Önal, 2006: 154.

³² Ekmeleddin İhsanoğlu **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını, 2006, s. 87-88.

yaşadıkları ânâ bir iz bırakmak istediklerinin önemli işaretleriydi. Bu yüzden esir kamplarında yoğun bir gazetecilik faaliyeti söz konusu olmuştur. Türk esirlerin, çok sayıda gazete çıkarttıklarını görmekteyiz. Bu gazetelerin bazılarının kısa ömürlü bazılarının ise uzun ömürlü olduğunu söylemiştik.

Vâveylâ

Üzerinde çalıştığımız Vâveylâ, 101 sayı ile en uzun ömürlü gazetelerden birisidir. Bu gazete Krasnoyarsk'taki esir kampında çıkarılmıştır. Kampta bulunan yaklaşık 700 kadar esir Türk'ün en önemli faaliyeti olarak ifade edeceğimiz Vâveylâ³³ en önemli kültürel faaliyetlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Birçok imkânsızlıklara rağmen 3 yıl kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Bu yüzden de el yazısıyla yazılmış ve kâğıt ve mürekkep kıtlığı sebebiyle tek nüsha olarak çıkarılmıştır³⁴. Bu yüzden ücretlendirme de okuma ya da dinleme üzerinden yapılmıştır. Gazetenin ilk sayfasında “okumak ve dinlemek bir kapıktır” notu yazılmıştır³⁵. Bu ücretin ikinci sayıda 2 Kapık'e çıkarıldığı görülmektedir³⁶.

Gazete haftada bir gün rik'a el yazısı şeklinde tek nüsha olarak yayınlanmıştır. Gazete mikrofilm olarak TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Servisi MF No: 1011'de bulunmaktadır. İlk Sayısı 27 Teşrinisani 1331-10 Aralık 1915 tarihinde, son sayısı ise 1 Mart 1334-1 Mart 1918 tarihinde yayınlanmıştır. Gazete Cuma günleri çıkarılsa da 53. ve 80. sayılar Cumartesi 63. sayı da Çarşamba günü çıkmıştır. 8., 10-11., 13., 15., 16., 18., ve 41. sayılar tarihsiz olarak çıkmıştır. 10-11.,

³³ Kutlu, 1997: 197.

³⁴ Tek nüsha çıkmasından dolayı okuyucuların gazeteyi kirletmemesi uyarıldığı görülür: “Gazetenin kirletilmemesine dikkat buyrulması rica olunur” Talat Berki, “Muhterem Okuyucularımız”, **Vâveylâ**, 15 Temmuz 1332, Sayı: 34, s. 12. T. Berki

³⁵ **Vâveylâ**, 27 Teşrinisani 1331, S 1., s. 1.

³⁶ Sahib-i İmtiyâzın odasında okumak ve dinlemek iki kapıktır. Okuman isteyenler idâreye müraca'ât eder” **Vâveylâ**, 4 Kanunuevvel 1331, S 2., s. 1.

24-25., 26-27., 87-88. ve 93-95. sayılar ortak çıkmış, 84. sayı ise mükerrer olarak çıkmıştır. Gazete birkaç sayı dışında 12 sayfa olarak çıkmıştır. Vâveylâ'nın alt başlığı "*haftalık her şeyden bahis, ciddî, mizahî mecmuadır*" şeklinde oluşturulmuştur³⁷. Gazetenin sorumlu müdürü Talat Berkî, İmtiyaz sahibi A. Hüdâî; yazar kadrosu, A. Hicrî, B. Seyfî, T. Vecdî, E. Aşıkî; Mizâh yazarları A. Hüdâî, Talat Berkî'den oluşmaktadır³⁸.

Vâveylâ isminin de bilinçli ve anlamlı bir seçim olduğuna şüphe yoktur. Vâveylâ zulmün karşısında atılan çığlıktır hem de acı çığlık! 'A. Hicrî'nin, Vâveylâ'nın çıkışı münasebetiyle; "*Mukaddema Gazetenin Mesleği Hakkında Birkaç Söz*"³⁹ başlığıyla kaleme alınan giriş yazısında tutulacak yol hakkında bilgi verir ve çığlık ismine gönderme yapar: "*Alemin fıkdanını ihâta ve müfekkirenin mahdûdiyetine, sermâyenin kulletini, âsâr-ı telifât ve husûsiyle tercümeğe karşı olan bi-gâneliği itirâf edenlerdeniz. Bütün bu yokluğa [rağmen] haftada bir neşrine teşebbüs ve fimâba'âd cehd edeceğimiz bu mecma'â... bedbaht üserânın vâveylâsını ihtivâ etmesinden bervech-i aynen bir hatıra-i girân-bahâ teşkîl edecektir*" burada şartların ne derece kuşatıcı ve sınırlayıcı olduğu bilinmekte ve sadece esirlerin çığlığını duyuran bir görevin Vâveylâ'ya verildiği görülmektedir⁴⁰. Bu amaçla yayın hayatına başlayan Vâveylâ kısa sürede önemli bir mektep haline gelmiş, esirlerin dünya ile iletişim aracı olmuş, esirlerin kendilerini ifade edebildikleri, fikirlerini paylaşabildikleri, vatan hasretini yazıya dökülebildikleri, geleceğe dair umutlarını canlı tutabildikleri bir platform olmuştur. Vâveylâ yaygın hayatına şu temenni

³⁷ **Vâveylâ**, bu başlığı 17. sayıdan itibaren "Sibirya'da Krasnoyarsk'ta intişar eder haftalık ciddi ve mizahi mecmuadır" değiştirmiştir. **Vâveylâ**, 18 Mart 1332, S 17, s. 1.; 21. sayıda ise bu metni "Sibirya'da Krasnoyarsk Kasabası'nda 'askerî mevki'de intişar eder haftalık bir mecmu'âdır" şeklinde değiştirilmiştir **Vâveylâ**, 15 Nisan 1332, S 21., s. 1; 22. sayıda ise "Sibirya'da Krasnoyarsk şehrinde üserâ karargahında intişar eder haftalık mecmu'âdır" şeklinde değiştirilmiştir. **Vâveylâ** 22 Nisan [1]332, S 22., s. 1.

³⁸ Kutlu, 1997: s. 197.

³⁹ A. Hicrî, "Mukaddema Gazetenin Mesleği Hakkında Birkaç Söz", **Vâveylâ**, 27 Teşrinisani [1]331, S 1, s. 1.

⁴⁰ **Vâveylâ**, 27 Teşrinisani 1331, S 1., s. 1.

ile başlar: “Her şey gibi bunun da devâm ve terakkisi göreceği kabûle nazaran olabileceğinden ümid ederiz ki bu mecmu’â cenîn-i sakıt gibi doğmadan veya doğduktan sonra ölüme mahkûm olmaz ve inşallah buradan tahlîsi giribân edinceye kadar temâdi eder”⁴¹. Vâveylâ Krasnoyarsk’taki esirler için önemli bir umut kaynağı idi. Bunu, gazetenin kuruluş yıl dönümünde yayınlanan özel sayıda, kamptaki esir subaylar tarafından yazılan kutlama yazılarından anlamaktayız.

Vâveylâ ve Esirin Dünyası

Vâveylâ gazetesinin ele aldığı konulardan biri esirlik meselesidir. Bu çerçevede, esirlerin durumu, esir kampları, esaret hayatı, savaş esirleri ve Krasnoyarsk esir kampı ile ilgili makale, haber, şiir ve hikâye gibi yazı türlerinin yayımlandığı görmekteyiz. Bu yazıların konulara arasında esaret hayatının sıkıntıları, esaret koşulları, esir miktarı ve esir kampları vs. bulunmaktadır. Vâveylâ’nın çıkış gayesi de Krasnoyarsk’taki esirler üzerinden esaret hayatının sorunlarına dokunmaktı. Vâveylâ bunu, daha ilk sayısından okuyucularına duyurmuştu. Zaten Vâveylâ, “bedbâht üserânın valeyâsını ihtivâ etme[k]” değil miydi?⁴². Vâveylâ’nın bu amaçla yola çıkması, onun yayın politikasının gazetenin içeriğine yansıtıldığını söyleyebiliriz. Gazete öncelikle esirlerin nereden ve hangi askerî birlikten geldiklerine dair bilgi toplamaya çalıştığını, gazetenin mesul müdürü Talat Berki’nin gazete-deki duyurusundan anlamaktayız. Buna göre, “1330-1331 Osmanlı-Rus muhârebesinin iştirâk ve tarîh-i esâretine değin mensûb olduğu küt’â-i ‘askeriyenin zabîtân ve efrâdından fi’ilen yararlığı mechûd ve bu uğurda mecrûh, şehîd, hayât ve memâtı mechûl veyahût da esârete giriftâr olarak elyevm ber-hayât bulunanların nerede ve hangi tarihte ve ne gibi fedâkârlıkları ibrâz etmişlerse- mümkün olduğu takdirde ism ve küt’â-i ‘askeriyeleriyle idârehâneye birdirmeleri” istenmiştir⁴³. Bu bir tespit ve tarihe kayıt çağırısıdır. Gelecek bilgilere göre, gerek esirlerin sayısal bilgileri, gerek

⁴¹ A. Hicrî, [1]331a: 1.

⁴² A. Hicrî, [1]331a: 1.

⁴³ A. Hicrî, [1]331b: 10.

yaşadıkları esaret şartları, esir düştükleri cepheler hakkında çeşitli tespitlere yer verilmiş, esirlerin ismi, rütbesi, bağlı oldukları ordu birliği ve esir oldukları cepheleri gösteren ayrıntılı sayılabilecek listeler yayınlanmıştır. Daurya'daki Türk esirleri hakkında verilen yayınlanan liste buna güzel bir örnektir⁴⁴. Yine buna benzer başka bir liste de İrkusk'a bağlı Nijniy'de esir bulunan Türklere ait listedir. Bu listede de esirin ismi, bağlı olduğu birliği, rütbesi ve bazılarının memleketleri yer almaktadır⁴⁵. Bunun yanında, Kafkas Cephesi örneğinde, cephelerde esir düşen Türk askerlerinin miktarı ve tarih aralığı gazetede kendine yer bulmuştur⁴⁶. Vâveylâ Türkiye'deki yabancı esirler hakkında da bilgi verir. Burada, esirlerin buldukları iller, hangi milletten olduğu, içinde buldukları kamp koşulları ve sağlık hizmetleri hakkında bilgiler verilmektedir. Vâveylâ bu bilgileri Uluslararası Kızılhaç Heyeti'nin tebligatından alıp olduğu gibi yayınlamışlardı. Buna göre, Türkiye'de esir kampları ve buralarda bulunan esirlerin milliyetleri şöyleydi: Bursa- (burada İngiliz zabitleri ve Rus Müslüman neferleri vardır) Eskişehir- (burada Hint Müslüman zabitleri) Kütahya- (Burada Rus zabitleri) Afyon Karahisar- (İngiliz Fransız zabitleriyle İngiliz-Rus-Hindistan askerleri) Konya- (Hint zabitleri) Yozgat- (İngiliz zabitleri) Kırşehir- (Rus neferleri) İzmit- (İngiliz askerleri). Kızılhaç Heyeti kampların yanında çeşitli hastaneleri ve esir dağıtım noktalarını gezmişler, onlara Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Umûmiyesi azasından İzzet Bey ile Harp esirleri müfettişi Miralay Yusuf Ziya Bey eşlik etmişlerdir⁴⁷. Vâveylâ'da, Rusya ve Osmanlı arasındaki harp esirleri konusundaki anlaşmayı sütunlarına taşımış, anlaşmada esirlerin içinde buldukları koşulların karşılıklı olarak kontrol edilmesi ve kampları kontrol eden Kızılhaç cemiyeti

⁴⁴ "Balkan Eyâletinde Daurya İstasyonunda Türk Esirler", **Vâveylâ**, 29 Kanunusani 1331, S 9, s. 4.

⁴⁵ "İrkuts Vilâyeti Dâhilinde Nijniy Odinsk'te? Bulunan Esir Harp Arkadaşlar", **Vâveylâ**, 9 Eylül 332, S 41, s. 12.

⁴⁶ "Kafkâs Harekâtı Başladığından Beri Alman Üserâ Mikdârı", **Vâveylâ**, 15 Temmuz 1332, S 34, s. 3-5.

⁴⁷ Türkiye'de Üserânın Vaz'iyet ve Hâlî, **Vâveylâ**, 24 Şubat 1332, Sayı: 62, s. 6-7.

üyeleri arasında karşılıklı şefkat hemşirelerinin bulundurulması konularına dikkat çekilmiştir⁴⁸. Vâveylâ, Rusya'nın ihtilal nedeniyle savaştan çekilmesi ile burada kalan esirlerin durumlarının ne olacağına dair konuyu da sütunlarına taşıyarak, meselenin çözülmesine gayret etmiştir. İhtilalin getirdiği yeni fikirlerin Türk esirler ile ilgili yeni gelişmelere zemin hazırlayacağı beklentisi de Vâveylâ'nın sütunlarına taşıdığı haberden anlaşılmaktadır⁴⁹.

Vâveylâ gazetesinde yayınlanmış “Esir Bayramı” adlı şiirde esirlerin içinde olduğu ruh durumu iyi ve anlamlı bir şekilde yansıtılır.

Esir Bayramı

Bir elçi gelir seher zamanı ?

Kalkın da donanmalar yapın der.

Bayram kurulub mezarımızda beraber...

Çetin oluyor keder zamanı.

Her gönüle dumanlar çöktü birden...

Yaş selleri akdı gözden artk...

Taş bağrımıza bu derdi yazık

Güldür bizi bari sen giderken

Ey kutlu konuk sen her vakit gel!..

Lakin o sofrada yash olma !..

zindanlar içinde kaygu salma

Uçmakları aldırıp da yerde,

Gün Hanı gibi hüküm yürüt gel!

Yazmış mı bunu tanrı kaderde?

İslam akıdub yaş, kan selini?

Bak kutluyor burda ilini(ıydini?)⁵⁰

Vâveylâ ve Krasnoyarsk'taki Esirler

Vâveylâ, Krasnoyarsk'taki Türk esirler için sadece bir gazete değildir. Vâveylâ, kampta esirleri umutlarının devamını, dünya ile irtibatını sağlayan onları zihnen ve ruhen dinç tutan önemli bir unsurdur. Bunu esirlerin bizatihi ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Gazetenin yıl dönümü için hazırlanan özel sayısında esirler, Vâveylâ ile ilgili duygularını ifade etmişlerdir. Vâveylâ onlar için çığlıktan çok

⁴⁸ “Rusya-Türkiye Arasında Esirler Hakkında İtilâf”, **Vâveylâ**, Teşrinievvel 332, S 43, s. 3.

⁴⁹ “Rusya’da Üserâ-yı Harbiye”, **Vâveylâ**, 18 Kanunusani 1334, S 98, s.2.

⁵⁰ “Esir Bayramı”, **Vâveylâ**, 8 Temmuz 1333b, S 80, s. 1.

daha fazla şeyleri ifade etmektedir: *Vâveylâ? Ne demek? Ezici ve karanlık esâret zindânlarında çırpınıp dururken hasta ruhlarımıza bir nefhâ-i teselli [ve] gaddarlığın pençe-i ahenini arasında derîn ve tehlikeli bir girdâb-ı ye's ve felâkete doğru sürüklenmekte iken samîmi yüreklerden kopan simâlar bize sebat, metanet ve bilhassa ümîd nedir diye öğreten bir şemspâre-i âmâle Vâveylâ demek 'abes demek midir? Ben bu fikir dalgaları arasında yuvarlanub dururken nereden geldiğini bilmediğim lahûtî bir ses şu cevâbı verdi. Vâveylâ hukûklarını müdafâ'âdan acîz esîrlerin 'izzetinden çıkan bir simâ-i iştikâ ve tezallüm değil ezâ ve cefânın türlüünü hakkımızda revâ gören vahşî ve hunhâr düşmanlarımıza karşı kullanılan bir işâret-i tahdîd[tir]'⁵¹. Buradaki düşünceler Vâveylâ'nın Türk esirler üzerinde bıraktığı tesiri gösterir ve onların umut ışıklarıdır. Çünkü esirlik hayatında onların bir çığlıktan daha fazlasına ihtiyaçları vardır. Burada elemelerin, kederlerin, esaret acılarının ve ızdıraplarının hafifletilmesi, vatan hasretinin giderilmesi, ruhun maneviyatının ayakta tutulması gerekmektedir ve bu Vâveylâ tarafından gerçekleştirilmektedir, en azından esirler bunu böyle düşünmektedir.*

Miralay Arif Bey'in şu ifadeleri Vâveylâ'nın esirlerin üzerindeki etkilerinin bir kısmını açıkça göstermektedir: "*Vâveylâ şu muhût-i esârette âlâm-ı ma'neviye ve fikriyeyi tahfîf edecek mütenevvi münderecâtıyla maraz-ı inzâra çıktıkça cümlemizi hadîsât-ı alemde haberdâr ve men-cihe-tihi mütalâ'âya tergîp etmek sûretiyle ifâ eylediği hidemât-ı müşkûrenin inşallah vatana 'avdetde dahi dâ'imâ hatır-güzâr kalacağı bi-irtiyâbdır'*⁵². Vâveylâ bu görevi nasıl yerine getirecek diye sorulduğunda cevabı, yine bu özel sayıda yer almaktadır. Bir Binbaşı'ya göre Vâveylâ bunu, "*En gamlı zamanlarda fevkal'ade say' ikdâmlarıyla her nev' matbu'attan kârîlerini müteselli ve fikirlerini zinetlendirmek sûretiyle*" yapmaktadır⁵³. Esaret, Krasnoyarsk'ta, diğer esir kamplarında olduğu gibi, acılarla dolu, çok meşakkatli bir hayatı simgeler, bu acı ve meşakkat ancak teselli ile hafifler, çünkü Vâveylâ, "*her hafta bir nüshâsının şeref*

⁵¹ "Özel Sayı", **Vâveylâ**, 1 Mart 1333a, S 63, s. 9.

⁵² **Vâveylâ**, 1333a: 1.

⁵³ **Vâveylâ**, 1333a: 3.

zuhûruyla gamnak olan kalblerimizin tahfîf-i elemine medâr-ı teselli ol[ur]”⁵⁴. Çünkü “Esâretin acıklı elemli anlarında bize refâkat eden sevgili Vâveylâ [dır]”⁵⁵ “en müşkil mani’alar, en kavî hâ’ileler sebât ve metânetinin mağlûbu her türlü sa’âdet sebât ve metânetinin mahsulüdür”⁵⁶. Esirlere göre, Vâveylâ, onların dünyadan haberdar olunmasını sağlayan çok önemli bir araçtır. Onlar Vâveylâ sayesinde dünya ile iletişim sağlamaktadırlar: “27 aydır esârette geçirdiğim şu acıklı hayat tarîf olunur şeylerden olmadığımı tasdik etmeyecek ferd tasavvur edemem. Binâ’emaleyh Dünya Harbi’nin (cihân) Harbi’nin safhât-ı muhtelifesine dâ’ir sevimli Vâveylâ heyet-i muhteremesinin verdiği malûmâtıdan müstefîd oldu[k]”⁵⁷. Bu malumatlar da “Hâl-i esâretin verdiği hüzn ve elemi tahfîfe medâr olmuştur”⁵⁸. Bunlar ise esaretin yükünü ve ızdırabını hafifletmiş, yesini unutturmuştur: Müsâ’ib-i esâretle hûn-alûd olan mahzûn kalplerimizi bunca müfik âvân arasında müşkülâtı her günü iktihâm ile haftada bir kendini gösteren ve okunduğu müddetçe karine, velev muvakkaten olsun ye’sini unutturmaya vesîle olmuştur”⁵⁹. Vâveylâ vatan hasretinin bir nebze de olsa hafifletilmesinde çok önemli işlevler görmüştür. Bu da Krasnoyarsk’taki Türk esirlerin bir anlamda hayata bağlanmalarını sağlamıştır. Mahrumiyetin en açık bir şekilde hissedildiği zamanlar Vâveylâ bir anlamda imdada yetişir ve kısmen de olsa bu mahrumiyeti telâfi eder: “[Vâveylâ] vatandan mehcûr matbu’âtıdan mahrûm olarak Sibirya’nın bir köşesinde hâl-i esârette hazîn ve elîm günler yaşarken bu mahrûmiyeti kısmen telâfi ederek her nev’ makalâtıyla bizleri müstefîd kılmuştur”⁶⁰. Kolay değil, çünkü iki seneden daha fazladır bu esaret sürmektedir ve vatan hasreti buram buram tütmektedir. Bu yüzden, “Sibirya’da 27 aydan beri geçirilen faci’âli hayatın müdhîş anlarında Vatan’dan bir sadâ-yı tesliyeti ik[t]irân eden [Vâveylâ’nın]” bu vatan hasretinin, bir nebze de olsa, dindirilmesinde büyük rolü olmuştur⁶¹. Tabii ki

⁵⁴ Vâveylâ, 1333a: 2.

⁵⁵ Vâveylâ, 1333a: 3.

⁵⁶ Vâveylâ, 1333a: 2.

⁵⁷ Vâveylâ, 1333a: 3.

⁵⁸ Vâveylâ, 1333a: 3.

⁵⁹ Vâveylâ, 1333a: 4.

⁶⁰ Vâveylâ, 1333a: 2.

⁶¹ Vâveylâ, 1333a: 5.

Vâveylâ bunu vatandan verilen haberler vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Çünkü en ufak bir bilgi kırıntısı ya da havadis vatana olan hasretin acısını hafifletmektedir. Binbaşı Trabzonlu Ali'nin söylediği şu sözler, bu konuda önemli bir konumdadır: “[Vâveylâ], *Hayat-ı esâretin on sekiz aylık bâr-ı elîmi âvân-ı muzikasında muhtemel tahsirât-ı kalbiyyenin tahfîf ve izâlesine (...) ve tesîrât-ı kalbiyemizi ta’dîl ihtisâsâtımızı tenvîre sebep yegâne teşkîl-i emel-i vatanperveranesiyle şimdiye kadar intişâr etmekte bulun[maktadır]*”⁶². Vatandan malumat almak esaret hayatından çok önemli bir şeydi. Vâveylâ, vatandan haber veren belki de biricik kaynaktı. Bu yüzden “[Vâveylâ] *vatandan mehcür, malumat-ı muhakkaka ve mevşûfadan mahrûm olan üserânın tehvîn-i âlâmı emr-i hayırla intişâr eden ve her türlü malûmatıyla cümlelerin istifâde ve istifâsına hizmet eyle[miştir]*”⁶³. Evet, Vâveylâ, vatandan verdiği haberlerle tasaların, kederlerin ve acıların azalmasına hizmet ediyordu. Vâveylâ, harbin insanlar üzerinde bıraktığı ümitsizliklerin, vatan için akıtılan gözyaşlarının ve düşman çizmesi altında ezilen vatana karşı duyulan üzüntünün sesi de olmuştur: “[Vâveylâ] *vatanimızdan buralara kadar in’ikâs eden âh ve enînler, harbin gittikçe müzemmen bir şekil almakta olan safhâtının kalplerimizde bıraktığı ümitsizlikler, yurd ve yuvalarımızda akıtılan gözyaşları ve sahralarımızda dökülen kahir düşmanın çizmesi altında ezilmekte olan eczâ-i vatanimizin dizâ-i hâkinden yükselen avâze-i istimdadları[dır]*”⁶⁴. Bu da ayrı düşülen vatanın verdiği ayrılık acısını katlamıştır. Buna bir de Sibiryâ'nın buz gibi soğuğu eklenince esarete hayat tam manasıyla çekilmez bir hale bürünüyordu. “Vâveylâ, *watan-ı mukaddesinden cüdâ düşerek Sibiryâ gibi barîd bir muntıkada esâret dolayısıyla her dakîka çekmekte olduğum ızdırâbât-ı elîmden tahlîs-i giribân etmek bahânesiyle her hafta bir defâ neşr olun[maktaydı]*”⁶⁵. Vâveylâ verdiği haberlerle biraz olsun esirlerin içini ısıtıyor, gam ve kederden bir nebze uzaklaştırıyordu. Böylelikle “[Vâveylâ] *Sibiryâ’da geçirilen acıklı ve unutulmaz esâret günlerinden tahfîf-i âlâm[a] medâr [oluyordu]*”⁶⁶.

⁶² Vâveylâ, 1333a: 4.

⁶³ Vâveylâ, 1333a: 4.

⁶⁴ Vâveylâ, 1333a: 3.

⁶⁵ Vâveylâ, 1333a: 6.

⁶⁶ Vâveylâ, 1333a: 4.

Vâveylâ'nın kamptaki esir Türkler için en önemli haber kaynağı olduğunu söylemiştik. Vâveylâ bu özelliği ile esirleri bilgilendirdiği, dünyadan haberdar ettiği ve onların irşad edilmelerine hizmet ettiğini, Yüzbaşı Yusuf Ziya'nın, "*Vâveylâ cihân harbine â'it malûmâtıyla ve şu'unât-ı muhtelifesiyle buradaki bütün Türk zabitanını bir seneden beri ale'd-devâm haberdâr eylemektedir*" sözleriyle anlamaktayız⁶⁷. Vâveylâ, bunu da "*irşâdât-ı kalemiyeleriyle*" yapmakta⁶⁸ ve "*mahzûn kalpleri tenvîr [etmektedir]*"⁶⁹. Bunlar sayesinde Vâveylâ kampta bulunan Türk esirlerin hemen tamamının dikkatinde kaçmamıştır. Vâveylâ bir anlamıyla okul da olmuştur. Krasnoyarsk'taki esirlere faydalı olacak birçok makalenin yayınlandığını, birçok tarihi konunun gazetede işlendiğini, birtakım dinî bilgilere vererek manevi boşluğu doldurmak için çalıştığını yayınlanan makale, çeviri, hikâye ve kıstaslardan anlamaktayız⁷⁰ "*Neşr ve kıra'âtle mahzûn kalblerimizi müteselli eden münderecâtı itibârıyla küllî fâ'ide bahş [etmiş]*"⁷¹, "*Vatandan cüdâ bir yerde yaşarken gam-nak ve endiş-nâk kalplerimizin âlâmını ilmî ve fennî makalâtıyla tahfîf etmiş*"⁷² ve "*hukûklarını müdafa'adan aciz esirlerin 'izetinden çıkan bir simâ-i iştikâ ve tezallüm değil ezâ ve cefânın türlüsünü hakkımızda reva gören vahşi ve hunhâr düşmanlarımıza karşı kullanılan bir işâret-i tahdîdir*". Bu yüzden de "*kalbi daralan herkes Vâveylâ'ya sarılmıştır*"⁷³. Görül-

⁶⁷ **Vâveylâ**, 1333a: 6.

⁶⁸ **Vâveylâ**, 1333a: 7.

⁶⁹ **Vâveylâ**, 1333a: 7.

⁷⁰ **Vâveylâ**, esirleri eğitmeye, onları bilgilendirmeye ve onlara bir şeyler öğretmeye özen göstermiştir. Birkaç örnek yazı aydınlatıcı olabilir: "Nev-i İcâd Dolandırıcılık", **Vâveylâ**, 4 Kanunuevvel 1331, S 2, s. 9-10; "Serûm Tatbiki'nden", **Vâveylâ**, Kanunuevvel 1331, S 3., s. 10, "Bahis Tutmak (Lades)", **Vâveylâ**, 17 Kanunusani 1331, S 8., s. 10; "Leyle-i Regâ'ib", **Vâveylâ**, 22 Nisan 332, S 22, s. 12; "Rüya ile Tahayyül arasında", **Vâveylâ**, 22 Nisan 332, S 22, s. 12; "Leyle-i Berât", **Vâveylâ**, Haziran 332, S 28, s. 12; "İlim ve Kadımlar" Şam Ediblerinden Birinin İmzasıyla Şam Gazetesinde Neşr Edilen Bir Makaleden Tercümedir", **Vâveylâ**, 12 Teşrinievvel 332, S 49, s. 4-5; "Felsefe ve Ahlakıyyat", **Vâveylâ**, 24 Şubat 1332, S 62, s. 8-9; "Müslüman Kadımları", **Vâveylâ**, 8 Nisan 1333, S 68, s. 7; "Tifüsün Tedâvisi", **Vâveylâ**, 9 Haziran 1333, S 77., s. 1-2; "Niçin dedikodu Ediyoruz?", **Vâveylâ**, 25 Ağustos 1333, S 86, s. 4-7.

⁷¹ **Vâveylâ**, 1333a: 8.

⁷² **Vâveylâ**, 1333a: 9.

⁷³ **Vâveylâ**, 1333a: 9.

düğü gibi Vâveylâ Krasnoyarsk'ta bulunan Türk esirlerinin dünyalarını oluşturmaktadır. Vâveylâ ile hüznü kalpler rahatlamakta, vatan duyulan hasret bir nebze olsun giderilmeye çalışılmakta, dünya ile irtibat sağlanmakta, geleceğe dair ümitlerin devam etmesine yardım edilmekte ve ortak duygu, düşünce ve ruh birlikteliği gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden Vâveylâ esirler nazarında önemli bir konumda bulunmaktadır.

Vâveylâ Gazetesi çok geniş bir konu yelpazesine sahip, dönemin nabzını tutmaya çalışan ve döneme ışık tutacak önemli konuları işleyen değerli bir tarihî kaynak vasfını taşımaktadır. Çok geniş bir konu dağılımı içerisinde, özellikle I. Dünya Harbi'nin, hemen bütün cephelemleri ile ilgili haber, yorum ve makaleleri içeren bir içerikle doludur. Vâveylâ, vatan, Turan ve Türklük, kadın, aile, kültür ve din, tarihî çeviriler, çeşitli türden edebiyat, büyük güçler ve güç dengeleri, İtilaf ve İttifak Blokları, Ermeni Meselesi, Orta Doğu ve İran, Balkanlar, Osmanlı Devleti (coğrafyası, stratejik konumu, iktisadî ve siyasî vaziyeti, orduları vs.) I. Dünya Savaşı, Cephelemler ve esirler gibi çok geniş bir konu yelpazesine sahip bir gazetedir. Dönemin önemli gazetesinde yapılan çeviriler ile de zengin bir kaynağa sahip olan Vâveylâ, bu çeviriler dolayısıyla da gündemi takip etmede oldukça başarılı olmuştur.

Sonuç

Basın tarihinin güzide bir kısmını teşkil eden üsera gazeteciliği, miktar olarak az olmasına rağmen zengin içeriğe sahip olması nedeniyle son derece önemlidir. Çünkü üsera gazeteciliği bir dönemin ruhunu yansıtan, bir grup insanın küçük dünyasının aynası olan bir özelliğe sahiptir. Bir grup insanın dünyaya bakış açısını beklentilerini, geleceğe dair umutları ya da umutsuzluklarını, vatan sevgisi ve hasretini, acılarını, kederlerini kısacası üsera yaşamında iz bırakan yaşam birçok unsuru içinde barındırır. Bunu, Vâveylâ Gazetesi örneğinde müşahade ettiğimizde açık bir şekilde görmekteyiz. Vâveylâ Gazetesi Krasnoyarsk'taki Türk esir subayları tarafından çıkarılmış ve dönemin şartlarını göz önüne aldığımızda uzun soluklu olarak

ifade edebileceğimiz bir yayın organıdır. 1915-1918 yılları arasında, yaklaşık üç yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Tam 101 sayı çıkmıştır.

Vâveylâ diğer bir özelliği ile o dönemin önemli kaynaklarından biri konumunda olmasıdır. Çok geniş bir konu dağılımı içerisinde özellikle I. Dünya Harbinin, hemen bütün cepheleri ile ilgili haber, yorum ve makaleyi içeren bir içerikle doludur. Vâveylâ, vatan, Turan ve Türklük, kadın, aile, kültür ve din, tarihi çeviriler, çeşitli türden edebiyat, büyük güçler ve güç dengeleri, İtilaf ve İttifak Blokları, Ermeni Meselesi, Orta Doğu ve İran, Balkanlar, Osmanlı Devleti (coğrafyası, stratejik konumu, iktisadî ve siyasî vaziyeti, orduları vs.) I. Dünya Savaşı, Cepheler ve esirler gibi çok geniş bir konu yelpazesine sahip bir gazetedir. Dönemin önemli gazetelerinde yapılan çeviriler ile de zengin bir kaynağa sahip olan Vâveylâ, bu çeviriler dolayısıyla da gündemi takip etmede oldukça başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- “Alman Başvekilinin Ahvâl-i Umûmiyeye Dâ’ir Rayhstag`da İrâd Et-tiği Nutku”, **Vâveylâ**, S 8, Sayfa: 2-5., 17 Kanunusani 1331.
- “Aya Sofya-İstanbul Muhasarası” Rusçadan Tercüme”, **Vâveylâ**, S 1, s. 4-6., 1 Teşrinisani 1331.
- “Bahis Tutmak (Lades)”, **Vâveylâ**, S 8, S 10, 17 Kanunusani 1331.
- “Balkan Eyâletinde Daurya İstasyonunda Türk Esîrler”, **Vâveylâ**, S 9, s. 4, 29 Kanunusani 1331.
- “Cinsi, Nesl-i Terbiye” Almancadan”, **Vâveylâ**, 3 Teşrinisani 1333, S 92, S 6. , 3 Teşrinisani 1333.
- “Felsefe ve Ahlâkiyyât”, **Vâveylâ**, S 62, Sayfa: 8-9., 24 Şubat 1332.
- “Fransızcadan. “Zarîf Bir Türk Kadınının İştigalât-ı Yevmiyesi”, **Vâveylâ**, S 22, Sayfa: 12, 22 Nisan 332.
- “İlim ve Kadınlar” Şam Edîblerinden Birinin İmzâsıyla Şam Gazetesinde Neşr Edilen Bir Makaleden Tercümedir”, **Vâveylâ**, S 49, Sayfa: 4-5, 12 Teşrinievvel 332.
- “İnsânlara Tehlike İkâ Edenler” Fransızca Bir Mecmu’âdan” **Vâveylâ**, S 62., Sayfa: 13-15., 24 Şubat 1332.
- “İrkuts Vilâyeti Dâhilinde Nijni Odinsk’te? Bulunan Esîr-i Harp Arkadaşlar”, **Vâveylâ**, S 41, Sayfa: 12, 9 Eylül 332.
- “İsviçre’de Münteşir 5 Mart 917 Tarihli Almanca Gazeteden “İstanbul, Şark ve Fransa” **Vâveylâ**, S 77., Sayfa: 13-14, 9 Haziran 1333.
- “Kafkâs Harekâtı Başladığından Beri Alınan Üserâ Mikdârı”, **Vâveylâ**, S 34, Sayfa: 3-5, 15 Temmuz 1332.
- “Küçük Hikâye Çâre-i Selâmet” Rusçadan”, **Vâveylâ**, S 6, Sayfa: 9, 2 Kanunusani 1331.

- “Leyle-i Berât”, **Vâveylâ**, S 28, Sayfa: 12, 3 Haziran 332.
- “Leyle-i Rega’ib”, **Vâveylâ**, S 22, Sayfa: 12, 22 Nisan 332.
- “Müslüman Kadınları”, **Vâveylâ**, S 68, Sayfa: 7, 8 Nisan 1333.
- “Nev-i İcâd Dolandırıcılık” , **Vâveylâ**, S 2, Sayfa: 9-10, 4 Kanunuevvel 1331.
- “Niçin dedikodu Ediyoruz?”, **Vâveylâ**, 25 Ağustos 1333, S 86, Sayfa: 4-7.
- “Oyuncu Kız” Almandan Tercümedir On Beşinci Asır Zarfında Ce-reyân Etmıştır”, **Vâveylâ**, S 37, Sayfa: 7-12, 22 Ağustos 332.
- “Özel Sayı”, **Vâveylâ**, 1 Mart 1333, S 63, s. 1-12
- “Rus Hassa Kıta’atının Zayi’âu İstokholm 21 Ağustos 1916” (Almanca Gazeteden)” **Vâveylâ**, S 44, Sayfa: 4., 14 Teşrinievvel 1332.
- “Rusya Hükûmetinin Büyük Petro’dan Japon-Rus Muharebesine Kadar Yaptığı Muharebeler Hakkında Ruski İslova’dan” **Vâveylâ**, S 5, Sayfa: 7-8., 25 Kanunuevvel 133.
- “Rusya’da Napolyon Ordusu Moskova Seferi” (Almandan)” **Vâveylâ**, , S 9, Sayfa: 3-4, 25 Kanunusani 1331.
- “Rusya’da Üserâ-yı Harbiye”, **Vâveylâ**, S 98, Sayfa: 2., 18 Kanunusani 1334.
- “Rusya-Türkiye Arasında Esîrler Hakkında İtilâf”, **Vâveylâ**, S 43, Sayfa: 3, 7 Teşrinievvel 332.
- “Rüyâ ile Tahayyül Arasında”, **Vâveylâ**, S 22, Sayfa: 12, 22 Nisan 332,
- “Samimiyet Fikri” Fransızca Journalden” **Vâveylâ**, S 77, Sayfa: 16, 9 Haziran 1333.
- “Serûm Tabiki’nden”, **Vâveylâ**, S 3., Sayfa: 10., Kanunuevvel 1331.
- “Tifüsün Tedâvisi”, **Vâveylâ**, 9 Haziran 1333, S 77, Sayfa: 1-2.

“Türkiye’de Üserânın Vaz’iyet ve Hâli, **Vâveylâ**, 24 Şubat 1332, S 62, s. 6-7.

“Türkiye’ye Karşı Muharebe” Almanca’dan Tercüme Tarihe İrcâ-ı Nazar” **Vâveylâ**, S 26-27, Sayfa: 6-7, 25-27 Mayıs 332.

Talat Berkî, “Esîr-i Harb Silâh Arkadaşlarımıza”, **Vâveylâ**, 3 Kanunusani 331, S 6, s. 10.

Talat Berkî, “Muhterem Okuyucularımız”, **Vâveylâ**, 15 Temmuz 1332, S 34, s. 12.

Talat Berkî, “Mukaddemâ Gazetenin Mesleği Hakkında Birkaç Söz” **Vâveylâ**, 27 Teşrinisani [1]331, S 1, Sayfa: 1.

Sami, Hüsameddin, “Sibirya’dakiler Ne Olacak?”, **Atı**, 1 Kanunusani 1335, S 362.

Tetkik Eserler

AKÇURAOĞLU Yusuf, **Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu**, Matbaa-i Osmaniye Dersaadet, 1335.

ATAMAN, Halil, **Harp ve Esaret Doğu Cephesi’nden Sibirya’ya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

BİNLER, Mehmet Ziya, “Dedemin Esaret Yılları”, **Cephe ve Esaret Hatıraları**, Bilgeoğuz Yayınları, 2009.

BURAK, Durdu Mehmet, “Kastamonu Milletvekili Halit Bey’in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 14, S 1, Sayfa: 201-216, 2016.

DAVİS, Gerald H., “National Red Cross Societies and Prisoners of War in Russia, 1914-18”, **Journal of Contemporary History**, Volume: 28., No: 1., Pages: 31-52., 1993.

DÖNMEZ, Cengiz, “I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri”, **Akademik Bakış**, Cilt: 7., S 14., Sayfa: 137-162., 2014.

- GÜVEN, Esin, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.
- KUTLU, Cemil, "1. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 43, Sayfa: 319-328, 2010.
- KUTLU, Cemil, "Krasnoyarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 32, Sayfa: 245-267, 2007.
- KUTLU, Cemil, **I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Erzurum, 1997.
- ÖNAL, Sami (Yay. Haz.), **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)**, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, 2006.
- SÖNMEZ, Bingür, "Bakü Halkının 1915-1917 Sarıkamış Esirlerine Kardeş Kömeği", **Karadeniz**, S 6., Sayfa: 127-146., 2010.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim-1. Dünya Savaşında Türk Esirler-**, İstanbul, 2001.
- YANIKDAG, Yucel, "Ottoman Prisoners of War in Russia, 1914-22", **Journal of Contemporary History**, Volume: 34., No: 1. Pages: 69-85.

KANUN-İ ESASİ GAZETESİ'NDE İTTİHÂD-I İSLÂM TEMASI

Seydi Vakkas TOPRAK*

ÖZET

Kanun-i Esasi Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kahire şubesinin 1896-1899 yılları arasında neşrettiği bir gazetedir. Gazete, II. Abdülhamit'e muhalefetleri nedeniyle Mısır'a kaçmak zorunda kalan Hoca Kadri Efendi ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmıştır. Hoca Kadri Efendi, aynı zamanda, rüştiye sıralarında İstiklal Marşı şairi Mehmed Akif'in öğretmenliğini yapmış ve onun düşünce dünyasını etkilemiş bir düşünürdür. Kanun-i Esasi yazarları, II. Abdülhamit'e karşı dinî yönden muhalefet ederken, anayasanın yürürlüğe konması, meclisin yeniden açılması ve İslâm Birliği gibi temalar işlemişler, Jön Türklerin gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma politikalarına şiddetle karşı çıkarak *İttihâd-ı İslâm* düşüncesini temsil etmişlerdir. Bu çalışmada, *Kanun-i Esasi*'deki makalelerden hareketle *İttihâd-ı İslâm* teması işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi Gazetesi, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, İttihâd-ı İslâm, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit.

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, ADIYAMAN, seyditoprak@gmail.com

THE TOPIC OF UNION OF ISLAM IN THE JOURNAL KANUN-I ESASİ

ABSTRACT

Kanun-i Esasi Gazetesi is a journal which was published by the Qairo branch of The Committee of Union and Progress between the years 1896-1899. The journal was published by Hoca Kadri Efendi and Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi who had to run away because of their opposition to Abdulhamid II. Hoca Kadri Efendi at the same time was the teacher of Mehmet Akif, the writer of Turkish National Anthem, during his studentship at *Rüştiye* School and a thinker who effected his thinking world. The contrubitors of *Kanun-i Esasi* journal while opposing Abdulhamid II. from the religion aspect were writing about topics such as putting the constitution into effect, reopening of the parliament and the Islamic Union topics. They severely opposed The Yung Turks' policy of cooperation with Non-Muslim elements and represented *Ittihad-ı Islam* (Unity of Islam) idea. In this article based on the articles published in *Kanun-i Esasi* journal the topic *Ittihad-ı Islam* (Unity of Islam) is studied.

Key Words: Kanun-i Esasi journal, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, Unity of Islam, The Committee of Union and Progress, Abdülhamit II.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde neşredilen ilk gazeteler Arapça olarak Mısır'da yayın hayatına başlamıştır. Bilim, edebiyat, tarih ve siyaset alanlarında yayınlanan gazete ve dergiler zamanla Suriye, Lübnan, Irak ve Kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Tanzimat reformları, Arapça yayınların çoğalmasına katkı sağladığı gibi misyonerlik ve sömürgecilik faaliyetleri de Arapça süreli yayın sayısının artmasında etkili olmuştur. Misyonerlerin ve sömürgecilerin etkisiyle yurt dışına giden Hristiyan Araplar Amerika, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Arjantin, İngiltere, Fransa ve İtalya'da çok sayıda Arapça gazete ve dergi çıkarmışlardır¹.

Osmanlı coğrafyasında Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete, Mısır'da, bir sütunu Arapça, diğeri Türkçe çıkarılan *Vekâyi-i Mısıriyye*'dir (1828). Osmanlı Devleti'nde, tamamen Türkçe olarak yayınlanan ilk gazete ise *Takvim-i Vekâyi*'dir (1831). *Takvim-i Vekâyi*, aynı zamanda devletin resmî gazetesiydi.

1796'dan beri İstanbul'da ve İzmir'de Fransızca yayın yapan gazeteler bulunmaktaydı. İzmir'de gazetecilik yapan Alexandre Blacque'ı İstanbul'a çağıran II. Mahmut, ona *Takvim-i Vekâyi*'e paralel olarak Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'ın çıkarılması görevini vermiştir. Bu sırada *Takvim-i Vekâyi*'nin Arapça, Farsça, Bulgarca, Ermenice ve Rumca nüshaları da çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Türkçe olarak yayınlanan ilk özel gazete ise 1840'ta, William Churchill'in çıkardığı *Ceride-i Havadis*'tir. 1849'da *Vekâyi-i Tıbbiyye* adlı Türkçe bir dergi çıkmıştır. Türklerin çıkardığı ilk Türkçe özel gazete ise, 1860'ta, Şinasi'nin desteğiyle Âgâh Efendi'nin çıkardığı *Terçümân-ı Ahvâl*'dir. Şinasi, 1862'de *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başlamıştır². William Churchill'in ölümünden sonra oğlu Alfred Churchill,

¹ Erol Ayyıldız, "Matbuat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 119-121.

² İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s. 5.

Ceride-i Havadis'in yerine *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* ismiyle yeni bir gazete çıkarmıştır. *Mecmûa-i Fünûn*, *Mir'ât*, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, *Ceride-i Askeriyye* gibi gazeteler de bu dönemde yayın hayatına girmiştir³.

Türk gazeteciliğinin kuruluş devri olan 1831-1864 döneminde gazeteler kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetimindeki *Takvim-i Vekâyi*, devletin faaliyetleri, bilim, eğitim, sanat ve ticaretle ilgili haberlere ağırlık verirken, *Ceride-i Havadis* haberlere ağırlık vermiş ve yayınladığı dış haberler sayesinde Osmanlı kamuoyunu dış dünyadan haberdar etmiştir. İlk Türkçe gazeteler ahlâk, marifet ve ilimden bahsederek reformları desteklerken iktidar eleştirisinden uzak durmuşlardır. Şinasi ise, ülke meseleleriyle ilgilendiği gibi sosyal problemleri, eğitim ve dış politika sorunlarını işleyerek, Türk gazeteciliğine eleştirel bir boyut kazandırmıştır. Özellikle Yeni Osmanlıların yayın faaliyetleri memleket sorunlarına duyarlı bir kamuoyunun oluşmasına da katkı sağlamıştır⁴.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde muhalifler gazeteler çoğalınca hükümet tedbir almak zorunda kalmış, 1857'de *Matbuat Nizamnamesi*'ni, 1867'de *Kararnâme-i Âli*'yi çıkarmıştır. *Kararnâme-i Âli* ile gazetelerin kapatılması, yayıncı ve yazarların çeşitli vesilelerle sürgüne gönderilmesi, muhalif basının yurt dışına taşmasına neden olmuştur. Yurt dışına giden Yeni Osmanlılar Paris, Londra, Cenevre ve Lyon gibi merkezlerde çıkardıkları gazete ve dergilerle hükümete karşı muhalefetlerini sürdürmüşlerdir⁵. 1890'dan itibaren ise II. Abdülhamit'e karşı gelişen Jön Türk muhalefeti, içeride faaliyetlerini sürdüremeyince yurt dışına çıkmayı tercih etmiştir. İttihatçı muhaliflerin çoğu Avrupa'ya giderken bazıları da, İngiltere yönetiminde bulunan Mısır'a gitmiştir. İttihatçılar, Avrupa'da çok sayıda neşriyat çıkardıkları gibi Mısır'da da gazete ve dergiler yayınlamışlardır. Bu

³ Âlim Kahraman, "Matbuat/Türk Edebiyatı", **DİA**, XXVIII, s. 121-122.

⁴ Kahraman, a.g.m., s. 122.

⁵ Kahraman, a.g.m., s. 122.

çalışmada incelediğimiz *Kanun-i Esasi Gazetesi*, İttihatçıların Kahire'de çıkardığı bir yayın organıdır.

Kanun-i Esasi Gazetesi ve Yazarları

Kanun-i Esasi, 1896-1899 yılları arasında, Hoca Kadri⁶ ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendilerin girişimleriyle, Kahire'de çıkarılan bir Jön Türk gazetesidir. *Kanun-i Esasi*'nin 40 sayı kadar çıktığı bilinmektedir. Logosunun üstünde "*Ve emruhum şura beynehum*" ayeti⁷ yer alan gazetenin serlevhasında geçen "*İla-yı din, Şûrâ-yı ümmet ve Tahlis-i vatan*" ibareleri gazetenin yayın politikasını açıklar mahiyettedir. İsmi hemen altına *Pazartesi günleri çıkar* ibaresinden sonra Namık Kemal'in Hürriyet kasidesinden "*Ne mümkün zulm ile bîdâil ile imhâ-yı hüriyyet. Çalış idraki kaldır mukteldersen ademiyetden*" beyiti konmuş, ardından da "*Efkaâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr ile vatan-ı mukaddesimizin tahlîsini şer'at ve hamîyyet nâmına taleb eden cerîlemizin ta'mîni her Müslim ve Osmanlı için bir farîzadır*" cümlesi yerleştirilmiştir. Başyazar olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi'nin ismi belirtilmekte, Hoca Kadri Efendi'nin ise adı geçmemektedir⁸. Beşinci sayıdan⁹ itibaren ise başyazarın ismi gazeteden çıkarılmıştır. 11 Şaban 1315 tarihli 24. sayıda ise Namık Kemal'in beytinin altındaki "*Efkaâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr...*" cümlesi kaldırılarak yerine "*İttihad ve Terakki Cemiyetinin Mısır Şubesi gazetesidir*" ibaresi konulmuştur¹⁰. Bu tarihten itibaren bir Jön Türk resmî gazetesi olarak yayın hayatına devam eden gazetenin ilk 24 sayısı 1 numaralı sayı kabul edilmiş, 24 Şaban 1315 tarihli nüshası 2 numaralı sayı olarak yayınlanmıştır¹¹. *Kanun-i Esasi*'de çıkan yazıların büyük kısmı ya müstear isimle ya da isimsiz olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmaya konu olan *İttihâd-ı İslâm*

⁶ Yahya Kemal [Beyatlı], *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul 1973, s. 200.

⁷ Onların işleri, aralarında danışma iledir. **Kur'an-ı Kerim, Şura Suresi** 38. ayet. **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 486.

⁸ **Kanun-i Esasi**, 16 Receb 1314/21 Kanunievvel 1896, Sayı 1.

⁹ **Kanun-i Esasi**, 15 Şaban 1314/ 17 Kanunısani 1897, Sayı 5.

¹⁰ **Kanun-i Esasi**, 11 Şaban 1315/25 Kanunievvel 1314, Sayı 24.

¹¹ **Kanun-i Esasi**, 24 Şaban 1315/5 Kanunısani 1314, Sayı 2.

hakkındaki makaleler de isimsiz olarak neşredilmiştir. Ancak makalelerin Hoca Kadri veya Hoca Muhyiddin tarafından yazıldığı kanatındeyiz.

Gazete, ilk olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmış, daha sonra Hoca Kadri Efendi tarafından idare edilmiştir¹². II. Abdülhamit döneminin siyasî baskısından kaçarak, Mısır'a giden Hoca Kadri Efendi, İstiklal Marşı şairi Mehmed Akif'in Rüştüye'den hocası ve fikir babası, Hoca Muhyiddin Efendi ise medrese kökenli ünlü bir din adamıdır¹³.

II. Abdülhamit döneminde dinî muhalefet içinde yer alan, Fatih Rüştüyesi Türkçe öğretmeni Hoca Kadri Efendi 1860'ta Bosna'da doğmuştur. İstanbul'da Fatih medreselerinde eğitimini tamamlamış ve bir müddet öğretmenlik yapmıştır¹⁴. Meşrutiyet devrinin hürriyet savunucusu dindar muhaliflerindedir. Siyasî baskılar nedeniyle Mısır'a kaçtıktan sonra, aleyhindeki bir jurnalle padişaha suikastla suçlanmış ve gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Kahire'de bulunduğu sürede Mısır Hıdivinin çocuklarına ders vermiş, çıkardığı *Kanun-i Esasi* ve *Havatır* gazeteleri ile *İstinsaf Risalesi* adlı kitapla muhalefetini devam ettirmiştir. Ayrıca *Meşveret* ve *Terakki* gazetelerine de makaleler yazmıştır. İttihatçıların 1902'deki Paris Kongresi'ne katılarak kongrede alınan Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma kararına karşı çıkmıştır. Gayrimüslimlerin hürriyet için değil, devleti yıkmak için çalıştıklarını söyleyen Hoca Kadri Efendi kararı protesto etmiştir. Kongreden sonra bazı İttihatçıların

¹² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.74, 171, 198.

¹³ Mehmed Akif'in son üç padişaha ve Saraya karşı duygularının menfi olmasının sebebi, Fatih Merkez Rüştüyesi son sınıf talebesiyken etkisinde kaldığı Türkçe hocası Hoca Kadri Efendi olarak gösterilir. Mehmet Akif, hayatı boyunca hocasını minnetle anmıştır. Orhan Okay, *Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 25.

¹⁴ Yahya Kemal, a.g.e., s. 182.

pozitivist düşüncelerine karşı cemiyetin İslâmî kanadını temsil etmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra ise İttihatçıların keyfi ve kanunsuz uygulamalarına karşı çıkmaya devam etmiştir¹⁵.

Yazılarında saltanatın kaldırılması ve meşveret usulünün tesisini savunan Hoca Kadri Efendi, 1897'de yayınladığı *İstinsaf Risalesi*'nde, Osmanlı Devleti'nin bekası için kötü idarenin terk edilerek, Avrupalıların müdahalesine gerek kalmadan Osmanlıların kendi sorunlarını iç dinamikleriyle çözmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, asr-ı saadette olduğu gibi hükümdarın seçimle belirlendiği meşveret usulü İslâm'a uygun bir yönetim şeklidir. Kanun-i Esasi'nin yayın hayatına son vermesinden bir müddet sonra Hoca Kadri Efendi Avrupa'ya gitmiştir¹⁶. Paris'te kaldığı sürede, oradaki Türklerle bir araya gelerek memleketteki baskıcı yönetimi eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir zamanlar birlikte çalıştığı için iyi tanıdığı İttihatçıların kanunsuzluklarına ağır eleştirilerde bulunan yazar¹⁷, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da kalmış ve 1918'de Paris'te vefat etmiştir¹⁸.

Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, medrese kökenli olmakla birlikte II. Abdülhamit döneminde Jön Türklere katılmış ve padişahın politikalarına dini muhalefette bulunmuş bir medrese hocasıdır. Mısır'a kaçarak Kanun-i Esasi gazetesini Hoca Kadri Efendi ile birlikte çıkarmış ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Yazılarında meşvereti savunmuş, daha da ileri giderek cumhuriyet usulünü tavsiye etmiştir. Rejimin cezalandırmasından korktuğu için Kanun-i

¹⁵ Okay, a.g.e., s. 25-26.

¹⁶ Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basımında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, s. 79.

¹⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s. 353.

¹⁸ Eliaçık, a.g.m., s. 79; Yahya Kemal'e göre Paris'te Mouffetard Sokağı'nda fakirane bir odada yaşayan Hoca Kadri, insanlardan uzak duran, seciyeli ve muhterem bir zattı. Siyasette ne istediği pek anlaşılmazdı. Yahya Kemal, a.g.e., s. 184-185.

Esasi'de yazdığı makalelerini ya isimsiz olarak ya da "*Ulûm-ı zâhire ve bâtmada yed-i tulâ sahibi*" müstear ismiyle yayınlamıştır¹⁹.

İttihâd-ı İslâm Düşüncesi

Yeni Osmanlıların devletin dağılmasını engellemek maksadıyla savundukları *Osmanlılık* veya *Osmanlı Milleti* düşüncesinin başarısızlığı üzerine, Yeni Osmanlı şair ve yazarlar *İslâm Birliği* düşüncesini ortaya atmışlardır²⁰. Abdülaziz devrinde gündeme gelen bu düşünce II. Abdülhamit devrinde yoğun olarak gündeme getirilmiştir. 93 Harbi sonrasında Balkanlardan gelen büyük göçmen akını, *İttihad-ı Anasır* düşüncesinin yerini *İttihad-ı İslâm*'a bırakmasına sebep olmuştur. Devletin bekası için Müslüman unsuruna dayanmaya yönelen II. Abdülhamit'e göre, özellikle dışarıdaki Müslümanların desteğini almak için hilafetin İslâm dünyasındaki etkisi arttırılmalıydı. Bun amaçla dünya Müslümanları harekete geçirilerek uluslararası bir baskı oluşturulmaya, sömürgeci devletlerle ilişkilerde elde güçlü bir koz bulundurulmaya çalışılmıştır. Bunun için İstanbul, Londra ve Kahire'de Halifenin propagandasını yapmak için *Hilafet Risaleleri* ve gazeteler çıkarılmış, mevcut olan yayın organlarına maddi destek sağlanmıştır. İslâm dünyasından nüfuz sahibi önemli kişiler, âlimler, şeyhler ve gazeteciler İstanbul'a çağrılmış, ortak meselelerle ilgili istişareler yapılmış ve kendi ülkelerinde İttihad-ı İslâm propagandası yapmaları için bu kişilere yönlendirmelerde bulunulmuştur²¹.

İslâm Birliği, *İttihâd-ı İslâm*, *İslâmcılık* ve *Panislamizm* şeklinde tanımlanan bu siyasi düşünce tüm Müslümanların birlikteliği üzerine bina edilmiştir. *İttihâd-ı İslâm*, Osmanlı Padişahının halifelik sıfatı etrafında, önce Osmanlı tebaası Müslümanların, sonra da dünyadaki tüm Müslümanların toplanması esasına dayanmaktaydı. Bu düşünce, öncelikle gayrimüslim unsurların ayrılmasına sebep olacaksa

¹⁹ Eliaçık, a.g.m., s. 79.

²⁰ İttihad-ı İslâm'ın geniş bir tanımı için bk. Nevzat Artuç, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, s. 33-41

²¹ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 21-23; Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslâm", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, XXIII, Ankara, 2001, s. 471.

da, dışarıdaki Müslümanların katılımıyla daha kuvvetli bir Osmanlı Devleti vadeliyordu. *İttihad-ı İslâm* düşüncesini yerleştirmek isteyen Padişah, halife sıfatını daha çok kullanmaya, siyaset alanında dini motiflere daha çok yer vermeye dikkat etmiştir. Okullarda dini dersler artırılmış, Yıldız Sarayı hocalar, imamlar, seyitler, şerifler ve şeyhlerle doldurulmuş ve bazı mülkî makamlara sarıklılar tayin edilmiştir. Her tarafta camiler, tekke ve zaviyeler yapılmaya başlandığı gibi Müslümanların hac ibadetlerini rahat yapabilmeleri için Hamidiye Hicaz Demiryolu inşa edilmiştir. Hacca gelenlerin halifeye bağlılıklarını sağlamak için propagandacılar gönderildiği gibi Müslüman nüfusun çok olduğu Çin gibi yerlere elçiler yollanmıştır²². Sonuçta ülkelerinin sömürgeci devletlerin eline geçmiş olan Müslümanlar, kurtarıcı olarak Osmanlı Devleti'ni görecek ve *İttihad-ı İslâm*'a taraf tar olacaktı. Böylece tüm Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma sağlanacak, sömürgecilerin tehdidine karşı Müslüman ülkeler Osmanlı Devleti'nin liderliğinde birleşerek yabancı devletlerin hegemonyasından kurtulacaktı²³.

Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihâd-ı İslâm Teması

II. Abdülhamit'e karşı dinî bir muhalefet sergileyen *Kanun-i Esasi* yazarları yoğun olarak Anayasa ve Meşrutiyetin yeniden ilanı için propaganda yapmışlardır. Her fırsatta Meşrutiyetin İslâm'a uygun olduğunu vurgulayarak, Meşrutiyeti tatil ettiği ve yeniden yürürlüğe koymadığı için Padişahı suçlamışlardır. Padişaha yönelik eleştirilerinden biri de *İttihâd-ı İslâm* politikasıdır. Devletin bekası için ülke dışındaki Müslümanların gücünü arkasına almak isteyen Padişah, *İttihâd-ı İslâm* fikriyle halifelüğün Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu artırarak, onları mobilize bir kuvvet gibi yardıma hazır, kaynaşmış bir topluluk haline getirmek istiyordu. *Kanun-i Esasi* yazarları ise, *İttihâd-ı İslâm* siyaseti üzerinden Padişahı eleştirmişlerdir. Bunun için

²² Akçura, a.g.e., s. 21-23.

²³ Özcan, a.g.m., s. 470.

takip ettikleri yol, *İttihâd-ı İslâm* politikasının zamanın şartlarına uymadığını göstererek II. Abdülhamit'in İslâm Birliğini kurmak için yaptığı uygulamaların yanlışlığını ispatlamaya çalışmak olmuştur. Bunu yaparken Padişahın dışarıdaki Müslümanlarla olan ilişkilerini eleştirmeye dikkat etmişlerdir.

Kanun-i Esasi, *İttihâd-ı İslâm*'ın tanımını yapmış, tarihi süreçteki Müslüman devletlerin uygulamalarını izah ederek eleştirilerine başlamıştır. Gazeteye göre *İttihad-ı İslâm*; yeryüzünde bulunan bütün Müslümanların birleşip, diğer milletlere karşı dindaşlarının haklarını müdafaa ve dini yüceltmek için mücadele etmektir. Bu tatlı hayalin, Müslümanların fikrî ve siyasî birliğinin gerçekleşmesinin önünde büyük engeller vardır. Kuvvet ve servetleri az, hükümetleri miskin ve cahil bırakılmış Müslümanlar, Hristiyan devletlerin üstün gücünün karşısında bulunmaktadır²⁴.

Müslümanların birlik halinde yaşadığı tarihi dönemlere vurgu yapan gazeteye göre, Hz. Peygamber ve ilk dört halife devrinde var olan İslâm Birliği, Hz. Ali zamanında meydana gelen ihtilaflarla bozulmuş, Emeviler devrinde zorlukla devam eden birlik²⁵ Abbasiler zamanında ilk olarak Endülüs Emevi Halifeliğinin, ardından başka halifeliklerin kurulmasıyla ortadan kalkmıştır²⁶. Timur ile Fatih, Yavuz, Kanuni ve Sokullu gibi padişah ve devlet adamlarının İslâm Birliğini kurma hedefinde olduklarını iddia edenlerin bulunduğunu hatırlatan gazeteye göre, *İttihâd-ı İslâm*'ın geçerliliği daha çok zaman ve mekâna bağlıdır. İçinde buldukları zamanın gereklerini idrak ederek, Müslümanları yabancı müdahalesinden korumak gereklidir.

²⁴ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314, S 9, s. 2.

²⁵ İbn-i Haldun, Muaviye'nin oğlu Yezid'i vâli tayin etmesini birliği kurmak" düşüncesiyle mazur göstermektedir. **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314, S 9, s. 2.

²⁶ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314, S 9, s. 2. Nasır li-Dinillah dönemi hakkında geniş bilgi için

bk. Fatih Güzel, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasilerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, 2014, 3(1): 59-76.

Hükümet kuvvetli olmadıkça memleketin genişliği nispetinde zorluklar artacak ve Osmanlı Devleti'nin gücü tüm Müslümanları korumak için yeterli olmayacaktır²⁷.

Gazeteye göre, *İttihâd-ı İslâm* yerine *İslâm kardeşliği* fikrini savunmak daha doğrudur. Farklı yerlerde bulunan kardeşlerden her biri, hem kendi işlerine bakabilir hem de birbirlerine yardım edebilirler. Kardeşlerden biri diğerlerine tahakküm etmeye yeltenirse aralarında çıkacak olan tartışma onları zayıflatacaktır. İktidar, ilim ve fikir sahiplerinden pek çok kişi *İttihâd-ı İslâm* düşüncesiyle zihnini meşgul etmiş, Namık Kemal gibi edipler, okullardaki tarih ve coğrafya hocaları bu fikri aşlamaya çalışmıştır. Gazeteye göre hac ibadetini ifa etmeyen Halifeyi eleştirenler olduğu gibi, onun *İslâm Birliği*ni kolayca gerçekleşeceğini zannedenler de vardır. Onlara göre, *İttihad-ı İslâm'ın* gerçekleşmesini arzu eden Müslümanlar harekete geçmek için halifenin bir işaretini beklemektedir²⁸.

Gazetenin iddiasına göre, hilafetle ilgili kavramları fazlaca gündeme taşıyan II. Abdülhamit, *İttihâd-ı İslâm* tabirini kullanmamış, Osmanlı toprakları dışında bulunan bazı kimselere bu tabiri söyletmiştir. Bu amaçla Cemaleddin Afgani'yi İstanbul'a çağırılmış ve bazı şeyhleri etrafına toplamıştır. Cemaleddin Afgani'nin Müslüman liderlere ve nüfuzlu kimselere gönderdiği dört yüz kadar mektuba olumlu cevaplar alması *İslâm Birliği*nin gerçekleşeceğine dair umutları çoğaltmışsa da Padişahın tabiatındaki kararsızlık buna imkân vermemiştir²⁹.

Mısırdaki, çıkan *İttihâd-ı İslâm* risalesinin beklenen etkiyi yapmadığına dikkat çeken *Kanun-i Esasi*'ye göre, böyle bir fikir Mısır'da kimsenin haturına bile gelmemiştir. II. Abdülhamit, akla uygun hareket etseydi *İttihâd-ı İslâm* fikri de benimsenebilirdi. Kendi memleketini

²⁷ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/2 Şubat 1314, S 9, s. 2.

²⁸ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/2 Şubat 1314, S 9, s. 3.

²⁹ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/2 Şubat 1314, S 9, s. 3.

tahripte, milletini aşağılamada, devletini tehlikeye koymakta hiç kusur etmeyen Padişah, kendisini başka memleketlerdeki Müslümanlara din ve devleti ihya eden, cihanın büyük hükümdarı, temiz ve kâmil insanların sevgilisi gibi sıfatlarla tanıtmış, Müslümanları daha çok sıkıntılara ve hatalara sevk etmiştir. *Kanun-i Esasi*, Filibe'de çıkan *Gayret* gibi bazı gazetelerde, tüm Müslümanların din müdafaası uğrunda silaha sarılması için halifenden bir işret bekleediklerine dair çıkan yazılara değinen gazete yazarına göre, Halife sadece işaret değil de, ciddi bir dinî davet yapsa bile karşılık bulmayacaktır³⁰.

Kanun-i Esasi gazetesine göre, Halifenin davetiyle tüm Hristiyan âlemine dinî savaş ilan edilmiş olunacağından, Rusya'dan başka bütün Hristiyan milletlerin saldırısına uğrayacak olan Osmanlı Devleti, onlara yardım da edemeyecektir. Rusya'da bulunan Müslümanların çoğu Osmanlıdan ümidini kesmiş, geri kalanı da Osmanlı'nın durumundan tamamen habersiz olup Rusya'ya alışmıştır³¹. Gazeteye göre Rusya'nın himayesinde olan Buhara, istese bile Rus ordusuna karşı koyamayacaktır. Ayrıca Buhara Emiri, maddi-manevi her türlü ilerlemeden geri olan halkının azlığına miskinlik, tembellik, uyuşukluk ve eksikliklerine bakmadan, Rusya'ya güvenerek hilafet davasında bulunuyor. Yine II. Abdülhamit, dinî savaş ilan edecek olursa Bulgaristan, Romanya ve Bosna Müslümanları bize yardım niyetiyle hükümetlerine isyan edemezler. Hükümetleri, isyan edenleri askeri kuvvetle bastırarak güçtedir³².

Gazeteye göre, Marakeş Hükümeti, Hristiyanlar aleyhine kutsal bir savaşa girecek olsa, ne karadan ne de denizden hareket edemez. Denizden harekete geçse Hristiyan donanmasıyla karşılaşır. Karadan hareket etse, doğusunda Fransa'nın muntazam orduları hazır duruyor. Marakeş düzenli olmayan kabilelerini daha silah altına almadan,

³⁰ **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314, S 9, s. 3.

³¹ **Kanun-i Esasi**, 28 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, S 10, s. 1.

³² **Kanun-i Esasi**, 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314, S 9, s. 3; 28 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, S 10, s. 1-2.

Fransa orduları Fas'ı işgal ederler. Belki Fransa'dan önce İngiliz, İspanya veya diğer bir yabancı devlet Fas'ı işgal eder. Güneyden yardım ihtimali bulunmuyor. Cezayir ve Tunus Müslümanları da Halife'nin çağrısına cevap veremezler. Trablusgarp'a hücum edecek İtalya gibi bir devlete karşı koymak için Osmanlı Devleti'nin orada yeterli ordusu mevcut değildir? Trablusgarplılar, vatan müdafaası için Tunuslulardan yardım isteseler, Tunuslular da yardım edecek olursa, Fransızların şiddetli mukavemetiyle karşılaşılır³³.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre, Mısır Müslümanları Halifenin kutsal davetine cevap veremezler. Bazıları İngilizlere karşı ise de fiilen yardım edecek güçte değildir. Bazılarının ise işleri yolunda, hürriyet ve emniyetleri yerinde olduğundan Türkleri istemiyorlar. Sudan'da halifelik iddiasıyla birisi isyan etmiş, birtakım cühelayı başına toplamış, zulüm ve istibdatla memleketi harap etmektedir. İngiliz ve Almanların istilasında bulunan Zengibar Hâkimi, İngilizlere dost görünerek barış içinde rahatına bakıyor. Afrika'nın diğer yerlerinde bulunan Müslümanlar da dünyadan habersiz bulunuyorlar. Bizim ismimizi işitmeyenler işitenlerden daha fazladır. Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar Osmanlı'nın ismini ancak işitmişlerdir. Onlar da bizim için edilen hayır duaya âmin demekten başka bir yardımda bulunamazlar³⁴.

Gazeteye göre Uzak Doğu'da Avustralya ve Flemenk devletine tabi, zulüm altında bulunan Cavalılar çok zayıftır. Hicaz'a gittikçe varlığını öğrendikleri Osmanlı Devleti'ni kuvvetli zanneden Cavalılar, Abdülhamit Han'ın davetine icabet edemezler. O kadar uzak, dünya meselelerinden habersiz, silahtan mahrum ve yaratılış olarak zayıf, çaresiz Cavalılar ne yapabilir? Dinî metanetleri olan ancak savaşa hevesleri olmayan aciz bir güruh olan Hindistan'ın Sünni Müslümanlarından ne yardım umulabilir? İngilizlerin dinî işlerine karışmadığı Hint uleması ve ileri gelenleri susup işlerine bakıyorlar. Hint

³³ **Kanun-i Esasi**, 28 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, S 10, s. 1-2.

³⁴ **Kanun-i Esasi**, 28 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, S 10, s. 2.

Müslümanları bizim iyiliğimizi arzu ettikleri gibi Buhara, Zengibar, Marakeş, İran ve diğer ülkelerdeki Müslümanların da iyiliğini isterler. İngiliz idaresindeki Malaka Yarımadası'nda bulunan küçük İslâm hükümetlerinin ise Osmanlı Devleti ile ilişkileri yoktur³⁵.

Gazeteye göre, Hindistan'ın kuzeyindeki Müslüman kabileler, aradaki mesafenin uzaklığı ve siyasî durumları nedeniyle Osmanlı'ya yardım edemezler. Hint İngilizleri ülkelerinden çıkarsalar, Rusya'nın saldırısıyla karşı karşıya kalırlar. Hintli Müslümanlar, e güçlü olduğu Kanuni devrinde bile kendilerini Portekizlilere karşı koruyamayan Osmanlı Devleti'ne şimdi bir fayda sağlayamazlar. İngilizlere, Ruslara ve diğer sömürgecilere karşı Osmanlı Devleti'ne yardım edemezler. Birbirinden uzak ve farklı bölgelerde yaşayan Hint Müslümanları, Osmanlı'ya yardım etmek isteseler bile aralarında haberleşerek ittifak yapma imkânından yoksundur. İttifak etseler bile Osmanlı Devleti'ne ne karadan ne de denizden yardım edebilirler. Osmanlı Devleti de, ilan edeceği kutsal savaş sebebiyle üzerine hücum eden müttefik Hristiyanlara galip gelse bile, Hintlilere yardım götüreceği imkân ve vasıtalarından yoksundur³⁶.

Kanun-i Esasi'nin iddiasına göre Padişah, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında dinî bir savaş çıkarırsa, yakın dostu olan Almanya İmparatoru bile Akdeniz'de üs elde etmek için Rusya ve İngiltere'yi Osmanlı üzerindeki emellerinde serbest bırakacaktır. Çin Mecusilerinin Avrupa'yı tehdit etmelerinden endişe eden İmparator, Hristiyanlığa ve kendi emellerine zararlı olan *İttihâd-ı İslâm*'a kaşı duracaktır. Müslümanlardan fazla olan Hindistan Mecusileri, dört kitap ehlini hiç sevmedikleri halde, dinlerine saygı gösteren İngiltere gibi bir devlet bulamayacakları için İngiltere'yi diğer devletlere tercih edeceklerdir³⁷.

³⁵ **Kanun-i Esasi**, 28 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, S 10, s. 2; 2 Zilkade 1315/16 Mart 1314, S 11, s. 3.

³⁶ **Kanun-i Esasi**, 2 Zilkade 1315/16 Mart 1314, S 11, s. 3.

³⁷ **Kanun-i Esasi**, 2 Zilkade 1315/16 Mart 1314, S 11, s. 4; 13 Zilkade 1315/23 Mart 1314, S 12, s. 3.

Gazeteye göre Hint Sünni Müslümanların Osmanlı Devleti'ne vereceği destek Mecusilerin şiddetli mukavemetiyle karşılaşabilir. Hint'teki Şii Müslümanlar da doğal olarak İran hükümetine meyletirdiler. Osmanlı ve İran hükümetleri ittifak ederek, Hristiyanlara kutsal savaş açsalar bile Rusya'ya karşı koyma ihtimalleri yoktur. Müslüman ülkelerin güçsüzlüğüne vurgu yapan *Kanun-i Esasi*'ye göre Osmanlı ve İran devletleri boş yere birbirine büyüklük taslamaktadır. Gücerat, Hive, Bahreyn ve Maskat hükümetleri iç işlerini yürütmekten aciz, bilimden nasibini almamış, halkına zulümle hükmetmektedirler. Gazeteye göre Türkiye, İran, Marakeş ve Afganistan gibi iç işlerinde serbest olan Müslüman ülkelerde iyi idareye ihtiyaç vardır. Bu ülkeler, zamanın gereklerine göre hareket ederek hürriyetleri genişletmeli, halklarını ilim ve marifetle aydınlatmaya özen göstermelidirler. Bu ülkeler ulaşım vasıtalarını geliştirmeli, ticarete önem vermeli ve Müslümanların birbirini daha iyi tanımaları için fırsat sağlanmalıdır³⁸.

Gazeteye göre, ilerlemede ve medeniyette bütün Müslümanlara rehber olması gereken Osmanlı Devleti, milletine iyi bir eğitim vererek diğer Müslüman ülkelere iyi örnek olmalıdır. Padişah, Osmanlı milletinin ilerleyişinin diğer Müslümanlara örnek olabileceğini, Müslümanların şerefının artmasının Osmanlı Müslümanlarının gelişmesiyle olabileceğini bilmelidir. Aynı zamanda halife olan Padişahın, asrın gereklerine uygun, faydalı işlerden her kabul ettiğini diğer Müslümanlar da kabul eder, her hareketini taklit ederler. Bu şekilde fikirler, ilim ve teknik hızla yayılabilir, büyük amaçlara ulaşmak mümkün olabilir. Osmanlı Devleti, gücünün artması nispetinde diğer ülke Müslümanlarının haklarını koruyabilir³⁹.

Kanun-i Esasi'ye göre Padişah, bütün Müslüman hükümdarlara elçiler göndermeli, onları kardeşçe muameleye, memleketlerini

³⁸ **Kanun-i Esasi**, 13 Zilkade 1315/23 Mart 1314, S 12, s. 3-4; **Kanun-i Esasi**, 20 Zilkade 1315/30 Mart 1314,

S 13, s. 2.

³⁹ **Kanun-i Esasi**, 20 Zilkade 1315/30 Mart 1314, S 13, s. 2.

imara ve milletlerini eğitmeye teşvik etmelidir. Hükümdarlar, Müslümanların birliğine zarar veren boş şeref davalarından vazgeçmelidir. İran'la iyi ilişkilerin artırılması, Sünni ve Şiiler arasındaki düşmanlığın kalkmasında faydalı olacaktır. Padişah, diğer Müslüman hükümdarlara örnek olmak ve kendi devletini güçlendirmek için Meşrutiyeti yeniden ilan etmeli, millet meclisini tekrar açmalıdır. Meclis olmadıkça istenen ilerlemenin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi elde kalan toprakların korunması da zordur⁴⁰.

Gazete yazarlarına göre Halife, Müslümanları bilim ve tekniği öğrenmeye ciddi olarak teşvik ederse Kıbrıs'ta, Bulgaristan'da, Romanya'da, Mısır'da, Hint'te ve Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar, diğerlerinden önce bundan yararlanırlar. Eğitim, öğretim ve matbuatın serbest olduğu bu memleketlerde, yeni tarz eğitim ve bilimin dine aykırı olduğunu zannedildiğinden, Halifenin rehberlik ve teşviki olmadıkça bunlardan istifade edemiyorlar. Halifenin rağbet etmesi bu kötü zanni kaldıracaktır. Flemenk, Avusturya, Rusya ve Fransa hükümetleri Müslümanlara eğitim ve öğretimde özgürlük vermediklerinden Padişah, adı geçen devletlerle iletişime geçip Müslümanlara eğitim ve öğretim haklarının verilmesini sağlamalıdır⁴¹.

İstanbul'da neşredilen *Ma'lûmât* gazetesinde yer alan *El-İttihad* başlıklı makaleyi değerlendiren *Kanun-i Esasi* yazarları, Saraydan yardım alan bu gazeteyi, padişahın hoşuna gidecek bir dil kullanmakla suçlamışlardır. Onlara göre uhdesinde bulunan hilafet nüfuzunu şahsi emellerine alet eden II. Abdülhamit, ülkedeki tüm Müslümanları aşağılayarak zulüm ve şiddetle kendisine secde ettirmeye çalışmakta, içte ve dışta parayla yayınlattığı gazetelerle bütün Müslümanları aldatmaya ve birtakım yalan ve methiyelerle kendi şahsını

⁴⁰ **Kanun-i Esasi**, 20 Zilkade 1315/30 Mart 1314, S 13, s. 2.

⁴¹ **Kanun-i Esasi**, 27 Şevval 1315/9 Mart 1314, S 13, s. 1-2.

sevdirmeye çalışmaktadır. Kiraladığı *Ma'lûmât* gazetesi görünüşte *İttihâd-ı İslâm* fikrini savunurken, gizliden II. Abdülhamit'in ölünceye kadar tahtta kalmasını sağlamaya çalışmaktadır⁴².

Gazeteye göre Osmanlı Devleti, çıkarları uyuşan devletlerle ittifak kurmalı ve devleti güçlendirecek olan ıslahatları hızla yapmalıdır. Bunun için bütün Müslümanların yardımına başvurması gerekir. Oysa Padişah, yalnız kendisini överek ülkeyi mamur, milleti mesut, eğitimi ileri, hazineyi dolu, devletin her düşmana karşı koymaya muktedir olduğunu ilan ettiriyor. Kuvvet, servet ve mağfiret varsa ilana ne gerek vardır. Her şey kendini gösterir. Yoksa âlemi aldatmaktan ne fayda elde edilebilir? *İttihâd-ı İslâm* fikri böyle mi olur. Bu adeta abdestsiz namaz kılmağa benzemektedir. II. Abdülhamit zannediyor ki, kendisini akıllı, siyasetini ve devletini kuvvetli gösterse tüm Müslümanlar güvenir, onun hatırı için kendi devletlerine isyan ederler. Bu da devleti Avrupalıların müdahalelerinden güvende tutar⁴³.

Yazarlara göre II. Abdülhamit ve İran Şahı ile ittifak yaparak halkları arasında bulunan mezhep ihtilafını kaldırmalı, insanlarını eğitmeli ve memleketlerini imar etmelidirler. Afganistan'ın da içinde bulunduğu bir ittifak sağlansa bile Rusya'ya karşı dördüncü bir müttefik olarak İngiltere'ye başvurmaları gerekecektir. Gazeteye göre Rusya'nın Türkiye'ye saldırmasını kabul etmeyecekleri umulan diğer Avrupa devletleri, Rusya'nın İran ve Afganistan'a saldırmasına razı olacaklardır. İngiltere ise çıkarları gereği Rusya'ya karşı Müslüman devletleri destekleyecektir. Dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi Türkiye ile İran'ın ıslahat yaparak halklarını geliştirmelerine ve ilerletmelerine bağlıdır. Buhara, Kabil, Marakeş ve Zengibar gibi Müslüman devletlerle de iyi ilişkiler kurularak sömürge altındaki Müslümanlara faydalı olabilirler⁴⁴.

⁴² **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s. 2.

⁴³ **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s. 2.

⁴⁴ **Kanun-i Esasi**, 6 Zilhicce 1315/ 14 Mayıs 1314, S 15, s. 7.

Sonuç

Dinî muhalefeti temsil eden *Kanun-i Esasi* yazarları Meşrutiyeti, İslâm kardeşliğini ve Müslümanların birliğini savunarak II. Abdülhamit'in sağlamaya çalıştığı *İttihâd-ı İslâm* siyasetinin çağın gereklerine uymadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Asrısaaadetten sonra İslâm Birliğinin bozulduğunu ve bir daha gerçekleşmediğini belirten yazarlar, Padişahın hayalini kurduğu *İttihâd-ı İslâm*'ın zamanın şartlarına uymadığını örneklerle ispatlamaya çalışmışlardır. Onlara göre *İttihâd-ı İslâm*, bütün Müslümanların halifenin bayrağı altında Hristiyan devletlere savaş açması demektir. Böyle bir kutsal savaşı Müslümanlar asla kazanamayacaktır. Dünyadaki Müslüman toplulukların durumlarını teker teker izah eden yazarlar, onların zayıflıklarını, bağımsızlıktan yoksun ve dağınıklıklarını, eğitim, bilim, teknik, sanat, ticaret ve sanayideki geriliklerini örneklerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Dünyadaki Müslümanların büyük kısmının sömürge altında bulunduğunu, İngiltere, Rusya ve Çin gibi devletlerin idaresindeki Müslümanların hallerine alıştıklarını belirterek, bunların devletlerine isyan ederek, Osmanlı Devleti'nin safına katılmayacağını belirtmişlerdir. Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Zengibar gibi Afrika'nın çeşitli yerlerinde dağınık olan Müslümanların, Halifeye yardım etmek şöyle dursun yardıma muhtaç olduklarını dile getiren *Kanun-i Esasi* yazarları, Balkanlar, Asya ve Uzak Doğu'da dağınık halde bulunan zayıf durumdaki Müslümanların da Osmanlı Devleti'nden yardım bekler bir durumda oluklarını belirtmişlerdir.

Kanun-i Esasi'ye göre dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi için Türkiye ve İran hükümetleri kendilerini ıslah etmeli, vatandaşlarını geliştirmeli ve ilerletmelidir. Türkiye ile İran aralarındaki dinî ihtilafları gidermeli, siyasi ilişkileri güçlendirmeli, diğer Müslüman devletlerle de iyi ilişkiler tesis etmelidirler. İslâm dünyasının ilerlemesi için Türkiye, İran ve Afganistan devletleri ittifak yapmalıdırlar. Bu durumda bile Rusya'nın Asya'daki Müslümanlara saldırmasına engel olamayacakları için İngiltere'yi de ittifaka

dâhil etmelidirler. Çünkü diğer Avrupa devletleri Rusya'nın yayılmasına karşı çıkmayacaktır. Padişahın dostu olan Alman İmparatoru bile bu durumda Akdeniz'de üs elde etmek için İngiltere ve Rusya'yı Müslüman ülkeleri istila etmekte serbest bırakacaktır. Bölgede çıkarları bulunan İngiltere, Rusya'ya engel olmak zorunda olduğundan Müslüman ülkeler için doğal bir müttefiktir.

KAYNAKÇA

- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.
- ARTUÇ, Nevzat, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013.
- AYYILDIZ, Erol, "Matbuat", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara, 2003, s. 119-121.
- BEYATLI, Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, s. 75-81.
- GÜZEL, Fatih, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasîlerin Hakimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, 2014, 3(1): 59-76.
- KAHRAMAN, Âlim, "Matbuat/Türk Edebiyatı" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara, 2003, s. 121-125.
- Kanun-i Esasi Gazetesi.**
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul, 2000.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2012
- OKAY, Orhan, **Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

ÖZCAN, Azmi, “İttihâd-ı İslâm”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, XXIII, Ankara, 2001, s. 470-475.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ VE YENİLEŞME HAREKETLERİNDEKİ ROLÜ

Necdet HAYTA*

ÖZET

Gazeteler toplum içinde önemli bir yere sahiptirler. Toplumda meydana gelen gelişmeler gazetelere yansır ve o toplumun içinde bulunduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu gösterir. Bir başka deyişle gazeteleri izlemek suretiyle o toplumun söz konusu özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Özellikle radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının bulunmadığı dönemler için bu önem daha da artar. Bu özelliği, gazeteleri bilhassa tarih alanında, yayımlandıkları dönemin en önemli kaynak grupları arasına sokar. Bu yönüyle Tasvîr-i Efkâr gazetesinin Türk Basın Tarihinde özel bir yeri vardır.

Tasvîr-i Efkâr gazetesi Şinasi tarafından 1862'de çıkarılmaya başlanmış ve 1869 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Şinasi, Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde milliyet ve meşrutiyet kelimelerini cesaretle kullanır. Gazetenin amacının halka kendi yararını düşünmeyi öğretmek olduğunu ve gazetede bilimin ve eğitimin gelişmesi sorunlarını ele alacağını belirtir. Abdülaziz döneminde çıkarılan gazete, devlet işlerinde kamuoyunun önemi, düşünce özgürlüğü gibi konuları ele alarak, halkı uyarıcı başyazılar yayımlar. Maarifçiliği temel amaçlarından biri haline getiren, Türk dilinin sadeleştirilmesi için çaba sarf eden gazete, ulus, vatan, özgürlük, yurtseverlik gibi kavramları gazetecilikte ve edebiyatta ilk kez kullanarak, Türklere millet sözcüğüyle hitap eder. Yine Avrupa'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde meclis, seçim, halk iradesi, parlamento, anayasa gibi kavramları Avrupa gazetelerinden alıntılar yapmak suretiyle yenileşme hareketlerine katkı sağlamaya çalışır.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, ANKARA, necdethayta@gmail.com

Tasvîr-i Efkâr gazetesi, Takvim-i Vekâyi (1831), Ceride-i Havadis (1840) ve Tercüman-ı Ahvâl (1860)'den sonra yayım hayatına başlamıştır. Şinasi tarafından 27 Haziran 1862'de çıkarılmaya başlanan ve 1869 yılına kadar yayım hayatına devam eden Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, gazeteyi üç yıla yakın bir süre çıkararak Şinasi'nin Paris'e kaçmasından sonra Namık Kemal tarafından yayımlanmaya devam edilmiştir. Şinasi'nin etkisi altında kalan Namık Kemal, daha 25 yaşında iken başyazı yazmaya başladı. Yazılarında özgürlük konularına değiniyor ve aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyor. 10 Mart 1867 tarihli 465. sayıda çıkan "**Şark Meselesi**" başlıklı bir yazı üzerine Namık Kemal, Erzurum Vilâyeti Vali Muavinliği'ne atanmak suretiyle İstanbul'dan dolayısıyla Tasvîr-i Efkâr gazetesinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak Namık Kemal bu görevi kabul etmeyerek Avrupa'ya gitmiştir. Gazetenin yönetimini Recaizade Mahmut Ekrem devralmıştır. Bu tarihten sonra yayım hayatına devam eden Tasvîr-i Efkâr, tesbit edebildiğimiz kadarıyla 743 sayı yayımlanmıştır.

Haftada iki gün olarak yayım hayatına başlayan Tasvîr-i Efkâr'ın ilk nüshasındaki mukaddimesinin altında Şinasi'nin adı görülür. Tespit edebildiğimize göre daha sonra 4 Ş 1281 (2 I 1864) tarihli 261. sayıda, 1. sayfada (1864 Basın Nizamnamesi gereği) **Şinasi** adı yer almıştır.

Gazetenin başlığının altında "**Havadis ve Maârife Dair Osmanlı Gazetesi**" ibaresi vardır. Bunun altında ise boydan boya dizilmiş olarak şu cümleler okunmaktadır: "*Haftada iki defa İstanbul'da tab ve neşrolunur (basılır ve yayınlanır). Gazetehânesi Hamidiye'de Kâindir (bulunur) Maârif ve umur-ı hayriye (hayır işleri) ilanâtı meccanen (ücretsiz) basılır. Altı aylığı 80 ve üç aylığı 40 ve bir nüshası 1 kuruşadır. Eyâlet ile memalîk-i ecnebiyye için posta ücreti ilave kılınır.*"

Toplam dört sayfa olup Havadis-i Dâhiliye, Havadis-i Hariciyye İlanat ve Tefrika ana başlıklarından oluşur. **Havadis-i Dâhiliye** altında Payitaht ve Eyâlet alt başlıkları yer alır. **Payitaht** başlığı altında, genellikle çeşitli makamlara yapılan atamalar yer almaktadır. Bunun

yanında Hatt-ı Hümâyûnlar, çeşitli resmî yazılar ve başkentle ilgili olarak ulaşımdan, çıkan yangınlara kadar birçok yazı ve haberler de bulunmaktadır. **Eyâlet** başlığı altında ise eyâletlerde meydana gelen çeşitli karışıklıklardan, üretime kadar birçok haber ve yazı yer almaktadır. Eyâlet haber kaynakları başlangıçta genellikle buralarda bulunan muhabirlerin gönderdiği özel mektuplar ve telgraflardır. Ancak daha sonra, özellikle vilayetlerin kurulmasıyla, bu vilayetlerde yayınlanmaya başlayan "Tuna", "Bosna" vs. gibi yerel gazetelerde yayımlanan haber ve yazıların Tasvîr-i Efkâr için kaynak teşkil ettiğini görmekteyiz. Bunun sebepleri olarak da sanırım bu eyaletlerde muhabir bulundurmanın çeşitli zorluklarıyla, haberleşme teknolojisindeki çeşitli yetersizlikler ve buradaki muhabirlerin olayları kendi şahsi kanaatlerine göre değerlendirmelerinden kaynaklanabilecek tarafsızlık ve en önemlisi bu vilayetlerde yayınlanarak İstanbul'a da gelen gazetelerden daha kolay ve daha ayrıntılı haber alabilme imkânının verdiği rahatlığı sıralayabiliriz.

Havadis-i Hariciyye Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika olmak üzere, dört alt başlığa ayrılmaktadır. Bu haber ve yazılar genellikle yabancı gazetelerden alınmakta olup nadiren bu ülkelerden gazeteye ulaşan telgraflardan oluşmaktadır

İlanat başlığı altında bir çeşitlilik görmekteyiz. Burada akçenin rayici, çeşitli ihâlâ, müzâyede vs.den başka kitap, ev, arsa, tarla vs. satışlarına ve doktor, ilaç ilanlarına rastlanmaktadır.

Tefrika başlığı altında ise çeşitli konularda yer alan eserlerin yayınlandığını görüyoruz. Bu Şecere-i Türkî ve Avrupa Tarihi gibi tarihî bir konu olabildiği gibi, hukuk vs. ve hatta Darülfünûn'da verilen dersler de olabilmektedir.

3 CA 1279 (27 X 1862) tarihindeki 35. sayısından itibaren Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yazıları çıkmaya başlayan Namık Kemal, daha önce ifade edildiği gibi Şinasi'nin Avrupa'ya gitmesi üzerine 4 Ş 1281 (2 I 1864) tarihli 261. sayıdan itibaren gazetenin baş yazarlığını üstlenmiştir. 2 N 1281 (29 I 1865) tarihli 269. sayıdan

itibaren ise Şinasi'nin kendi adı yerine gazetede, "Raşid" ismi yer almış olup; 14 M 1282 (29 VI 1865) tarihli 305. sayıdan itibaren bu kişinin ismi "Sahib-i İmtiyazın Vekili" olarak ilan edilmiş ve incelediğimiz en son sayıya kadar bu böyle devam etmiştir.

Bu şekilde yayına devam eden gazetenin, her ne kadar bazı kaynaklarda 830 sayı çıktığı söylene de elde mevcut en son sayı olan 743. sayıya doğru, genellikle haftada iki gün çıkan gazetede, bu sürenin 1 aya kadar çıkması (incelediğimiz sayılarda gazetenin yayınında bazı gecikmeler olmakla beraber, idarece kapatıldığına dair herhangi bir yazı ve yine kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık); bir ara tirajı 24.000'e kadar yükseldiği söylenen gazetenin, eski popülaritesini kaybettiği ve kapanma eğiliminde olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

Tercüman-ı Ahval'den sonra bir Türk tarafından çıkarılan ikinci özel gazete olan Tasvîr-i Efkâr, dönemin şartları içerisinde düşünüldüğünde, çeşitli zorluklara rağmen görevini en iyi şekilde yapmaya çalışmış ve bugünkü gazete kavramına benzer bir kimliğe bürünmüştür. Tasvîr-i Efkâr'ı günümüz gazeteciliği ile karşılaştırdığımızda birçok benzerlikler görmekteyiz. Yine resmî tebliğler, atamalar, taşrada meydana gelen karışıklıklar, çeşitli asayiş olayları, ekonomik ve sosyal alanda meydana gelen gelişmeler, çeşitli ilanlar ve yine çeşitli konulardaki tefrikalar. Bütün bunlara rağmen Şinasi, değişik konuları işlerken kendisi ile birkaç yardımcısına dayanıyor ve imparatorluğun içinde ve dışında kendisine ulaşan veya kendisinin ulaşabildiği haberleri verebiliyordu. Günümüzde ise, müesseseleşmiş, uzmanlaşmış bir gazetecilik vardır. Yani bugünkü basın teknolojisini, haber alma, alınan haberleri değerlendirecek geniş uzman kadrosunu o yüzyılda görmek imkânsızdır. Ayrıca, yönetimden kaynaklanan çeşitli baskı ve sansürün gazetenin objektif değerlendirmeler yapmasına izin vermemesinden kaynaklanan yetersizlikler de söz konusudur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yayınlandığı dönem için bir kaynak niteliğini taşıyan ve Türk fikir gazeteciliği tarihinde önemli bir yer işgal

eden Tasvîr-i Efkâr, ileride "Meşrutiyet" ile sonuçlanacak bir hareketin doğmasına büyük katkıda bulunmuştur. Şüphesiz bunda en büyük etken bu gazetenin yazı kadrosunda Şinasi, Namık Kemal ve Recaizâde Ekrem gibi dönemin kültür ve fikir hayatında etkili olmuş kişilerin görev almasıdır.

Bir süre Paris'te bulunan ve birçok fikir ve sanat adamları ile görüşen ve onlardan etkilenen Şinasi, kendisinin çıkardığı Tasvîr-i Efkâr gazetesi vasıtasıyla, ülkede bir yenileşme hareketi oluşturarak geliştirmeyi başarmıştır. Onun bu gayretlerinin meydana getirdiği yenilikçilik çemberine zamanın yabancı dil bilen ve okuyan gençleri katılmakta gecikmedi. Bu konu ile ilgili olarak Enver Ziya Karal (Osmanlı Tarihi, C-7, s.301) şöyle demektedir:

"... Halka hizmet için, halk tarafından anlaşılacak ve ona hitabetmek icabettiğini idrak etmişlerdi. Bunun için de gazetenin çok tesirli bir vasıta olduğunu anlamışlardı. Abdülaziz devrinde, Tasvîr-i Efkâr, Muhbir ve Tercüman-ı Ahvâl gazeteleri, bu aydınlar grubu tarafından kurulmuştur. Bu gazetelerin idarehâneleri birer siyasî kulüp gibi idi. Orada toplanılır, siyasî, iktisadî ve içtimâî meseleler görüşülürdü. Bu gazeteler bir halk kürsüsü karakteri de iktisab etmişti. Orada memleketin dertleri, davaları deşilmekte, incelenmekte ve tedbir araştırılmakta idi. İstanbul'da ve Batı'da yabancı dilde çıkan gazetelerde, Osmanlı İmparatorluğunu alâkadar eden yazılar da Türkçeye çevrilerek yayımlanıyordu. Bu çalışmalar sayesinde, Osmanlıların, kendilerini Avrupa'nın siyasî ve fikrî cereyanlarından tecrit etmek prensibi artık son bulmuştu. Bu fikir ve tenkît hareketi umumî efkârın da gelişmesine yardım ediyordu. Halk yavaşta olsa gözlerini ahiretten dünyaya çeviriyor ve kendi meseleleriyle alâkadar olmaya başlıyordu. Bunun neticesi olarak da hükümet icraatına karşı kesin bir muhalefet beliriyordu."

Şinasi, bir anlamda halka kendisiyle ilgili konularda duygu ve düşüncelerini gazete vasıtasıyla aktarma fırsatına erişmiş oluyordu. Şinasi, bu beklentilerle Tasvîr-i Efkâr adını verdiği gazeteyi çıkarırken temel gayesinin devlet ve millete hizmet etmek olduğunun altını

çizmiştir. Batıyı ve batı edebiyatını yakından tanıyan Şinasi, Tasvîr-i Efkâr'ı bir çeşit edebiyat ve politika merkezi haline getirmişti. Özellikle edebiyatı, o zamana kadar belli bir zümrenin eğlence aracı olmaktan kurtarıp, geniş halk kitlelerinin kullanımına sunmuştur. Bunu da büyük oranda başta Tasvîr-i Efkâr olmak üzere çeşitli gazetelerde yayınladığı yazılarla başarmıştır. Kendisinden önce yayınlanan gazeteleri nitelik olarak geride bırakan Tasvîr-i Efkâr, Şinasi'nin kalemi aracılığıyla o tarihe kadar kullanılmamış çeşitli kelime ve kavramlara sütunlarında yer vermiştir. Yazılarında millet, milliyet, hürriyet, meşrutiyet gibi kelimelere yer veren Şinasi, halka kendi yararlarını düşünmeyi, kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmek istemiştir.

Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanan makale ve yazıların temel amacı maarifçilikti. Daha sonra gazete, yeni edebi ve siyasal fikirlerin yayımlandığı, tartışıldığı bir merkez haline dönüşmüştür. Gazete, hemen hemen her sayıda yapılacak reformlar, Türk edebiyatının halkın anlayacağı şekle gelmesi, Batı'nın bilim ve kültür seviyesine ulaşılması ve bu temel üzerine okulların yeniden örgütlenmesi gibi konuları tartışmıştır. Tasvîr-i Efkâr'da çıkan makaleler, politik, ekonomik, sosyal ve hukuki sorunlara yönelik yazılar, Osmanlı tarihi ve genel tarihle ilgili incelemelerle Osmanlı halkının fikrî gelişiminde ve kamuoyu oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Şinasi bu tür yazılara okurların ilgisini çekmek için seri halinde makaleler yayımlamıştır. Bu makalelerin ilki 1 Ağustos 1862 ile 12 Haziran 1865 yılları arasında Alman hukukçu Vattel'in "*Uluslararası Hukuk*"la ilgili eserinin çevirisiydi. Ayrıca 1863 Şubat-Nisan aylarında tarihçi, filolog ve düşünür Ahmet Vefik'in "*Hikmet-i Tarih*" adlı eserini bir dizi makale olarak yayımlamıştır.

Basında ilk edebi tartışma da Tasvîr-i Efkâr'da yaşanmıştır. Tartışma Türk edebiyatının eleştiri bölümünde olan "*Mebhuse-tü Anha*" konusu üzerinde çıkmıştır. Giampietri adında bir Fransız tarafından çıkarılan Courier d'Orient gazetesinde çıkan bir makaleye, Ruzname-i Ceride-i Havadis'in itirazda bulunması ve Courier d'Orient

gazetesinin ise bu itirazı reddeden cevabı Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanmasıyla tartışma Ruzname-i Ceride-i Havadis ile Tasvîr-i Efkâr arasında devam etmiştir. Ruzname-i Ceride-i Havadis'te Ayan Reisi Sait Paşa Tasvîr-i Efkâr da ise Şinasi "Mebhuse-tü Anha" ve diğer tamlamaların yazılış ve kullanılış biçimlerini tartışmışlardır. Şinasi Ruzname-i Ceride-i Havadis Gazetesi'nin kullanmış olduğu bazı tamlamaları hatalı bulmuş ve bunların doğru şekillerini göstermeye çalışmıştır. Tartışma 2,5 ay sürdükten sonra bitmiştir. Bu polemik sürecinde Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin tirajı 20–24 bin nüshaya ulaşmıştır. Tasvîri Efkâr, Arap harflerinin ıslahı ve Latin harflerinin kullanılıp kullanılmayacağı konusunda da ciddi bir tartışmayı başlatmış, bu tartışmaya daha sonra Mecmua Fünûn, Terakki, Ruzname Ceride-i Havadis ve İbret gazeteleri ve dergileri de katılmışlardır. Yapılan tüm bu tartışmalar basım harflerinin basitleştirilmesine neden olmuştur. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, sayfalarında okuyucu mektuplarına da yer verilmiştir. Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis, sadece padişaha ve vezirlere övgü taşıyan okuyucu mektuplarına yer vermesine karşılık Tasvîr-i Efkâr okuyucularının fikirlerini içeren mektupları da yayımlamıştır.

Gazetede yer alan ve belirtilen hususlarla beraber gazetenin Havadis-i Hariciyye başlığı altında yer alan haberler, özellikle de Avrupa haberleri yenileşme hareketlerine katkı açısından son derece önemlidir. Çünkü Avrupa'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde meclis, seçim, halk iradesi, parlamento, anayasa gibi kavramlar Avrupa gazetelerinden alıntılar yapılmak suretiyle halka tanıtılmaya çalışılır. Avrupa haberlerinin içinde sık sık meclisin nasıl çalıştığı hatta krala karşı çıktığı hakkında kayıtlara rastlanmakta, Anayasanın önemi üzerinde sık sık durulmakta ve yönetimin meclis tarafından denetlenmesi fikri ortaya konmaktadır. Böylece Avrupa'da sansürün güçlü olduğu 17. ve 18. yüzyıllarda kendi hükümetlerine yönelmedikleri eleştirileri yabancılara, özellikle doğu hükümetlerine yönelterek çatma yöntemini uygulamaları gibi, haberlerde kullanılan söz ko-

nusu deyimlerle halkın bilinçlenmesi sağlanmakta ve yönetimin meclis tarafından denetlenmesi fikrinin yerleştirilmesine gayret edilmektedir.

Örneğin İngiltere’de yaşanan gelişmeler ile ilgili yer alan haberler arasında pek çok yerde Parlamento ve işleyişi ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. İngiltere Parlamentosu’nun *Mebûsân-ı Millet Cemiyeti*’ne üye seçimi yetkisinin halktan pek az adama münhasır olduğundan, bu konuda bazı düzenlemeler yapılması gerektiğine dair Lord Gladstone’un konuşmasının halk arasında memnuniyetle karşılandığı haberi (203/1, 8 M 1281(13 VI 1864)* yer almaktadır. Bir süre sonra ise İngiltere vükelası tarafından Parlamento’ya sunulan mebusluğa seçilme ile ilgili tasarının kabul edildiği (400/3, 15 S 1283(29 VI 1866) bildirilmektedir. Belki de mecliste dile getirilen yukarıdaki eleştiriden dolayı bu konuda değişikliğe gidilmiştir. Bu haberlerin içerisinde meclis, seçim gibi konuların yer alması, halkın sistemle ilgili eleştirilerinin mecliste dile getirilmesi o dönem Osmanlı toplumu için yeni kavramlardır. Yine Parlamento’da; “*Bakanlar Kurulu’nun, Çin ve İtalya’da takip ettikleri politikayı ve Cezair-i Seb’a’nın Yunanistan’a terki fikrinde bulunmalarından dolayı kınanmış ve Başbakan Lord Palmerstone buna cevap vermek zorunda kalmıştır*” (70/2, 8 N 1279(27 II 1863) haberi yönetimin verdiği kararlardan dolayı halkın temsilcileri tarafından sorgulanabildiğini anlatmaktadır. *Parlamento’da Danimarka konusunda yapılan görüşmede Mebûsân-ı Millet Dairesi’nde Kraliçe ve Vükela’nın tuttuğu politikanın oy çokluğu ile onaylanması üzerine Kraliçe’ye sunulan dilekçeye Kraliçe’nin cevabı* (214/2, 17 S 1281(22 VII 1864) haberinde meclisin ve Kraliçe’nin politikalarının mutlak surette kabul görmediği ve parlamentoda karşı çıkanların olduğu anlaşılmaktadır. Yine bütçenin denetlenmesinde de halkın temsilcilerinin rolü olduğu *İngiltere’nin 1865-66 seneleri muvazene defteri Parlamento’ya arz olunmuştur* (283/1, 25 L 1281(23 III 1865) haberinden anlaşılmaktadır. Londra, 14 Mayıs tarihli bir haberde ise “*Şimdiki heyet-i vükelanın azlını talep üzere üç*

* Parantez içerisindeki ilk rakamlar gazetenin sayısını ve sayfasını, virgülden sonraki rakamlar ve harfler ise gazetenin Hicrî ve Milâdî tarihlerini göstermektedir.

yüz kadar amelenin akd-i cemîyyet eyledikleri.(586/2, 25 M 1285(18 V 1868)” bilgisinin yer alması halkın yönetimle ilgili düşüncelerini açıkça dile getirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Fransa’dan alınan haberler için de benzer durum söz konusudur. Paris’ten 4 Haziran tarihiyle gelen bir haberde “*Hükümete muhalif olanlardan 19 kişinin Millet Meclisi’ne üye seçildikleri.*” (99/4, 21 Z 1279 (9 VI 1863) ifade edilmektedir. Demek ki Meclis’te devleti idare eden Hükümetle aynı fikirde olmayan temsilciler de yer almaktadır. Yine “*Fransa devlet idaresinin merkezîyet usulünden çıkarılarak önemi birinci derecede olmayan konuların eyaletle halledilmesi hakkında bazı görüşleri içeren bir yazıyı İmparator’un Millet Meclisi’ne gönderdiği*” (109/3, 26 M 1280(13 VII 1863) şeklindeki haberden devlet idaresi ile ilgili bir kararın Meclis tarafından ele alınması, halkın yönetimde söz sahibi olduğunu göstermesi açısından son derece önemli bir durumdur.

Bu dönemde Prusya’da meydana gelen gelişmeler de Tasvîr-i Efkar’da yer bulmaktadır. Gazetenin 3. Sayısında, *Prusya’nın geçen seneki masraflarını Millet Meclisi onaylamazsa Meclis’in yeniden seçilmek üzere lağvedileceği* (3/2, 8 M 1279(6 VII 1862) haberi yer alırken masrafları devlet tarafından karşılandığı için resmi gazete gibi faaliyet gösteren bazı gazetelere verilen devlet desteğinin kaldırılması ile ilgili gazetede şu ifadeler görülmektedir:

Prusya resmi gazetelerininin masrafları şimdiye kadar devlet tarafından verilmekte iken bu defa Mebûsân-ı Millet Meclisi tarafından muvazene defterinden lağv ve tenzül olunduğu ve bundan böyle o tür gazetelerin bekası yalnız “marifet-i kalemiyye ibrazına” bağlı olduğundan dolayı devlet ve hükümdar tarafını tutan halkı aldatacak türden dalkavuklardan kaçınacakları... (18/3, 2 RA 1279(28 VIII 1862)

Bu dönemde Meclis ile Bakanlar Kurulu arasında bazı görüş ayrılıkları da bulunmaktadır. Nitekim 29. Sayıda “*Mebûsân-ı Millet Meclisi’yle Bakanlar Kurulu arasında askeri ıslahat masrafından dolayı anlaşmazlık çıktı*” (29/2, 11 R 1279(6 X 1862) belirtilirken, 36. Sayıda “*Ba-*

kanlar Kurulu'nun askeri masrafların arttırılması kararını kabule yanaşmayan Mebûsân-ı Millet Meclisi'ne bir cemiyet tarafından 300 imzalı bir teşekkürnâme sunulduğu.(36/2, 7 CA 1279(31 X 1862) bildirilmektedir. Sorun ileriki günlerde de devam etmektedir. Nitekim 42. Sayıda “Prusya Kralı'yla halkı ve Millet Meclisi arasında askeri masrafların arttırılması konusunda çıkan anlaşmazlığın büyüdüğü ve hatta halkın isteğini Kral'a sunmak üzere bir iki cemiyet kurulmasının düşünüldüğünün gazetelerde yazıldığı.” 42/2, 28 CA 1279(21 XI 1862) haberi yer almaktadır.

Gazeteye göre gelişmeler toplum içerisinde reaksiyona sebep olmuş ve Prusya'nın her iki tarafında Kral'ın hareketi aleyhine protestolar düzenlenerek, Millet Meclisi açıldığında verilmek üzere pek çok dilekçeler hazırlanmıştır.(49/2, 22 C 1279(15 XII 1862). Bu gelişmeler üzerine meclis dağıtılmış (50/2, 26 C 1279(19 XII 1862) ancak durum pek değişmemiştir. 76. Sayıdaki bir haberde “ Prusya Millet Meclisi'ne sonradan seçilen üyelerin fikirlerinin de eskileri gibi devletin aleyhinde olduğundan Bakanların bu meclisi de feshetmek niyetinde ise de anlaşmazlığın asıl sebebi olan muvazene defteri hakkında üyelerin vereceği kararı şimdilik bekledikleri.” (76/3,29 N 1279(18 III 1863) ifade edilmektedir. Ancak görüş ayrılıkları devam etmiş, bunun üzerine “Bakanlar Kurulu tarafından verilen takrîr üzerine Kral şimdiki Millet Meclisi'ni feshetmiştir.” (128/3,2 R 1280(16 IX 1863). Fesih üzerine seçimler yeniden yapılmış ama “ Millet Meclisi için ne kadar serbestlik taraftarı aday varsa oy çokluğu ile seçilmiştir. Eyaletlerden alınan telgraflara göre; aralarda seçkin kişiler de bu gruptandır.” (144/2,30 CA 1280(12 XI 1863). Yeni Meclis toplandıktan sonra yine Askeri masraflar muvazene defterleri görülmüş, defterlerde fevkalade sûrette gösterilen masraflar oy çokluğu ile reddedilmiştir. (167/2, 22 Ş 1280 (1 II 1864). Bu görüş ayrılıkları ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. Hatta 308. Sayıda “Millet Meclisi'nin Mebûsân Dairesi'nde cereyan eden müzâkereleri neticelendirmek için Vekiller reisi Mösyö De Bismarck ile Mösyö Virşof'un birbirlerini düelloya davet ettikleri.” (308/1, 25 M.1282(20 VI 1865) haberi bile yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Avrupa'da meydana gelen bu gelişmelerle ilgili haberler, muhtemelen yönetimin tepkisini çekmemek için her hangi bir yoruma tabi tutulmaksızın gazetede yayınlanmak suretiyle, yine diğer yayınlanan makale ve yazılarla beraber Osmanlı toplumunda yukarıda bahsettiğimiz kavram ve anlayışların yerleşmesi ve yenileşme hareketlerinin önünün açılmasına çalışılmış ve bu konuda başarılı da olunmuştur. Nitekim 1860'lı yıllar basının Tercüman-ı Ahval ve Tasvîr-i Efkar gazetelerinin açtığı yolda önemli ölçüde dinamizm kazandığı ve pek çok süreli yayının okuyucuyla bulunduğu yıllardır. Bu dönemde kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhalif bir hareket olarak ortaya çıkmasının ve yenilik taleplerinin bu dinamizmde etkisi büyüktür. Muhalefetin niteliği padişahın iktidar alanını daraltarak meşrutiyet tartışmaları yapmak ve batıdaki sistemin yerli karşılığını aramak şeklindedir.

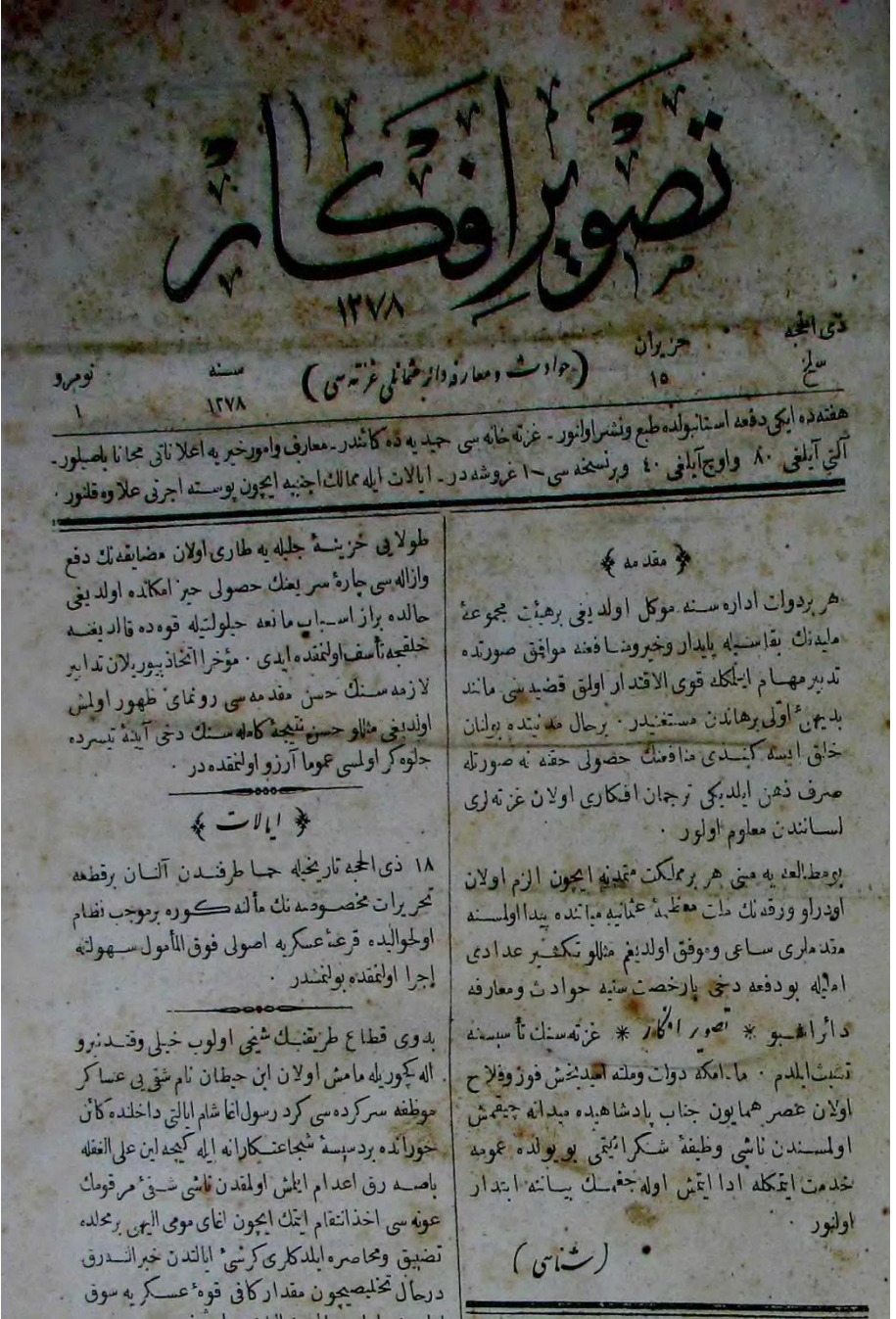
Bununla birlikte akla gazetenin tirajının en çok olduğu dönemde bile 24.000 civarında olduğu halde nasıl kamuoyu oluşturabildiği sorusu gelebilir. Bu konuda gazetelerin yazıhaneleri dışında en önemli mekânlar kiraathanelerdir. Okuma mekânı şeklinde hizmet veren kahvehanelerin kiraathane diye adlandırılması Tanzimat sonrası döneme rastlar. Bu dönemde Avrupa'daki kulüp ve okuma salonlarında olduğu gibi bazı kahvehaneler, müşterilerin çeşitli konulardaki bilgi ihtiyaçlarının karşılanması için bünyelerinde gazete ve mecmua gibi yayınların olduğu, geleneksel sahne sanatlarının icra edildiği kültürel mekânlara dönüştürüldü. İlk örnek Divanyolu üzerinde 1857'de açılan Sarafim Kiraathanesi'dir. Burası müşterileri için gazete ve dergi bulunduran, sonraları kitap da satan bir yerdi. Ramazan gecelerinde Sarafim Kiraathanesi edebî tartışmaların yapıldığı bir salon olurdu. Nâmık Kemal, Ahmed Muhtar Paşa, Süleyman Paşa, daha sonra Ahmed Râsim, Halit Ziya (Uşaklıgil) gibi isimler burada toplanır, edebiyattan matematiğe, şiirden siyasete ve sosyolojiye kadar her şeyden bahsederlerdi. İstanbul'daki kiraathaneler zamanla Sarafim çizgisi üzerinden kendi geleneklerini oluşturmaya

başladı. Özellikle Şehzadebaşı Direklerarası'nda Fevziye Kiraathanesi, Divanyolu'nda Ârif'in Kiraathanesi, Nuruosmaniye'de Letafet Kiraathanesi bu geleneğin en önemli temsilcileridir. Kiraathaneler, İstanbul'da çoğunlukla Sultanahmet'ten Aksaray'a uzanan ana caddede yoğunlaşmıştı. Bu bölgenin sosyal dokusunu oluşturan bürokrat, esnaf ve entelektüel zümreler kiraathanelerin temsil ettiği kültürün muhtevasını belirliyordu. Kiraathaneler bir taraftan okuma mekânı iken diğer taraftan ramazan aylarındaki Karagöz gösterileri ve mûsiki fasılları ile son dönem kültürünün taşıyıcıları oldu. Bu tür mekânlar daha çok birer edebiyat mahfiliydi. Ayrıca halkın vakit geçirdiği bazı kahvehanelerin sahipleri gazete yanında küçük bir kitaplık bulundurmaya gayret eder, müşteri çekmeye çalışırlardı. Hatta seçkin bir müşteri tabakasını çekmek isteyenler tabelalarına kiraathane yazmaya özel bir önem verirlerdi.

Kiraathanelerin açılması ve yaygınlaşmasıyla birlikte buralar sadece bir eğlence ve toplanma yeri değil, bir nevi ayaklı gazete görevini de görmeye başlamışlardır. Okuma yazma oranının düşük olduğu bir toplumda, gazetelerin veya kitapların toplanılan kahvehanelerde okuma yazma bilen kişiler tarafından okunmaya başlaması iletişimin ve bilginin yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu da şüphe yok ki yenileşme hareketlerinin önünün açılmasına katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Uğur, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Spring 2013, p. 31-57.
- DEMİR, Kenan, “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, **Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 5, Nisan 2014.
- DOĞANER, Yasemin; “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 29 S 1 (Haziran, 2012)
- ERTUĞ, Hasan R., **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, C 1, İstanbul, 1970.
- ERTUĞ, Hasan R., **Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti**, İstanbul, 1957.
- GERÇEK, Selim N., **Türk Gazeteciliği**, İstanbul, 1931.
- İNÜĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, 1978.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C VII, Ankara 1983.
- KIRLI, Cengiz; “Kahvehaneler: Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamuoyu” **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân Sosyallik ve İktidar**, (ed.) Ahmet Yaşar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), ss. 95-118.
- KIRLI, Cengiz, “İstanbul: Büyük Bir Kahvehane”, **İstanbul Dergisi**, 47 (October 2003), ss. 75-78.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2006.
- ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi**, C 1, İstanbul, 1968.
- Tasvîr-i Efkâr Gazetesi**

1920 İSTANBUL MATBÛÂT CEMİYETİ KONGRESİ'NİN TÜRK BASINININ GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ

Zeynel ÖZLÜ*

ÖZET

Çalışmada, 1908'de İstanbul'da Matbûât-ı Osmaniye Cemiyeti adıyla kurulan, Osmanlı Devleti'nin ilk gazetecilik teşkilatı olan Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin 1336 (1920) tarihli İstanbul kongresi ele alınacaktır. Osmanlı basınının modernleşmesi sürecinde basın yayın hayatını zenginleştirerek oldukça ileri bir düzeye taşımış olan bu kongrede, cemiyetin 1 Haziran 335 (1 Haziran 1919) tarihinden 30 Kanun-u Sani 336 (30 Ocak 1920) tarihine kadar yapmış olduğu çalışmalarına dair sunduğu raporlar, yayınlamış olduğu bazı hesap cetvelleri verilerek, cemiyetin bütçesi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Döneminin koşulları içinde basın hukuku açısından oldukça ileri ve uygar konulara değinilen kongrede, üzerinde durulan diğer bir konu, cemiyet üyeleri arasında kardeşlik ve karşılıklı yardım ilişkilerini geliştirmek üzere cemiyetin zorda kalan üyelerine yardım ve destek babında oluşturulması düşünülen teavün sandığıdır. Esasları cemiyet tarafından belirtilen, hükümleri daha sonra süreklilik kazanan bu yardımlaşma sandığı için tertip edilen nizamnamede, sandığın maksadı, sermayesi, gelirleri, sandıktan yararlanma şartları gibi hususlar belirtilmiştir. Amacı mevcut nizamnamenin eksikliklerini gidermek olan alternatif bir matbûât nizamnamesi (basın tüzüğü) tertip etme girişimi ve bu nizamname gereğince yapılması gereken işler, kongrenin bir diğer konusunu oluşturmaktadır. Yine kongrede, İstanbul-Beyoğlu tarafında cemiyet merkezi olarak kullanılan kulüp binasının mevcut ihtiyacı karşılayamaması ve masraflı ol-

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, GAZİANTEP, zeynelozlu@hotmail.com, zozlu@gantep.edu.tr

ması nedeniyle cemiyet merkezinin, uygun bir yere taşınması, cemiyet üyelerinden alınan aidatlara yapılması öngörülen zam, görev süresi sona eren ve üyeleri dağılmış olan divan heyetinin yenilenmesi, oluşturulacak proje nizamname gereğince Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait önyargıları ortadan kaldırmak amacı ile yabancı gazete temsilcileriyle girişilen münasebetler ve basın örgütleriyle kurulan dostane ilişkiler, cemiyet bütçesinin açığını kapatma gayretleri ile cemiyetin gelirlerini düzenlemek, kurulacak yardımlaşma sandığı için iptidai bir sermaye tedarik etmek maksadıyla müsamerelerin tertip edilmesi, yayınlanması düşünülen matbûât salnamesi ve cemiyetin merkez idaresinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi girişimlerden bahsedilmektedir. Hülâsa, bu çalışma ile Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan kongre, alınan kararlar bağlamında bütüncül olarak incelenerek basın tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matbuat, kongre, basın, cemiyet, nizamname

1920 ISTANBUL PRESS ASSOCIATION CONGRESS'S ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH PRESS

ABSTRACT

1336 (1920) dated İstanbul Congress of ottoman Press Community the first journalism organization, founded under the name of Community, Press Osmaniye Community in İstanbul in 1908, of Ottoman Empire. Will be dealt with in study. Community's reports about works done from 1 June 335 (1 June 1919) to 30 Kanun-u Sani 336 (30 January 1920), evaluations concerning community's budget by giving some account rulers having been published have been done in this congress carrying quite an advanced level by enriching life of press release in the modernization process of Ottoman Press. Another issue discussed in the congress death civilized issues and in the terms of press law in the period's condition is brotherhood among community members and charity box considered to be maden for help and support to community's members in difficult situation in order to develop mutual assistance relationship topics such as box's aim, capital, revenues, conditions of benefitting from box have been determined in regulations arranged for this charity box whose principles are determined by community, whose provisions will win continuity later. Enterprise of arranging an alternative press regulations (press rule) whose aim is to remove deficiencies of present regulations and works to be done according to these regulations are other topics. Enterpres such as arranging scientific conferences in the center management of community and the press yearbook considered to issue, arranging performances in order to provide a primary capital for charity box to be founded, arranging revenues of community with aim for close community's deficit, friendly relations established by press organization and relations attempted by foreign news representatives for removing prejudices belonging to our country in European and American opinion according to the project regulation to

be formed, renewing council committee whose members were scattered and whose duty period and ended, addition suggested to be done to dues taken from community members, that community center moved to suitable place of being expensive and club building used as community center on the side of İstanbul-Beyoğlu at the congress, too. Briefly, community which has an important place in the history of Turkish press with this study, has arranged to contribute into history of the press by examining wholly in the context of decisions taken.

Key Words: Press, congress, community, regulation

Giriş

Basının özgür bir zemin üzerinde gelişmesi için gazetecilerin meslekî bir kuruluş içinde toplanması amacıyla kurulan Osmanlı Matbûât cemiyeti, II. Meşrutiyet'le birlikte gazetecilik yaşamında etkili olan önemli gelişmelerdendir¹. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün, Sirkeci Garı'nın karşısında toplanarak, sansür memurlarını gazetelere sokmama ve sabaha kadar görev başında kalma kararı alan gazeteciler, Osmanlı Matbûât Cemiyeti Derneği'nin temellerini atmışlardır².

Cemiyet, basın tarihimizdeki ilk basın meslek kuruluşu olup, Hüseyin Cahit, İsmail Hakkı ve Abdullah Zühtü Bey'in girişimiyle kurulmuştur. Gazeteciliğin belirli ilkelere sahip bir meslek haline gelmesi için tüzük hazırlamakla başlayan süreç, iktidar ile organize ve örgütlü bir şekilde ilişki kurulması, sorunlara ortak çözüm aranması ve gazetecilerin mesleklerini icra ederken uymaları gereken kuralların da belirlenmesi ile devam etmiştir.

II. Meşrutiyet'le birlikte gelen basın üzerindeki geçici rahatlama ve hürriyet zamanla kısıtlanmaya başlamış ve bu durum 1909

¹ Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbûât-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, 2010, s. 557.

² Mehmet Kaya-Sinem Sıklon, "Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 8, S 16 (Güz 2012), s. 65/ Cemiyet-i Matbûât-ı Osmaniye Nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin kurucu üyeleri şunlardır: Ahmet Cevdet Bey (İkdam'ın Sahibi), İsmail Hakkı Bey (Tanin yazarlarından), Pozant Efendi (Pozantion'un Başyazarı), Tevfik Efendi (Selanikli) (Sabah yazarlarından), Cenap Şahabettin Bey (Servet-i Fünun yazarlarından), Hüseyin Cahit Bey (Tanin'in Başyazarı), Samih Bey (İttifak'ın Başyazarı), Abdullah Zühtü Bey (Yeni Gazete'nin Sahibi), Fresko Efendi (El Tiempo'nun Başyazarı), Mahmut Sadık Bey (Servet-i Fünun'un Başyazarı), Murat Bey (Mizan'ın Sahibi), Mihran Efendi (Sabah'ın Sahibi), Nikolaidi Efendi (Konstantinopolis'in Sahibi). Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 510.

Matbûât Kanunu³ ile sona ermiştir⁴. 1913'te ise bazı cezalar arttırılarak, gazete, kitap ve risaleler kontrol altına alınmaya çalışılmış, I. Dünya Savaşı sırasında yürürlüğe giren sansür talimatnamesi ile de, basın, önemli ölçüde iktidarın denetimine girmiştir⁵.

Cemiyet, gazeteciliğin belirli ilkelere sahip bir meslek haline gelmesi doğrultusundaki girişimleri neticesinde oluşturulan tüzük ilkelere gerçekleştirme amacı ile bazı kongreler düzenlemiştir. Bu bağlamda yapılan bu araştırmada, cemiyetin 1336 (1920) tarihli İstanbul kongresinde ele aldığı konular, başlıklar altında incelenerek, bu kongrenin Türk basınının gelişimindeki rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Adı geçen kongre “Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre)” adı ile basılmıştır⁶.

KONGRENİN OSMANLI BASINI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kongre Üyeleri Arasında Uhuvetin Sağlanması

I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi imzalanmışsa da ateşkes döneminde işgal güçlerince muhtelif haksız uygulamalar

³ 1881 tarihli Fransız Basın Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan ve 16 Temmuz 1909'da yürürlüğe giren bu yasa ile Abdülhamit Dönemi'ndeki matbûât üzerindeki yasaklar kaldırılmışsa da, basında ve Meclis'te yoğun tartışmalara neden olan bu kanunla, yayın organının bulunduğu yerel devlet dairelerinin denetimleri kurumsallaştırılmıştır. Olcay Özkaya Duman, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal'dan Yerel'e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/12 Fall 2013, Ankara, s. 1038.

⁴ 1909 yasının yürürlüğe girmesinden sonra yaklaşık sekiz ay süren basın özgürlüğü, tekrar ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki, 1909'da 353 olan gazete sayısı 1912'de 45'e düşmüştür. Nurşen Mazıcı, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbûât Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 18, C 5, Ankara, 1998, s. 137.

⁵ Yasemin Doğaner, “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 29, S 1, Haziran 2012, s.119.

⁶ İncelediğimiz eserin tam künyesi şu şekildedir: **Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre)-Matbûât Cemiyeti'nin 1 Haziran 335 Tarihinden 20 Kasım-u Sani 336 Tarihine Kadar Olan Muameletini Gösterir Rapor ve Hülasa-i Hesabiyesi**, Hilal Matbaası (Bab-ı Âli karşısında), İstanbul, 1336.

yapılmış, bu durum, Türk basın mensuplarını muhtelif kurtuluş çareleri aramaya itmiştir. Bu bağlamda İstanbul Matbûât Cemiyeti tarafından yapılan 1920 tarihli umumi kongrede Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında meydana gelen değişiklikler üzerine, dağılmak hatta dağıtılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan cemiyetin eski ve yeni üyelerinin, yeniden toparlanması ve bir araya getirilmesi sağlanmaya çalışılarak, farklı fikir ve yorumlara sahip cemiyet üyelerinin, meslek birliği etrafında birleştirilmesi amaçlanmıştır⁷.

Kongrenin daha önce seçmiş olduğu üyelere, Ali Kemal ve Refik Halit beylerin bakanlık ve memuriyetlere geçerek cemiyetle ilişkilerini kesmeleri, Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin Ferit Paşa Hükümeti tarafından görevlerinden uzaklaştırılmış olmaları, yine gayrimüslim üyelerin, seçildikten sonra cemiyetle olan münasebetlerini kesmeleri cemiyet merkez heyetinin dağılmasına neden olmuştur. Bu durum üzerine cemiyet merkez heyeti üyeleri, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul edilen zor bir dönemde, 1919 Haziran ayı başında yapılan seçimle belirlenmiştir.

Cemiyet Yerleşkesinin Değiştirilmesi ve Bazı Masrafların Kısılması

Cemiyet binasının yerleşkesi meselesi cemiyet ile ilgili yapılması gereken ilk işlerden birisi olarak görülmüştür. Cemiyet merkezi olarak önceleri Beyoğlu'ndaki kulüp binası⁸ kullanılmışsa da bu bina

⁷ Tarık Zafer Tunaya, 1918-1922 yılları arasında geçen mütareke döneminde "Osmanlı" adını taşıyan bir devletin varlığının tartışılabileceğinden bahisle, dönemi, iktidar boşluğu olarak nitelendirir. İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın, ülkenin hangi coğrafyasına kadar etkin olduğu belirsizdir. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler-Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 5

⁸ Cemiyet ilk kongresini 15 Şubat 1917'de Beyoğlu'ndaki Galatasaraylılar Yurdu'nda toplamış, kongre başkanlığına Halit Ziya, sekreterliklere de Hüseyin Ragıp ve İsmail Suphi beyler getirilmiştir. Cemiyet, tüm gazeteci cemiyetlerini birleştirmesi bakımından bir "lig", gazetecilerin maddî ve manevî haklarını sahiplenmesi bakımından bir "sendika" ve üyelerine toplu bir hayat verecek bir teşkilat kurması yönüyle bir "kulüp" olarak tanımlanmaktadır. Tahir Olçay Kıraç, **Türkiye'de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler (1908-1938)**, Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 4,7.

ihtiyacı karşılayamadığından, kongrenin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti binasının salonunda düzenlenmesi mecburiyetinde kalmıştır. Yer değişikliğinin nedeni, bu kulüp binasının kongre düzenlenmesine elverişli olmaması, aylık 150 lira masrafının olması ve gündün güne artacak olan kirasının maddî anlamda ciddi bir külfet oluşturacağı düşüncesidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, bina boşaltılarak İstanbul yönünde yeni bir idare merkezi kurulması zaruri görülmüştür. Bu amaçla aylık 35 liraya yeni bir idare merkezi kiralanmış ve Beyoğlu'ndaki kulüpte bulunan mobilyalar buraya taşınmış, geri kalan birkaç parça eşya ise, satılarak cemiyete gelir kaydedilmiştir. Bir yıllık kira anlaşması yapılan yeni binanın, kirası da ödenmiştir. Heyet-i merkeziye muhasebecisi İbrahim Hilmi Bey'in, bina meselesinin halledilmesi konusunda göstermiş olduğu çalışmaları ve performansı sonucunda kendisine kongre tarafından teşekkür edilmiştir.

Basın Üzerindeki Sansürün Azaltılması İçin Mücadele Edilmesi

1877-1908 yılları arasında ivme kazanan basına yönelik kısıtlamalar, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber azalmış ve gazeteler sansürsüz yayına başlamıştır. 31 Mart hadisesi sonrasında iktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki yönetiminin, hem basına geniş hürriyet vermek hem de İttihat ve Terakki karşıtı gazetelerin yayını önlemek gibi iki amaca yönelik olarak hazırlamış olduğu nizamnameyi, 1909'da yürürlüğe koyması ile sansür, 1908-1909 yılları haricinde, varlığını 1923'te İstanbul'un tamamen kurtarılmasına kadar resmen hissettirmiştir⁹.

Basına yönelik sansürün etkisinin azaltılması 1920 İstanbul Matbûât Cemiyeti Kongresi'nin de gündeme aldığı önemli konulardan biri olmuştur¹⁰. Cemiyet üyelerinden olan Ahmet Emin ve Celal

⁹ Şerif Demir, "İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü (1831-1918)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S 33, İlkbahar, 2015, s.373.

¹⁰ 9 Şubat 1919'da kabul edilen "Sansür Kararnamesi" ile sıkıyönetim bölgelerindeki basına birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Kararnameye göre, her nevi evrak ve basının askerî

Nuri beylerin daha önceden kanunsuz bir şekilde tevkif (tutuklanma) edilerek sürgün edilmiş olması basın hürriyeti açısından basına bir darbe olarak görülmüş; adı geçen kişilerin özgürlüklerine kavuşturulması hususunda çalışma başlatılması kararlaştırılmıştır. Nitekim kendisine verilen bu görevi layıkıyla yerine getiren cemiyet heyet-i merkeziyesinin, eski hükümet nezdinde olan girişimleri neticesinde Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır.

Sansür meselesi Mondros sonrasında da cemiyeti sürekli meşgul etmiş ve basın hürriyeti konusunda Ferit Paşa Hükümeti nezdinde ciddi teşebbüslerde bulunulmuştur¹¹. Sansür heyetleri ve mümessilleri ile şifahi (sözlü) ve tahriri (yazılı) olarak defalarca müracaatlarda bulunularak, imkânlar dâhilinde sansürün şiddeti hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm gayretlere rağmen, basın hürriyetinin sağlanması hususunda arzu edilen neticeye ulaşamamıştır. Bunun nedeni olarak ise ülkenin içinde bulunduğu şartlar (ahval ve şerait-i hariciyenin mukavemeti) gösterilmiştir.

Cemiyet Üyesi Olmayan Gazetecilerle Milli Menfaatler Konusunda Fikir Alışverişi Yapılması

Matbûât Cemiyeti'nin kuruluş amaçlarından biri, farklı meslek ve içtihat erbabını menafi-i umumiye ve vataniye fikri (vatanın umumi menfaatleri düşüncesi) etrafında toplamak olduğundan bu amaçla merkez heyeti memleketin hayat ve mematı mevzu bahis ol-

ya da mülki sansür heyetinden geçmeden basımı ve yayımı yasaklanmış, aksi durumda, yayınların toplatılacağı, basanların cezalandırılacağı ve bu işlemlerin sıkıyönetim askerî mahkemesinde yapılacağı kararlaştırılmıştır. Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in imzasıyla yayınlanan 5 Ağustos 1920 tarihli kararname ile sansürün şiddetinin artırılmasıyla da İstanbul basını etkisini iyice yitirmiştir. Atilla Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 90

¹¹ Mütarekenin tek hükümdarı Padişah Vahideddin'dir. Mütareke döneminde 12 kabine kurulmuş olup, Sadrazam olarak önde gelen isimlerden Damat Ferid ve Ahmed Tevfik paşaların yanı sıra Talat Paşa, Ahmed İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa da birer kez sadrazam olmuşlardır. Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler-Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938**, s. 8-10.

duğu durumlarda âmal-ı milliyede (milli menfaatler- mefkûre) birleşmeyi hedeflemiştir. Bu yöndeki çalışmaların etkisini arttırabilmek için cemiyet merkez heyetinde temsilcisi bulunmayan gazetelerin başmuharrirleri davet edilerek ulusal meseleler hakkında fikir alış-verişi yapılmak suretiyle, en nazik ve buhranlı dönemlerde basın gücünün milli hedefler etrafında birleşmesine gayret edilmiştir.

Matbûât Cemiyeti'nin yapı itibariyle fikir ve anlayış bakımından farklı meslekler arasında geniş bir dayanışma esasını kabul etmesi ve faaliyetlerine hiçbir zaman şahsî ve siyasî bir maksat karıştırmamayı amaç edinmesi, bazı gruplar tarafından eleştirilmiştir. Hatta bu nedenle İstanbul'da yayımlanan Türkçe gazetelerden bazıları cemiyet üyeliğinden ayrılmıştır. Bu durum karşısında cemiyet yanlış anlaşıl-maları ortadan kaldırmak ve uhuvveti sağlamak için büyük çaba sarf etmiştir.

Cemiyet bu vazifesini yerine getirirken her türlü siyasî fikir ve kişisel menfaatlerden uzak durarak nizamname haricinde hiçbir meseleye müdahale etmeyip, yönetmelikler çerçevesinde hareket etmiştir. Ancak bazı milli meselelerde, sergilemiş olduğu duruşla gazetelerin yayın tarzının nasıl olması gerektiği konusunda muhtelif gazete başmuharrirleriyle görüşerek fikir beyan etmiştir. Bu görüşmelerde cemiyet namına hiçbir karar alınmamış, hatta gazeteciler, mensup oldukları gazetede, milli hassasiyetleri dikkate almak kaydıyla dile-diği şekilde yazma konusunda serbest bırakılmıştır.

Bununla beraber Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde görevli bazı hükümet yetkilileri, cemiyetin bir siyasî parti gibi hareket ettiği ve bunun cemiyetin varoluş gayesiyle uyuşmadığı şeklinde eleştiri getirerek, tepki göstermişlerdir. Cemiyet ise buna cevaben, cemiyet merkez idaresinde, sorumlu heyetin yanı sıra diğer gazetelerin başyazarlarının da söz sahibi olduğunu, hatta ihtiyaç durumunda cemiyet merkezinin, muhtelif gazete başmuharrirlerinin toplanmaları için de tahsis edildiğini gerekçe göstererek hükümet nezdindeki yanlış anlaşıl-maların önüne geçmeye çalışmıştır.

Yabancı Gazete Temsilcileri Davet edilerek Avrupa ve Amerika Kamuoyunun Bilgilendirilmesi

Cemiyet, yayınlamış olduğu nizamname gereği Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait yanlış düşünceleri ortadan kaldırmayı kendine vazife edinmiş ve bunun için yabancı gazete mümessilleriyle münasebetlerde bulunmuştur. Bu amaçla, Amerika Asosiyete Press muhabiri Mr. Brown ile Mr. Hayt, Fransız muhabirlerinden Mösyö Reno, Amerika muharrirlerinden Miss Duryen ve İtalyan muhabirlerinden Mösyö Lelli, cemiyet idare merkezine davet edilerek, dış basınla münasebetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu şahıslar ülkelerine döndüklerinde bağlı buldukları gazetelerde Türkiye lehinde mühim makaleler yazmak suretiyle milli davamızda barışın önemine destek vermişlerdir. Yine kurulan bu olumlu münasebetler neticesinde vazifemizle ilgili olarak ülkemize gelen Amerika tahkik heyetini bilgilendirmek üzere cemiyet adına Türkiye'nin birliği ve istiklalinin savunulduğu bir layiha hazırlanarak heyete takdim edilmiştir.

Cemiyetin Yurt Dışından Yapılan Kâğıt İthalatındaki Sıkıntıları Gidermeye Çalışması

Cemiyet 1917 yılındaki kuruluşundan mütareke dönemine kadar, o yıllarda tedarikinde sıkıntısı iyice artan gazete kâğıdının, dağıtım işini de üstlenmiştir. Kısıtlı miktardaki kâğıdın gazetelere dağıtım işinin cemiyete verilmiş olması, cemiyetin iktidar ile yakın bir ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bu durum cemiyetin iktidar adına kâğıt vereceği basın kuruluşlarını kendisinin seçtiği yönünde bir düşünceyi de ortaya çıkarmıştır¹².

Cemiyetin gazetelere vermiş olduğu kâğıtları Almanya'dan temin ettiği ancak kâğıdın her zaman düzenli olarak tedarik edilemediği görülmektedir. Nitekim Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan ye-

¹² Tahir Olcay Kıraç, a.g.t., s.6.

nik çıkması nedeniyle Mondros Mütarekesi sırasında Cemiyet sermayesinden verilen kâğıt siparişleri temin edilememiştir. 24 Teşrin-i Sani 335 (24 Kasım 1919) tarihinde Almanya'dan alınan bir mektupta, Germanyana gazetesi sahibi Mösyö Müller, cemiyetin Almanya'da nakit olarak 50 bin Mark parası ile Berlin'de 10 ton kâğıdı bulunduğunu ifade etmektedir. Mektupta ayrıca Almanya ve Avusturya ile ilişkilerin kesildiği bir sırada, vagonlarla İstanbul'a gönderilen kâğıtların nerede olduğunun bilinmediği, bu nedenle Berlin'den sigorta yapılarak sevk edilen kâğıtların bulunamaması halinde sigorta bedelinin geri alınacağı ifade edilmiştir.

Cemiyetin Gelir-Gider Dengesinin Sağlanması Noktasında Çalışma Başlatılması

Cemiyetin varlığını devam ettirebilmesi için gereken en önemli koşullardan birisi de bütçedeki gelir-gider dengesinin sağlanmasıdır. Özellikle kongreden önceki son altı ayda, çoğu cemiyet üyesinin taahhüt ettiği aidatı ödememesi ve cemiyetin asıl sermayesinin¹³ Almanya'da bulunması gibi nedenlerle, cemiyet ekonomik bir çıkmaza girmiştir. Bu bağlamda müracaat edilen gazete sahiplerinden bazıları tarafından yapılan taahhüt ve ödemeler (taahhüdât ve te'diyat) cemiyeti kısmen de olsa ayakta tutabilmiştir. Kısmî taahhüt ve ödemelerin de bir süre sonra yetersiz kalmasıyla, cemiyet üyelerinden alınan aidat miktarlarının eşya fiyatları ve kiralardaki artış dikkate alınarak artırılması ve nizamnamenin 12'nci maddesi gereğince aidatın, asgarî yarım liraya yükseltilmesi (iblağı) teklif edilmiştir.

¹³ İlgili belgede şu ifade yer almaktadır. "... cemiyetin sermaye-i asliyesi de Almanya'da bulunduğundan muhtelif gazetelerin sahiplerine müracaat olunmuş ve bu gazetelerin bazıları tarafından vuku bulan taahhüdât ve te'diyât sayesinde cemiyetin hayatı bu güne kadar idame olunabilmiştir..."

Cemiyetin Karar Alma Sürecini Hızlandırma Amacıyla Divan Heyeti ile İlgili Maddelerde Düzenlemeye Gidilmesi

Kongrede alınan kararlardan birisi de cemiyetin divan heyetinde yapılacak düzenlemeler ile ilgilidir. Nitekim eski divan heyetinin görev süresinin sona ermesi, bazı divan üyelerinin dağılmış olması ve mevcut divan heyetinin beklentileri yeterince karşılayamaması nedeniyle, nizamnamenin ilgili maddelerinde düzenleme yapılması ve divan heyetine yeni üyelerin seçilmesi için bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda divan heyetinin gazeteler arasında meydana gelen anlaşmazlıklara (matbûât ihtilaflarına) hangi şartlarda müdahil olacağı, divan heyeti tarafından alınacak kararların uygulanabilirliği (mukarreratın derece-i kuvvet ve meriyeti), alınan kararlara itiraz (istinaf ve temyiz) durumunda, itirazların divan heyetine gelmeden kurulacak yeni bir heyete yapılması veya bu vazifenin matbûât cemiyeti heyeti-merkeziyesine verilmesi hususunda görüş bildirilmiştir.

Teavün Sandığı Oluşturulma Girişimleri

Matbûât Cemiyeti'nin amaçlarından biri de Cemiyet'e aidiyet duygusunun sağlanması ve bağlılığın artırılması amacıyla ihtiyaç sahibi üyeleri için bir teavün (yardımlaşma) sandığı kurmaktır. Bu bağlamda bir "nizamname projesi" hazırlamış olan cemiyet, teavün sandığının bir an evvel kurulması için görüşmelere başlanması gerektiğini belirterek, alınacak kararların uygulanmasını, seçilecek olan yeni heyete havale etmiştir.

Bugüne kadar cemiyet üyelerine dair bir yardım sandığının kurulamamış olmasının, cemiyetin maddi imkânsızlıklarından kaynaklandığı belirtilerek, oluşturulan teavün sandığı tüzüğüne, mesleki pratiklere ve sosyal haklara ilişkin maddelerin konulması sağlanmıştır.

Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin Teavün Sandığı Nizamnamesi şu maddelerden meydana gelmiştir:

Madde 1: Osmanlı Matbûât Cemiyeti Nizamname-i Esasi mucibince bir teavün sandığı tesis edilmiştir.

Madde 2: Sandığın kurulma amacı, Osmanlı Matbûât Cemiyeti azasından en az üç yıl gazetecilik yapmış kişilere ve bunların ailelerine ihtiyaç durumunda ikraz (borç verme) ve muavenet (yardım) etmektedir.

Madde 3: Teavün Sandığı Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin bir şubesi olduğundan sandığın sermayesi ve şahsiyet-i maneviyesi cemiyete aittir.

Madde 4: Teavün sandığının işlemleri, cemiyet heyet-i merkezîyesinin kontrolü, heyet üyeleri tarafından bir seneliğine seçilmiş iki kişinin müşterek sorumluluğu ve bilgisi dâhilinde olacaktır. Bu kişiler sırayla (münavebe) ikişer ay muhasebecilik görevini yerine getireceklerdir. Sandık işlemleri usul-u muhasebeye uygun yapılacaktır.

Madde 5: Teavün sandığından, yardım veya borç vermenin şekli ve derecesi, seçilmiş olan bu iki kişi ile cemiyet reisi ve muhasebecisinin onayı ile olacaktır.

Madde 6: Teavün sandığından yardım veya borç vermenin temel şartı ilgili kişilerin şiddetli ihtiyaç sahibi olmasıdır. İhtiyacın karşılanması için cemiyet üyelerinden iki kişinin yazılı beyanları (tahrir-i şehadetleri) gereklidir.

Cemiyet tarafından yardım ve borç verme şartları şu şekilde tespit edilmiştir:

1. İhtiyaç içinde vefat eden üyenin defin masrafı
2. Zarurette bulunan üyenin tedavisi için hanesine yardım gönderilmesi
3. Vefat eden kişinin geride kalan muhtaç ailesine uygun ve yeterli miktarda yardım yapılması

4. Muvakkat ve acil yardım ihtiyacı olduğunu beyan edenlere, mensup oldukları gazete idarehanelerinin kefaletiyle, sandık heyetince belirlenecek miktarda borç verilmesi (ikrazat), verilen borçtan sandık menfaatine uygun bir miktarda “faiz” alınması ve verilen borç miktarının, borçlunun (müstakriz) iki maaş toplamını hiçbir suretle geçmemesi.

Vazifeye devam imkânını engelleyecek kaza, arıza, devamlı bir hastalık, maluliyet, ihtiyarlık ve geri kalan aile fertlerinin ihtiyacı gibi daimi bir yardıma ihtiyaç gösteren durumlarda, sandığın imkânları dâhilinde (ves'i) yardımdan geri durulmayacaktır. Ancak bu yardımın esaslı bir tarzda sağlanması için sigorta gibi bazı tedbirler alınacaktır.

Madde 7: Verilen borçtan tahsil olunamayan meblağdan birinci derecede sandık muhasebecileri, ikinci derecede heyet-i müstereke, üçüncü derecede cemiyet heyet-i idaresi, dördüncü derecede ise cemiyet heyet-i merkeziyesi sorumludur.

Madde 8: Teavün sandığının sermaye ve gelirleri şu kalemlerden oluşur:

- a. Matbûât cemiyeti azası tarafından verilen duhuliye (giriş ücreti) ve aylıkların rub'u (1/4)
- b. Maksat tayin edilmeden cemiyette toplanan teberruatın (bağışların) sülüsü (1/3)
- c. Teavün sandığı namına alınan her türlü teberruat
- d. Cemiyet adına tertiplenen müsamerelerden elde edilecek hasılatın rub'u (1/4)
- e. Sandık adına tertiplenen müsamere, piyango gibi etkinliklerden elde edilecek hasılat (gelir)
- f. Gerektiğinde sandık adına toplanacak yardımlar (ianeler)
- g. Verilen borçlardan (ikrazat) alınacak faizler
- h. Diğer gelirler

Madde 9: Teavün sandığı sermayesi ve geliri kesinlikle elde tutulmayıp, emin bir yerde nemalandırılacaktır (tenmiye).

Madde 10: Sandığa teberruatta (bağışta) bulunan kişilere “Osmanlı Matbûât Cemiyeti Teavün Sandığı Hamisi” fahri ünvanı (unvan-ı fahriye) verilerek, isimleri gazetelerde ilan edileceği gibi cemiyet merkezinde de hususi bir iftihar levhası (levha-i iftihar) oluşturulacaktır.

Madde-i Muvakkata: (Geçici Madde) Matbûât Cemiyeti’nin Almanya’da bulunan kâğıtlardan elde ettiği paraların yarısı, cemiyetçe teavün sandığına esas sermaye olarak konacaktır.

Cemiyet Bütçesi ile Gelir ve Gider Cetvellerinin İncelenmesi

Heyet, iş ve işlemleri devraldığı sırada, cemiyetin eski heyet üyeleri, tamamen dağılmış bir durumdadır. Kongre metninde ifade edildiği üzere kulüp; kaptanı, taifesi ve yolcusu tarafından deniz üstünde terk edilmiş bir gemiye benzemektedir. Nitekim eski heyetten hesaplara ilişkin herhangi bir belge devralınmamış, sadece cemiyetteki sorumlu kâtibe (katib-i mesule) sınırsız sayıda yapılan müracaatlar neticesinde, son gün bir hesap cetveli alınabilmiştir. Nihayetinde yapılacak iş ve işlemler konusunda ortak bir karar (karar-ı ittihadi) alma imkânına kavuşmuş olan cemiyet, çalışmalarına dair, kongre metnine, geçmiş seneye ait iki hesap cetveli ile gelecek seneye ait bir bütçe layihası ilave etmiştir¹⁴. Hesap cetvellerinden biri “1 Haziran 335 (1 Haziran 1919) tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 (20 Ocak 1920) tarihine kadar olan makbuzat (makbuzlar) ve sarfiyat hülâsası”¹⁵ olup, bunun ayrıntısı ve vesikaları ekte bulunmaktadır. Diğer cetvel¹⁶ ise “Matbûât Cemiyeti’nin mevcudat ve duyumatının harcama hesabı” olup heyet hesaplarının genel durumunu ve heyetin işe başlamasından önceki durumu gösterir niteliktedir.

¹⁴ bk. Ek 1- Gelecek Seneye Ait Bütçe Layihası

¹⁵ bk. Ek 2- 1 Haziran 1335 Tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 Tarihine Kadar Yedi Ay Yirmi Günlük Hülâsa Hesap Özeti

¹⁶ bk. Ek 3- Matbûât Cemiyeti’nin Mevcudat ve Duyumatının Harcama Hesabı

Cemiyeti Daha Aktif Hale Getirme Çalışmaları: Sermaye Oluşturma Girişimi, Matbûât Salnamesi Neşri, Müsamere ve Konferanslar Tertibi

Kongrede, Cemiyet'in geleceğe dair planlarından da bahsedilmiştir. Buna göre cemiyet gelirlerinin giderleri karşılayamaması nedeniyle cemiyet bütçesinde oluşan açığı kapatmak ve kurulması düşünülen teavün sandığı için iptidai (basit) bir sermaye tedarik etmek elzem görülmüştür. Bu bağlamda nizamname gereğince müsamere-ler tertip edilerek gelirlerinin bu amaca tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu düşüncelerin ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle uygulamaya konmasının ne derece mümkün olacağı konusunda tereddütler de yaşanmıştır. Sonuç olarak cemiyet tarafından bir matbûât salnamesi neşredilmesi, cemiyetin idare merkezinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi hususların seçilecek yeni heyet-i merkeziye tarafından hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır¹⁷.

SONUÇ

Gazetecilerin meslekî bir kuruluş içinde toplanması amacıyla kurulan ve sonraları İstanbul Matbûât Cemiyeti olarak anılacak olan Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin girişimleri neticesinde bazı kongreler düzenlenmiştir. Cemiyetin, Mondros Mütarekesi sonrasında ülkede meydana gelen değişiklikler üzerine, farklı fikir ve yorumlara sahip, eski ve yeni cemiyet üyelerini yeniden toparlayarak, meslek birliği etrafında birleştirmek maksadıyla düzenlemiş olduğu 1920 tarihli kongresi, döneminin koşulları içinde oldukça ileri ve uygar konulara değinmesi açısından Türk basın tarihinde önemli bir girişimdir.

Kongrede Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında meydana gelen değişiklikler üzerine, dağılmak hatta dağıtılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan cemiyetin eski ve yeni üyelerinin yeniden bir araya getirilmesi için gayret gösterilmiştir.

¹⁷ Kongrede ayrıca önceki kongreye katılmış olan bazı cemiyet üyeleri, genel katip Nüzhet Sabit ve gazeteci Cemil Hakkı beylerin vefatlarından duyulan üzüntü belirtilerek, hatıraları hürmetle yad edilmiştir.

Cemiyet merkezi olarak kullanılan Beyoğlu'ndaki kulüp binasının ihtiyacı karşılayamaması ve masraflı olması nedeniyle, yeni bir idare merkezi kiralanmış ve cemiyet için lüzumlu görülen bazı mobilyalar buraya taşınmış, geri kalan birkaç parça eşya ise satılarak cemiyete gelir kaydedilmiştir.

Basına yönelik sansürün etkisinin azaltılması amacıyla, daha önce sürgün edilmiş olan cemiyet üyelerinden Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin özgürlüklerine kavuşturulması için eski hükümet yetkilileriyle görüşmeler yapıp bu şahısların İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır. Yine basın hürriyeti konusunda Ferit Paşa Hükümeti ile girilen teşebbüslerle sansürün şiddeti hafifletilmeye çalışılsa da, basın hürriyetinin sağlanması hususunda arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır.

Farklı meslek ve içtihat erbabını menafi-i umumiye ve vataniye fikri (genel vatan menfaatleri düşüncesi) etrafında toplamak amacıyla olan cemiyet, heyet-i merkeziyede temsilcisi bulunmayan gazetelerin başmuharrirlerini davet ederek, meseleler hakkında fikir alışverişi yapılmak suretiyle, en nazik ve buhranlı dönemlerde basının gücünün milli hedefler etrafında birleşmesine gayret etmiştir. Cemiyet bu vazifesini yerine getirirken her türlü siyasî fikir ve kişisel menfaatlerden uzak durarak, yönetmelikler çerçevesinde hareket etmeye gayret göstermiştir.

Cemiyet, Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait yanlış düşünceleri ortadan kaldırmak amacıyla, yabancı gazete müessilleriyle münasebetlere girişmiştir. Bu bağlamda, Amerika Assoyete Press muhabiri Mr. Brown ile Mr. Hayt, Fransız muhabirlerinden Mösyö Reno, Amerika muharrirlerinden Miss Duryen ve İtalyan muhabirlerinden Mösyö Lelli, cemiyet idare merkezine davet edilerek, dış basınla münasebetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Kurulan münasebetler neticesinde bu şahıslar bağlı buldukları gazetelerde Türkiye lehinde mühim makaleler yazmak suretiyle, milli davamızda barışın önemine destek vermişlerdir.

Cemiyetin 1917 yılındaki kuruluşundan mütareke dönemine kadar, o yıllarda sıkıntısı iyice artan gazete kâğıdı dağıtım işini üstlenmiş olması, cemiyetin iktidar ile yakın bir ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle cemiyetin iktidar adına kâğıt vereceği basın kuruluşlarını kendisinin seçtiği yönünde bir düşünce ortaya çıkmaktadır.

Cemiyet gazetelere vermiş olduğu kâğıtları Almanya'dan temin etmiştir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması nedeniyle Mondros Mütarekesi sırasında Cemiyet sermayesinden verilen kâğıt siparişleri temin edilememiştir. Almanya ve Avusturya ile ilişkilerin kesilmesi nedeniyle vagonlarla İstanbul'a gönderilen kâğıtların nerede olduğunun bilinmediği, ancak Berlin'den sigorta yapılarak sevk edilen kâğıtların bulunamaması halinde sigorta bedelinin geri alınacağı ifade edilmiştir.

Çoğu cemiyet üyesinin taahhüt ettiği aidatı ödememesi ve cemiyetin asıl sermayesinin Almanya'da bulunması gibi nedenlerle, çıkmaza giren cemiyet bütçesi, müracaat edilen bazı gazete sahipleri tarafından yapılan taahhüt ve ödemeler sayesinde kısmen de olsa ayakta durabilmiştir. Cemiyet üyelerinden alınan aidat miktarının, eşya fiyatları ve kiralardaki artış dikkate alınarak, arttırılması ve nizamnamenin 12'nci maddesi gereğince aidatın, en az yarım liraya yükseltilmesi (iblağı) konusunda kongre tarafından bir düzenleme yapılması teklif edilmiştir.

Cemiyet, eski divan heyetinin görev süresinin sona ermesi, bazı divan üyelerinin dağılmış olması ve mevcut divan heyetinin beklentileri yeterince karşılayamaması nedeniyle, divan heyetine yeni üyelerin seçilmesi için bir çalışma başlatmıştır. Yine divan heyetinin gazeteler arasında meydana gelen anlaşmazlıklara hangi şartlarda müdahil olacağı, divan heyeti tarafından alınacak kararların uygulanabilirliği ve alınan kararlara itirazların divan heyetine gelmeden, kurulacak yeni bir heyete yapılması veya bu vazifenin matbûât cemiyeti heyet-i merkeziyesine verilmesi hususunda görüş bildirilmiştir.

Cemiyete aidiyet duygusunun sağlanması ve bağlılığın artırılması amacıyla ihtiyaç sahibi üyeleri için bir teavün (yardımlaşma) sandığı kurulması maksadıyla “nizamname” hazırlanmıştır. Bu bağlamda, teavün sandığı tüzüğüne mesleki pratiklere ve sosyal haklara ilişkin maddelerin konulması sağlanmıştır.

Kongre ile yapılacak iş ve işlemler konusunda ortak bir karar alma imkânına kavuşmuş olan cemiyet, gelirlerinin giderlerini karşılayamaması nedeniyle cemiyet bütçesinde oluşan açığı kapatmak ve kurulması düşünülen teavün sandığı için iptidai (basit) bir sermaye oluşturma ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle, nizamname gereğince müsamereler tertip edilerek, gelirlerinin bu amaca tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca cemiyet tarafından bir matbûât salnamesi neşredilmesi, cemiyetin idare merkezinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi hususların seçilecek yeni heyet-i merkeziye tarafından hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Tetkik Eserler

Aydın Hakan, “Cemiyet-i Matbûât-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, 2010, ss. 553-567.

Demir Şerif, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü (1831-1918)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, İlkbahar, S 33, 2015, ss.367-377.

Doğaner Yasemin, “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 29, S 1, Haziran 2012, ss. 109-121.

Girgin Atilla, **Türkiye’de Yerel Basın**, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

Kaya Mehmet ve Sinem Siklon, “Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S 16, (Güz 2012), ss. 61-73.

Kıraç Tahir Olcay, **Türkiye’de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler (1908-1938)**, Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Mazıcı Nurşen, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbûât Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 18, C 5, Ankara, 1998, ss. 131-154.

Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre)-Matbûât Cemiyeti'nin 1 Haziran 335 Tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 Tarihine Kadar Olan Muamelatını Gösterir Rapor ve Hülasa-i Hesabiyesi, Hilal Matbaası (Bab-ı Âli karşısında), İstanbul, 1336.

Özkaya Duman Olcay, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal'dan Yerel'e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies-İnternational Periodical for The**

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/12 Fall 2013, Ankara, ss. 1031-1041.

Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler-Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

EKLER

EK-1

Tablo 1. Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin 1 Şubat 336 (1 Şubat 1920) tarihinden 31 Kanun-u evvel 336 (31 Aralık 1920) Tarihine Kadar On Bir Aylık Bütçesi

Gelir			Gider		
İcmal	Kuruş		İcmal	Kuruş	
	66000	Muhtelif gazetelere tevzi olunacak (dağıtılacak) taahhütler		38500	11 aylık icar bedeli ¹⁸
	30000	Azanın taahhütlerinden tahsili muhtemel olan		22000	11 aylık kâtip aylığı
102200	6200	Müteferrika hasılatından (konser, teberruat gibi)		11000	11 aylık kadın hademe aylığı
				2200	11 aylık çocuk hademe aylığı
				6000	Su ve teshin(ısınma) masrafı
				100000	Misafirine verilecek çay ve sair ziyafetler
				5000	Kırtasiye ve sair
				2500	Yabancı gazete ve risaleler
			102200	5000	Muhtelif masraflar

¹⁸ Bu kiranın beş buçuk aylığı yani 15 Temmuz 336 tarihine kadar olanı peşin ödenmişse de bu ödemeler (tediyât) satılan eşya bedelinden vuku bulmakla tekrar eşya mubayaa edilmek üzere iadesi lazım gelir.

EK 2.**Tablo 2.** Osmanlı Matbûât Cemiyetinin 1 Haziran 1335 Tarihinden 20 Kanun-U Sani 336 Tarihine Kadar Yedi Ay Yirmi Günlük Hülâsa Hesap Özeti

Gider ¹⁹				Zimmet			
İcmal	Santim	Kuruş		İcmal	Santim	Kuruş	
		22357	1 Haziran 35 tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 tarihine kadar mubayaa edilen demirbaş eşya bedeli				
	50	11360	Beyoğlu'ndaki kültüpten Babıali caddesindeki idare haneyeye nakliye ve yerleşme masrafı			12780	Azanın taahhütlerinden
		21000	15 Temmuz 335 tarihinden 15 Kanun-u Sani 336 tarihine kadar idarenin altı aylık icar bedeli			10500	Tasvir-i Efkar Gazetesi idare hanesinden
		21000	15 Kanun-u Sani 336 tarihinden 25 Temmuz 336 tarihine kadar idare hanesinin tecciden ve peşinen icar bedeli			8000	Vakit Gazetesi idare hanesinden
		18700	Maaşlar, katip, hademe ve çocuk aylıkları		50	4832	Akşam Gazetesi idarehanesinden
		2820	Tab'îye (basım), sabık heyetin borçlarıyla beraber			4000	İstiklal Gazetesi idarehanesinden
		3070	Levazım ve kırtasiye			3500	Diken ve ecnebi mecmuası Gazetesi idare hanesi tarafından
		1000	İane: (yardım) Nezihe Yaşar Hanıma			2000	İleri mecmuası Gazetesi

¹⁹ İlgili belgede bu bölüm "matlub" yani alacaklar olarak kaydedilmişse de biz bu bölümü tablo içeriğinden hareketle giderler başlığı altında vermeyi uygun gördük.

							idarehanesi tarafından
		3830	Misafirine çay ve yemek ziyafetleri			500	Memleket mecmuası Gazetesi idarehanesi tarafından
		50355	İstikrazata	Sabık heyetin su şirketi borcuna, kapıcı ve hademe aylıklarına, Avrupa'ya çekilen telgraf ücreti, ilan ücreti		2500	Komisyondan
	50	9406	Muh-telif Mas-raflar	Sigorta bedeli, elektrik teçhizatına, hak komisyonu ve tamirata		1360	Müteferrika-dan
						20500	Matbûât kulübünün Rus kulübüne,
						5000	Mösyö Levi'den satın alıp, Ruslara satılan eşya ile devrinden hasılat-ı safiye (kalan)
						35000	Matbûât kulübünde Ruslara satılan bir kısım mobilya bedelinden
					160827,5	50355	İstikrazdan
164899					4071,5		İbrahim Hilmi Bey'den İstikraz edilen mobilya
164899					164899		

EK 3.**Tablo 3.** Matbûât Cemiyeti'nin Mevcudât ve Duyunâtının Harcama Hesabı

Mevcudat			Borçlar		
İcmal	Kuruş		İcmal	Kuruş	
	234112	Müfredatı defter-i kebirin 1-4 sahifelerinde gösterilen toplam demirbaş eşya		60000	Marangoz Refik Bey'in imal ettiği mobilya bedelinden geri kalıp on beş Kanun-u Sani 36 tarihinde talep ettiği meblağ olup Almanya'daki paramızdan tesviye (ödenmek) edilmek üzere kayıt olunan
	20000	On adet yirmişer liralık istikraz dâhili tahvilatı		3000	Vaktiyle matbûât kulübünde küşad (açılış) ibtilasına (bedeline) kooperatif şirketine hissederan (ilgili kişilere) hisselerini verdikten sonra ödenmemiş olarak ashabı yedinde mevcut olduğu farz edilen cüzdan bedelâtundan
	723	İtibar-ı Milli Bankası'nın 3 Kanun-u Sani 36 tarihli mektubunda bildirilen matlub		22000	Matbûât cemiyetinin 1334 senesi hülasa-i hesabiyesinde Kazım Şinasi Bey'in Viyana seyahatı mesarifi olarak zimmet gösterilen ve Velid Bey'e ait olup Almanya'daki matluptan tesviyesine talik (dair) olunan
	420894	Mösyö Müller'den matlub		224486	Hüseyin Cahit Bey'in kefaletiyle kâğıt muamelatı (işlenmesi) için istikrazdan İtibar-ı Milli bankasına
	110837	Mösyö Müller'den (yeni günden müdevver)	420323	110837	İstikrazdan Yenigün'ün havalesi
	220190	Almanya'dan yola çıkarılan ve faturaları ulaşılmış olup, kendisi gelmeyen beş vagon kâğıt bedeli	586433		Yukarıdaki hesaba nazaran cemiyetin burada Asya ve Avrupa'da nakit ve kâğıt olarak mevcudu
1006756			1006756		

Not: Bu hesabın üç kaleminde her ne kadar şüphe yok ise de diğerlerinin belgelendirilmesi ancak Milli Banka ve heyet-i idare-i sabıka ile tetkikatta bulduktan ve Almanya ile muhabere ve münasebete girildikten sonra tahakkuk edebilecektir.

OSMANLI BASIN TARİHİNDE “HABER AŞIRMAYA” DAİR ÖRNEKLER VE TARTIŞMALAR

Ahmet Ali GAZEL*

ÖZET

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde birçok gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. Belirtilen dönemde Osmanlı Devleti'nde haber ajanslarının olmaması gazete ve dergilerin kendi imkânlarıyla haber toplamalarını gerekli kılmıştır. Bu nedenle gazeteler muhabirlerinin getirdikleri haberler yanında diğer gazeteleri de tarayarak atladıkları veya atlatıldıkları haberleri buralardan temin etme yoluna gitmişlerdir. O tarihlerde gazetelerin akşam veya sabah gazetesi olarak çıkmaları da bu işi kolaylaştırmıştır.

Gazetelerin 1910 yılına kadar birbirlerinden kaynak göstermeden haber alabilmelerini kolaylaştıran unsurlardan biri de telif hakları konusundaki hukukî boşluktu. 1910 yılında yasalaşan Telif Kanunu ile gazetelerden alınan haberlerde kaynak gösterme zorunluluğu getirilmiştir. Buna rağmen gazeteler birbirlerinden kaynak göstermeden haber almaya devam etmişlerdir. Ancak her gazete bu durumdan şikâyet etmemiş ise de zaman zaman bu işten rahatsız olan gazeteler de olmuştur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Basın Tarihinde bu konuyla ilgili üç tartışma yaşanmıştır. Bunların birincisi 1910 yılında *Tanin* ile *Sabah* arasında, ikincisi yine 1910 yılında *İkdam* ile yine *Sabah* arasında, üçüncüsü ise 1921 yılında *Vakit* ile *Peyam-ı Sabah* arasında yaşanmıştır. Bu üç hadise gazeteler arasında yapılan bir tartışma ve teşhir şeklinde kalmış, hukukî bir süreç yaşanmamıştır.

Bu bildiriye yukarıda belirtilen üç hadise dönemin gazetelerine dayalı olarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanin, Vakit, Sabah, İkdam

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, AFYONKARAHİSAR, agazel@aku.edu.tr

EXAMPLES AND DEBATES RELATED TO “PLAGIARISM” IN THE OTTOMAN PRESS HISTORY

ABSTRACT

After the second constitutionalist period, numerous newspapers and magazines began their broadcasting life in Ottoman Empire. Because there were not any press agencies in Ottoman Empire in that time, employees of newspapers and magazines had to collect information with their own means. For this reason, editorial boards of newspapers and magazines screened other newspapers in order to find the news that was missed or they missed. One of the things making this situation easier was that newspapers were published twice a day (morning and evening) in that time.

Another ease for collecting news from other newspapers without providing reference was the legal gap. Providing reference in news taken from other newspapers had been obligatory with the Copyright Law put into action in 1910. However, newspapers kept on taking news from other newspapers without giving any reference. Although not all newspapers' boards did complain, some newspaper boards were uncomfortable with that situation. There were three arguments encountered in Ottoman Empire that we could detect. First argument was encountered between *Sabah* and *Tanin* in 1910, second argument was between *İkdam* and *Sabah* again in 1910, and the third argument was *Vakit* and *Peyam-ı Sabah* in 1921. These three cases were defined as arguments and exposures. So, there were not any judicial processes.

In this paper, those three cases were introduced based on the data of newspapers of that time.

Key Words: Tanin, Vakit, Sabah, İkdam

Basın dünyasında şikâyet edilen konulardan birisi de gazetelerin birbirlerinden “haber aşırması”dır. Osmanlı basın tarihinde buna dair bariz örnekler bulunmaktadır. Osmanlı dönemi gazetelerinde yapılan tarama neticesinde bu konuya dair üç örnek tespit edilmiştir. Bu tartışmalardan ilki *Tanin* ile *Sabah* arasında, ikincisi *İkdam* ile *Sabah* arasında, üçüncüsü ise *Vakit* ile *Peyam-ı Sabah* arasında yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde 21 Mayıs 1910 tarihli Telif Kanunu’na kadar telif hakları açısından süreli yayınlarla ilgili hukukî bir boşluk bulunmaktaydı. Osmanlı’da telif haklarına ait ilk ana mevzuat 1857 tarihli Telif Nizamnamesi’dir. 1870 yılında da Telif Nizamnamesi’ni tamamlayıcı şekilde Telif ve Tercüme Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur.¹ Ancak bu nizamnamelerde süreli yayınlarla ilgili bir mevzuat bulunmamaktadır. Süreli yayınlardaki telif haklarıyla ilgili ilk mevzuat 21 Mayıs 1910 tarihinde yürürlüğe giren Telif Hakları Kanunu ile olmuştur. “Her nevi mahsulat-ı fikriye ve kalemiye üzerinde sahiplerinin bir hakk-ı temellükü vardır. Bu hakka hakk-ı telif denilir” denilerek ilk defa telif hakkı kavramının tanımının yapıldığı² Telif Kanununun 4. maddesinde “Matbuat-ı yevmiye ve mevkutede ‘hakkı mahfuzdur’ ve ‘aheri tarafından neşr ve tercümesi memnurdur’ gibi bir kayd ile neşr olunan makalatın ve tersimatın hakkı mahfuzdur. Fakat böyle bir kayd ile mukayyet olmayan makale ve resimlerle havadis ve şunun-ı yevmiye üzerinde me’ haz gösterilmek şartıyla hakk-ı telif yoktur” denilerek süreli yayınlarla ilgili telif hakları düzenlenmiştir. Telif Kanunu’nun 32. maddesinde ise kanuna uymayanlara verilecek ceza belirtilmiştir. Maddeye göre telif hakkı bulunan eserleri sahiplerinin izni olmadan basan ve basturandan yirmi beş Osmanlı altınından yüz Osmanlı altınına kadar nakdî ceza alınacağı,

¹ Diren Çakmak, “Osmanlı Telif Hukuku ile İlgili Mevzuat”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 196.

² Çakmak, a.g.m., s. 229.

faillerinin de bir haftadan iki aya kadar hapis olunacağı ifade edilmiştir.³

Gazeteler arasında ilk tartışma Telif Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden yaklaşık dört ay sonra *Sabah*'ın kaynak göstermeden *Tanin*'den haber almasıyla yaşanmıştır.

1- *Sabah*'ın *Tanin*'den “Haber Aşırması” Meselesi

Konu 17 Eylül 1910 tarihli *Tanin* gazetesinde gündeme getirilmiştir. Miladî 17 Eylül 1910 tarihi Hicri Ramazan ayının 12'sine denk gelmektedir. Belirtilen tarihteki *Tanin*'de Ramazan gecelerinde okuyucuların çoğunun sokaklarda olmasından dolayı gazetenin beşte altıda dağıtıldığı, ancak bu erken basımdan yararlanarak *Sabah* gazetesinin 16 Eylül tarihli *Tanin*'in haberlerinden üç tanesini aldığı ifade edilmiştir. *Tanin*'in belirttiği üç yazı "Reji Komisyonunun Maliye'de İn'ikadı", "Maliye Nazırının Darphaneyi Ziyareti" ve "Dâhiliye Nazırının İngiltere Dâhiliye Nazırına Ziyafetine Dair" başlıklı yazılardı.⁴

Tanin, Telif Kanunu yürürlüğe girmeden önce bu şekilde haber alan gazetelerin “yalnız vicdan-ı umumiye-i millet karşısında” kaldıklarını, ancak kanunun çıkmasından sonra işin değiştiği, *Sabah*'ın *Tanin*'den aldığı haberlerin kaynağını göstermediği için Telif Kanunu'nun 32. maddesine göre yüz liraya ceza ödeyeceği gibi en az bir hafta hapse mahkûm olacağı kaydedilmiştir. Ancak *Tanin*, arkadaşlık hukukuna dayanarak “teşhiri kâfi” görerek bir şartla dava açmayacaklarını açıklamıştır. Bu şart da Telif Yasasına göre ödenecek cezanın üst sınırı olan yüz Osmanlı lirasının Donanma Cemiyeti'ne bağışlanmasıydı. *Tanin*, *Sabah*'ın Donanma Cemiyeti'ne bir hafta içinde yüz Osmanlı lirasını ödememesi durumunda dava açmaya mecbur kalacaklarını, dava açıldıktan sonra da kendileri vazgeçse

³ *Düstur*, 2. Tertip, II, Dersaadet 1330, 278.

⁴ Adı geçen harfi harfine aynı üç yazı için bk. *Tanin*, 3 Eylül 1326; *Sabah*, 3 Eylül 1326, s. 3.

bile müddeî-i umuminin takibe mecbur olacağını, bu nedenle iş işten geçmeden *Sabah*'ın gerekli yardımı yapmasını tavsiye etmiştir.⁵

Tanin, bununla da yetinmek istememiş ve *Sabah*'ı haber çalarken suçüstü yakalamak için büyük bir oyuna girişmiştir. Bu oyun, *Tanin*'de bazı yanlış havadisler yazarak bunları *Sabah*'ın almasını temin etmekte. Ancak *Tanin* muharrirleri, belirttiklerine göre, sonradan düzeltme imkânı olsa bile bir günlük yanlış haber vermeyi tasvip etmemişler ve çözüm olarak *Tanin*'i, biri yanlış haberleri içeren, diğeri normal baskı olarak iki defa basmayı düşünmüşler ve neticede uydurma haberleri içeren 8 nüsha *Tanin* basılmıştır.

Sıra, bu uydurma haberli gazetelerden birinin *Sabah*'ın eline ulaştırılmasına gelmiştir. Gazete dağıtıcıları gündüz gazetelerinden bir demet alarak üzerlerine birer tane uydurma haberleri ihtiva eden *Tanin* koymuşlardı. Dağıtıcılar *Sabah* matbaasının önünden geçerken, *Sabah* çalışanları bir *Tanin* alarak incelemiş ve gazetede gözlerine ilk çarpan "Tanin'in Müstahberât-ı Hususiyesi" başlığı altındaki, "Havran'da Muvaffakiyet", "Zırhlı İştirası"⁶ ve "Ankara Valiliği"⁷ başlıklı yazılar olmuştur. Bu önemli haberlerin kendilerinin atlatılarak⁸

⁵ “Sabah Refikimiz ve Havadis Aşırması”, **Tanin**, 735, 4 Eylül 1326, s. 1.

⁶ "Zırhlı İştirası" başlıklı uydurma yazı şöyleydi: "Devlet-i Osmaniye Amerika-yı cenubi hükümetlerinden İdiot Cumhuriyeti (Idiot aptal demektir -Tanin) tarafından Armstrong destgâhlarına sipariş edilen ve geçenlerde ruy-ı deryaya tenzil kılınan on dokuz bin toniloluk iştiraya muvaffak olmuştur. Dridnotun teçhizatı üç aya kadar hitam bulacağı cihetle nihayet dört aya kadar limanımıza gelecektir." **Tanin**, 5 Eylül 1326, s. 2.

⁷ Ankara Valiliği" başlıklı uydurma yazı şöyleydi: “Ankara valiliğine Şura-yı Devlet-i Maliye dairesi reisi Nuri Beyefendinin tayini takarrür ederek keyfiyet arz-ı atabe-i ulya kılınmıştır”, **Tanin**, 5 Eylül 1326, s. 2.

⁸ Osmanlı döneminde gazeteciler birbirlerinden haber atlatılmak için ilginç yollara başvurmuşlardır. Örneğin Halil Lütfi Dördüncü'nün anlattığına göre Mütareke yıllarında Ali Naci Karacan Anadolu'dan haber getiren bir tayfayı odaya kilitleyerek aynı haberi *Tercüman*'ın almasını engellemiştir. Halil Lütfi Dördüncü olayı şöyle anlatmaktadır: “Birinci Cihan Savaşı bitmiş, Mütareke dönemindeyiz. İstanbul işgal altında, Anadolu harekâtından haber alınmaz bir zamandıydı. Gazete muhbirleri Marmara'dan İzmit Körfezinden ve Karadeniz'den gelen vapur, motor, taka vesair deniz vasıtalarını kollayarak haber ve havadis almaya çalışıyorlardı. Bizim için bu deniz vasıtalarının geldiğini veya geleceğini öğrenmek ve kaptan, tayfa veya yolcuların getirdikleri resmi tebliğ veya Hâkimiyet-i Milliye gazetesini ve hatta Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinde çıkan gazetelerden bulduklarımızı edinmek birinci meşgale idi. Bunun için de Sirkeci'de tramvayın saptığı sokağın başında altında birahane,

iktidara yakın olan *Tanin*'e verilmiş olduğunu düşünen *Sabah* muharrirleri adı geçen yazıları aynen gazetelerine aktarmışlardır. Ancak *Tanin*'in gerçek baskısı ellerine geçince, *Sabah* çalışanları düştükleri durumu bariz bir şekilde anlamışlardır. Zira *Tanin*'in esas baskısında "Tanin'in Müstahberat-ı Hususiyesi" başlıklı yazı kaldırılmış, yerine *Sabah*'ın *Tanin*'den haber çalmasını anlatan "*Sabah Refikimiz ve Havadis Aşırması*" başlıklı yazı yerleştirilmiştir. *Sabah* çalışanları hemen harekete geçerek dağıtılan gazeteleri geri toplamaya çalışmışlarsa da satılan 300 kadar nüshaya ulaşamamışlardır.⁹

Olayın ertesi günü *Sabah*, *Tanin*'in haberlerini aldığını kabul etmiştir: "Her matbaada "havadis almak, havadis yazmak" namına bir hüsn-i istirkab vardır ki en lakayt muharririnden en küçük mürettibine varıncaya kadar cümlesi bu hissini malulüdür. İşte bizim muhabirlerden biri de bu hissini bahsettiği buhrana kapılarak *Tanin* refikimizin Ramazan-ı Şerif münasebetiyle geceleyin çıkardığı nüshalardan birinden kendisince gayetle mühim gördüğü 'Reji Komisyonunun Maliyede İnikadı', 'Maliye Nazırının Darphaneyi Ziyareti', 'Dâhiliye Nazırının İngiltere Dâhiliye Nezaretine Ziyafet Verdiği' fıkralarını almış, mürettiphaneye verip dizdirmiş".

Sabah, muhabirlerinin bunu yapmakla Paris'te çıkan *Voleur* gazetesinin başlığı olan "Je prend mon bien ou le trouvei" yani "Malımı bulduğum yerde alırım" fetvasınca okuyucularına haber yetiştirmek

üstünde kahvehane olan yerde muhabirler toplanır, oturur ve oradan Kızkulesi'ni gözlerdik. Kızkulesi önünde İngilizlerin karakol gemisi durur, Marmara'dan İzmit Körfezinden Karadeniz'den gelen deniz vasıtalarını kontrol ederdi. Biz kontrolden çıkan gemilere derhal sandalla gider, heber, havadis ister ve varsa resmi tebliğ ve Anadolu gazetelerini alırdık. Bazı tayfalar bunları para karşılığı satarlar ve bu suretle bir de havadis ticareti yaparlardı. Gazete muhabirleri bu parayı aramızda taksim ederek öderdik. Bir gün Akşam gazetesinin muhabiri rahmetli Sadettin ile Tercüman'ın muhabiri Talat Hemşehri on liraya pazarlık ettikleri bir resmi tebliğin parasını vermek için takanın bu tayfasını Akşam matbaasına götürdüler. Ali Naci Karacan parayı verdi fakat adamı odaya kilitledi. Çünkü haberi rekabet dolayısıyla Tercüman'ın koymasını istemiyordu. Zavallı Talat söylene söylene ayrılmaya mecbur oldu", Orhan Koloğlu, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul, 2010, s. 203.

⁹ "Sabah'ın Başına Gelenler-Yalancının Mumu Yatsıya Kadar Yanar", **Tanin**, 736, 5 Eylül 1326, s. 1-2.

için vazifesinin ifasında bir “işgüzarlık ibrazına” çalıştığını da eklemiştir.

Sabah, aldıkları üç haberin telif haklarının kendilerinde olduğu gerekçesiyle *Tanin*'in dava açacağını yazdığını kaydettikten sonra, *Tanin*'in dava açmaya hakkı olduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte *Sabah*'ta *Tanin*'in dava açmamak için Donanma Cemiyetine yüz lira verilmesini şart koşmasını da doğru bulmadıkları ifade edilmiştir: “... bu defa nasılsa unutmuyarak yazmış olduğu “hukuk-ı refakat” namına bizden bir haftaya kadar Donanma Cemiyetine yüz lira itasını öne sürmek caiz olamaz. Çünkü iane rıza-yı vicdani ile verilir. Mahkûmiyet ancak huzur-ı kanunda tefhim edilir. *Sabah* bugüne kadar hiçbir ianeye iktidarı dâhilinde iştirakten kaçınmamış ve bu gibi emr-i hayırda rüfekasına her vakit tefevvuk etmiştir. Donanma-yı Osmani ianesine *Sabah*'ın iştiraki *Tanin*'in dediği derecede değil, belki daha mühim olacaktır. Fakat bunu *Sabah* istediği vakit ve surette verecektir. Hiçbir vakit ceza-yı nakdi suretiyle değil”.

Sabah, haber ajanslarından alınan haberlerin de aynı metinlerle aktarılabilceğine dikkat çektikten sonra, bunun yanında telgrafların da kaynağını yani ajansların ismini yazmaya kanunen mecburiyet olup olmadığını sormuş ve daha sonra “Refikimiz bu kaideye acaba diğer gazetelerden fazla dikkat ediyor mu?” diye devam etmiştir.

Daha sonra *Sabah*'ta, *Tanin*'in kendilerine bir komedyâ oynamak istediği belirtildikten sonra özel olarak uyarılmaları durumunda buna önlem alacakları, yapılan işin ise arkadaşlığa sığmadığı ifade edilmiştir: “Biraz yukarda refikimizin bu vesile ile zikrettiği “hukuk-ı refakat” tabiri hakkında “nasılsa” kaydını derç eyleyişimize taaccüp etmeyin. Çünkü *Tanin* dün *Sabah*'a bir komedyâ oynamak istemiştir.

Muhabirimizin kadimi bir teamül sevkiyle yaptığı işgüzarlığı biraz evvel yazdık. *Tanin* bunun tekrar vukuuna ihtimal vererek evvelki gece neşredeceği nüshasını iki türlü basmıştır. Bu iki ayrı nüshadan biri sırf *Sabah*'a mahsus olup bunda *Tanin*'in ‘Müstehberat-ı

Hususiyesi' serlevhası altına atideki 'uydurma dört fıkrayı derç ederek ve bir müvezzi koltuğuna vererek matbaamızın önünde sattırmıştır...

İşte *Tanin* bizi bu suretle bir girive-i gaflete düşürmek istemiş ve filhakika muhabirimiz bu havadisten bir ikisini almış ise de biraz sonra ahaliye satılmak için tab olunan *Tanin* nüshalarından birinin eline geçmesi üzerine ayılarak işte su-i niyyet olduğunu anlamış ve gazetemizden ancak birkaç nüsha basılmış olduğu halde o fıkraları çıkarmıştır.

Eğer refikimiz böyle bir hal vuku bulduğunu bize hususi surette ihtar etseydi zaten gazetenin varacağı bu gibi şeylerde aramadığımız cihetle ihtar-ı hayırhahanesinin telakki edileceği şüphesiz idi. İşte bu kadar ehemmiyet verilmesine nazaran uhuvvet-i refakatkaränenin nerelerde kaldığını anlayamıyoruz.

Bu hadisenin kariini bundan ziyade işgal edecek bir mahiyeti yoktur. Eğer refikimiz ikame-i dava ederse mahkeme elbette işi takdir eder ve bize bir mesuliyet terettüp ettiği halde maal-memnuniye kabul eyleriz, bu suretle hakk-ı telif kanununun ismi de bir kere olsun mahkemelerde zikredilmiş bulunur. Fakat bizimle münasebatında samimiyet mevcut olduğunu zan ettiğimiz bir refikimizin bizi aldatmak için bilhassa birkaç nüsha-i fevkalade (!) tab ettirip matbaamız önüne kadar göndermeye zahmet etmesi matbuat-ı Osmaniye tarihçesinde garaib-i şuûndan olarak ilelebed payidar olur".¹⁰

Sabah'ın aynı nüshasında *Tanin*'in de kaynak göstermeden başka gazetelerden haber aldığı ispatlanmaya çalışılmıştır. *Sabah* 11 Eylül 1910 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan "Şüpheli Ziyaret" başlıklı haberin 12 Eylül 1910 tarihli *Tanin*'de "beyan edip" yerine "söyleyerek" diye aktarılarak diğer kısmının aynen alındığını

¹⁰ "Biz ve Tanin Refikimiz", *Sabah*, 5 Eylül 1326, s. 2.

yazmış her iki gazetenin haber metinlerini de arka arkaya eklemiştir.¹¹

Sabah'ın *Tanin*'den kaynak göstermeden haber aldığını itiraf etmesine *Tanin*'in tepkisi şöyle olmuştur: “Nasılsa şeytana uyararak gazetemizden havadis aşırın *Sabah* refikimiz cürm-i meşhut halinde yalandığı için bittabi dün mahzun mahzun itiraf-i cürm etmekten yapacak başka bir şey görememiş. Meğer *Sabah* refikimizin -yahut *Sabah* muhabirinin- bu işgüzarlığı teamül-i kadim sevkine mebniymiş! İşte bundan dolayı vaktiyle Paris'te çıkan Hayırsız nam-ı gazetenin dediği gibi “malımı bulduğum yerde alırım” fetvasına tabiiyet suretiyle bir işgüzarlık ibrazına çalışmış, bütün mesele bundan ibaretmiş, herhalde bir teamül-i kadime teb'an kendi hakkı olmayan şeylere el uzatan bir muhbir her kim ise bir gün yine böyle bir teamül-i kadime mağlup olarak Mihran Efendi'nin cebine de elini sokuverirse o zaman refikimizin halini görürüz!.

Donanma Cemiyeti'ne yüz lira vermek bahsine gelince, refikimiz yarı dargın bir çehre ile kendisi Donanma Cemiyeti'ne bundan çok vereceğini fakat böyle cebren ve kerhen vermeyeceğini söylüyor. Zıyan yok, onlar böyle bir muavenette bulunsunlar, biz cebr ve kerh sözünü yahut imasını geri alırız. Kendisine rica ediyoruz, hamiyet ve mürüvvetine itimat eyleriz. İşte artık ortada izzet-i nefis meselesi de kalmadı. Biz yüz rica ediyoruz, refikimiz iki yüz iane etsin, bizi mahcup bıraksın, kendisinin kavlince matbuat-ı Osmaniye tarihçesinde ilelebet garaib-i şuundan olarak payidar kalacak bu vaka da böyle latif bir surette kapansın”.¹²

Tanin'in *Sabah*'a oynadığı oyun *La Türki*'nin de sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. O zamanlarda *La Türki* ile *Tanin* haber alışverişi yapmaktaymış. *La Türki* önemli bir haber olursa *Tanin*'e yollarmış, bunun karşılığında *Tanin* de baskıya girmeden önce provalarını

¹¹ “*Sabah*'ın Başına Gelenler-Ne Gelmiş?”, *Sabah*, 6 Eylül 1326, s. 2.

¹² “*Sabah*'ın Başına Gelenler”, *Tanin*, 737, 6 Eylül 1336, s. 1.

La Türki'ye gönderirmiş. *Tanin*'in *Sabah* için hazırladığı provalar yanlışlıkla *La Türki*'ye gitmiş ve *Tanin* çalışanları bunların basılmasını önlemek için bir hayli gayret sarf etmişlerdir. *Tanin* bu gayretlerini şöyle anlatmaktadır:

“*Tanin*, *Sabah* refikine o meşhur âlem-i matbuatta bir garibe-i tarihiye olarak kaydedileceğini dünkü nüshasında refikimizin de itiraf ettiği büyük azizliği yapmağa karar vermiş, tulca birbirine müsvi iki fıkra yazmış, makinede değiştirilmek üzere hazırlamıştı. Bu iki fıkra dan birisinin “*Tanin*'in Müstahberat-ı Hususiyesi” namı altındaki *Sabah* refikimizin matbaasına hediye edilecek nüshaya mahsus saçmalar, diğerinin de yine *Sabah* refikimizin havadis aşırmasına itiraz için yazılmış olan fıkra olduğunu söylemeğe lüzum yoktur değil mi?”

Bu yazılar hazırlandıktan sonra mürettip hatalarının tashihi için birer provalar çıkar, musahhihlere gider. Diğer taraftan da öteden beri *Tanin* ile *La Türki* arasında bir usul vardır, *La Türki* refikimiz mühim bir havadis bulursa bize yollar, biz de buna mukabil gazete basılmadan evvel provalarımızı ona yollarız, o da mühim havadis ve makaleleri tercüme eder. Binaenaleyh Fransızca kariler, bilhassa muhabirler, ecnebiler günü gününe *Tanin*'in kendilerine lazım olan kısımlarını okumuş olurlar.

İşte evvelki akşam da bu provalar hazırlanır, *La Türki*'den gönderilen adam, hepsini alır götürür. *Tanin*'in Müstahberat-ı Hususiyesi de bittabi bunların içinde. Provalar, gider ve hiç kimsenin aklına gelmez ki *La Türki*'de bu Müstahberat-ı Hususiyenin yalan yanlış tercüme edilip girmesi ihtimali var. Vakıa her ne kadar “Afrika'da Eskimolar Şimendiferi, Amerika'da İdiyu! Hükümeti gibi insanın inanamayacağı şeylerin nazar-ı dikkati celp etmek ihtimali var ise de provalar daima tashih edilmeksizin gönderildiği cihetle bu havadisleri orada okuyacak olan mütercim bunları mürettip sehivlerine isnat edecek ve oralarını sudan geçmek suretiyle tercümeden çekinmeyecekti.

Şimdi işin gülünç, daha doğrusu acıklı cihetini anladınız, değil mi? Zavallı *La Türki Sabah* refikimize kurduğumuz tuzağa düşüyor, hem de ne düşmek! Bereket versin, *Sabah*'a kurulan tuzağın tertibatına ilk sahifedeki yazının tebdiline nezarete memur olan muharririmiz birden bire mürettephanede dolaşırken duvarda her vakit *La Türki*'ye gidecek provaların asılı durduğu çivinin boşalmış olduğunu fark eder ve bir anda işin nerelere vardığını görür. Şimdi ne yapsın? Saat beş buçuğa geliyor, provalar gideli belki de bir buçuk saat oldu, belki de *La Türki*'de kimse yok. Zavallı gidiyor!

Hemen kâğıdı, kalemi alır, işi birkaç kelime ile hülasa eder, yollayacak. O esnada matbuatın kapısının önünde müvezziler hazırlanmışlar, *Tanin*'i bekliyorlar, gece satışına çıkacaklar. Bunlardan açık-gözlüce birisini çağırır, büyükçe bir bahşiş, “haydi!” der. Müvezzi o kadar süratle gider gelir ki mektubun cevabı üç çar-yekte makinenin başında muharririmizin eline tutuşturulur. O da geniş bir nefes alır.

Bununla burada bitiyor mu? Hayır. Daha başka bir vaka var: Meğer ecnebi muhabirler *Tanin* Müstahberat-ı Hususiyesinin gece *La Türki*'ye geldiklerini bildikleri cihetle alafranga onda, on birde oraya uğruyorlar, malumat alıyorlar. Mensup oldukları gazete veya ajanslara süratle telgraf çekiyorlarmış. O akşam muhabirlerden bir zat gelir, *Tanin*'in Müstahberat-ı Hususiyesini okur, hakikaten pek mühim havadisler olduğunu görerek hemen gider, telgrafını çeker ve tesadüfe bakınız ki *La Türki*'ye giden mektubumuz muhabirden sonra vasıl olur, telgrafın önüne geçmek kabil olmaz, mektubumuzu alan *La Türki* sermuharriri hayretler içinde, mademki bu havadisler yalandı, niçin böyle basıldı? diye düşünürken ikinci bir muhabir daha gelir, ona vakayı hikâye ederek, her ikisi de hayretler içinde kalır. Bu ikinci muhabir Ajans-ı Havas'ın İstanbul muhabir-i mahsusudur.

... İşte La Türki böyle bir Nabi Bey gürültüsü geçirdikten sonra nihayet akşam da böyle tehlike atlattı, geçmiş olsun. Dua edelim ki bir daha tekrar etmesin!”¹³

Konu bu şekilde kapandıktan sonra 27 Eylül 1910’da *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*’ın Donanma Cemiyeti’ne yüz lira verip vermediğini, vermemiş ise dava açılıp açılmadığını sormuştur.¹⁴ *Tanin* ertesi günü buna cevabında *Sabah*’ın Donanma Cemiyeti’ne yüz lira verdiğini duymadıklarını, bununla birlikte dava açmaktan da vazgeçtiklerini açıklamıştır: “*Tercüman-ı Hakikat* refikimiz *Sabah* gazetesinin donanma ianesi için yüz lirayı verip vermediğini, vermemiş ise bizim ikame-i dava edip etmediğimizi soruyor. *Sabah* yüz lira vermiş olsaydı elbette duyardık. Bize gelince, biz ikame-i davadan vazgeçtik. Çünkü Mihran Efendi’nin hapse girdiğini görmek istemeyiz. Maksadımız kendine düşmanlık etmek değildir. Diğer taraftan, Mihran Efendi kendi haline bırakılırsa yüz değil, daha ziyade lira vereceğini vadetmiş olduğundan elbette umum-ı âleme karşı verdiği bu sözü tutacağı mülahazasına mebni ısrara lüzum görmedik.”¹⁵

2- *Sabah*’ın İkdam’dan “Haber Aşırması” Meselesi

Tanin ile *Sabah* arasındaki hadiseden dört ay sonra benzer bir olay *İkdam* ile yine *Sabah* arasında yaşanmıştır. Haberlerinin kaynak gösterilmeden *Sabah* tarafından alındığını fark eden *İkdam* “Mühim Bir Sirkat” başlıklı uydurma bir haberi *Sabah*’ın almasını sağlamıştır. *Sabah*’ın aldığı uydurma haber şöyledir: “Beyoğlu’nda Sırmakeş Sokağı’nda Rusya tebaasından Madam Lili’nin apartmanına evvelki gece sârik duhulüyle ikinci katta bulunan kasayı kırarak derununda bulunan üç bin lira ile birçok âsâr-ı atika ile ve bin lira kıymetinde gerdanlık sirkat olunmuştur. Sirkat-i mezkûrenin mütecasiri olmak üzere zabıtaca Kollar Yukarı Kumpanyasından şüphe edilmektedir”.

¹³ “La Türki’ye Geçmiş Olsun”, *Tanin*, 737, 6 Eylül 1326, s. 1.

¹⁴ “Acaba Yüz Lira Ne Oldu?”, *Tercüman-ı Hakikat*, 10592, 14 Eylül 1326, s. 2.

¹⁵ “*Sabah*’ın Yüz Lirası”, *Tanin*, 746, 15 Eylül 1326, s. 3.

Bu uydurma haberin *Sabah* sütunlarına nasıl geçtiği *Tasvir-i Efkâr*'da detaylı olarak anlatılmıştır: “*Tanin*'in bu sâriki geçende cürm-i meşhud halinde yakalamış olması intibah için kifayet etmiştir sanıyorduk. Meğer huy değişmezmiş. Bu hakikat nazarımızda bir daha tecelli etti” diyerek *Sabah*'ı eleştiren *Tasvir-i Efkâr*, *Sabah*'ın nasıl oyuna getirildiğini şöyle anlatmıştır:

“*Sabah* havadis çalmak merakını o kadar ileri götürmüş ki matbaalardaki memurin ve müstahdemin meyanında bu rolü bihakkın oynayacak kimseler de tedarik etmiş. Bunlar matbaalarda çalışırken bir taraftan da havadis getiren muhbirlerin yazılarına dikkat ederlermiş. Muhbirlerden biri müsveddelerini matbaada bir daha nazarı dikkatten geçirdikten sonra tekrar tesvid ve evvelki müsveddeleri buruşturup atmak itiyadında bulunduğu için *Sabah*'ın memurinin yahut meclubunun atılan müsveddeleri toplayarak bir suretle *Sabah*'a yetiştirdiği hissedilir.

Fakat bu her vakit olmaz a şüphesiz! Kurnazlığa kurnazlıkla mukabele edilir. Sârikini, sârik say u gayretini keşfeden muhbir de kendince bir plan tasavvur eder.

Miadında matbaaya gelir vaz-u tavr-ı kadimi vechile imla-yı havadise ve âhiz! yahut sârik havadisde kendince icad edildiği vesilelerle anın etrafında dolaşmaya başlar.

İşte kurnazlığın müsabakası, ruhu burada!

Meğer yazacağı satırların hemen *Sabah*'a uçacağına kani olan muhbir hakikat-aşına, *Sabah*'a bir ikinci oyunu tasvim ile tasnî-i havadise başlamış akıl ve hayale ne gelmişse yazmış, kemafissabık son müsveddesini bir köşeye atmış. Nihayet *Sabah*'ın iğtinam eylediğini zan ile hemen sütun-ı vasiine naklettiği o kâzib havadis vücuda gelmiştir. Zavallı *Sabah*!”¹⁶

¹⁶ "Sabah Yine Atladı", *Tasvir-i Efkâr*, 476, 6 Kanun-ı sani 1326, 2.

Konu daha önce *Sabah*'ı oyuna getiren *Tanin*'de de yer almıştır. *Tanin* “Mühim Bir Sirkat” başlıklı uydurma haberi aktardıktan sonra şöyle devam etmiştir: “Vakıa bir sirkat icra edilmişse de madam bilmem kimin kasasından değil, *İkdam*'ın havadisleri arasından vukua gelmiştir. Çalanlar da acaba Kollar Yukarı! Kumpanyasından mı? Bu havadise yalnız bir fikra ilave etmek lazım: O da sâriklerin cürm-i meşhut halinde yakayı ele vermiş olmalarıdır.

Zavallı *Sabah*! demek istiyoruz. Fakat kendi düşen ağlamaz. Onun için zavallı *Sabah* karileri! demegi daha münasip buluyoruz. Çünkü bundan sonra *Sabah*'ta gördükleri bir havadisın doğruluğuna neyle kani olacaklar?”.¹⁷

Bu arada haberin uydurma olduğunu bilmeyen Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü resmî bir tezkip yayınlamıştır: “*Yeni Gazete* ve *Sabah* ve *Siyaset* gazetelerinin bugünkü nüshalarında Beyoğlu'nda Sıрмаkeş Sokağı'nda Rusya tebaasından Madam Lili'nin apartmanına evvelki gece sârik duhul ederek ikinci katta mevzu kasayı kırıp üç bin lira ile birtakım celiyyatı sirkat ettikleri ve zabitanın Kollar Yukarı Kumpanyasından şüphe eylediği yolunda derç edilen havadis külliyyen bî-asıl ve esas olup Sıрмаkeş Sokağı'nda Madam Lili namında bir kimse de mevcut olmadığı ve Kollar Yukarı namıyla bir kumpanyanın vücudu ve bu gibi eşhastan zabitanın şüphe etmesi de katiyen hilaf-i hakikat ve aracifden ibaret bulunduğu cihetle tezkib-i keyfiyete mübâderet olunur”.¹⁸

İkinci defa oyuna gelen *Sabah*, “Acaba terakkiyat-ı asriyeden olarak gazetecilik mesleğine “aldatma oyunu” ıtlak olunur bir hüner-i nev-zuhur idhal edilmiş olduğunu ve bunun tecrübesi gazetemiz muhabirlerinden biri hakkında tatbik edildiğini dün çıkan refiklerimizde okuduğumuz bir ihtar-ı hayırhahane bize tebşir etti” diyerek *İkdam*'a tepki göstermiştir. Ayrıca aynı oyuna *Yeni Gazete* ve *Siyaset*

¹⁷ “Yeni Bir Komedy”, *Tanin*, 854, 6 Kanun-ı sani 1326, s. 1-2.

¹⁸ *Yeni İkdam*, 6 Kanun-ı sani 1326, s. 5.

gazeteleri de gelmesine rağmen sadece *Sabah*'ın gündeme getirilmesi eleştirilmiştir.

Sabah, hadisenin haberi gazeteye getiren muhabirden kaynaklandığını, bu muhabiri işten çıkarabilecekleri, ancak “Muhabir hakkında -mahza iğfal edenlere bir gazap-ı vicdani vermek için-“ böyle bir tedbire başvurmadıklarını yazmıştır. Daha sonra *Sabah* yazıyı, “Biz kendi işimizle meşgul olduğumuzdan kimseyi aldatmak teşebbüsünde bulunmadık ve bulunmayacağız. Başkaları arzu ederlerse “aldatma oyununa” devam edebilir” diyerek bitirmiştir:

“Diğer rüfekamız gibi *Sabah*'ın da muhabirleri vardır; Fakat erbab-ı vukuf bilir ki *Sabah*'ın muhabirlerinin adedi biraz fazladır. İhtiyar olunan fedakârlık da fazla bir yekûn tutar. Bunu tefahür için değil, gayr-i meşru bir tedbirle celb-i malumata bir sebep-i makul olmadığını anlatmak için yazıyoruz.

Bizim muhabirimizin nerelerden ve ne suretle malumat aldıklarını murakabe etmeyiz. Böyle bir murakabe hadd-i zatında imkân haricindedir. Muhabir olan zat vazifesini ifa eder; eğer fena ifa ederse matbaa onunla alakasını keser; ifa ederse vazifesine devam eder. Muhabirliğin hüsn-i ifa edilip edilmediğini vukuat gösterir.

Biz muhabirlerden hiç birine falan vasıta ile falan yerden malumat alınız diye talimat vermedik. Bunun zıddını kimse iddia edemez.

Gazetelerin muhabirleri hem meslek ve refiktirler; eğer isterlerse yekdiğerini her gün iğfal edebilirler. Fakat meslektaşlık uhuvvetinin buna mani olması lazım gelir.

Muhabirlerimizden birine diğer bir muhabir bir yalan malumat vermiş; o malumat gece zevali saat onda matbaaya getirilmiş. Şimdi bunun “aldatma oyunu” silsilesine mensup olduğunu beyan ediyorlar. Bu ihtarları üzerine havadisi matbaaya getiren muhabiri idarelerimizden ihraç etmek mümkün idi. Muhabir hakkında -mahza iğfal edenlere bir gazap-ı vicdani vermek için- böyle bir tedbir ittihaz etmedik. Bu hareketimiz karilerimizce takdir edilir zannederiz.

Biz kendi işimizle meşgul olduğumuzdan kimseyi aldatmak teşebbüsünde bulunmadık ve bulunmayacağız. Başkaları arzu ederlerse “aldatma oyununa” devam edebilir”.¹⁹

3- Vakıt’ın Telgrafını Peyam-ı Sabah’ın Çaldığı İddiası

4 Aralık 1921 tarihli *Vakit* gazetesinde icra vekillerinin sorumlulukları hakkında hazırlanan kanun layihasının Büyük Millet Meclisi’nde müzakeresi esnasında Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan konuşmaya dair hususi telgraflarının *Peyam-ı Sabah* tarafından “çalınarak” yayınlandığı iddia edilmiştir:

“İcra vekillerinin vazife-i mesuliyeti hakkında tanzim edilen la-yiha-i kanuniyenin Büyük Millet Meclisi’nde müzakeresi esnasında Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından irad edilen nutka dair Ankara muhabirimizin çektiği telgrafname dünkü nüshamızda münderiçtir. Bu telgrafname Ankara muhabirimiz tarafından çekildiği ve münhasıran *Vakit*’e ait olduğu halde dünkü *Peyam-ı Sabah*’ta intişar etmiştir. *Peyam-ı Sabah* bu telgrafnameyi Anadolu Ajansı’na ve şehrimize gelen malumat-ı resmiyeye atfen derç etmekte ise de Büyük Millet Meclisi’nin bu husustaki müzakeratına dair henüz şehrimize Anadolu Ajansı tarafından hiç bir tebliğ varit olmadığı gibi resmi malumat da gelmemiştir ve şekl-i resmide malumat gelmesinin emsali de yoktur. Binaenaleyh *Peyam-ı Sabah*’ın *Vakit*’e ait olup *Vakit* muharrirleri tarafından tevsi edilmiş olan, hatta *Peyam-ı Sabah* sütunlarında virgüllerine, noktalarına kadar aynı tarzda intişar eden bu telgrafnameyi gayr-i meşru vesaitle ele geçirdiği anlaşılmıştır. Bu vesait hakkında elimizde kâfi derecede delail mevcut olmakla beraber şimdilik bundan bahse lüzum görmüyoruz. Yalnız *Vakit*’in karilerine borçlu olduğu hizmeti ifa için ihtiyar ettiği bütün fedakârlıklardan meslek namına şeyn olan sefil vesaitle müracaatla nasıl istifade edildiğini ispat etmek maatteessüf bir de *Vakit*’in uhdesine düşen bir borç olduğuna kaniiz. Şu kadarını tasrih edelim ki *Sabah*’ın

¹⁹ “Aldatma Oyunu Hakkında”, *Sabah*, 7661, 7 Kanun-ı sani 1326, s. 1-2.

kullandığı gayr-i meşru vesait telgrafhanenin de matbaamızın da büsbütün haricindedir”.

Sabah'ın tuttuğu bu çirkin yolun kendisinin tarik-i hassı olduğuna dair karilerimizin zaten kâfi derecede malumatları olacaktır. En evvel hatırladığımız hadise *Tercüman-ı Hakikat*'le *Sabah* arasında olmuş idi. O zamanlar *Sabah*'ın bu gizli macerasından bizar olan *Tercüman-ı Hakikat* bir gün "felisit danadan" nişanı itasına dair bir fıkra tasni etmiş ve *Sabah*'ı cürmü meşhud halinde yakalamıştı.

Sabah'ın hayat-ı neşriyesinde uğradığı ikinci mühim bir yakalanışının kahramanı da *Tanin*'dir. Hususi haberlerinin *Tanin*'in erken, *Sabah*'ın gece tab'a verilmiş olmasından istifade edilerek daima *Sabah*'ın sütun-ı malikiyetine intikal ettiğini gören *Tanin* yine bir Ramazan gecesi "İdiyo Cumhuriyetinden iki sefine-i harbiye işтира edildiği" ne dair bir fıkrayı ihtiva eden tek bir nüsha çıkarıp bunu *Sabah*'ın malum olan vasıtasıyla *Sabah* matbaasına nakletmiş ve bu gülünç haber *Sabah* sütunlarında yakayı ele vererek uzun müddet matbuat âleminde çalkalanmış durmuştu.

Bize bugün onu kendi yolunda hiç kasd-ı taammüdümüz olmadığı halde yakalıyoruz ve *Peyam-ı Sabah*'ı otuz üç yaşına rağmen malum olan itiyadda ber-devam olduğunu görerek müteessir oluyor ve kendisini *Vakit*'e ait hususi bir telgrafi çaldırmakla itham ediyoruz.

Bir gazetenin diğer bir gazeteye ait hukuk-ı meslekiyeye bu çirkin ve devamlı tecavüzün mevki-i aleniyete konulmasından müteessir olanlar varsa onları *Peyam-ı Sabah*'ın bu hareketleriyle meslektaşlık sıfatını kendi kendisinden çok zaman evvel nez' etmiş olduğunu da unutmamalıdır".²⁰

Peyam-ı Sabah ise *Vakit*'e verdiği cevap da *Vakit*'in şikâyetinin bütün engellemelere rağmen *Peyam-ı Sabah*'ın Anadolu haberlerini yayınlayabilmesinden kaynaklandığını belirtmiş, daha sonra *Peyam-ı*

²⁰ "İtham Ediyoruz", *Vakit*, 1431, 4 Kanun-ı evvel 1921, s. 1.

Sabah'ın o ana kadar olduğu gibi gelecekte de önemli haberleri okuyucularına yetiştireceklerini ifade etmiştir: "*Vakit* gazetesi dün Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Meclisinde heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyetine dair irad etmiş olduğu nutku kendisiyle aynı zamanda neşredebilmiş olmamıza izhar-ı hayret ve telehhüf ediyor ve bu nutku sırf kendine mahsus addederek gazetemize bu vesile ile tecavüzde bulunuyor idi. *Vakit*'in bu inhisar-ı havadis yaygarası, bu hayret telehhüf gazetecilik gavamız ve bir gazetenin en birinci vazifesi günü gününe karilerine havadis yetiştirmekten ibaret bulunduğunu bilenler nazarında tıfl-ane ve gülünç adedilmekle beraber pek tabii görünmek lazımdır.

Zira son aylar zarfında *Vakit*'in de parmağı bulunduğu halde umumun malı olmak lazım gelen resmi tebliğleri ve Anadolu ajanslarını bize vermemek ve bu suretle güya karilerimizi Anadolu vekayi ve hareketından mahrum bırakmak hülyasıyla çevrilen entrikaları, kurulan dolapları akim bırakmamız ve hatta kendileri elde edemedikleri halde birçok defalar Anadolu tebliğleri ile mühim haberlerini münhasıran bizim yazmamız *Vakit*'i şaşırıyor idi. Son muvaffakiyet-i istihbariyemiz ise onu zıvanadan çıkarmış; işte gazetemize karşı yapılan tariz ve hücumun, bütün entrikalara rağmen bizi Anadolu haberlerinden mahrum bırakmamaktan mütevellid acı bir inkisar halidir.

Peyam-ı Sabah'ın bu ana kadar olduğu gibi istikbalde de mühim haberleri günü gününe karilerine yetiştirebileceğine şüphe etmesinler ve beyhude yaygaralara, inhisar-ı havadis iddialarına kalkışmasınlar”.

Peyam-ı Sabah'ta daha sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunu zamanında gazeteye yetiştiren muharririn de para ile ödüllendirildiği belirtildikten sonra, “Şurası da bilinmelidir ki bir gazetenin en birinci vazifesi nereden ve kimden olur ise olsun umumi malumatı cem ve neşretmek hususunda muvaffakiyet ibraz etmekten ibarettir.

Acaba *Vakit* Refikimize muhabir böyle bir havadis getirmiş olsaydı ne yapardı! ..." diye sorulmuştur.²¹

Peyam-ı Sabah'ın *Peyam-ı Eyyam* kısmındaki yazıda ise *İleri*, *Akşam* ve *İkdam* gazetelerinin tekelinde olan Anadolu haberlerinin *Peyam-ı Sabah*'a geçmesinin “Selanik yardıkları”nı küplere bindirdiği ifade edildikten sonra bunun sebebi şöyle açıklanmıştır: “Çünkü bir zaman Makedonya’yı hemen bütün Rumeli’yi benimsediler, biz başmuharirlikte iken *İkdam*’ı o iklime sokmazlar ve sokturmazlardı, o havali-den bize hiç havadis verdirmezlerdi. Himmet-i iblisaneleriyle o topraklar elimizden çıktı. Fakat va esafa, o yadigârlar bizde kaldılar, bu sefer de aynı istibdatı Anadolu’da mevki-i tatbike koydular.

Peyam-ı Sabah’ı o diyarda okumak bir cinayet imiş, işitiyoruz. Fakat Anadolu’dan karilerine malumat vermek bu gazete için nasıl bir kabahat teşkil eder? Anlayamıyoruz, hangi gazeteye mahsus olursa olsun herhalde müstebidane olduğu derecede haksız bir inhisara rağmen o haberleri ele geçirmek ve gazetemize derceylemek Mihran Efendi'nin hem kar-anahiliğine, hem de gayret ve meziyetine delalet eder”

Peyam-ı Sabah, *Vakit*'in “İtham Ediyoruz” başlığına da sert tepki göstermiştir: “İtham ediyoruz. Kimi itham ediyorsunuz? Esasen üç buçuk kişiden mürekkep bir serseri güruhu idiniz, bin türlü dolaplarla bir cemiyet-i hafiye teşkil eylediniz, bütün mukaddesatını an’anatını haraca mezada vererek bu milletin mukadderatını yed-i gasbınıza geçirdiniz, varını yoğunu havaya verdiniz, malını, mülkünü yağma eylediniz, izmihlal-i tammını elinizle hazırladınız, lakin hâlâ yakasını bırakmıyorsunuz, istiyorsunuz ki kabza-i istibdadınızda erir, giderken hakiki, en samimi evladından hiç biri imdadına şitab etmesin, tahlisine bir çare aramasın.

²¹ "Garip Bir İtham", *Peyam-ı Sabah*, 11508, 5 Kanun-ı evvel 1337, s. 1.

... Bu devlet ve millet bu dereke-i zevale yuvarlanmış olsun, sizin için beis yok, henüz han-ı yağmaya sermaye olabilir. Bir iki vilayeti-miz daha kaldı, öteden beri fitratınıza hastır. Böyle fırsatlardan istifadeyi pek mükemmel bilirsiniz...

Her kabahatinizi her cinnetinizi alkışlamayanları ise havsalaya sığmaz hıyanetlerle cinayetlerle ithama kadar varınız ...

Hakikaten *Peyam-ı Sabah* için hâlâ ne cürettir ki lahana yapraklarının kızıl kızıl tekrim ve takdisinizde inkişaflarından, secdelerinden ibret almıyor da sizden hak ve hakikat lisanıyla bahse kalkışıyor, bu günahı haşre kadar afv olunmasa yeridir".²²

Vakit ertesi günü *Peyam-ı Sabah*'a cevap vermiştir: "Evvelki gün *Peyam-ı Sabah*'ı elinde maymuncuklarıyla yakalamış "işte bütün İstanbul matbuatının emniyet ve mahremiyetini birbirine karşı bizzarure tekeffül ettikleri bir yerden mahreciyle, tarihiyle mürsiliyle hatta hemen hemen yarı yarıya kelimeleriyle *Vakit*'in mülk-i has ve meşruu olan bir telgrafi aşırın, çalan budur, kendisini halkın adil mahkemesi önünde itham ediyoruz!" demek istemiştik.

Bu itham hükmünü verirken elimizdeki deliller o kadar kuvvetli idi ki cümlelerimizi tanzim ederken hiç de ihtiyatkâr olmaya lüzum yoktu. Böyle olmakla beraber faziletin sesi bizi günah-kari yalnız bir misal-i ibret olmadan başka bir kılıkta teşhire sevk etmedi. *Peyam* için ve onları çıkaranlar için ağızlardan çıkarılacak bakla Raşid Bey'in maruf baklasından herhalde çok büyüktü. Biz sadece haber vermek ve itham etmekle iktifa ettik.

Dün *Peyam-ı Sabah* tam yavuz hırsız kıyafetinde görüldü. Bir taraftan Mihran Efendi'nin sütunu, öbür taraftan Ali Kemal Bey'in ki... Gürültüye pabuç bıraktırmak için kaleme sarılmış!

²² *Peyam-ı Sabah*, 11508, 5 Kanun-ı evvel 1337, s. 1.

Malumdur ki *Peyam-ı Sabah* ismi gibi ikiyüzlü bir gazetedir: Başmakalesiyle *Peyam-ı Eyyamları* "zorba"dan "dududan" yukarı çıkarmazken içi sütunlar "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri", "Halide Edip Hanım, Halide Edip Hanımefendi" demek de 33 senelik gazeteciliğinin teyid ettiği bir menfaat mülhaza eder.

İşte bu iki çeşit sütunlardan Mihran Efendi'ye ait olanları dün bizi hiç üzmeden açıkça itiraf ediyorlar: "Çaldınız!" ithamına karşı "bir gazetenin en birinci vazifesi nereden ve kimden olursa olsun umumi malumatı cem ve neşretmek hususunda muvaffakiyet ibraz etmekten ibarettir" dediler.

Biz "*Sabah*'ta çıkan satırların bizim gazetemizdeki hususi telgrafın harfi harfine aynıdır, siz bunu çaldırdınız" demiştik. Mutad olan el çabukluklarıyla "hususî telgraf" iddiasını "nutuk" kelimesine çevirmek ve öylece işin içinden sıyrılmak istediler.

Peyam-ı Sabah bu nutku yani bizim hususi telgrafımızın aynısını neşrederken bu havadisi resmi menbalarla Anadolu Ajansı'na atfediyordu. Biz bu ciheti tekzip ettik. Bunu işitmezliğe geldiler.

Nereden kimden ve -hatta biz ilave edelim- nasıl ne vasıta ile olursa olsun havadis cem ve neşretmekle adeta havadis çalmak ve aşırmaq arasında hiç bir fark olmadığını iddia ettiler!

Be Mihran Efendi, biz bizim hususi telgrafımızı aldınız demiyoruz, çaldınız diyoruz. Çaldınız! hem öyle bir yerden çaldınız ki...

Peyam-ı Eyyam'ın muharrir-i mağşuşuna gelince: Kısaca biz çalmadık demek varken ne ağız kalabalığı yapmak külfetine katlanmış. Bermutad Selanıklilikten, inhisarcılıktan dem vurmuş vurmuş. *Sabah*'ın 33 senelik nüshalarını dizen kurşunlar kadar ağır sözler işitmiş bir adamın çaldınız! ithamı karşısında bu coşması gayri tabii bir hareket olmaz mı? Biz ithamımızı onların ne eski ne yeni fazahatlerinden bahsetmek için yapmadık: Kısaca hususi telgrafımızı çaldınız dedik. Bu hakkı müdafaa etmekte *Peyam-ı Eyyam* muharririne sani olmak elbette ne elimizden gelirdi, ne aklımızdan geçirdi. Hele bize

inhisardan bahsetmenin hiç de manası yoktu. Zira bizim Ankara'daki hususi muhabirimizin telgrafları elbette bizim malımız olur, elbette bunlar üzerinde bir inhisar da iddia edebiliriz. Hukuk, kanun, teammül bütün bu hasr ve kasrı bizim lehimize temin ediyor. Fakat *Sabah*'ın doğrudan doğruya ve açıktan açığa Anadolu havadisi almaktan mahrum olmasının mesuliyetini kendi kötü ruhunda arayacağı yerde bize atf-ı isnad etmesi kadar biçare bir iddia var mıdır? *Vakit* gazetesi karilerinin gazetesidir; *Vakit* gazetesi *Sabah*'ın 33 senelik kapalı hayatında yapamadığını açık alınıyla ve açık alınlarla has ve mevud olan bir mazhariyetle yapmış, karilerini her zaman ve herkesten evvel dünya vekayiinden haberdar etmiştir.

Vakit gazetesi elbette *Peyam-ı Sabah* için çalışmaz. Nasıl ki *Peyam-ı Sabah* da *Vakit* için çalışmayacaktır. Elbette her gazetenin aldığı haberler evvela kendinin saniyen karilerinin inhisarına dâhildir.

Mustafa Kemal Paşa'nın irad ettiği nutku orada herkes dinleyebilirdi. Fakat bu nutku neşretmek bu kadar fedakarlık yaparak onu kendisi için ihzar edenlere ait bir imtiyaz ve inhisardır; sırası gelmişken şurasını da hatırlatmalıyız: Garip bir tamim ile inhisarcılığundan şikayet ettikleri *Vakit*'dir ki kendisinden başka bir gazeteye tevdi mezuniyetiyle verilmiş olan haberleri telefonla *Peyam-ı Sabah*'a yetiştirmişti!...

Peyam-ı Sabah ise bir başkasının bütün gazetelerin yekdiğerine karşı emniyetini tekeffül ettikleri bir yerden bizim hususi telgrafları alıyor! Tekrar edelim, almıyor alıyor! Bu ithamı yapan Selanikli olsun, Ankaralı olsun hepsi bizce müsavidir. Fakat *Peyam-ı Eyyam* muharriri ikisi arasında fark buluyorsa haber verelim ki gazetesini itham edenler Selanikli oldukları kadar kendi ihanetinin cezasını hâlâ bütün bir milletle beraber çeken bir yurdun evlatlarıdır.

Peyam-ı Sabah bu hırsızlık ithamı karşısında arsızca bir tefahürde de bulunduğundan bu vesika-i sirkati kendisine yetiştiren muharririni idarece mükâfat-ı nakdiye ile taltif ettiklerini söyledikten sonra

soruyor: "Acaba *Vakit* refikimize muhabir böyle bir havadis getirmiş olsa idi ne yapardı?"

Ne yapardı öyle mi? Herhalde *Peyam-ı Sabah*'ın yaptığından başka bir şey yapardı.

Öyle gece yarısına doğru bütün mürettipler değil nöbetçiler bile işini bitirip gittikten sonra bin rica ve niyaz ile dizdirilmiş ve "Landru'nun idamı"²³ hakkındaki fıkra çıkarılarak yerine konulmuş bu havadisi gazetede görünce bilahare bunu getiren maymuncuk muharririne üç lira mükafat-i nakdiye verecek kadar kıymetini yüksek bulduğu bu mâl-i mesrukı -garip tesadüf!- Landru'nun yerine koymuş olan mürettibe yol veremezdi.

İlk gün -kendisini sirkate sevk ve teşvik etmeyeceği için- bu muharriri belki taltif ederdi. Fakat ertesi günü meslek mahrumiyetine seni' bir tecavüzü ve başkasına ait bir telgrafi neşr için gazeteyi iğfal ettiği tahakkuk edince -muharrir kelimesinin kadrini tezlil etmeye- lim- o nesneyi derhal kapı dışarı atar ve bunu hakkına hürmet isteyen bir gazeteye karşı açıkça yazarak: "Bu yapılan iş meslek namına lekedir, onu tamir ediyor, bu adamı kovuyorum" derdi. *Vakit*'in gerek meslek namına gerek dâhil olduğu maşer-i milli namına uhdesine düşen ahlaki vazife buydu.

Heyhat! Bizde kimden bahsediyoruz. *Sabah*'tan değil mi?"²⁴

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde deyim yerinde ise bir basın patlaması yaşanmış ve birçok gazete ve dergi

²³ Henri Deseire Landru 20. yüzyıl başlarında Fransa'da idam edilen bir seri kildir. Landru evlenme vaadiyle kandırdığı 10 kadını çeşitli zamanlarda balta ve testere ile parçalayarak öldürmüş daha sonra sobada yakmıştır. Bunun yanında cinayetlerini öğrenen bir erkeği de öldürmüştür. Mahkemede yargılanan Landru 25 Şubat 1922'de idam edilmiştir. <http://www.almanaktr.com/index.php/dunya-1920-1929/100-duenya-1922/454>

²⁴ "Şecaat Arzederken-Merd-i Kıpti Sirkatin söyler, demişlerdi. *Peyam- Sabah* ise sirkatini söylerken şecaat arz ediyor", **Vakit**, 1433, 6 Kanun-ı evvel 1921, s. 2.

yayın hayatına girmiştir. Belirtilen dönemde Osmanlı Devleti'nde haber ajanslarının olmaması gazete ve dergilerin kendi imkânlarıyla haber toplamalarını gerekli kılmıştır. Bu nedenle gazeteler muhabirlerinin getirdikleri haberler yanında diğer gazeteleri de tarayarak atladıkları veya atlatıldıkları haberleri buralardan temin etme yoluna gitmişlerdir. O tarihlerden gazetelerin akşam veya sabah gazetesi olarak çıkmaları da bu işi kolaylaştırmıştır.

Gazetelerin 1910 yılına kadar birbirlerinden kaynak göstermeden haber alabilmelerini kolaylaştıran unsurlardan biri de telif hakları konusundaki hukukî boşluktu. 1910 yılında yasalaşan Telif Kanunu ile gazetelerden alınan haberlerde kaynak gösterme zorunluluğu getirilmiştir. Buna rağmen gazeteler birbirlerinden kaynak göstermeden haber almaya devam etmişlerdir. Ancak her gazete bu durumda şikâyet etmemiş ise de zaman zaman bu işten rahatsız olan gazeteler de olmuştur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı basın tarihinde bu konuyla ilgili üç tartışma yaşanmıştır. Bunların birincisi *Tanin* ile *Sabah* arasında, ikincisi *İkdam* ile yine *Sabah* arasında, üçüncüsü ise *Vakit* ile *Peyam-ı Sabah* arasında yaşanmıştır. Bu üç hadise gazeteler arasında yapılan bir tartışma ve teşhir şeklinde kalmış, hukukî bir süreç yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

I- Kitap ve Makaleler

- Diren Çakmak, “Osmanlı Telif Hukuku ile İlgili Mevzuat”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 196.
- Orhan Koloğlu, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul, 2010.
- <http://www.almanaktr.com/index.php/dunya-1920-1929/100-duenya-1922/454> (15.06.2016)

II- Süreli Yayınlar

- Peyam-ı Sabah
- Sabah
- Tanin
- Tasvir-i Efkar
- Tercüman-ı Hakikat
- İkdam
- Vakit

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK BASININDA KADIN: MEHASİN DERGİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Susin GÖREN KEKEÇ* - Raci TAŞCIOĞLU**

ÖZET

İttihat ve Terakki, Türk siyasal hayatının en çok tartışılan, üzerinde en fazla konuşulan konularındandır. Bu tartışmalar arasında, hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet sloganlarını ilke edindiği iddiasında bulunan İttihat ve Terakki'nin, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı'nın siyasal, ekonomik ve kültürel yapısını nasıl etkilediği öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, dönemin basınında meydana gelen değişim ve dönüşümün “kadın”ın hak arayışında ne derece etkili olduğu da tartışılmakta ve incelenmesi gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir. Böylece, İttihat ve Terakki'nin modernleşme çabalarının “kadın”ın yaşam alanına ne kadar sirayet ettiği sorusu, dönemin kadın dergileri üzerinden de değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, dönemin kadına yönelik ilk dergilerinden biri olan Mehasin konu edinilmektedir. Çalışmada, modernleşme sürecinin etkisiyle II. Meşrutiyet döneminde örgütlenmeye başlayan kadın hareketi bağlamında kadına biçilen rolü, Asâf Muammer ve Mehmet Rauf tarafından çıkarılan Mehasin dergisi ekseninde ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle, dönemin ilk renkli ve resimli yayımlanan dergisi olan Mehasin'in kimlik bilgileri, teknik özellikleri ve yayın politikası gibi konular üzerinde durulmakta ve sonrasında Eylül 1908-Kasım 1909 tarihlerini kapsayan 12 nüshası içerik analizi yöntemiyle irdelenmektedir. Monografi özelliği taşıyan bu çalışmada, derginin popüler kültürün etkisinde kaldığı, yabancı ülke

* Uzman, Şırnak Üniversitesi, ŞIRNAK, sgoren2004@yahoo.com.uk

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, ERZURUM, tascio@atauni.edu.tr

kadınlarının rol model olarak sunulduğu, kadın faaliyetlerine yer verildiği ve özellikle Batı modasının yansıtıldığı bulguları ile karşılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Türk Basını, Mehasin Dergisi.

WOMEN IN TURKISH PRESS OF SECOND CONSTITUTIONAL ERA: ANALYSE OF MEHASIN JOURNAL

ABSTRACT

Second Constitutional Era is one of the highly disputed, argued issues of Turkish political history. Part of the discussion is the influence of Committee of Union and Progress - which is claimed to target the slogans of freedom, equality, fraternity and justice- on the political, economic and cultural structures of Ottoman Empire after the proclamation of Second Constitutional Era. The influence of the transformations of this era, on the claim of women's rights is part of the most arguable issues. The involvement of Committee and modernization in women's life is analysed via women journals. In this context, this study aims to issue Mehasin Journal. The role of women in women's movement which is mobilized in Second Constitutional Era with the influence of modernization will be analysed focusing on Mehasin Journal which is published by AsâfMuammerand Mehmet Rauf. Primarily, credentials, technical specifications, publication policies of Mehasin which is the first colored and illustrated journal of the era will be analysed. After then, 12 editions published between September 1908 and November 1909 will be reviewed through the method of content analysis. The potential findings of the study which has the characteristic of monography, are the popular culture influence on the journal, the presentation of foreign women as role model, issuing of women activities and presentation of Western fashion.

Key Words: Second Constitutional Monarchy, Union and Progress, Turkish Press, Journal of Mehasin.

1. Giriş

Genç Osmanlılar ve onun devamı olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun, Batılılaşmada (garplılaşma) başka bir ifadeyle Osmanlı'nın askerî, siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal yapılarında gerçekleştireceği modernleşmeye bağlı olduğu düşüncesindeydiler. Kocahanoğlu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı Devleti'nde modernleşme, batılılaşma düşüncesini benimseyen fikir akımları içerisinde üzerinde en çok tartışılan örgüt olduğunu ifade etmektedir.¹ Bu siyasal örgüt, daha sonra II. Meşrutiyet'i ilan ettirmiş ve 1908 -1914 tarihleri arasında İttihat ve Terakki Partisi olarak iktidarda bulunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilgili farklı görüşler dile getirilmiştir. Bir kısım araştırmacılar, İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hızlandırdığını ve İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na sokarak devletin sonunu getirdiğini düşünürken, başka bir kesimde devleti kurtarmak için çok samimi olduklarını; ancak asıl sorunun içinde buldukları durumu doğru tahlil edememelerinden ileri geldiğini savunmaktadır.² Yine diğer bir görüşe göre; yeraltı örgütü olarak kurulmuş olan ve daha çok dönemin genç subayları tarafından benimsenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanı ile Abdülhamit'i tahtan indiren, seçimleri kazanıp hükümetleri devirerek iktidara gelen bir siyasal örgüttür. İçinde vatansever ve idealist olanları olduğu gibi Selanik ve Paris çevresinde bulunan üyelerinin yolsuzluğa bulaşmış olanları da vardı. İktidar oldukları dönemde İmparatorluk realitesiyle karşılaşmış olan bu örgüt koskoca devleti yerle bir etmiştir.³ Kuran'a göre ise; Memleketin Kanun-i Esasi isteği her geçen gün artmış buna bir de Sultan Abdülhamit aleyhtarlığı da eklenmiştir; ancak bu arzuya ve aleyhtarlığa karşın,

¹ Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1.

² A. Şerif Aksoy, **İttihat ve Terakki**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 38.

³ Kocahanoğlu, 1999, a.g.e., s. 2.

saray mensuplarının iftiralari ve hükümet dairelerindeki katı muameleleri de artmıştır. Hükmetmek isteyenler ve kendilerini korumak zorunda kalanlar olarak iki farklı zümre oluşmuştur.⁴

Mardin de Cemiyetin “hürriyet”i gerçek manada istemediğini, en önemli amacının Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaktan kurtarmak olduğunu, hürriyetin ancak dolayısıyla kendilerini ilgilendirdiğini ifade eder; çünkü hürriyetin ve adaletin baskın olduğu bir rejimde imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısı buna bağlı olarak azalacaktır.⁵ Bu cemiyetle ilgili düşünceler birbirlerinden farklı ise de şu bir gerçek ki İttihatçıların modernleşme çabaları sadece siyasal ve askeri düzeyde kalmamış, eğitim, ekonomi, kültür, sanat, basın, kadın hakları ve hatta eski Osmanlı'dan yeni vatan Türkiye'nin temel dinamiklerine kadar tezahür etmiştir.

Osmanlı'nın Batı medeniyetine dâhil olmak için resmî ilk adımı Tanzimat Dönemiyle başlar, önce askerî alanı kapsayan daha sonra da ülke yönetiminden kılık kıyafete kadar her alanda kendini gösteren bu yenileşme hareketi, ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınlara kadar uzar ve bu çerçevede bir problem olarak algılanıp sorgulanmaya başlar.⁶ II. Meşrutiyet dönemi de bu modernleşme çabasının bir devamı olmuş ve siyasal mekanizmalarda farklılaşmalar, laikleşme ve özgürleşme süreci başlamıştır. Yine tıpkı Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi, II. Meşrutiyet sürecinde de toplumsal geri kalınmışlığın bir nedeni de kadın olarak görülmüştür. Kadın sorunu, eğitim eksikliğine bağlanmış ve bu eksikliğin giderilmesi için kadınlara geleneksellik ile modernlik arasında denge sağlayacak bir rolün

⁴ Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 49.

⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 305.

⁶ Safiye Akdeniz, “Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Bicimleri”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2008, S 15, s. 1.

üzerinde durulmuştur. Nitekim bu dengeyi sağlamak için de kadınlara yönelik birçok dergi ve gazete yayınlanmıştır.⁷ Modernleşmenin büyük bir ayağını oluşturacak olan “kadın”ın yeni kimliğini inşaada basına zor bir ödev verilmiştir.

Dolayısıyla, ataerkil bir toplum yapısı içinde yaşayan “kadın”ın kendi hak arayışında ve İttihatçıların kadına vermek istediği yeni rollerin, toplum tarafından içselleştirilmesinde dönemin basının ve yayınlarının payı yadsınamaz. Buradan yola çıkılarak, kadın ve kadın algısının II. Meşrutiyet’in ilanı ile nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği, kadının toplum içindeki rolünün ne ölçüde değiştiği sorusuna, dönemin kadın dergilerinden biri olan Mehasin dergisi ince lenerek cevap vermeye çalışılmıştır. Yıldırım ve Seyhan’ın da ifade ettikleri gibi “Bu tarz çalışmalar kadın söylemini dönemin tarihsel ve toplumsal koşulları bağlamında anlamaya çalışılmasının yanı sıra, kadına yönelik yayıncılığın incelenerek kadın yazınına katkı sağlanması, benzer araştırmaların önemi vurgulanarak, konuya ilişkin yeni çalışmalara alt yapı oluşturması açısından da önemlidir.”⁸ Üç kısımdan oluşan çalışmanın birinci kısmında II. Meşrutiyet dönemi genel hatlarıyla ele alınmakta, ikinci kısımda o dönemin kadın hareketleri ve yine o dönemin basınında yayınlanan kadın dergilerine yer verilmekte, son kısımda ise Mehasin dergisinin çıkış amacına değinilirken, derginin biçimsel ve içeriksel özellikleri ve dergi özelinde kadının toplum içindeki rolünün değişimi irdelenmektedir.

2. İkinci Meşrutiyet Dönemi

1908 Şubatı’nda Selanik’te Hukuk Mektebi’nde okuyan bir genç Manastır’da bulunan bir akrabasına, bazı arkadaşları tarafından gizli bir cemiyete üye olması için davet edildiğini ve eğer cemiyete katıl-

⁷ Besim Yıldırım ve Salih Seyhan, “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden ‘Kadınlık’a Göre Kadın”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 2015, S 23, s. 41.

⁸ Yıldırım ve Seyhan, 2015, a.g.m., s. 43.

mayı kabul ederse, Kur'an'a el basıp and içtikten sonra yasak yayınları okuyabileceğini ifade eder. Memur olan öğrencinin akrabası, hemen durumu yetkililere bildirir ve gerekli soruşturmalar açılır; ancak ilgililer bu cemiyeti ortaya çıkarmakta bir başarı sağlayamazlar.⁹ İttihat ve Terakki'nin, üye kabulündeki bu titizlikleri, cemiyetin çalışmalarını gizli olarak yürütmek istediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Her türlü çalışmasını büyük bir gizlilikle yürüten bu cemiyetin kuşkusuz kuruluşu da çok gizli tutulmuştur. Cemiyeti kurma kararı 1892 tarihinde Demirkapı'daki eski Tıbbiye Mektebi'nde yapılan bir toplantı sırasında verilmiştir. Cemiyeti kuran gençler, devletin yaşadığı sıkıntılardan sarayı, başka bir deyişle hükümeti sorumlu tutmuşlardır. Meşrutiyetin uygulanabilmesi için gizli bir cemiyeti kurmayı gerekli görmüşlerdir.¹⁰ Cemiyeti kurmaya karar verdikten sonra İttihatçılar, hemen çalışmalara başlamış ve kuruluş tarihi Fransız Devrim'inin yüzüncü yıldönümü olan 1889 olarak tarihe geçmiştir. İttihatçıların kökeni 1865 yılında kurucular arasında Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da bulunduğu "İttifak-ı Hamiyet" adlı gizli örgüte kadar gitmektedir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin, Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın, Genç Türkiye Partisi olarak kurmuş olduğu örgüte katılımlarından sonra, örgütün adı Osmanlılar Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.¹¹

Genç Osmanlılar olarak da adlandırılan bu örgüt Kanun-ı Esasi ve I. Meşrutiyet'in ilanında mihenk taşıdır ve ideolojik olarak Türk siyasal literatürüne "hürriyet, parlamento, meşrutiyet, millete karşı

⁹ Ahmad Feroz, **1908-1914 İttihat ve Terakki (Jön Türkler)**, Sonder Yayınları, İstanbul, 1971, s. 1.

¹⁰ Kuran, 2000, a.g.e., s. 45.

¹¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, Ankara, 2009, s. 45-46.

sorumlu yönetim” gibi kavramları kazandırmışlardır.¹² Genç Osmanlıların devamı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, imparatorluğun yönetim sistemine dâhil olmayan, dışarıda durmayı tercih eden; Osmanlı içinde yeni oluşmaya başlamış, orta sınıfa ait, modern okullarda okumakta olan genç bir kesimden oluşmaktaydı, bu gençler Müslümanlar arasında geçerli olan bazı değerleri taşımakla beraber Halife, Padişah ve İmparatorluk üçlemesinin merkezinde olan bürokrasiden kendilerini arındırmışlardır.¹³ Kurucuları arasında ise İshak Sükuti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşit ve Hikmet Emin vardır. Üyeleri arasında Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Selanikli Nazım, Prens Sabahattin, Ahmet Rıza gibi isimlerin bulunduğu bu cemiyetin ismi, Avrupa'daki örgütlenmenin başına getirdikleri Ahmet Rıza'nın, örgütün isminin “Nizam ve Terakki Cemiyeti” olması talebine karşı çıkılarak, İstanbul ayağını oluşturan grup tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti ismine karar verilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Zürcher, İttihatçıların kendi içinde fikir ayrılıklarının olduğunu ve özellikle Ahmet Rıza'nın ismin çok tartışıldığını ifade etmiştir. Öyle ki Ahmet Rıza'nın liderliğine ilk büyük tepki ve meydan okuma Mizancı Murat'ın Paris'e gidişiyle olmuştur. Liberaldi; ancak İslam niteliğine Ali Rıza'dan çok daha fazla önem vermiş bu nedenle cemiyet içinde Ahmet Rıza'ya kıyasla daha fazla taraftarı olmuştur.¹⁴ Mizancı Murat 1897 yılında, Ahmet Rıza'nın yerine cemiyetin liderliğini üstlenmiştir.

Altı ay sonra durum Sultan Abdülhamit'in lehine olacak şekilde değişmeye başlamıştır. Ermeni karışıklığının en zor sürecinin bitmesi

¹² Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, C 3, S 1, s. 62.

¹³ Kemal H.Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistem Evrimi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, s. 12.

¹⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 137.

ve tabi Yunan Savaşı'nın kazanılmasıyla Abdülhamit, içerideki ve dışarıdaki muhalefeti susturabilmiştir. Tanınmış tüm Jön Türkler İstanbul'da toplanmış ve tamamen düzmece bir duruşmayla Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir. Mizancı Murat'ın ve beraberindeki birkaç kişinin Sultan'a ıslahatlarında yardımcı olmayı kabul etmesi ise; Mizancı Murat'ın inandırıcılığını ve güvenirliliğini zedelemiştir.¹⁵ Tüm bu gelişmeler, süreci tekrar Ahmet Rıza'nın lehine çevirmiştir. Ahmet Rıza'nın Osmanlı milliyetçiliğine dönüşen görüşlerinin aksine onun karşı tarafında yer alan ve Paris'e gidişyle cemiyetin içinde ciddi bir muhalefet ayağı oluşturan Prens Sabahattin ise; değişim ve dönüşümün yolunun devlet olmadığını aksine bunu gerçekleştirmenin yolunun bireyde ve serbest girişimde olduğunu savunacaktır.

İttihatçılar (Jön Türkler), kendi içlerindeki tüm bu farklılıklara rağmen bir noktada birleşiyorlardı. Yeni bir anayasal düzene geçilmesini ve buna bağlı olarak İmparatorluk bünyesinde yaygın ve kökten bir ıslahat hareketinin başlatılması.¹⁶ İttihatçılar, "Osmanlı'yı nasıl kurtarabiliriz?" sorusuna ilk başlarda sadece üye sayılarını çoğaltarak, taraftar sayılarını genişleterek çözüm bulmayı tercih ettikleri için pratik hiçbir eylemde bulunmamışlardır. Ancak 1894 tarihinde İstanbul'da başlayan ayaklanma hareketi ve Ermenilerin Babıâli ve Osmanlı Bankası'na saldırılarıyla politikalarını değiştirmişlerdir. Örgütün politikasını değiştirmesinin diğer bir nedeni de tüm bu olaylar sırasında Fransa ve İngiltere'nin sergilemiş olduğu tavidir.¹⁷ Yine Ahmed Bedevi Kuran'a göre İttihatçıların bir diğer amacı, sadece Ermenilerin mağdur edilenler olmadığını, aslında bütün İmparatorluğun Abdülhamit'in saltanatından ve hükümetin yönetiminden bir şekilde zarar gördüğünü bu devletlere kabul ettirmektir.¹⁸ Farez Ahmad'ın da bu görüşü destekler nitelikte fikirleri mevcuttur. İttihatçılar, Fransızca yazdıkları bildirilerde Saray'ın asıl maksadının

¹⁵ Zürcher, 2012, a.g.e., s. 138.

¹⁶ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e*, E Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

¹⁷ Kuran, 2000, a.g.e., s. 46.

¹⁸ Kuran, 2000, a.g.e., s. 46.

İmparatorluğu oluşturan farklı milletleri birbirine düşürmek olduğunu, kendilerinin ise bu görüşe karşı savaştığını belirtmişler ve asıl gayelerinin 1876 Anayasasını geri getirmek olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹ Tarihler 3 Mart 1908'i gösterdiğinde İngiltere, Makedonya konusunda bir genelge yayınladı. Bu ülke parçası, Avrupa'nın Makedonya diye adlandırdığı üç vilayete ayrılacaktı. Nitekim bu olay İttihatçıları hemen harekete geçirdi, onları cesaretlendiren diğer bir olay da Rumeli'deki örgütlerinin iyice genişlemiş olmasıdır.²⁰ Reval görüşmeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağı inancını daha da pekiştirmiştir. Bu olaydan sonra, cemiyetin aralarında Enver Paşa'nın da olduğu subay üyeleri, beraber harekât yürütüp askerleriyle dağa çıkarak Kanun-i Esasi'nin geri gelmesi talebinde bulunmuşlardır. Abdülhamit isyanı bastıramamış ve 23 Temmuz 1908 gecesi Kanun-i Esasi'nin tam olarak uygulanacağı beyanatını vermiştir.²¹

3. II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketleri ve Dönemin Kadın Dergileri

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber artık siyasal arenadaydı. Hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet için yola çıkan İttihatçıların ilk işlerinden biri de basın oldu. Yayın yasağı kalkınca, artık Osmanlı'nın içindeki her ulus kendi yayın organlarıyla kendi seslerini duyurabiliyordu. Gazeteler boyut olarak büyümüş, gazetelere resim, harita ve karikatürlere konulmaya başlanmıştı. Baş makalelerde genellikle "Siyâset" başlığı altında siyasî içerikli yazılar yazılırken, ilmî konularla ilgili makalelerin sayısı da artmış ve yerli romanlar tefrika edilmiştir. Öyle ki "Yeni Mecmûa", sermayesini İttihad ve Terakki Umumî Merkezinden alarak dönemin aydınlarına ışık tutmuştur. Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Refik Halit, Yakup

¹⁹ Ahmad, 1971, a.g.e., s. 26.

²⁰ Zürcher, 2012, a.g.e., s. 142.

²¹ Zürcher, 2012, a.g.e., s. 142.

Kadri, Halide Edip, Yusuf Akçora, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Yahya Kemal, Necmettin Sadak gibi isimler bu mecmuada yazmıştır.²²

II. Meşrutiyet, siyasal, ekonomik ve sosyal yapıları yeniden inşa etmiştir. Tabii tüm bu değişim ve dönüşümler kadının geleneksel rolü konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İttihat ve Terakki Partisi kendi isimlerini vererek yaptırarak kız okullarına, kadını toplumsal yaşama daha fazla müdahil etmeyi ve yine kendi ideolojilerini benimsetmeyi amaçlamışlardır.²³ Hiç kuşkusuz dönemin basınına da bu amaçlara bağlı olarak yeni roller biçilmiştir. Kadının toplumsal statüsünü, İttihat ve Terakki'nin ruhuna yakışır bir şekilde batıyı esas alarak yeniden biçimlendirmek bu rollerden biri olmuş ve basın, kadının kamusal alanda görünürlülüğüne aracı olmuştur. Aydın'ın belirttiği gibi II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamı, Osmanlı'nın birçok bölgesinde yeni gazetelerin yayın hayatına başlamasına vesile olmuş kadınlar kendi imzalarıyla dönemin gazetelerinde ve kadın dergilerinde yazılar yazmış ki bu dönemde yayınlanan dergiler her kesimden kadının yazma konusundaki çekimserliğini gidermekte büyük pay sahibi olmuştur.²⁴ Tanzimat Dönemi'yle başlayan kadın dergiciliğinde, özellikle 1869-1927 yılları arasında birçok derginin yayınlandığı görülmektedir.²⁵ Kadınların bu aktif katılımları

²² Müzeyyen Buttanrı, "İkdam Gazetesinin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894-1900)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, S 1, s. 81.

²³ Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, S 22, s.149.

²⁴ Aydın, 2009, a.g.m., s. 148.

²⁵ Kadın Eserleri Kütüphanesi Bibliyografya Oluşturma Komisyon'un yapmış olduğu araştırmaya göre bu tarihler arasında *Aile, Âlem-i Nisvan, Âsâr-ı Nisvan, Âyine, Bilgi Yurdu Işığı, Çalığışu, Demet, Diyane, Erkekler Dünyası, Ev Hocası, Firuze, Genç Kadın, Hanım, Hanımlar, Hanımlar Âlemi, Hanımlara Mahsus Gazete, Hanımlara Mahsus Malumat, İnci/Yeni İnci, İnsaniyet, Kadın (İstanbul), Kadın (Selanik), Kadınlar Âlemi, Kadınlar Dünyası, Kadınlık/Kadın Duygusu, Kadınlık Hayatı, Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu, Mehasin, Musavver Kadın, Mürüvvet, Parça Bohçası, Seyyale, Siyanet, Süs, Şükûfezar, Terakki, Türk Kadını, Vakit, Yahud Mürebbi-i Muhadderat* gibi dergiler yayımlanmıştır. Sedef Bulut, "Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, S 10, s. 320.

sebebiyle, bu gazeteler ve mecmualar daha etkili olmuştur. Toplumun refahının; ancak kadın yükselişiyle mümkün olacağı düşünülmüş ve bu nedenle bu yayınlar, Osmanlı'daki kadın sorununun farklı açılardan değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı, kadınlar için bir aydınlanmanın başlangıcı olarak görülebilir.²⁶ Ayrıca bu dönem kadın örgütlenmelerinin çok olduğu ve hatta feminist bakış açısına sahip olan derneklerinin de faaliyet gösterdiği bir dönemdir.²⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kadının eğitime verilen önemin bir tezahürü olarak kadınlar toplum içerisinde daha görünür olmuşlardır. II. Meşrutiyet'le beraber kadınlar dergi sayılarını artırmışlar, sayıları her geçen gün artan derneklere faaliyetlerde bulunmuşlar ve siyasî partilerde görev almaya başlamışlardır.²⁸

Ömer Çaha, II. Meşrutiyet döneminde kadın konusunun ülkenin ekonomik ve kültürel bir sorunu olarak kabul edildiğini ve bu konuyla ilgili neredeyse her aydının ve yazarın bir fikir beyan ettiğini ifade etmektedir.²⁹ Her aydının bir fikir beyan ettiği kadın ve kadının toplumsal rollerindeki yeni inşasında aydınlar arasında çeşitli fikir ayrılıkları görülmüştür. İslamcı aydınlar, kadın hareketlerini ve söylemlerini Avrupa'nın bir taklidi olarak değerlendirirken, Batı'dan örnek alınabilecek bir şey olmadığını iddia etmişlerdir. Türkçü aydınlar da kadının hayatın her alanında aktif olması gerektiğini, bunun gerekçesini de toplumsal değişim ve iktisadi ilerlemenin yolunun kadının toplum hayatına müdahil olması olarak göstermişlerdir. Batıcılar kanadı ise kadın haklarının, Türkçüler tarafından da kabul

²⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 22.

²⁷ İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teali Nisyan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Nisaiyye, Müdafaa-i Huku-ı Nisvan Cemiyeti. Nilüfer Özcan, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, C 16, S 2, s. 110.

²⁸ Ahmet Özkiraz ve Nazan M. Aslanel, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2011, C 3, S 1, s. 3.

²⁹ Ömer Çaha, **Sivil Kadın**, Vadi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93.

gören gelenek ve tarihin etkisiyle anlayamadığı düşüncesindedirler.³⁰ Çalışmanın, konusu olan ve dönemin ilk renkli ve resimli dergisi *Mehasin*, Batıcı kanat tarafından kaleme alınan kadın dergileri arasında yer almaktadır.³¹ Daha öncede vurgulandığı üzere İttihat ve Terakki'nin 'modernleşmesini' daha iyi tahayyül etmek ve bu modernleşmeden 'kadın' için kastedilenin ne olduğunu anlamak açısından bu süreli yayınlar önem arz etmektedir.

Hanımlara Mahsus Gazete, bu yayınlar arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu dergi 13 yıl boyunca (1895-1908) 604 sayı olarak çıkan ve en uzun soluklu süreli dergidir. Ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve ilk Türk kadın roman yazarı sayılan Fatma Aliye'nin de bu dergide yazıyor olması dergiyi daha önemli kılmıştır. Fatma Aliye'yi önemli kılan diğer bir nokta ise; Osmanlı'da feminizmin düşünsel ve eylemsel boyuta geçmesindeki rolüdür.³² II. Meşrutiyet dönemi kadın hareketlerinin önde gelen isimleri arasında Halide Edip, Nezihe Muhittin, Şukufe Nihal gibi kadın aydınlar gelmektedir.³³

Mevlânzâde Fırat tarafından 1913'de çıkartılan *Erkekler Dünyası* ise diğer dergilerden farklı olarak kadınlara, erkeklerin gözü ile bakmaktaydı. Aynı yıl çıkan *Kadınlar Dünyası* dergisi ise oldukça güçlü

³⁰ Özkiraz ve Aslanel, 2011, a.g.e., s.8.

³¹ Batıcı diğer dergiler ise; *Meşharet*, *Demet*, *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlar Alemi*, *Kadınlar Alemi*, *Osmanlı Kadınlar Alemi*, *Kadın*, *Genç Kadın*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Musavver Kadın*; *Türkçü kadın dergileri arasında*; *Kadınlık Hayatı*, *Kadınlık*, *Kadın Duygusu*, *Seyyale*, *Türk Kadını*, *Siyaset*, *Bilgi Yurdu Işığı*, *Bilgi Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *Genç Kadın*. Yıldırım ve Seyhan, 2015, a.g.m., s. 23.

³² Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın ve Bülent Yağcı, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015, C 6, S 9, s. 279.

³³ Dönemin gelişmeleri için bk. Ayşe Durakbaşa, **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000; Kelime Erdal, "Halide Edip Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7, s.1.; Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998; Meral Altındal, **Osmanlı'da Kadın**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 1994; Serpil Sancar, "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi", **Doğu Batı Dergisi**, Ankara, 2004, S 29, s.1-15; Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991; Yaprak Zihinlioğlu, **Kadınsız İnkılâp**, Metis Yayınları, 2015, İstanbul.

bir yazar kadrosuna sahiptir. Bu yazarlar arasında Mükerrerrem Belkıs, Nilüfer Mazlum, Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Feride Mağmun, Binti Pertev Hadiye, Nuriye Ulviye, Nimet Cemil, Atiye Şükran, Emine Seher Ali, Aliye Cevat, Belkıs Şevket Yaşar Nezihe, Fatma Neşide, Nezihe Hamdi gibi isimler vardır.³⁴

Dönemin tüm bu gelişmeleri, günümüz aydınları için de konu itibariyle önemli bir yer tutmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Batıcılığından 'kadın' için kastedilen nedir? Bu sorunun cevabı, modern Türkiye'nin inşasında kadın ve kadının toplumsal rollerinin, İttihat ve Terakki tarzı modernleşmeden ne denli etkilendiğini anlamak açısından da önemli görülebilir. Bülent Tanör ve Serpil Sancar'ın bu soruya verdiği cevaplarla bu bölümü bitirmek yerinde olacaktır.

İttihat ve Terakki'nin kadının modernleşmesindeki kastı milli anne ve milli çocuk yetiştirmek için kadının konumunu dönüştürmektir ve bu amaç için de hukuki düzenlemeleri yapmıştır.³⁵ Sancar da Osmanlı'nın ve Türkiye'nin Batıcılık anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir. "Türkiye'nin erken modernleşmesi, ülkenin modernleşmesini sağlayacak bir ulus devlet kurarak, yeni devletin ilkelerinin öğretilmesi ve uygulanmasını sağlamak üzere modern aileler aracılığıyla rol modelleri oluşturmaya dayanır. Zira milliyetçi muhayyilede ülke, erkeğin reis olduğu bir ailedir ve kadınlarda ulusun anneleri olarak doğal/biyolojik mekanizmalarla ele alınır. Vatan aile ile özdeşleştirilir, vatanın kaybı şeref ve saygınlığın kaybı anlamına gelir. Bu düşüncede kadının rolü vatana hayırlı/ yararlı evlatlar yetiştirmekle sınırlanır."³⁶

³⁴ Ümit Akagündüz, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına", **KASAUM Yayınları Feminist Eleştiri Dergisi**, Ankara, 2016, S 1, s. 112.

³⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 112.

³⁶ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İletişim, İstanbul, 2014, 116.

4. Mehasin Dergisinin İncelenmesi

4.1. Yöntem

4.1.1. Kapsam ve Sınırlılıklar

Mehasin dergisinin içeriğinde o dönem aydınlarının yazıları, çeşitli konularla ilgili hikâyeleri, şiirleri, dönemin moda bilgileri ve dönemin ünlü kadınların fotoğrafları vardır; ancak *Mehasin*'i diğer dergilerden farklı kılan renkli resim ve fotoğrafları içerisinde barındıran ilk süreli yayın olmasıdır. Ayrıca derginin içinde, muhtemelen derginin tirajını arttırmak için, okuyucularına hazırlamış olduğu hediyelerin kuponları da mevcuttur. Dergi dört ana kategoriden oluşmaktadır. **Kısm-i içtimai** bölümünde kadının toplumsal rolüne ve eğitimine ilişkin yazılar ile kadının modern görünümü için moda ve saç bakım önerileri, **kısm-i edebi** bölümünde ise kadınların sanatsal yönünü geliştirmek için edebiyat, şiir, müzik, tiyatro bilgileri yer almaktadır. **Tabahat** bölümünde mutfak bilgileri ve yemek tarifleri, **terzilik** başlığı altında da ise dikiş ve nakış işlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Çalışmada derginin modern kadının inşası için, kadına yüklediği toplumsal rol ve statüye ilişkin değerlendirmeler, kadının toplumsal konumunun ağırlıklı olduğu kısm-i içtimai başlığı altında yer alan yazılar bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın diğer bir sınırlılığı da kadın hareketi ve söylemini sadece *Mehasin* dergisinin Osmanlı kadınına biçtiği role ve bu derginin yayımlandığı dönem çerçevesinde ele almasıdır.

4.1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber yeniden inşa edilmeye çalışılan kadının toplumsal rolüne ilişkin *Mehasin*'in nasıl bir tutum sergilediğini anlamak için, çalışmanın kapsamını oluşturan kısm-i içtimai başlığı altında yer alan yazılardan örneklem alma yoluna gidilmiştir. Bu çalışmada, veriler olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden biri olan yargısal (amaçsal) örnekleme tekniğiyle elde edilen birimlerden alınmıştır. Yargısal örnekleme, araştır-

macının düşünce ve deneyimlerine, yargılarına dayanır ve veri toplanacak birimler buna göre belirlenir, ayrıca araştırmacı için önemli olan evrenin tamamını temsil edecek bir örneklem seçmektir.³⁷ Kısmi-i içtimai bölümündeki toplam 36 yazı içerisinde 8 yazarın kaleme aldığı ve ikisi okuyucu mektubu, biri de hikâye olmak üzere on bir yazı değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın amacına ve belirlenen araştırma sorularıyla ilgili, II. Meşrutiyet döneminde örgütlenmeye başlayan kadın hareketi bağlamında kadının rolüne ilişkin bu yazılar şunlardır: Asaf Muammer'in, 'Musâhebe', Zehra Hanımın 'Musâhebe-i Nisa-iye', 'İzdivâca Dâ'ir', Ahmet Hikmet'in 'Konferans', Hakkı Behiç'in 'Hukûk ve Vezâ'if-i Nisvân', Mehmet Rauf'un, 'Ana Mektebi, Bir İ'tirâf-ı Elim, At Canbazhanesinde', Selahaddin Asım'ın 'Hukûk-ı Nisvân', Hamide Hanımın 'Kadınlığa Dair', A. R. Binti Danyal'ın 'Çok Derin Bir Esef.

4.1.3. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Daha önce belirtilen araştırma sorularını yanıtlamak için *Mehasin* dergisinin Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nden temin edilen 1 Eylül 1324 ve 1325 tarihleri arasındaki orijinal Arap harfli Osmanlıca 12 nüshası, dijital ortama aktarılarak incelenmiştir. Çalışmada önce derginin kimlik bilgileri ve teknik özellikleri gibi genel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra da *Mehasin*'in Osmanlı kadınına biçtiği yeni roller üzerinde yorum yapabilmek ve derginin kadına ilişkin yayın politikasını ortaya koyabilmek ve yazarlarının kadının konumuna ilişkin yaklaşımını göstermek amacıyla, özellikle yazılarında bu konuyla ilgili meseleleri irdeleyen Asaf Muammer, Zehra Hanım, Ahmet Hikmet, Hakkı Behiç, Mehmet Rauf, Selahaddin Asım, Hamide Hanım ve A. R. Binti Danyal'a ait yazılar niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

³⁷ Yener Özen ve Abdulkadir Gül, "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren ve Örneklem Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007, S 15, s. 414.

4.2. Mehasin'in Kimlik Bilgileri ve Teknik Özellikleri

Eylül 1909 ayında yayın hayatına başlayan *Mehasin*'in her sayısında sayfa sayısının değiştiği görülmektedir. İlk sayıdaki başlığın hemen üstünde yer alan bilgilere bakıldığında;

- İmtiyaz sahibi ve müdürü: Asaf Muammer
- Ser muharriri: Mehmet Rauf
- Nüshası: 60 kuruş
- Adres: Galata'da Yenihan 26 numara
- Abone ücreti: İstanbul ve Selanik için abone ücreti; senelik 60 ve altı aylık 30 kuruş, diğer, vilayetler için abone bedeli senelik 70 kuruş ve altı aylık 36 kuruştur (*Mehasin*, Eylül 1324, Numru: 1, s. 7).

Mehmet Rauf, Asaf Muammer, Celal Sahir, Cenap Sahabettin, Faik Ali, Hakkı Behiç, Ahmet Hikmet, Zehra Hanım, Selahaddin Asım, Süleyman Nazif, Tahsin Nihat, A. R. bintiDanyal, Hamide Hanım, İsmet Hakkı, Hüseyin Suat, Fatma Aliye, Cemil Süleyman, Hüseyin Suat, Hüseyin Naim derginin önde gelen yazarlarıdır. Dergide renkli kalın kapak kullanılmıştır ve her kapakta bir kadın resmine yer verilmiştir. Her sayıda ilan ve reklam da almıştır. Dergi, abone olmak isteyen okuyucularından “abone senedi”ni doldurmalarını ve altı aylık ya da yıllık abonelik için posta ücreti olarak belirlenen 2 kuruşu da ilave olarak ödemelerini istemektedir. Bu bilgi derginin ilk üç sayısında değil dördüncü sayısında yer almıştır. İstanbul ve Selanik için abone bedeli; senelik 62 ve altı aylık 32 kuruş; vilayetler için abone bedeli senelik 72 ve altı aylık 38 kuruş olarak belirtilmiştir (Aralık 1324, Numru: 4, s. 116). Sekizinci sayıda Asaf Muammer gazetenin müdürü olarak yer alırken, dokuzuncu sayıdan itibaren imtiyaz sahibi ve müdür olarak Mehmet Rauf ismi yer almıştır (Temmuz 1325, Numru: 8, s. 290; Ağustos 1325, Numru: 9, s.32). Ancak Asaf Muammer dergide yazmaya devam etmiştir. Eylül 1324 tarihinde dergi ilk kez yayımlandığında her ayın başında yayımlanacağı beyan edilmiştir (Eylül 1324, Numru: 1, s. 7). Ancak ikinci sayıdan

itibaren yedinci sayı dâhil olmak üzere her ayın yirmi beşinde yayımlanmıştır (Ekim 1324, Numru: 2, s.41; Mart 1325, Numru: 7, s. 252). Sekizinci sayıdan itibaren on ikinci sayıya kadar her ayın yirmi birinci gününde yayımlanmıştır (Temmuz 1325, Numru: 8, s. 290; Kasım 1325, Numru: 12, s. 437).

Her aboneye ücretsiz olarak Avrupa'nın en meşhur sanatçılarında yaptırılmış, sanat eserlerinden fotoğraflanmış tablolar hediye edileceği bilgisi yer almaktadır. Dergide ilk bin abone arasından yapılacak çekilişte, kazanan numaraya dergi tarafından bir elmasın hediye edileceği bilgisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, her sayıda birtakım kuponların olacağı, bu kuponların belirtilen tarihlerde gönderilmesi halinde ise piyango usulüyle çekiliş yapılarak, açık adresi belirtilen bu okurlara hediyelerinin gönderileceği bilgisi verilmiştir (Eylül 1324, Numru: 1, s. 4). Dergi 12 sayı olmasına karşın, Mart 1325 tarihinde yayımlanan yedinci sayıdan sonra iki ay süreyle yayımlanmadığı ve sekizinci sayısının ise Temmuz 1325 tarihinde basıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi derginin tirajının az olması sebebiyle kupon karşılığında okuyuculara hediyeler verilme yoluna gidildiği görülmektedir. Derginin “Bir İ'tirâf-ı Elim” başlıklı yazısı bu durumu itiraf etme niteliğindedir (sadeleştirilmiş özet):

“Bu nüshalara birer patron koyduk ki bu sayede hanımlarımıza büyük bir hizmette bulunmuş olmak zannında bulunduğumuzdan şu gayretimiz mükâfatsız kalmaz diye düşünüyorduk, çünkü bu patron sayesinde hiç biçki bilmeyen hanımlar bile gayet kolaylıkla istedikleri elbiseyi kendi kendilerine biçip dikebilecekler idi, fakat Mehasin hala satılamıyordu” (Temmuz 1325, Numru: 8, s. 291-292).

Batıcı dergiler arasında yer alan *Mehasin*'in diğer dergilerden ayırt edici özelliği daha önce de vurgulandığı gibi renkli olması ve abonelere renkli dağıtılan resimli ekleri olmasıdır. Bu nedenle dergi sürekli farklı matbaalarda basılmıştır. *Mehasin*'in onuncu sayısındaki “İki Söz” başlıklı yazı da bunu açıklar niteliktedir:

“...geçen nüshamızın renkli ‘ilâveleri için huzurunuzda kızarmış olarak çıkmakta olduğımıza şübhe itmemelidir. Hasene ve san‘ata ‘aşık olduğımızı haykıra haykıra i‘lân ederken bu kadar berbâd resimleri “bir hârika-i nefâset” diye kari’lerimize hediye itmeğe mecbur olmak, matba‘alarımız sayesinde düçâr olduğumuz bedbahtlığın en büyüğüdür.” (Eylül 1325, Numru: 10, s. 364).

4.3. Kendi İfadesiyle Mehasin’in Çıkış Sebebi

Mehasin çıkış nedenini Abdülhak Hamid’in “Bir milletin çağdaşlığı, o milletin kadınlara verdiği değer ölçüsüdür” sözleriyle ifade etmektedir. *Mehasin* yazarlarına göre “Osmanlı, II. Meşrutiyet’in ilanı ile özellikle siyasî anlamda büyük bir başarı kazanmıştır; ancak bu dönemde kadınlara mahsus ve döneme layık bir derginin olmaması hasebiyle söz konusu noksanlık giderilmek istenmektedir. Kadınlara mahsus ilk dergi olmamakla birlikte kadınlara özel çıkarılan bu dergi, onları hakkıyla anlatan kadınlara mahsus resimli ilk Türk dergisi olma özelliğini gösterir. Dünyaca meşhur ve ender bulunan, çok beğenilen ve aynı zamanda kadınların elinden çıkmış ürünler okuyuculara sergilenecektir. Ender bulunan ziynet eşyaları, danteller, işlemler, elmaslar gibi kadınların ilgi duyduğu ürünler gazetede yer alacaktır” (‘İfade-i Mahsusa’, Eylül 1324, Numru: 1, s. 3-4).

4.4. Mehasin’in Batılılaşma Anlayışına Göre Kadın

Dönemin Osmanlı kadınından beklentisi, sosyal hayatta daha etkin olması, kamusal görünürlük anlamında daha aktif olması yönündedir; ancak buradaki tezat kadına inşa edilen yeni rol(ler)in Batı modernleşmesinden ziyade özünde Osmanlı’nın geleneksel yapısını bozmayacak ve kadına ataerkil bir toplumda yaşadığını hatırlatacak verilerin fazla olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Asaf Muammer’in ‘Musâhebe’ başlıklı yazısında bu tezatlık dikkat çekmektedir. Çarşafın Osmanlı kadınının milli kıyafeti olduğuna, bu kıyafetin terk edilmesi halinde kadınların mili edepten, kadınlık nezaketinden ve namuslarını idareden yoksun kalacaklarını ifade eder:

“Çarşaf yırtmak, bir kadının namus ve haysiyetine tecavüz etmek ki bu ne ayıb şey! Bunu gerek diyâneten gerek insâniyetenşime-i güzide ile müte‘allık olan bir Osmanlıya yakıştırmadığımız için... Kadınlar esbâb-ı milliyelerini muhafaza idemezlerse edâb-ı milliyenin neden ibâret olduğunu öğrenemedikleri için düçâr-ı zühûl olurlar” ('Musâhebe', Ekim 1324, Numru: 2, s. 45).

Burada şu hususu belirtmekte fayda var. Dönem itibariyle tesettür sadece dini bir simge değil bir deyişle inanç veya erkeklerin eşlerinden isteği değildir, ayrıca devletin sosyal düzenin korunması amacıyla giyim kuşama getirdiği kurallardır.³⁸ Tesettür, devlet tarafından kadının toplum içinde artan kamusal görünürlüğüne belli bir sınır, çizgisi dâhilinde tutmanın aracı olarak da kullanılmıştır.

Derginin kadın yazarı Zehra Hanım, II. Meşrutiyet döneminin en önemli gelişmesini gazete ve dergilerin çoğalması ve istenilen her konunun yazılması olarak değerlendirebilir. 'Musâhebe-i Nisa'ye' başlıklı yazısında, Osmanlı kadının bu yeni toplumsal rolleri hakkıyla yerine getirebilmesi için önceliğin erkeklerde olduğunu, erkeğin kadına daha anlayışlı ve daha değer verici bir tutum sergilemesini istemektedir (sadeleştirilmiş özet):

“Kadının çocukluk, genç kızlık, annelik, büyük annelik gibi evreleri göz ardı edilmemeli ve kadına içinde bulunduğu evreye göre yaklaşılmalıdır. Zira bu devirlerin birinde makbul olan evsaf diğerine uygun düşmez. Herhangi bir nedenle kadın içinde bulunduğu devrin olgunluğuna erişmeden bir sonraki devreye geçirilecek olur ise kadın da kendisinden bekleneni yani toplumsal beklentiyi layığı ile yerine getiremez. Toplumun fakir sınıfına mensup bir kadın evlendiği zaman; evinin açsısı, hizmetçisi, çamaşırcısı, zevcesi, validesi olmaya mecburdur. Ancak böyle her işe koşan kadınlar hiçbir zaman, toplumun beklediği gibi bir ana, layığı ile bir eş olamayacaktır” (Kasım 1324, Numru: 3, s. 75-76).

³⁸ Yıldırım ve Seyhan, 2015, a.g.m., s. 5.

Yazar, fikir ve düşüncelerini bir dergi aracılığıyla okuyucularına ulaştırma şansı bulmuş, muhtemelen seslendiği kitleye nazaran daha eğitilmiş, daha kültürlü bir aydın kadın profili çizmektedir; ancak bunlara rağmen yazarın, ataerkil toplumun kadına kanıksattığı ve toplumsal bellekte yer edinen kadının geleneksel rolünden sıyrılmadığı görülmektedir. Zehra Hanım'ın ve Asaf Muammer'in modernleşme anlayışını, Aksu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Modernleşme hareketleri bir anlamda bu coğrafya ve tarih kurgularını kendi içinden dönüştürme girişimleridir. Yani, kurgunun kendisini değiştirmeden, o kurgu içerisindeki rolün değiştirilmesine yönelik bir çaba olarak ifade edebiliriz. “Doğu” kurgusuna ilişkin herhangi bir itirazda bulunmadan “doğulu” olmaktan kurtulmaya çalışmak, doğulu toplumları tarihin dışındaki bir İslamiyet tarafından belirlenmiş olarak inşa eden oryantalist kurguyu değiştirmeden bu dinin toplumsal rolünü azaltmak suretiyle tarih sahnesine çıkmayı arzulamak...”³⁹

Ahmet Hikmet'in, hitabet tarzında yazdığı ve kadınlara yönelik ilk konferans özelliği taşıyan yazısında, bu duruma ortam hazırlayan ögenin II. Meşrutiyet'in ilanı olduğu ve kadının varlığının hissedilmediği her yerin karanlığa mahkûm olduğu ifadeleri yer almaktadır. Yazar, kadınlarla doğrudan temas edebilecek olmanın haz ve şaşkınlığını yaşar, bu onura layık olması hasebiyle kendisini oldukça bahtiyar hissetmektedir:

“Hanımlarla musâhebe itmek. Hanımlarla edebi musâhebe itmek, evet vatanımızda daha hiçbir dudak bu hayâl-i perver kelimeleri telaffuza cür'et idememiş...” (‘Konferans’, Aralık 1324, Numru: 4, s. 123).

Ahmet Hikmet, otuz yıllık istibdat döneminden sonra gelen hürriyet ortamında insanların sevinç içinde olduğunu; ama kadınlara

³⁹ Bora Aksu, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, S 15, s.53.

uygulanan istibdadın altı yüz yıldır devam ettiğini şu söz ile belirtir (sadeleştirilmiş özet):

“Herkes bilir ki onların otuz seneden beri değil tam altı yüz senedir ki ellerini zincir-i zulüm bağlamıştır, gözleri esaretle örtünmüş, kapanmıştır” ('Konferans', Aralık 1324, Numru: 4, s. 124).

Ahmet Hikmet, II. Abdulhamid dönemini esaret yılları olarak nitelendirir; ancak söz konusu kadın ve kadının esaretiyse bu suça II. Abdulhamid'in öncesi de ortak olmuştur ve altı yüz senedir bu suç işlenmektedir. Bu suç Osmanlı'yı Batı karşısında zayıf göstermektedir, Osmanlı toplumunda kadınlar daha görünür olmalıdır ki Batı karşısında güç kazanabilsin... (sadeleştirilmiş özet):

“...şarkın bu düşkünlüğü kadınlarının küskünlüğünden ileri geliyordu. Çünkü zevcelerini, ninelerini, hemşirelerini ayakaltına almak isteyen bir kavim pâymâl olur” ('Konferans', Aralık 1324, Numru: 4, s. 124-126).

Derginin yazarlarından Hakkı Behiç de koskoca devletin bir türlü ıslah olamamasını aile saadetine bağlamıştır. Yazar, bu saadetin inşasında erkeğe başat rolü de vermeyi ihmal etmez (sadeleştirilmiş özet):

“Gençliğinde türlü çapkınlıklarla ruhunu kirleten erkek en nihayetinde ailesine istediği zevce modelini tarif etme hakkına haiz iken, genç kızların anne-babalarının isteğine boyun eğmek durumunda kalması, aile içi şiddeti ve huzursuzluğu da beraberinde getirmektedir. Bu ise sadece aile düzenini bozmakla kalmayıp toplum düzenini de bozmakta ve devlet gerilemektedir işte bu nedenledir ki devletin terakkisi, kadının terakkisine bağlıdır” ('Hukûk ve Vezâ'if-i Nisvân', Şubat 1325, Numru: 6, s. 220-222).

Okuyucularına şu soruyu sorar ve sorusunun cevabını da yine kendisi verir: “Neticede kim gâ'ibidiyor? Hepsi... Hatta bütün hey'et-i ictimâ'îye, hatta bütün cem'iyet-i beşeriye” ('Hukûk ve Vezâ'if-i Nisvân', Şubat 1325, Numru: 6, s. 222).

Zehra Hanım da Hakkı Behiç gibi aynı konuyu kaleme aldığı İzdivâca Dâ'ir yazısında vatanın, milletin refahını, istikbalini aile saadetine bağlar (sadeleştirilmiş özet):

“Kadın çocuklarının sıhhati ve terbiyesi ile alakadar olmalı, eşini her manada mutlu edebilmeli, eşinin evde olmaması halinde ev giderlerini hesaplayacak kadar hendese bilgisine haiz olmalıdır. Mutfakta yetenekli, temizliğe önem veren, vatana, millete ihtiyaç duyulan kalifiye evlatlar yetiştirebilen, musikiden anlayan ve dönemin ünlü bestelerini eşine çalıp söyleyebilen bir kadın, herhangi bir bilimde ihtisas sahibi bir kadından daha iyidir.”

Yazar bir konuya daha dikkat çekmektedir. Eşlerin birbirlerine kültür, eğitim hususlarında denk olmaları gerekir, aksi takdirde aile saadeti pek mümkün değildir:

“...izdivacda en mühim mes'ele tetâbuk-ı muhit ve tevâfuk-ı amâldır. Başka dürlüsa'âdet olmaz” (İzdivâca Dâ'ir, Şubat 1324, Numru: 6, s. 229-231).

Mehmet Rauf da derginin dokuzuncu sayısında kaleme aldığı 'Ana Mektebi' başlıklı yazısında toplumun refahını, vatanın birlik ve beraberliğini, II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber açılacak yeni okullarda, ilim irfanla donanacak olan kadına bağlar. Memleketin sefalet içinde olmasının tek nedeni eğitim noksanı kadınlar ve onların eksik anneliğidir (sadeleştirilmiş özet):

“Öyle bir mektep ki orada yeni Osmanlıların terbiye ve irfanca Avrupa kadınlarından hiçbir farkı olmayacak müstakbel valideleri yetiştirebilecektir. Nihayet, öyle bir mektep ki, orada yetişecek kızlar, memleketimizin sefaletinin sebab-i yegânesi olan kadınsızlık, valide-sizlik yarasını nezibe ve pâk, münevver ve müzehher mevcudiyetleriyle tedâvî edecekler...” (Ağustos 1325, Numru: 9, s. 352-354).

Zehra Hanım, Hakkı Behiç ve Mehmet Rauf'un yazılarından şu yargıyı çıkartabiliriz. Kadına biçilen roller, yeniden inşa edilen ataerkil toplumsal düzene hizmet amaçlıdır ki bu hizmetin en önemli

aktörü yine kadındır. Özkiraz ve Arslanel tam da bunu ifade etmişlerdir. Tanzimat ile başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile devam eden bu modernleşme çabasında artık söz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nindir. Kadın özellikle yeniden inşa edilmek istenen aile düzeninde ve nüfus politikalarında araç olarak kullanılmış, bu politikalar II. Meşrutiyet döneminde devletin topluma nüfuz etme ve toplumu yeniden dönüştürme politikasının bir ürünü olmuştur.⁴⁰

Tülay Keskin de *Mehasin*'le aynı yılda çıkan *Demet* dergisi üzerine yaptığı incelemede şu ifadeleri kullanır. Dönem itibariyle kadın toplumdaki tüm sorunların kaynağıdır haliyle kadının geri kalmışlığı hem toplumun hem de ulusun Batı karşısında geri kalmışlığın baş aktörüdür. Kadınların “iyi bir eş, iyi bir anne” olma görevlerini yerine getirebilmeleri için sağlıklı, cehaletten arınmış olmaları ve ilim irfan sahibi olmaları gerekmektedir.⁴¹

Derginin yazarları kadın hareketlerini savunurken, kadının siyasî haklarından ziyade toplumsal kuralların ve yaptırımların kadının yaşam alanını sınırladığı tezini savunmuşlardır. Bunun bir nedeni de ‘Türk Feminizmi’nin Avrupa’dan farklı olarak gelişmiş olmasıdır. Avrupa’nın feminist hareketleri oy hakkı mücadelesi verirken, bu dönemin Türk kadınları siyasî haklarından ziyade daha çok çalışma hayatına atılma, eş, eğitim, evlilik ve boşanma hukukundaki adaletsizliğin mücadelesini vermişlerdir.⁴² Selahaddin Asım da “Hukûk-ı Nisvân” konulu yazısında kadının eşit haklara sahip olmasını bu sınırlar dâhilinde savunmuştur; ancak bir farkla kadının siyasî haklarının olması gerektiğine düşük tonda da olsa vurgu yaparak (sadeleştirilmiş özeti):

⁴⁰ Özkiraz ve Arslanel, 2011, a.g.m. s. 4.

⁴¹ Tülay Keskin, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi DTCE Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2005, C 24, S 37, s. 289.

⁴² Nilüfer Özcan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, C 16, S 2, s.113.

“Medeni kanunlar ve sosyal hayatın erkekler tarafından düzenlenmesi kadınların şiddetli şikâyetlerine ve itirazlarına neden olmuştur. Kadınları kendilerinden farklı sayarak, kadınları birçok hukuktan mahrum etmişlerdir. Miras hakkı, mal-mülk edinme hakkı, siyasî haklar eğitim hakkı bunlardandır. Tüm dünya hukukunda kanunlarında kadının veraset hakkında eksikleri mevcuttur. Babasının vefatından sonra mirasın yarısı nispetinde pay alan kadın, üç beş çocuğu ile eşinden ayrılmak durumunda kaldığında, benimsenen miras hakkı nedeni ile adeta ölüme terk edilmektedir. Çünkü zevç, zevcesine ayrılırken sadece “*sen sana mu’ayin ol*” demektedir. Bir mesleği olmayan kadınlar için bu tavır ölüme terk edilmekten farksızdır. Kadına en büyük haksızlık onları siyasî haklardan mahrum bırakmaktır Feministlerin en esaslı ve en karışık meselelerini bu haklar oluşturur” (Eylül 1325, Numru: 10, s. 373).

Mehmet Rauf “At Canbazhanesinde” adlı hikâyesinde başat rol yine kadındır. At terbiyecisi kadının ve seyircinin sergilemiş olduğu tutum üzerinden II. Abdülhamit dönemine ağır bir eleştiri getirmektedir. Sadece II. Abdulhamid’i eleştirmez ayrıca o dönemin tüm baskılarına sessiz kalan ve bu baskılara sessizlikleriyle onay veren halka da ağır ithamları vardır. Burada yazarın II. Meşrutiyet’in ilanını ve sonrasında toplumun hak ve hukuk arayışını takdir ettiği yargısını da çıkartabiliriz.

“Genç ve güzel bir kız olan at terbiyecisi, elindeki kamçı ile asilliği ile hikâyelere konu olan ata, istediği her hareketi yaptırmaktadır. Nihayet kızın son oyunu kendi ayağını ata yalattı. Seyirciler bu durumu alkışlarla izlerken at bir isyan ile kaçmaya teşebbüs ettiği zaman kamçı daha bir kuvvetle geldiğinden at başını kızın ayakları altına koyar” (Kasım 1324, Numru: 3, s.92).

Derginin dokuzuncu sayısında Hamide Hanım imzası ile kaleme alınan “Kadınlığa Dair” yazıda hükümeti eleştiren ifadeler dikkat çekmektedir (sadeleştirilmiş özeti):

“... Asıl esaslı vazife hükümete, münhasıran hükümete aittir. Hükümet hiç zaman kaybetmeden memleketin her köşesine kadın mektepleri tesis etmelidir. Milletın ve kadınların en büyük ihtiyacı budur. Kadınlarımız hiç olmaz ise okumayı, yazmayı, beşeriyeti, hakkı, hakikati öğrendikten sonra ilerleme hakkımız olur” (Ağustos 1325, Numru: 9, s. 333-334).

Yazar bu yazıda başka bir duruma da dikkat çekmektedir. Sadece İstanbul gibi birkaç büyük şehirde yaşayan kadına ulaşan bu dergilerin asıl amacı, taşradaki kadın olmalıdır. Zira taşradaki kadının hiçbir hakkı yoktur ve ne zaman konuşacak olsa zorla susturulmaktadır. Kadınlar için eğitim olmazsa olmazdır; ancak açılan yeni mekteplerde Fransızca okutulduğu için okuldan alınan, kendi mahallesinde okul olmadığı için okula başka bir mahallede gitmek zorunda kalan kızlara yapılan mahalle baskısı buna engel olmaktadır. Yazısında hükümeti bu konu da yetersiz gördüğünü de ifade eder, Türk kadının ilerlemesi ve Batı'nın kadınına denk olması isteniliyorsa hükümetin acil çözüm bulması gerekmektedir.

Sekizinci sayıya gelindiğinde *Mehasin* için işlerin pek yolunda gitmediği Mehmet Rauf tarafından kaleme alındığı düşünülen “Müdüriyet” imzasıyla yayımlanan yazıdan çıkartılabilir. Oysaki diğer dönem dergilerinden farklıydı. Renkli basılıyordu, çekilişleri vardı, kupon karşılığında hediyeleri vardı. Diğer bir ifadeyle, dergiyi daha cazip kılmak ve okurun ilgisini çekmek için dönemin şartları düşünüldüğünde tirajı artırıcı ilkler gerçekleştirilmişti. Ancak, “Bir İ'tirâf-ı Elim” başlıklı yazıda tüm bu "yeniliklerin" istenilen satış için yeterli olmadığı görülmektedir ve bunun suçlusu da yine kadındır (sadeleştirilmiş özeti):

“Kadınların, kadın mecmualarına olan ilgisizliği *Mehasin* için de geçerlidir. Dergi, satılmadığı için sürekli zarar edilmektedir. Dergi, en fazla dokuz yüz ile bin adet arası satılmıştır. Yedinci sayının yayımlanmasından hemen sonra 31 Mart Vakası'nın da etkisiyle yedinci sayının tirajı dört yüz ile sınırlı kalmıştır. Hâlbuki kadınların

terakkisi için çıkarılan dergiye bilhassa kadınların sahip çıkması gerekmektedir, aksi halde dergi kapatılacaktır. Bundan yedi sekiz yıl önce bu derginin yayın hayatına başlamasına nasıl ki istibdat dönemi mani oldu ise, şimdi de kadınların dergi okuma kültürüne sahip olmaması hasebiyle dergi kapanacaktır; çünkü kâğıt parasını dahi karşılamakta zorlanmaktadır. Kadınların varlığını ispat etmek ve onların haklarını savunmak için çıkarılan gazeteye önce kadının kendisi sahip çıkmalıdır” (Temmuz 1325, Numru: 8, s. 291-293).

Kadın yazar A. R. Binti Danyal ‘Çok Derin Bir Esef’ başlığı altında kaleme aldığı yazıda hem cinslerine ağır ithamlarda bulunur. Kadın dergilerine olan ilgisizliğinin müsebbibi yine kadındır. Nihayetinde kadınların ilgisizliği nedeni ile binlerce güçlkle çıkarılan *Demet* ve *Kadın*’ın kapanmak zorunda kaldığından müteessir olduğunu, bir dergiyi bile okumaktan aciz olan kadınlar, *Mehasin*’e de aynı kaderi yaşatacaklardır ifadesini kullanır (sadeleştirilmiş özeti):

“İşte büyük masraflar, ciddi gayretler ile yayımlanan *Mehasin*, bu kadar güzelliği ile varlığını devam ettirmektedir. Ancak bir gün onun da diğer kadın dergileri gibi yok olacağını düşündükçe ne kadar acı ve keder içinde olduğumu anlamanız için hislerimi yaşıyor olmanız gerekir. Bu medeniyet durumuna bizler ne zaman geleceğiz: biz kadınlar biraz da kendimiz gayret edip çalışmaz isek batı kadınları gibi nasıl medeni olabiliriz! Avrupa kadınlarının bulunduğu medeniyet seviyesine, onların mevkilerine biz acizler, sefiller acaba kaç asır sonra yetişeceğiz” (Eylül 1325, Numru: 12, s. 443) .

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan birçok dergi gibi *Mehasin*’in de akıbeti aynı olmuş ve yayım hayatı kısa sürmüştür. Çünkü Hilmi Ziya Ülken’in de belirttiği gibi o dönemin dergileri uzun soluklu yaşayacak kadar sermayeye ve devamlı okuyucuya sahip ol(a)mamışlardır.⁴³ Bu bağlamda düşünüldüğünde, hedef kitlesi kadın olan bir derginin, haliyle

⁴³ Raci Taşcıoğlu, “Hilmi Ziya Ülken’in Türk İletişim Tarihine Katkıları”, *Atatürk İletişim Dergisi*, 2011, S 1, s.10.

dönemin kadının yaşadığı zorlukları bildiği ihtimali yüksektir; ancak derginin satışlarının düşük olmasının tek suçlusunun bizzat kadın olarak gösterilmesi dikkate değer bir konudur. “Dönemin aydınları, yazarları toplumsal yapıyı ne kadar iyi okuyabilmektedirler?” sorusu akla gelmektedir.

Derginin incelenen metinlerinden, kadının modernleşmesini daha yüzeysel algılayan, kadını geleneksellik ve modernleşme arasında ara da bir yere oturtmak isteyen bir bakış açısının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber siyasal arenada söz sahibi olunca, toplumsal yapıyı ve devleti kendi ideolojisine uygun olacak şekilde dönüştürme çabasına girdi. Kuşkusuz yeniden inşa edilecek olan bu toplumsal yapı ve devlet mekanizması için kadına ihtiyaç elzemdi. İttihat ve Terakki, kadına olan bu ihtiyacı toplumun refahıyla, akabinde vatanın milletin bekasıyla ilişkilendirmiş ve tüm adımlarını da buna uygun olarak atmıştır. Kadına verilen bu ulvi görev için basına büyük bir pay düşmüştür. Yeniden inşa edilecek olan kadının toplumsal rollerini, topluma kabullendirmek ve yaymak basının önceliklerinden biri olmuştur.

Göle'nin de belirttiği gibi aslında normal şartlarda mahrem sayılacak, kadın ve kadının yaşam alanı gazeteler ve dergiler aracılığıyla hem toplumsallık hem de görünürlük kazanmıştır.⁴⁴ Ancak bu toplumsallık ve görünürlük siyasal mekanizmanın çizdiği sınırlar dâhilinde ilerlemiştir. Kadın, kendi hak ve hukuk arayışını, eğitim hakkını, giyim ve kuşam özgürlüğünün mücadelesini verirken asli görevini ve aslında nerede yaşadığını unutmadan hareket etmeli ki “*Batılı; ama bir o kadar da Osmanlı kalabilsin*”.

⁴⁴ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, Metis Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 45.

Dönemin siyasal mekanizmasının çizdiği bu sınırlara rağmen, kadın hareketlerinin ve kadın örgütlenmelerinin sayısının arttığı ve kadın dergiciliğinin büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu dönemin kadın dergileri, II. Meşrutiyetin kadınlara getirdiği hürriyet ortamı üzerine siyasal söylemlerini kurmuş ve yayın politikalarını bu çizgi üzerinden sürdürmüşlerdir. Çalışmanın konusu olan *Mehasin* dergisi de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada incelenen *Mehasin*'de kadının temel haklarından mahrum bırakılması daha çok istibat dönemiyle ilişkilendirilmiş, II. Meşrutiyetin ilanı ise kadının hürriyeti ve yeni toplumsal rolleri için bir milat olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede dergi, dönemi itibarıyla, kadın konusunu Osmanlı'nın geleneksel yapısından uzaklaştırmayacak bir çizgide eğitim, evlilik, boşanma, miras konularıyla ilgili haksızlıklar üzerine yoğunlaştırmıştır. Ayrıca derginin içeriğinde dönemin moda anlayışı ile ilgili bilgilere, kadına rol modeli olacak kadın fotoğrafları yer almaktadır. Yine dönemin modasına uygun ziyaret eşyaları hediye olarak verilmiş, “kadının alımlı, bakımlı ve süslü olması için dergi büyük bir çaba sarf etmiştir”.

Mehasin, daha öncede belirtildiği gibi ilklerle dolu bir dergidir. Dönemin şartları düşünüldüğünde okura çok cazip gelebilecek bir içeriğe sahiptir. Renkli fotoğrafları, resimleri ve tirajı artırma amaçlı okura hediyeleri (promosyonları) vardır; ancak tüm bu artılarına rağmen beklenen ilgiyi görememiştir. Bu sadece *Mehasin*'e has bir durum değildir. *Demet*, *Musavver Kadın*, *Parça Bohçası*, *Kadınlık Hayatı* gibi diğer dönem dergilerinin de yayın hayatları çok kısa olmuştur. Bu nedenle derginin, okurun beklentilerini karşılamada yetersiz olduğu yargısına varmak doğru olmayabilir; dönemin kadınlarının okuryazarlık oranı, ekonomik özgürlüğü gibi şartları da göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır.

Derginin, satır aralarında görülen erkek egemen cinsiyetçi söylem, kadın yazarlar tarafından da kabul görmüştür. Kadın yazarlar, kadının toplumsal konumuna oldukça temkinli yaklaşan, Batı'ya

karşı mesafe hissettiren bir duruş sergilemişlerdir. Ayrıca derginin kadrolu yazarları ile derginin okurları tarafından kaleme alınan yazılar arasında görüş olarak farklı bir bakış açısına rastlanmamıştır. Örneğin gazetenin sahibi ve Eylül adlı romanın da yazarı olan Mehmet Rauf derginin son sayısında *Mehasin*'in kapanmasından sorumlu olarak gördüğü kadın okuyucularını eleştirmiş, derginin aslında okuru olan kadın yazar A. R. Binti Danyal aynı nedenle kaleme aldığı yazısında Mehmet Rauf'a kıyasla hem cinslerine çok daha sert ve ağır ifadeler kullanmıştır.

Derginin kadına yüklediği yeni toplumsal rollere bakıldığında, bu rollerin eskiyi pek de aratmadığı görülmektedir. Tek bir farkla yeni olan “bu kadın” daha eğitilmiş, daha ilim, irfan sahibi olarak vazifelerini yerine getirecektir:

- Kadının, evladı, çocuğu öncelliği olmalıdır. Yetiştirilen iyi bir nesil beraberinde toplumsal refahı ve vatanının milletinin bekasını getirecektir.
- Kadının, eğitim hakkı engellenmemelidir; çünkü o iyi bir eş, iyi bir annedir ve gerektiğinde evin idaresini de yapacaktır. Kadın, eğer boşanmadıysa aldığı eğitimin mesleğini yapmak zorunda değildir, başka bir ifadeyle bu çok da gerekli değildir.
- Kadın eğer boşanmış ise, miras hakkı mutlaka verilmelidir, kendi ayakları üzerinde durabilmek için de bir mesleğe sahip olmalıdır.

Yukarıda ki değerlendirmeler ışığında bakıldığında *Mehasin*'in çizdiği ideal kadın profilinin “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, devrimin başarısı, sosyal devrimler eşliğinde yeni hayatın temel dayanağı olan aile ile olacaktır”⁴⁵ anlayışına uygun olduğu görülmektedir.

⁴⁵ Cemile Burcu Kartal, “II. Meşrutiyet'tin Cumhuriyet'e Mirası: “Makbul Kadınlar”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2008, S 38, s.221.

Ancak şü hususu da belirmekte fayda var. *Mehasin* ve dönemin diğler dergileri her ne kadar Osmanlı'nın geleneksel motiflerini barındırmış olsalar da kadınların kendi hak arayışlarında, toplumsal hayatta daha aktif rol almalarında, taleplerini daha geniş kitlelere duyurmalarında değerli ve bir o kadar da kıymetlidir.

KAYNAKÇA

- AKAGÜNDÜZ Ümit, “II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına”, **KASAUM Yayınları Feminist Eleştiri Dergisi**, Ankara, 2016, S 1, 112 -117.
- AKDENİZ Safiye, “Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Biçimleri”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2008, S 15, 1-32.
- AKSOY A.Şerif, **İttihat ve Terakki**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKSU Bora, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, S 15, 51-66.
- AKŞİN Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, Ankara, 2009.
- AYDIN Hakan, “Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2009, S 22, 147-156.
- BUTTANRI Müzeyyen, “İkdam Gazetesinin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894-1900)”, **Eskişehir Osmaniye Üniuersitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, S 1, 77-97.
- ÇAHA Ömer, **Sivil Kadın**, Vadi Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÇAKIR Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÇİÇEK Atıl Cem, AYDIN Selçuk ve YAĞCI Bülent, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi**, 2015, Cilt 6, Sayı 9, 269- 284.

- ÇULCU Murat, İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e, E Yayınları, İstanbul, 2011.
- FEROZ Ahmad, **1908-1914 İttihad ve Terakki (Jön Türkler)**, Sonder Yayınları, İstanbul, 1971.
- GÖKBAYIR Satılmış, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasî Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, C 3, S 1, 61-96.
- GÖLE Nilüfer, **Modern Mahrem**, Metis Yayınevi, İstanbul, 2000.
- KARTAL Cemile Burcu, “II. Meşrutiyet'tin Cumhuriyet'e Mirası: "Makbul Kadınlar”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2008, S 38, 215-238.
- KARPAT Kemal H., **Türkiye'de Siyasal Sistem Evrimi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.
- KESKİN Tülay, “Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2005, C 24, S 37, 289-312.
- KOCAHANOĞLU Osman Selim, **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.
- KURAN Ahmed Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- MARDİN Şerif, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZCAN DEMİR Nilüfer, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Femenizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, C 16, S 2, 107-115.

ÖZEN Yener ve GÜL Abdulkadir, “Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren ve Örneklem Sorunu”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2007, S 15, 394-422.

ÖZKİRAZ Ahmet ve ASLANEL Nazan M., “II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2011, C 3, S 1, 1-10.

SANCAR Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İletişim, İstanbul, 2014.

TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

TAŞCIOĞLU Raci, “Hilmi Ziya Ülken’in Türk İletişim Tarihine Katkıları”, **Atatürk İletişim Dergisi**, 2011, S 1, 1-12.

YILDIRIM Besim ve SEYHAN Salih, “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden ‘Kadınlık’a Göre Kadın”, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi**, 2015, S 23, 40-65.

ZURCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Dergiler

Asaf Muammer'in, ‘Musâhebe’, **Mehasin**, Ekim 1324, Numru: 2, s. 45.

Zehra Hanım, ‘Musâhebe-i Nisa-iye’, **Mehasin**, Kasım 1324, Numru: 3, s.75-76.

Zehra Hanım, ‘İzdivâca Dâ’ir’, **Mehasin**, Şubat 1324, Numru: 6, s. 229-231.

Ahmet Hikmet, ‘Konferans’, **Mehasin**, Aralık 1324, Numru: 4, s. 123.

Hakkı Behiç, ‘Hukûk ve Vezâ’if-i Nisvân’, **Mehasin**, Şubat 1325, Numru: 6, s. 220-222.

- Mehmet Rauf, 'Ana Mektebi', **Mehasin**, Ağustos 1325, Numru: 9, s. 352-354.
- Mehmet Rauf, 'Bir İ'tirâf-ı Elim', **Mehasin**, Temmuz 1325, Numru: 8 s. 291-293.
- Mehmet Rauf, 'At Canbazhanesinde', **Mehasin**, Kasım 1324, Numru: 3, s. 92.
- Selahaddin Asım, 'Hukûk-ı Nisvân', **Mehasin**, Eylül 1325, Numru: 10, s. 373.
- Hamide Hanım, 'Kadınlığa Dair', **Mehasin**, Ağustos 1325, Numru: 9, s. 333-334.
- A. R. Binti Danyal, 'Çok Derin Bir Esef'. **Mehasin**, Eylül 1325, Numru: 12, s.443.

OSMANLI ERMENİ BASINI TANZİMAT'TAN ERMENİ MİLLETİ NİZAMNAMESİ'NE KADAR (1839-1860)

Halil ÖZŞAVLI*

Giriş

Bu çalışmada 1839 Tanzimat Fermanı'ndan başlayarak 1860'ta hazırlanan Ermeni Milli Anayasası'na kadar olan dönemde Osmanlı Ermeni basını incelenmiştir. Zikredilen tarihler Ermenice basının gerçek anlamda Tanzimat Fermanı'ndan sonra çıkmaya başlaması ve 1860 yılından itibaren hem İstanbul'daki hem de İzmir'deki Ermeni süreli yayınlarında gözle görülür bir artış olması hasebiyle seçilmiştir. Zikredilen tarihlerin seçilmesinin bir başka nedeni ise sadece yirmi yıla tekabül eden bu zaman diliminde Osmanlı toprakları içerisinde otuzdan fazla Ermenice süreli yayının saptanmasıdır. Bu süreli yayınların birçoğuna ait nüshalar elimizde mevcut olduğundan her bir süreli yayın hakkında ayrıntılı ve uzun bilgiler vermeyi tercih ettik. Zira tüm 19. yüzyıl Osmanlı Ermeni basını bu tebliğ çalışmasını misliyle aşmakta başlı başına bir kitap konusu ve kapsamı teşkil etmektedir. Bu konudaki bir çalışmamız da devam etmektedir.

Çalışma yazılırken 19. yüzyılda yayımlanmış Ermenice kaynaklar ile bilhassa gazete ve dergilerin ilk ve son sayfalarında bulunan tanıtıcı bilgilerden faydalanılmıştır. Herhangi bir süreli yayın yazılırken müteaddit nüshalar mümkün mertebe taranmış ve nasıl bir içeriğe sahip olduğu, kendine ne gibi amaçlar edindiği saptanmış ve çalışmamızda belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın alanında ilk olduğu düşünülmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, KİLİS, halil-ozsavli@hotmail.com

I. Tanzimat Fermanı'nın ilanından Önce Ermenice Süreli Yayınlar

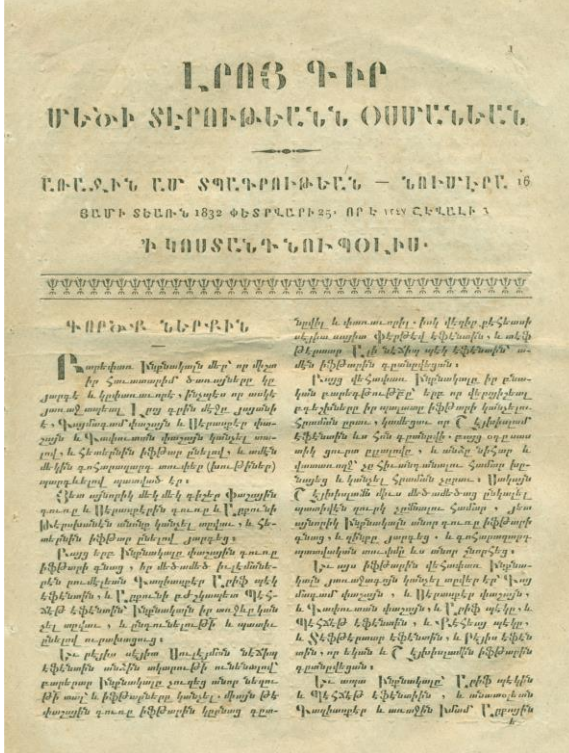

Foto 1: 25 Şubat 1832 tarihli Lro Kir'in 16. sayısının ilk sayfası.

Osmanlı Devleti içerisinde ilk Ermeni süreli yayın dışarıda basılıp İstanbul'a getirilen bir yayındır. 1812 yılında amacı İstanbul'da "halkı kitap ve gazete okumaya teşvik etmek ve okumayı yaygınlaştırmak" olan Arşarunyats Cemiyeti kurulur. Darphane Emiri Hovhannes Çelebi Düzyan himayesinde kurulan cemiyet, bir gazete yayımlamaya karar verir. Ancak halk diliyle yazılacak olan bu gazetenin çeşitli nedenlerden ötürü Venedik'te Mıkhitarist rahiplerin denetiminde yayınlanmasına karar verilir ve 1812 yılında *Tidag Püzantyan* dergisi yayın on beş günde bir olmak üzere yayın hayatına başlar. On beş günlük periyodlarla yayımlanan gazetenin en önemli özelliği halk diliyle hazırlanmış olmasıdır. Yayın kurulu gazetenin sadece

eğitimli kimseler tarafından değil, geniş halk kitlelerince de okunmasını hedeflemektedir. Arşarunyats Cemiyeti'nin henüz beşinci yılında faaliyetlerini sonlandırılmasıyla *Tidag Püzantyan*¹ da yayın hayatına son vermek zorunda kalır.²

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'nin 1832'de Lıro Kir Medzi Derutyan'ın Osmanyen adıyla yayımlanan nüshası ise İstanbul'da çıkmış Ermenice ilk gazete olarak tarihe geçer. İmtiyaz sahibi Aleksandr Plag olan gazetenin müdürü Kalusd Arabyan editörü ise Kevork Krikoryan'dır. Lrokir Takvim-i Vekayi'nin 11. sayısından itibaren yayımlanmaya başlar ve bazı kaynaklara göre 1840 bazı kaynaklara göre ise 1850 yılına kadar düzensiz aralıklarla yayımlanır.³ Lrokir 1846'dan itibaren *Haydarar Lrakir* olarak yayımlanacak ve yayın hayatına 1849'a kadar devam edecektir.⁴

Osmanlı Ermenilerinin ikinci süreli yayını ise 1839 yılından itibaren İzmir'de Protestan misyonerler tarafından yayımlanmaya başlanan *Işdemaran Bidani Kidalyats*⁵ olur. Aylık bir dergi olan *Işdemaran Bidani Kidalyats* 1854 yılına kadar yayın hayatını sürdürür. 16 sayfadan oluşan dergi önce H. Hallock'un, daha sonra ise A. Gaiffiti, en son olarak ise A. Churchill'in matbaasında basılır.⁶

¹ Ermenice “Դիտահ Բրտանյան” Bizans gözlemcisi demek.

² Zakarya Mildanoğlu, **Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000**, Aras Yay., İstanbul, 2014, s., 12; M. A. Babloyan, **Հայ Պարբերական Մամուլը; մատենագիտական Համահավաք Ցուցակ** (Hay Barperagan Mamuli, Madenakidagan Hamahavak Tsut-sag; Ermeni Süreli Yayınları; Bibliyografik Toplu Liste), Erivan, 1986, s., 24

³ Babloyan, a.g.e., s., 25; Haçaduryan, a.g.e., s., 4

⁴ H. Krikoris- V. Kalemkeryan, **Պատմության Հայ Լրագրության Ըսկզբանէ մինչեւ մեր ժամանակը** (Badmutyuan Hay Lrakrutyun; Usgizpen minçev mer jamanagı: Ermenice Ermeni Gazetecilik Tarihi, BaşlangıçTan Günümüze), Mihitaryan Matbaası, Viyana, 1893, s., 60; Babloyan, a.g.e., s., 26.

⁵ Ermenice “Շտեմարան Դիտանի Գիտելյաց” Yararlı bilgiler ambarı demek.

⁶ A. Giragosyan, **Հայ պարբերական Մամուլի Մատենագիտություն 1794-1967** (Hay Barpyrgan Mamuli Madenakidutyuni 1794-1967; Ermeni Süreli Basını Bibliyografyası 1794-1967), Erivan, 1970, s., 416.

II. Tanzimat Fermanı'nın ilanından Sonra Ermenice Süreli Yayınlar

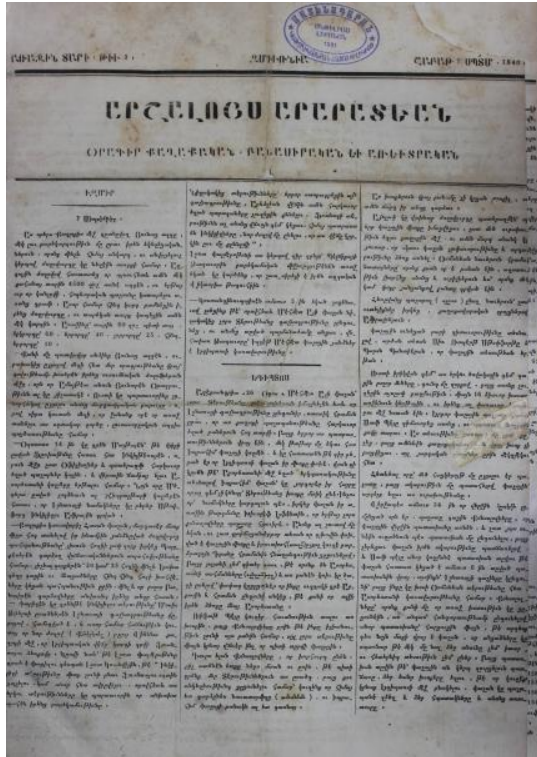

Foto 2: Arşaluy Araradyan, 7 Eylül 1840 tarihli 3. sayısı

19. yüzyılda devletin bir önceki yüzyılda uygulamaya koyduğu askeri reformların yerine artık hukuki ve toplumsal reformlara ağırlık vermeye başlaması ve tüm reformlardan etnik köken ve din ayrımı olmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarının eşit ölçüde istifade edebileceğini duyurması, bu yüzyılda Ermeni basınının da gözle görülür derecede ilerleme kaydetmesine vesile olacaktır.

Tanzimat döneminde her alanda olduğu gibi gazetecilik alanında da gelişmeler yaşanacaktır. İlk özel gazeteler bu devirde kurulur. Aslında hem Ermeni hem de Türk gazeteciliği bu dönemde hızlı bir gelişim evresine girer ve birçok gazete bu dönemde yayımlan-

maya başlanır. Fakat bu evrede Ermeni girişimciler tarafından kurulan gazete sayısının Türklerinkinden fazla olduğunu söylenebilir. Zira Türk gazeteciliği sayı ve içerik bakımından istikrarlı bir ivmeyi ancak 1864-1867 yılları arasında kazanacaktır.⁷

İlk olarak 1840 yılında Osmanlı Devleti sınırları içinde iki Ermenice süreli yayım hayatına başlar. Bunlardan ilki İzmir'de yayımlanan *Arşaluys Araradyan*'dır. Elimizde bulunan gazetenin 1840 tarihli üçüncü nüshasına göre gazete ilk başta 15 günde bir daha sonra ise haftada bir yayımlanacaktır. Fiyatı ise yıllık 120 (peşin) kuruştur. Gazete İzmir'de Devriş Ağa Hanı'ndaki matbaa ile İstanbul'da Vezir Hanı'nda İzmirli Tavit Ağa Savalanyan'ın mağazasından temin edilebilirdi.⁸ 4 sayfadan oluşan Arşaluys Araradyan kısa sürede sadece İzmir'de değil, İstanbul'da da en güçlü gazetelerden biri olur. Öyle ki, gazete henüz sekizinci sayıdan itibaren Erzurum, Edirne, Bursa, Tokat ve diğer yerlere gönderilmeye başlanır.⁹ 1842'den itibaren düzenli olarak gazetede Dâhili Haberler (Nerkin Lurer), Dış Haberler (Ardakin Lurer), Değişik Haberler (Zanazan Lurer) olmak üzere üç bölüm vardır. Bazı sayılarda ise bunlara ek olarak Ticarî Haberler (Arevdragan Lurer) bölümü de olurdu. Sayfalarında daha çok İstanbul ve İzmir'den siyasi haberlere, ticari konulara ve milliyetçi makalelere yer veren gazete 1 Mart 1887'de editörünün ölümü üzerine yayım hayatına son verdi.¹⁰

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2012, s., 227.

⁸ **Արշալույս Արարադյան** (Arşaluys Araradyan: Ermenice Ararat Şafağı), Yıl 1, No: 3, 7 Eylül 1840.

⁹ Arşaluys Araradyan, Yıl 1, No: 8, 10 Kasım 1840.

¹⁰ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s., 47-58.

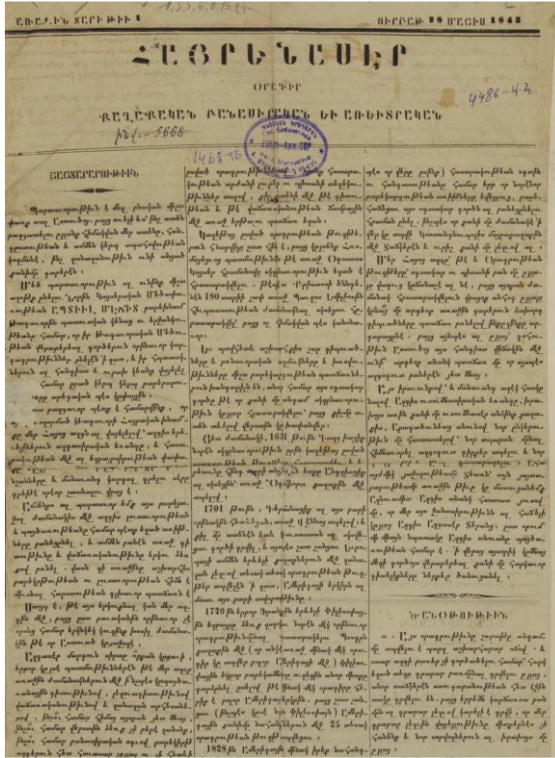

Foto 3: Hayrenaser'in 28 Mayıs 1843 tarihli ilk sayısı.

1840 yılında Osmanlı topraklarında yayım hayatına başlayan diğer gazete ise haftalık politika, ticaret ve eğlence gazetesi olan *Aztarar Püzantyan*'dır. İstanbul'da yayımlanan bu gazetenin sahibi Khaçadur Vosganyan ve baskısını yapan kişi ise Boğos Arabyan'dır. Gazete dördüncü sayıya kadar Ermenice daha sonraki sayıda ise Ermeni harfli Türkçe olarak basılır.¹¹ Aynı tarihlerde altı ayda bir yayımlanan bir eğitim gazetesi olduğundan başka hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız *Mederra* gazetesi matbuat âleminde kısa bir süreliğine de olsa yer alır.¹²

¹¹ Babloyan, a.g.e., s., 25; . Giragosyan, a.g.e., s., 36.

¹² Պատմության Հայկական Տպագրություն; սկզբանաւորութենէն մինչ առ մեզ (Badmutyuan Haygagan Dbarakrutyun Isgizpnavorutenen minç ar meç: Ermeni Matbaacılık Tarihi; başlangıçtan günümüze), Mihitaryan Matbaası, Venedik, 1895, s., 235.

Foto 4: Masis'in 7 Ocak 1853 tarihli ilk sayısı.

1843 yılında yayımlanmaya başlanan diğer bir gazete ise *Hayrenaser*'dir. On beş günde bir yayımlanan bu gazete siyaset, filoloji ve ticaret konularında haberler ve çeşitli makaleler yayımlamaktaydı. 1843'te birkaç eğitim sever Ermeni tarafından kurulan Arakadzun-yants Cemiyeti'nin yayını olan gazete 28 Mayıs 1843'te ilk sayısını çıkarır ancak altı ay sonra kapanır. Gazetenin ilk sayındaki tanıtım yazısında gazetenin haftada bir yayımlanacağı, basit bir dile sahip olacağı, yabancı kelime kullanılmayacağı ancak kullanılmak zorunda kalındığında sayfa altına bu kelimeler ile ilgili olarak açıklamalar yapılacağı bildirilmekte ve içerik açısından ise, siyasi açıdan değeri olan haberlere, ticaret ile ilgili önemli bilgilendirmelere, coğrafi meselelere ve ilginç bilgilere neşeli ve masum bir üslupla yer verileceği, devlet işleri ile polemiklere girmeyeceği ve dini konulardan uzak olacağı

açıklanmaktadır. Bunların yanında önceki nesil Ermenilere ait kitaplardan özetler ile yabancı dillerden çeviriler olacağı Hayrenaser'in ilk sayfasında açıklanmaktadır.¹³ Dört sayfadan oluşan Hayrenaser toplamda 108 sayı çıkacak ve 1846'da yayın hayatına son verecektir. Fiyatı ise yıllık 125 kuruş olacaktır.¹⁴

1846 yılında İstanbul Ermeni Patrikhane'si *Surhantag Gostantunabolso* (İstanbul Postası) adında resmî bir yayın organını hayata geçirir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yayımlanmaya devam eden bu gazetenin ismi zaman içinde *Hayasdan* (Ermenistan), *Masis* (Ağrı Dağı), *Püzantion* (Bizans) ve *Arevelk* (Doğu) olarak değişikliğe uğrayacaktır. Gazete Masis olarak 1853'ten 1907'ye kadar yayımlanacak ve bu dönem gazetenin yayım hayatını sürdürdüğü en uzun dönem olacaktır.¹⁵

Masis'in 7 Ocak 1853 tarihli sayısında gazetenin ayda dört defa Çarşamba günleri çıkacağı, yıllık ücretinin İstanbul için 100, diğer yerler için ise 120 kuruş olacağı, altı aylık ücretinin ise 55-65 kuruş olacağı belirtilmektedir. Gazetenin kurucusu ve müdürü ise Garabed S. Ütücüyan olarak gözükmektedir.¹⁶ Ancak gazete yarım asır gibi çok uzun süre yayımlanmaya devam edeceğinden zaman içinde birçok editörü ve yayım müdürü olacaktır. Bunlardan bazıları aynı zamanda Ermeni edebiyatının tanınmış yazarlarındandır. Kirkor Zohrab, Dikran Arpiaryan, Mikayel Şamdancıyan, Püzant Keçyan, Reteos Berberyan, Hrant Asadur, Zareh Yusufyan, Yenovk Armen, Arpiar Arpiaryan ve Levon Paşalıyan gibi. Zaman içinde gazetenin yayımlanma sıklığı da değişir. İlk başlarda hafta bir çıkan Masis kısa bir süre sonra üç günde bir, daha sonra ise günlük çıkmaya başlar. Daha

¹³ Հայրենասէր (Hayrenaser; Ermenice Yurtsever), 28 Mayıs 1843, Yıl 1, S 1.

¹⁴ Babloyan, a.g.e., s., 25; . Giragosyan, a.g.e., s., 119.

¹⁵ Ardaşes Der Haçaduryan, Հայ Մամուլի Ցուցահանդես 1794-1961 (Hay Mamulı Tsutsahantes 1794-1961: Ermeni Basımı sergisi 1794-1961), Atlas Matbaası, Beyrut, 1961, s., 5.

¹⁶ Մասիս (Masis; Ermenice Kutsal, Ağrı Dağı), 7 Ocak 1853, Yıl 1. S 1, s., 4.

sonra tekrar hafta bir çıkmaya devam eder. Sayfalarında daha çok siyasî, ekonomik ve filoloji konularını ele alır. Kimi zaman ise edebiyat konularına ağırlık verir ve yabancı edebiyatçılardan çeviriler sunar.¹⁷ Henüz ilk sayısından itibaren İstanbul ile birlikte İzmir, Kayseri, Bursa ve Erzurum gibi önemli Osmanlı şehirlerinin yanı sıra Mısır ve Tiflis gibi Osmanlı toprakları dışındaki yerlere de ulaşır.¹⁸

Tanzimat dönemi Ermeni süreli yayınlarının dikkat çekici bir diğer özelliği de bu yayınlarda milliyetçi söylemlerin görülmeye başlanmasıdır. Milliyetçi konuları konu alan dergi ve gazetelerin 1840'tan sonra ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Bu tarihe kadar Ermenice süreli yayınlar daha çok ruhban sınıfı elindeydi ve kadim Ermeni tarihi ile geleneklerine sayfalarında çok az yer veriyordu. Fakat Tanzimat'tan sonraki yıllarda bu Ermenice süreli yayınlar her geçen daha milliyetçi oldu. 1850'lere gelindiğinde milliyetçi söylemleri ile öne çıkan üç tane Ermenice süreli yayın vardı. Bunlardan ilki yukarıda zikrettiğimiz Masis, diğerleri Hüsısapayl (Kuzey yada Kutup Işığı) ve Ardzvi Vaspuragan (Van Kartalı)'dır. Hüsısapayl Moskova'da çıkan bir yayın olduğu için burada değinmeyeceğiz. Masis'e ise zaten yukarıda biraz değinmiştik. Ancak Masis'in editörü Garabed Ütücüyan'ın amaçlarından birinin de Ermeni kültüründe eski ile yeniyi yani geçmiş ve şimdiyi birleştirerek Ermeni bilincini güçlendirmek olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁹

Osmanlı topraklarındaki Ermenice süreli yayınlar içerisinde milliyetçi söylemler açısından en dikkati çeken 1855'ten 1863'e kadar yayım hayatına devam eden Arzvi Vaspuragan'dır. Ardzvi Vaspuragan ilk olarak İstanbul'da Patrik Hırimyan (1820-1907) tarafından yayınlanmaya başladı. Patrik Hırimyan Van'da doğmuş ve eğitiminin büyük bir kısmını burada amcasından almıştı. Karısının ve kızının

¹⁷ Babloyan, a.g.e., s. 27; . Giragosyan, a.g.e., s., 134.; Haçaduryan, a.g.e., s., 5.

¹⁸ **Masis**, 7 Ocak 1853, Yıl 1. S 1, s., 4.

¹⁹ Louise Nalbandian, **Armenian Revolutionary Movement: The Development Of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century**, University of California Press 1963, s., 52-54.

erken ölümünden sonra rahiplik sürecine giren Hirimyan patriklik seviyesine yükselerek 1869-1873 yılları arasında Osmanlı Ermenilerinin Patriği oldu. 1878 Berlin Antlaşması akabinde gerçekleşen barış görüşmelerine Ermeniler adına katıldı ve Ermeniler için özerklik talep etti. Daha sonra ise Ermenilerin en yüksek ruhanî makamı olan kateğigosluga yükselerek 1893-1907 yılları arasında Eçmiadzin'de kateğigosluk yaptı.²⁰

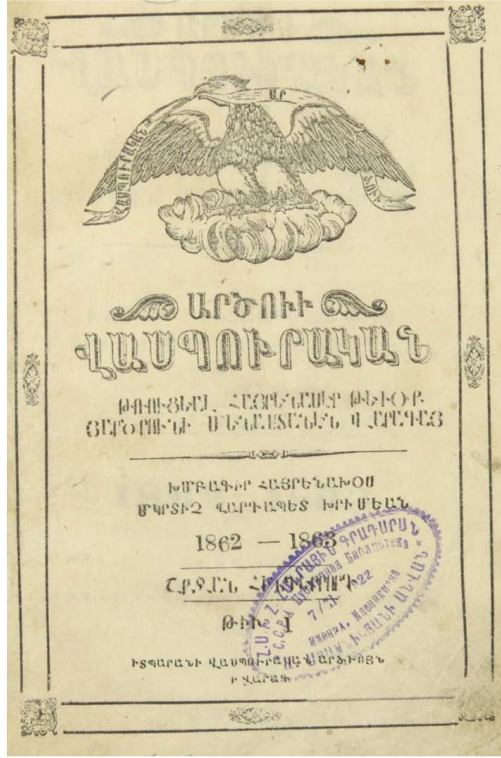

Foto 5: Arzvi Vaspuragan'ın 1861-1863 yıllarına ait 1. sayısı

Ermeni bilincinin sağlamlaştırılmada eğitimin ve süreli yayınların öneminin farkında olan Hirimyan 1858'den itibaren İstanbul'dan Van'a taşındı ve burada bulunan Varak manastırında Arzvi Vaspu-

²⁰ Nalbandian, a.g.e., s., 53.

ragan'ı basıp yayımlamaya başladı böylece Ardzvi Vaspuragan Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'da yayımlanmaya başlanan ilk Ermenice gazete olma unvanını aldı. Hirimyan aynı dönem Muş'taki St. Garabed manastırının da başrahibi oldu. Burada 1863'ten itibaren Ardzvi Darono²¹ (Muş Kartalı) isimli iki hafta bir yayımlanan gazeteyi çıkarmaya başladı.²²

Arzvi Vaspuragan'ın işlediği konulara baktığımızda Ermenilerin doğuda Kürt ve Türk Beyler tarafından baskılara maruz bırakıldıklarını ve devletin bunları görmezden geldiği iddiasında bulunur. Öte yandan milliyetçi yazılar yayınlarak Ermenileri örgütlenmeye ve direnmeye çağırır. Şüphesiz altında imzası olmasa da Hirimyan'ın bu yazıların yazılmasında payı büyüktür. Örneğin Arzvi Vaspuragan'ın 1862-1863 yılına ait 1. sayısında "Başlayalım İşimize Tekrar Başlayalım" isimli bir makalede şu ifadeler mevcuttur;

"... Neyi bekliyoruz, neyi ümit ediyoruz. Neden geüşıyoruz, biz insan evladı değil miyiz? Haydi kalkın başlayalım işimize tekrar başlayalım. Ne bakıyorsunuz? Savaş bitmedi. Irmak kurumaz köylü kardeşim, geç işinin başına, uzanıp beklemek büyük ahmaklıktır. Eski, yeni, düşman hep aynıdır. Hayatta oldukları müddetçe savaşıyorlar.... Tanrı'dır yenmeye yenilmeye karar veren. Kalkın başlayın işinize tekrar başlayın... Ağlamayın kardeşler! Gözünüze yazık. Bırakın ağlasın eski kafalar, karanlık gözler. O ağlayanlar ki hep öldüler... Bundan sonra savaş var. Duyuyor musunuz, batıdan, kuzeyden, her yerden gelen korkutucu sesleri. Korkmayın! Onlar bize cesaret versin. Ağlamayı bırakalım, savaşalım. Bize doğru geliyorlar. Biz tavuk değiliz. Bizler insanız ve insan evladınız. Ermeni ve Ermeni mirasıyız. Cesaret yeniliğin, zafer yeniliğin!"

²¹ Muş'un Ermenice ismi Daron'dur.

²² Babloyan, a.g.e., s. 33. Ayrıca bk. H. Rapayel Garabedian, **Լիակատար Ցուցակ Հայերէն Լրագիրներու 1794-1927** (Liagadar Tsutsag Hayeren Lırakirneru 1794-1921; Ermenice Ermenice Gazeteler Tam Liste 1794-1921), Mihitaryan Matbası, Vededik, 1924, s. 11.

Makaledeki milliyetçi söylem şu kafiyeli sözlerle zirveye ulaşıyor;

İnç vor unink anenk Azkin zoh (Her neye sahipsek millet için edelim kurban)

Azkn El havıdyan meznits mna koh (Milletdir sonsuza kadar rahat olacağımız yer²³)

Aynı sayıdaki “Ölmüş Kalplere Can Veren Yalnızca Milli Tarihtir” başlıklı başka bir makalede de benzer milliyetçi söylem ve Ermenilere yönelik birleşme ve örgütlenme çağrısı vardır.²⁴ Kısa bir süre sonra Patrik Hırimyan’ın çabaları neticesini verecek ve Doğu Anadolu’da Ermeni milliyetçi örgütleri kurulmaya başlanacaktır. 1890’lı yıllara gelindiğinde ise bu örgütler çeşitli isyan hareketlerine girişeceklerdir.²⁵

İstanbul ve İzmir dışında yayımlanmaya başlanan bir diğer gazete de 1847’de Bahçecik’te yayımlanan Panper Bardizagyan (Bardizag

²³ **Արձուի Վասպուրախան** (Arzvi Vaspuragan: Ermenice Van Kartalı), Van, 1862-1863, S 1, s., 9-19.

²⁴ Aynı yer, s. 20-24.

²⁵ Bu derneklerden ilki 1860 yılında kurulan “Hayırsever Cemiyeti” idi. Hayırsever cemiyeti, Kilikya’yı yüceltme amacını gütmekteydi. Bu cemiyeti “Fedakârlar Cemiyeti” takip etti. 7 Mayıs 1866 tarihinde İstanbul’da Ermeni ileri gelenleri Serobe Aznavur, Srapion Hekimyan, Serobe Tagvoryan, Ekeşyan, Mikael Alişan, Matevos Mamuryan ve Arutünyan “Ser” adında bir mason cemiyeti organize ettiler. Bunların dışında 1870 yılında “Okul Sevenler” cemiyeti, 1876 yılında “Araratlı” cemiyeti, 1879 yılında “Doğu” ve “Kilikya” Cemiyetleri, 1880 yılında Erzurum’da “Silahlılar Cemiyeti” daha sonra “Kadınlar Cemiyeti” ve 1881 yılında “Anavatan Savunucuları” cemiyeti, Van’da 1881 yılında en ünlü gizli cemiyetlerden biri olan “ Kurtuluş için Birlik Cemiyeti” ve 1882 yılında da “Kara Haç Cemiyeti” gibi birçok cemiyet kuruldu. Araratlı, Okul Sevenler ve Doğu cemiyetleri daha sonra “Ermeni Birlik Cemiyeti” adı altında birleştiler. Bütün bu Ermeni cemiyetlerinin kuruluş amaçlarının temelinde Ermeni toplumdaki birlik ve beraberliği sağlamak, Ermenilerin haklarını korumak gibi sebepler olduğu gibi Kara Haç Cemiyeti ve buna benzer diğer gizli cemiyetlerin amaçları arasında gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi sebepler de mevcuttu. Bu örgütler ve Ermeni milliyetçiliğinin doğuşu için bk. Halil Özşavlı, “Ulusal Ermeni Hareketlerinin doğuşu Taşnak- İttihat ve Terakki İttifakı”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S 41, Ankara, 2012, s. 141-190.

Habercisi)'dir. Halk dilinde yayımlanan gazetenin editörü Hovhannes Mgrıyan'dır. Gazete iki sayfadan oluşmakta ve hafta bir yayımlanmaktadır.²⁶

Bu yıllarda hem İstanbul'da hem de İzmir'de yeni Ermenice süreli yayınları ardı ardına çıkmaya devam ediyor. 1846-1852 yılları arasında Hayasdan (Ermenistan) gazetesi yayımlanır. İlk sayısı 1 Temmuz 1846'da yayımlanan gazete Hovhannes Çamurcuyan editörlüğündedir. Gazete Ermeni Mili Meclisi'nin yayın organı niteliğindedir ve Protestanların yayın organı Avadeper (Müjdeci) ile ciddi rekabet halindedir. Siyasi konulara pek girmeyen gazete daha çok dini ve milli konular ile yöresel haberler ve Ermeni Patrikhanesi'nin yaptığı yeni düzenlemeleri okuyucularına taşır. Aynı tarihlerde Protestanlar Ermenilere yakınlaşmaya başlayınca Çamurcuyan onlara karşı Hayasdan ile mücadele eder hatta sırf bu amaçla Hayasdan'nın altı ayda bir "*Hayasdan Dini Ek*"i çıkmaya başlar. Haftada bir yayımlana gazetenin fiyatı yıllık 100 kuruştur.²⁷

²⁶ Babloyan, a.g.e., s., 26.

²⁷ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s., 93-95.

Foto 6: 4 Ocak 1876 tarihli Avedaper'in ilk sayısı

Avedaper (Müjdecî) ise 1855 yılında yine İstanbul'da çıkmaya başlayan bir süreli yayındır. Aslında Avedaper, Amerikan Protestan misyonerler tarafından 1839 yılında İzmir'de yayımlanmaya başlanan *Işdemaran Bidani Kidalyats*'un devamıdır. 1865'e kadar *Avadaper yev Işdemaran Bidani Kidalyats*'un ismiyle çıkar. Bu tarihten sonra yalnız *Avadaper* ismini kullanır. Dolayısıyla *Avedaper*'i de yayımlayanlar Protestan misyonerlerdir. *Işdemaran Bidani Kidalyats* 1854'te İstanbul'a taşınır ve akabindeki yıl yani 1855'ten itibaren *Avadaper* olarak yayım hayatına başlar.

Avedaper ilk sayısını 3 Ocak 1855'te yayımlar. Gazetenin basıldığı matbaa Churchill matbaasıdır. Daha sonraki yıllarda Aramyan ve Boyacıyan matbaalarında basılır. İlk yılından 1861'e kadar iki haftada bir çıkan gazete bu tarihten sonra ayda bir defa, iki sayfa olarak

1864'ten sonra ise dört sayfa olarak yayımlanır. 1877'den itibaren haftada bir çıkmaya başlar. 1872'den itibaren ayda bir olmak üzere iki sayfası Ermenice, iki sayfası da Ermeni harfli Türkçe olan *Avedaper Duğayuts Hamar* (Avedaper Çocuklar İçin) adlı bir ek yayımlamaya başlar.²⁸ Elimizde bulunan 1 Ocak 1911 tarihli bir nüshaya göre ise *Avedaper Duğayuts Hamar* ismi yerine *Avedaper Duğayuts Pajin* (Avedaper Çocuk Bölümü) ismi kullanılmıştır. Bu isim 1911 yılı içerisinde çıkan diğer on bir sayıda da kullanılmıştır. Bu da bize *Avedaper Duğayuts Hamar* isminin 1907-1911 tarihleri arasındaki bir tarihte *Avedaper Duğayuts Pajin* olarak değiştiğini gösteriyor.²⁹

Avedaper'in içeriği başından sonuna kadar aynı doğrultuda devam edecektir. Avedaper Protestan misyonerlerin bir yayın organı olarak, Ermeni milletinin sorunlarına sayfalarında yer vermek yerine Protestanlığı yüceltmek ve yaymak için çaba sarf edecektir. Temel hedefi bu olduğu için her zaman, önceliğini dinî-dogmatik konulara verecek ve dinî açıdan tartışabilir veya itiraz edilebilir makaleleri ise çok nadir olarak sayfalarında yayınlayacaktır. Bazen de tabiat ve coğrafya konulardaki makaleler de başka gazetelerden alınıp çeviri olarak Avedaper'in sayfalarında okuyucuyla buluşacaktır. Ermenice kaynaklar Avedaper'i, dili Ermenice olmasına rağmen milli olmakla, Ermeni milletinin ne geçmişi ne de bugünü, ne sevinci ne de mutluluğu ile ilgilenmekle suçluyor. Henüz 1893 gibi erken bir tarihte yayımlanan kitaplarında H. Krikoris ve V. Kalemkeryan, Avedaper'in elli yıl boyunca ne yazdıysa yazsın hissiz ve duygudan yoksun bir şekilde yazdığını ifade ediyorlar.³⁰

²⁸ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s., 150; Babloyan, a.g.e., s.,28.

²⁹ Ավետաբեր Տղայոց Բաժին (Avedaper Duğayuts Pajin; Ermenice Aveaper Çocuk Bölümü), 1 Ocak 1911, S 1.

³⁰ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 51.

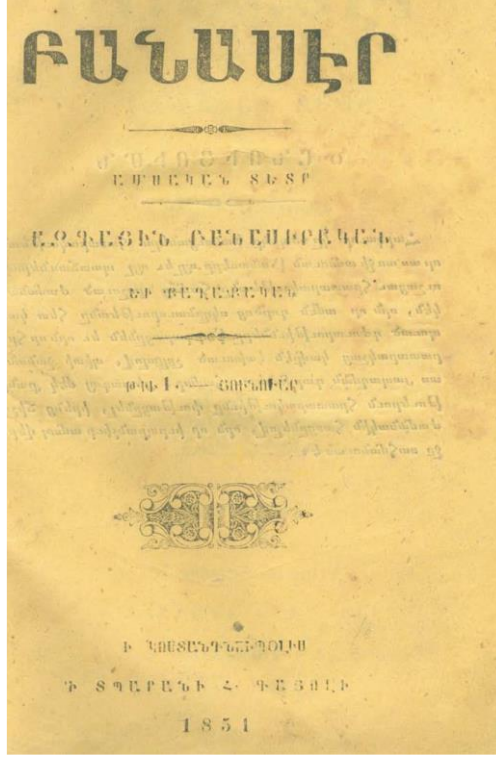

Foto 7: Ocak 1851 tarihli Panaser'in ilk sayısı

Purasdan Surp Sahagyan (Surp Sahagyan Cennet Bahçesi), Panaser (Filolog) ve Noyyan Ağavni (Nuh Güvercini) aynı dönem İstanbul'da Avedaper ve Masis'den önce çıkmış yayınlardır. Fakat Avedaper ve Masis kadar uzun ömürlü olmamışlardır. Aynı tarihlerde İzmir'de çıkan yayım ise Arpi Araradyan (Ağrı Dağı Güneşi)'dir. 1851-1853 yılları arasında varlık gösteren Purasdan, Surp Sahagyan Koleji öğrencileri tarafından çıkartılan aylık bir gazetedir. Baskı ise Hovhannes Mühendisyan tarafından yapılır. Surp Sahagyan Koleji 1844 yılında Samatya'da Ermeni hayırseverler tarafından kurulmuş bir okuldur. Bu okulun öğrencileri 1851'den itibaren Purasdan Surp Sahagyan isminde ayda bir yayımlanacak olan dergi yayımlaya başlarlar. Derginin ilk sayısında derginin ahlak, filoloji, ekonomi ve eğitim ile ilgili dört temel bölümü olacağı, bu bölümlerde değerli bilgiler,

başka dillerden çeviri makaleler ile modern ve klasik Ermenice nutukların bulunacağı bildirilmektedir. Bunların yanında ilginç bilgilere ve ahlakî mütalaalar ile öykülere de yer verileceği ve daha birçok farklı konunun derginin sayfalarında kendisine yer bulacağı anlatılmaktadır.³¹ İlk sayısı yirmi üç diğer sayıları on altı sayfa olan derginin yıllık ücreti (peşin) 20 kuruş iken dergiyi her ay ayrı ayrı almak isteyenler sayı başına 2 kuruş ödeyeceklerdir.³²

Panaser (Filolog) 1851 yılında yayım hayatına başlayan aylık bir süreli yayındır. Dergi 1851 yılının Ocak ayından başlayarak yıl boyunca on iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayımlanacak ancak 1852 yılına gelindiğinde artık çıkmayacaktır. Dolayısıyla ilk yıl sadece on iki sayı çıkacak ve derginin basımı duracaktır. 1859 yılında dergi aynı isimle Ocak ayında bir sayı daha çıkacak ancak bunun da devamı gelmeyecek ve dergi yayım hayatına son verecektir. *Panaser*'in ilk sayısının son sayfasında "Panaser'in Gayesi" diye bir bölüm vardır. Burada *Panaser*'in amacı şöyle açıklanıyor: "...*Panaser* milli, filolojik ve siyasî konularda yayın yapar. Ermeni milleti içindir, ruhunda Ermeni milletinin ilerlemesi vardır, bunun için çaba sarf eder. Filoloji açısından Ermeni dilini öğretmeyi, öğretirken eğlendirmeyi amaçlar. Siyasî bakımdan içerisinde asil tarihimizin çağdaş ürünlerini barındırır."³³

Panaser'in yıllık abonelik ücreti 60 kuruş (peşin)'dur. Abonelik için isim yazdırmak isteyenler Pera'da Teke'nin yukarısında H. Kayol'un matbaasında ve Mercan'da kitap satan dükkânlarda bu işi yapabilirler. Derginin ilk sayısı 64 sayfa, diğer sayıları ise 48-54 sayfa arasında değişmektedir. Dergisinin kurucusu M. H. Hisaryan, baskı ve yayın sorumlusu ise H. Kayol'dur.³⁴

Noyyan Ağavni (Nuh Güvercini) 1852-1853 döneminde yayımlanmış haftalık filoloji ve ekonomi dergisidir. Krikor Margosyan ve Sa-

³¹ **Բարասանն Սուրբ Սահակաւն** (Purasdan Surp Sahagayn; Ermenice Surp Sahagayan Cennet Bahçesi), 1851, Yıl I, S 1, s. 6-7.

³² Aynı yer, s. 8.

³³ **Բանասէր** (*Panaser*; Ermenice Filolog), Ocak 1851, S 1, s. 63.

³⁴ Aynı yer.

hag Abroyan ilk olarak 20 Aralık 1851'de Noyyan Ağavni adında haftalık bir gazete çıkaracaklarını ilan ederler. Sonraki yıl yani 1852'de 28 Şubat'ta Noyyan Ağavni'nin ilk sayısı yayımlanır. Elimizde 1852 ve 1853 yıllarına ait birçok sayı vardır. İlk sayfada gazetenin haftalık, siyasi, milli, ekonomi ve filoloji ile alakalı olduğu yazar. Gazetenin, Dahili Haberler, Harici Haberler, Milli ve Karışık Haberler olmak üzere dört bölümü vardır. Ara sıra milli edebiyat ve arkeoloji ile ilgili makaleler de Noyyan Ağavni'nin sayfalarında görülür.³⁵ Gazetenin yıllık abonelik ücreti 120 kuruştur. Başlangıçta Hovhannes Mühendisyan'ın matbaasında basılan gazete 1852'den sonra kendi özgün matbaasına sahip olur. Bir süre sonra Arabyan matbaasında basıma devam edilir. Gazetenin son sayısı 8 Ağustos 1853'de çıkacaktır.³⁶

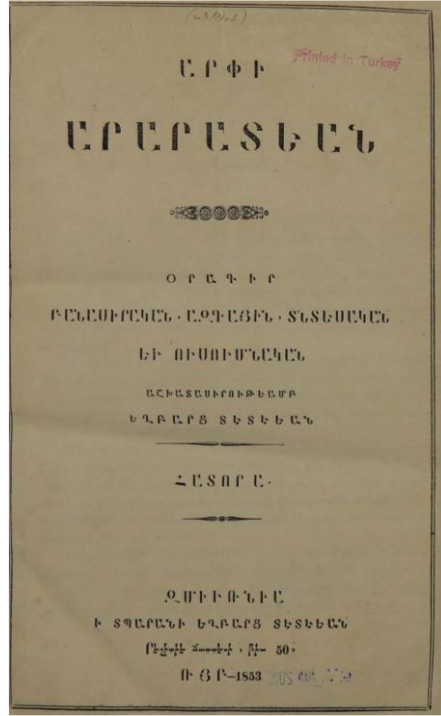

Foto 8: Arpi Araradyan Temmuz 1853 tarihli ilk sayısı

³⁵ Նոյյան Աղավնի (Noyyan Ağavni; Ermenice Nuh Güvercini), 2 Ekim 1852, Yıl 1, S 31 ve muhtelif diğer nüshalar.

³⁶ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s., 138; Babloyan, a.g.e., s. 28.

Arpi Araradyan 1853-1856 tarihleri arasında İzmir'de yayımlanmış aylık filoloji, ekonomi ve felsefe dergisidir. Derginin yönetimini Garabed ve Harutyun Dedeyan kardeşler birlikte yürütmektedir. Baskı ise yine Dedeyan kardeşler tarafından yapılmaktadır. İlk sayı 1 Temmuz 1853'te İzmirli okuyucularla buluşur. Baskısı çok kaliteli olmayan derginin fiyatı 55 kuruştur. Derginin iki kısım vardır. Birinci kısım o günlerde yayımlanan benze dergiler gibi eğitim, coğrafya, ekonomi ve bilim ile alakalı çeşitli makalelerden çevirilerin olduğu bölümdür. Daha geniş olan ikinci kısımda ise Shakespere ve Moliere'den çeviriler ile Osmanlı Tarihi ve Binbir Gece Masalları'nın peyder pey yayımlandığı bölümdür. Dergi ilk ve ikinci yıl herhangi bir değişiklik yapmadan ve kesintiye uğramadan düzenli şekilde çıkar. Üçüncü yıl ise 7. sayıya kadar ulaşır. 1856 yılının Ocak ayında çıkan bu sayı derginin son sayısı olur.³⁷ Derginin Şubat 1854 tarihli 8. sayısında ve "Gelibolu Ermenilerinin Tarihi" ile alakalı olan makale burada zikredilmesi gereken önemli çalışmalarındadır.³⁸

Bu dönemde hem İzmir'de hem de İstanbul'da bir ya da iki yıllığına çıkan daha birçok dergi ve gazete vardır. Bunlardan Tutag Haygazyan (Ermeni Papağanı) İzmir'de 1854-1855 yılları arasında, Indani İmasdaser (Aile Filozofu) İstanbul'da 1854-1855 yılları arasında, Asdğig Arevelyan İstanbul'da 1855-1856 yılları arasında ve Yergaser (Çalışkan) 1855 yılında İzmir'de çıkan aylık dergilerdir. Tutag Haygazyan, Yergaser ve Asdğig Arevelyan daha çok filoloji, eğitim, ekonomi ve doğa konularında yazılar ve makaleler yayımlarken Indani İmasdaser kadınların eğitim için hazırlanmış olması bakımından dikkat çekiyor.³⁹

³⁷ **Արփի Արարադյան** (Arpi Araradyan; Ermenice Ağrı Dağı Güneşi), Temmuz 1853, Yıl 1, S 1, s. 1. Ayrıca bk. Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 142; Babloyan, a.g.e., s. 28.

³⁸ **Arpi Araradyan**, Şubat 1854, S 8, s. 106-108.

³⁹ Karekin Levonyan, **Հայոց Պարբերական Մամուլը Լիակատար Ցուցակ 1794-1934** (Hayots Barperagan Mamuli Liadagar Tsutsag 1794-1934; Ermenice Ermeni süreli Yayınları Tam Liste 1794-1934), Melkonyan Fonu Yay., Erivan, 1934, s. 7-9; Babloyan, a.g.e., s. 28; Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 142-146.

Benzer şekilde kısa süreli yayın hayatı olan Zvarcakhos (Nükte-dan) ve Ceride-i Ticaret (Ticaret Gazetesi) bu dönemde yayımlanmış ancak içerikleri bakımından diğerlerinden farklı olan süreli yayınlardır. Adından da anlaşılacağı üzere Zvarcakhos bir mizah gazetesidir. 1855-1856 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmaya başlar. Gazetenin yayını Zvarcakhos Ungerutyun (Nüktedan Derneği)'a aittir. Baskısı ise Arabyan matbaasında yapılır. Ermeni harfli Türkçe olarak yayımlanan bölümleri vardır, 4 sayfadır.⁴⁰ Cerdi-i Ticaret ise 1857-1858 yıllarında yine İstanbul'da yayımlanmış on beş günlük ticaret gazetesidir. Gazetenin amacı "...ticaret dünyasında cehaletten ötürü meydana gelen zorlukları yok etmektir...". Yıllık fiyatı 150 kuruş olan gazetenin ve baskısının yapıldığı matbaanın sahibi de Rupen Kürkçüyan'dır.⁴¹

Foto 9: 16 Eylül 1856 tarihli Meḡu'nun ilk sayısı

⁴⁰ Levonyan, a.g.e., s. 9; Babloyan, a.g.e., s. 29; Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 160-161.

⁴¹ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 165-16; Babloyan, a.g.e., s. 29.

Meĝu (Arı) bu dönem yayın hayatına başlayan ancak nispeten daha uzun ömürlü olan filoloji, ahlak (felsefe), edebiyat, ekonomi, ticaret ve eğlenceli bilgiler gazetesidir. Gazete Harutyun K. Sıvacıyan tarafından İstanbul'da kurulur ve ilk sayısını da 15 Eylül 1856 tarihinde yayımlar. Gazetenin ilk sayısının en başında bulunan dört sayfalık "Giriş ve Tanıtım" yazısında gazetenin amacı anlatılır. İlgili giriş yazısına göre gazetenin amacı halka bilimin tükenmez faydalarını anlatmak ve ondan yoksun olmanın zararlarını göstermek, gerçek bir vatansever gibi ve yalakalık yapmadan halkın bilimin eksikliklerini fark etmelerini sağlamak, eğitim ve bilimde ilerlememenin ve onlardan istifade edememenin başlıca nedenlerinden birinin de onlara yanlış yollarla ulaşmaya çalışmak olduğunu anlatmak ve bunlara ulaşmanın doğru yollarını göstermek ve Ermenilerin durumuna uygun düşen usul ve kaidelerin hangilerinin olduğunu halka göstermek olarak belirtilmiştir.⁴²

Gazete yukarıda açıkladığımız içerikle 31 Eylül 1858'e kadar yayımlanmaya devam eder. Üçüncü yılında, yani 1859'un Ocak ayından itibaren değişmeye başlayan gazete önce dört büyük sayfa halinde ve on günde bir çıkmaya başlar. Gazetenin son sayfası Ermeni milletinin o dönemki sorunlarıyla alakalı makalelere ve bazen de çok etkili ve ince karikatürlere ayrılır. Bunların yanında "Azkayin Vicagı (Milletin Durumu)" adlı bölümde Ermeni cemaatinin sorunlarını gündeme getirmeye çalıştı. Kimi zaman Masis gibi çağdaşı diğer Ermeni süreli yayınlarındaki önemli yazıları neşreder.⁴³ H. Sıvacıyan döneminde M. Nalbantyan'ın ekonomi ve sosyal konular hakkındaki görüşlerine geniş yer ayırır; eserlerini, söyleşilerini yayımlar. K. Odyan'ın mizahî eserlerine yer verir. Ermeni dili ve edebiyatının sorunlarını konu alan pek makale yayımlar. Gazete Baronyan döneminde mizahi edebiyatın hazinesi olur. Te Vor (Değilse), Abdagik (Tokatçık), Asge Ange (Bundan Şundan) başlıklarıyla yayımlanan özdeyişlerin ve siyasi kroniklerin yanı sıra Avrupa diplomasisinin Ermeni

⁴² **Մեղու** (Meĝu; Ermenice Arı), 15 Eylül 1856, Yıl 1, S 1.

⁴³ **Մեղու**, 1862 yılı ve sonraki yıllara ait sayılar.

sorunu konusundaki ikiyüzlü politikaları ve oyunları gibi pek çok konu hakkında makaleler yayımlanır. Baronyan'ın Alafranga, Barahantes (Balo), Bari Tas (Dans Dersi) adlı Ermeni harfli Türkçe eserlerine yer verir.⁴⁴

İçeriği gibi gazetenin editörü ve yayım sıklığı da zaman içinde birkaç defa değişir. Başlangıçtan 1859'a kadar iki haftada bir yayımlanan gazete 1859'dan 1862'nin sonlarına kadar her ayın 10'unda, 20'sinde ve sonunda olmak üzere on günde bir⁴⁵, 8 Ocak 1863 tarihli ilk sayıdan itibaren ise haftada bir yayımlanır.⁴⁶ Gazetenin editörleri ise şöyledir; Harutyun Sivacıyan (1856-1862), Hovhannes Hovyan (1863), Apraham Muradyan (1863), tekrar Hovhannes Sivacıyan (1870-1872) ve son olarak Hahop Baronyan (1872-1874). Gazete önce Arabyan kardeşlerin matbaasında R. Kürkcüyan, Aslanyan, H. Mühendisyan, Hamazkayin ve son olarak Bedros Cizveciyan matbaasında basılır.⁴⁷ Gazetenin yıllık aboneliği ilk çıktığı yıllar 80 kuruşken 1864'e gelindiğinde bu fiyat 120 kuruş olmuştur. Gazeteye abone olmak için veya satın almak için başvurulacak yerler ise ilk dönemlerde gazetenin arka kapağında şöyle sıralanmıştır; Kürkcü Han'da Arabyan matbaasında, Çinili Han'da Masis muhabirinin çalışma ofisinde, kitap satıcıları Baron (Bey) Markaryan ve Baron Bağdasaryan'ın dükkânlarında. Son dönemlerde ise gazetenin ilk sayfasında gazetenin İstanbul'da Büyük-Yeni Han'daki ofisinde, İzmir'de Baron Avedis Hocayan'ın dükkânında, Trabzon'da Baron Haçadur Elmasyan'ın bürosunda, Tekirdağ'da Baron Harutyun Camcıyan'ın dükkânında ve İzmit'te Baron Hacı Hagop Nazaryan'ın dükkânında.⁴⁸

⁴⁴ Mildanoğlu, a.g.e., s. 33.

⁴⁵ **Meğü**, 10 Ocak 1896, S 1, s.1.

⁴⁶ **Meğü**, 8 Ocak 1853, S 1, s. 1.

⁴⁷ Babloyan, a.g.e., s. 29.

⁴⁸ **Meğü**, 1856 ve 1864 yılına ait çeşitli sayılar.

1857 yılında yayımlanmaya başlayan Musayk Masyats (Masis'in/Ağrı Dağı'nın İlham Perisi) ilk Ermenice tiyatro dergisidir. Bağışlarla bir tiyatro kurmak için çok çalışan ve sonunda bunu başaran genç yaştaki A. H. Çizmeciyan bu başarıdan aldığı umut ve ilhamla bir tiyatro dergisi de yayımlamaya karar verir. Hafta bir yayımlanan bu dergi ilk sayısını 7 Eylül 1857'de yayımlar. Derginin ve kendisinin amacını şöyle açıklar; “*Torkom*⁴⁹’un öz çocuklarının kalplerine tiyatro sevgisi aşılamak”. Derginin içeriğine bakıldığından başka dillerden çevrilmiş tiyatro oyunları, tiyatro hakkında bilgiler olduğu görülür. Ancak tiyatro gibi özel ve uzmanlık gerektiren bir konu hakkında yayımlandığı için uzun ömürlü olamayacağına şüphe yoktu. Nitekim 1858’de yayım hayatına son verecektir.⁵⁰ 1863’te Tsayn Ingerasiragan (Sevgi Sesi) adıyla 1866 yılına kadar iki haftada bir olmak üzere tekrar yayımlanır. Derginin 1857-1858 yıllarındaki ilk dönemde yazı işleri müdürü A. H. Çizmeciyan (Armenag Hayguni)’dir. Dergi önce Arevelyan matbaasında daha sonra ise R. Kürkçüyan’ın matbaasında basılır.⁵¹

⁴⁹ Torkom’un Çocukları’ndan kasıt Ermeni milletidir. Dinî- Geleneksel Ermeni yorumlarına göre Ermenilerin kökeni Nuh Peygamberin oğlu Yasef’e dayanmaktadır. Yasef’in çocuğu Gomer, bunun da çocuğu Thiras, bunun da çocuğu Torkom, bunun da çocuğu Hayk’dır. Babil kralı Bel mabudluk iddiasıyla bütün beşeriyete egemenliğini ilan etti. Yasef’in oğullarından Hayk onu ilah olarak tanımaya razı olmadı ve ona itaat etmedi. Bunun üzerine Bel Hayk’a kızdı ve onu memleketinden kovdu. Hayk da oğlu Aramanyak ve diğer 300’e varan aile efradı, hayvanları, hizmetçileri ve mallarıyla birlikte Ararat (Ağrı dağı) mıntıkasına çekildi. Bir müddet sonra burasını torunu Aramanyak’ın oğlu Gatmas’a bıraktı ve kendisi Erivan’ın kuzeyindeki Elagöz dağına çekildi. Buraya Haykistan veya Ermenistan denildi. Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz: Michael Chamichian, **History of Armenia**, Ermeniceden İngilizceye çev., Johannes Avdall, vol. I, Calcutta, 1827, s. 1-4; S. M. Gregory, **The Land of Ararat**, Twelve Discourse on Armenia, Her History and Her Church, Chiswick Press, London, 1920, s. 7.

⁵⁰ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s., 166; Levonyan, a.g.e., s. 10.

⁵¹ Babloyan, a.g.e., s. 29-30.

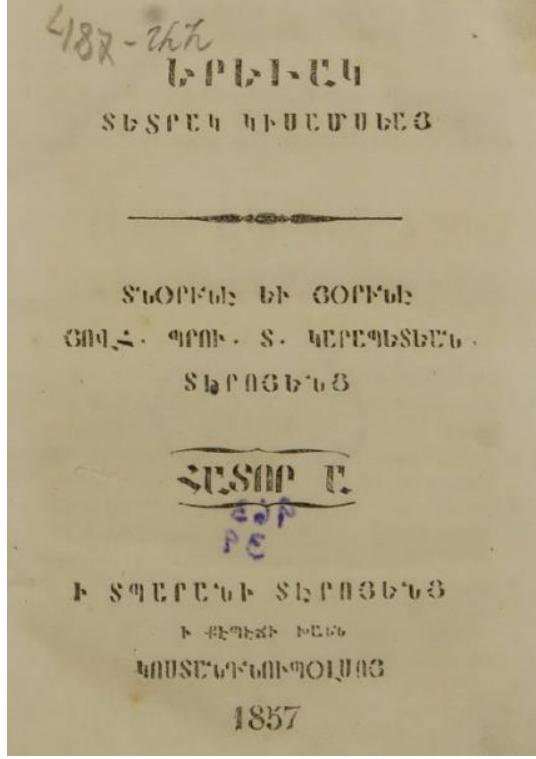

Foto 10: 1 Ocak 1857 tarihli Yerevag'ın ilk sayısı

Yerevag (*Satürn*) önce 1857-1862 daha sonra ise 1864-1866 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmış din, pedagoji ve filoloji dergisidir. 1862'e kadar on beş günde bir yayımlanır. Daha önce Hayasdan dergisini yayımlayan Hovhannes Çamurcuyan (Deroyents)'ın derginin hem sahibi hem de editörüdür. Hayasdan dergisini yayımlamayı durduran Çamurcuyan 1855 yılının Temmuz ayında *Zohal* adında Ermeni harfli Türkçe olan dini içerikli bir dergi yayımlamaya başlar. Haftada bir yayımlanan bu gazete bir buçuk yıl boyunca kesintisiz olarak yayımlanır. Çamurcuyan, gazetenin dili için neden Türkçeyi seçtiği sorusunu "... o güne kadar dili Türkçe olan dini içerikli bir Ermeni gazetesi olmaması ve Ermenilerin neredeyse tamamının Türkçe bilmelerinden ötürü böyle bir tercihte bulundum böylece büyük bir abone sayısına ulaşmayı hedefledim..." sözleriyle cevaplıyor. Ancak ya yüksek miktardaki

abone hedefine ulaşamadığı için ya da kendisinin Yerevag'ın ilk sayısında ifade ettiği gibi abonelerden gazetenin dilinin Ermenice olması yönünde yoğun bir talep olduğu için Ermenice bir dergi çıkarmaya karar verir.⁵² Adı Yerevag olan bu dergi ilk sayısını 1 Ocak 1857'de yayımlar. Yeravag başlangıçtan 1860'ın sonuna kadar yayımlanır. 1861'in başlarında altı ay ara verdikten sonra aynı yıl Temmuz ayından itibaren bir yıl daha çıkar. 1862 yılının Temmuz ayında yayımı durur. Bu ikinci dinlenmeden sonra Yerevag 1864'te tekrar yayımlanmaya başlar ve ilk sayısı 1 Ocak 1864'te okuyucuyla buluşur. Fakat bu defa on beş günde bir değil sekiz günde bir çıkar.⁵³ 1862 yılının ilk sayısından itibaren Yerevag'ın arka kapak sayfasına "Tanıtıcı Bilgiler" in eklendiğini görüyoruz. Bu bilgilere göre Yeravag on beş günde bir her ayın 1'i ve 16'sında yayımlanır. Dergiye abone olmak için İstanbul'da Aşır Efendi Hanı, No:8'deki Deroyets (Çamurcuyan) matbaasına başvurulmalıdır. Dergiye reklam kabul edilir ve bir satırı 40 paradır.⁵⁴ 1864 yılının ilk sayısından itibaren Yerevag'ın hacmi de değişir. Daha önce 34 sayfa olan dergi 1862'den sonra 8 sayfadır ve her sayının ilk sayfasında küçük bir bölümde, Yerevag'ın her ayın 1'i, 8'i ve 16'sında olmak üzere ayda üç defa yayımlandığı, abonelik ücretinin 40 frank olduğu yazılıdır. Adresi yine Aşır Efendi Hanı, no:8'dir.⁵⁵

Yerevag'ın hikâyesi kadar içeriği de ilginçtir. İlginçtir çünkü diğerlerinden farklıdır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi dergi dil, filoloji ve din konularında yazılar, makaleler ve çeviriler yayımlar. Ancak derginin en çok üzerinde durduğu konu dindir veya dini konulardır. Bir başka deyişle derginin dini tarafı daha ağır basar. Millet in çimentosunun sadece din olduğunu idda eder. Kimi zaman Ermeni Anayasası'nı hedef alır, hakların özgürlük mücadelesine karşı çıkar.⁵⁶ Dini konularda oldukça bilgili olan Çamurcuyan kendini tamamen

⁵² **Երևակ** (Yerevag; Ermenice Satürn) 1 Ocak 1857, Yıl 1, S 1, s. 1-5'teki Editör Hovhannes Çamurcuyan'ın yazısı.

⁵³ **Yerevag**, 1 Ocak 1864, Yıl 1, S 1.

⁵⁴ **Yerevag**, 1 Ocak 1862, S 1.

⁵⁵ **Yerevag**, 1 Ocak 1864, Yıl 1, S 1 ve diğer sayılar.

⁵⁶ Mildanoğlu, a.g.e., s. 34.

dini bilgilere adanmış biriydi. Ömrünü dini konulardaki makaleleri tercüme etmekle geçirdiği için yayınladığı süreli yayınlarda neredeyse tamamen dini oldu. Yerevag'da okuyucu ile buluşan makalelerin büyük bir bölümü başka dillerden tercüme edilmiş makalelerdi. Çamurcuyan küçük yaştaki çocuklara dahi uygun dini görüşlere sahip olduğu için hem diğer Ermeni gazetelerinden hem de Ermeni kilisesinden gelen saldırılara maruz kalır. O da bunlara uygun cevaplar yayınlamaktan geri durmaz. Bu yüzden tek taraflı ve sıkıcı içeriğe sahip olan Yerevag'a Çamurcuyan'dan başka katkı sağlayan olmaz.⁵⁷

1839 Tanzimat Fermanı'nı müteakip devam eden reform çalışmaları bünyesinde 1847 yılında padişahın fermanıyla patrikhane bünyesinde biri 14 kişiden oluşan ve dini meselelerle ilgilenecek olan diğeri ise 20 kişiden oluşan ve "millet" işlerini düzenleyen iki meclis kurulmuştu. Ermeni "milleti"nin işleri 1847-1860 arasında bu şekilde idare edilecekti. 1856 Islahat Fermanı, 1856 Paris Antlaşması'ndaki esaslar çerçevesinde azınlıklara 1839 Tanzimat Fermanı'nda verilen haklara ilaveten yeni haklar vermiş devlet memuriyet ve makamlarında yükselmelerine olanak sağlamıştı. 1857-1860 yılları arasında Islahat Fermanı hükümleri çerçevesinde yapılan çalışmalar neticesinde *Ermeni Milleti Nizamnamesi* hazırlandı. Bu nizamname ile Ermenilere yeni haklar veriliyordu.

Tüm bu iyileştirmeler Ermenilerin sosyal ve kültürel hayatlarında gözle görülür gelişmelere sebep oldu. Ancak bu gelişmelerin fazla yaşandığı alan Ermeni milletinin eğitim faaliyetleri oldu. Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren maddi olarak iyi durumda olan birçok Ermeni ailenin oğlu eğitimini sürdürmek için Avrupa'ya gitti. Eğitimini tamamlayıp 1850'lilerde geri dönmeye başlayan genç Ermeni aydınlar başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde ve Avrupa'da eğitimle ilgili dernekler kurdular. Bu derneklerden biri de 1849'da Paris'te kurulan Ararat Ingeretyun (Ararat Ce-

⁵⁷ Krikoris-Kalemkeryan, a.g.e., s. 162-163.

miyeti)'dur. Ararat Cemiyeti'ne göre Ermeni milletinin içinde olduğu kötü durumun neden, cahillik ve Ermeni milleti ancak eğitim ile refah ve mutluluğa kavuşacaktı. Yine bu cemiyete göre dört duvardan oluşan bir bina eğitim için yeterli değildi. Gerçek ve kaliteli eğitim için iyi öğretmenler yetiştirmeli, bunun için de sosyal ve kültürel dernekler kurulmalı, kitaplar ve süreli yayınlar yayımlanmalı ve tercümanlar, editörler ve yazarlar yetiştirilmeliydi.⁵⁸

Ararat Cemiyeti'nin sürdürdüğü bilinçlendirme çalışmaları kısa sürede etkisini gösterdi ve İstanbul'da birçok Ermeni okulları açılmaya başlandı. Böylece Ermeni aydınlanması en hızlı evresine girmiş oldu. 1847 yılında İstanbul'da 24 Ermeni İlkokulu vardı. 1859'da ise İstanbul'daki Ermeni okullarının sayısı 42'ye yükselmiştir ki bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 5.531'di.⁵⁹

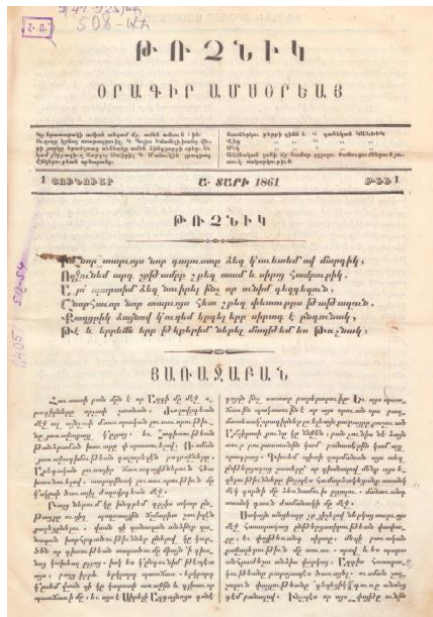

Foto 11: 1 Ocak 1861 tarihli Trnçig'in ilk sayısı

⁵⁸ Vartan Artinian, The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839-1863, Istanbul, Tarihsiz, s. 63-64.

⁵⁹ Artinian, a.g.e., s. 66.

Dolayısıyla 1860'lı yıllar Ermeni cemaati için politik ve sosyal açıdan bir geçiş dönemi oldu. Ermeni Milleti Nizamnamesi ile birlikte kurulacak olan, İstanbul ve eyaletlerden seçilen 140 üyeden oluşan Genel Meclis⁶⁰ Ermeniler için yeni bir iyimserlik ve özgürlük dönemi oldu. Bu dönemde kimisi bir iki yıl gibi kısa süreli olsa da birçok yeni süreli yayın art arda yayımlanmaya başladı. 1860-1862 yılları arasında yayımlanan Arevelyan Tar (Doğu Çağı) mizahi içerikli bir dergidir. On beş günde bir yayımlanır, yazı işleri müdürü Krikor Değirmenciyan'dır ve R. H. Kürkçüyan'ın matbaasında basımı yapılır. Derginin ilk sayısındaki tanıtım yazısına göre dergi zaman zaman Ermeni cemaati için faydalı gördüğü bilgileri yayımlamayı ve gerektiğinde dışarıdan gelen haksız saldırılara karşı milleti korumayı, yalancıları ve iki yüzlüleri ortaya çıkarmayı kendine amaç edinmişti. Kimi zaman övgüye değer Ermeni ırkının doğası üzerinde konuşmak, Hz. İsa'dan aldığı dininin azizliğini ve doğruluğunu vaaz etmek istiyordu.⁶¹

İlk iki sayıda olmamasına karşın derginin üçüncü sayısından itibaren ilk sayfada üst sol köşede küçük bir bilgi kutucuğu bulunmaya başlıyor. Buradaki bilgilere göre Arevelyan Tar ayda iki defa ayın 15'inde ve sonunda yayımlanır. Arevelyan Tar'a abonelik altı ay için

⁶⁰ Ermeni cemaati için bir anlamda anayasa olan bu nizamnamede İstanbul ve diğer eyaletlerden seçilen üyelerden oluşan 140 kişilik bir Genel Meclis kurulması ve öngörülüyor ve bu meclisin toplanma zamanları belirleniyordu. Buna göre, Genel Meclis, İstanbul ve Kudüs Patriklerini ve 20 kişilik Laik ve 14 kişilik Ruhanî meclisi seçecekti. Patrik Osmanlı tebaasından olmalıydı. Patrik Babiâli ile "millet" arasındaki iletişimi sağlamakla görevliydi ve Genel Meclise karşı sorumluydu. Dinî Meclis dogma, dinî eğitim ve rahiplerin atama ve onaylama işlerinden, Sivil Meclis ise eğitim, hastane, "millet" malları, bütçe, adalet ve benzeri işlerden sorumluydu. Her iki meclis de tüm kontrolü elinde tutan Genel Meclis'e bağlıydı. Diğer bölgelerdeki yönetim de İstanbul gibi meclislerle yürütülecek ve bu meclisler İstanbul'a bağlı olacaktı. Bölge meclisleri birer metropoliti başkan olarak seçecek ve bu seçimi Patrik ve Babiâli onaylayacaktı. bk. Murat Bebiroğlu, **Tanzimattan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri**, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003, s.75-109; Artinian, a.g.e., s. 75-93; Bozkurt, a.g.e., s. 181-182.

⁶¹ **Արեւելեան Դար** (Arevelyan Tar; Ermenice Doğu Çağı/Yüzyılı), 15 Temmuz 1860, Yıl I, S I, s. 1.

40 kuruştur. Abone olmak istemeyip tek tek almak isteyenler için fiyatı 4 kuruştur. Dergiye abone olmak isteyenler İstanbul Mercan'da B. H. Markaryan'ın kitap dükkânında veya Kızlar Ağası Hanı, üst kat, no:5'te editörün çalışma ofisinde isimlerini yazdırabilirlerdi.⁶²

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere 1860'lı yıllarda Ermeni cemaatinin gündeminde olan en önemli şey Ermeni Anayasası ve bu anayasa ile kurulacak olan meclislerdi. Bundan ötürü bu dönemde hem İstanbul'da hem de İzmir'de yayımlanmaya başlayan Ermenice süreli yayınların en çok üzerinde durduğu konu buydu. İstanbul'da 1860-1864 yılları arasında Ser, (Sevgi), 1861 yılında Arevag (Güneş), 1861-1862 yılları arasında Vart (Gül) ve 1861-1862 yılları arasında da Trnçig (Minik Kuş) yayımlanmış kısa süreli yayımlardır. Ser on beş günlük eğitim dergisidir. 1861-1862 yılları arasında otuz iki sayı boyunca sekiz günde bir yayımlanır. 1863'te Mderia Joğuvurtagan (Halk Dostu) adıyla üç günde bir yayımlanır. 1864'te siyaset, eğitim, güzel sanatlar, hitabet ve şiir konularında çalışmalar yayımlayan on günlük bir dergiye dönüşür. Önce Kürkçüyan daha sonra Arevelyan matbaasında basılan derginin editörleri ilk başlarda Andon Cevahirciyan daha sonra ise Boğos Barnasyan olur.⁶³ Taşbaskı sistemi ile basılan Arevag hakkında çok bilgi sahibi olduğumuz dergilerden biridir. 1861'de yayımlanan derginin editörü ve müdürü Dikran Manugyan'dır.⁶⁴ Vart 1861-1862 yılları arasında Mesrobyan Derneği tarafından yayımlanan bir dergidir. Önce ayda bir daha sonra on beş günde bir yayımlanır. Editörlüğünü önce Tomas B. Beryants daha sonra ise Sarkis Parseğyan yapar. Sekiz sayfa hacimli derginin baskısı önce R. H. Kürkçüyan daha sonra Hovhannes Mühendisyan matbaasında yapılır.⁶⁵

İlk sayısını 1 Ocak 1861'de yayımlayan Trnçig yıl boyunca ayda bir defa yayımlanır. 1862'de 13. sayıdan itibaren her ayın 8'inde ve

⁶² **Arevelyan Tar**, 13 Ağustos 1860, Yıl 1, S 3, s. 1.

⁶³ Babloyan, a.g.e., s. 31.

⁶⁴ Levonyan, a.g.e., s. 12; Giragosyan, a.g.e., s. 218.

⁶⁵ Giragosyan, a.g.e., s. 447, Babloyan, a.g.e., s. 32, Levonyan, a.g.e., s. 13.

22'sinde olmak üzere ayda ilk defa yayımlanmaya başlar. İlk sayıdaki tanıtım yazısına bakılırsa Trnçig'in ilk amacı insanlığın ve Ermeni halkının refah durumu üzerinde konuşmak olacak. İkinci amaç ise ön yargılara karşı durmak ve bilhassa Kutsal Kitap (İncil)'daki kural ve kaideleri sınırlayan ön yargıları silmek, üçüncü amaç ise çocuklara onlar için faydalı olan öğütleri ve bilgileri açık ve basit bir yolla vermek. Dergi genç okuyucuları kendisine çekmek için son sayfalara bil-meceler, şarkılar ve şiirler koyar. Bunların yanında Trnçig edebiyat konularında çeviri yazılar, coğrafya, sağlık konularında da çeşitli makaleler yayımlar. Güzel Ermenicenin konuşulması için okuyucuları teşvik eder. Sekiz sayfadan oluşan derginin yazı işleri müdürü ilk etapta Krikor Balyan daha sonra ise Rahip Vrtanes olur ve R. Kürkçüyan'ın matbaasında basılır. Derginin her sayısında ilk sayfada en üstteki bilgilere göre Trnçig'in on iki sayının fiyatı 40 kuruş, altı sayısının fiyatı 25 ve tek sayının fiyatı da 4 kuruştur. Dergiye abone olmak isteyenlerin başvurması gereken adres beşinci sayıya kadar "...*İmameli Hanı, ikinci kat, müzik dükkânına Cuma günleri başvurması...*" olarak belirtirken, altıncı sayıdan itibaren bu adres R. H. Kürkçüyan'ın Fincancılar'daki matbaası veya Ortaköy'deki Berber Harko B. Manug'un Muhabirler Derneği kahvehanesi olarak değiştirilmiştir.⁶⁶

⁶⁶ **Թռչիկ** (Trnçig; Ermenice Minik Kuş/Kuşuk), 1 Ocak 1861, Yıl 1, S 1 ve 1 Haziran 1861, Yıl 1, S 6 ve diğer muhtelif sayılar.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar (Ermenice)

Արշալոյս Արարատեան (Arşaluys Araradyan: Ermenice Ararat Şa-
fağı),

Yıl 1, No: 3, 7 Eylül 1840.

Հայրենասէր (Hayrenaser; Ermenice Yurtsever), 2

8 Mayıs 1843, Yıl 1, S 1.

Մասիս (Masis; Ermenice Kutsal, Ağı Dağı),

7 Ocak 1853, Yıl, 1. S 1.

7 Ocak 1853, Yıl, 1. S 1.

Արծուի Վասպուրական (Arzvi Vaspuragan: Ermenice Van Kartalı),
1862-1863, S 1.

Աւետարէր Տղայոց Բաժին (Avedaper Dıǵayuts Pajin; Ermenice Ave-
aper Çocuk Bölümü),

1 Ocak 1911, S 1.

Բուրաստան Սուրբ Սահակեան (Purasdan Surp Sahagayn; Erme-
nice Surp Sahagyan Cennet Bahçesi),

1851, yıl 1, S 1.

Բանասէր (Panaser; Ermenice Filolog)

Ocak 1851, S 1.

Նոյեան Աղանի (Noyyan Ağavni; Ermenice Nuh Güvercini)

2 Ekim 1852, Yıl 1, S 31.

Արփի Արարատեան (Arpi Araradyan; Ermenice Ağı Dağı Güneşi)

Temmuz 1853, Yıl 1, S 1.

Şubat 1854, Yıl 1, S 8.

Մեղու (Meğu; Ermenice Arı)

15 Eylül 1856, Yıl 1, S 1.

1862 yılı ve sonraki yıllara ait sayılar.

10 Ocak 1896, S 1.

8 Ocak 1853, S 1.

1856 ve 1864 yılına ait çeşitli sayılar.

Երևակ (Yerevag; Ermenice Satürn)

1 Ocak 1857, yıl, 1, S 1.

1 Ocak 1864, Yıl 1, S 1.

1 Ocak 1862, S 1.

1 Ocak 1864, Yıl 1, S 1 ve diğer sayılar.

Արևելեան Դար (Arevelyan Tar; Ermenice Doğu Çağı/Yüzyılı),

15 Temmuz 1860, Yıl 1, S 1.

13 Ağustos 1860, Yıl 1, S 3.

Kitaplar

Artinian Vartan, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839-1863*, İstanbul, Tarihsiz.

Babloyan M. A., **Հայ Պարբերական Մամուլը; մատենագիտական Համահավաք Ցուցակ** (Hay Barperagan Mamuli, Madenakıdagan Hamahavak Tsutsag; Ermeni Süreli Yayınları; Bibliyografik Toplu Liste), Erivan, 1986.

Bebiroğlu Murat, **Tanzimattan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri**, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003.

Chamichian Michael, **History of Armenia**, Ermeniceden İngilizceye çev. Johannes Avdall, vol. I, Calcutta, 1827.

- Garabedian H. Rapayel, **Լիակատար Ցուցակ Հայերէն Լրագիրներու 1794-1927** (Liagadar Tsutsag Hayeren Lırakirneru 1794-1921; Ermenice Ermenice Gazeteler Tam Liste 1794-1921), Mihitaryan Matbaası, Venedik, 1924.
- Giragosyan A., **Հայ պարբերական Մամուլի Մատենագիտություն 1794-1967** (Hay Barpyragan Mamuli Madenakidutyumı 1794-1967; Ermeni Süreli Basını Bibliyografyası 1794-1967), Erivan, 1970.
- Gregory S. M., **The Land of Ararat**, Twelve Dicourse on Armenia, Her History and Her Church, Chiswick Press, London, 1920.
- Haçaduryan Ardaşes Der, **Հայ Մամուլի Ցուցահանդես 1794-1961** (Hay Mamuli Tsutsahantes 1794-1961: Ermeni Basını sergisi 1794-1961), Atlas Matbaası, Beyrut, 1961.
- Krikoris H. - Kalemkeryan V., **Պատմութիւն Հայ Լրագրութեան Ընկզբանէ մինջեւ մեր ժամանակը** (Badmutyun Hay Lrakrutyun; Usgizpen minçev mer jamanagi: Ermenice Ermeni Gazetecilik Tarihi, BaşlangıçTan Günümüze), Mihitaryan Matbaası, Viyana, 1893.
- Levonyan Karekin, **Հայոց Պարբերական Մամուլը Լիակատար Ցուցակ 1794-1934** (Hayots Barperagan Mamuli Liadagar Tsutsag 1794-1934; Ermenice Ermeni süreli Yayınları Tam Liste 1794-1934), Melkonyan Fonu Yay., Erivan, 1934.
- Mildanoğlu Zakarya, **Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000**, Aras Yay., İstanbul, 2014.
- Nalbandian Louise , **Armenian Revolutionary Movement: The Development Of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century**, University of California Press 1963.

Պատմութիւն Հայկական Տպագրութիւ; սկզբանաւորութենէն մինչ առ մեզ (Badmutyun Haygagan Dbarakrutyun Isgizpnavorutenen minç ar meç: Ermeni Matbaacılık Tarihi; başlangıçtan günümüze), Mihitaryan Matbaası, Venedik, 1895.

Tanpınar Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2012.

Makaleler

Özşavlı, Halil, “Ulusal Ermeni Hareketlerinin doğuşu Taşnak- İttihat Ve Terakki İttifakı”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S 41, Ankara, 2012.

“Halkı bilgilendirici olması, tarihe tanıklık etmesi itibariyle gazete ve gazetecilerin sorumluluğu büyüktür. Zira üstlendikleri görev; hâli, istikbâle, gelecek kuşaklara aktarma görevidir. Ancak basın tarihinin pratiğinde ‘basının bu ideal rolü’ zamanla erozyona uğrayacak; erozyonla birlikte gazetenin, gazetecinin başka bir veçhesi ortaya çıkacaktır. Bu veçhe; basının, ideal rolü, yani toplumu ihya ve ıslah edici rolü yanında ifsat edici veçhesidir.

Zaman içinde elde ettiği güçle basın; geleneklerle, toplumun değer yargılarıyla ve inanç esasları ile çatışır/çatışabilir. Bu çatışmada galip taraf basındır. Tahrip eder, toplumu sürükler, ahlâkî kuralların sınırlarını zorlar ve çoğu zaman bu sınırları aşar.

Basın, algı oluşturma gücüne ve yeteneğine sahiptir. Görsel medya, akan zaman içinde elde ettiği etki ile “akı kara; karayı ak” gösterebilir. Algı, her ne kadar zamanımızın bir kavramı gibi gözükse de aslında bu kavram, öteden beri insanlık tarihi kadar eskidir; çünkü algı, propagandanın özüdür. Günlük hayatta kanıksanan basının bu etkisi tarihte, bilhassa yakın tarihimizde de görülür: Basın, siyasî ve toplumsal gelişmelere; ekonomik süreçlere etki yapan önemli bir kurumdur. Osmanlı döneminde toplum hayatına devlet eliyle giriş yapan basın, 1860 yılından itibaren şahsi teşebbüs vasıtasıyla gelişmesini sürdürmüştür.”

Elinizdeki bu 3 ciltlik kitap, Merkezimiz, Elazığ Valiliği, Elazığ Belediyesi ve Fırat Üniversitesi iş birliğiyle 19-21 Ekim 2016 tarihinde Elazığ’da düzenlenen Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu’na aittir.

19. yüzyıl ortalarından 21.yüzyılın başlarına kadar basının etkileri, gelişimi, toplumsal hayata müspet ve menfi yönlerden katkısı gibi hususlar, bu uluslararası sempozyum ile tartışmaya açılmış ve elinizdeki bu kitapla tarihi boyunca basın, ulusal ve yerel olmak üzere, bütün yönleriyle ele alınmıştır.

ISBN:978-975-16-3459-7 (Tk.)

978-975-16-3460-3 (1.c.)

web: <http://www.atam.gov.tr>

e-posta: bilgi@atam.gov.tr • e-mağaza: <http://e-magaza.atam.gov.tr>